DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02483

Stawiski Memorial Book

Sṭavisḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Stavisk : sefer zikaron / [ʻarukh ʻa. y. Y. Rubin].
IMPRINT	880-03 [Tel Aviv] : Irgun yotsʻe Stavisk be-Yiśraʻel, 1973.
DESCRIPT	379, v p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Stawiski.
	Stawiski (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Stawiski.
ADD'L NAME	Rubin, Yosef, 1913-
ADD'L TITLE	Stavisk : yizker bukh

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר סטביסק
יזכור־בוך

„וַיְהִי לְאֵבֶל כִּנֹּרִי
וְעֻגָבִי לְקוֹל בּוֹכִים"
(איוב ל׳ 31)

סטאוויסק

יזכור־בוך

ארויסגעגעבן דורכן סטאוויסקער לאנדסלייט־פאראיין אין ישראל
תשל"ג — 1973

סטביסק

ספר זכרון

הוצאת אירגון יוצאי סטביסק בישראל
תשל"ג — 1973

ערוך ע"י

י. רובין

דפוס „העשור" בע"מ, ת"א, המסגר 66, טל. 31554

התוכן - אינהאלט

מתולדותיה של סטביסק
צו דער געשיכטע פון סטאַוויסק

רבנים ואישים
רבנים און פערזענליכקייטן

בין שתי מלחמות העולם
צווישן ביידע וועלט מלחמות

הווי ודיוקנאות
שטייגער און פאַרטרעטן

בימי השואה
אין די טעג פון חורבן

דברי הספד

עם הופעת הספר

שנים התלבטנו בשאלה אם עלינו להוציא ספר־זכרון לקדושי עירנו סטביסק. היו שהתנגדו לכך מנימוק שאין להוסיף על ספרי־הזכרון המרובים שהופיעו עד כה, מאחר שהכל נאמר בהם ושוב אין מה לחדש בנושא זה; לעומתם סברו המחייבים, שעל אף הדמיון בצביונן של קהילות ישראל במזרח אירופה ובהווי חייהן — רב היה השוני בין קהילה לקהילה כרבות ההבדל בין אדם לאדם, וכל אחת מהן נתייחדה בייחוד משלה, ואת הייחוד הזה מן הראוי להנציח לדורי דורות.

המשימה היתה קשה, המלאכה מרובה והזמן דחק. רוב בני עירנו, החיים בארץ ומחוצה לה, עזב את סטביסק לפני עשרות בשנים, ואף שכולם נשאו ונושאים עמוק בלבם את זכר משפחתם ועירם, הרי נשחקו דברים רבים וחשובים בגלגלי הזמן ונשתכחו מזכרונם. כן ידענו שהזמן אינו פועל לטובת הענין, מאחר שאנו שרידי הדור האחרון שחי את חיי העיירה בנעוריו ויש להזדרז ולהציל משכחה כל אשר ניתן מהמעטים שמסוגלים לתרום את חלקם לכך. יביע מי שרק יכול, כל אחד בדרכו הוא, את אשר יהמה הלב במסתרים, כדי להנציח את זכר יקירינו, שניספו בשואה האיומה שירדה על יהדות אירופה.

ככל התחלה היתה גם זו קשה. העלינו את הענין באסיפות־הזכרון השנתיות ובחוזרים שנשלחו לבני העיר בארץ ובתפוצות וביקשנו מכל אחד לכתוב על נושא הקרוב ללבו. עברו שנים ולא נענינו, בכל זאת לא נואשנו. את הדחיפה הגדולה למימוש הרעיון נתן מורנו הדגול וידידנו האמן משה זאב גואלמן ז״ל, שנרתם למשימה בכל נימי נפשו ומרצו. משה גואלמן ז״ל היה אחד הקשישים בתוכנו, שזכרונו לא הועם עם הזמן וגם היה הראשון שהעלה על הכתב מזכרונותיו על חיי העיירה וצייר בנאמנות אחדים מאישיה ודמויותיה.

ניגשנו לענין בדחילו ורחימו. לא התימרנו להוציא ספר־זכרון מיוחד במינו, ידענו שאין גבול לאפשרויות הגלומות בנושא כאוב ואיום זה, אך הכרנו את מגבלותינו ועשינו כל אשר היה ביכולתנו — בכוחותינו הדלים ובאמצעים המועטים שעמדו לרשותנו — כדי להציב יד וזכר ליהודי סטביסק על אורח־חייהם האחיד והמיוחד, על תקוותיהם ורצונותיהם, כשלונותיהם ואכזבותיהם, ששונם וכאבם; לתאר ולו במעט את יהודי עירנו על רבדיהם השונים, הדבקים באמונתם ועושים דבר ה׳ ביראה וברצון, יהודים ששאבו מאמונתם תקוה בביאת המשיח וכוח לעמוד בפני תלאות חייהם; להעלות מתהום הנשיה את חלומותיהם ומאווייהם של בני־נוער וצעירים, אשר מרדו במוסכמות וראו את פגעי החברה היהודית בנכר תוצאה בלתי נמנעת מעצם חייהם בגולה, ואת שאיפותיהם לעלות לארץ אבות ולתת את חלקם בבנין חיי עם נורמליים ובעיצוב חברה חדשה על יסודות תקינים ומוצקים על אדמת המולדת.

כך קיוו וכך עלו בלהבות הם ותקוותיהם.

את המעט אשר עשינו בעיצוב צורתו וגיבוש תוכנו של ספר־הזכרון אנו חייבים לרבים, שאחדים מהם אינם עוד בחיים. ראש וראשון היה, כאמור, משה גואלמן ז״ל, אחד מהוגי הרעיון של הוצאת ספר־הזכרון ומגשימיו. עד יומו האחרון עמל לקידומו של הספר, אך תקוותו לראותו יוצא לאור לא נתמלאה.

הרצל (הרצקה) צ׳שלוק ז״ל היה אוד מוצל מאש, אחד מבין התשעה שנשארו משואת סטביסק. הוא הגיע לארץ שבור ורצוץ בגופו ובנפשו. משהצליח לחזור אט־אט לחיים תקינים בא בקשר עם בני עירנו. הוא הוא אשר העלה את הרעיון לקיים בי״ז בתמוז אסיפות־אזכרה שנתיות לזכרם של קדושי עירנו, ובזכותו קיימנו אותן מדי שנה בשנה במשך תקופה ארוכה. בישיבת הועד שנקראה לענין הספר סמוך לחג השבועות תשל״ב, הודיע על תרומתו הכספית ונרתם לאסוף כספים בין בני עירנו הגרים בצפון הארץ. הגורל, שהצילו ממחנות התופת, התאכזר אליו לאחר שעלה בידו להתאושש מכל אשר עבר עליו בימי השואה ולאחריה, ובליל חג השבועות, בהיותו סמוך על שולחן ידידיו בחיפה, נשבר לבו הדאוב.

נזכור את חנה וינר ז״ל, שעד רגעי חייה האחרונים היתה מסורה בלב ונפש לכל שנתן ביטוי להעלאת זכרם של קדושי עירנו, ובמיוחד לענין הוצאת ספר־הזכרון.

אנו מבכים כל אלה הטובים, הישרים והנאמנים, אשר לא זכו להגיע ליום זה: ולראות בצאת הספר לאור.

מבין הנמצאים עמנו נתונה תודתנו לבן־עירנו עו״ד חיים וילמובסקי, אשר תרם הרבה מזמנו לאיסוף חומר לספר, ובין השאר חומר תיעודי על השואה שירדה על עירנו.

✶

נציין לטובה את בני עירנו בארה״ב, אשר עזרו לנו, כל אחד בדרכו הוא, בהוצאת ספר־הזכרון: את מר **יעקב אלפנבוים** מניו־יורק, שהעביר אלינו, דרך משה גואלמן ז״ל, את שארית קופת־הלאנדסמאנשאפט; את מר **בצלאל צוויבאק** מקליפורניה, שנתפש לענין הספר בכל חום לבבו והעניק למטרה זו סכום הגון מכספו, ואף „הדביק״ מדביקותו לענין אחד מידידיו, מר **נתן קעראַן**, שתרם תרומה יפה, שחלקה נועד לספר וחלקה לקופת „גמילות חסדים״ שבהנהלת הרב ח. ל. ברנשטיין. בצלאל צוויבאק גם הדפיס מספר מודעות בעתונים ביידיש בארה״ב — מעין „קול קורא״ לבני עירנו בתפוצה זו לסייע בהוצאת הספר; את מר **נחמיה לוין** (לווינוביץ) ממיאמי, את הגב׳ **חנה ברמזון** משיקאגו ואחיה מר **לייזר ברמזון** מניו־יורק, את מר **זרוצקי** מניו־יורק ואת מר **חיים סולל** ממקסיקו — שפעלו והפעילו, תרמו והתרימו רבים למען הספר.

אנו אסירי־תודה לכל בני עירנו, למכרים ולידידים בארץ ובתפוצות, אשר נענו

לפניותינו ונתנו את חלקם באיסוף חומר ובכתיבתו וסייעו בידינו בכל דרך שהיא להוציא את הספר לאור. יבואו כולם על התודה ועל הברכה.

✶

אנו מצרפים את ספר הבכות הזה לשורת הספרים אשר נכתבו ואשר ודאי עוד יכתבו, למען נזכור כולנו וכל הבאים אחרינו את אשר עולל הצורר הנאצי, בשיתוף פעולה הדוק עם הפולנים האנטישמים, לעיירתנו היהודית ברדת השואה על בית ישראל בגולה. נזכור כי בכל דור ודור קמו וקמים עלינו לכלותנו. נזכור שכל ישראל ערבין זה בזה וקיום העם מותנה בליכוד כל חלקיו. נזכור ולא נשקוט עד אשר יבנה העם בארצו בנין עדי עד.

ועדת הספר:
חמדה לוינוביץ—קן־תור
אלעזר גואלמן
זלמן הירשפלד
הרב שמעון כ״ץ

צום דערשיינען פון יזכור־בוך

נאָך לאנגע ראנגלענישן במשך פון יאָרן האָבן מיר באשלאָסן ארויסגעבן א בוך צום אנדענק פון די קדושים פון אונזער שטעטל סטאַוויסק. אסך זיינען געווען געגן אָנווענדנדיק דעם ארגומענט, אז אלץ איז שוין געזאָגט געוואָרן וועגן חורבן פון דער יידישער אייראָפּע אין די ביז איצט דערשינענע ביכער און ס׳איז נישטאָ וואָס צו באנייען; דאקעגן האָבן אנדערע גע׳טענה׳ט, אז טראָץ דער איינהייטליכקייט פון די יידישע שטעט און שטעטלאך אין מזרח־אייראָפּע, האָט דאָך יעדע קהילה פארמאָגט איר אייגנארטיקייט און ייחוד, און אָט דעם ייחוד איז ווערט צו פאראייביקן אויף דור־דורות.

די אויפגאבע איז נישט געווען קיין לייכטע און דאָס אויסצופירן האָט מען באדארפט ווידמען אסך מי און צייט. און די יאָרן לויפן. די מערסטע פון אונזערע שטעטישע, וועלכע געפינען זיך אין לאנד און אין אויסלאנד, האבן פארלאָזן סטאַוויסק מיט אסך צענדליק יאָרן צוריק, און ווען אפילו זיי טראָגן טיף אין הארצן דעם אָנדענק פון זייערע משפחות און שטעטל, האָט דאָך די צייט אסך פון די זכרונות פארטושט און פארנעפלט און וואָס ווייטער ווערט אלץ ערגער. און מיר טאָרן לענגער נישט ווארטן, ווייל מיר זיינען געבליבן בלויז שרידים פון לעצטן דור וואָס האָט געלעבט אין שטעטל און מ׳דארף זיך צואיילן און אָפּראטעווען פון פארגעסנקייט אלץ וואָס איז נאָר מעגליך.

ווי יעדער אָנפאנג איז אויך דער געווען א שווערער. מיר האָבן וועגן דעם גערעדט אויף יעדער יערלעכער אזכרה־פארזאמלונג, געשיקט בריוו און צירקולארן צו אונזערע שטעטישע אין לאנד און אין אויסלאנד און געבעטן יעדער זאָל שרייבן וועגן דעם וואָס איז אים נאָענט צום הארצן. יאָרן זיינען פארגאנגען און קיינער האָט נישט געענטפערט. דאָך האָבן מיר זיך נישט מיאש געווען. דעם ערשטן שטויס דעם גדאנק צו פארווירקליכן האָט געגעבן אונזער אומפארגעסליכער לערער און הארציקער פריינד משה זאב גאָעלמאן ז״ל, וועלכער האָט זיך ארייגעוואָרפן אין דער ארבעט מיט אומבאשרייבליכן ענטוזיאזם. משה גאָעלמאן איז געווען צווישן די געציילטע פון פארגאנגענעם דור, וועמעס זכרון איז געווען לויטער און פריש און ער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט פארצייכנט זיינע זכרונות וועגן שטעטל און באשריבן אסך פון אירע פערזענליכקייטן און געשטאלטן.

מיר זיינען צוגעגאנגען צוגרייטן דעם יזכור־בוך מיט א הייליקן ציטער, וויסנדיק פאָרויס אונזערע באגרעניצטע מעגליכקייטן, סיי גייסטיקע און סיי מאטעריעלע. מיר האָבן אלץ געטאָן צו שאפן דעם נויטיקן מאטעריאל צו פאראייביקן דעם אָנדענק פון סטאַוויסקער יידן, זייער שטייגער לעבן, זייערע האָפנונגען און וואונטשן, דורכפאלן און ענטוישונגען, ליידן און פריידן; מאָלן די פארשידענע שיכטן יידן, וואָס זייענדיק געטריי זייער גלויבן האָבן זיי אויסגעפירט מיט פאָרכט און רצון גאָטס הייליקע געבאָטן; יידן וועלכע האָבן געשעפט פון זייער אמונה האָפנונג אין ביאת המשיח און כוח אויסצושטיין אלע לעבנס־שטרויכלונגען; באשרייבן די יוגנטלעכע און זייער רעוואָלט קעגן דער האָפנונגסלאָזער ווירקליכקייט, יוגנט וואָס האָט געזען אין די נעגאטיווע זייטן פון דער יידישער געזעלשאפט א אומפארמיידליכן רעזולטאט פון גלות־לעבן, און געשטרעבט עולה זיין קיין ארץ־ישראל און העלפן בויען א נייעם לעבנס־שטייגער, א נייע געזעלשאפט באזירט אויף פעסטע און גערעכטע יסודות אויף מאמע־ערד.

זיי האָבן נישט זוכה געווען. זייערע האָפנונגען צוזאמען מיט זייערע לעבנס זיינען אוועק מיט די פלאמען.

✶

דאָס ווייניקע וואָס מיר האָבן געטאָן צו געשטאלטן די פאָרם און אינהאלט פון יזכור־בוך האָבן מיר צו פארדאנקען אסך פון אונזערע שטעטישע. אייניקע פון זיי זיינען מער נישטאָ. דער ערשטער פון זיי איז געווען אונזער לערער און דערציער משה וועלוול גאָעלמאן ז״ל. מ.וו. האָט אוועקגעגעבן אסך פון זיינע כוחות און צייט צו זאמלען מאטעריאל פון נאָענטע און ווייטע. ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן איז ער געווען טעטיק און וואָך פאר דעם ענין, און צום גרויסן באדויערן נישט זוכה געווען דאָס בוך צו זען אָפגעדרוקט.

הרצל (הערצקע) טשעשלוק ז״ל, איינער פון די 9 לעבנגעבליבענע פון חורבן סטאַוויסק. געקומען איז ער אין לאנד א צעבראָכענער פיזיש און גייסטיק. ביסלעכווייז איז אים געלונגען קומען צו זיך און אָנהויבן פונדאָסניי פירן א נאָרמאל לעבן. ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט ארויסגעבראכט דעם געדאנק מ׳זאָל יעדן י״ז בתמוז

איינאָרדנען א יערלעכע הזכרה צום אָנדענק פון די קדושים פון אונזער שטעטל, און טאקע אדאנק זיין איניציאטיוו האָבן מיר דאָס יאָרן לאנג דורגעפירט. אויף דער פאַרלעצטער זיצונג פון קאָמיטעט נאָענט צו שבועות, געווידמעט דעם יזכור־בוך, האָט ער צו־וויסן געגעבן וועגן זיין געלט־ביישטייער פארן בוך און זיך אויך אונטערגענומען זאמלען געלט פאר דעם צוועק צווישן די שטעטישע אין חיפה און אומגעגנט. דער גורל, וואָס האָט אים באשיצט און ארויסגעראטעוועט פון אלע טויט־לאגערן, האָט אים דאָסמאָל נישט געשוינט — זיצנדיק שבועות ביינאכט ביים יום־טוב׳דיקן טיש מיט זיינע חברים אין חיפה, האָט זיין צעווייטיקט הארץ פלוצלונג אויפגעהערט קלאפן.

זאָל דערמאָנט ווערן אויך חנה וויינער ז״ל, וועלכע האָט געהאט א טיפן געפיל און א אומבאגרעניצטע ווארימקייט פאר אלץ וואס איז געווען פארבונדן מיט אונזער שטעטעלע און אין משך פון יאָרן האָט זי געמוטיקט און סטימולירט דאָס ארויסגעבן דעם יזכור בוך.

מיר באוויינען די אלע ליבע, ערליכע און געטרייע, וועלכע האָבן נישט זוכה געווען זען דעם בוך אָפגעדרוקט.

באזונדערס דאנקען מיר אונזער שטעטישן אדוואָקאט חיים ווילאמאָווסקי, וועלכער האָט געווידמעט אסך צייט צו זאמלען דאָקומענטירטן מאטעריאל וועגן חורבן סטאוויסק פארן בוך.

★

מיר דאנקען אונזערע לאנדסלייט אין אמעריקע, וועלכע האָבן געהאָלפן, יעדער אויף זיין שטייגער, ארויסגעבן דעם יזכור־בוך: הער **יעקב עלפנבוים** פון ניו־יאָרק, וועלכער האָט געשיקט צו משה גאָעלמאן ז״ל א סומע געלט וואָס איז פארבליבן אין דער דאָרטיקער לאנדסמאנשאפט־קאסע; הער **בצלאל צוויבאק** פון קאליפאָרניע, וועלכער האָט מיט התלהבות זיך אָפגעגעבן דעם ענין און איבערגעשיקט א גרויסע סומע געלט פאר דעם צוועק. מיט זיין ענטוזיאזם האָט ער אויך „אָנגעשטעקט" זיין פריינד, דעם הער **נתן קעראָן**, וועלכער האָט אונז געשיקט א וויכטיקע סומע געלט, א טייל פארן יזכור־בוך און א טייל פאר דער „גמילות־חסדים" קאסע וואָס ווערט אָנגעפירט דורך הרב חיים־לייב בערנשטיין. בצלאל צוויבאק האָט עטלעכע מאָל אָפגעדרוקט אנאָנסן וועגן בוך אין די אָרטיקע יידישע צייטונגען, כדי צו ציען די אויפמערקזאמקייט פון אונזערע אמעריקאנער לאנדסלייט צו דעם ענין; הער **נחמיה לעווין** (לעווינאָוויטש) פון מיאַמי, פרוי **חנה בראמזאָן** פון שיקאגאָ און איר ברודער הער **לייזער בראמזאָן** פון ניו־יאָרק, הער **זארוצקי** פון ניו־יאַרק, הער **חיים סולל** פון מעקסיקאָ — וועלכע האָבן געווידמעט צייט צו זאמלען געלט צווישן אונזערע לאנדסלייט און זיך אליין באשטייערט פארן יזכור־בוך.

מיר דריקן אויס אונזער דאנק אלע אונזערע לאנדסלייט, פריינט און נאָענטע אין ישראל און אין אויסלאנד, וועלכע האָבן זיך ווארעם אָפגערופן אויף אונזערע ווענדונגען, אונז צוגעשיקט זייערע אייגענע זכרונות און אָפהאנדלונגען און געהאָלפן זאמלען וויכטיקן מאטעריאל בא אנדערע אויף צו דערגרייכן אונזער געמיינזאמן ציל.

★

מיר זיינען מצרף דעם טרויער־בוך צו דער לאנגער ריי יזכור־ביכער, וואָס זיינען שוין געשריבן געוואָרן און וואָס וועלן נאָך ערשיינען, כדי מיר און אונזערע נאָכפאָלגער זאלן געדענקען וואָס דער נאַצישער גרויזאמער צורר האָט, מיט דער אינטענסיווער מיטארבעט פון די גויים־אנטיסעמיטן, געמאכט פון אונזער יידיש שטעטעלע בעת דעם גרויסן חורבן וואָס האט זיך אראפגעלאזט אויפן אייראפעאישן יידנטום. זאלן מיר אייביק געדענקען, אז יעדער דור האָט זיין המן וואָס וויל אונז פארטיליקן; זאָלן מיר געדענקען, אז כל ישראל ערבין זה בזה און אז נאר מיטן כוח פון ברידערליכער אייניקייט קענען מיר פארזיכערן דעם קיום פון אונזער פאָלק. לאָמיר געדענקען און נישט רוען ביז אונזער פאָלק וועט אויפבויען זיין זיכערע היים אין ארץ־ישראל במהרה בימינו.

קאָמיטעט פון יזכור בוך:

חמדה לעווינאָוויטש-קאנטאָר
אלעזר גאָעלמאן
זלמן הירשפעלד
הרב שמעון כ״ץ

מתולדותיה
של סטביסק

צו דער געשיכטע
פון סטאַוויסק

נתונים על סטביסק

סטביסק — ישוב עירוני ואחוזות סמוכים לנהר דז׳רבה (יובל הנארב), שוכנת על הגבעות בצדי הדרך מלומז׳ה לשצ׳וצ׳ין. המרחק בינה לבין קולנו — עיר נפה — 24 וויורסט (וויורסט — קצת יותר מק״מ). המרחק מסטביסק ללומז׳ה — 21 וויורסט, ולורשה — 168 וו. מוסדותיה: כנסיה אזורית, 2 בתי־כנסת, בית־ספר יסודי, „חדרים", בית־משפט אזורי, מועצה מקומית ובית־דואר. מצויים בה 181 בתים ואוכלוסיה של 4140 נפשות (1930 גברים, 2210 נשים). שטחה 3530 מורג (1 מורג — כ־5 דונם) עירוניים. בשטח האחוזות מצויים: בית־מבשל לייש, טחנת־קמח, בית־חרושת ללבנים; תושביה עוסקים גם בבורסקאות. בתקופה קודמת היו בסטביסק גם בתי־חרושת לבדים ולמגבעות ומצבעה *).

סטביסק התפתחה תודות למיקומה. היא יושבת על צומת דרכים מסחרי, המוביל צפונה לפרוסיה המזרחית. כן מהווה היא מוקד מסחרי בין לומז׳ה לשצ׳וצ׳ין.

אין נתונים מדויקים על מועד ייסודה של סטביסק. לפי ספרו של קרל צירהופר „שמות ישובים במזוביה הצפונית", שהוצא בשנת 1957, הוכרזה סטביסק כישוב עירוני בשנת 1426. בשנת 1697 בנה בעל האחוזה זמויסקי מנזר פרנצ׳ישקני וכנסיה מעץ. מאוחר יותר בנו כנסיה מלבנים, ובשנים 1790—1818 נבנה בנין הכנסיה הגדול הקיים כיום.

ב־1813 עלו כל בתי העיירה באש. חלק מהכנסיה שנותר לפליטה מהשרפה היה מסונף לכנסיית פוריטה.

במאה ה־18 היו האחוזות נחלתם של האצילים לבית קרמקובסקי ולאחרונה עברו לרשותם של האצילים לבית קישלניצקי. הקרקעות של סטביסק בשנת 1886 הכילו את האחוזות סמולניק וסוקוליחה, שהשתרעו על 3048 מורג, בתוכם שדות־תבואה, כרי מרעה, יערות ומירבצי־כבול.

בשנים האחרונות הגיעה האוכלוסיה של סטביסק ובנותיה ל־8163 נפש על שטח של 19182 מורג. מצויים בהן בתי־ספר, בית־מבשל לייש, 2 בתי־חרושת ללבנים, 5 טחנות־קמח, בית־בד לשמן. הקהילה סטביסק כללה את העיירה כמרכז עירוני, 14 אחוזות ו־13 כפרים *).

---

*) מהדו״ח לא ברור לאיזו תקופה מיוחסים הנתונים הללו.

אלגעמיינע דאטן וועגן סטאוויסק

סטאוויסק — א שטאטישער ישוב און אימעניעס,ביים טייך דזשערבא (א צופלוס פון טייך נארעוו), זיצט אויף די בערגלאך אויף ביידע זייטן שאסיי פון לאמזשע קיין שטשוטשין. זי געפינט זיך 24 וויאָרסט פון דער קרייז־שטאט קאָלנע, 21 וויארסט פון לאמזשע און 168 וו. פון ווארשע. אין סטאוויסק זיינען פאראן פאלגענדע אינסטיטוציעס: א קירכע פאר דער גאנצער געגנט, 2 שולן, א פאָלקס־שולע, „חדרים", קרייז־געריכט, שטאָט־ראט און פאָסט. זי פארמאָגט 181 שטיבער מיט א באפעלקערונג פון 4140 נפשות, פון זיי 1930 מענער און 2210 פרויען. איר שטח באשטייט פון 3530 שטעטישע מאָרג (אַ מאָרג האלט ארום 5 דונאם). אויפן שטח פון די אימעניעס געפינען זיך א בראנפן־ברויערײַ, א מיל, א ציגל־פאבריק. א טייל באפעלקערונג איז אויך באשעפטיקט בא גארבערײַ. אין א פריערדיקער תקופה האט סטאוויסק אויך פארמאגט א טעקסטיל־פאבריק, א פאבריק פאר היט און פארבערײַ.

סטאוויסק האָט זיך ענטוויקלט אדאנק איר געאָגראפישער לאגע. זי ליגט אויפן סוחרישן טראקט וואס פירט אין צפון קיין מזרח־פרייסן און איז א קאמערציעלער צענטער צווישן לאמזשע און שטשוטשין.

עס זיינען נישט פאראן קיין גענויע דאטן ווען סטאוויסק איז געגרינדעט געווארן. דער וויי‏טסטער דאטום לויט קארל צירהאָפערס בוך „נעמען פון ישובים אין צפון מאזאָוויע", ארויסגעגעבן אין יאָר 1957, איז סטאוויסק באשטימט געוואָרן אלס שטעטישער ישוב אין יאָר 1426. אין יאָר 1697, האָט דער פאמיעשטשיק זאמאָיסקי דא אויפגעבויט א פראנטשישקאנער מאָנאסטיר און א קלויסטער. די געביידעס זיינען געווען הילצערנע. שפעטער איז אויפגעבויט געווארן א קלויסטער פון ציגל, און צווישן די יאָרן 1790—1818 איז אויפגעשטעלט געווארן די קירכע וואס שטייט ביז היינט.
אין 1813 זיינען אלע סטאוויסקער שטיבער אוועק מיטן פייער. דער טייל פון דער קירכע וואס איז געבליבן גאנץ, איז געווען אנגעשלאסן אן דער קירכע פון פאָריטע.

אין 18־טן יארהונדערט האבן די סטאוויסקער גיטער געהערט צו די פריצים פון דער משפחה קראמקאָווסקי, שפעטער זיינען זיי אריבער אין רשות פון דער פריצים־משפחה קישעלניצקי.

אין יאר 1886 האט דער ערד באזיץ פון סטאוויסק ענטהאלטן די גיטער סמאלניק און סאקאליכע, וואס האבן פארנומען א שטח פון 3048 מאָרג, צווישן זיי תבואה־פעלדער, לאָנקעס פאר פאַשע, וועלדער און טאָרף פעלדער.

די לעצטע יארן האט די באפעלקערונג פון סטאוויסק און געגנט דערגרייכט די צאל פון 8163 נפשות אויף א שטח פון 19182 מאָרג. אין סטאוויסק און אומגעגנט געפינען זיך 3 פאלקס־שולן, א בראנפן־ברויערײַ, 2 ציגעלניעס, 5 מילן און א בוימל־פאבריק.

די סטאוויסקער געמיינדע באשטייט פון שטעטל, 14 גיטער און 13 דערפער.

צבי ליברמן

לתולדותיה של סטביסק

סטביסק היא עיירה קטנה במאזוביה הצפונית, השוכנת על הנחל דז׳אז׳ביה — יובלו של הנארב. אין בה אתרים היסטוריים חשובים, פרט אולי לשתי חלקות קברים משני צדי היער בדרך ללומז׳ה. מדרום לעיר משתרעת החלקה הגרמנית, ומצדו השני של היער, במרחק של כ־7 ק״מ נמצאת החלקה הרוסית, בה ישנים שנת עולם החיילים הרוסיים שהגנו על לומז׳ה בשנת 1914 נגד הכובשים הגרמניים.

סטביסק משובצת בין ערים שבתקופות שונות מילאו תפקידים מדיניים ואדמיניסטרטיביים חשובים בסביבה כולה. שצ׳וצ׳ין היתה עיר פלך בהתחלת המאה ה־19, בימי שלטונם הקצר של הפרוסים, משנת 1837 היתה אוגוסטוב עיר מחוז, ובזמן האחרון נמצאה סטביסק בגבולות שיפוטה של הנפה קולנה במחוז ביאליסטוק.

במחקר שערך לאחרונה קארול צירהופר, שהופיע בשנת 1957 תחת השם „שמות ישובים במאזוביה הצפונית״, מסופר, שלפי עדות בתי משפט וספרי־יוחסין של אצילים, נזכרת סטביסק בפעם הראשונה כישוב עירוני בשנת 1426, ולפי מפה המצורפת לאותו מחקר מסתבר שכמעט כל הישובים במובלעת בין פרוסיה המזרחית וליטא נוסדו במאות ה־15 וה־16. העיר העתיקה ביותר באיזור היא ויזנה ששימשה בירה לנסיכי מאזוביה, ואילו במאזוביה המערבית, בפלונסק, מאקוב, וישקוב ומקומות אחרים — התחילה ההתישבות במאות ה־12 וה־13. יש להניח שקיומם של הישובים הללו קדומה מן התעודות הנ״ל. בכל אופן ברור כי מערב מזוביה הקדימה בישוביה ובהתפתחותם את מאזוביה הצפונית.

יש להניח שנסיכי מאזוביה הלכו בעקבות הנסיך גדימין (1315—1340) שהתחיל ליישב חבל ארץ זה בצורה מאורגנת ומכוונת ע״י בני דתות שונות. לצורך זה ברא יערות וניקז ביצות טובעניות, כדי להכשיר את האיזור להתיישבות. כידוע שררה ברית ידידות במשך שנים רבות בין שליטי ליטא ונסיכי מאזוביה, שנבעה ממלחמה משותפת נגד האבירים הטבטונים, מלחמה שהוכתרה בנצחון בשנת 1410, בתבוסה שהנחילו לטבטונים בביצות טננברג המפורסמות ובגרונוולד. נקל לשער כי מניעים מדיניים וכלכליים דחפו את נסיכי מאזוביה ליישב את האיזור ולפתחו.

מפה בספרו של צירהופר מראה שהגבעות שבאיזור היו מיוערות ביערות עד, והעמקים היו משופעים באגמים וביצות. תיאור טופוגרפי מהימן וחלוקי נחל עגולים שהיו זרועים בסביבה למכביר מעידים שקרחון כיסה בימים קדומים את האיזור, וכך נוצרו האגמים והביצות בפרוסיה המזרחית (טננברג), האגמים היפים באוגוסטוב והאגמים המאזוביים, וכן הביצות ושדות הכבול בסטביסק.

מהאוכלוסיה הטרום־היסטורית בסביבת בראשית זו, שחיתה על צייד ודייג וחקלאות פרימיטיבית ביותר, נשארו שרידים עד ימינו — אלה הם בני שבט הקורפים ע״י אוסטרולנקה, שראינו אותם ב„ירידים״ בקולנה.

הישוב היהודי

אם כי קיומם של ישובים יהודיים במאזוביה הצפונית מוזכר בפעם הראשונה בפנקס של ועד ארבע הארצות בהקשר לקהילת טיקטין במאה ה־17, הרי אפשר לקבוע בודאות שהרבה הרבה שנים לפני כן הגיעו מתיישבים יהודים לאיזור זה, והם הם שמילאו תפקידים חלוציים בפיתוח הארץ, הם שפילסו נתיבות למסחר והניחו יסודות לתעשיה צמודה לתוצרת החקלאית ולמלאכות שונות. הם באו מציביליזציות יותר גבוהות והביאו עמם ידע רב בייצור מוצרי מתכת, אריגים, שמן, משקאות ועיבוד עורות. לפי עדותו של ב. מארק זרמה ההגירה היהודית מכיוונים שונים: מקרים ומרייסין (רוסיה הלבנה), מפולין המערבית, מגרמניה וגם מבוהמיה ומורביה. הסיבה להגירה היתה בדרך־כלל הרעת מצב היהודים בארצות מגוריהם. מקרים ומרייסן באו בלחץ פלישת המונגולים; מגרמניה בלחץ הצלבנים, ובתקופה מאוחרת יותר מבוהמיה ומורביה עקב תבוסת ההוסיטים.

יהיו כאשר יהיו הגורמים שהניעו יהודים מארצות שונות לחפש מקלט במאזוביה, הרי כעבור תקופה מסוימת לבשו הקהילות הצעירות צורה וסגנון דומה, אם כי כל קהילה נבדלה במשהו מחברתה. השוני התבטא בצורה ארכיטק־טונית מסוימת של בתי־הכנסת, במנהגים מקומיים וכיו״ב. השוני בין עיירה לעיירה בא לידי ביטוי גם באוכלוסיה הנוצרית, כגון בכנסיות הגותיות השונות, ששיוו גון מיוחד לכל ישוב.

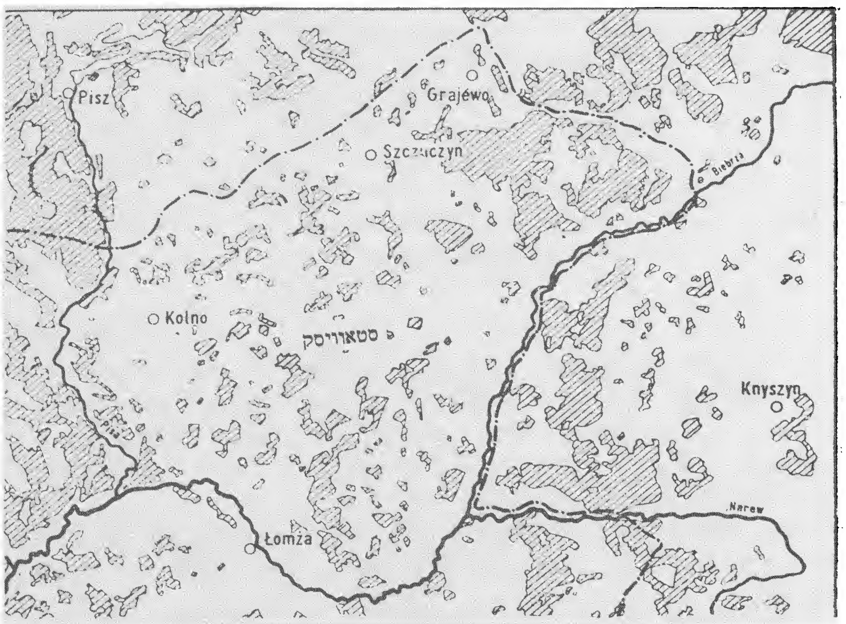
כל האיזור השתייך פעם לנסיך זאמאָיסקי, נצר לנסיכי מאזוביה. הוא בנה בסטביסק את הכנסיה הראשונה ומנזר פרנציסקני על שם אנטוניוס הקדוש בשנת 1697. עד היום נמצאת בכנסיה טבלה חקוקה על שמו. לימים עברו אדמות האיזור או חלקן למשפחת אצילים בשם קישלניצקי, שקבריהם מצויים בכנסיה הזאת, וארמונם שנבנה במערב העיר מוקף גן ענקי של עצי פרי.

העיירה נבנתה על־יד אחוזת הפריץ קישלנצקי. אחד מאבות אבותיו העריך את התועלת שהיהודים עשויים להביא למקום והעניק להם חסות בטחונית ועודד את פעילותם הכלכלית. תודות למדיניות הזאת הפכה סטביסק לישוב עירוני שרוב תושביו היו יהודים. כי זאת לזכור, בימי שלטון הפיאודלים, שנמשך בעצם כל ימי מלכות פולין עד לחלוקה בסוף המאה הי״ח, היו רוב המתיישבים משועבדים לפריצים ונתונים לחסדיהם. אחרי הרפורמה האגררית בימיה האחרונים של פולין העצמאית, קיבלו יהודים אמידים חלקות אדמה למרעה בקרבת היערות, והנוצרים קיבלו אחוזות ואף אפשרות של רכישת אדמות מידי הפריץ. כך עוצבה במאה ה־19 דמותה של העיירה כפי שהכרנו אותה. בתקופה זו נסלל הכביש הגדול מלומז׳ה לסובאלק שחצה את העיר. קראו לכביש בשם דרך פטרבורג־ורשה. הוא נסלל בשנת 1841. ב־1844 עבר בדרך הזאת הנסיך הגדול אלכסנדר ניקולאיביץ׳. לימים הקיסר אלכסנדר השני, שבשנת 1861 שיחרר את האיכרים הצמיתים משיעבודם לפריצים. בכביש הזה עבר גם השר משה מונטיפיורה בדרכו לרוסיה להשתדל בפני הצאר לטובת הישוב היהודי הגדול בארץ הענקית. באותה דרך איסטרטגית חשובה עבר גם נפוליאון בפלישתו לרוסה בשנת 1812.

בספר האחוזות רשומה סטביסק כישוב עירוני פרטי — OSADA (אחוזה), רק

בשנת 1919 נתכנתה העיירה בשם MIASTO (עיר). כעיירה קטנה היו בה מוסדות מעטים כגון: עיריה, דואר, משטרה, בית־ספר ובית־משפט.

כרגיל, התנהלו החיים היהודיים במסלול נפרד ולסיפוק צרכיהם הדתיים, החברתיים והכלכליים הקימו והחזיקו היהודים מוסדות רבים ושונים שהחשובים שבהם היו: בתי־כנסת, בתי־מדרשות, „חדרים". בתקופה מסוימת היתה גם ישיבה בסטביסק, ובזמן האחרון גם בית־ספר עברי מודרני. כן היו בה ספריה, בנק, חברות צדקה, גמילות חסד, ביקור חולים, מתן בסתר, הכנסת כלה, מועדונים ציוניים יעוד.

אשר לאספקט הכלכלי, מלבד החנויות ובתי־המלאכה שהיו בעיירה התקיימו בה פעמיים בשבוע ימי שוק וששה „ירידים" בשנה. הסוחרים נסעו גם לירידים שהתקיימו בישובים הסמוכים, ידואבנו וקולנו.

בתי־כנסיות ובתי־מדרשות

בית־כנסת עתיק היה בסטביסק, שבנייתו הוחלה במאה ה־י"ח. זה היה בנין מיוחד במינו. כתליו היו עבים ככתלי מבצר, וכנראה שמתכנניו גם התכוונו לכך שבעת צרה ישמש מחסה ליהודים. הבנין היה מפואר. קשתותיו הלבנות התנשאו לגובה של 12 מטרים, וביניהם היו משובצים קרשים בצבע לבן־ירוק. ארון הקודש שהתנוסס לכל גובה האולם היה עשוי מלאכת־מחשבת. פיתוחי עץ אמנותיים גילמו את מרבית הסמלים היהודיים המסורתיים, כגון: י"ב השבטים

משה ואהרן, לוחות הברית, הלויתן ושור הבר, שבעת המינים וגידולים אחרים מצמחי הארץ. הרכב הצבעים היה נפלא. בית־כנסת מפואר כזה לא היה בסביבה כולה.

לידו היה בית־מדרש גדול ועוד שלושה בתי־תפילה ותורה קטנים יותר. בשבתות היו מתפללים בהם מנינים אחדים, עממיים יותר, שלא היו להם סיכויים לזכות ב„עליה" בבית־הכנסת ובבתי־המדרש הגדולים.

בתי־הכנסת ובתי המדרשות היוו מאז ומתמיד מקום מפגש ולימוד למבוגרים ולעתים גם לילדים. בין כתליהם התרכזו גם חיי החברה של העיירה, שם שמע העם הפשוט ידיעות מן המתרחש בעולם הגדול וכן דברי רכילות מקומיים מצאו שם אוזן קשבת. בסטביסק היו תמיד יחידים שקראו עתונים עבריים, כגון: „המליץ", „המגיד", „הצפירה", ואחרים שידעו גם את שפת המדינה והיו מנויים על עתונים בלשון הרוסית. בתי־הכנסת שימשו איפוא גם בתי־מועד למסירת ידיעות על הנעשה בעולם היהודי והלא יהודי, ופרנסים וסוחרים שהיו נוסעים לרגל מסחר וצרכי ציבור לערים גדולות ברוסיה, ואף לגרמניה, היו מספרים את רשמיהם למרבית תושבי העיירה, שבדרך כלל בילו כל ימיהם בתחומי העיירה ובסביבתה הקרובה. למותר לומר שגם ויכוחים „סוערים" התנהלו בין כתלי בתי מועד אלה על נושאים שהיו מנסרים בעולמם ובעולם היהודי בכלל.

עליות וירידות

התפתחות העיירה לא היתה הדרגתית. נהפוך הוא, בתקופות שונות חלו בה עליות וירידות. מתעודות שונות שנשתמרו ניתן לראות שסטביסק היתה פעם משופעת בתעשיות שונות כגון: אריגים, לבדים, מצבעות, עורות, כובענות מברשות, בתי מבשל ליין ובירה ועוד. אחת הסיבות לירידות התכופות של המקום היו השריפות שפקדו את העיירה מפעם לפעם. ב־1813 השתוללה דליקה גדולה שכילתה את רוב בתי העיר, שכמעט כולם היו בתי עץ. לא עבר זמן רב ותושביה התאוששו ובנו את העיר מחדש. כמה מקורות סייעו לכך: דמי ביטוח, תרומות של קהילות שכנות ובעלי האחוזות שבסביבה שסיפקו ביד נדיבה עצים מיערותיהם הגדולים. הואיל ושריפות היו חזון נפרץ בימים ההם בכל הישובים, היתה קהילה אחת עוזרת לחברתה בהימוט עליה אסון. ברם, אחרי דליקה גדולה התמעטה בדרך כלל האכלוסיה לתקופה ממושכת.

לפי נתונים מהימנים היו בסטביסק בשנת 1813, לפני השריפה הגדולה, 3146 תושבים, מהם 2775 יהודים, ואחריה ירדה האוכלוסיה עד לאלפיים נפש בערך. גם התעשיה שהיתה קיימת עד אותה שנה לא שוקמה ברובה. אפשר והסיבה לכך היתה גם התפתחותם של הישובים הסמוכים. סיבה נוספת להקטנת האוכלוסיה היהודית היא זרם ההגירה למדינות הים שהתחילה בסוף המאה הקודמת ונמשכה עד למלחמת העולם השניה. אלה הם יוצאי סטביסק וצאצאיהם החיים בשתי האמריקות, במערב אירופה ובארץ.

בפולין המשוחררת

עיירה קטנה היתה סטביסק ולא היו בה לא ישיבות ולא בתי־ספר תיכוניים, על כן נדדו צעירים רבים למקומות תורה והשכלה. רובם בני עניים היו. בחורי הישיבות אכלו „ימים" על שולחנות זרים ולנו באכסניות זולות, ואלה שלמדו בגימנסיות גם הם חיו בתנאים קשים מאד. אין להתפלא איפוא שעל הרוב לא הצליחו לסיים את חוק לימודיהם וחזרו לעיירה ללא תעודה וללא תואר. אי היכולת לרוות את צמאון הדעת הותירה צלקת בנשמה. רבים מצאו פורקן בעסקנות מפלגתית ובבליעת ספרים בסוציולוגיה, פילוסופיה וספרות כאבטודידקטים. בשנות העשרים היתה תופעה לא נדירה ויכוחים בין צעירים על הגל ומרכס, שפינוזה ובורוכוב, אם כי ספק רב אם באמת הבינו את יצירותיהם וחדרו לעומק דעתם. אך עצם העובדה שבני תשחורת דנו והתוכחו על נושאים אלה מעידה על היצר לדעת והשכלה שקינן בלבם של צעירי ישראל. אין לתמוה איפוא שהנוער היהודי נתפס לכל מיני אידיאולוגיות והיה פעיל במפלגות — נושאיהן של האידיאולוגיות הללו. חלק נתפס לרעיון הציוני, וחלק, מתוך קוצר רוח, נסתנוור מהברק המתעה של הקומוניזם. ביחוד נתפסו רבים ברשתו בשנת 1921, כשפלשו הבולשביקים לפולין וגם עיירתנו נמצאה זמן מה תחת שלטונם. זוכרני, כשנכנסו לעיירה התיצבו מיד לפקודתם נאמני המהפכה, שרובם היו יהודים. ביחוד גאה לבם של בני „עמך" כאשר בראש ה„ריבקום" עמדו גולדה בת המלמד הרצקה קולינסקי, אנשים צעירים בשנות העשרים. גולדה היתה נערה גאה ונמרצת, והרצקה, אחיו של חיים קדיש, היה טיפוס של מנהיג, בטוח בעצמו ומהיר החלטה. בקרבות שהתנהלו בין הצבא האדום והצבא הפולני נפל גנרל אדום, ופעילי התנועה הקומוניסטית בעיירתנו ערכו לו לוויה ממלכתית. בראש צעדי גולדה והרצקה, ענדו סרטים שחורים על שרווליהם ובידיהם דגלים אדומים תזמורת ניגנה מנגינות לכת מהפכניות, ואנו, הילדים, נגררנו אחרי הלוויה עד לבית הקברות הצבאי. אם זכרוני אינו מטעני נשא פרלמן את הדגל האדום הראשי. ילדים היינו ולא הבנו מאומה באידיאולוגיות, אך גאים היינו שיהודים עלו לגדולה כזאת. עם נסיגת הצבא האדום נמלטו הפעילים הקומוניסטים עם הצבא, באו לרוסיה ושם אבדו עקבותיהם. גורלם היה כגורלם של מהפכנים רבים אחרים שנשרפו באש המהפכה.

עם התבוסה שנחל הצבא האדום בפולין שככה גם בסטביסק ההתלהבות הקומוניסטית ומרבית הנוער היהודי הצטרף לתנועות החלוציות לגווניהן, ורבים אף זכו לעלות לארץ ולהימנות עם בוניה. אחרים שלא ראו אחיזה ועתיד בפולין האנטישמית היגרו, מי לארה"ב, מי למערב אירופה, מי לאמריקה הדרומית. שפר חלקם ולא היו בפולין כשירדה עליה השואה והיום אנו מוצאים אותם בירושלים ובתל־אביב, בבלפוריה ובגבע, בניו־יורק ובלוס אנג'לס, בפריז ובלונדון. אלה הם שרידי סטביסק שיחד עם הנמלטים הספורים מגיא הצלמוות נושאים בלבם באהבה ובהוקרה את זכר האלפים שנטבחו בידי שכנינו הפולנים ונשרפו בתאי הגזים של מחנות ההשמדה. ישמשו טורים אלה מצבה צנועה לזכרם.

צבי ליבערמאן

צו דער געשיכטע פון סטאַוויסק

סטאַוויסק איז א קליין שטעטל אין צפון מאַזאָוויע, ביים טייך דזשעזשבא וואָס גיסט זיך אריין אין טייך נאַרעוו. דאָס שטעטל האָט נישט קיין היסטאָרישע פלעצער אָדער דענקמעלער. סטאַוויסק ליגט צווישן שטעט, וואָס אין פאַרשידענע צייטן האָבן זיי געשפּילט וויכטיקע פּאָליטישע און אדמיניסטראַטיווע ראָלן אין לאָמזשער-ביאַליסטאָקער געגנט. אין אָנפאַנג 19־טן יאָרהונדערט, אונטער דער הערשאַפט פון די רוסישע צאַרן, איז שטשוטשין געווען א קרייז־שטאָט, און זייט 1837 איז אוגוסטאָוו געווען א גובערניע־שטאָט. לעצטנס האָט סטאַוויסק געהערט צו דער יוריסדיקציע פונעם קרייז קאָלנע אין ביאַליסטאָקער גובערניע.

אין א פאַרש־ארבעט פון קאַראָל צירהאָפער, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1957 אונטערן נאָמען „נעמען פון ישובים אין צפון מאַזאָוויע״, ווערט איבער־געגעבן אז לויט עדות פון געריכטס־אינסטאַנצן און שטאָם־ביכער פון אדעליגע ווערט סטאַוויסק דערמאָנט צום ערשטן מאָל אלס שטאָטישער ישוב אין יאָר 1426; און א בייגעלייגטע מאַפּע באַווייזט, אז דער רוב ישובים צווישן מזרח־פּרייסן און ליטע זיינען געגרינדעט געוואָרן אין 15־טן און 16־טן יאָרהונדערט. די עלטסטע שטאָט פון דער געגנט איז וויזנע, וואָס האָט געדינט אלס הויפּטשטאָט פון די מאַזאָווער פירסטן. דאַקעגן אין מערב־מאַזאָוויע זיינען פּלאָצק, פּלאָנסק, מאַקאָוו, ווישקאָוו א.א. שוין געווען ישובים אין 12־טן און 13־טן יאָרהונדערט.

א סברה אז די מאַזאָווער פירסטן זיינען געגאַנגען אין די וועגן פונעם פירסט געדימין (1315—1340), וואָס האָט גענומען באַזעצן די געגנט אויף א פּלאַנירט־אָרגאַניזירטן אופן דורך אָנגעהעריקע צו פאַרשידענע רעליגיעס. פאַר דעם צוועק האָט ער געלאָזט אויסהאַקן די וועלדער פון דער סביבה און מעלאָריזירט די זומפּן אויף צו מאַכן דעם באָדן קאָלאָניזאַציע־פעאיק. יאָרן־לאַנג האָט געהערשט א פריינדשאַפט־בונד צווישן די ליטווישע הערשער און מאַזאָווער פירסטן, א בונד וואָס איז געשלאָסן געוואָרן אדאַנק דער בשותפות׳דיקער מלחמה וואָס זיי האָבן געפירט קעגן די טעווטאָנישע ריטער, א מלחמה וואָס איז אין 1410 געקרוינט געוואָרן מיט א נצחון אין די באַרימטע טאַנענבערגער און גרונוואַלדער זומפּן. פּאָליטישע און עקאָנאָמישע מאָטיוון האָבן באַוואויגן די מאַזאָווער פירסטן צו באַזעצן די געגנט און זאָרגן פאַר איר ענטוויקלונג.

א מאַפּע אין צירהאָפערס בוך ווייזט, אז די בערגלאַך פון דער געגנט זיינען געווען באַדעקט מיט אור־וועלדער און די טיילן זיינען געווען רייך אין וואַסער וואָס האָבן פאָרמירט זומפּן און אָזיערעס. די שיינע אָזיערעס אין אוגוסטאָוו און די טאָרף־פעלדער און זומפּן אין סטאַוויסק זאָגן עדות אויף יענער ווייטער אור־תקופה.

פון דער פּרעהיסטאָרישער אור־באַפעלקערונג זיינען געבליבן רעשטן ביזן

היינטיקן טאָג — דער קאַרפּן־שבט נעבן אָסטראָלענקע, וואָס זיינע אָפּשטאַמיקע פלעגן מיר באגעגנען אויף די „ירידים" אין קאָלנע.

דער יידישער ישוב

צום ערשטן מאָל ווערן דערמאָנט יידישע ישובים אין פנקס פון ועד ארבע הארצות אין שייכות מיט דער קהילה טיקטין אין 17־טן יאָרהונדערט. עס איז אָבער אויסער יעדן ספק אז יידן האָבן זיך באזעצט אין צפון־מאַזאָוויע אסך פריער בייטראָגנדיק פיל פאר דער ענטוויקלונג פון דער געגנט. פאַקטיש זיינען יידן געווען די וואָס האָבן אויסגעטראָטן וועגן פאר האנדל און געלייגט די יסודות פאר אינדוסטריע פון אגריקולטור־פּראָדוקטן, ווי אויך איינגעפירט פארשידענע פאכן אין דער גאנצער געגנט. קומענדיק פון מער ענטוויקלטע לענדער האָבן זיי מיטגעבראכט פיל וויסן אויסצואַרבעטן פארשידענע מעטאל־ארטיקלען, שטאָפן, בוימל, משקאות און גארבעריי.

לויט דער עדות פון ב. מארק האָט די יידישע אימיגראַציע געשטראָמט פון פארשידענע ריכטונגען: פון קרים און רייסין (ווייס־רוסלאנד), פון מערב־פוילן, דייטשלאנד, בעמען און מערן. ווען זייער לאגע אין די וואוינערטער איז שלעכט געוואָרן האָבן יידן אויסגעוואנדערט אין אנדערע לענדער. פון קרים און רייסין זיינען יידן אנטלאָפן אונטערן דרוק פון דער מאָנגאָלישער אינוואזיע; פון דייטשלאנד זיינען זיי אנטלאָפן פון די קרייצציגלער, און שפעטער פון בעמען און מערן נאָך דער הוסיסטישער מפּלה.

די יונגע יידישע קהילות אין מאַזאָוויע האָבן טראָץ זייער ענליכקייט איינער צו דער צווייטער, נאָך א געוויסער צייט אָנגענומען יעדע איינע אן אייגענעם סטיל און כאראקטער, וואָס האָבן געפונען זייער אויסדרוק אויך אין דער ארכיטעקטור פון די שולן, פארשידענע אָרטיקע מנהגים א.א. אויך ביי דער קריסטליכער באפעלקערונג איז געקומען צום אויסדרוק די אייגנארטיקייט פון יעדער שטעטל אין די פארשידענע קלויסטערס אין גאָטישן סטיל, וואָס האָבן צוגעגעבן יעדן שטעטל א באזונדערן קאָלאָריט.

אין אָנפאנג האָט די גאנצע געגנט געהערט דעם פירסט זאמאָיסקי, אן אָפּשטאַמיקער פון די ערשטע מאזאָוויער פירסטן. ער האָט אויפגעבויט די ערשטע קירכע אין סטאַוויסק און א פראנציסקאנער מאָנאַסטיר אויפן נאָמען פון הייליקן אנטאָניוס אין יאָר 1697. ביז היינט געפינט זיך אין דער קירכע א שילד מיט זיין נאָמען. אין פארלויף פון דער צייט זיינען די גיטער פון דער געגנט אָדער א טייל פון זיי איבערגעגאנגען אין רשות פון די פירסטן קישעלניצקי, וואָס אויך זייערע קברים געפינען זיך אין דער סטאַוויסקער קירכע, און זייער פאלאַץ אין מערב טייל פון שטאָט רינגלט ארום א ריזיקער פרוכט־גאָרטן.

סטאַוויסק איז אויפגעבויט געוואָרן נעבן דער אימעניע פון די קישעלניצקיס. איינער פון די ערשטע פריצים פון דער דאָזיקער אַדל־משפחה, אָפּשאַצנדיק דעם בייטראָג וואָס יידן קענען געבן דער עקאָנאָמישער ענטוויקלונג פון דער געגנט, האָט גענומען די אָרטיקע יידן אונטער זיין שוץ און סטימולירט זייער עקאָנאָמישע טעטיקייט. אדאנק זיין פּאָליטיק האָט זיך סטאַוויסק פארוואנדלט אין

א וויכטיקן שטאָטישן ישוב, וואָס איר רוב באפעלקערונג איז געווען א יידישע. אדאנק די אגראר־רעפאָרמען וואָס עס האָט איינגעפירט די פוילישע רעגירונג נאָענט פאר דער פוילישער צעטיילונג (סוף 18־טער יאָרהונדערט), האָבן רייכע יידן ארענדירט שטחים באָדן פון די וועלדער פאר פאשע, און די קריסטליכע באפעלקערונג האָט געקענט דערווערבן שטחים ביי די פריצים.

אין 19־טן יאָרהונדערט האָט שוין סטאוויסק געהאט דעם אויסזען ווי מ׳יר האָבן איר געקענט. אין יאָר 1841 האָט מען אויסגעפלאסטערט דעם שאָסיי לאָמזשע־סוואַלק, וואָס שניידט אדורך סטאוויסק און איז באקאנט אונטערן נאָמען דער פעטערבורג־ווארשע־שאָסיי. אין 1844 איז אויף דעם שאָסיי דורכגעפאָרן דער רוסישער גרויספירסט אלעקסאנדער ניקאָלאַיעוויטש, שפעטער דער צאַר אלעקסאנדער דער 2־טער, וואָס האָט אין יאָר 1861 באפרייט די פויערים פון דער „פּאַנשטשיזנע״ (לייב־אייגנטום). אויף דעם שאָסיי איז אויך אדורכגעפאָרן דער שר משה מאָנטעפיאָרע אויפן וועג קיין רוסלאנד אויסצופועלן ביים צאַר א בעסערע באציאונג צו דער יידישער באפעלקערונג. אויך נאפּאָלעאָן אין זיין מארש אויף רוסלאנד אין יאָר 1812 האָט זיך באנוצט מיט דעם דאָזיקן סטראטעגישן וועג.

אין די אָפיציעלע רעגיסטערס פיגורירט סטאוויסק אלס שטאָטישער ישוב אונטערן נאָמען Osada (פריוואטע אימעניע). ערשט אין יאָר 1919 ווערט זי אָנגערופן מיטן נאָמען Miasto (שטאָט). זייענדיק א קליין שטעטל האָט סטאוויסק פארמאָגט וויניק אָפיציעלע אינסטיטוציעס. זי האָט געהאט א שטאָט־ראט, א פּאָסט, א פּאָליציי־סטאציע, א שולע און א געריכט.

זייט דור־דורות האָט זיך דאָס יידישע לעבן געפירט לויט אייגענע נאָרמען און יידן האָבן אליין געזאָרגט פאר זייערע רעליגיעזע, געזעלשאפטליכע און עקאָנאָמישע הצטרכות׳ן. דאָס יידישע סטאוויסק האָט פארמאָגט שולן, בתי־מדרשים, „חדרים״, אין א געוויסער תקופה אויך א ישיבה, און אין די לעצטע יאָרן אויך א מאָדערנע העברעאישע שולע, א ביבליאָטעק, א באנק, צדקה חברות, פילאנטראָפּישע אינסטיטוציעס ווי גמילות־חסד, ביקור־חולים, מתן בסתר, הכנסת כלה, און מיטן אויפקום פון ציוניסטישן געדאנק — ציוניסטישע פאראיינען און קלובן.

עקאָנאָמיש האָבן זיך סטאוויסקער יידן אָפּגעגעבן מיט האנדל און מלאכה. צוויי מאָל אין וואָך זיינען פאָרגעקומען אין שטעטל מארק־טעג און 6 „ירידים״ א יאָר. יידישע סוחרים פלעגן אויך פאָרן אויף די „ירידים״ אין די שכנה׳שע ישובים ווי יעדוואבנע און קאָלנע.

שולן און בתי־מדרשים

די גרויסע שול אין סטאוויסק האָט מען אָנגעהויבן בויען נאָך אין 18־טן יאָרהונדערט. אירע ווענט זיינען געווען זייער דיקע ווי פעסטונג־ווענט. א סברה אז די בויער פון דער שול האָבן גענומען אין באטראכט די מעגליכקייט, אז אין אן עת צרה פאר יידן זאָלן זיי אין דער שול זיך קענען פארפעסטיקן און

באַשיצן קעגן אָנפאַלער. דאָס איז געווען א וואונדערבאַרער בנין. דעם ווייס געוועלבטן סופיט פון 12 מעטער די הויך האָבן פאַראייניגט ברעטער געפאַרבט אויף ווייס־בלוי. דער ארון־קודש איז געווען אזוי הויך, אז ער האָט דערגרייכט ביז צום סופיט. דאָס איז געווען א מייסטער־ווערק. קינסטלערישע האָלץ־שניצערייען האָבן פאַרגעשטעלט יידישע סימבאָלן ווי די 12 שבטים, משה און אהרון, די לוחות, דעם לויתן און דעם שור־הבר, די שבעה מינים און אנדערע ארץ־ישראל פלאַנצן. וואונדערבאַר איז געווען דער פאַרבן שפיל. די סטאַוויסקער שול איז געווען די שענסטע אין דער גאַנצער סביבה.

נעבן דער שול איז געשטאַנען דער גרויסער בית־מדרש און נאָך דריי קלענערע בתי־תפילה.

די שולן און בתי־מדרשים האָבן אין משך פון דורות געדינט אלס לערן און פאַרזאַמלונגס־פלעצער פאַר גרויס און קליין. דאָרט האָט זיך געהערט דער קול תורה און תפילה און יידן האָבן דאָרט אויך געשמועסט וועגן טאָג־טעגליכע ענינים און אפילו ארייַנגעכאַפּט א רכילות'ל. אין שטעטל זיינען געווען יחידים וואָס האָבן געלייענט העברעאישע צייטונגען ווי „המליץ", „המגיד", „הצפירה" א.א. די וואָס האָבן געקענט רוסיש האָבן אויך אַבאָנירט רוסישע צייטונגען. אין די שולן און בתי־מדרשים פלעגן יידן איבערגעבן איינע די אנדערע נייעס פון דער גרויסער יידישער און נישט־יידישער וועלט. גרויסע סוחרים וואָס פלעגן באַזוכן ווייטע שטעט אין רוסלאַנד און דייטשלאַנד, פלעגן זיך אין שול און בית־מדרש טיילן מיט זייערע איינדרוקן מיט דעם רוב יידן וואָס האָבן קיינמאָל נישט פאַרלאָזט די גרעניצן פון שטעטל און נאָענטער סביבה. פאַרשטייט זיך, אז די ווענט פון די שולן און בתי־מדרשים האָבן אויך איינגעזאַפּט פלאַם־פייערדיקע דיסקוסיעס, וואָס יידן האָבן געפירט צווישן זיך אויף פאַרשידענע טעמעס.

עליות און ירידות

פון פאַרשידענע דאָקומענטן איז צו זען, אז דאָס שטעטל האָט געהאַט תקופות פון אויפשטייג און תקופות פון ירידה. געווען צייטן ווען סטאַוויסק האָט פאַרמאָגט פאַרשידענע אינדוסטריעס ווי: שטאָפן, פילץ, פאַרבערייען, גאַרבערייען, גאָזשעלינעס, ביר־ברויערײַ א.א. די אָפטע שריפות וואָס פלעגן אויסברעכן אין שטעטל זיינען געווען דער הויפּט־גורם פון אירע ירידות. אין 1813 האָט א גרויסע שריפה פאַרלענדט כמעט אלע הילצערנע שטיבער, וואָס זיינען געווען דער רוב אין סטאַוויסק. נאָך דער דאָזיקער שריפה איז די יידישע באַפעלקערונג פאַרקלענערט געוואָרן פון 2775 נפשות אויף קרוב 2000. אויף די חרוב געוואָרענע אינדוסטריעס זיינען מער נישט רעסטאַווירט געוואָרן. עס קען אויך זיין אז דער וואוקס פון די שכנה'שע ישובים האָט זיך אויסגעווירקט אומגינסטיק פאַר דער ענטוויקלונג פון סטאַוויסק. די עמיגראַציע קיין אמעריקע און אנדערע לענדער, וואָס האָט זיך אָנגעפאַנגען צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט און אָנגעהאַלטן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט אויך בייגעטראָגן צו דער פאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטעטל.

אין דער באפרייטער פוילן

סטאוויסק האָט נישט פארמאָגט נישט קיין ישיבות און נישט קיין גימנאזיעס. דערפאר זיינען יידישע יוגנטליכע דורשטיקע נאָך בילדונג אוועק אין גרעסערע שטעט וואָס האָבן פארמאָגט יידישע און אלגעמיינע בילדונגס־אנשטאלטן. א שווער לעבן האָבן זיי געהאט אין דער פרעמד. די ישיבה־בחורים פלעגן עסן „טעג״ אויף פרעמדע טישן און נעכטיקן אין ביליקע אכסניות. אויך די גימנאזיסטן האָבן געלעבט אין שווערע באדינגונגען. דער רוב האָט זיך געזען געצוואונגען איבעררייסן דאָס לערנען און זיך אומקערן אין שטעטל צו די אָרימע טאטע־מאמע. דאָס נישט קענען לעשן דעם בילדונגס דורשט האָט ארויסגערופן ביי דער יוגנט א געפיל פון אומצופרידנקייט, וואָס איז טיילווייז געשטילט געוואָרן דורך פארטיי אקטיוויזם און נישט איבערקלייבערישן לייען־דורשט. מען האָט געלייענט ביכער וועגן סאָציאָלאָגיע, פילאָזאָפיע און ליטעראטור און געפירט דיסקוסיעס וועגן העגעל און מארקס, שפינאָזא און באָראָכאָוו, נישט פארשטייענדיק על פי רוב דאָס געלייענטע. דער פאקט גופא וואָס יוגנטליכע האָבן זיך אָפגעגעבן מיט אזעלכע טעמעס זאָגט עדות וועגן זייער גרויסן וויסן און בילדונגס־דורשט. עס איז דערפאר נישט קיין וואונדער, וואָס די יידישע יוגנט איז פארכאפט געוואָרן פון פארשידענע אידעאָלאָגיעס און איז געווען אקטיוו אין די פארטייען — די טרעגער פון די דאָזיקע אידעאָלאָגיעס. איין טייל יוגנט איז פארכאפט געוואָרן פון ציוניסטישן געדאנק, אן אנדערער טייל, די מער אומגעדולדיקע, זיינען פארבלענדט געוואָרן פונם פאלשן ליכט וואָס איז אויפגעגאנגען אין רוסלאנד. פיל האָבן זיך פארפלאָנטערט אין די קאָמוניסטישע נעצן אין יאָר 1921 בעת דער באָלשעוויקישער אינוואזיע קיין פוילן.

איך געדענק ווען די באָלשעוויקעס האָבן פארנומען אונזער שטעטל, האָבן זיי אויפגענומען מיט פרייד בעיקר יידישע יוגנטליכע און זיך געשטעלט צו זייער דינסט. אין שפיץ פון „רעווקאָם״ איז געשטאנען גאָלדע דעם מלמד׳ס טאָכטער און הערצקע קאלינסקי. גאָלדע איז געווען א שיין ענערגיש מיידל, און הערצקע, חיים־קדיש׳ס ברודער, האָט אין זיך געהאט עפעס פון א פירער. אין איינעם פון די שלאכטן צווישן דעם פוילישן מיליטער און דער רויטער ארמיי איז געפאלן א רויטער גענעראל. די קאָמוניסטישע אקטיוויסטן פון אונזער שטעטל האָבן אים איינגעאָרדנט א אימפאָזאנטע לוויה. אין דער שפיץ האָבן מארשירט גאָלדע און הערצקע מיט שווארצע פאסן אויף די ארבל, טראָגנדיק רויטע פענער. א קאפעליע האָט געשפילט רעוואָלוציאָנערע מארשן, און מיר קינדער, פארכאפט פון דעם פייערליכן צערעמאָניאל, זיינען מיטגעגאנגען מיט דער לוויה־דעמאָנס־טראציע ביז צום בית־עולם. מיטן צוריקטריט פון דער רויטער ארמיי זיינען אוועק מיט איר די קאָמוניסטישע אקטיוויסטן און אין ראטנפארבאנד זיינען זייערע שפורן פארשוואונדן אויף אייביק.

נאָך דער באָלשעוויסטישער מפלה האָט זיך אָפגעקילט די קאָמוניסטישע התלהבות און דער רוב יוגנטליכע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן די פארשידענע חלוצישע אָרגאניזאציעס. פיל פון זיי האָבן אויך זוכה געווען עולה צו זיין און זיך אָנגעשלאָסן אָן די בויער פון ארץ־ישראל. די וואָס האָבן נישט געקענט

קריגן קיין סערטיפיקאט האָבן אויסגעוואנדערט וואו עס האָט זיך נאָר געלאָזן. ווער עס האָט זיך דערשלאָגן אין די פאראייניקטע שטאטן, ווער קיין מערב־אייראָפע, ווער קיין לאטיין־אמעריקע. זיי זיינען פאקטיש די איינציקע סטאוויסקער יידן, וואָס זיינען געבליבן נאָכן חורבן אייראָפע. צוזאמען מיט די ניין לעבן־געבליבענע, וואָס האָבן זיך על פי נס ארויסגעראטעוועט פון נאצישן גיהינום, טראָגן זיי טיף אין הארצן דעם אָנדענק פון די טויזנטער סטאוויסקער ברידער און שוועסטער, וועלכע זיינען גרויזאם אומגעבראכט געוואָרן דורך די פוילישע שכנים און פארברענט געוואָרן אין די גאז־קאמערן.

זאָלן די שורות דינען אלס באשיידענע מצבה פאר זייער הייליקן אָנדענק.

חמדה

מיין שטעטעלע סטאוויסק

שטייט מיין שטעטעלע אין ווינטער
איינגעבויגן, קאלט און ווייס,
און דאס טייכעלעביים בריקל
א פארגליווערטס פון דעם אייז.

ליגט א שניי א שפאגל־נייער
מיט דער פרישקייט פון דער נאכט,
שפריצט ער ווי מיט פונקען פייער,
בלענדעט ווייסקייט מיט זיין פראכט.

איבער יעדן דאַך און פענסטער
הענגען שטיקער אייז ווי ליכטער,
און פון ווינט עס פינקלען אויגן,
פלאמען אלעמענס געזיכטער.

ווייס־געקאלכטע קליינע הייזלאך
איינגעגראבן טיף אין שניי
און דערנעבן יונגע בוימלאך
שטייען ווייסע אין דער ריי.

מיט זיין פענזל אויסגעמאלט האט
פראָסט אויף יעדער שויב און גלאז
שלאנקע בוימער, לאנגע צווייגן,
צארטע בלומען, ווייכן גראז — —

און ווען ס׳בלאזט א וואַרעם ווינטל
ווערט פארבלאַטיקט ווייסער שניי;
פאלן טראַפּנס פון די דעכער,
ווי דער אומעט טריפן זיי — —

⁂

אין דער גאנצער לענג פון שטעטל
שלייכט אדורך זיך דער שאסיי,
לויפט פארביי דעם בית-הקברות
און זעצט פאָר דעם וועג אזוי.

אויף די פרייע ברייטע פעלדער
ליגט דער שניי נאָך אומבאריערט,
בלאנקט און בליצלט ווי א טעפיך
פול מיט שטערנדלאך באצירט.

איינגעהילט ווי אין א קיטל
און פארשטיינערט שטיל און קאלט,
טיף געזונקען אין א חלום
ווי פאר׳כישופ׳ט — שטייט דער וואלד.

קוקט לבנה׳ס צארטע בלאסקייט
דורך געדיכטעניש פון צווייגן,
פאלט איר אומעטיקער שמייכל
אין דעם סודות׳דיקן שווייגן.

זינגט א לידל ווער פון ווייטן,
ציט א ניגון ווער אין טאָל
און פארגייט אין שטילן בענקען,
וועקט חלומות פון אמאָל — —

⁂

ווי נאר פרילינג איז געקומען
איז אוועק דאס שווער געמיט.
האבן קנאספן זיך צעעפנט,
בוימער, בלומען זיך צעבליט

און צעוואקסן די אלייען;
האבן פעלדער ברייט און ווייט

מיט א גרינעם ווייכן סאמעט
ווי צום יום־טוב זיך באנייט.

אין דעם וואלד מיט פרישע דופטן
האבן בוימער זיך צעשפרייט,
גרינע גרעזלאך ביי די שטעגן
האט א צויבער־האנט פארזייט.

האָט די יוגנט זיך געצויגן
צו דעם וואלד מיט א געדראנג,
האָט ארום געהילכט איר לאכן
און געקלונגען איר געזאנג.

זיינען יארן שטיל געפלאָסן
ווי דאָס טייכעלע אין טאָל
און געוועבט א יידיש לעבן
אין מיין שטעטעלע אמאָל — —

***

אמאל? נישט לאנג איז דאס געוועזן,
און דער מארק און דער שאסיי
און די שמאָלע לאנגע געסלאך —
יידיש היימיש זיינען זיי.

יידיש איז די פיין, דער צער,
און די דחקות און די נויט;
שלינגט מען יידיש־הייסע טרערן
מיטן אָרים ביסן ברויט;

יידיש זיינען די יסורים,
שטילער אומעט און געוויין;
יידיש איז דא יעדע שמחה,
האַרציק היימיש, מלא חן.

אָט קומט אָן דער שבת־קודש
— גאָטס מתנה ליב און טייער —
איבער ליכט עם בענטשן מאמעס,
שיינט פון זיי א הייליק פייער.

שעפטשען מאמעס בלייכע ליפן
פון דעם הארצן שטיל א תפילה:
„שיק אונז, גאָט, דיין גוטן מלאך
און פארלאז אונז נישט, חלילה — —"

***

אין די ווייטע האריזאנטן
איז די זון נארוואס פארגאנגען.
גייען טאטעס מיט די קינדער
שבת־מלכה צו עמפפאנגען

אין דער שול און אין בית־מדרש —
די צוויי הייליקע בנינים
מיט די „שטיבלעך" וואו עס פלעגן
דאווענען גאנץ פרי מניינים —

ווער־זשע וועט זיי נישט געדענקען
— כאטש פיל יארן איז אריבער —
ווי אין שטילן הינטערגעסל
שטייען זיי זיך קעגנאיבער?

וויפל האט מען פרייד און טרערן
צווישן זייערע ווענט געשלונגען,
און ניגונים פול מיט דביקות
שבת־יום־טוב׳דיק געזונגען;

פון די אותיות פון די קליינע —
וויפל כוחות און מאָראַל
האט עס דור נאך דור געשעפט
אזוי ווי פון א טיפן קוואל;

פון „כל נדרי", „ונתנה" —
ווער פארגעסן קען דעם ציטער
וואס באהערשט האט די מתפללים
און צעטרייסלט די געמיטער;

זיך געשלאגן „על חטאים"
נישט באגאנגענע אפילו
און געבעטן: „שמע קולנו"
און „באוויליק אונזער תפילה" — —

ועד הקהילה

עומדים (מימין לשמאל): שמש בית־הכנסת: מאיר לב; חיים־קדיש קולינסקי; יצחק אינדורסקי; ישראל־אלי שפירא; חנא יעליניביץ;
יושבים (מימין לשמאל): מאיר־ינקל קופלוביץ; אימיול; הרב וסרמן; משה־זאב ברמזון; הילד — בן הרב וסרמן. בחלון: ישראל׳קה מאָרוס, קיווייקו.

אגודת־עזרה לפליטים במלחמת העולם הראשונה מטעם הסתדרות ,,התחיה״
הילפס־פאראיין פאר פליטים אין סטאוויסק אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

עומדים (מימין לשמאל): שרה׳קה שמעונוביץ (ניספתה); חיים־לייבל לוינוביץ (חי בארה״ב); מליטה סלוצקה (ניספתה); משה גואלמן ז״ל; שרה רמיגולסקי (ניספתה); איצ׳קובסקי (ניספה).
יושבים: שרה מונדנשטיין לבית מאָרוס, יוסלה מונדנשטיין (שניהם בארה״ב).

תלמוד תורה בסטביסק

התלמידים ומוריהם (באמצע הרב וסרמן)
די תלמידים און די לערער (אינדערמיט זיצט הרב וואסערמאן)

און געווארט מיט טיפן בענקען
שופר של משיח הערן
און די דורות־לאנגע האפנונג
זאל אָט־אָט מקויים ווערן — —

*
* *

ביי צעעפנט־ברייטע ספרים
האבן זיך ביינאכט צעוויגן
אין בית־מדרש די למדנים
מיט א זיסן גמרא־ניגון

און גע׳פלפול׳ט זיך מיט חריפות
איבער פוסקים און משניות
און געבראכט פון דורות גאונים
בערג פירושים און ראיות;

פלעגן קינדער אין „חדרים"
זיצן פון גאנץ פרי און לערנען,
און ביינאכט אהיים געגאנגען
פארן שיין פון ליכט־לאמטערנען.

ווער ס׳האט א־ב גע׳חזר׳ט
און ווער חומש, פירוש רש"י;
פלעגן בחורים זיך פארזינקען
אין א טיפער הארבער קשיא,

און א שווערע בלאט גמרא
פלעגן לערנען מיט התמדה
און געשליפן זיך די מוחות
אין הלכה און אגדה;

פרוכת׳ן צום ארון־קודש,
מענטעלאך פאר ספרי־תורה —
האבן יידיש־צארטע טעכטער
אויסגענייט פון שענסטער סחורה.

איז דאס אלץ אמאל געוועזן,
אין די קינדער־יוגנט יארן;
היינט — ווי — זיינען בלויזע חורבות
פון מיין יידיש היים געווארן.

ווען דער שוחט האָט גע׳שוחט׳ן
אלט און יונג, און קינד אין וויגן —
האָט די וועלט און גאָטס־פּארטרעטער
פרום־אכזריות׳דיק געשוויגן — — —

איבער צאפּלדיקע קערפּערס
אין קאלוזשעס בלוט און שטויב —
האבן באנדעס זיך צעהוליעט,
איינגעטיילט זיך מיטן רויב

און באזעצט זיך אין די הייזער
— „יורשים" פון מיין יידיש שטעטל.
וואו דער קבר פון די קדושים?
וואו א צייכן? וואו א ברעטל?

ס׳איז קיין זכר נישט געבליבן
פון געפירט צו דער עקדה,
פון געפייניקטע, דערשטיקטע —
פון א גאנצער יידיש עדה.

בעלי־בתים, ראשי־קהל,
פרומע ווייבער מיט פּארוקן;
בעלי־עגלה׳ס, שמידן, טרעגערס,
הארעפּאשנע קרומע רוקן;

און פארשווארצטע בעלי־מלאכות
פון די קליינע הינטער־געסלאך;
חברה־תהלים, חדר־יינגלאך
און פאר׳חלומטע בעלי־בית׳לאך;

און א רב מיט די כלי־קודש;
און א מנין הייסע חסידים
(האבן אין מתנגדים־שטעטל
אויסגעזען ווי בני־יחידים);

און עסקנים, תלמודיסטן,
און פרשנים פון מארקסיזם;
און א מחנה העברעאיסטן
אויסגעווייקט אין ציוניזם;

און די ייִדן־יונגע־לייטלעך,
צניעות'דיקע פרויען, טעכטער,
אומשולדיקע קליינע קינדער —
ווייסט איין גאָט נאָר דער גערעכטער

ווי עס האט זיין גרויזאם צאָרן
— פאר דעם גרעסטן זינד, אַפּנים,
שטאָלץ דעם נאָמען ייד צו טראָגן —
אייך געשליידערט פאַר תלינים — —

***

ס'האט די זון געשיינט ווי שטענדיק
און געגאנגען זיך איר וועג,
ווען ס'איז יידיש בלוט געפלאסן
אזוי ווי טייכן אן א ברעג;

נישט געשפאלטן זיך די הימלען
פון מאַרטירערס פיין און וויי;
ס'האט פון הויכן כס־הכבוד
נישט געדונערט זיין געשריי,

נישט צעשמעטערט קעפּ פון רוצחים
— „שליחי־מצוה" פון זיין צאָרן —
הענקער פון זיין פאלק ישראל
דור נאך דור זייט לאנגע יארן.

נישט פארלאשן זיך די שטערן
אין דער שוידערליכער נאַכט,
ווען מ'האט מיין יידיש שטעטל
אין יסורים אומגעבראכט — —

חיה קולינסקי ז"ל

עיר מולדתי בעבר ובהווה*)

עיירתי סטביסק רחוקה 21 ק"מ מלומז'ה. סטביסק היא עיירה שקטה ונקיה, מוקפת יערות, הרים, בריכות ונחלים. אוכלוסייתה מועטה: בס"ה חיות בה 592 משפחות, מהן 332 משפחות יהודים ו־260 נוצרים. 35 כפרים סובבים את העיירה והם כמעט ריקים מיהודים.

באמצע השוק המרובע ניצבת מצבת־זכרון, שהוקמה לכבוד שחרורה של פולין בשנת 1918. בעיבורו של השוק עומדים כנסיה ומנזר, שנבנו בשנת 1697 ע"י הרוזן פרדינגד זאמויסקי. לא רחוק מן הכנסיה נבנו בשנת 1781 שורת חנויות (השייכות לקהילה היהודית) ע"י הבנאי צבי גנידא. בטבורה של העיירה עובר כביש. בדרך המובילה ללומז'ה נמצא יער עבות, ובו אבן גדולה, שציורה

---

*) רשימה זו הודפסה בשבועון העברי „בדרך", ב־כ' בטבת תרצ"ח — 24 בדצמבר 1937. השבועון הופיע בוארשה בעריכתו של א. ל. יעקובוביץ. יש מקום לשער, שאת החומר ההיסטורי על סטביסק שאבה חיה קולינסקי ז"ל מתוך פנקס הקהילה והחברה־קדישא.

להקים הקיסר הרוסי אלכסנדר הראשון בדרכו מפטרבורג לורשה. הכביש נקרא „כביש ורשה—פטרבורג".

אין נתונים מדוייקים בדבר המועד בו נוסדה העיירה ולראשית התיישבות היהודים בה. יש אומרים שסטביסק היא עיירה עתיקה מאוד. החומה העתיקה ביותר בעיירה היא כבת 170 שנה. בבית־הקברות הסטביסקאי הובאו לפנים לקבורה גם יהודים מישובים סמוכים. המצבה העתיקה ביותר היא בת 200 שנה.

בניית בית־הכנסת נגמרה בשנת תקע"ג (1813). אבנים לבנין נדב איש נוצרי, מצאצאיו של בעל האחוזה דהאידנא קישלניצקי. זקני הדור סיפרו, שהיסוד של בית־הכנסת היה כה רחב ומוצק, שהנדבן קישלניצקי נסע עליו במרכבתו רתומה לסוסים. בית־המדרש נבנה לפני 85 שנה. על־יד בית־המדרש נמצא מַעין המפכה מים חיים וקרים, אותו גילו הגרמנים בשנת 1915. מי המעין זורמים בלי הרף, אך הנביעה הולכת ומתמעטת.

החברות הדתיות בעיירה הן: חברת „משניות", פועלי־צדק, פירוש־מלים, הכנסת־אורחים, חברת ק"ס (קוני ספרים), חברת חצות, חברה קדישא וחברת תהלים. חברת תהלים מתקיימת כבר 150 שנה, והחברה קדישא — 300 שנה. כן קיימים מוסדות צדקה כגון: גמילות־חסדים, ביקור־חולים, לחם־לעניים.

לפני המלחמה (מלחמת העולם הראשונה) שגשג בעיירה המסחר, ביחוד בסחורות מיועדות ליצוא לחו"ל, כגון: חליפות, פרוות, מטפחות־משי, וילונות, בדים, וכן כל מיני תבואה, עצים, בעלי כנף וכו'. בסטביסק היתה קיימת גם תעשיה זעירה — עיבוד עורות, ייצור גפרורים, בירה, נרות, שמן, סבון, יין, חומץ, גזוז ועוד. יהודי סטביסק ידם היתה פתוחה ולא חסכו בהוצאות בעיקר לחינוך ילדיהם והשכלתם. אפילו בני דלת־העם מכרו את הכר שלמראשותיהם ושילמו שכר לימוד. וכשהבן סיים את חוק לימודיו ב„חדר", שלחוהו ההורים ללמוד תורה ב„ישיבה". ואכן על בני סטביסק נמנים הרבה גדולי־תורה, רבנים וצדיקים.

רבים מצדיקי הדור ישנים שנת עולם בבית־הקברות הסטביסקאי, ביניהם הרב הגאון ר' אברהם בר' דב; הרב הגאון ר' פישעלע; הרב הגאון ר' אריה רקובסקי; הרב הגאון ר' מאיר נח; הרב הגאון סוקולובר; הרב הגאון הצדיק והחסיד ר' חיים אריה בר' אהרון יוסף מישקובסקי; הרב הגאון רוטנברג; הרב הגאון ר' יהושע לאנג; הרב הגאון ר' אריה דבורצקי. לפני מלחמת העולם הראשונה ובשנות המלחמה כיהן כרב דמתא הרב הגאון ר' בנימין רמיגולסקי, ואחריו הרב הגאון ר' ראובן כ"ץ, בעל הספר „דגל ראובן". הרב ר' ראובן כ"ץ חי זמן מסויים בארה"ב וכעת מכהן הוא כרב הראשי בפתח־תקוה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ירדו פלאים המסחר והתעשיה בעיירה. יהודים רבים שנמנו עם העשירים והאמידים ירדו מנכסיהם. חיסול סחר־החוץ ערער את קיומן של הרבה משפחות, שעליו עמדה פרנסתן. עם כניסת הגרמנים בשנת 1915 הוטב קצת המצב, שכן המסחר בביצים, עופות, חמאה וסוכר קם לתחיה; מאידך גיסא הורע מאוד מצב המשפחות שראשיהן היו באמריקה, ומחמת שיבושן של נתיבות הימים נפסקה התמיכה החדשית שהיו מקבלים לפני כן. משפחות אלה רב היה סבלן והן מצאו את מחיתן בזה שאספו גרעינים ותפוחי־

אדמה בשדות. הנשים עשו כל עבודה להביא פת־קיבר לילדיהן. רק כעבור זמן התחילו לקבל סכומים לא גדולים באמצעות „אגודת העזרה של יהודי גרמניה". עם תום המלחמה הצטרפו לבעליהן באמריקה.

בשנות 1915—16 שבו לעיירה רבים מהבחורים שלמדו ב„ישיבות", שבחלקם היו מורים ומדריכים. אחדים מהם הצטיינו כנואמים מצויינים. כולם ידעו את השפה העברית והיו נאמנים לרעיון הציוני, שהיכה שרשים עמוקים ברחוב היהודי ועורר את העיירה מתרדמתה שבה היתה שקועה. בחורים אלה הקימו את אגודת „התחיה" וקיימו בין כתליה שיעורי־ערב ללימוד השפה העברית, קורות ימי עמנו, תנ"ך וכו'.

ליד „התחיה" נוסדה ספריה ומדי חודש נרכשו ספרים חדשים. בערבי־שבת התקיימו אסיפות, ניתנו הרצאות על נושאים שעמדו אז ברום העולם של העם היהודי. הנוער קרא הרבה, הגה ולמד. כל מאורע שהתרחש אז בחיי היהודים נדון והוסבר בין כתלי „התחיה". לימים נתפסו אחדים ממיסדי „התחיה" לרעיונות אנטי־ציוניים, עזבו את האגודה הציונית ואירגנו אגודות ברוחה של מפלגת ה„בונד". שני הסקטורים, הציונים והבונדאים, ערכו ערבי־ויכוחים בהם ביקש כל צד להוכיח את אמיתות האידיאולוגיה שלו. בשנות העשרים התחיל לצאת הנוער של האירגונים הציוניים למקומות הכשרה ורבים מהם עלו לארץ.

בשנות המלחמה התרוששה העיירה מבחינה כלכלית, גם דמנו נשפך בקרבות שהתנהלו בפרבר העיירה בדרך ללומז'ה. מטר פגזי תותחים ניתך על העיירה. אחדים מהם הגיעו עד לטבורה של העיר. ליד בית־המדרש נהרגה האשה לבקוביץ, בלכתה להביא אוכל לבנה אשר למד ב„חדר". בקרבת היער נורתה למוות האשה הניה אפשטין. חיינו היו בסכנה. מאמינים אמרו, שבזכות הצדיקים ששוכנים מנוחת עולמים בסטביסק ניצלה העיירה מחורבן גמור. בדרך ללומז'ה ישנם קברי־אחים של חיילים שנפלו במקום הזה במלחמת העולם הראשונה, ועליהם כתובות: „פה נפלו 100 רוסים"; „פה נפלו 30 גרמנים" וכו'.

העיירה שלנו יצאו לה מוניטין באנשי מעלה שיצאו מתוכה, כגון: סופרים, רופאים, רבנים, מורים, עורכי־דין, אמנים ובעלי־מופתים. המפורסמים הם: בעל המופת ר' קדיש הזקן, ר' משקה חייעוו הבעל שם, השחמטיסט המפורסם עקיבא רובינשטיין, הסופרים יעקובוביץ ומאיר רבינוביץ, זליג בז'וסטוביצקי שחי בבלגיה, ד"ר קופל ליברמן שחיבר ביידיש את הספר „תולדות היהודים בבלגיה", חיים גרענט (בז'וסטוביצקי) שחי באמריקה, והפסל ברנדנבורג, שהתפרסם בפסלו „הנביא".

בשנים האחרונות, תחת הממשל האנטישמי בפולין, ירדו פלאים המסחר והתעשיה. הרבה חנויות יהודיות נסגרו ובמקומן נפתחו חנויות של פולנים. זרם ההגירה סחף את טובי הנוער. באין תעסוקה התרוקנה העיירה ממיטב בניה. בשנים קודמות היו „ימי השוק" שוקקים חיים. איכרי הסביבה הביאו לעיירה את תוצרתם החקלאית ורבו המכירות והקניות, ואילו עתה לא נשאר כמעט סימן מהחיים השוקקים הללו. האיכרים קונים בחנויותיהם של הנוצרים, האנטישמיות מתפשטת והולכת מיום ליום ואותותיה ניכרים בכל. הרוכל היהודי, שהביא עד כה את לחמו בסובבו בכפרים עם מרכולתו, שוב אינו יכול לצאת לכפרים מחמת

הסכנה האורבת לחייו. אשתקד הניחו בריונים פצצה בבנין היהודי שע״י הכנסיה, ורבה החרדה. הנוער גדל ללא תורה וללא השכלה. היאוש אוכל בכל פה, כי אין עתיד. הכל גווע, מקורות הפרנסה של יהודי סטביסק נצטמקו במידה מדהימה והרבה משפחות נידונו ממש לחרפת רעב.

סטביסק, דצמבר 1937

חיה קאַלינסקי ז״ל

מיין געבורט־שטעטל אַמאָל און היינט*)

מיין שטעטל סטאַוויסק געפינט זיך 21 קילאָמעטער פון לאָמזשע. סטאַוויסק איז א רואיק ריין שטעטל, ארומגערינגלט מיט וועלדער, בערג, סאַזשעלקעס און טייכלאַך. קליין איז איר באַפעלקערונג, בסך הכל 592 משפחות, פון זיי 332 יידישע און 260 קריסטליכע. 35 דערפער נעמען ארום דאס שטעטל און זיי זיינען כמעט אלע יידנריין.

דער מארק איז פירעקיג. אינמיטן מארק שטייט א מאָנומענט לכבוד פוילנס נאַציאָנאַלער באַפרייאונג אין יאר 1918. אין איין זייט פון מארק געפינט זיך דער קלויסטער און א מאַנאַסטיר אויפגעבויט דורכן גראף פערדינאַנד זאַמאָיסקי אין יאר 1697. נישט ווייט פונעם קלויסטער זיינען אויסגעבויט געוואָרן דורך דער יידישער קהילה א שורה קלייטן. דער בוימייסטער איז געווען צבי גניידא. אין צענטער פון סטאַוויסק שניידט דורך דער שאסיי, וואס פירט קיין לאָמזשע. אויפן וועג געפינט זיך א געדיכטער וואַלד. ווען דער רוסישער קייסער אלעק־סאנדער דער ערשטער איז דארט דורכגעפאָרן פון פעטערבורג קיין ווארשע, האט ער אלס אנדענק געהייסן אויפשטעלן א גרויסן שטיין. דער שאסיי טראָגט דעם נאָמען „ווארשע־פעטערבורג שאסיי״.

וועגן דער צייט וואס דאס שטעטל איז געגרינדעט געוואָרן און ווען יידן האָבן זיך אָנגעפאַנגען אין איר באַזעצן, זיינען נישטא פאַראַן קיין גענויע דאַטן. ס׳איז פאַראַן א סברה, אז סטאַוויסק איז גאר אן אלטע שטעטל. די עלטסטע מויער שטייט בערך 170 יאָר. עס איז באַוואוסט, אז אויפן סטאַוויסקער בית־הקברות פלעגט מען ברענגען צו קבר־ישראל יידן פון די ארומיקע ישובים. די עלטסטע מצבה איז אלט 200 יאר.

די שול האָט מען פאַרענדיקט בויען אין יאר תקע״ג (1813). בוי־שטיינער

*) די דאָזיקע קאָרעספּאָנדענץ איז דערשינען אין דער העברעאישער וואָכנשריפט „בדרך״ דעם 24־טן דעצעמבער 1937. די וואָכנשריפט איז ארויסגעגאנגען אין ווארשע אונטער דער רעדאַקציע פון א. ל. יאַקובאָוויטש.

און ציגל האט מנדב געווען א קריסט, אן אפשטאמיקער פונם היינטיקן גוט־באזיצער קישעלניצקי. זקנים דערציילן אז דער פונדאמענט פון שול איז געווען אזוי ברייט און מאסיוו, אז דער נדבן קישעלניצקי איז איבער אים געפארן מיט א קארעטע געשפאנט צו עטליכע פערד. דער בית־המדרש איז אלט 85 יאר. נעבן בית־מדרש פליסט א קוואל מיט פרישע קאלטע וואסער. דעם קוואל האבן אנטדעקט די דייטשן אין יאר 1915. דער קוואל שפרודלט אן אויפהער, אָבער זיין קוועלונג ווערט מיט יעדן יאָר שוואכער.

די רעליגיעזע חברות אין שטעטל זיינען פאלגענדע: חברה משניות, פועלי־צדק, פירוש־מלים, הכנסת אורחים, חברה ק״ס (קוני ספרים — ספרים קויפער), חברה חצות, חברה קדישא און חברה תהלים. די חברה תהילים עקזיסטירט שוין 150 יאר און די חברה קדישא 300 יאר. אחוץ די אויבענדערמאנטע חברות זיינען אויך פאראן אין סטאוויסק פילאנטראפישע אינסטיטוציעס ווי גמילות־חסדים, ביקור־חולים און לחם לעניים.

פאר דער ערשטער וועלט מלחמה האָט אין סטאוויסק געבליט דער מסחר, איבערהויפט מיט סחורות וואס זיינען געווען באשטימט פאר עקספאָרט ווי: אנצוגן, פוטערוואַרג, זיידענע טיכלאך, פאַרהאנגען, שטאָפן, תבואות, געהילץ און געפליגל. סטאוויסק האט אויך פאַרמאָגט א קליין אינדוסטריע ווי: גארבעריי, שוועבעלאך, ביר, ליכט, בוימל, זייף, וויין, עסיק, סאדע־וואסער א.א. סטאוויסקער יידן האבן געהאט א אפענע האנט און בעיקר זיינען זיי געווען ברייטהארציק ווען עס האָט זיך געהאנדלט וועגן געבן א גוטע דערציאונג זייערע קינדער. אפילו די ארימסטע פלעגן פארזעצן די קישנס אויף צו באצאלן שכר־לימוד. און אז דאס יינגל איז גרעסער געווארן און דאס לערנען אין „חדר״ איז שוין פאר אים נישט גענוג געווען, פלעגן אים די עלטערן אוועקשיקן אין דער פרעמד לערנען אין א ישיבה. נישט אומזיסט האט סטאוויסק ארויסגעגעבן פיל לומדים, בני תורה, רבנים און צדיקים.

אסך פון די סטאוויסקער צדיקים רוען אויפן ארטיקן בית־עולם, צווישן זיי דער רב הגאון ר׳ אברהם בר׳ דב; הרב הגאון ר׳ פישעלע; דער רב הגאון ר׳ אריה ראקאָווסקי; הרב הגאון ר׳ מאיר נח; הרב הגאון סאָקאָלאָווער; הרב הגאון, צדיק און חסיד ר׳ חיים אריה בר׳ אהרון יוסף מישקאָווסקי; הרב הגאון ראָטענבערג; הרב הגאון ר׳ יהושע לאנג און הרב הגאון ר׳ אריה דוואָרעצקי. פאר דער ערשטער וועלט מלחמה און בעת דער מלחמה איז געזעסן אופן כסא הרבנות אין סטאוויסק דער רב הגאון ר׳ בנימין רעמיגאָלסקי, און נאָך אים הרב הגאון ר׳ ראובן כ״ץ, דער מחבר פונם ספר „דגל ראובן״. דער רב ר׳ ראובן כ״ץ האָט א געוויסע צייט געלעבט אין די פאראייניקטע שטאַטן און יעצט פארנעמט ער דעם אַמט אלס רב ראשי אין פתח־תקוה, ארץ־ישראל.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה איז שטארק געפאלן דער מסחר און די אינדוסטריע אין שטעטל. פיל יידן וואס האבן זיך פריער גערעכנט צווישן די רייכע און פארמעגליכע זיינען אינגאנצן פאראָרימט געווארן. דער אָפשטעל פונם מסחר מיט אויסלאנד האָט רואינירט אסך משפחות, וואס זייער פרנסה איז געווען געבויט אויף עקספּאָרט. אין יאָר 1915, מיטן אנקום פון

די דייטשן, האָט זיך דער מצב אביסל פארבעסערט. יידן האָבן אנגעהויבן צוריק האנדעלן מיט אייער, עופות, פוטער און צוקער. פון דער אנדערער זייט אָבער איז שטארק פארערגערט געוואָרן די לאגע פון די משפחות, וואס זייערע מענער זיינען געוועזן אין אמעריקע און עס האָט נישט געקענט אנקומען זייער מאָנאטליכע שטיצע. די דאָזיקע משפחות האבן שטארק געליטן. די פרויען האָבן שווער געהארעוועט אויף צו ברענגען א שטיקל ראזעווע ברויט פאר זייערע קינדער, זיי פלעגן אויך ארויסגיין אין די פעלדער קלויבן קערנער און קאַרטאָפל. ערשט מיט א געוויסער צייט שפעטער האבן זיי באקומען א קליינע געלט־שטיצע פונם „דייטש־יידישן הילפס פאריין". ווען די מלחמה האָט זיך פארענדיקט, האבן זיי זיך פאַראייניקט מיט זייערע מענער און עלטערן אין אמעריקע.

אין די יאָרן 16—1915 האָבן זיך אומגעקערט אין שטעטל אסך בחורים וואָס האָבן געלערנט אין „ישיבות". אלע האָבן געקענט העברעאיש און א טייל פון זיי האבן זיך אויך אויסגעצייכנט אלס רעדנער. זייענדיק דורכגעדרונגען פונעם ציוניסטישן געדאנק, האבן זיי אָרגאניזירט דעם פאריין „התחיה", וואו זיי האבן געלערנט דער יוגנט העברעאיש, תנ"ך, יידישע געשיכטע און בכלל געהאָלפן פארטיפן אין שטעטל דעם נאציאָנאל־ציוניסטישן געדאנק.

אין לאקאל פון „התחיה" האט זיך געגרינדעט א ביבליאטעק און יעדן חודש פלעגט מען צוקויפן נייע ביכער. אין די פרייטיק־צונאכטסן זיינען פאַר־געקומען פארזאמלונגען, וואו עס זיינען געהאלטן געווארן רעפעראטן אויף פארשידענע יידישע טעמעס. די סטאוויסקער יידישע יוגנט האָט אסך געלייענט און געלערנט און יעדע געשעעניש וואס אין פארגעקומען אין דער יידישער וועלט איז באהאנדלט געווארן צווישן די ווענט פון „התחיה". מיט דער צייט זיינען אייניקע גרינדער פון „התחיה" פארכאפט געווארן פון אנטיציוניסטישע אידייען און געגרינדעט אין שטעטל א בונדיסטישן פאריין. ציוניסטן און בונדיסטן פלעגן פירן אפטע דיסקוסיעס, וואו יעדער צד האט געזוכט איבער־צייגן דעם אנדערן אין דער ריכטיקייט פון זיין אידיי. אין די צוואנציקער יאָרן האבן מיטגלידער פון די ציוניסטישע גרופירונגען אנגעפאנגען ארויספארן אויף הכשרה און פיל פון זיי האבן טאקע עולה געוועזן.

אין די מלחמה יאָרן איז דאס שטעטל שטארק פאראָרימט געוואָרן. אויך יידיש בלוט איז פארגאָסן געוואָרן אין די קאמפן וואָס זיינען פאָרגעקומען אויפן וועג קיין לאמזשע. א האָגל פון קאַנאָנען שראַפּנעלן האט זיך אַראָפּגעלאזט אויפן שטעטל. נעבן בית־המדרש איז גע'הרג'עט געווארן פון א שראפנעל די פרוי לעווקאָוויטש טראָגנדיק עסן פאר איר זון וואָס האָט געלערנט אין „חדר". נישט ווייט פון וואלד איז דערשאסן געווארן די פרוי העניע עפשטיין. אונזער לעבן איז געוועזן אין סכנה. פרומע האָבן געזאָגט, אז אין זכות פון די צדיקים וואָס זיינען געקומען צו אייביקער רו אויפן סטאוויסקער בית־עולם איז די שטעטל ניצל געווארן. אויפן וועג קיין לאמזשע איז פאראן א ברודער־קבר פון סאלדאטן, וואס זיינען דארט געפאלן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. אויפן קבר זיינען פאראן אויפשריפטן: „דא זיינען געפאלן 100 רוסן". „דא זיינען געפאלן 30 דייטשן" א.א.וו.

אונזער שטעטל איז בארימט אדאנק די פיל פערזענליכקייטן וואָס זי האָט ארויסגעגעבן, צווישן זיי שרייבער, דאקטוירים, רבנים, לערער, אדוואקאטן, קינסטלער און בעלי־מופתים. די בארימטסטע צווישן זיי זיינען: דער אלטער ר׳ קדיש, ר׳ משה׳קע כאיעוו, דער בעל־שם, דער בארימטער שאך־מייסטער עקיבא רובינשטיין, די שרייבער יאקובאָוויטש און מאיר ראבינאָוויטש, זעליג בזשאָסטאָוויעצקי וואס לעבט אין בעלגיע, ד״ר קאָפּל ליבערמאן וואס האָט אָנגעשריבן א בוך אויף יידיש „וועגן דער געשיכטע פון יידן אין בעלגיע״, חיים גרענט (בזשאסטאוויעצקי) וואס וואוינט אין אמריקע, און דער סקולפטאר בראנדענבורג וואס איז בארימט געווארן אדאנק זיין סטאטוע „דער נביא״.

דער סקולפּטאָר יוסף בראנדענבורג
הפסל יוסף ברנדנבורג

אין די לעצטע יארן, אונטער דער פוילישער הערשאפט, איז שטארק פאר־ערגערט געוואָרן די עקאָנאָמישע לאגע פון סטאוויסקער יידן. אסך יידישע קראמען האבן זיך געשלאסן און אויף זייער ארט האבן זיך געעפנט פוילישע קלייטן. די בעסטע יוגנט האט געמוזט עמיגרירן. נישט קענענדיק פארזארגן אירע יידישע איינוואוינער מיט פרנסה, האבן פיל פון זיי פארלאזן דאס שטעטל. אמאָליקע יאָרן פלעגן די „מארק־טעג״ ברויזן מיט לעבן. די פויערן פון דער סביבה פלעגן ברענגען אין שטעטל זייער פּראדוקציע און איינקויפן ביי די יידישע קרעמער אלץ וואס זיי האבן באדארפט. יעצט איז פון דעם אלעמען כמעט גארנישט געבליבן. די פויערן קויפן אין די קריסטליכע געשעפטן, דער אנטי־סעמיטיזם שטארקט זיך פון טאג צו טאג און ווירקט זיך אויס אויף אלע געביטן.

דער יידישער פעדלער, וואָס פלעגט ציען זיין חיונה פון דאָרף, קען נישט ארויס־גיין אין די דערפער מיט זיין סחורה, מחמת דאס איז היינט פארבונדן מיט סכנת־נפשות. פאראיאָרן האָבן כוליגאנעס אונטערגעגלייגט א באָמבע אין א יידיש הויז נישט ווייט פון קלויסטער. גרויס איז די מורא און אומזיכערקייט. די יוגנט וואַקסט אָן תורה און אָן בילדונג. דער יאוש ווערט גרעסער פון טאג צו טאג. דאָס יידישע שטעטל אין פוילן האט נישט קיין צוקונפט. אַלץ גייט אונטער. די פרנסה־קוואלן פון די סטאַוויסקער יידן זיינען כמעט ווי אויסגעטריקנט און אסך משפחות זיינען ממש פארמשפט צו הונגער־נויט.

סטאַוויסק, דעצעמבער 1937.

זלדה אדלשטיין

בדרכי אבות*)

סבא ר׳ קלמן־איצ׳לה וסבתא אסתר־קיילה

בעיירה סטביסק, שהיתה ידועה ברבניה, צדיקיה וגאוניה, חי לפני כמאה וחמישים שנה מלמד תינוקות, תלמיד חכם, איש ישר ונעים הליכות — ר׳ קלמן־איצ׳לה. זוגתו, אסתר־קיילה, היתה אשת חיל ומוצאה ממשפחה של אדמו״רים מהעיר וישיגרוד, הסמוכה לורשה.

כנהוג בימים ההם אצל בני תורה, היה האיש יושב אוהל על התורה ועל העבודה, והאשה היתה המפרנסת ומכלכלת הבית. אסתר־קיילה הצטיינה גם במסחר, גם במלאכות היאות לאשה, כגון: תפירה, רקמה וסריגה. עיקר עיסוקה היה עשיית כיסויי ראש לנשים נשואות. גדולה היתה מומחיותה בעשיית כובעי נשים גם לימי חול, גם לשבתות וחגים. אם לימי חול היו כיסויי הראש עשויים מבד פשוט, הרי לשבתות ולחגים התקינה אותם מקטיפה וממשי, לפעמים מקושטים בפרחים ססגוניים ובשנצים שונים. לכיסויי הראש הללו היה שם מיוחד — צ׳יפיק. לימים נוראים עשתה אסתר קיילה צ׳יפיקים מבד לבן, כמו שנאמר: „אם יהיו חטאיכם כשני כשלג ילבינו״.

ולא רק צ׳יפיקים עשתה אסתר קיילה, היא תפרה גם כובעי ילדים, רקמה סינרים לגבירות וחולצות־לידה.

ככיסויי הראש כך הסינרים. הסינרים לימי חול היו עשויים מבד פשוט, ואילו סינרי שבת ויום־טוב היו עשויים ממשי שחור, רקום בקצותיו בחוט משי צבעוני, הכל לפי טעמה של הלקוחה.

לר׳ קלמן־איצ׳לה ולאסתר־קיילה נולדו שתי בנות ובן בשם עקיבא. הבנות, הבכירה ליבה והצעירה מלכה, למדו מאמן, מלבד מידותיה הטובות, גם את

---

*) פרקים מתוך עבודה גדולה יותר של המחברת.

מלאכת התפירה והרקמה ועבדו בשקידה ובחריצות, עד אשר יכלה אסתר־קיילה למסור לידן האמונות את המלאכה, והיא עצמה הקדישה את רוב זמנה למסחר, שכן למרות העבודה הרבה של האם ובנותיה התפרנסה המשפחה בדוחק. ומשנתפנתה אסתר־קיילה מהתפירה והרקמה, ארזה את הסחורה — מעשה ידיה ובנותיה, נסעה אל ה„ירידים״, בהם מכרה את מרכולתה והיו הרווחים לעזר לכלכלת הבית.

ר׳ קלמן־איצ׳לה לא עשה את מלאכת הקודש שלו רמיה, ולתלמידיו, שהיו מן הבנים המובחרים שבעיירה, הרביץ תורה במסירות ובאמונה, ורבים מהם נתפרסמו לימים כלמדנים וגדולים בתורה. ערב, ערב, משסיים ר׳ קלמן־איצ׳לה את תלמודו עם תלמידיו, מיהר לבית־המדרש ללמוד „לעצמו״ בצוותא עם חבר. בהיותם שניהם בקיאים וחריפים, למדו בעיון רב ולפעמים התעמקו בסוגיה עד שעה מאוחרת בלילה.

אסתר־קיילה המתינה בסבלנות לבעלה, עד שיבוא מביהמ״ד, כדי להגיש לו תבשיל חם, ואם לא המשיך להרהר בסוגיה בה עסק עם חברו, היתה לוקחת דברים עמו בעניני הבית, אם כי מעולם לא לקח חלק פעיל בניהול הבית, עניני פרנסה וצער גידול בנים, מאחר שכל אלה התחומים היו מאז ומתמיד ברשותה של אסתר־קיילה. גם את שכר הלימוד מתלמידיו היה מוסר בגמר ה„זמן״ לאשתו, אחרי ניכוי חומש ומעשר, והיא עשתה בו כמיטב יכולתה והבנתה.

ערב אחד מערבי החורף הארוכים, משגמר ר׳ קלמן־איצ׳לה את ברכת המזון, פתחה פיה אסתר־קיילה ואמרה:

— בעלי היקר, בדעתי לשתף אותך בעסק שהקב״ה בכבודו ובעצמו עוסק בו.

— למה הקדמת? — שאל ר׳ קלמן־איצ׳לה — גם לי יש ענין נכבד לקחת דברים עמך.

— צדקת, בעלי. הבכורה לך. דבר אתה קודם.

פתח ר׳ קלמן־איצ׳לה ואמר: זה מזמן שמתי עיני בבחור הלומד בביהמ״ד, הנקרא בפי הכל בשם לייבלה מתמיד. הבחור הזה שוקד על לימודו יומם ולילה, והוא גם בחור כארזים בחיצוניותו: חסון בגופו וכולו אומר יופי.

עוד לא הספיק ר׳ קלמן־איצ׳לה לסיים את דבריו, הפסיקתו אסתר־קיילה ואמרה: „גם אני בחלומי, כשנסעתי בפעם האחרונה מהיריד בעגלה עמוסה אנשים, ביניהם גם תלמידי־חכמים, השתדלתי לתפוס מקום בקרבתם כדי לשמוע מפיהם דברי תורה, וגם שיחות חולין, שהרי גם שיחות חולין של ת״ח דברי תורה הם. והנה שמעתי אותם מדברים בשבחו של אותו בחור ר׳ לייבלה המתמיד, וכולם קילסו את חריפותו ובקיאותו בתורה, וכן את נועם הליכותיו עם הבריות. אז, למשמע דבריהם, גמרתי אומר בלבי, כי בע״ה, בשובי בשלום לביתי, אקח דברים אתך לשדך את בתנו ליבה עם הבחור המצויין הזה. הלא יש לנו תהילה לאל נדוניא הגונה בשבילה כראוי לבת עשירים, והיא ג״כ מצוינת במידות טובות. וסימן שמהשם יצא הדבר, שגם אתה באת לאותה מסקנה, ואני מקוה שהבחור המהולל לייבלה יסכים להיות לנו לחתן״.

למחרת, בביהמ״ד, אחר תפילת שחרית, ניגש ר׳ קלמן־איצ׳לה לשדכן, המדבר נכבדות בבתי עשירים, וביקש ממנו לקחת דברים עם הורי הבחור ר׳ לייבלה בענין השידוך. יהודי זריז ופיקח היה השדכן ועוד באותו יום סר

לבית הורי הבחור והציע להם את השידוך עם בתם הבכירה של ר׳ קלמן־איצ׳לה ואסתר־קיילה.

ר׳ לייבלה ואשתו ליבה וצאצאיהם

הורי ר׳ לייבלה הסכימו לשידוך, נכתבו תנאים, וכעבור זמן קצר חגגו את החתונה ברוב פאר והדר.

אחר שנתיים־שלוש שהיה הזוג הצעיר סמוך על שולחן הוריה של ליבה, יצאו לרשות עצמם. כאמה כך ליבה קיבלה עליה את עול הפרנסה, בלבד שבעלה ימשיך לעסוק בתורה באין מפריע.

אל ר׳ לייבלה ששמו הלך לפניו כגדול בתורה, פנו כמה בעלי־בתים חשובים ועשירים וביקשו ממנו שילמד את בניהם גפ״ת בתנאי, שמספר תלמידיו לא יעלה על מנין. תחת זה התחייבו לשלם לו שכר לימוד ביד רחבה, שיספיק לפרנסת ביתו בכבוד. ר׳ לייבלה שכל מעיניו היו נתונים ללמוד ולהרביץ תורה ברבים, קיבל את ההצעה, וכל ימיו היה מלמד בחורים עד לכניסתם לחופה ועד בכלל.

אחד־עשר ילדים ילדה ליבה ורק שתי בנות נשארו בחיים: זלדה ודינה. כשזלדה הגיעה לפרקה החליטו ההורים להשיא אותה לבחור שיוכל גם לשאת בעול הפרנסה ולשלוח במסחר ידו, כדי למנוע מבתם העדינה והענוגה הנשיאה בעול הפרנסה.

בסטביסק חי יהודי תלמיד־חכם, ר׳ יקותיאל, שנפטר בדמי ימיו. אשתו חנה פירנסה את המשפחה ממכירת כלי חרס. שני בנים ושתי בנות היו להם. יצחק צבי היה הבכור. יצחק־צבי שקד בלימוד התורה ושמו יצא כאחד העילויים בין לומדי ביהמ״ד. בהגיעו לגיל שבע־עשרה נתן בו ר׳ ליבלה עיניו ובחר בו כחתן לבתו זלדה.

הבחור יצחק־צבי מלבד ידיעותיו הרחבות בש״ס ופוסקים הצטיין גם במלאכת הכתיבה בלשון הקודש, היה בעל דקדוק, וסגנונו היה צח ונקי.

אחרי החתונה לא אכל יצחק צבי על שולחן חותנו כנהוג בימים ההם, אלא השקיע את כסף הנדוניא שלו במסחר של כותנה ושערות־חזיר, ואת הסחורה היה שולח לליפסיא (לייפציג) שבגרמניה. האיר לו מזלו והצליח בעסקיו ולא יצאו ימים מרובים והתעשר.

במלאת לו 21 שנה, צריך היה להתיצב בפני ועדה צבאית בהתאם לחוק שירות הצבא ברוסיה. והואיל ולא רצה לשרת את הקיסר שש שנים רצופות, נאלץ היה להוציא את כל כספו ורכושו תמורת פדיון נפשו.

משהשתחרר מחובת הצבא קפצה עליו דאגת הפרנסה. כדי להתחיל בעסק כלשהו היה זקוק לסכום ניכר שלא היה לו לאחר שכל כספו הוציא לשחד את הרשות הצבאית. אשתו זלדה עמדה לימינו, התפרקה מתכשיטיה היקרים ומסרה אותם לבעלה. את התכשיטים נתן יצחק־צבי בעיבוט למלווה, ועם הכסף שקיבל ממנו בתורת הלוואה פתח שוב במסחר, יצא לשוק, קנה כל מיני סחורות, אך הפעם לא האיר לו המזל פנים וכמעט שהפסיד את כל כספו. יצחק־צבי התהלך מודאג ומדוכא, ושוב היתה לו אשתו זלדה לעזר. קנתה שק קמח והחלה לאפות לחם למכירה. בדוחק פירנסה בעבודתה את בני ביתה, אך ילדיה לא רעבו ללחם.

כעבור זמן מה הוקם בסטביסק מפעל לעיבוד שערות בהמה, ויצחק־צבי שהיה מומחה במקצוע זה מעיסוקיו הקודמים, נתקבל לעבודה בבית־החרושת הזה במשכורת הגונה. קיווה יצחק־צבי שמעתה יוכל לישב בשלוה ולהתמסר לביתו. והנה יום אחד, חלתה באופן פתאומי אשתו האהובה, ועד שהספיק להביא רופא מלומז׳ה (בימים ההם לא היה רופא בסטביסק) נפטרה זלדה, והיא רק בת שלושים.

יצחק־צבי נשאר עם ארבעה ילדים קטנים, שלשה בנים ובת, והבכור עזריאל־זליג־נח, היה בן עשר במות עליו אמו.

הרבה שנים עבד יצחק־צבי בבית־החרושת הנ״ל, חסך סכום כסף הגון והחליט לנסות שוב מזלו במסחר. הפעם עשה שותפות עם סוחר ותיק, שרימה אותו וכעבור זמן לא רב יצא מעסקו בעירום ובחוסר כל. אחרי הכשלונות במסחר פנה למלמדות, שהספיקה בקושי למלא את צרכיו ועד סוף ימיו חי בעוני ובמחסור.

אבי מורי ר׳ עזריאל־זליג־נח קושלבסקי זצ״ל

אבי הקדוש נולד בסטביסק בשנת תרכ״ז (1867) לאביו ר׳ יצחק צבי ולאמו זלדה. כמסופר לעיל היה בן עשר במות עליו אמו. עד גיל שלש־עשרה למד בתלמוד תורה בלומז׳ה אצל ר׳ ברוך אובלבקר, ושם התחיל לרשום חידושי תורה על מסכת עבודה זרה, אשר שימשו חומר ראשוני לספרו „לבוש עדנים״.

בהגיעו למצוות עזב את בית אביו ונדד למרחקים, למקום תורה, לעיר שצ׳וצ׳ין. ביישן היה ולא העז לפנות לאחת הישיבות המפורסמות, אעפ״י שלפי ידיעותיו בתלמוד ובפוסקים היה ראוי להתקבל לישיבה גדולה. ואכן כל ימיו דוה לבו על כך ודרש על עצמו: „ולא הביישן למד״.

אחרי טלטולים רבים הגיע למחוז חפצו, לשצ׳וצ׳ין. על פי הכתובת שהיתה בידו הלך לבקר אצל קרוב משפחה, שלישי שבשלישי, מצד האב. קיבלו אותו בסבר פנים יפות, הגישו לו אוכל — צלחת גריסין, עם לחם וגם ללינת לילה הזמינוהו.

כך עברו ימים אחדים. יום אחד, כשבא מבית המדרש אחר תפילת שחרית, לא הזמינוהו לארוחת בוקר. התברר שאף הם חיו בצמצום והארוחה הדלה שנתנו לו חסכו מפיהם.

חזר לבית המדרש, נטל גמרא והשקיע את עצמו בלימוד ובמשך כל היום לא בא אוכל לפיו. אותו יום הסתפק בשתית מים בלבד. למחרת, אחר תפילת שחרית, התישב ללמוד כדרכו. כדי להסיח דעתו מן הרעב שהציק לו השתדל להתרכז בסוגיה בה עסק, וכך המשיך עד לשעות הצהרים. פתאום תקפתו חולשה, ראשו הסתחרר וזיעה קרה כיסתה את פניו. היה קרוב לעלפון.

שכנו לספסל, הפרוש ר׳ טוביה, הבחין בחוורון פניו ושאל אותו: „בחור, למה אתה נראה כ״כ חיוור? פניך לא כתמול־שלשום. הגד את האמת, האם כבר אכלת היום?״

— גם אתמול לא אכלתי — ענה עזריאל־זליג.

— קום, לך מהר אל ר׳ יוסף גבאי הצדקה הגר בפינת השוק, ואם עוד נשארו בקופתו קופיקות אחדות, ודאי יתן לך אותן ותקנה לך אוכל.

ברגלים כושלות הלך הנער אל ר׳ יוסף הגבאי, אך למרבה הצער היתה קופתו ריקה.

כשיצא מביתו של ר׳ יוסף הגבאי קרה מקרה נדיר ומעניין: אשה אחת, בעלת חנות בדים, ישבה בחנותה ואכלה ארוחת צהרים, ולידה על השולחן היה מונח ככר לחם. לחנות נכנס כלב, חטף את הלחם בשיניו וברח מבלי שבעלת החנות הספיקה להבחין בו.

שני אנשים שעברו ברחוב התחילו לרדוף אחרי הכלב כדי להוציא מפיו את הלחם. כשהגיע הכלב לסימטא שבין שני בתי־הכנסת הופיע מצדה השני של הסימטא עזריאל־זליג. הכלב נעצר, זרק לרגליו את ככר הלחם ונעלם.

עזריאל־זליג היה כה שקוע ברעיונות שלא הבחין במה שהתרחש לידו. בינתיים באו שני היהודים שרדפו אחר הכלב ושאלוהו: בחור, לא הבחנת שהכלב זרק לרגליך ככר לחם? — לא, אין לי לחם...

אמרו שני היהודים: משמע שצריך למסור את המציאה לבחור ישיבה ונזכה במצוה.

שמע עזריאל־זליג את דבריהם ואמר להם: אם אין אתם מוצאים את בעל־הלחם ורצונכם למסור לו לבחור ישיבה — תנו אותו לי, כי גם אני מחובשי בית־המדרש.

— צדקת, בחור, — אמרו היהודים. עתה אנו מבינים שהכלב היה שליח־מצוה להאכילך לחם.

וראה זה פלא, מאותו יום לא ידע עוד עזריאל זליג מחסור.

שנים אחדות למד עזריאל־זליג בבית־המדרש בשצ׳וצ׳ין בשקידה רבה והגיע לבקיאות וחריפות בש״ס ונושאי כליו. הילד בן השלש־עשרה גדל והיה לבחור גבוה, תמיר ורזה. כשמילא כרסו בתלמוד והיה מוכן להתיצב בפני גדולים, החליט לנסוע לישיבת וולוז׳ין המפורסמת. אך „רבות מחשבות בלב איש ועצת ה׳ היא תקום״. לפתע חלה במחלת־מעיים קשה ונאלץ לוותר על שאיפתו ללמוד בוולוז׳ין.

שוב היה ר׳ טוביה הפרוש שחלץ אותו ממצוקתו. הביא אותו לרופא, וכשההוא בדק אותו ציוה עליו לצאת למקום, בו האויר טוב וצח, ליער של עצי אורן. ושוב, בהמלצתו של ר׳ טוביה הפרוש נתקבל עזריאל־זליג בכפר שישבו בו כ־15 משפחות יהודיות למורה ולמדריך רוחני.

הכפר ההוא נמצא כ־10 ק״מ משצ׳וצ׳ין והנסיעה אליו היתה דרך יער. ואכן הנסיעה דרך היער כבר השפיעה לטובה על עזריאל־זליג.

לפנות ערב הגיע עזריאל־זליג לכפר, וטרם שהספיק לרדת מן העגלה סובבוהו אנשי הכפר והקדימו את פניו בכבוד ובחיבה.

עזריאל־זליג סרב להתאכסן בבית פרטי וביקש מאנשי הכפר שיסדרו לו מקום בבית־המדרש. מבוקשו ניתן לו. באסיפה שערכו אנשי הכפר סיכמו שכל אחד מהם יכלכל את הבחור מסטביסק שבוע ימים לפי התור, וכן לספק לו את המזונות, כולל תבשיל חם, ישר לבית המדרש.

בהשפעת המזון הטוב והטרי והאויר הצח התאושש עד מהרה והחלים. את תפקידו כמורה ומדריך רוחני מילא באמונה. כל יום, לפנות ערב, בין מנחה

למעריב, לימד את באי בית־המדרש שעור ב„עין יעקב", וביום שבת דרש לפניהם על פרשת השבוע ועל ההפטרה של אותה שבת.

יושבי הכפר העמלים והיראים העריצו וכיבדו את מורם הצעיר וקראו לו „רבי". דרשותיו בכפר שימשו לו נסיון לימים יבואו, כשהתפרסם כדרשן בחסד. שם גם רשם רשימות על ההפטרות לכל שבתות השנה, ששימשו יסוד לספרו „עין צופים".

לאחר שהתאושש לגמרי וצבר כוחות, החליט לנסוע לעיר מולדתו סטביסק להתראות עם אביו ומשפחתו, שלא ראה פניהם שנים רבות.

לאחר שראה את אביו, החליט לקיים שוב את „הוה גולה למקום תורה". הפעם בחר בעיר יאגוסטוב הרחוקה מסטביסק 80 קילומטר. בחירת יאגוסטוב שני טעמים לה: א) התגוררו שם קרובים וידידים; ב) העיר מוקפת יערות עבותים ואויר היערות היה דרוש לבריאותו, לאחר שמיחושיו טרם פסקו לגמרי.

ביאגוסטוב קבע את מקום לימודו בבית הכנסת שנקרא „יאטקע קלויז", שקודם לכן נקרא „חסידישע קלויז", משום שמנין חסידים היו ממיסדיו והתפללו בו.

ביקש ר' עזריאל־זליג לישב בשלוה ולעסוק בתורה, וקפצה עליו רוגזתו של הצבא הרוסי. הוא נקרא להתיצב לבדיקות גיוס לשירות הצבאי. בטוח היה שישתחרר בזכות היותו בכור הבנים במשפחה, שכן לפי החוק הרוסי בכור במשפחה וכן בן יחיד, נהנו מזכויות מיוחדות. והיה ומכסת המגוייסים נמלאה, היו הבנים הבכורים או הבנים היחידים, מקבלים שיחרור מהצבא.

הואיל ולעזריאל־זליג היו סיכויים להשתחרר, לא עשה כל מאמץ להשתחרר בדרכים אחרות... אך לרוע המזל, בהתיצבו לבדיקה רפואית לפני הרופאים הצבאיים, מצאוהו כשיר לשירות. כל ההשתדלויות לשחררו עלו בתוהו.

כשהגיע מועד גיוסו, בא לסטביסק להיפרד מהרב דמתא, ר' חיים לייב, הצדיק המפורסם, שאמר לו בשעת הפרידה: „אַל תדאג בני, בטוחני שהכל יהיה לטובה. ה' יהיה בעזרך, וישועה קרובה לבוא".

הקלט היה בעיר לומז'ה, משם נשלחו המגוייסים למקומות שונים ברחבי רוסיה. עזריאל־זליג נשלח לעיר פולטאבה.

אחרי תלאות הדרך שארכו שבועות מספר, הגיע עם שאר המגויסים לפולטאבה.

שיחק לו מזלו ומפקד הגדוד שלו, וכן מפקד הפלוגה, היו אנשים ליברליים, נקיים מארס האנטישמיות, שלא כרוב הקצינים בצבא הרוסי. ולא עוד אלא לבלר הפלוגה היה בחור יהודי, חסיד חבד"י, נשוי ואב לשני ילדים. חיש מהר התידדו ביניהם, והלבלר הגיש לטירון עזרה וסעד בכל עת. בשעות הפנויות היו השנים משיחים בדברי תורה, חסידות ומוסר.

בעזרת החסיד החבד"י ניתנה לעזריאל־זליג האפשרות לאכול אצל יהודים וע"י כך נזהר מאכילת פת־בג המלך. כל יום קיבל ארוחה חמה, לרבות השבתות והמועדים מהקהילה הפולטאבית.

אך לא לעולם חוסן. איתרע מזלו של עזריאל־זליג ונתחלפו המפקדים של גדודו ופלוגתו, ובמקום הקצינים הליברליים באו אחרים, ריאקציונריים ושונאי ישראל. קודם היה לו רשיון לעזוב בשבתות ובחגים את הקסרקטין, כדי לסעוד

מניה של הבנק העממי בסטביסק

Nr. 138.

BANK LUDOWY SPÓŁDZIELCZY W STAWISKACH
Spółdzielnia z ogr. odp.

קאאפעראטיווע פאלקס-באנק אין סטאווימק

ŚWIADECTWO UDZIAŁOWE — פאיי־קארטע

Pan ... członek Nr. 52.

wpłacił ... udział na sumę złotych 40.–

Zł. ...

i uczestniczy w prawach przysługujących udziałowcom w powyższej spółdzielni, według przepisów statutu oraz późniejszych zmian i uzupełnień.

Stawiski, dnia 10 grudnia 192...

Prezes Rady Nadzorczej: ZARZĄD:

Bank Ludowy Spółdzielczy w Stawiskach
Spółdz. z ogran. odpowiedz.

מושבת־הבראה לילדים מטעם חברת „צענטאָס״
א קינדער־קאלאניע פון „צענטאס״־געזעלשאפט

קמניצקי ז״ל
פליט מרוסיה במלחמת העולם הראשונה, שימש בהוראה בסטביסק
א פליט פון רוסלאנד אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

את סעודות השבת והחג על שולחן יהודים. המפקדים החדשים נטלו ממנו את הרשיון הזה, ועזריאל־זליג, כדי לא להתגאל באוכל טרף, הסתפק בלחם יבש ומים. קשה היה מצבו ולעתים נדמה היה לו שבאו מים עד נפש, אך תמיד זכר את ברכת הפרידה של הרב הגאון מסטביסק ולא התיאש.

ערב אחד יצא לשמירה. עם הרובה על השכם התהלך במקום שמירתו ופיזם בדבקות פרקי תהילים. פתאום שמע קול קורא לו:

— חייל קושלבסקי, אתה משוחרר. מחר אתה נוסע לביתך.

— ברוך מתיר אסורים — היתה תגובתו של עזריאל־זליג.

בזכות מה השתחרר? היה חוק בצבא הרוסי, שמדי פעם היו מפילים גורלות בין המועמדים בעלי הזכויות לשיחרור. הפעם זכה בגורל ר׳ עזריאל־זליג. בסך הכל שרת בצבא כחמישה חדשים.

עם שיחרורו מהצבא הרוסי חזר ר׳ עזריאל זליג ליאגוסטוב. שם נשא לאשה את שרה, בת ר׳ יהודה, בעל בית מסחר גדול לעורות. גם אחרי החתונה הוסיף לשקוד בלימוד התורה ואשתו פתחה חנות לדברי סנדלרות. כעבור זמן מה הצטרף אל הכולל של אברכים פרושים, שיסד הגאון ר׳ יצחק אלחנן, רבה של קובנה, בעיירה איישישוק. שם שהה ארבע שנים. לחגים בלבד היה חוזר לביתו ולמשפחתו.

על אף היותו גדול בתורה ומוסמך לרבנות, לא הסכים מעולם לקבל משרת רב. ברם, לאחר שנים מספר, כשנפטר הדיין של הבית־דין העירוני, ניאות אחרי הפצרות רבות, לקבל את משרת הדיינות. וכשנפטר הרב דמתא, הגאון ר׳ כתריאל נתן, הטילו עליו את הנהגת הקהילה כולה.

במלחמת העולם השניה, הושמדה בין שאר קהילות ישראל באירופה הקהילה הקדושה יאגוסטוב בידי הנאצים. ב־8 בדצמבר 1943 נשלחה שארית הקהילה היהודית לטבח. אנשים, נשים וטף נשלחו ברכבת המוות לתאי הגזים בטרבלינקה.

בתאים המחניקים של רכבת המוות הצטופפה קבוצת היהודים האחרונה מיאגוסטוב סביב רבם הזקן והאהוב, שבטח בחסדי ה׳ עד לרגע האחרון. קרבתו היתה נחמתם האחרונה. מאפיסת כוחות הוציא ברכבת את נשמתו הטהורה.

ה׳ יקום דמו.

פסח קאפלאן

דער מאטעריאל פון פסח קאפלאן און איבער אים איז געזאמלט און איבערגעגעבן געוואָרן דורך ה׳ משה צינאָוויטש.

געבוירן אין סטאוויסק אין יאר 1870, וואו זיין פאטער ר׳ בנימין נחום, אן אוראייניקל פון ר׳ כתריאל, דער בעל קורא ביים ווילנער גאון, איז געווען חזן און שוחט. ווי דער שטייגער אין יענער תקופה האט ער ביז 12 יאר געלערנט אין סטאוויסקער חדרים. אויפן 13־טן יאר האט זיין פאטער פארלוירן די שטעלע אין סטאוויסק, איז אוועק וואנדערן אלס חזן און מגיד, ביז ער האט זיך באזעצט אין הארודישטש, קיעווער גובערניע. צווישן 13 און 17 יאר האט פסח געלערנט אין די ישיבות פון קארסון, ראזישנאי און זעלווו. פסח תרמ״ז (1887) איז ער אריבער קיין ווארשע, וואו זיין פאטער איז געווארן חזן אין רייכמאנס שול.

אין יענע יארן איז ער פארכאפט געווארן פון די השכלה ווינטן, האט געלייענט די העברעאישע ליטעראטור און אליין געלערנט דייטש, רוסיש און אביסל ענגליש. אין עלטער פון 19 יאר האט ער אנגעשריבן זיין ערשטן ארטיקל אין „המליץ״. פון ווארשע איז ער אוועק קיין ביאליסטאק, וואו ער איז יאָרן לאנג געווען א העברעאישער לערער. וואוינענדיק אין ביאליסטאק האט ער פארעפנטליכט פיל קארעספאנדענצן אין דער ווארשעווער „הצפירה״. א קעמפער פאר העברעאיש איז ער געווען אן אקטיווער מיטגליד אין „חובבי שפת עבר״.

אין יאר 1904 פארעפנטליכט ער אין פעטערבורגער „טאג״ זיין ערשט יידיש ליד „די וועלגערקע״. זייט דאן האט ער אפטער געשריבן אין די יידישע צייטונגען „טאג״, „פריינד״ און שפעטער אין „היינט״ און „מאָמענט״. אין יאר 1914 רעדאקטירט ער „דאס ביאליסטאקער וואָרט״, צוערשט אלס וואָכנבלאט און דערנאך אלס טאג צייטונג. נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה גרינדעט ער אין ביאליסטאק די צייטונג „דאס נייע לעבן״, איינע פון די בעסטע פראָווינץ צייטונגען אין פוילן. שרייבט כמעט טאג טעגליך ארטיקלען, רעצענזיעס, פעליעטאָנען, אויך בעלעטריסטישע זאכן, צווישן אנדערעס זכרונות פון זיין געבורט שטעטל סטאוויסק אונטערן נאָמען „פאמיליען כראָניק״, וואס א טייל פון זיי דערשיינען אין דאָזיקן בוך.

קאפלאן איז אויך געווען א ליבהאבער פון מוזיק און ארויסגעגעבן אויף יידיש א „לידער בוך״ — איבערזעצונגען פון קלאסישע לידער מיט מוזיק פון מענדעלסאָן, שובערט, שומאן א.א. און אויף העברעאיש „ספר הזמירות״ און „שירי זמרה״. ער האט אויך פארפאסט לידער פאר יידישע קינדער־היימען, און רעדאגירט דאס ערשטע העברעאישע לידער ביכל „נבל עשור״. ער האט אויך איבערזעצט פון דייטש, רוסיש און העברעאיש. די ביאליסטאקער יידישע צייטונג „אונזער לעבן״ האט פסח קאפלאן רעדאגירט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

פסח קאפלאן ז״ל

לאנג פארגעסענע בילדער

פארנדיק אין דער היים שטעטל, זיצנדיק אין אויטאבוס און קוקנדיק אויפן לאנגן שמאלן בלענדענדיק־ווייסן שאסיי, פארמאך איך אויף א ווייל די אויגן און אין זכרון טויכן אויף ווי דורך א כישוף לאנג פארגעסענע בילדער פון שטעטל.

אט טויכט אויף רחל־לאה׳קעס געשטאלט, וואס איז אנטלאפן מיטן שגץ אנטעק, ווייל דער טאטע האָט איר נעכטן געשלאָגן מיט א שטריק פארן ריידן מיט דעם שגץ. טראָץ דעם וואָס ס׳איז געווען שבת, האט דער רב, דער צדיק, מתיר געווען איינצושפאנען פערד און וואגן און פאָרן איר זוכן. אפראטעווען א יידיש קינד פון שמד איז געגליכן צו פיקוח נפש און איז דוחה שבת. נאך א וואך ארומזוכעניש האט מען איר געפונען אין לאמזשע און געבראכט צוריק אהיים.

א חודש צייט האט מען איר געהאלטן פארשלאסן אין שטוב. ווען זי איז נאכדעם ארויס אין גאס, איז דאס גאנצע שטעטל געשטאנען ביי די פענצטער און געקוקט מיט נייגיר אויף איר שטאלצן פרינצעסישן גאנג.

מיט א האלב יאר שפעטער האט דאס גאנצע שטעטל געטאנצט אויף איר גבירישער חתונה מיט א ביאליסטאקער בחור.

☆

דער צדיק ר׳ חיים־לייב איז אין א ליכטיגן ווארימען אלול־טאג אנגעקומען אלס רב אין סטאווויסק. קינד און קייט האבן זיך ארויסגעלאזט הינטערן שטעטל אים מקבל פנים זיין. 4 וויארסט ביז דער ערשטער סטאנציע איז מען געגאנגען צופוס. ווען דעם רב׳ס קאטש איז אנגעקומען האט מען אים אראפגעטראגן אויף די הענט צו דער סטאנציע אויף א קורצן אפרו. זיין הויכע פיגור, די בלאנדע האר מיטן סויבעלנעם שטריימל, וואס האט אריבערגעקוקט איבערן פילהונדערט־קעפיגן עולם, שטייט מיר נאך איצט פאר די אויגן. דער אריינמארש אין שטעטל איז געווען א פייערליכער, די כלי־זמרים האבן אים באגעגנט מיט פריילאכער מוזיק.

און אט איז די ערשטע נאכט ראש־השנה. מען דאוונט דעם יום־טוב׳דיקן מעריב. לאנג שטייט דער רב שמונה־עשרה. דער גאנצער עולם גייט שוין אהיים און דער רב שטייט נאך אלץ שמונה־עשרה. אז מיר האבן שוין געהאט אפגעגעסן האט עמיץ דערציילט, אז דער צדיק שטייט נאך אלץ שמונה־עשרה. צדוק דער שמש זיצט אין שול און וואַרט. מיר זיינען אוועק אין שול און געזען ווי די הויכע פיגור בויגט זיך, דרייט זיך אין דרייען און צוגיסט זיך אין א טייך טרערן. די שול איז פול מיט נייגעריקע. כמעט 2 שעה איז דער רב געשטאנען שמונה־עשרה...

☆

דער צדיק האט געפירט די רבנות ביד רמה. מען האט פאר אים מורא געהאט.
מאָטיע מת, א הויכער געלער ייד מיט א בלייכן פנים, האט נישט געפאלגט דעם רב און נישט געהיט די אקציז־פארשריפטן. ס׳האט געדראט דאס שטעטל זאָל דורכדעם פארלירן א שטיק פרנסה. דער צדיק האָט מתרה געווען מאָטיען איינמאל, א צווייטן מאל, און אז מאָטיע האט זיך נישט ווּיסנדיק געמאכט, האט ער אים אין שול מחרים געווען ביי שווארצע ליכט.

איך געדענק ווי מאָטיע האָט זיך ארומגעדרייט אין שטעטל, טאקע ווי א מת. קיינער האָט מיט אים נישט גערעדט, מ׳האָט אפילו אויסגעמיטן זיינע ד׳ אמות. זיין פנים איז בלאסער געווארן פון טאג צו טאג. מער ווי א חודש האט ער נישט אויסגעהאלטן און זיך אונטערגעגעבן. א קורצע צייט שפעטער איז ער געשטארבן.

☆

און אט טויכט אויף די געשטאלט פון עקיבא אהרון־לייזערס, א יונגער מאן, שווארץ־געקרויזטע האָר, א בלייכער־פארקלערטער פנים, געפוצטע שטיוול. א תלמיד חכם, דעם גבירס איידים. אלע אינדערפרי און פארנאכט גייט ער צו דער שכנ׳טע טרינקען מילך פון דער קו. הינטער זיינע פלייצעס שאקלט מען מיט די קעפּ: ער איז שוין בלויז א גאסט אויף דער וועלט...

אט גיי איך צוזאמען מיט דער גאנצער שטעטל נאך זיין לוויה. גאנץ שבעה גיי איך צוזאמען מיט מיין גאנצן חדר דאווענען אין בית האבל. איך בין פאר־חידושט וואס די יונגע אלמנה, רייזל, גייט ארום מיט א הויכן בויך... אין עטלעכע חדשים ארום איז רייזל געלעגן געווארן. איך בין מיטן גאנצן חדר געגאנגען צו די שיר־המעלותן. דעם געבוירענעם יינגל האט מען א נאָמען געגעבן עקיבא בן עקיבא.

דאס איז דער בארימטער שאכמאטיסט עקיבא רובינשטיין.

☆

דאס לעבן אין שטעטל איז געווען ארים, אומעטיק, איינטאניק, אפגעריסן פון דער ברייטער וועלט, וועלכע האט נאך אויך דאמאלס געלעבט כמעט אין מילאלטערלעכע פארהעלטנישן. אביסל אפפרישונג און אויפרעגונג פלעגט פון צייט צו צייט אריינטראגן א פלוצלונגער אנלויף פון דער גרעניץ־וואך אויף א רעוויזיע. איינמאל האבן אָביעשטשיקעס ארומגערינגלט די שטאט, קיינעם נישט געלאזן אריין און ארויס און אינווייניק אדורכגעפירט א שטרענגע רעוויזיע פון שטוב צו שטוב. ס׳איז גראד געווען א פרייטיק, ווען מיר, יינגלאך, זיינען געווען פריי פון חדר, בין איך מיט די חברים נאכגעלאפן נאך די זעלנער און זיינען אויך געשטאנען דערביי, ווען מ׳האט אין דער גרויסער שול אויפגעריסן די פאדלאגע־ברעטער פון פאלוש און געפונען דעם גרויסן קעלער וואו ס׳ליגן באהאלטן די שמות. קיין אנדער קאָנטראבאנד איז נישט געווען. פאר אונז, קינדער, איז עס געווען א ספעקטאקל, אבער ביי וויפל יידן זיינען די הערצער

דער סטאַוויסקער מאַרק

אַרויסגעפאַלן פון שרעק! סוף כל סוף האָט מען דעם קאַרדאָן אַראָפּגענומען און מ'איז אַוועק מיט חרפּה, נישט מיטנעמענדיק קיין שום טראָפייען...

— — — אַמאָל פלעג איך שטיין דאָרט ביים טייכל, צוקוקן זיך ווי דער אַלבאַסטער־קלאָרער וואַסער גיסט זיך איבער די ווייסינקע שטיינדלאַך, שווינקט זיי שוין אפשר טויזנטער יאָרן און קען אַלץ נישט אָפּשווינקען פון זיי דעם זאַמד...

אַט אַזוי לויפן פאַרביי אין מיין זכרון בילדער פאַרגאַנגענע, פאַרשטויבטע, פאַרנעפּלטע, וואָס ווערן אַלץ מער אָפּגעפרישט און אויפגעלעבט, וואָס מער איך דערנענטער זיך צו מיין שטעטל.

פסח קאפלאן ז"ל

א באזוך אין סטאוויסק

א.

פון מיין קינדהייט אן, זייט איך האב נישט געזען מיין געבורטס־שטעטל סטאַוויסק, פלעגט זי זיך מיר פאַרשטעלן אין א מאָדנער עקספּרעסיאָניסטישער פיגור: א לאַנגע ליניע, פון הינטן גלייך ווי א סטרונע, פון פאָרנט אויסגעבויכט, און איבערן גרויסן בויך א הויכער בוזים, נאָכדעם ווידער א שמאָלער גלייכער האַלדז מיט א קאָפּ אויבן.

די ליניע איז דער גלייכער שאָסיי גריִיעוווע—לאַמזשע, וואָס שניידט אַדורך די שטעטל; דער בויך פון פאָרנט — דער קיילעכדיקער מאַרק; דער בוזים — די תיפלה, פון וועלכער עס הויבן זיך אַרויס צוויי מאַסיווע גאָטישע קופּאָלן ווי צוויי בריסטן און אַזוי ווייטער ביזן פּאָסט־מויערל אויף לאַמזשער וועג, וואָס איז דער קאָפּ פון שטעטל.

ווי שיין ס'האָט אויסגעזען אין מיין זכרון־פאַרשטעלונג דאָס טייכל אויפן גרייעווער וועג, מיט זיינע קלאָר ריזלדיקע וואַסערלאַך, וואו איך פלעג מיט חברים־יינגלאַך שטיין אונטערן בריק, אויפבולקען דאָס וואַסער מיט שטיינדלאַך און אַגב וואַרפן א בליק בגניבה אויף די נאַקעטע פיס פון די שיקסעס, וואָס האָבן דאָרט אויף שטיינער געוואַשן, געריבן און געקלאַפּט זייער וועש...

און ווייטער אויפן וועג די זעקס מויערלאַך, קליינינקע, ווייסינקע, גלייכינקע, אין איין שורה, וואָס האָבן געטראָגן אין זיך מיסטעריעזע סודות מיט די גויים פאַראַבקעס אין די וואָוינונגען, חזירים אין די שטאַלן, און די צוויי וועגן וואָס האָבן זיך פון דאָרט פאַרנומען — רעכטס צום פּריצישן הויף און לינקס צו דער מיל.

ווייטער פון די מויערלאַך האָט שוין געהייסן הינטערן שטאָט, און מיר קינדער האָבן זיך ערלויבט אַן עקסקורסיע אַהינצו בלויז ל"ג־בעומר, אָדער אין אַן אַנדער יומא־דפגרא.

פון דער אַנדערער זייט שטאָט, אויף לאַמזשער וועג, איז אונזער לעצטע קינדערשע סטאַציע געווען די פּאָסט. ווייטער צו — שוין העט ווייט הינטערן שטאָט — איז געווען דער בית־עולם, וואו מיר פלעגן קומען נאָר תשעה־באָב, אָדער ביי א גרויסער לוויה. יאָ, מיר האָבן געוואוסט, אַז דער תחום־שבת לאָזט זיך אויס נאָך ווייטער, אין לאַמזשער וועלדעל, דאָרט וואו ס'געפינט זיך דער וואונדערלאָכער שטיין, אויף וועלכן נאַפּאָלעאָן האָט פאַרבראַכט א נאַכט מיט א פּריצטע... אָבער איך בין קיינמאָל אַזוי ווייט נישט געגאַנגען אַליין — קיינמאָל דעם שטיין נישט געזען.

אַפילו, אין די שפּעטערדיקע יאָרן, פלעג איך זיך דערמאָנען אָן דעם סודות'דיקן קליינעם „בית־עולמ'ל" אינמיטן שטעטל: אַן אָפּגעצוימט שטיקל ערד, ד' על ד', ביי א שטוב, וואו לויט דער לעגענדע ליגן באַגראָבן א חתן מיט א כלה, וואָס זיינען ביידע געשטאָרבן אין טאָג פון דער חופּה. ווען איז עס געשען און

ווער זיינען זיי געווען, האָבן מיר קיינמאָל נישט געוואוסט. אָבער אונזערע קינדערישע הערצלאַך פלעגן צאַפּלען פון באַהאַלטענער מורא, ווען אונז פלעגט אויסקומען דאָרט פאַרבייגיין, דערהויפּט אין אָוונט, ווען די שטעטל איז געווען איינגעזונקען אין טיפער פינסטערניש.

רעכטס פון צענטער, אין אַ שמאָל געסעלע, האָט זיך געהויבן ווי אַ ריז די גרויסע קאַלטע געמויערטע שול — ווי אַ גרויסע שטרענגע מאַמע אינמיטן

אַ „יריד" אין שטעטל

אַ כאָפּטע קליינינקע קינדערלאַך, נידעריקע הילצערנע הייזלאַך. און נעבן דער שול — דער גרויסער געמויערטער בית־מדרש, וואו ס'פלעגן דאַוונען און לערנען די שענסטע באַלעבאַטים פון שטאָט. אַ טיפע רעטעניש האָט באַהאַלטן אַ מצבה־שטיין מיט אַן אָפּגעריבענער אויפשריפט, וואָס איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אַן בית־המדרש. ווי קומט אַ מצבה ביים בית־מדרש? וואָס איז אויף איר אָנגעשריבן? קיינער האָט עס נישט געוואוסט, ס'איז אַ סוד וואָס גייט איבער פון דור צו דור און בלייבט אַ סוד.

אין די קאַלטע ווינטערדיקע שבת־פאַרטאָגן, בעת איבער דער גאַנצער שטעטל איז געווען פאַרשפּרייט אַ געדיכטע פינסטערניש, פלעג איך מיט מיין טאַטן און מיט נאָך אַ פּאָר ייִדן קריכן אין שניי צום שולהויף. דורך די גרויסע פענצטער פון דער שול האָבן געשטראַמט געדיכטע סנאָפּעס העלער שיין און זיך געטראָגן תורה ניגונים פון צענדליקער לערנערס. יענץ הערלאַך בילד האָב איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

און פונקט ווי די שול איז געווען דער ריז צווישן די איינגעהויקערטע הייזלאך, אזוי איז צווישן אלע איינגעהויקערטע נפשות געווען איין מענטש־ריז, אהרון־לייזער דער נגיד, וואס האט פארמאגט פינף און זיבעציג טויזנט רובל און איז דריי מאל געווען אין ארץ־ישראל.

ב.

אט אזוי בין איך געקומען אין שטעטל. אן בענקעניש נאך די פארגאנגענע בילדער, אבער מיט א ראמאנטישער פאַרשטעלונג וואס האט געכישופט... אריינ־געפאלן אין די ארעמס פון יוגנטליך־צאפלדיגע לעבנס און פרישע צרות, האט מיר אבער געצויגן צו דער אלטקייט ווי צו אן אלטער מאמען.

דורך א קליין געסעלע בין איך געקומען צום שולהויף. די אלטע גרויסע שול שטייט אן אפגעלאזענע, מיט אפגעפאלענעם טינק. איך באוואונדער איר גרויסקייט: ווי פרום האט דאס שטעטל אמאל געמוזט זיין, אויב מען האט, נאך מיט העכער הונדערט יאר צוריק, געבויט א שול פאר א טויזנט מתפללים.

אויפן הויף באגעגנט מיר א מאָנומענט פון א נייער פרעמדער ציוויליזאציע: א שיין געמויערטער פלומפ מיט אן אייזערנער רער, פון וועלכער וואסער גיסט זיך פערמאנענט, אן אויפהער. אויף דער געמויערטער וואנט אן אויפשריפט: „אן ארטיזאנישער פלומפ, אן אנדענק נאך דער דייטשער אָקופאציע פון דער לעצטער מלחמה".

יידן שעפן דא א פרישן טרונק, און אז מ'דארף שטעלט מען אונטער די הענט אידער מ'גייט אריין דאווענען, עלעהיי א כיור...

איך גיי אריין אין פאָליש. איך וויל זיך פארנעמען רעכטס אין קליינעם בית־מדרשל „חברה ק"ס" (קוני ספרים), וואו איך האב אמאל פארבראכט טעג און נעכט איבער דער גמרא, אבער פון דארטן הער איך א קול פון דאווענען. פארנעם איך זיך אין דער לינקער שטיבל „חברה תהילים", וואו מיין טאטע פלעגט זאגן פארן עולם. פוסט. איך שטיי אליין, קוק אן דעם אלטן פארחלומ'טן מזרח ביים עמוד'ל און דאס הארץ צאפלט. דוכט זיך אָט זיצן דא איינגעהויקערטע פארחושכטע בעלי־מלאכות און ס'שוועבט איבער זיי מיין טאטנס קול תורה, אבער די בעלי־מלאכות הייסן שוין האנטווערקער און זיי האבן עס נעכטן אינאווענט איינגעארדנט די טעאטער־פארשטעלונג פון דער ראַדזשילאָווער „טרופע".

...אין בין אין דער גרויסער שול. איך שטיי ווי א צוגעשמידטער ביים עמוד. מיר דוכט זיך איך בין ווידער אן אכט־יעריקער יינגעלע און שטיי דא ראש־השנה אונטערן גרויסן טלית פון מיין טאטן, וועלכער דאווענט מיט געבראָכנקייט, מיט הארצרייסענדיקע קרעכצן און טייטלט מיר מיטן פינגער אין זיין גרויסן מחזור...

יא, ס'איז דערזעלביקער עמוד. אלץ ארום איז געבליבן קאנסערווירט, פארגליווערט, ווי אין דער מעשה'לה.

דער שמש פירט מיר צו צו א באנק אין מזרח און ווייזט מיר:

— איר זעט דעם שניט מיט א מעסערל? דאס האט געמאכט א יינגל, אלי זעליג, מיט 40 יאר צוריק. ער איז היינט אן אמעריקאנער גביר. פאראיארן

איז ער דא געווען צו גאסט און ווען ער האָט דערזען דעם קראַץ, האט ער זיך פאנאנדערגעוויינט...

און אט בין איך שוין אין חברה־ק״ס. אט איז דער טיש, וואו איך האב געלערנט. דער זעלביקער טיש, גראָב, נישט געהובלעוועט, נישט געפארבט, מיט סימנים פון אפגעסקראבעטן חלב. פארוואס צוקט מיר נישט צום וויינען ווי יענעם אלי־זעליג? דער שמש דערציילט מיר, אז דער טיש איז שוין אלט 90 יאר. א יידישער דארפישער קרעטשמער האט זיך איבערגעצויגן אין שטאט האט ער דעם קרעטשמע־טיש מנדב געווען פארן בית־מדרשל. איך טראכט ס׳וואלט געווען א חפץ פאר א מוזיי, אבער דא וואלט מען געמעגט ארייַנשטעלן א שענערן נייערן טיש.

עס פארפלייצט מיך א ים זכרונות. אט דא איז געזעסן ר׳ ישראל־יאנקל דער דיין, וואס פלעגט ביים דאווענען משונהדיק ווארפן מיט דער ברייטער באָרד אויף רעכטס און לינקס; ווייטער איז געזעסן לייבל שעפסלס, וועלכער פלעגט מיר אריינכאפן צווישן די פיס, האלטן פעסט און מיט דער האנט אפשטופן: גיי, וואס שטייסטו דא? א המצאה אזא. אט דא איז געזעסן דער מלמד ר׳ יעקב־זאב, וועלכער איז ביי מיין אפפאר נאכגעגאנגען נאכן פור און געבעטן מ׳זאל מיך נישט אוועקפירן צווישן גויים, ווייל איך וועל חלילה נחמץ ווערן...

און דער אלטער שמש איז א זון פון מיין עברי־מלמד משה־מרדכי, וועלכער פלעגט אין די שפעטערע יארן שטענדיק זיך מיר פארשטעלן ווי א שיינער פאטריארך מיט א ווייסער בארד און ווייכע ליבע אויגן. דען זון איז געראטן אין טאטן ווי צוויי טראפנס וואסער, אבער אויף אים איז אויסגעגאסן א נעבעכ־דיקייט. א שאד וואס איך בין נישט קיין אמעריקאנער און קען אים נישט דערלאַנגען א דאלאר.

אין גרויסן בית־מדרש שטיי איך ביים טיר. ווייזט אויס ער איז נאָך אויך איצט דער שמעלצל פון שטאט. ס׳דאווענען דא די יחסנים, די לומדים, אבער עפעס א מאדנער דאווענען! עטלעכע מנינים יידן לויפן ארום אהין און צוריק מיט טליתים אויפן אקסל און האלטן אין איין שמועסן און אמפערן זיך איינער מיט אן אנדער ווי אויף א יריד. האט עס אמאָל אויך אזוי אויסגעזען? ווער געדענקט עס? א אומבאמערקטער רוק איך זיך ארויס.

און געווען בין איך אויפן בית־עולם. דער זעלבער ווי אמאָל: אט איז א שיינע מצבה מיט פילקאלירנדיקע אותיות וואס שניידן זיך אין די אויגן. ווער ליגט דא? א פשוטע ארימע פרוי, וואס האט א רייכן זון אין אמעריקע.

א צווייטע מצבה, גרעסער פון דער ערשטער, נאר פשוטער פון יענער, שטייט אויפן קבר פון צדיק. פארוואס נישט פון גראניט אדער מארמאָר? פארוואס נישט קיין אוהל? שטעטל האט באשלאסן אז אזוי ווי די פריערדיקע צדיקים האבן נישט קיין אהלים דארף ער אויך נישט האבן. פארן לעבן אפנים האט מען פאר אים מער מורא געהאט...

געווען איז מיט מיר אויפן בית־עולם א גרופע פון דער יונגער אינטעליגענץ און שפאצירנדיק צווישן די שורות קברים האבן מיר געפירט א לעבהאפטן שמועס וועגן די מאדערנע יידישע באוועגונגען, וועגן יידישער קולטור. שטייענדיק

ביים צדיקס קבר האט איינער פארענדיקט זיין געדאנק: „אן ציוניזם לוינט זיך נישט צו זיין א ייד".

ג.

מיט א יובל יארן שפעטער האב איך געפונען גאר אנאנדער שטעטל.

צוויי גרויסע שריפות האט דאס שטעטל פאר דער צייט איבערגעלעבט. זיינע אמאָליקע הילצערנע הייזלאך אוועק מיטן רויך און אויף זייער אָרט שטייען שיינע ציכטיקע מויערן אדער אפילו הילצערנע הייזער, אבער שיינע און פרישע וואס אטעמען מיט לעבן. גרעסער איז דאס שטעטל נישט געווארן, רייכער אוודאי נישט, די קולטור האט איר אבער געמאכט פאר א פארפוצטער קבצנ'טע. די לאנגע ליניע רעכטס פון שאסיי איז אויסגעבעט מיט א פרישן אספאלט־טראָטואר, פון די פענסטערס שמייכלט ארויס דער עלעקטרישער שיין און דער מארק איז באגאסן מיט א עלעקטרישן ליכט, וואס גיט איר א גרויסשטעטישן אויסזען.

פון אסך פון די אלטבאקאנטע יידן איז קיין זכר נישטא, קוים וואס עמיצער געדענקט זיי. פאראן א שטאטראט מיט עטלעכע יידישע ראטמענער און א יידישן וויצע־בירגערמייסטער. א קהילה מיט א ראש־הקהל און איינער א שפירא איז דער קהילה־סעקרעטאר. די יוגנטליכע אינטעליגענץ האט איגנאָרירט די קולטור־געמיינדע, די מערסטע פון זיי געפינען זיך אונטער דער השפעה פון ראדיקאלן ציוניזם. מ'האט מיר געזאגט אז אין שטעטל זיינען פאראן אויך בונדיסטן, זיי האבן אבער נישט קיין ארגאניזאציע און קיין השפעה.

ווען די זון האט זיך געזעצט האבן זיך ארויסגעלאזט אויפן טראטואר יונגע פארלאך, מיידלאך קורץ־געשוירן מיט קורצע קליידלאך, בחורים גלאט־ראזירטע מיט געפרעסטע אנצוגן. דער טראָטואר איז געווען געדיכט מיט שפאצירענדער יוגנט, וואס האט געשפראצט מיט לעבן און פרייד.

בין איך געשטאנען אן ענטציקטער און געטראכט:

— מיין ליבע היים־שטעטל, ווי ביזטו יינגער, שענער און גרעסער געווארן!

עזריאל ליבערמאן ז"ל

סטאוויסק

א.

זה מקרוב נשפטה עירנו באש פעמיים, נשרפו בתים רבים, גם שתי נפשות הועלו על המוקד, ומשפחות רבות, שהיו עד כה מתומכי נגועי השרפות מקרוב ומרחוק, נשארו בעירום ובחוסר כל ועיניהם נשואות לעזרת נדיבי עם. עתה אמנם התעוררו אנשים נלבבים לעצור בעד הרעה לימים יבואו ויחליטו לייסד בזה אגודת מכבים מתנדבים. ראש המעוררים למפעל הנעלה הזה הם האדונים: פקיד

בי־הדואר, רופא העיר, הרוקח, המזכיר בבית הפקידות והרמ"ז בראמזאהן; כולם, מלבד זה האחרון, הם אזרחי העיר, ולמגינת לב אין בני עדתנו רוצים להשתתף בפעולות האגודה הנכבדת הזאת הנועדה לשקוד לטובת העיר ושלומה.

עד מתי לא יקחו בני עירנו מוסר? ישימו נא אל לב כי לוא היתה בזה מכבר אגודת מכבים מתוקנה וערוכה בכל, כי עתה לא בא עלינו אסון שתי השריפות שעשו שמות במשכנותינו ושגרמו אבדן שתי נפשות. ובעלי היכולת פה אטומה אזנם משמוע דברי הנדיבים הנ"ל הדופקים על דלתותיהם יום־יום כי ירימו תרומותיהם לקופת המפעל ואין שומע, אף אין גם איש מן הצעירים שימנה בין החברים בפועל. הלא בוז יבוזו לכם כל ישרי לב!

מצב החנוך פה פרוע לשמצה. אין פה בית־ספר מתוקן ואין בזה גם מורה בעל כשרון שיחנך את בנינו באורח השכל ודעת. מהראוי כי הציונים אשר בזה יקחו את המכשלה תחת ידם ויסדו בזה בית־אולפנא לפי רוח הזמן.

תרומת הצבא בעירנו נגמרה באופן הכי טוב. כל הצעירים באו ליום המיועד ונשארו נקיים לביתם רבים מבעלי הגורלות הגבוהים.

פה מקום אתי לברך בשם בני עדתנו את הנדיבים: הר"י קיימאוויץ, הרמ"ץ וויטרעיאל והרי"ג מארוס, ילידי עירנו השוכנים בעיר נויארק אשר באמריקה, ששלחו אלינו נדבותיהם ההגונות לתיקון בדקי ביהכנ"ס ולצרכי מוסד הת"ת. ה' יברך חילם.

הצפירה, דצמבר 1900.

ב.

הציונות בעירנו תעשה חיל! למרות רוח המתקדשים והמתחסדים אשר לא אלמנה עירנו מהם ולא ימנעו תמיד מלדבר סרה ועתק על הרעיון הציוני ועל ראשי הציונים ימטירו אש וגפרית, ובמקום שיש לאל ידם לעשות איזה התנגדות להציונות מותר לעקור כל התורה כולה ומותר לחלל שבת אף בפרהסיא. כמו שעשה קנאי אחד ממין הידוע, הרץ בכל עש"ק כשעה קודם שקיעת החמה לגרש את האנשים מבית־המרחץ, החנונים מהחנויות והדייגים מהשוק — ושוטר זה קרע בעת קבלת־שבת מעל קיר בית־המדרש את ה„קול קורא" מהרבנים הגאונים שי' לתמיכת הפועלים, ועוד העיז פניו לאמר בפני קהל ועדה, כי הרבנים אשר חתמו על ה„קול־קורא" מעשרת בני המן הם... עפרה לפומיה! אך הציונים לא ישימו לב למיני בריות שפלות ומגונות כאלה ומיום ליום יעשו חיל. הרבה מניות מכרו ושקלים הרבה נאספו. כן יסדו חברה ש"ס ללמוד בכל יום שיעור גמרא. ואחד מהציונים שכוחו בפיו יטיף לפני המון עם שיעור „עין־יעקב" בכל יום ומתבל את הרעיון הציוני באקדמת חז"ל, ובמתק שפתיו יקח את לבות כל שומעיו.

הרב מהר"ל ליפקין אב"ד בקרטינגן נבחר לרב בעדתנו. ברוך בואו.

נדפס ב„המליץ", י' אייר תרס"א, מס' 40
(16 מרץ, 1901)

זלמן הירשפלד

פה עמדה עריסתי

(זכרונות מימי הילדות)

נולדתי בעיירה סטביסק כבן־זקונים להורי מיכאל יעקב ושיינה שרה הירשפלד, נ"ע. משפחתנו גרה שנים רבות בבית וילמובסקי, בשכנותו של הקאשע מאכער (טוחן הכוסמת), שלמה יחיאל מונדנשטיין. זוכרני, כשבנו, אלחנן, שלמד בישיבת וולוז'ין, בא הביתה לימי החג במעיל קצר ובצווארון לבן מעומלן וגם ענב עניבה, כדרכי המשכילים, היו הבריות מרננים אחריו שהבחור יצא לתרבות רעה, ר"ל... ברם, הוא לא היה יוצא דופן בעיירתנו, שכן באותו זמן למדו כבר בניו של הרב דמתא, הרב דבורצקי זצ"ל, באוניברסיטאות.

לימים עקרנו דירתנו מבית וילמובסקי ועברנו לגור לביתו של ר' זנביל בלאנקשטיין בקומה העליונה. בית בלאנקשטיין עמד בטבור העיירה ממש, בשוק, מול הכביש שחצה את העיירה, וכפי שהוגד לי, היווה דרך המלך בין פטרבורג הבירה של קיסרות רוסיה לורשה בירת פולין.

משנות ילדותי הרכות נחרת בזכרוני מאורע בלתי רגיל בימים ההם. בשנת 1911 התקיים מירוץ מכוניות ומכיוון שאת סטביסק חצה הכביש הראשי, זכינו לראות במו עינינו את המכוניות עוברות במהירות הבזק על פני עיירתנו.

בהתרגשות יוצאת מגדר הרגיל הכינה את עצמה העיירה כולה למאורע הגדול והחשוב הזה: את השוק טאטאו ואת שולי הכביש שנמשך לאורך העיירה, הלבינו בסיד ופיזרו עליו חול צהוב בהיר. ליתר תפארת הוקם גם שער־כבוד קשוט־ענפים ועליו התנוסס הדגל של הקיסרות הרוסית. בצדי הכביש עמדו שלשה־ארבעה שוטרים — „נציגי" הממשל הצארי, ששלטו על תושבי העיירה ביד רמה. הם עמדו זקופים ודרוכים והצדיעו ביראת כבוד, מגפיהם מצוחצחים וכפתורי מדיהם מבריקים. גם חצי תריסר הכבאים שבעיירה, עטורים קסדות נחושת מבריקות על ראשיהם, חלקו כבוד למאורע הגדול. אנשים, נשים וטף משל בני ברית וגויים עמדו שעות ארוכות וציפו בכליון עינים לקדם את פני האוטומובילים שיעברו. כולם היו לבושים בגדי חג, שכן מפה לאוזן נמסר כי במכוניות אלה יסעו קצינים בכירים ושררות, ויש אומרים שגם הוד מלכותו הקיסר ויורש העצר הצעיר ירום הודו ובני פמליתו בין הנוסעים. מי חכם וידע?... והנה הופיעו האוטומובילים, חלפו עברו בדהרה, בהפסקות של חמש, עשר ועד חמש־עשרה דקות על פני הכביש, הרימו ענני אבק שכיסו את העיירה, והשררות רמי המעלה, שישבו בתוכם אף לא הבחינו בנו ולא שתו לבם לקבלת־הפנים הנהדרת שסטביסק הנסערת והנרגשת הכינה להם. אמנם חוויה בלתי נשכחת, שנגוזה כהרף־עין כחלום יעוף, והעיירה החוגגת שקעה שוב באפרורית של חולין, כאילו לא היה דבר מעולם...

✶

עד היום מהדהדות באזני האזעקות בלילות: שריפה! דליקה! בחפזון ובבהלה הוצאו החוצה המטלטלין, כרים וכסתות, וכל שבא ליד, את התינוקות הבוכים והנפחדים הושיבו על הערימות וכולם נחפזו לכבות את הלהבות העולות, העוטות את העיירה בלשונות אש ארגמן. הכל מכבים: מי בדלי ומי בחבית, מי בצעקות ומי בעצות... כולם כאיש אחד אצים רצים אל הדליקה. אפילו כבאים מעיירות שכנות הוזעקו להילחם באש האוכלת. השמים האדומים, תימרות העשן ורוחות הזעף מטילים אימה על העיירה כולה, שמא חלילה תכלה ותמחה מעל פני האדמה.

ולמחרת היום, בצאתך לרחוב, מזדקרים לפני עיניך שרידים של בתים שרופים, כתלים חרוכים, כלי בית מפויחים — אודים מוצלים מאש. פה ושם לוחש עוד זיק ושביב אש חנוק בתוך הבוץ, עושה נסיון אחרון להתלקח מחדש, וכעבור רגע דועך ושוקע בגסיסה איטית. משפחות הנשרפים תועות ותוהות בין הבתים החרבים, וידים רועדות מחטטות בין הגרוטאות — אולי נשאר משהו לפליטה מהדלות שעלתה באש... ולמחרתו של מחר שבה העיירה פצועה ודוויה לאפרוריות החיים היומיומית כתמול שלשום.

אבי ז"ל היה ה„רופא" שבעיירה (פעלדשער בלע"ז). הוא היה ה„רופא" הבכיר בעיירה. את מומחיותו ונסיונו בחכמת הרפואה רכש במשך שש השנים ששרת בצבא הרוסי. שם עבר קורס לחובשים ובתור שכזה עבד בבית־חולים צבאי. ואכן שם, בבית־החולים, רכש לא מעט ידע ונסיון בריפוי חולים. זקני העיירה מספרים, כי אבי, ר' מיכאל, היה „רופא" מעולה, בעל מזג טוב, מעירב עם הבריות, עניו ומצניע לכת, שאף לא היה מסתכל על המטבע שהחולה תחב לידו, וכי כל מעיניו ותשומת־לבו היו נתונים לאיש הסובל ולמכאוביו. אין תימה שהנשים לא קראו לו בשמו ר' מיכאל, כי אם ר' רפאל... לא אחת שמעתי מפי אם יהודיה דוויה, שהביעה את רגשי תודתה לאבא על שחלץ את ילדה מצפרניו של מלאך־המוות, פונה אליו בזו הלשון: „ר' רפאל, כה יתן לכם ה' וכה יוסיף על מעשיכם הטובים. ראשון אלוהים ואחריו אתה — ר' רפאל!"...

לא אחת, העירו דפיקות בהלה באישון לילה את משפחתנו משנתה, ואם מיואשת, אובדת עצות, זעקה במרי לבה אל אבי: „קום, ר' רפאל, חוש להציל את ילדי מצפרני המוות!"...

נפעם ונרגש היה קם אבי בזריזות, נוטל את צקלון ה„רופא" שלו ואץ לאחת הסימטאות האפלות לבית מגוריה של האם המיואשת. לא גשם סוחף, לא רוח זלעפות ולא סערת שלג הרתיעוהו מלחוש להעלות ארוכה, ולעתים גם להציל נפש מישראל. ואולי, לא מעט חלקן של אותן בהלות לילה ואזעקות חפוזות להתערערות בריאותו והחלשת לבו הרגיש, שהורידוהו אלי קבר בגיל 52.

זקני סטביסק סיפרו: פעם חלה קשות גביר העיירה. בני משפחתו הזעיקו רופא מפורסם מלומז'ה, עיר המחוז. לאחר שר' מיכאל דיווח לרופא המפורסם בעל־פה ובכתב, על התפתחות המחלה, על דרך טיפולו בחולה והתרופות שרשם לו, אמר הרופא המפורסם לבני המשפחה: בשביל מה הטרדתם אותי מלומז'ה בעוד בקרבכם ובעירכם מצוי רופא מעולה ובעל נסיון כמו הירשפלד?

ידידיו וחבריו הקרובים של אבי היו: ר' עזריאל הרוקח, הרב מטעם — ר' יהודה הירש ליברמן ור' חיים בנימין חבר, שהיו באים לביתנו בשעות הערב

ומשיחים על כוס תה בפוליטיקה, ציונות ובעניני תרבות. היו קוראים בצוותא „הצפירה" ו„הזמן" ומתווכחים על דברים העומדים ברומו של עולם ובמיוחד של עם ישראל וארץ־ישראל.

זוכרני, בילדותי גיליתי ענין מיוחד בקופסה הכחולה־לבנה, קופסת הקהק"ל, שהיתה תלויה בביתנו, בשכנות עם קופסאות צדקה כגון, של ר' מאיר בעל הנס וכיו"ב. שלא כקופסאות האחרות היתה קופסת הקהק"ל בעיני כלילת היופי, דומה לפרוכת הרקומה, הנאה, שהיו תולים על ארון־הקודש בחגים בבית־הכנסת הגדול. יום אחד שאלתי את אבי: מה נשתנתה קופסה זו משאר קופסאות הצדקה שבביתנו? ענה לי אבי: טיבה וייחודה של קופסה זו, שהיא קודש לגאולת הקרקע בארץ האבות ולישוב היהודים בה ולתקומת מלכות ישראל! הכיצד? הוספתי לשאול, כלום יתכן שתתחדש מלכות ישראל לפני ביאת המשיח? „יתכן ויתכן, ענה לי אבי, וחיוך נוגה מרחף על פניו, ואף אם לא תבוא הגאולה בזמננו, הרי התקוה כשלעצמה חשובה לאין שיעור לעמנו בגולה. כי זאת לדעת, קופסה זו תפיח תקוה בלב העם, תקוה לגאולה ולתקומת מלכות ישראל, שתבוא ביום מן הימים, ואף על פי שתתמהמה, בוא תבוא! ודע בני, תקוה לאו מלתא זוטרתא היא! היא תחזק את הלבבות של אחינו בני־ישראל לתפוצותיהם ותקל מעמנו את עול הגלות המרה, ותודות לה יזכה עם ישראל הנתון בצרה ובשביה לקוממיות!" הוי, אבא יקר, מי יגלה עפר מעיניך ומעיני אחרים כמוך, לראות את חלומכם ומשאלת לבכם בהגשמתם והפיכתם למציאות, מי מילל ומי פילל אז שדורנו יזכה לראות במילוי תקוותיה של הקופסה הזאת, הקופסה הכחולה:

מורי הראשון היה ר' אלתר המלמד ז"ל: יהודי תמיר, גבה־קומה שזקן אדום בהיר העטיר את פניו העדינות. הייתי ילד רך, ובחורף, בימים של כפור צורב ושל סופות שלג משתוללות, היה ר' אלתר נושא אותי בזרועותיו מה„חדר" שלו אשר שכן בסימטה מאחורי רחוב הנפחים ומביאני לבית הורי המרוחק. אצל ר' אלתר למדתי אלף־בית, „עברי", בהיגוי נאה וברור. שנים רבות לאחר מכן, עם עלייתי לארץ ובהתקבלי כשחקן וקריין בתיאטרון העברי, כאשר זכיתי לדברי שבח אולי מופרזים במקצת על ההיגוי העברי הצלול והברור שלי (דיקציה בלע"ז), הייתי אומר לעמיתי: „תורה זו למדתי מפי „הפרופיסור" — מלמד הדרדקים — ר' אלתר האדמוני מק"ק סטביסק, השוכנת כבוד צפונית־מערבית של פולין הקונגרסאית".

כשגדלתי, התחלתי ללמוד לימודים כלליים בבית־הספר הממשלתי הרוסי, ותורה, נ"ך ואחר־כך גפ"ת למדתי אצל רעו של אבי, המלמד ר' חיים בנימין חבר ז"ל. ר' חיים בנימין לא היה סתם מלמד מהדור הישן, מלמדים שהיו מרביצים תורתם ע"פ שיטת התירגום המילולי ליידיש: „ויאמר — געזאגט, וידבר — גערעדט", אלא מלבד היותו יהודי בר־אוריין, היה מצוי גם אצל ספרות ההשכלה, ובלמדו תורה ונביאים היה מקפיד על כללי הדקדוק, תר לחשיפת השורש של כל מילה, מדייק על הבנין והגזרה לפרטיהם ודקדוקיהם. ליצני הדור השמרנים, שלא היתה להם ידיעה כלשהי במבנה הלשון העברית ודקדוקה, היו לועגים לו וכינוהו בשם „פקוד פקדתי"...

בשנת 1912 חלה אבי בטרשת העורקים ואמי נסעה עמו לקניגסברג (פרוסיה

המזרחית) לרופא מפורסם. אבא לא קם מחוליו, ובהיותו בטיפול בקניגסברג נפטר באותה שנה. משפחתנו שנתיתמה מראשה, עזבה את סטביסק והשתקעה בלודז'. בלודז' המשכתי את למודי בתלמוד־תורה ע"ש ירוצ'ינסקי ומשם עברתי לגימנסיה העברית של ד"ר ברוידה, בה סיימתי את חוק־לימודי עם תעודת בגרות בשנת 1922. מורי בגימנסיה במקצועות היהדות היו הסופרים והפדגוגים: ד"ר שמחוני, ר' חיים יצחק בוניך, ד"ר ירמיהו פרנקל; המשורר יעקב כהן והסופר יצחק ברקמן — זכרונם לברכה. לא אחת, בשנות שבתי בארגנטינה (30 שנה) היה שואל אותי אחד מעמיתי המורים: מנין העברית הזאת שלך? וגם כאן, בארץ, לאחר שהתאזרחתי בתיאטרון העברי, חזרו על אותה שאלה חברי השחקנים — לאלה ולאלה נתתי אותה תשובה: את השפה העברית למדתי מפי ר' חיים בנימין המלמד, ב„חדר" הצר והחמים שבדירתו בסימטה האפלה בעיירה הקטנה סטביסק.

✶

„התדע מאין נחלתי את שירי?
בבית אבי השתקע משורר ערירי..."
(ח. נ. ביאליק)

יש ואני שואל את עצמי: אני, יליד העיירה הזעירה, הרדומה והנידחת, שבימים ההם לא ידעו רוב תושביה תיאטרון מהו, ואולי אף לא שמעו על קיומו, — מנין באה אלי הנטיה והזיקה לאמנות הבמה? איזה כוח טמיר דחף אותי להתמכר לתיאטרון? מאלו מקורות נבעו אצלי הכיסופים למשחק הבמה? ובעיקר מהיכן בא אלי הכשרון למשחק? (יסלחו לי הקוראים שאיני נוהג לפי הכלל יהללך זר — ולא פיך). יתר על כן, לא רק אני הייתי יוצא הדופן היחיד במשפחתנו שהקדשתי את חיי לאמנות הבמה, גם אחותי הבכירה, צילה הי"ד, היתה שחקנית ידועה בתיאטרון האידי בפולין. כינוייה הבימתי היה צשה סרנה, והיא התבלטה במשחקה הכשרוני והצטיינה במיוחד בתפקידים: לאה ב„דיבוק" של אנ־סקי; מייטה — ב„פונדק השומם" של פרץ הירשביין; נטשה — ב„יענקל הכפרי" של ל. קוברין; ומגדה — במחזהו של ד"ר ציפור „המרד".

השחקן־הפרטיזן המפורסם יונס טורקוב, בספרו „כוכבים כבויים" („פאַרלאָשענע שטערן" כרך 2, (162—170) כותב על אמני התיאטרון היהודי שניספו בשואה ומקדיש פרק לחייה, פעילותה וסגולותיה האמנותיות של אחותי השחקנית צשה סרנה, שנרצחה בידי הנאצים בגיטו רישא שבגליציה, עיר מגוריה, בשנות המלחמה.

אחזור לשאלתי: מנין וממי נחלנו את הנטיה והכושר לבמה? והתשובה היא: מאמנו ז"ל. הכיצד? הרי אמנו, ככל נשי ישראל היתה עקרת־בית רגילה ואם ואשה מסורה לבניה ולבעלה, וודאי שלא היתה שחקנית.

ברם, כשאני מחזיר מבט לימי ילדותי ומעלה מתהום הנשיה פניני־זכרונות, כשאני רואה לפני עיני רוחי את אמנו, הליכותיה, אופן דיבורה, חוש ההומור העממי שלה והצורה המקסימה שבה היתה מספרת לנו, ילדיה, מעשיות שהיו או שלא היו, וכשאני מעלה בזכרוני את אוירת השבת, את שעת בין־השמשות של צאת השבת, את האפלולית העגומה, שעטתה את הבית בעת שהנשמה היתרה

חומקת ומסתלקת כצל עובר, וששת ימי המעשה, ימי החולין, כבר עומדים על הסף, ואמנו שרה לנו בנעימה ערבה ונוגה ובחן עילאי את שיריו ופזמוניו של אברהם גולדפדן, אבי התיאטרון היהודי, „ראזשינקעס מיט מאנדלען" (צימוקים ושקדים) או „פאריאָמערט, פארקלאָגט" (ביגון ובאנחה), או את שירי ציון של אליקים צונזר, המשורר העממי, או שהיא משעשעת אותנו בסיפורים מבדחים על „סאנה הבדחן", איש ביאליסטוק (עיר הולדתה), ומתארת בציוריות את מעשי הקונדס וההיתולים שלו בחתונות; או שמספרת לנו על הסבים והסבתות ועל אנשים ונשים שהיו ואינם עוד, על אורחם, דיבורם, חייהם ומעשיהם, וכל סיפוריה מתובלים בהלצות ובדיחות ובפתגמי־עם עסיסיים והעוויות מצחיקות — כך שכל הדמויות האלה עמדו לפנינו חיות; כשאני חושב על כל זה עתה, בפרספקטיבה של למעלה מיובל שנים, הריני בא למסקנה שאשה חכמה ופקחית זו ניחנה בכשרון שחקני מעולה, ואחותי הגדולה ואני הקטן, ירשנו ממנה את המשחק הטבעי, הכן והשרשי שלה. ולימים, כאשר שנינו, דחופים ע"י כוח שהיה טבוע בדמנו, נסחפנו ונקלענו, חרף התנגדותה של אמנו היקרה, לתיאטרון — היה המניע הראשי הירושה שקיבלנו ממנה.

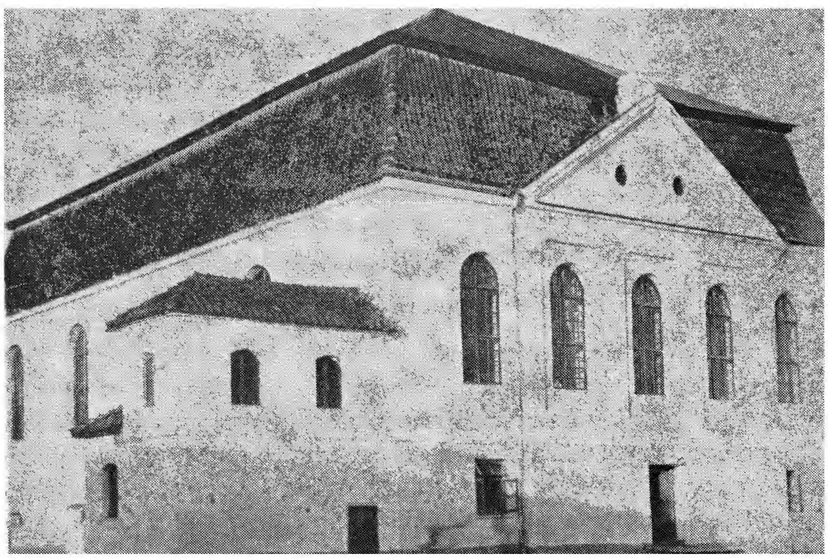
אולם לא רק הבית והשפעתה הבלתי אמצעית של אמי היוו לי מקור השראה. חוויות תיאטרון עמוקות נחרתו בקרבי מימי ילדותי גם במקומות אחרים, ובראש ובראשונה באוירה של עיירתנו, שמקום נכבד נועד ללא כל ספק לבית־הכנסת ולבית־המדרש. זוכרני, שלא אחת בשובי הביתה מבית־הכנסת, הייתי מתעטף במטפחת של אמא או בסודר שלה, במקום טלית, מטפס על השולחן, ששימש לי במה, והייתי מחקה את הבעל־קריאה, ר' נחמן הארוך, המאנפף בקריאתו המסולסלת את ה„פזר" וה„שלשלת" או את בעל־התפילה הצרוד והמשתעל, או את החזן הממצמץ בעיניו בעת סילסוליו וכל מיני בעלי־בתים, איש־איש על תנועותיו והעוויותיו — ובני הבית היו צוחקים ונהנים כאילו היו צופים במשחקו של קומיקאי ממש.

לחברה ק"ס (קוני ספרים) היו באים לעתים קרובות דרשנים ומגידים, ואני, הילד, הייתי מאזין בנשימה עצורה ובפה פעור לדרשותיהם, השזורות אגדות ומשלים, שהיו מעבירות אותי על כנפי הדמיון אל עולמות של חזון והזיה, אל הגיהינום, על שבעת מדוריו, אל הסמבטיון שנח רק בשבת, אל גן־העדן שצדיקים נהנים בו מזיו השכינה, ואל ימות המשיח, שהקב"ה בכבודו ובעצמו יכין לצדיקים סעודה משור־הבר והלויתן. מדרשות אלה הייתי חוזר הביתה נרגש ונסער, ובנוח עלי הרוח הייתי שוב מתעטף במטפחת, עולה על השולחן וחוזר על דרשתו של המגיד, כמעט מילה במילה בניגון המיוחד שלו, ומסביב לי היו מצטופפים בני משפחתי וגם שכנים ושכנות, שהיו באים ליהנות מ„עונג רוחני". קהל הצופים שלי היו מקשיבים בקשב רב לארשת שפתי, ולוטשים אלי עינים מפיקות חיבה והכרת טובה ואני (האָרטיסט הקטן) נהנה מהצלחתי. מחיאות כפיים ותשואות „סוערות" לא נשמעו אמנם בביתי עם תום ה„הצגה", שכן בעיירתי סטביסק עוד לא ידעו אז את הנוהג של מחיאות־כפיים. עיקרו של דבר, עם או בלי מחיאות כפיים, אני הקטן הרגשתי את עצמי באותו מעמד כאמן־שחקן בתיאטרון המופיע לפני קהל מעריצים, אם כי

תיאטרון ומשחק היו בשבילי אז מלים בלתי ידועות. עכשיו, במרחק של למעלה מיובל, יודע אני שאלו היו הופעותי הראשונות כשחקן.

*

החתונות בעיירתנו היו ממש מופעים המוניים, שהשתתפו בהם רוב תושבי העיר, וחוצותיה שימשו להם במה. את החתן והכלה ומלוויהם — ההורים

בית הכנסת הגדול
די גרויסע שול
נבנה באמצע המאה ה־18 ונחרב בימי הנאצים ביולי 1941
אויפגעבויט אינמיטן 18־טן יארהונדערט, חרוב געווארן דורך די נאציס, יולי 1941

והמחותנים וקהל האורחים המוזמנים משני הצדדים — היו מובילים ברוב עם עד לחופה הפרושה ברחבת בית־הכנסת, והנגנים (הכליזמרים) של ה„תזמורת" המקומית מנגנים בכינורות, מכים בתופים, תוקעים בחצוצרות ומחללים בחלילים, מנעימים בלחניהם וניגוניהם העממיים את התהלוכה החגיגית והעיירה כולה מוארת ממאות הנרות המפיצים אור נגוהות על סביבתם, ופרחחים שובבים מתגנבים ונדחקים בתוך ההמון הרב ועד לחתן והכלה יגיעו לדקור אותם בסיכות, והקהל ממטיר עליהם „קונפטי" (פתיתי נייר ססגוניים), והבדחן משמיע באזני החתן והכלה והמחותנים מילי דבדיחותא על טהרת החרזנות כלשון הטובה עליו. ורבה השמחה וגדולה העליצות וכל העיר שמחה וצהלה. וכאשר אני מעלה בזכרוני את החתונות שבעיירתי, הריני שואל את עצמי: כלום מסוגל תיאטרון

מודרני, ויהא המעולה שבמעולים, להציג הצגה רבת־עם והדר, כפי שידעה להציג עיירתי הנידחת סטביסק בחתונה מן המנין ביום רגיל של חול?...

✶

וההקפות של שמחת־תורה בבית־הכנסת — מה ידמה ומה ישווה להן? בעיני רוחי אני רואה את עשרות היהודים העוברים בסך, מקיפים את הבמה, וזרועותיהם חובקות ספרי־תורה עטורים בכתרים ובפעמונים, וכל ילדי העיירה על דגליהם המתנוססים בידיהם, מעוטרים בדמויותיהם של משה ואהרן, זה עם לוחות־הברית, וזה בבגדי הכהונה המפוארים, ותפוחי־עץ אדומי־לחיים ונרות דולקים בתוכם בראש הדגלונים, מלווים את בעלי ההקפות, וכולם שרים ורוקדים בחום ובהתלהבות עד כלות הנפש, והנשים והנערות מצטופפות ונושקות את ספרי־התורה ומצייצות „כה לחי!" ו„לשנה הבאה", והגברים והנערים עונים להן: „גם אתם".

והושענא רבה! מאות יהודים עטורי זקנים, בחורים וילדים, עומדים בבית־הכנסת, חובטים ב„הושענות" וקוראים בקול חוגג: „קול מבשר מבשר ואומר!" ועדת יהודים, האתרוג בידם האחת והלולב בידם השניה מקיפים את הבמה שבע פעמים ומגרונם בוקעת התפילה הנצחית „הושע־נא!..." ובשובי מבית־הכנסת הביתה הייתי אוסף את החבר'ה, וכל אחד מביא עמו מקל ותפוח־אדמה, ואני „המצביא הגדול" מנצח על הגדוד הצוהל.

ואם בכל החגים היתה שורה השמחה, הרי עלה חג הפורים על כולם. שכן בפורים הותרה הרצועה, וכנסת־ישראל כולה צהלה ושמחה. הרעשנים מקימים רעש והמולה כשהבעל־קריאה מזכיר את שמו של המן הרשע ועשרת בניו, מפרשנדתא ועד ויזתא, והיהודים המודאגים בכל ימות השנה פורקים ביום זה מעל גבם עול הגלות ועול הפרנסה, ושמחת החג עולה על גדותיה, ומצוה להיות בגילופין „עד דלא ידע"... ונערים ונערות אצים־רצים בחוצות העיירה מבית לבית ומשלוח־מנות בצלחות מכוסות במפות, המסתירות מעינא בישא מגדנות ומעדנים, תופינים ואוזני־המן, צימוקים ושקדים, ובאמצע הצלחת מונח מלך הפירות — תפוח זהב אחד ויחיד מוקף בבני הפמליא שלו; ושחקני פורים מחופשים כגיבורי המגילה: אחשורוש המלך הטפש, ושתי המלכה עם הקרן על מצחה, המן הרשע, ולהבדיל אלף הבדלות אסתר המלכה ומרדכי היהודי, וכולם יוצאים דחופים כאחשתרני מדי ופרס מבית לבית ומסעודה לסעודה, פיותיהם מלאים שחוק ולשונם רינה וגילה, וכולם, השחקנים ובעלי־הבתים, שרים בצוותא „שושנת יעקב צהלה ושמחה", או השירים העממיים: היום פורים מחר יום חול, תנו לי פרוטה ופטרוני בזול!", או „המן הרשע מלקק עפר, ומרדכי היהודי רוכב על הסוס בפאר והדר!", וכיוצא באלה שירים ופזמונים שנתחברו לכבוד פורים. וגדולה ההמולה ורב השאון כי פורים היום.

ובזכרי את כל החוויות האלה, בין של ימי חג ובין של יום חול, בשנות ילדותי בעיירה הקטנה סטביסק — יודע אני שאם כי לימים זכיתי להסתופף בצלם של אמני התיאטרון האידי הגדולים, ושמעתי לקח מפיהם, אך האסכולה הראשונה שלי באמנות הבמה היתה עיירתי סטביסק על אפרורית החולין שלה וחגיה הזוהרים.

זלמן הירשפעלד

דאָ איז געשטאַנען מיין וויגעלע

(זכרונות)

כ׳בין געבוירן געווארן אינעם קליינעם שטעטעלע סטאַוויסק אלס בן־זקונים פון מיינע עלטערן מיכאל־יעקב און שיינע־שרה זכרונם לברכה.

אונזער משפחה האט געוואוינט אין ווילאמאָווסקיס הויז בשכנות מיט שלמה־יחיאל דעם קאשע־מאכער. כ׳געדענק, אז זייער זון אלחנן איז געפארן לערנען אין דער וואלאזשינער ישיבה און צוריקגעקומען פון דארטן אויף יום־טוב קורץ געקליידעט, מיט א ווייסן קאלנער און קראוואט לויט דער משכילישער מאָדע. דעריבער האט מען אויף אים גערעדט אז ער איז אראָפּ פון דרך־הישר...

דער בחור איז נישט געווען קיין איינצעלנע דערשיינונג אין אונזער שטעטל, ווייל אפילו די זין פון אונזער רב הרב דוואָרעצקי זצ״ל זיינען אויך געווען סטודענטן און געלערנט אין די אוניווערזיטעטן.

שפּעטער האבן מיר זיך אריבערגעצויגן אינעם מויער פון ר׳ זאנוול בלאנקשטיין אויפן אויבערשטן גאָרן, אין סאמע צענטער פון שטעטל, אין מאַרק ביים שאָסיי וואָס האָט געפירט פון פעטערבורג קיין ווארשע.

פון מיינע קינדער־יארן איז געבליבן איינגעקריצט אין מיין זיכרון א אויסערגעוויינלעכע געשעעניש אין אונזער שטעטל. ארום יאר 1911 איז פאָרגעקומען אן אויטאמאבילן־געיעג איבער דעם שאסיי פעטערבורג־ווארשע, וועלכער האט געמוזט בליץ־שנעל פארבייפליען אונזער שטעטל.

מיט פיבער און ברען האט זיך דאס גאנצע שטעטל, קינד און קייט, געגרייט צו אט דער געשעעניש. מ׳האט אויסגעקערט און אויסגערייניקט דעם מארק און דעם שאסיי לענגאויס דעם שטעטל, אויסגעקאלכט די ראנדן און רינשטאקן, באשאטן מיט העלן זאמד דעם וועג, אפילו אויפגעשטעלט א מין טריאומף־טויער באצירט מיט צווייגן און מיט דער פאן פון דער צארישער אימפעריע. ביי ביידע זייטן שאָסיי האבן זיך אויסגעשטעלט די דריי־פיר סטראזשניקעס (פּאָליציאנטן) — די פאָרשטייער פון דער צארישער מאכט, וועלכע האבן מיט א פעסטער האנט רעגירט איבערן שטעטל. מיט אויסגעפוצטע שטיוול, גלאנציקע קנעפּ און פארדרייטע וואנצעס זיינען זיי געשטאנען „נאַגייקע בידם וחרב בצדם״, אויסגעשטרעקטע, גרייט צו סאלוטירן מיט גרויס רעספעקט. אויך דער האלבער טוץ שטעטלשע פאָזשארניקעס (פייערלעשער) זיינען געשטאנען וואַזשנע מיט זייערע מעשענע קאסקעס אויף די קעפּ. קליין און גרויס, יידן און גויים, זיינען געשטאנען אין שפּאנונג און דערווארטונג, זיך אויסגעקוקט די אויגן, גרייט מקבל־פּנים זיין די „סאַמאָכאָדן״ — אלע אויסגעפוצט אין עסיג און האָניק, יום־טובדיק, די קינדער אויסגעצוואָגענע און פארקעמטע... ווייל מ׳האט דערציילט, אז אין די אויטאָמאָבילן פאָרן גענעראלן, שררות, און אפשר טאקע דער קייסער אליין אָדער

זיין „נאַסלעדניק" מיט זיין סוויטע — ווער ווייסט? אן אומפארגעסלעכע איבערלעבונג!

און אָט האָבן אנגעהויבן בליץ־שנעל פארבייפליען די אויטאָמאָבילן, איינער נאָכן אנדערן, יעדע 5, 10 אדער 15 מינוט — אין געיעג און אויפגעהויבן וואָלקנס שטויב איבערן שטעטל, און די גרויסע לייט האבן נישט באמערקט, זיך אפילו נישט ארומגעקוקט אויף דעם פייערליכן קבלת־פנים פון גאנץ סטאַוויסק... אלץ ווי א חלום פאַרשוואונדן און דאס שטעטעלע איז ווידער פאַרזונקען אין איר וואָכעדיקער טאג־טעגלעכער גרויקייט — אזוי ווי ס'וואָלט קיינמאל גאָרנישט געשען.

★

און קענען דען אָפגעמעקט ווערן פון זכרון די נאכט־אליארמען: א שריפה! ס'ברענט! אין פאניק און שרעק האָט מען ארויסגעטראגן אין גאס וואס עס לאזט זיך, בעטגעוואנט, וועש און בעבעכעס, אוועקגעזעצט די איבערגעשראָקענע וויינענדיקע קינדער אויף די זעק און פעק און געאיילט העענדום־פענדום העלפן לעשן די העלישע פלאַמען וואָס הילן איין דאָס שטעטל אין צונטער־רויט; ווער מיט אן עמער, ווער מיט א פעסל, ווער מיט געשרייען און עצות, אלע ווי איינער, אפילו פייערלעשער פון די ארומיקע שטעטלאך זיינען אָנגעפלויגן צו ראנגלען זיך מיטן גזר־דין.

און די רויטע רויכיקע הימלען און די בייזע ווינטן ווארפן אָן א שרעק — דאָס גאנצע שטעטל זאָל חלילה נישט אוועק אין פלאמען...

און אויף צומאָרגנס האט מען געזען אָפגעברענטע חרובע היימען, רויכיקע גלאָווניעס, פאר'שרפה'טע ביסל אָרימקייט... דאָ און דאָרטן טליעט נאָך א פונק, מאכטלאז, צעפלאַקערט זיך מיט די לעצטע כוחות און גייט אויס אין שטילער גסיסה...

משפחות פון אפגעברענטע בלאָנקען ארום און גראַבלען, נישטערן אין אַש, צעווייטיקטע און פאראומערטע זוכן זיי — אפשר איז עפעס געבליבן פון זייער דלות?...

און אויף צומאָרגנס איז דאס שטעטל צוריק אויפגעשטאנען מיט נישט פארהיילטע וואונדן צום גרויען טאג־טעגלעכן לעבן.

★

מיין פאטער ז"ל איז געוועזן דער „רופא" פון שטעטל — „סטאַרשי פעלדשער" — א „רופא" מיט אסך פראקטיק און דערפארונג. 6 יאר האט ער געדינט אין צארישן מיליטער, וואו ער האט דורכגעמאכט א קורס פון פעלדשערס און פראקטיצירט אין מיליטערישן שפיטאל, וואו ער האט דערווארבן קענטעניש און דערפארונג אויף דעם געביט.

לויט ווי עלטערע תושבים פון סטאַוויסק פון די אנהויבן פון אונדזער

יאָרהונדערט גיבן איבער, איז ר׳ מיכאל געווען א גוטער רופא, א מענטש א באשיידענער, א גוט־האַרציקער, וואס פלעגט נישט קוקן אויף דער מטבע וואס דער פאציענט האט אים ארייגעלייגט אין האנט אריין, נאר פלעגט בלב ונפש זיך אינטערעסירן מיטן חולה און מיט זיינע ווייטיקן און ליידן. די ווייבער פלעגן אים דעריבער נישט רופן ר׳ מיכאל, נאר ר׳ רפאל. נישט איינמאל איז מיר אויסגעקומען צו הערן די רייד פון א געטרייער צעווייטיקטער מאמען, וועלכע פלעגט קומען אפדאנקען דעם רופא, וואס האט איר קינד ממש ארויסגעראטעוועט פון מלאך־המות׳ס נעגל: „גאָט זאָל אייך דערפאר באצאָלן כפל כפליים — פריער גאט, דערנאך איר, ר׳ רפאל״...

נישט איינמאל האט אונז אלע, די גאנצע משפחה, אויפגעוועקט א ווײי־געשריי, א געוויין און א ליארם, א קלאפעריי אין די פענצטער און טירן פון אונזער שטוב — א געוואלד פון א בארמהארציקער יידישער מאמע:

— „שטייט אויף ר׳ רפאל, ראטעוועט מיין קינד, עס איז נעבאך קראנק, פארביי״...

און דער טאטע פלעגט זיך שנעל אָנטאָן, נעמען אין איילעניש זיין טשעמאָדאנ־טשיקל מיט די מכשירים און זיך געלאזט לויפן אין די פינצטערע געסלאך פון שטעטל, אין רעגן און זאווערוכע, אריין אין אן ארים שטיבל ראטעווען דאס לעבן פון א יידיש קינד פון מלאך־המות׳ס נעגל.

ווער ווייסט? ס׳קען גריילעך זיין, אז אָט די שוידערלעכע נאכט־אַליאַרמען האבן געווירקט אויף זיין געזונט, אפגעשוואכט זיין פילבאר הארץ און דערפירט צו זיין פריצייטיקן טויט אין עלטער פון 52 יאר.

דערציילן אלטע תושבים פון סטאַוויסק: איינמאל איז א ייד א נגיד געפערליך קראנק געווארן, האט מען ספעציעל אראפגעבראכט א גרויסן בארימטן דאקטער פון דער גובערניע־שטאָט לאָמזשע. נאכדעם ווי דער פעלדשער ר׳ מיכאל האט איבערגעגעבן דעם דאקטער א שריפטלעכן און מינדלעכן באריכט אין דער רוסישער שפראך וועגן גאנג און אנטוויקלונג פון דער קראנקהייט ווי אויך וועגן די רפואות און באהאנדלונג, וועלכע ער האט דעם פאציענט ביז איצט געגעבן — האט דער בארימטער דאקטער געזאגט צו דער משפחה: „וואס האט איר געדארפט ברענגען מיך אזש פון לאמזשע, אז איר האט בא אייך אזא וואונדערלעכן דאקטער ווי הער הירשפלד?״

✶

די נאענטע און פריינד פון מיין פאטער זיינען געווען דער אפטייקער ר׳ עזריאלקע ליבערמאן, דער קאזיאנער רב ר׳ יהודה הערש ליבערמאן און ר׳ חיים בנימין חבר, וועלכע פלעגן זיך צוזאמענקומען אין די אוונטן און שמו־עסן וועגן פאליטיק, ציוניזם, קולטור, לייענען די „הצפירה״, דעם „הזמן״, דיסקוטירן וועגן וועלט־פראבלעמען בכלל און וועגן פאלק ישראל און לאנד ישראל בפרט.

אלס קינד האב איך זיך אמאל פארקוקט אויף דער שיינער בלוי־ווייסער קרן־קיימת פושקע, וואס איז געהאנגען ביי אונז בשכנות מיט די צדקה־פושקעס

פון ר׳ מאיר בעל־הנס א.א. די פושקע האט אין מיינע אויגן געהאט אלע חנען, אזוי ווי דער יום־טובדיקער פרוכת פון ארון־קודש אין דער גרויסער שיינער שול, און כ׳האב געפרעגט מיין פאטער:

— טאטע, מיט וואס אונערשיידט זיך די פושקע פון אלע אנדערע צדקה־פושקעס?

האט מיר מיין פאטער געענטפערט:

— דאס איז די פושקע, וואס איז געהייליקט אויסצולייזן די ערד פון ארץ־ישראל, באזעצן דארטן יידן פון דער גאנצער וועלט און אויפשטעלן מלכות ישראל.

— איז עס מעגליך, טאטע — האב איך ווייטער געפרעגט — אויפצושטעלן מלכות ישראל נאך איידער משיח וועט קומען?

— מעגליך, מיין קינד, אלץ איז מעגליך — האט מיר מיין פאטער געענטפערט און א טריבער שמייכל האט געשוועבט איבער זיין פנים. — און אויב אפילו — האט ער ווייטער גערעדט — דאס זאל נישט געשען אין אונזערע יארן פאר אונזערע אויגן, איז אבער די האפנונג אליין, דער גלויבן אין דער גאולה וויכטיק גאר אן א שיעור; די פושקע וועט וועקן האפנונגען אין די הערצער, גלויבן אין אויפקום און אויפלעבונג פון יידישן פאלק אין לאנד פון די אבות; און האפנונג, גלויבן, איז גארנישט קיין קלייניקייט, זי וועט פאר־לייכטערען דעם יאך פון פינצטערן גלות און אדאנק דעם וועט אונזער פאלק דערלעבן די גאולה —

— איי טאטע טייערער! איי ליבע עלטערן אונזערע! ווען איר זאלט קענען זען מיט אייערע אויגן די פארווירקלעכונג פון אייערע האפנונגען און חלומות פון דער בלוי־ווייסער פושקע!...

★

מיין ערשטער מלמד איז געווען ר׳ אלתר ז״ל — א הויכער שלאנקער ייד, וואס זיין העל־רויטע בארד האט באשיינט זיין איידל פנים. כ׳בין נאך געווען א יונג קינד, און אין פראסטיקע ווינטער־טעג, ווען שניי־זאווערוכעס האבן געהוליעט אין די גאסן, פלעגט מיך ר׳ אלתר אליין אהיימטראגן אין זיינע ארעמס פון זיין חדר אין א פארווארפן הינטערגעסל, ערגעץ הינטער שמיד־גאס, ביז אונזער שטוב אויפן סאמע מארק — א מהלך.

ביי ר׳ אלתרן אין חדר האב איך געלערנט אלף־בית און א גוטע קלארע „עברי״, אזוי ווען כ׳בין מיט אסך יארן שפעטער אנגעקומען אין העברעאישן טעאטער אין ישראל אלס שוישפילער, און די רעזשיסארן און אקטיארן פלעגן שטארק לויבן (אפשר איבערטריבן) מיין קלארע העברעאישע אויסשפראך, מיין גוטע דיקציע אין עברית, פלעג איך זיי זאגן:

— אט די תורה, מיין גוטע קלארע „עברי״, האב איך געלערנט ביי דעם „פראפעסאר״ — דעם דרדקי־מלמד ר׳ אלתר אינעם פארווארפענעם שטעטעלע סטאוויסק, וואס ליגט אין די צפון־מערב קאנטן פון קאנגרעס־פוילן.

נאכדעם האב איך אנגעהויבן לערנען אין דער רוסישער פאלקס־שולע; צו

לערנען תורה שבכתב און תורה שבבעל־פה בין איך איבערגעגעבן געוואָרן אונטער דער רשות פון מיין פאָטערס פריינד, דעם אויבנדערמאַנטן מלמד ר׳ חיים בנימין חבר ז״ל.

ער איז נישט געווען סתם קיין מלמד פון אלטן שניט — כבודם במקומם מונח — וואָס פלעגן קנעלן מיט די תלמידים לויט דעם אָנגענומענעם מעטאָד: „ויאמר — געזאָגט, וידבר — גערעדט״..

ר׳ חיים בנימין איז געווען א ייד א תלמיד־חכם, וואָס האָט אויך אסך געשעפּט פון די קוואלן פון השכלה, א גרויסער בעל־דקדוק און ער פלעגט דעריבער ביים לערנען שטארק מקפיד זיין אויף אלע כללים פון דקדוק און מסביר זיין זיינע תלמידים דעם שורש, מקור פון יעדן וואָרט, אפילו דעם בנין און די גזרה מיט אלע קלענסטע פרטים; דעריבער פלעגן אלט־מאָדישע קאָנסער־וואטיווע לייט חוזק־מאכן פון זיין „פקוד־פקדתי״ — אין וועלכן זיי האָבן קיין אנונג נישט געהאט.

אין יאָר 1912 איז מיין פאָטער קראנק געוואָרן אויף סקלעראָז פון די אָדערן און בלוט־געפעסן און מיין מוטער ז״ל איז דאַן מיט אים געפאָרן קיין קעניגסבערג אין דעם נאָענטן פרייסן צו א גרויסן פּראָפעסאָר און דאָרט איז ער טאקע דעמזעלבן יאָר נפטר געוואָרן. אונזער פאריתומטע משפּחה איז דאַן אריבערגעפאָרן קיין לאָדזש וואו מיר האָבן געהאט אסך גאָר נאָענטע קרובים.

אין לאָדזש האָב איך צוערשט געלערנט אין יאראָטשינסקיס תלמוד־תורה און דערנאָך אין דער העברעאישער גימנאזיע פון ד״ר ברוידע ז״ל, וואו איך האָב געענדיקט מיט מאטורע אין יאָר 1922.

די לערערס אין דער גימנאזיע אין די יידישע לימודים זיינען געווען די באריממטע שריפטשטעלער און פעדאגאָגן ד״ר שמחוני, ר׳ חיים יצחק בונין, ד״ר יעקב כהן, ד״ר ירמיהו פרענקעל און יצחק בערקמאַן זכרונם לברכה. נישט איינמאָל פלעגט מיך א לערער פרעגן: — פונוואנען האָסטו גענומען דיין העברעאיש לשון? אויך דאָ, אין ישראל, נאָך אסך יאָרן, ווען כ׳בין אהער אָנגעקומען און איינגעשלאָסן געוואָרן אין די העברעאישע טעאטערס, פלעגט מען מיך אָפט פרעגן: — פונוואנען קומט צו דיר אזא עברית, פון ארגענטינע? (30 יאָר האָב איך דאָרט געלעבט און געווירקט). דערויף פלעג איך תמיד ענטפערן:

— עברית האָב איך געלערנט ביים מלמד ר׳ חיים בנימין — דאָרטן אויפן פריפעטשיק ברענט א פייערל — אין שטעטעלע סטאַוויסק...

✶

„דו ווייסט ווי ביי מיר האָט דאָס ליד זיך גענומען?
ביים טאטן אין הויז איז א זינגער געקומען...״
(ח.נ. ביאליק)

אָפטמאל פרעג איך זיך אליין:

— איך בין געבוירן אין א קליין פארוואָרפן שטעטעלע, וואס ס׳רוב אירע איינוואוינער אין יענע יאָרן האָבן אפילו נישט געוואוסט וואס דאס איז אזוינס

טעאטער, זיי האָבן אפילו נישט געוואוסט אז עס עקזיסטירט ערגעץ־וואו אזא מין זאך וואָס רופט זיך „טעאטער" — פונוואנען־זשע קומט צו מיר די נייגונג און דער דראנג צו טעאטער־שפּיל? וואס פארא פארבאָרגענער כוח האָט מיך באוואויגן צו ווידמען מיין לעבן דעם טעאטער? וואָס האָט אין מיר דערוועקט די גליסטונג און ליבשאפט צו טעאטער און פונוואנען קומט צו מיר דער „טאלאנט" צו טעאטער־שפּיל?

און איך בין נישט געווען דער איינציקער אין אונזער משפחה, ווייל אויך מיין אלטערע שוועסטער צירל הי"ד, איז געווען זייער א טאלאנטירטע שוישפּי־לערין אין יידישן טעאטער. איר טעאטער־פסעוודאָנים איז געווען צעשע סארנא. זי האט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע פּרעכטיקע דראמאטישע אינטערפּרעטאציעס פון „לאה" אין אנ־סקיס „דיבוק", „מייטע" אין פּרץ הירשביינס „פּוסטע קרעטשמע", „נאטאשא" אין קאָברינס „דאָרפסיונג" און „מאגדא" אין „דער אויפשטאנד" פון ד"ר צפּור א.א.

אין זיין בוך „פארלאָשענע שטערן" (באנד 2 ז"ז 162—170) דערציילט דער שוישפּילער־פּארטיזאן יאָנאַס טורקאָוו וועגן דעם לעבענסגאנג פון יידישע בינע־קינסטלער, וואָס זיינען אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים, און דאָרטן ווידמעט ער אויך א קאפּיטל מיין שוועסטער, דער שוישפּילערין צעשא סארנא, איר פּרוכטבארער טעטיקייט אין יידישן טעאטער און איר טראגישן סוף אין געטא פון דער גאליצישער שטאט ריישע. דאך בלייבט די קשיא: פונוואנען האט זיך צו אונז גענומען דער טאלאנט און די נייגונג צו טעאטער־שפּיל? און אָט איז די תשובה.

אונזער מוטער ז"ל איז געווען כל ימיה א געטרייע איבערגעגעבענע באלעבאָסטע און אן אמתע יידישע מאמע מיט לייב און לעבן, און זעלבסט־פארשטענדליך אז קיין שוישפּילערין איז זי קיינמאָל נישט געווען און אפילו נישט געחלומט וועגן דעם.

ווען איך גיב אָבער א בליק אויף צוריק צו מיינע קינדער־יאָרן און איך וויל אויפלעבן אין מיין זכרון די געשטאלט פון מיין מוטער — זע איך פאר מיינע אויגן א קלוגע פּיקחותדיקע יידישע פרוי מיט א געזונטן פאָלקסטימלעכן הומאָר און מיט א באצויבערנדיקן חן, מיט וועלכן זי פלעגט אונז קינדער דערציילן און ממש אויפלעבן וואונדערלעכע מעשיות און פאנטאזיעס. וויפל שטימונג און דערהויבנקייט האט ארומגעשוועבט אין אונזער האלב־טונקלער שטוב שבת פארנאכט, איידער דער ליבער שבת־קודש גייט אוועק ווי א שאָטן און אָט אָט רוקט זיך אָן די גרויע וואָך פון זאָרג און באָרג; אונזער מוטער זיצט ארומ־גערינגלט מיט אירע קינדער און זי זינגט פאר אונז מיט טרויער און מתיקות די געזאנגען פון אברהם גאָלדפאדן, צו אליקום צונזערס משכילישע ציוניסטישע לידער „ראָזשינקעס מיט מאנדלען" אָדער „אין דער שטאָט ירושלים", „פּאריאָמערט, פּארקלאָגט" א.א. אָדער גאָר דערציילט זי אונז פריילעכע מעשיות און שפּאסערייען פון דעם באַרימטן מגיד סאנע, פון ביאליסטאָק איר געבורט־שטאָט, ווי ער פלעגט זיך פארשטעלן אויף די חתונות פאר א יידענע מיט א פאטשיילע און געמאכט דעם עולם לאכן ביז טרערן; אָדער זי פלעגט אונז דערציילן וועגן

אונזערע זיידעס־באָבעס, פעטערס און מומעס, וועגן זייערעליידן און פריידן.

אירע רייד זיינען תמיד געווען באווירצט מיט וויצן און שפיצן, שפאסרייען און זאפטיקע חכמות און ווערטלאך; אָפט פלעגט זי מיט באזונדערע תנועות און העויות (היינט הייסט עס מימיק און זשעסטיקולאציע) אימיטירן, פאָרשטעלן מיט חן און הומאָר פארשידענע טיפן און געשטאלטן אזוי, אז זיי זיינען ווי לעבעדיקע געשטאנען פאר אונזערע קינדערשע אויגן. ווען איך דערמאָן זיך און טראכט וועגן דעם, פארשטיי איך ערשט אז די קלוגע פרוי איז געווען פון דער נאטור באשאָנקען מיט א געהויבענעם טעאטער־טאלאנט — און זי האט אפילו אליין וועגן דעם נישט געאנט; און ווי סע ווייזט אויס האט מיין עלטערע שוועסטער און אויך איך געירשנט פון דער מאמען אט די איינגעבוירענע טעאטראלישקייט און מיר זיינען מיט יאָרן שפעטער, טראָץ איר קעגנערשאפט, ווי דורך א פארבאָרגענער קראפט ארייננעצויגן געוואָרן אין דער טעאטער־עבודה.

✶

אָבער אויך אויסער די פיר ווענט פון אונזער היים האָבן זיך אין מיין קינדעריש געמיט איינגעקריצט טיפע טעאטראלישע איבערלעבונגען און עמאָציעס פון דער סביבה און אטמאָספערע פון אונזער קליין שטעטעלע, וואָס האָט אפילו נישט געהאט די מינדסטע אנונג פון טעאטער.

דער קוואל פון אָט די קינסטלעריש־טעאטראלע עמאָציעס איז געווען די שול און דער בית־המדרש. עס קלינגט אומגלויבליך, אָבער עס איז א פאקט.

ווען איך פלעג אהיים קומען פון בית־המדרש פלעג איך מיך איינהילן אין דער מאמעס פאטשיילע אָדער שאל, אזוי ווי אין א טלית, כ׳פלעג מיך ארויפשטעלן אויפן טיש ווי אויף א באלעמער און כ׳פלעג נאָכמאכן דעם בעל־קורא ר׳ נחמן דער לאנגער, ווי ער שאָקלט זיך ביים לייענען און ווי ער פאָנפעט און דרייט דעם „פזר״ און „שלשלת״, אָדער נאָכזינגען און נאָכזאָגן די תפילות פון הייזעריקן היסטנדיקן בעל־תפילה, אָדער דעם חזן וואס פינטלט כסדר מיט די אויגן בעת׳ן גאָרגלען זיך, און כ׳פלעג אויך געניי קאָפירן און אימיטירן פארשידענע בעלי־בתים, מתפללים, יעדן איינעם מיט זיינע ספעציפישע תנועות און העוויות — און די בני־בית פלעגן לאכן אזוי ווי זיי וואָלטן געזען און געהערט אן אמתן קאָמיקער.

אין חברה ק״ס (קוני־ספרים) פלעגן אָפט דרשנען מגידים און משולחים פון וויטע ישיבות. איך פלעג אויסהערן זייערע זיסע דרשות און זייערע הארציקע ניגונים מיט א אָפן מויל און מיט א פארכאפטן אָטעם; זיי האָבן מיך ממש מיטגעריסן אויף די פליגלען פון זייער פאנטאזיע מיט זייערע קלוגע משלים, מיט זייערע מעשיות און מדרשים וועגן די פארהוילענע סודותפולע געביטן פון גיהינום, סמבטיון און גן־עדן, וועגן משיח׳ס צייטן, שור־הבר מיטן לויתן א.ז.וו.

א צעפלאַמטער און פארכישופטער פון זייערע דרשות פלעג איך אהיימקומען, ווידער זיך איינהילן אין א פאטשיילע, ארויפקריכן אויפן טיש און נאָכזאָגן געניי די דרשה פונעם מגיד מיטן הארציקן ניגון און פרומע תנועות מיט אלע פיטשעווקעס.

נישט נאָר די משפחה, נאר אויך די שכנים און שכנות פלעגן זיך ארומשטעלן ארום מיר און דאָס פובליקום האָט אָנגעקוואָלן, מיר געקוקט אין מויל אריין מיט ליבשאפט און דאנקבארקייט פאר דעם „גייסטיקן פארגעניגן" וואס איך (דער ארטיסט!) האָב זיי פארשאפט.

וועגן אפלאָדיסמענטן און בראווא־פאטשערייען האָט מען נאָך אין יענע צייטן אין סטאוויסק נישט געוואוסט, אָבער איך האב שוין דאן אלס 8־יעריק יינגל געפילט דעם טעם פון אן „ארטיסט" — הגם כ'האב נאך דעמאָלט אפילו נישט געוואוסט אז ס'עקזיסטירט אזא מין באשעפעניש אויף דער וועלט.

ערשט מיט יאָרן שפעטער, ווען טעאטער איז געוואָרן מיין בארוף, האָב איך זיך אפגעגעבן חשבון, אז דאָס זיינען בעצם געווען מיינע ערשטע טעאטער־אויפטריטן, נאָך איידער כ'האָב געהאט די מינדסטע אנונג וואָס איז אזוינס טעאטער.

היינט די חתונות אין שטעטל! זיי זיינען דאך געווען עפּענטלעכע ספעקטאקלען מיט מאסן־סצענעס און מארשן איבער די שטעטישע געסלאך. חתן־כלה פלעגט מען פירן באגלייט פון מחותנים, אונטערפירערס און געסט פון חתנ'ס צד און כלה'ס צד, באגלייט מיט פויקן, טאצן, טראָמפייטן און פלייטן — כלי־זמרים פון דער שטעטלשער קאפעליע ביזן שול־הויף, — פייערווערק האָבן באלויכטן די נאכט־הימלען פון דעם „טעאטראלישן" מארש; ווייסע חברה'ניקעס פלעגן אויסנוצן די שטופעניש און פלעגן זיך אונטערגנב'נען צו חתן־כלה און זיי שטעכן מיט שפילקעס, און דער עולם האט זיי באשאָטן מיט פילקאָליריקע קאָנפעטי־האָפן. נו, און דער בדחן מיט זיינע חכמות און שפאסערייען, מיט זיינע גראמען און ניגונים!

דאָס איז דאָך געווען אמת'ער אויטענטישער ספעקטאקל מיט עפעקטן, וואס קיין שום מאָדערנער טעאטער קען דאָס נישט באווייזן.

✶

נו, און די הקפות שמחת־תורה אין שול! דער מארש פון צענדליקער יידן מיט די ספרי־תורה אין די אָרעמס, און די קינדער מיט די פאָנען מיט משה ואהרון, מיט די רויטע עפּעלעך און ברענענדיקע ליכטלעך אין זיי!! און דער גאנצער עולם זינגט און טאנצט מיט ברען און פרייד, און ווייבלעך און מיידלעך שטופן זיך און קושן די הייליקע באצירטע ספרים און שרייען מיט זייערע דינע קולכלעך: „דערלעבט איבער־א־יאָר!" און דער „מארש" ענטפערט: „גם אתם!"

✶

הושענא־רבא! עס שטייען אין שול צענדליקער יידן מיט בערד, בחורים און חדר־יינגלעך און קלאפן די הושענות און שרייען „קול מבשר, מבשר ואומר!" איך פארשטיי שוין אפילו וואָס באדייטעט דאָס וואָרט „מבשר" — אָבער אין מיינע קינדערשע אויערן קלינגט עס ווי קול „מן וואסער" — ווייל די הושענות

האָבן מיר דאָך אָנגעריסן הינטער דער שטאָט, ביים וואסער פון טייכל... און די זיבן הקפות פון אַן עדה יידן מיט די לולבים און אתרוגים!

אהיימגעקומען פון שול פלעג איך צעגויפנעמען די חברים און יעדער איינער מיט א שטעקן און קארטאָפּליע אין האנט — און איך, דער קאָמענדאנט (רעזשיסאָר...) בראש פלעג אָנפירן דעם יומטוב׳דיקן באמת טעאטראַלישן מארש...

*

נו — היינט פורים!

זאָגן דאָך די פאָרשער און היסטאָריקער, אז אונזער יידיש טעאטער שטאמט אָפּ פון דעם יום־טוב פורים, און ביז היינט צו טאָג רופט מען אמאָל אָן א יידישן שוישפּילער מיטן ערן־טיטל „פורים־שפּילער" — זאָל אונז צו קיין גנאי נישט זיין...

די שול און דער בית־מדרש האָבן אראָפּגעוואָרפן פון זיך די פרומע שטרענג־קייט פון א גאנץ יאָר! אזוי פיל פרייד, אזא שמחה אָן גרענעצן.

דער בעל־קורא לייענט מיטן אמתן ניגון די מגילה, חברה רעשן און גראגערן מיט די קונציקע גראגערס און המן־קלאפּערס, טופּען מיט די פיס און קנאקן אין די טישן; מיט טריאומף פאַרשרייט מען און מען פארטומלט המן הרשע מיט זיינע בנים פון פרשנדתא ביז ויזתא... און מ׳האָט דערביי אין זינען די שטעטלשע גויים שונאי־ישראל און זייערע „שייגאָצים" וואָס רייצן אויף אונז אָן הינט ביי יעדער געלעגנהייט. היינט דערלעבט מען אָן זיי די אמתע נקמה — און די פרייד שטראָמט און וואקסט.

און דער עולם יידן, דערשלאָגענע און פארדאגה׳טע א גאנץ גייענדיק יאָר, האָבן אראָפּגעוואָרפן פון זייערע פּלייצעס דעם שווערן יאָך פון גלות און פרנסה — אלע בגילופין און אויפגעלייגט, אָבער — חלילה נישט שיכור.

יינגלעך און מיידלעך לויפן ארום איבער די געסלעך און טראָגן שלח־מנות — טעצעלעך איבערגעדעקט מיט טיכלעך און אין זיי — געשמאקע המן־טאשן, פלאָדן, קיכלעך, ראָזשינקעס מיט מאנדלען — און אין איינציקער גאָלדענער מאראנץ ליגט זיך אינמיטן ווי א מלך ארומגערינגלט מיט זיין סוויטע... און דער מאראנץ גייט פון שטוב צו שטוב און צושפּרייט זיין אויסטערלישן ריח.

און בעת דער פורים־סעודה קומען אָן די פארשטעלטע, די פורים־שפּילערס, מיט איבערגעקערטע קאפּאָטעס, מיט הילצערנע שווערדן און גלאנציקע פּאפּירענע קרוינען און ווייבערשע שייטלען — „קאָסטיומירט און גרימירט" — אחשורוש, המן (אין א קאסקעט פון דער פּאָזשארנע קאָמאנדע), אסתר און ושתי מיטן האָרן אויפן סאמע מיטן שטערן, מרדכי הצדיק מיט דער קליאָטשע־באָרד און רבנישן שטריימל — און להבדיל ויזתא שלעפּט זיך נאָך פון הינטן אויסגעשמירט אין סאזשע און מעל...

מ׳לויפט ארום הענדום־פּענדום פון שטוב צו שטוב מיט פרייד און טומלדיקן געזאנג:

„היינט איז פורים
מאָרגן איז אויס,
גיט מיר א גראָשן
און ווארפט מיך ארויס...״

און מ׳טיילט גראשנס און נאשווארג וויל —
„וואס מיר זענען זענען מיר
אָבער יידן זענען מיר.
המן הרשע ליגט אין דר׳ערד,
מרדכי הצדיק רייט אויפן פערד...״

*

אַט די אלע איבערלעבונגען און עמאָציעס פון וואָכן־טעג און ימים־טובים אין מיינע קינדער־יאָרן אין דעם קליינעם שטעטעלע סטאַוויסק באגלייטן מיך תמיד אויף מיין לעבנס־וועג אלס ייד און אלס שוישפילער און זיי זיינען דער קוואל פון וועלכן כ׳האָב געשעפּט אלע מיינע יאָרן אויף די ברעטלאך פון יידישן און העברעאישן טעאטער.

אמת, כ׳האָב טאקע געלערנט די טעאטער־קונסט בשעתו אין דראמאטישע שולעס און טעאטער־סטודיעס, ביי גרויסע לערערס ווי דוד הערמאַן, ד״ר ווייכערט, אברהם מאָרעווסקי, זיגמונט טורקאָוו, מאָריס שווארץ א.א., אָבער די אמתע שולע, די ערשטע וואס האט מיך טיף עמאָציאָנירט און אינספירירט א לעבן־לאנג איז געווען דאס שטעטעלע סטאַוויסק מיט איר גרויער וואָך און ליכטיקן יום־טוב.

רבנים ואישים

רבנים
און פערזענליכקייטן

פסח קאפלאן ז״ל

באריכוטע סטאַוויסקער רבנים

א.

איך וויל דאָ געבן א קורצע כאראקטעריסטיק וועגן אייניקע סטאַוויסקער רבנים, לויט זיי זיינען פארבליבן אין מיין זכרון פון דער יוגנט.

ר׳ פישעלע (מאקאָווער) איז געווען רב אין סטאַוויסק פאר מיין געבוירן ווערן. ווי מ׳האט דערציילט איז ער געווען אן ערליכער פרומער רב.

נאָך אים איז געזעסן אויפן כסא הרבנות דער בארימטער גאון ר׳ לייבעלע פלאָצקער (ראקאָווסקי, פאָטער פונם משכיל און שריפטשטעלער אברהם אבא ראקאָווסקי, זיידע פון דער שריפטשטעלערין פועה בת מנדל ראקאָווסקי, עלטער־זיידע פונם יונגן ביאַליסטאָקער ליטעראט מארק ראקאָווסקי). ר׳ לייבעלע איז, אפנים צוליב זיין מתנגדות, נישט באליבט געווען אין סטאַוויסק און מ׳האָט געזוכט וועגן ווי פון אים פטור צו ווערן.

מיט יאָרן שפעטער האָב איך אלס קינד ביי אונז אין שטוב געהערט אָט די מעשה:

אין יאָר 1864, ווען די רוסן האָבן שוין געהאט אונטערדריקט דעם פוילישן אויפשטאנד, איז ראש־השנה אָנגעקומען קיין סטאַוויסק א בריף פונם לאָמזשער גובערנאטאָר, אז דער רב ר׳ לייבעלע זאָל תיכף פארלאָזן די שטאָט, אנישט וועט מען אים שמידן אין קייטן און איינזעצן אין תפיסה.

דער בריף איז געווען א געפעלשטער, כדי מיט זיין הילף פטור צו ווערן פונעם רב. מ׳האָט דעם בריף פאָרגעלייענט אין שול און מוצאי ראש־השנה איז דער רב אנטלאָפן פון שטעטל.

אויף זיין אָרט איז אָנגעקומען ר׳ מאיר נח לעווין, דער שפעטערדיקער ווילנער מגיד און ניו־יאָרקער רב הכולל. אויך ער איז דעם שטעטל נישט געפעלן געוואָרן. זייענדיק א ליטוואק האָט מען אים געהאלטן פאר א קל. איינמאָל האט א ייד געזען דורכן פענצטער ווי דער רב ליגט אויפן סאָפע און קוקט אריין אין א ספר. דערווייל האָט זיך ביי אים אראָפגעגליטשט די יארמולקע. דער רב האט איר נישט אויפגעהויבן, נאָר ווייטער מעיין געווען אין ספר בגילוי ראש. אָט פאר דעם חטא האָט דער רב געמוזט פארלאָזן סטאַוויסק.

ביי מיין טאטן אין שטוב פלעגט מען אָפט, שוין היפשע יאָרן נאָכדעם, ריידן מיט גרויס פארביטערונג וועגן דער שלעכטער באציאונג וואס דאס שטעטל האט ארויסגעוויזן צו די צוויי רבנים, וואס אונזער משפחה האט זיי גראָד שטארק געליבט און געאכטעט.

נאָך ר׳ מאיר נח׳ן איז געוואָרן רב ר׳ יואל אבעלסאָן (דער סאָקאָלער), א הויכער בלאָנדער ייד מיט רויטע אויגן וועמען איך געדענק שוין. ער איז

געווען שוואַך אין כאַראַקטער, נישט קאַלט און נישט וואַרים, און מ׳האָט אים אין סטאַוויסק נישט ליב און נישט פיינט געהאַט. אפנים אַז אין זיין צייט איז דאָס שטעטל דעמאָראַליזירט געוואָרן. דערפאַר ווען ער איז אוועק אַלס מורה־הוראה קיין אָדעס האָט מען אַראָפּגעבראַכט דעם צדיק ר׳ חיים לייב פון זאַלודקע, כדי אויסצוראַמען די דערנער פונעם סטאַוויסקער גאָרטן.

ר׳ חיים־לייב, אַ שטאַרקע פּערזענליכקייט, פאַרדינט אַ ברייטערע אָפּשאַצונג, ווי עס ווערט דערציילט אין קומענדיקן קאַפּיטל.

ב.

דער צדיק ר׳ חיים־לייב לערנט גמרא אין שענק

דער צדיק ר׳ חיים לייב האָט געפירט די רבנות ביד חזקה. אַז ער האָט נישט געפועלט מיט גוטן פלעגט ער אָנווענדן כלפי די עבריינים שטרענגע מיטלען. עס זיינען געווען פאַלן ווען ער פלעגט נישט נאָר שטאַרק אויסמוסרן דעם בעל־עבירה, נאָר אויך גוזר זיין אויף אים נידוי און חרם.

אָבער נישט אַלעמאָל האָט ער באַנוצט שאַרפע מיטלען. געווען אויך פאַלן, ווען מיט דער הילף פון זיין טיפער פקחות האָט ער געבראַכט דעם עבריין צו ווערן אַ חוזר בתשובה. וועגן אָט אַזאַ מעשה וויל איך דערציילן אין די קומענדיקע שורות.

ברוכ׳קע דער שענקער (דעם נאָמען דריי איך איבער) איז געווען אפשר דער איינציקער ייד אין סטאַוויסק, וואָס פלעגט אַביסל צושערן די בערדל. אוודאי האָט ברוכ׳קע נישט אַדורכגעלאָזן קיין מנחה בציבור, אוודאי איז ביי אים געווען אַ כשר׳ע קיך און אַ יידישע שטוב, אָבער אין בית־מדרש האָט מען אויף אים געקוקט פון אויבן אַראָפּ. געדאַוונט האָט ער הינטערן באַלעמער, בעת אַ מגיד פלעגט דרש׳נען האָט ער ליב געהאַט כאַפּן אַ דרימל, אַן עליה פלעגט ער שטענדיק קריגן פון „פּאַשליאַד״ און געקהלט האָט ער זיך קיינמאָל נישט. דערפאַר איז ער ביי זיך אין שטוב און אין שענק געווען רירעוודיק און ריידעוודיק, דאָרט האָט ער כסדר געפּראַצעוועט, געבראַכט פולע אַנטאָלקעס, אוועקגעטראָגן ליידיקע, געהאָלפן שענקען, אַליין געכאַפּט מיט חברה אַ שנעפּסל מיט אַ צובייס. זיינע געסט זיינען בעיקר געווען טיפּן פון דער „אונטערוועלט״. ביי אים פלעגט מען צוגרייטן די „עקספּעדיציעס״ צום גרעניץ, ביי אים פלעגט מען אָפּשטעקן סחורה, ביי אים פלעגט מען שליסן כלערליי טונקעלע געשעפטן.

קיין ווייב האָט ברוכ׳קע דאַמאָלס שוין נישט געהאַט. זיין „עקרת־הבית״, די שענקערקע פון די סודותפולע געסט, איז געווען זיין טאָכטער גרונטשע, אַ מיידל שוין אין די הויכע צוואַנציקער מיט אַ דרייסטן מאַנסבילשן פּנים, מיט אַ הויכן בוזים און געזונטע הענט, שטענדיק פאַרקאַשערטע ביז איבערן עלנבויגן. אַז זי פלעגט אַ גאַסט דערלאַנגען אַ חברישן פּאַטש איבערן פּלייצע, פלעגט יענער זיך הנאה׳דיק איינקאָרטשען...

גרונטשע איז געווען די איינציקע „פארזעסענע" מיידל אין שטעטל, האט מען טאקע גערעדט אז זי איז נישט קיין גרויסע צנועה...

אז ברוכ׳קע האט אונטערגעשלאָגן אנדערע שענקען די פרנסה, דארף מען נישט דערציילן, דערפאר האט מען אים אין טאקע אין שטעטל נישט ליב געהאט און פלאָטקעס וועגן זיין שטוב און אויפפירונג האָבן זיך געטראָגן איינע טונקעלער פון דער צווייטער. מיט גרונטשען האט זיך קיין מיידל נישט געחברט, און ווען די שטעטלשע מיידלאך פלעגן שבת פארנאכט שפאצירן פאָרוויז צום לאָמזשער שאָסיי, פלעגט גרונטשע זיצן אין איר שענק מיט פארקאשערטע הענט און צופלאָשעטע האָר און דורכן פענסטער ארויסקוקן מיט קנאה און מיט שנאה....

אז ס׳איז דערגאנגען צו ר׳ חיים לייבן, אז ביי ברוכ׳קען אין שענק לייזט מען שבת, אז אלע שענקען זיינען שבת געשלאָסן נאָר ברוכ׳קעס איז אָפן, אפילו ווען ער האלט א גויע וואס שטייט הינטערן טובאנק און שענקט, אָבער גרונטשע מישט זיך אריין און אמאָל רירט זי אפילו אליין אָן מיטן האנט די געלט, האט דער רב געשיקט רופן ברוכ׳קען און זיך צו אים געווענדעט בזה הלשון:

— דו שייגאץ איינער, ווי וואגסטו טאָן אזא עבירה? ס׳קומט דאָך דיר סקילה!...

— פרנסה, רבי! וואס טוט נישט א ייד צוליב פרנסה?

— דו רעדסט נאך, חצוף איינער! שטומען זאָלסטו און זאָלסט זיך מער נישט דערוועגן מחלל שבת זיין!

דער צדיק האט געליארמט, שארף געמוסרט און שטרענג באפוילן ברוכ׳קען מער נישט מחלל שבת זיין. איז ברוכ׳קע אוועק פונם רב א געבויגענער, א געדריקטער, אָבער געהאָלפן האט עס נישט. דעם אנדערן שבת האט מען ווידער ביי אים געשענקט. די פאָדערשטע טיר איז טאקע געווען פארמאכט, אָבער מ׳איז געגאנגען דורך דער הינטער־טיר. אין שטעטל האט מען געמורמלט, געשמועסט וועגן א חרם, אבער דער צדיק האט אפנים געהאט אן אנדער פלאַן.

דעם קומענדיקן פרייטיק איז דער שטאָט־שמש צדוק אוועק צו ברוכ׳קען און אים מודיע געווען, אז דער רב האט געהייסן נישט אויסהייצן דעם אויוון אין שענק. פארנאכטצו איז צדוק ווידער געקומען אין שענק און געבראכט מיט זיך א גרויסע גמרא און א קליין קאָפּטשערל, ביי וועלכן דער צדיק פלעגט זיצן גאנצע נעכט ביי זיך אין שטוב און לערנען. דעם קאָפּטשערל האט צדוק אויפגעהאָנגען אויפן וואנט און די גמרא אוועקגעלייגט אויפן טיש. ברוכ׳קע מיט גרונטשען האָבן דערשטוינטע געפרעגט וואָס דאָס באטייט. האָט זיי צדוק געענטפערט קורץ: היינט וועט דער צדיק קומען לערנען אין שענק.

באלד האט מען וועגן דער אויסטערלישער נייעס גערעדט אין גאנצן שטעטל. און ווירקליך, פרייטיק צונאכטס, נאָך דער שבת׳דיקער סעודה, איז צדוק געקומען צום רב און אים אָפּגעפירט צו ברוכ׳קען אין שענק אריין.

דאָרט האָבן אים שוין אָפּגעווארט דער טאטע אָנגעטאָן אין זיין שבת׳דיקער קאפּאָטע און די טאָכטער מיט א טיכל איבער אירע געדיכטע שווארצע האָר.

— גוט שבת — האט דער רב באגריסט ברוכ׳קען מיט זיין טאָכטער.

— גוט שבת, גוט יאָר, רבי — האט ברוכ׳קע געענטפערט און די ציין האָבן זיך אים געטרייסלט.

—האָסט שוין אָפגעגעסן, ברוך?

— יאָ, רבי.

— נו, איך וויל דאָ אביסל מעיין זיין אין א ספר. קענסט זיך טאָן, ברוך, וואס דו ווילסט. איך וויל טאקע זען ווי אזוי א ייד איז מחלל שבת. איך האב עס נאָך קיינמאָל נישט געזען.

ברוכ׳קע האט נישט געענטפערט, ווייל אין דערזעלביקער רגע האט ער דערזען, אז ביידע פענסטער פון שענק זיינען באזעצט מיט נייגעריקע יינגלאך, איז ער ארויסגעלאָפן זיי אוועקטרייבן. גרונטשע איז צוגעלאָפן פארשפארן די טיר, אָבער דער רב האָט איר אָפגעהאלטן.

— מ׳דארף נישט, טאכטערקע, זאל קומען וואָס ס׳וויל. כ׳וויל טאקע זען די יידן וואָס קויפן אום שבת. זיי זיך נישט מטריח, מיידל, איך וועל ענטפערן די וואס וועלן קומען.

גרונטשע איז אוועק און דער צדיק האט זיך אוועקגעזעצט און געעפנט די גמרא. קיינער איז נישט געקומען. מ׳האט שוין אין שטעטל געוואוסט אז דער צדיק זיצט אין שענק. גרונטשע האט זיך אגאנצן אָונט נישט געוויזן און ברוכ׳קע פלעגט פון צייט צו צייט אָפטרייבן די קינדער און אריינשטעקן די קאָפּ דורך דער הינטער טיר, כדי צו זען פארגנב׳עטערהייט וואס דער רב טוט.

דער רב האָט געהאלטן איינגעגראָבן דעם קאָפּ אין דער גמרא און געלערנט. ער האָט אפנים פארגעסן וואו ער איז און צו וואס ער איז אהערצו געקומען. זיין שטילער זיסער גמרא־ניגון האט געשניטן די שענק־לופט און בלעטער האבן זיך געמישט איינע נאָך דער אנדערער.

שפעט באנאכט איז מען געקומען דעם צדיק אָפנעמען. אזוי האט מען מסתמא געהאט אָפגערעדט. ברוכ׳קע האט ווידער אריינגערוקט די קאָפּ אין טיר.

— קום אהער, ברוך! — האט דער רב געזאָגט און זיך אויפגעהויבן פון דער גמרא — איך גיי איצט אהיים און מאָרגן וועל איך ווידער קומען.

— ניין, רבי! צו וואס זאָלט איר זיך מטריח זיין, איך וועל שוין מער נישט שענקען אום שבת. איך שווער איך ביי מיין יידישקייט.

— רוף אריין די בתולה — האט דער צדיק שטיל געזאָגט. און אז גרונטשע איז געשטאנען לעבן איר טאטן פארן רב האט ער צו איר געזאָגט:

— הער, מיידל! ביסט דאָך א בת ישראל, זאָלסט וויסן אז חילול שבת איז איינע פון די גרעסטע עבירות, זאָג מיר צו אז דו וועסט עס מער נישט טאָן. זי האָט ארויסגעשטאמלט א שטילן צוזאָג און דער רב איז אוועק.

פון דעמאָלט אָן האט מען ביי ברוכ׳קען אין שענק מער נישט געלייזט אום שבת.

ד"ר יום־טוב לווינסקי

הרב ר' חיים־לייב מישקובסקי זצ"ל והישיבה בלומז'ה

לעילוי נשמת חברי בישיבת לומז'ה
חיים־לייב'לה גואלמן, זכרונו לברכה

בשנת תרמ"ג, אחר פטירתו של ר' ישראל מסלנט זצ"ל, אבי תניעת ה„מוסרניקעס" (בעלי־המוסר) בישיבות ליטא, החליט תלמידו המובהק ר' אליעזר שוליאביץ, שלימים נתפרסם בשם ר' לייזר, לייסד על אדמת פולין ישיבה בנוסח הישיבות הגדולות בליטא, כגון: ישיבת מיר, טלז, ראדין וכו'. למטרה זו בחר לו ר' לייזר את עיר הפלך לומז'ה, היושבת על נהר נארב. ר' לייזר היה יליד קולנה, פלך לומז'ה, ובילדותו גר בעיירונת פיונטניצה, שמעבר לנאַרב, שנחשבה תמיד כפרוורה של לומז'ה.

בעיירה סטביסק, הסמוכה ללומז'ה, ישב אז על כסא הרבנות הרב הגאון ר' חיים־לייב מישקובסקי זצ"ל, חבר־נעורים וידיד־נפש של ר' לייזר. משגמל אצלו רעיון ייסוד הישיבה בא לסטביסק, אל הרב חיים־לייב, שטח לפניו את תכניתו וסיפר לו על סיכוייו להקים בחבל מאזוביה שבפולין מרכז לתורה וללימוד מוסר, כנהוג בליטא. התלהב ר' חיים־לייב מהרעיון הנשגב וקרא לר' לייזר תוך התלהבות: עמך עמי ואלוקיך אלוקי, באשר תלך — אלך... התחבקו שניהם, נשקו זה לזה ויצאו בריקוד ב„בית־דין שטיבל" (חדר בית־הדין). והשעה מאוחרת בלילה. התקהלו אנשים מתחת לחלון של חדר בית־הדין ושאלו איש לרעהו: ולשמחה מה זו עושה? הבינה הרבנית שר' לייזר הביא לבעלה בשורה טובה, מיהרה להביא „כיבוד" לשניהם: יין וכוסות ושיירי עוגה של שבת לקינוח.

ישבו השניים כל הלילה והמתיקו סוד וטיכסו עצות. למחרת בבוקר יצאו מכתבים דחופים, בחתימתו של הרב חיים־לייב מישקובסקי, שהיה מכובד בכל הסביבה, למספר נדיבים תומכי תורה ברחבי רוסיה ומעבר לגבולותיה. לא עברו חודשיים־שלושה והרב קיבל תשובות מעודדות וגם כמה המחאות־כסף עבור הישיבה. ר' לייזר צירף לסכומים האלה את נדוניתו שהיתה שמורה בידי סוחר יהודי בלומז'ה, יחד עם הריבית, הוסיף לכך את הסכום שהפקיד בידו חברו, ר' זרח ברוורמן, לשם מפעל תורני. כך הצליח לגייס 15 אלף רובל — סכום הגון בימים ההם.

בא הרב מישקובסקי ללומז'ה ויחד עם ר' לייזר שכרו דירה לישיבה ושלחו „קול קורא" לכמה וכמה רבנים ולראשי הקהילות הסמוכות. יחד מינו מלמדי־גמרא מובהקים, בעלי הסברה טובה ויחס הוגן לנוער הלומד. אולם עיניהם הביטו למרחקים ובחזונם ראו בנין גדול עומד על תלו, בנוי במיוחד לישיבה, מאוכלס אברכים לומדי תורה לשמה.

כעבור זמן־מה נזדמן להם לקנות בקצה סנאטורסקה — הרחוב בו התרכזו רוב מוסדות הקהילה היהודיים, כגון: בית־הכנסת הגדול, בית־המדרש הגדול, בית־

החולים, תלמוד־תורה, גמילות חסדים והכנסת־אורחים ועוד — בית גדול, עם מגרש רחב־ידיים סביבו. מצא המקום חן בעיניהם ובעיני עסקני הישיבה בלומז'ה וקנו את הבית והמגרש בעשרת אלפים רובל. עם גמר הקניה ערכו אסיפת בעלי־בתים ואלה נרתמו לסייע להקמת הבנין הגדול בשביל הישיבה. אחד מהם, ר' אשר קופיסקר, בעל בית־חרושת ללבנים, תרם בו במקום 30 אלף לבנים לבנין. משנודע הדבר לאשתו, חרה לה על אשר בעלה לא שיתף גם אותה למצוות, באה לועד ותרמה אף היא מ„צרורותיה" 25 אלף לבנים.

כאשר סיימו את הבנין לא רצה ר' לייזר לרשום אותו בערכאות על שמו, חרף היותו היוזם וראש הישיבה המוסמך. כל הכבוד, אמר, בא לי משיתוף הפעולה וממסירותו של הראב"ד מסטביסק, יירשם הבית על שמו וכן גם הרשיון מטעם השלטונות לקיים שם בית אולפנה למבוגרים. ואמנם, כל השנים היה הבית וכל הבנינים שנצמדו אליו רשומים על שם הרב מסטביסק, ר' חיים־לייב מישקובסקי. לא אחת הטרידה הבולשת הרוסית את הרב, כאשר חשדה בבחורי הישיבה שהם נותנים ידם ל„קראָמולה" — האירגונים הפוליטיים שמרדו בשלטון הצאר — ולא אחת הובהל ללומז'ה, אל משרד החינוך ואל לשכת המשטרה החשאית, לחקירה.

כל ימי חייו היה הרב מסטביסק עוזרו ויועצו הנאמן של ר' לייזר בעניני הישיבה. באחת משנות התשעים של המאה שעברה היתה הישיבה שרויה בדוחק כספי גדול. זה היה בשנת בצורת ברוסיה, כאשר המחירים האמירו והתרומות למען הישיבה שהביאו המשולחים מרחבי רוסיה הצטמצמו, בעוד מספר התלמידים מערי השדה, המקבלים „וואָכער" — סיוע כספי מדי שבוע בשבוע לקיום דל וצנוע — הלך וגדל. החובות גדלו ומטרוניתא אחת שהלוותה לראש הישיבה סכום של 3000 רובל עבור הישיבה, הגישה נגדו תביעה משפטית, כאשר לא נפרע השטר במועדו. רפו ידיו של ר' לייזר ואמר: איכה אוכל לשאת לבדי את המשא הכבד הזה? אחר התלבטויות קשות החליט לסגור את הישיבה בסוף ה„זמן" ולהעביר את התלמידים הראויים לכך, בסיוע כספי מקופת הישיבה, לישיבות מיר וטלז. אך כלום יעשה דבר כזה בלי עצתו והסכמתו של ידידו הרב מסטביסק? שלח שליח מיוחד והבהיל את כבוד הרב ללומז'ה להתיעצות דחופה.

הרב לא אחר לבוא. ומשבא אל ר' לייזר, לביתו אשר בבנין הקידמי של הישיבה, שפך לפניו ר' לייזר את מרי נפשו ופרץ בבכי מר: „חיים־לייב, הגיעו מים עד נפש וכוח אין עוד לשאת בעול הכבד הזה".

ענה לו ר' חיים־לייב מתון־מתון: „עייפתי מן הדרך ואתה נרגש ועצוב, הבה נדחה את שיחתנו עד הערב". תמה ר' לייזר: הלא שעת הבירור בצלילות הדעת היא דווקא בבוקר, לאחר מנוחת הלילה, כמאמר הנביא: „דינו לבוקר משפט" (ירמיהו כ"א, י"ב). אך דברי הרב שנאמרו ברצינות ותוך שיקול־דעת הרגיעוהו וציפה לערב.

לאחר תפילת ערבית אכלו שניהם ארוחת־ערב בביתו של ר' לייזר. אחר־כך ישבו שניהם, איש־איש לעברו, לעיין בספר. במשך כל הזמן לא הוציא הרב הגה מפיו. הגיעה שעת עשר. קם ר' לייזר, כח בגרונו, לעורר תשומת־לבו של הרב, אך הרב היה שקוע בספר ולא הפסיק... השעון הראה אחת־עשרה והרב עדיין יושב רכון על גבי הספר. לא העז ר' לייזר להפסיקו והזדיין בסבלנות.

אך משצילצל השעון השעה שתים־עשרה, קם ר׳ חיים־לייב, נשק את הספר סגרו ואמר לר׳ לייזר: בוא אחי ונצא לטייל. יצאו השניים בלי אומר ודברים. הוליכו הרב אל בית־המדרש „חברה־ש״ס״. היה ליל חושך. כוכבים בודדים נוצצו ברקיע וברחובות דממה. כלתה רגל מן השוק. ב„חברה ש״ס״ למדו תמיד בעלי־בתים עד שעה מאוחרת בלילה, אולם אותה שעה כבר היה בית־המדרש שרוי באפלה. רק נר התמיד היבהב בפינה במזרח. משם, מבלי דבר דבר, פנו אל בית־הכנסת הגדול, אשר בירכתיו פעלו שתי חברות לתורה ולמעשים טובים: „חברת־תהילים״ מימין ו„חברה־קדישא״ משמאל. בחברת תהילים היה אומר שיעור בגמרא כל ערב הרב ר׳ יואל הלוי הרצוג, אביו של מרן הרב ר׳ יצחק אייזיק הרצוג זצ״ל, עד שעה מאוחרת בלילה. אולם השעה היתה מאוחרת מדי והלומדים כבר חזרו לבתיהם. הלכו שניהם מחרישים לבית־המדרש הגדול, שבקרן רחוב שקולנה. גם שם לא מצאו איש. האברכים ובעלי־הבתים חזרו לבתיהם, לאחר שסיימו את הדף היומי שלהם. נשא הרב עיניו לקומה השניה, שם גר המרא דאתרא, הרב ר׳ מלכיאל טננבוים. הרב מלכיאל נהג לאחר שבת ולעסוק בגירסא. אך גם בית הרב שרוי היה כבר בחושך, השעה היתה קרוב לשתיים אחר חצות וגם הרב פסק כבר את משנתו. שמו השניים פעמיהם אל בנין הישיבה. הלכו והחשו ודומיית הליל אפפה את שני המטיילים ונסכה עליהם רוח מסתורין.

משעברו את בית התלמוד־תורה, עצר פתאום ר׳ חיים־לייב ושאל בתמהון את ר׳ לייזר: „מה הקול שאני שומע בדמי הליל? מה קול הזמר החרישי החודר לבבות, שעתיים אחר חצות?״ ענה ר׳ לייזר בנעימה שנשמעה בה שמינית שבשמינית של גאווה: „הלא זה קול הלומדים בישיבה שלנו!״ „אם־כן, אמר הרב, ניגש נא ונראה״. באו שניהם לבנין הישיבה הגדולה, נכנסו דרך השער ונעצרו על־יד הכניסה. עמדו דקות מספר ליד החלון הפתוח. אור קלוש בקע מבעד לחלון והרציד פסי אור על פני החצר. קול הזמר לא פסק, בדמי הליל נשמע כהרמוניה חרישית של ניגונים נוגים ומעודדים כאחד. פתח הרב בשקט את הדלת. לא נכנסו, רק עמדו בפתח והציצו אל הנעשה בפנים: כמה עשרות צעירים, אברכים ובני־תשחורת ישבו איש־איש לפני הגמרא שלו, רכונים על הדוכנים. נר חלב דל ומבליח דבוק על כל דוכן, והלומד היושב לידו מתנועע בקצב איטי בהתאם לניגון ומרקיד צללים על הקיר.

— מה עושים אלה כאן? — שאל הרב והעמיד פנים של כלא־יודע — כלום לא מספיק להם היום ללימודים?

— אלה הם המתמידים — ענה ר׳ לייזר — העורכים לילות אחדים בשבוע „משמר״ ועוסקים בגירסתם עד אור הבוקר.

— ומוסד כזה אתה רוצה לסגור? — שאל הרב בתמיהה. צא וראה, עברנו על פני העיר כולה, כל בתי־המדרש שרויים באפלה, הלומדים הלכו הביתה לתת תנומה לעיניהם. שערי התורה ננעלו והעיר הגדולה, המצויינת בלומדיה, שקועה בתרדמה. והלא זה דרך העולם. אולם כאן, במקום הקדוש הזה, אינו פוסק קול תורה יומם ולילה. ומקום תורה כזה עומד אתה לסגור?

— עודדתני — קרא ר׳ לייזר ודמעות חנקו את גרונו — עודדתני ר׳ חיים־לייבלה.

— נלך לישון — אמר לו ר׳ חיים־לייב — השעה מאוחרת ולמחרת יש לנו הרבה לעשות...

לפתע נשמע קול בכיה קורע לב מהעבר השני של החצר. נבהלו השניים והלכו אחרי הקול. הקול בקע מהמרתף מהעבר השני של הישיבה, שם אומר כל יום ה„משגיח הזקן״, ר׳ ישראל־לייב אַגולסקי, את שיעורו בגמרא לתלמידיו. הציצו דרך החלון: אפלה בפנים, רק בפינה, ליד התנור, יושב על הארץ לבוש שק ואפר על ראשו המשולח הירושלמי, המקובל ר׳ זלמן רויטמַאן, המכונה ר׳ זלמן וויינמאכער, כי אשתו היתה מתקינה יין־צימוקים לקידוש ולהבדלה ומפרנסת בזה את בני ביתה. יושב ר׳ זלמן בפינה ועורך „תיקון חצות״:

„ספדי תורה כי חוללה תפארתך
„נפל נזרך מיום שחרב ביתך...״

— לא מצא ר׳ זלמן וויינמאכער מקום יותר נוח ל„תיקון חצות״ מאשר כאן במרתף הישיבה? שאל הרב. ענה ר׳ לייזר: הישיבה היתה לביתו של ר׳ זלמן לכל ימי המעשה. כאן הוא לומד כל היום, כאן מביאה לו אשתו, או אחד מבניו, את ארוחת יומו, וכאן הוא גם עורך „תיקון־חצות״. רק בערבי־שבתות הוא חוזר מן המקווה ישר לביתו.

— ומה יעשה ר׳ זלמן וויינמאכער כאשר תיסגר הישיבה? — שאל הרב תוך חיוך קל.

ר׳ לייזר החריש. התשובה היתה מובנת מאליה.

למחרת, בערוב היום, קרא ר׳ חיים־לייב, בסיועו ואישורו של המרא דאתרא ר׳ מלכיאל, לאסיפה דחופה של בעלי־בתים בבית־המדרש חברה ש״ס, בו היו מתפללים עשירי העיר. ר׳ חיים־לייב תינה לפניהם את המצב הקשה בו נתונה הישיבה, פאר הקהילה הקדושה לומז׳ה, ור׳ לייזר החרה־החזיק אחריו ותיאר את מצוקת התלמידים העניים, אשר מהם תצא תורה, ובו במקום נאספו כשמונת אלפים רובל, במזומנים ובשטרות ובהתחייבויות בעל־פה. ר׳ לייזר נשם לרווחה ור׳ חיים־לייב חזר לסטביסק שמח וטוב לב.

כעבור שנים מספר, כאשר ר׳ חיים־לייב שבק חיים לכל חי, קרא ר׳ לייזר לאלמנתו ולשני ילדיה, בן ובת, וקבע להם דירה לכל חייהם בבנין הקידמי של הישיבה. ר׳ לייזר גם דאג לקיומם שנים רבות, כי אהבת־נפש אהב את ר׳ חיים־לייב ואת חסדיו זכר לו כל ימיו.

ד״ר יום-טוב לעווינסקי

הרב ר׳ חיים-לייב מישקאָווסקי זצ״ל און די לאָמזשער ישיבה

צום אנדענק פון מיין חבר אין דער לאָמזשער ישיבה — חיים-לייבעלע גאָעלמאַן ז״ל

אין יאָר תרמ״ג (1883), נאָך דער פטירה פון ר׳ ישראל סאַלאַנטער זצ״ל, דער גרינדער פון די „מוסר׳ניקעס״ אין די ליטווישע ישיבות, האָט באַשלאָסן זיין תלמיד ר׳ אליעזר שוליאַוויטש, שפּעטער באַרימט אלס ר׳ לייזער, צו גרינדן אין פּוילן א ישיבה לויטן נוסח פון די גרויסע ליטווישע ישיבות, ווי מיר, טעלז, ראַדין א.א. דער גורל איז געפאַלן אויף דער קרייז-שטאָט לאָמזשע ביים טייך נאַרעוו, היות ר׳ לייזער וואָס האָט געשטאַמט פון קאָלנע, לאָמזשער גובערניע, האָט אלס קינד געוואוינט אין שטעטעלע פּיאָנטניצע, וואָס האָט זיך גערעכנט אלס פאָרשטעטל פון לאָמזשע.

אין שטעטל סטאַוויסק איז אין יענער צייט געזעסן אויפן כסא הרבנות דער רב הגאון ר׳ חיים-לייב מישקאָווסקי זצ״ל, ר׳ לייזערס א יוגנט חבר און ידיד נפש. אז ביי ר׳ לייזערן איז רייף געוואָרן דער געדאַנק צו גרינדן א ישיבה אין לאָמזשע, איז ער אוועק קיין סטאַוויסק צו ר׳ חיים-לייבן און פאַר אים אויסגעלייגט דעם פּלאַן און די אויסזיכטן אויפצו שטעלן אין מאַזאָוויע א צענטער פאַר לימוד התורה און מוסר לויטן ליטווישן שטייגער. ר׳ חיים-לייבן איז זייער געפעלן ר׳ לייזערס פּלאַן און מיט גרויס באַגייסטערונג האָט ער אויסגערופן: „עמך עמי ואלוקיך אלוקי, באשר תלך — אלך...״ זיי האָבן זיך ביידע אַרומגענומען, זיך צעקושט און אַרויס אין א ריקוד׳ל אין בית-דין שטיבל. די שמחה אין בית-דין שטיבל אין דער שפּעטער נאַכט שעה האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון פילע וואָס האָבן זיך פאַרזאַמלט אונטערן רב׳ס פענסטער, נייגיריק צו וויסן די סיבה פון דער גרויסער פרייד ביים רב אין הויז. די רביצין, וואָס האָט פאַרשטאַנען אז ר׳ לייזער האָט געבראַכט איר מאַן א בשורה טובה, האָט גלייך געבראַכט כיבוד פאַר ביידן: ווייַן און כוסות און שטיקלאַך שבת׳דיקן לעקאַך צו פאַרבייסן.

א גאַנצע נאַכט זיינען ביידע געזעסן, זיך גע׳עצה׳ט און געמאַכט פּלענער פאַר דער קומענדיקער ישיבה. צוזאַמען אינדערפרי זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן בריוו, מיט ר׳ חיים-לייב מישקאָווסקיס חתימה, צו א ריי פילאַנטראָפּן תומכי-תורה אין רוסלאַנד און אויסלאַנד. די רעזולטאַטן האָבן לאַנג אויף זיך נישט געלאָזט וואַרטן. דער סטאַוויסקער רב האָט באַקומען צוזאָגנדיקע תשובות און אויך געלט-איבערווייזן פאַר דער ישיבה. ר׳ לייזער האָט צו די דערהאַלטענע סכומים צוגעלייגט זיין ווייבס נדן, וואָס ער האָט געהאַט איינגעלייגט ביי א לאָמזשער סוחר, צוזאַמען מיטן פּראָצענט, דערצו מוסיף געווען א באַדייטענדן סכום וואָס זיין חבר ר׳ זרח בראַווערמאַן האָט אים געהאַט איבערגעגעבן פאַר א תורה צוועק.

בקיצור, עס איז געלונגען אין א קורצער צייט שאפן 15 טויזנט רובל — א גאנץ בכבודיקער סכום אין יענע יאָרן.

הרב מישקאווסקי האט זיך מטריח געווען קיין לאָמזשע און צוזאמען מיט ר׳ לייזערן האָבן זיי געדונגען א דירה פאר דער ישיבה, האבן ארויסגעשיקט א „קול קורא" צו א ריי רבנים און קהל־פירער פון דער סביבה, אויפגענומען גוטע גמרא מלמדים, מיט פארשטענדניס פאר לערנענדיקער יוגנט. דאָס איז געווען די התחלה. געחלומט האבן זיי וועגן א גרויסן בנין, אויפגעשטעלט ספעציעל פאר דער ישיבה, איבערפולט מיט יונגעלייט תורה לערנער.

נאך א קורצער צייט האבן זיי געקויפט אין עק סענאטאָרסקע — די גאס וואו עס האָבן זיך געפונען דער רוב קהילה אינסטיטוציעס — א גרויס הויז צוזאמען מיט א רחבות׳דיקן פלאץ ארום אים פארן סכום פון צען טויזנט רובל. נאָכן פארענדיקן דעם קויף האָבן זיי צוזאמענגערופן אן אסיפה פון בעלי־בתים, וואָס האבן אויף זיך גענומען העלפן אויפשטעלן א גרויסן בנין פאר דער ישיבה. איינער פון די בעלי־בתים, ר׳ אשר קופיסקער, אן אייגנטימער פון א ציגעלניע, האט זיך באשטייערט אויפן אָרט מיט 30 טויזנט ציגל. ווען זיין פרוי האט זיך דערוואוסט וועגן איר מאנס באשטייערונג, האט איר פארדראָסן וואס ער האט זי נישט משתף געווען אין דער מצווה, איז זי אוועק צום בוי קאָמיטעט און פון אירע „קניפלאך" האט זי זיך באשטייערט מיט „אייגענע" 25 טויזנט ציגל.

ווען דער בנין איז פארענדיקט געוואָרן האט ר׳ לייזער נישט געוואָלט אים פארשרייבן אויף זיין נאָמען, טראָצדעם וואס ער איז געווען דער איניציאטאָר און דער אנערקענטער ראש־ישיבה. דעם גאנצן כבוד, האָט ער געטענה׳ט, געהערט דעם סטאַוויסקער רב. און ווירקליך, סיי דער בנין און סיי די ערלויבניש מצד די בילדונגס־באהערדן אויפצוהאלטן די ישיבה זיינען געווען אויף ר׳ חיים־לייב מישקאָווסקיס נאָמען. פיל מאָל פלעגט די רוסישע געהיים־פּאָליציי מטריח זיין דעם סטאַוויסקער רב ווען עס איז געפאלן א חשד, אז געוויסע ישיבה־בחורים זיינען פארבונדן מיט „קראמאלע" — מיט די פּאָליטיש־רעוואָלוציאָנערע באוועגונגען, וואס האבן געפירט אן אונטערערדישע טעטיקייט קעגן צארס ממשלה, און נישט איינמאָל פלעגט מען ארויסרופן ר׳ חיים־לייבן קיין לאָמזשע אויף אויספאָרשונגען אין בילדונגס־מיניסטעריום און אין דער געהיים־פּאָליציי.

אלע יאָרן האט דער סטאַוויסקער רב געהאָלפן ר׳ לייזערן אויפהאלטן די ישיבה און אין יעדן וויכטיקן ענין וואס איז געווען פארבונדן מיטן גאנג פונם גרויסן תורה אנשטאלט פלעגט ער אים שואל עצה זיין. אין איינעם פון די ניינציקער יאָרן האט זיך די ישיבה געפונען אין א שווערער פינאנציעלער לאגע. יענץ יאָר איז געווען א טריקעניש אין רוסלאנד, די פרייזן פון די געברויך פראָדוקטן זיינען געשטיגן און צוליב דעם עקאָנאָמישן קריזיס האבן זיך פארקלענערט די באשטייערונגען וואס די משולחים פלעגן ברענגען פון אלע עקן רוסלאנד. די צאָל תלמידים פון דער פראָווינץ האָט געהאלטן אין שטייגן, און דער „וואָכער" — די הילף וואס די ישיבה בחורים פלעגן באקומען וועכנטליך אויף באשיידענעם אויפהאלט — איז געוואקסן. די חובות וואס די ישיבה האט אויף זיך גענומען זיינען געשטיגן, און א רייכע פרוי וואָס האָט געליען ר׳ לייזערן 3000 רובל,

האט אים געמאכט א פראָצעס פאר נישט באצאָלן דעם חוב אין דער באשטימטער צייט. נישט זעענדיק קיין מעגליכקייט פאָרצוזעצן די עקזיסטענץ פון דער ישיבה אין אזעלכע שווערע באדינגונגען, האט ר׳ לייזער פארלוירן דעם מוט און נאָך לאנגע אינערליכע ראנגלענישן האט ער באשלאָסן סוף „זמן" צו שליסן די ישיבה און אריבערפירן די פעאיקע תלמידים קיין מיר און טעלז. ער האט אָבער נישט געקענט דורכפירן אזא ראדיקאלן שריט אָן דער עצה און הסכמה פון סטאָוויסקער רב. ער האט געשיקט א ספעציעלן שליח קיין סטאָוויסק און געבעטן ר׳ חיים־לייבן קומען קיין לאָמזשע צו א דרינגענדער בעראטונג.

ר׳ חיים־לייב איז באלד געקומען. זיצנדיק ביי ר׳ לייזערן אין שטוב, וואס האט זיך געפונען אין פאָדערשטן טייל פון דער ישיבה, האט ר׳ לייזער פאר אים אויסגעגאָסן זיין ביטער הארץ און אויסגעבראָכן אין א געוויין: „חיים־לייב, הגיעו מים עד נפש, איך האב מער נישט קיין כוח צו טראָגן דעם דאָזיקן שווערן עול".

ר׳ חיים־לייב האט אים געענטפערט געלאסן: „איך בין מיד פון וועג און דו ביסט פארצער׳ט, לאָמיר אָפּלייגן דעם שמועס אויף באנאכט". ר׳ לייזער האָט זיך געוואונדערט: לעולם זיינען דאך די פרימאָרגן שעה׳ן, ווען דער קאָפּ איז קלאָר, די צוגעפאסטסטע צייט פאר בעראטונגען, ווי עס זאָגט דער נביא „דינו לבוקר משפט" (ירמיהו כ״א, י״ב). דעם רב׳ס ווערטער אָבער, וואס זיינען געזאָגט געוואָרן מיט אסך ישוב־הדעת און אין א געמעסיקטן טאָן, האָבן אים בארואיקט און ער האט געדולדיק געווארט ביזן אָוונט.

נאָך מעריב האָבן ביידע געגעסן אָוונט־ברויט ביי ר׳ לייזערן, און זיך אוועקגעזעצט, יעדער אין א באזונדער ווינקל, אריינקוקן אין א ספר. במשך דעם אָוונט האָבן ביידע געשוויגן. דער זייגער האט געשלאָגן 10. ר׳ לייזער האט א הוסט געטאָן צורופן דעם רב׳ס אויפמערקזאמקייט. ר׳ חיים־לייב אָבער איז אזוי טיף געווען אריינגעטאָן אין ספר, אז ער האט נישט געהערט דעם רמז... דער זייגער האט שוין געוויזן 11 און דער סטאָוויסקער רב איז נאָך אלץ געזעסן אנגעבויגן איבערן ספר. אז דער זייגער האָט אויסגעשלאָגן די צוועלפטע שעה, האט זיך ר׳ חיים־לייב אויפגעהויבן, א קוש געטאָן דעם ספר, אים פארמאכט און א זאָג געטאָן צו ר׳ לייזערן: „קום, לאָמיר זיך אביסל דורכגיין". ביידע זיינען ארויס פון שטוב נישט אויסריידנדיק קיין וואָרט. זיי זיינען געגאנגען אין דער ריכטונג פון בית־המדרש „חברה ש״ס". די נאכט איז געווען א פינסטערע. נאָר געציילטע שטערן האָבן געפינקלט און אין גאס האָט געהערשט א געהיימניספולע שטילקייט.

אין „חברה ש״ס" פלעגן לערנען בעלי־בתים ביז שפעט אין אָוונט, אָבער אין יענער שעה, נאָך חצות, איז שוין דער בית־מדרש געווען ליידיק און טונקל. נאָר דער נר־תמיד האָט געצאנקט אין ווינקל. נישט אויסרעדנדיק קיין וואָרט זיינען זיי פון בית־המדרש אוועק אין דער גרויסער שול. אין עק פון דער שול האָט זיך געפונען פון רעכטס די „חברה תהלים" און פון לינקס די חברא קדישא. אין דער „חברה תהלים" פלעגט יעדן אָוונט זאָגן א שיעור גמרא הרב ר׳ יואל הלוי הערצאָג זצ״ל, דער פאָטער פון הרב ר׳ יצחק־אייזיק הערצאָג זצ״ל, ביז שפעט איינדערנאכט. אין יענער שעה אָבער האָבן שוין אויך די לומדים פון

„חברה תהלים״ געהאט פון לאנג פארענדיקט זייער דף יומי און פארלאָזן די שול. דער רב האָט אויפגעהויבן די אויגן צום צווייטן שטאָק, וואו עס האָט געוואוינט דער מרא דאתרא ר׳ מלכיאל טענענבוים, וואָס פלעגט זיצן און לערנען ביז די שפּעטע נאכט שעהן. אויך ביים רב אין הויז איז שוין געווען פינסטער. עס איז שוין געווען כמעט צוויי א זייגער נאָך חצות. ר׳ חיים־לייב און ר׳ לייזער זיינען אוועק אין דער ריכטונג פון דער ישיבה. זיי זיינען געגאנגען און געשוויגן און די שפּעטע נאכט־שעה האט זיי איינגעהילט אין א געהיימניספולער שטילקייט.

ווען זיי זיינען דורכגעגאנגען די תלמוד־תורה האָט זיך פלוצים ר׳ חיים־לייב אָפּגעשטעלט און א פרעג געטאָן ר׳ לייזערן: „וואָס פאר א קול איז דאָס וואָס איך הער דאָ אין דער נאכט־שטילקייט? פונוואנען קומט דאָס שטילע דורכדרינגענדיקע געזאנג צוויי א זייגער נאָך חצות?״ אין א טאָן אין וועלכן עס האָט זיך געהערט א שמינית שבשמינית פון גאווה האָט געענטפערט ר׳ לייזער: „דאָס איך דאָך דאָס קול פון די לערנער אין אונזער ישיבה!״

„אויב אזוי, האָט זיך אָפּגערופן ר׳ חיים־לייב, לאָמיר צוגיין א קוק טאָן״.ביידע האָבן זיך דערנענטערט צום ישיבה בנין, זיינען אריינגעגאנגען דורכן טויער און זיך פארהאלטן ביים אריינגאנג. א פּאָר מינוט זיינען זיי געשטאנען נעבן אָפענעם פענסטער. א שוואך ליכט האָט ארויסגעשיינט פון פענסטער און געוואָרפן פאסן ליכט אויפן הויף. דאס געזאנג האָט זיך נישט איבערגעריסן. אין דער טיפער נאכט שטילקייט האט עס געקלונגען ווי א שטילע הארמאָניע פון טרויעריקע, אָבער האָפנונגספולע ניגונים. שטיל האָט דער רב געעפנט די טיר. זיי זיינען נישט אריינגעגאנגען, נאָר געבליבן שטיין ביי דער טיר און א בליק געטאָן וואָס עס טוט זיך אינעווייניק. א פּאָר צענדליק יונגעלייט זיינען געזעסן יעדער נעבן זיין גמרא, איבערגעבויגן איבער די שטענדערס, אויף וועלכע עס האָבן געברענט חלב׳נע ליכטלעך, און געלערנט מיט א שטילן טרויעריקן ניגון.

— וואָס טוען זיי דאָ? — האָט מיט געמאכטער תמימות געפרעגט דער סטאַוויסקער רב — וואס זשע, דער טאָג קלעקט זיי נישט וואָס זיי לערנען ביז אזוי שפּעט אין דער נאכט?

— דאָס זיינען די מתמידים — האָט געענטפערט ר׳ לייזער — וואָס ריכטן אָפּ א פּאָר נעכט אין דער וואָך „משמר״ און לערנען ביז זון אויפגאנג.

— און אזא תורה אנשטאלט ווילסטו פארמאכן? — האָט דער רב געפרעגט מיט שטוינונג. אדרבא, זאָג אליין, מיר זיינען דורכגעגאנגען די גאנצע שטאָט, אין אלע בתי־מדרשים איז שוין פינסטער, די לומדים זיינען שוין לאנג אוועק שלאָפן. אלע שערי תורה זיינען געשלאָסן, און די גרויסע שטאָט לאָמזשע מיט אירע לומדים איז שוין פארזונקען אין שלאָף. און דאָס איז דאָך אייגנטליך דער דרך־העולם. נאָר דאָ, אין דעם הייליקן מקום, קלינגט אָן אויפהער דער קול תורה בא טאָג און בא נאכט, און אזא מקום תורה ווילסטו פארמאכן?

— האָסט געשטארקט מיין הארץ! — האָט אויסגערופן ר׳ לייזער מיט שטיקנדיקע טרערן — האָסט מיך געמוטיקט, ר׳ חיים־לייבעלע.

— לאָמיר גיין שלאָפן — האָט געזאָגט ר׳ חיים־לייב — עס איז שפּעט און מאָרגן האָבן מיר אסך צו טאָן...

פלוצים האָט זיך געהערט פון דער צווייטער זייט פון הויף א הארצרייסענדער געוויין. ביידע האָבן זיך דערשראָקן און געגאנגען נאָך דער ריכטונג פון קול, וואָס האָט ארויסגעשפּארט פון קעלער וואָס האָט זיך געפונען אין דער צווייטער זייט פון דער ישיבה, וואו יעדן טאָג פלעגט „דער אלטער משגיח", ר׳ ישראל־לייב עגאַלסקי, זאָגן זיין שיעור גמרא פאר זיינע תלמידים. זיי האָבן ארייגעקוקט דורכן פענסטער: א טונקלקייט איז געווען אויסגעשפּרייט איבערן קעלער, נאָר אין איין ווינקל, נעבן דעם אויוון, איז געזעסן אָנגעטאָן אין א זאק און אש אויפן קאָפּ דער ירושלימער משולח, דער מקובל ר׳ זלמן רויטמאַן, וואָס מען פלעגט רופן ר׳ זלמן וויינמאכער, ווייל זיין ווייב פלעגט איינלייגן ראָזשינקע־וויין פאר קידוש און הבדלה און מיט דעם מפרנס זיין אירע בני בית. ר׳ זלמן איז געזעסן אין ווינקל און אָפּגעריכט „תיקון חצות":

„ספדי תורה כי חוללה תפארתך
נפל נזרך מיום שחרב ביתך..."

— וואָס זשע, ר׳ זלמן וויינמאכער האָט שוין נישט געפונען קיין בעסער פלאַץ אָפּצוריכטן „תיקון חצות" נאָר דא אין קעלער? — האָט געפרעגט דער סטאַווויסקער רב. ר׳ לייזער האָט אים געענטפערט: „ר׳ זלמן האָט געמאכט די ישיבה פאר זיין היים די ששת־ימי המעשה. דא לערנט ער א גאנצן טאָג, אהער ברענגט אים זיין ווייב אָדער איינס פון זיינע קינדער זיין טאָג־שפּייז און דאָ ריכט ער אָפּ „תיקון חצות". נאָר פרייטיק פארנאכט, צוריקגייענדיק פון מקווה, גייט ער צו זיך אהיים".

— וואָס זשע וועט טאָן ר׳ זלמן וויינמאכער אז די ישיבה וועט זיך פארמאכן? — האָט דער רב געפרעגט מיט א שמייכל.

ר׳ לייזער האָט געשוויגן. די תשובה איז שוין אייגנטליך געגעבן געוואָרן.

צומאָרגנס פארנאכט האָט ר׳ חיים־לייב, מיט דער הילף פונם מרא דאתרא ר׳ מלכיאל, גערופן א דרינגענדע אסיפה פון די רייכע בעלי־בתים וואָס האָבן געדאוונט אין בית־מדרש חברה ש"ס. ר׳ חיים־לייב האָט פאר זיי געמאָלן דעם שווערן מצב פון דער ישיבה, די קרוין פון דער קהילה קדושה לאָמזשע, און ר׳ לייזער האָט דערציילט וועגן דער נויט אין וועלכער עס געפינען זיך די אָרימע תלמידים, וואָס וועגן זיי שטייט געשריבן „הזהרו בבני עניים, כי מהם תצא תורה", און גלייך אויפן פלאַץ איז געזאמלט געוואָרן אכט טויזנט רובל אין מזומן, וועקסלען און מונדליכע התחייבותן. ר׳ לייזער האָט פריי אָפּגעאָטעמט און ר׳ חיים־לייב איז א צופרידענער און אויפגעלייגטער צוריקגעפאָרן קיין סטאַוויסק.

מיט יאָרן שפּעטער, ווען ר׳ חיים־לייב איז נפטר געוואָרן, האָט ר׳ לייזער אריבערגענומען קיין לאָמזשע זיין אלמנה און צוויי קינדער, האָט זיי געגעבן א דירה אין פאָדערשטן טייל פון דער ישיבה און יאָרן לאנג געזאָרגט פאר זייער אויפהאלט.

דברי שנינות מפי הגאון הצדיק
ר' חיים־לייב מישקובסקי זצ"ל

עם תום תפילת ערבית של ליל שבת הושלך הס בביהמ"ד. המתפללים ממתינים לרב שיסיים את תפילת „שמונה עשרה". לפתע התפרץ מישהו לביהמ"ד בצעקה: „אוי ואבוי מה שעיני רואות, פלוני ,בעל־העגלה' חזר רק עכשיו מלומז'ה. חילול שבת בפרהסיה".

הכל ציפו למוצא פיו של הרב.

— להביא את „בעל־העגלה" לביהמ"ד — ציוה הרב. לא יצאו רגעים מועטים והאיש הובא לבית־המדרש. „בעל־העגלה" גברתן היה ולא אחד נכווה מנחת זרועו, ביחוד יריביו. ואילו הפעם צעד בראש מושפל, מבויש ונכלם אל מקום שבתו של הרב.

— הרבי ציוה לבוא — באתי — גמגם בעל־העגלה.

האיש עולה על בימת ביהמ"ד והרב מולו. עומד בעל־העגלה ומתוודה. סיפורו קצר: חיכה לקבל את התשלום ולא הבחין שהשעה מאוחרת והשמש שקעה. „מה היה עלי לעשות, רבי — שאל — להשאר שבת ביער? על כן אחרתי קצת, כי הרי שבת היום".

אלא שאיחור זה לא היה הראשון אצלו, גם בשבתות אחרות לא היה נזהר להגיע לביתו בזמן.

פסק־דינו של הרב ניתן במקום. הרב ציוה עליו להשאר על הבמה במשך כל השבת. אסור לו לזוז ממקומו אפילו למקום אחר בביהכ"נ. את סעודת ליל שבת סעד על הבמה. ולא עוד אלא בליל שבת וגם למחרת ביום השבת חייב היה לשבת על הבמה בבגדי חול, שבהם היה לבוש בבואו מן הדרך. אנו, הילדים, הסתובבנו סביב הבמה, קינטרנו אותו, שקלנו לו למטרפסיה בעד כל הפחד שהטיל עלינו במשך כל הימים.

בית־המדרש מלא מפה אל פה בכל שעות היום, נראה כי הפעם באו מתפללים מבתי־תפילה אחרים לחזות ב„עציר".

רק עם צאת השבת שוחרר בעל־העגלה מ„מעצרו" ושב הביתה.

מאורע זה היה לשיחת היום בעיירה. ה„מעצר" של בעל־העגלה מחלל השבת הטיל מורא על כל אלה שהקלו ראש בשמירת השבת.

מחזה זה מימי ילדותי ליווני כל ימי חיי.

(סופר ע"י משה זאב גואלמן ז"ל ונמסר לדפוס ע"י אחיו אלעזר)

מעשה ב„פאקנטרעגער"

„פאקנטרעגער" היה כינוי לרוכל שנשא על שכמו תשמישי קדושה למכירה, כגון: מזוזות, ציצית, סידורים, תפילין וכיו"ב.

דרכם לקבוע את דוכנם עם סחורתם בבית־הכנסת, על השולחן ליד התנור במערב, סמוך לדלת, ובאי ביהכ"נ היו בוחרים וקונים אצלו תשמישי קדושה שהיו דרושים להם.

ניגש הרב דמתא אל הדוכן הזה ומבטו נפל על חבילה של ספרים חיצוניים, שנחשבו בדור ההוא לספרי מינות. הרב, שהיה ידוע בתקיפותו, לא התמהמה לקיים את „ובערת הרע מקרבך", נטל לידו את חבילת הספרים והשליכם אל תוך התנור הבוער.

טען כנגדו בעל הדוכן: אדוני הרב לא רק גרם לי הפסד בסך של שלושה רו"כ, אלא אף קיפח את פרנסתי. כלום אוכל לפרנס את ב"ב מן הפרוטות שאני מרויח ממכירת מזוזה או חבילת ציצית? הלא עיני נשואות בעיקר אל הספרים הללו המשמשים מקור לפרנסתי.

ענה לו הרב בלחישה: בעד הספרים הנשרפים אשלם לך מכספי, אולם מה שנוגע לפרנסת ב"ב — אין אדם רשאי להתפרנס מספרי מינות ועליו לחפש מקור אחר לפרנסתו. אם אין הוא יכול להתפרנס ממסחרו זה, שומה עליו לבקש לעצמו משרה או עבודה, והוא, הרב, הבטיח לו עזרתו בכך. משמע הרוכל מפורש מפי הרב, כי יהיה לו לאחיעזר להשיג למענו משרה שתפרנסו בכבוד, הודה לו על טובו וסיכמו כי מחר אחר התפילה יזכיר לרב לקיים הבטחתו.

למחרת, מיד אחרי תפילת שחרית, ניגש הרוכל אל הרב בשעה שהיה שקוע בשיחה עם שמש ביהכ"נ, להזכיר לו הבטחתו. הרב השיב לו כי כבר התחיל בדבר ואמר לשמש שיזמין את הכומר אל ביתו, כי דבר נחוץ לו אליו. ואל הרוכל אמר: קרוב הדבר כי בעזרתו ישיג משרה הגונה.

— הכיצד, תמה האורח, כיצד אוכל להיושע ע"י כומר?

— הדבר פשוט — ענהו הרב — לפני כשבוע, כשפגשתי את הכומר ברחוב, סיפר לי כי הגוי שהיה מצלצל בפעמון הכנסיה בכל בוקר הלך לעולמו, ואם טרם מצא אדם שימלא את מקומו — אבקשנו להיטיב עמו ולשים את המשרה הזאת על שכמו של כבודו, וכך יוכל להתפרנס בכבוד.

נבהל האורח ויאמר אל הרב: „כלום חושב אדוני הרב, כי לעת זקנתי אאות להיות עוזר לכומר ואסייע לעבודה זרה?".

ענהו הרב: „הגע בעצמך — לצלצל בפעמון לעורר את הגויים שילכו לבית אידם אתה מסרב, ולמכור ספרי מינות לילדי ישראל ולגרום בכך שיצאו לתרבות רעה נחה דעתך?"

מעשה בכורך ספרים

שאלו את הגאון ר' חיים-לייב, מה העונש שראוי לו כורך הספרים, שהזיד לכרוך ספר משלים של סופר רוסי עם חומש בראשית בכרך אחד.

ענה הגאון: עד שאתם שואלים אותי על כורך הספרים, שאלוני מה לעשות עם אברכי ישיבה העוסקים בלימודי חול, וכורכים במוחם את המשלים של הסופר הרוסי עם דיני התורה וסוגיות הש"ס בכריכה אחת?... לספר הנ"ל יש תקנה, אפשר להפריד בין הדבקים, אבל מהי התקנה לאלה שכרכום במוחם?

מעשה במטיף

פעם בא לסטביסק מטיף שלא היה מקובל על הרב. כנהוג הלך המטיף לקבל את פני הרב. בשיחה ביניהם ניסה המטיף להסביר לרב, שבזמננו אין דרך

אחרת לעורר את לב השומעים מאשר בדרך ההטפה שלו, שאם לא כן לא יאות הקהל לשמוע כלל.

המטיף הסיח דעתו מתשובתו של הרב, שרמז לו לא לשאת את דבריו והעמיד פנים שלא ירד לסוף דעתו. הרב שהיה באותם הימים חולה ובימות השבוע לא היה מתפלל בביהמ״ד, חגר באותו יום את שארית כוחו ובא לבית־המדרש להתפלל תפילת־מנחה. אחר התפילה לקח גמרא וישב על מקומו ללמוד, למותר לומר שהמטיף לא הרהיב עוז בנפשו לעלות על הבמה לשאת את דבריו בעוד הרב עוסק בתלמודו.

(מתוך „פעולת צדיק" על רבי ח. א. מישקובסקי)

ליקט אלעזר גואלמן

א. א. רקובסקי

ההלוויה של הרב הצדיק ר׳ חיים־לייב זצ״ל

נדפס בעתון הצפירה ביום י׳ מנחם אב, תרנ״ח, (29 ביולי 1898)

זה מקרוב שבנו משדה בוכים. שמה קברנו עוד אחד מגדולי אנשי השם, עוד אחד מבני העליה המעטים. שמה קברנו את הודה וכבודה של העיר הזאת, את זיוה והדרה, את הרב הגאון, צדיק יסוד עולם, ר׳ חיים אריה לייב זצ״ל רותנברג־מישקובסקי, אשר נפטר ביום השבת, כבן ס״ב שנה, אחרי אשר כיהן בעיר הזאת כעשרים שנה וישפוט את ישראל בימי חייו כארבעים שנה.

לא רק העיר האומללה הזאת היתה כאלמנה על הלקח מאתה ארון האלקים, אך גם כל הערים הקרובות וכל מקום אשר שם שמו היה בוער מרחוק, כולם לבשו קדרות, קבצו פארור ויעשו אבל יחיד מספד תמרורים, כי היה הרב המנוח זצ״ל הקול מרבבות קודש וכנשיא אלקים לכבוד היה בתוכם. ר׳ חיים אריה ז״ל היה מן השרידים אשר ה׳ קורא „חד מרבנן קשישאי" אשר נשארו לנו לפליטה בדור יתום זה. ויותר שהיה גדול בתורה ובחכמה היה כאיש מופת במעשיו והליכותיו בקודש ובכל המדות שמנו חכמים.

הוא לא נהנה מהעולם הזה אפילו באצבע קטנה. המית את עצמו באהלה של תורה ויסתפק בקב חרובים. היה שונא בצע במלוא מובנה של מלה זאת. דובר אמת בלבבו ובמקום שהיה חילול כבוד התורה, לא נשא פני איש ויהי עשוי לבלי חת ועז כנמר. היה נחבא אל הכלים ולא נדרש לשאלות הערים הגדולות אשר חפצו לקחתו אחר כבוד ולשים עטרתן בראשו. אך בכל מקום אשר ראה את בקיעי האמונה כי רבו, היה הוא הראש והראשון לבלחם מלחמת ה׳ בגבורים ולמסור את נפשו עליה.

הוא היה כאבן השתיה שממנה הושתתה הישיבה הגדולה בלומז׳ה, אשר ממנה תצא תורה להרבה מאות בני עניים, והוא קיבל באהבה את החצים ואבני

הבליסטראות אשר יורו עליה המורים המתכבדים בקלונה ועלבונה של תורה. וגם לא נתן למכבדיו וחושבי שמו להשיב חרפתם אל חיקם. אולם לחשוב כרוכלא כולי שבחי של הרב הגאון המנוח ז״ל, או לספר אפס קצהם יקצר המצע. אך מהספדו של אדם גדול זה ראינו את החיבה היתרה אשר נודעה לו מכל אחינו אשר הכירו קצות דרכיו. מכל הערים הקרובות והרחוקות: מלומז׳ה, זעמבראָווע, שצ׳וצ׳ין, גרייבה, קולנא, אוגוסטוב וכו׳, נקהלו כל נכבדיהן וראשיהן, באין הבדל בין מפלגה למפלגה, לספוד לצרה ולבכותה. והנני מעיד בתורת עד־ראיה, כי מדי עברי מלומז׳ה בואך סטביסק, פגשתי בדרך שיירות של עולי רגל, של בני ישיבה ושאר מכבדיו ומעריציו כערכו, אשר החשיכו על התחום ובעת אשר גשמים ירדו בזעף, הלכו רגלי לגמול החסד האחרון עם הרב המנוח ז״ל אשר היה כקדוש אלקים מכובד.

אחרי מטתו נהרו אלפי עם ולא היה כמחנה הכבד הזה בעיר מיום היותה, ונהרי נחלי דמעות נשפכו בעת אשר הספידוהו כהלכה הרבנים הגאונים של נוביגרוד, קולנא, שצ׳וצ׳ין, גרייבה, וואנסאש וכו׳. לבד מהרבנים הגאונים האלה באו, אל שמועה כי באה, גם הרב הגאון ר׳ גבריאל מו״ץ דק״ק ורשה, ומאת הרב הגאון רשכבה״ג ר׳ אליהו חיים מייזל, האב״ד דק״ק לודז׳, הגיעה תלגרמה כי בוא יבוא גם הוא, לא יחכו לקראת בואו מפני כבודו של מת.

הרבנים הגאונים עשו חסדם עם המתים ועם החיים וישקדו על תקנת אלמנתו ובנו של הרב זצ״ל, אשר נשארו בחוסר כל, לבל יחסר לחמם. והעדה קימה וקבלה ככל אשר נגזר עליה. ה׳ יחונן עפרו וינחם כל אבליו בתוכם גם אני, המכבדו בחייו ומכבדו במותו.

ישעיהו בערגער / ניו־יאָרק

ר׳ אברהם סטאַוויסקער און פרצ׳ס דריי מתנות

אונזער לאַנדסמאַן בצלאל צוויבאַק פון קאַליפאָרניע האָט אונז צוגעשיקט א בריוו, וואָס ער האָט באַקומען פון הער זשאָרזש אַראָנסאָן פון ברוקלין, אין וועלכן ער מאַכט אים אויפמערקזאַם אַז דער מקור פון דער ערשטער מתנה אין פרצ׳ס באַרימטער דערציילונג „דריי מתנות״, איז פאַרבונדן מיט אברהם סטאַוויסקער.
מיר ברענגען דאָ, מיט קליינע קיצורים, דעם מאמר פון ישעיהו בערגער פון ניו־יאָרק אויף דער אויבנדערמאַנטער טעמע וואָס איז ערשינען אין „די גאָלדענע קייט״ נומער 56, יאָר 1966.
די רעדאַקציע

——— מנשה אונגער האָט נאָך פריער אָנגעוויזן אויף היסטאָרישע מקורות פון דער צווייטער און דריטער מתנה. ——— איז איצט די קשיא וואָס איז מכוח

דער ערשטער מתנה. איך בין שוין געווען גרייט בעל כרחי אנצוזאגן, אז עס איז פרצעס איינפאל, איז מיר אָבער מיט א פאָר יאָר צוריק צו דער האנט געקומען א קליין ספר׳ל פון פערציק זייטלעך, א הספד אויף בארימטע רבנים, געדרוקט מיט אריבער הונדערט יאָר צוריק. מיט אמאָל ווערט מיר ליכטיק אין די אויגן, איך געפין דעם לאנג געזוכטן מקור פון דער ערשטער מתנה.

כדי געהעריק ארויסצוברענגען די ענלעכקייט פונעם מקור צו דער איבער־דיכטונג, מוזן מיר ציטירן די הויפטמאָמענטן פון פרצעס שאפונג אין זיינע אייגענע ווערטער:

„גזלנים זיינען א גביר באפאלן, גזלנים מיט מאסקעס אויף די פנימער. איינער האלט א ברענענדיקן שטורקאץ אין דער האנט און לייכט; א צווייטער שטייט ביים גבירס ברוסט מיט א בליצנדיק מעסער און חזרט אים אלץ אין איינעם איבער: רירסט דו דיך, ייד, איז דיין סוף! גייט דיר דער שפיץ פון מעסער פון יענער זייט רוקן ארויס! און דער ייד שטייט ביים מעסער און קוקט געלאסן צו... ער קוקט גאנץ רואיק צו ווי מען עפנט דעם לעצטן שופלאָד פון דער לעצטער קאָמאָדע און ווי מען שלעפט ארויס זעקלעך מיט גאָלד און זילבער, זעקלעך מיט צירונג און אלערליי כלים, און ער שווייגט... און אפשר איז ער גאָר זיי מפקיר! נאָר פלוצלונג, אז די גזלנים טרעפן צום לעצטן באהעלטעניש און ציען ארויס א זעקעלע, דאָס לעצטע, דאָס באהאלטנסטע — פארגעסט ער זיך, ציטערט ער אויף, צעפלאמט זיך אים די אוגן, ציט ער אויס צום ווערן די רעכטע האנט, וויל ער א געשריי טאָן: רירט ניט!

„נאָר אויפן אָרט פון געשריי שפריצט ארויס א רויטער שטראל פון רויכערדיקן בלוט — דאָס מעסער האָט זיינס געטאָן... עס איז דאָס בלוט פון הארץ און שפריצט אויפן זעקל — דאָ וועט זיין דאָס בעסטע, דאָס טייערסטע! זיי האָבן א ביטערן טעות געהאט: אומזיסט בלוט פארגאָסן. נישט קיין זילבער, נישט קיין גאָלד און נישט קיין צירונג איז אין זעקל געווען; גאָרנישט פון דעם וואָס איז טייער און האָט א ווערט אויף דער דאָזיקער וועלט! עס איז געווען אביסל ערד, ארץ־ישראל־ערד אין קבר אריין, און דאָס האָט דער גביר געוואָלט ראטעווען פון פרעמדע הענט און אויגן און מיט זיין בלוט באשפריצט...״

און איצט צוריק צום ספר׳ל. דער נאָמען זיינס איז: רשפי קשת. „רשפיה רשפי אש, יקד יקוד אל הלקח ארון האלקים, גאון עוזינו עטרת ראשינו הגאון החסיד מו״ר עקיבא איגר האב״ד ור״מ (רבן של כל בני הגולה מורנו ורבנו האב בית דין וריש מתיבתא) דפוזנן. והאחרון הכביד, הי צדיק הי עניו, ת״ת ישראל וקדושו ה״ה כבוד הגאון מו״ה אליהו האב״ד דקאליש. עיני עיני יורדת מים וגו׳, אני הגבר בעה״מ (= בעל־המחבר) ספרי אבני זכרון אברהם מסטאוויסק״. דער דרוקאָרט ווערט אָנגעגעבן ביים סוף פון ספר — קעניגסבערג. קיין דאטע איז ניטאָ, נאָר פרידבערג אין זיין בית עקד ספרים גיט אָן דאָס יאָר תרי״ב (1852).

דער משל ווערט געבראכט אויף זייטלעך 5—6 און לייענט זיך אזוי: „אמר הכותב הן בימי חרפי שמעתי משל נמרץ מפי הרב המגיד המפורסם דווילנא כבוד הצדיק המנוח מו״ה קורסער, במשול משלו על אחרית וסופן של בני תמותה שנדמה נדמו בעניינם, לשודדי לילה שהרחיקו נדוד מעיר מולדתם זה כו״כ

שנים, ושוב כשפניהם מועדות היו לשוב לעירם, נזכרו שהניחו בעירם איש א׳ שוע וקוע נגיד ועשיר גדול, והמה לא ידעו שכבר ירד עשר מעלות אחורנית, והוא מיורדי היום בעניות נמרץ (א שפיל אויפן פסוק אין תהילים ק״ז, כג — „יורדי הים באניות״). והוסכם אצלם שכם אחד דרך ירצחוהו לאותו הגביר, וכיס אחד יהיה לכולם, ומזוכרם שבית מרכולת אחת ישנו להגביר הלז, אשר הוא לו לאוצר לכל נחת טוב ואבני יקר, העמיקו שיחתו לחתור מחתרתם רק בחנות הידוע הלזה, ערו ערו עד היסוד בו, ורשעים בחושך פשפשו ולא מצאו (כי כבר יצא פ׳ נקי מנכסיו), התייעצו בינם לחפש על מקום היותר נעלה שם בהחדר, ועלתה בידם שק א׳ קטון צרור חותם בצד וישמחו האנשים מאוד באמרם שודאי הוא מלא מרגליות ואבני חפץ וכל טוב אדוניו בידם. ולעוצם פחדתם, כי שמא ירדפום ישיגום, נסו כל הלילה וברחו בכל כוחם. וביושבם ביער א׳ לפוש נפלה קטטה בינם, ז״א לי לבדי מגיע החצי, כי אם לא הרגשתי יקר ערך האבני סגולה במישוש היד, הלא משכתם ידכם ממנו. וז״א בכה וז״א בכה, והתחילו להכות זע״ז עד שפך דם עליהם. אך שוב כשבאו לחלוק ובפתחם להשק ההוא מצאוהו מלא עפר, כי לא ידעו שהוא הנשאר לו להנגיד מכל כלי חמדתו, עפר א״י שהכין לו לכשימות, והוא לקברות יובל, כי רק זה לבדו במותו יקח מכל הונו. והנמשל מובן מעצמו, מרדיפת עסקי הזמן והבליו וכו׳״.

דאָ האָבן מיר די ערשטע מתנה אין אירע הויפטשטריכן, נאָר ווי מיר זעען פונעם ליטעראַרישן שטאַנדפּונקט, אין א אומבאהאָלפענעם העברעאיש (מיט א פּאָר יידישיזמען). פּרץ באַטאָנט די מסירת־נפש פון גביר, וואָס רירט זיך ניט פון אָרט ווען מען נעמט צו גאָלד און זילבער און ער וויל ראַטעווען דאָס וואָס ביי אים איז דאָס טייערסטע, דאָס ביסעלע ארץ־ישראל־ערד.

אין דעם רשפּי קשת ווערט אָנגעוויזן אויף דער נאַרישער מסירת־נפש פאַר הבלי העולם הזה וואָס לאָזט זיך אויס מיט א ביסעלע ערד...

ווער איז דאָס דער „באַרימטער מגיד פון ווילנע״ ר׳ משה קורסער, וועמענס כוח־המדמה האָט געליפערט אזא וואונדערלעכן שטאָף פאַר פּרצעס דריי מתנות? אין אונזערע יידישע ענציקלאָפּעדיעס און ביאָגראַפישע לעקסיקאָנען האָב איך זיין נאָמען נישט געפונען, אויך אין הרב שמעון יעקב הלוי גליקסבערגס הדרשה בישראל (תל־אביב ת״ש) איז קיין זכר פון אים ניטאָ. איך זע אים אויך ניט אין רש״י פינס קריה נאמנה און ניט אין הלל נח מגיד שטיינשניידערס עיר ווילנא

על כל פנים, דעם משל האָט ר׳ אברהם סטאַוויסקער געהערט פון ר׳ משה קורסער אין דער יוגנט און ווען ער דערמאָנט דעם משל איז שוין ר׳ משה קורסער באַצייכנט אלס „כבוד הצדיק המנוח״ און אזוי ווי דאָס ספרל איז געדרוקט אַרום 1852, האָט ממילא עס דער ווילנער מגיד גענוצט אין א דרשה מיט אסך יאָרן פריער. אז דער רשפּי קשת איז דער ערשטער ליטעראַרישער מקור פון דער מעשה׳לע לייגט זיך אויפן זינען. ר׳ אברהם סטאַוויסקער ווייזט אַרויס בקיאות אין דער דרוש־ליטעראַטור און אין חז״ל, ממילא קאָן דאָס מעשה׳לע ניט זיין א באַקאַנטע געשיכטע פון באַקאַנטע מקורות. א דרשן ווי ר׳ אברהם וואָלט זיכער דערפון געוואוסט. מען מעג דעריבער אָננעמען, אז ר׳ משה קורסער איז טאַקע דער וועלכער האָט דעם משל אליין געשאַפן און ר׳ אברהם

באצייכנט אים דעריבער ווי דעם קוואל פון וועלכן ער האָט דעם משל געהערט בעל־פה — „שמעתי משל נמרץ מפי הרב המגיד המפורסם כבוד הצדיק המנוח משה קורסער״.

האָט פרץ דעם משל געזען טאקע אין דעם רשפי קשת? גאַנץ מעגלעך. פרץ האָט געזוכט און געניטשטערט מאטעריאל פאר זיינע שאפונגען אומעטום, אין ספרי־מוסר און מעשה־ביכלעך און אפשר טאקע אויך אין דרוש־ספרימלעך, באזונדערס א הספד־ספרל וואָס איז פארבונדן מיט א גדול בהלכה ווי ר׳ עקיבא אייגער. דער מחבר פון רשפי קשת ר׳ אברהם סטאַוויסקער, איז ארומגעפאָרן זאמלען פאָנדן פאר זיינעם א גרעסערן ספר אבני זכרון אויף הלכה און עס האָט זיך מיט אים באפריינדעט אליעזר ליפמאן זילבערמאַן, רב און שוחט פון ליק, וועלכער האָט טאקע געהאָלפן ר׳ אברהמען ארויסגעבן דאָס ספרל רשפי קשת. ער האָט אויך בייגעטראָגן א קלאָגליד „הגה והי״ וועגן ר׳ זלמן טיקטין, רב פון ברעסלוי. אויב אזוי מעג מען אפשר משער זיין, אז ר׳ אברהם האָט איבערגעלאָזט א צאָל עקזעמפלארן ביי ר׳ א״ל זילבערמאַן און אייניקע פון זיי זיינען מן הסתם פארטיילט געוואָרן אויך צווישן פארשידענע משכילים, מיטארבעטערס פון דער צייטונג און אנדערע, און אזוי האָט דער רשפי קשת קורסירט במשך פון יאָרן פון איין משכיליש הויז צו אַן אנדערן און אויך ביי מוכרי ספרים וואָס האנדלען מיט השכלה־ביכער. אזוי האָט עס דערגרייכט פרצן, כאָטש ער האָט אפשר ווייניק געלייענט ספרי דרוש. דער משל איז אפשר אויך איבערגעגאנגען אין אנדערע ספרים אָדער גענוצט געוואָרן פון שפעטערדיקע דרשנים און פרץ האָט עס א מאָל געהערט.

ס׳איז אינטערעסאנט, וואָס דאָס יאָר אין וועלכן רשפי קשת איז דערשינען, 1852 (לויט ווי עס גיט אָן פרידבערג), איז אויך דאָס יאָר, ווי מען נעמט אָן, ווען פרץ איז געבוירן געוואָרן.

אונזערע ביבליאָגראפן וועלן דער פרץ־פאָרשונג א טובה טאָן, ווען זיי וועלן אָפזוכן וועד זיינען עס געווען ר׳ משה קורסער און ר׳ אברהם סטאַוויסקער.

✶

אין זעלבן בריוו פון הער זשאָרזש אראָנסאָן צו הער צוויבאַק, ברענגט הער אראָנסאָן אויך פאָלגענדן פאקט:

„אין ניו־יאָרק האָט געלעבט א ייד מיט דעם נאָמען אהרון צבי פרידמאַן (אפשר א רב), נישט פאר אייערע צייטן, דאס איז געווען אין יאָר 1850. דער ייד האָט ארויסגעגעבן א ספר וועגן שחיטה, איינער פון די ערשטע ספרים אין אמעריקע. דער ספר איז איבערגעזעצט געוואָרן אין ענגליש, דייטש און פראנצויזיש. דער ייד איז געווען א סטאַוויסקער. (די געשיכטע פון די יידן אין אמעריקע, פ. ווייערניק, ז׳ 426)״.

הרב הגאון ר' בנימין אליהו רמיגולסקי זצ"ל

הקדמה לספר ההלכה „הדרת בנימין" של הרב ר' בנימין אליהו רמיגולסקי זצ"ל

עוד עומדים אנו נדכאים ושבורי־לב תחת הרושם של האבידה הגדולה, שאבדה לנו ולעמנו בהלקח מאתנו אמו"ר הגאון הגדול, המפורסם בכל קצוי ארץ, ר' בנימין אלי' רמיגולסקי זצוק"ל, אך מפני גודל חובתנו ותשוקתנו למלאות, בלי אחור, את רצונו האחרון של אבינו זצ"ל, חשים אנחנו להחל להדפיס את חיבוריו הרבים הנמצאים אתנו בכתובים.

לספר הנוכחי „הדרת בנימין" שני חלקים: חלק א' „הדר המקדש" על הלכות קדשים, וחלק ב' „הדר הקודש", הדרנים על דרך הפלפול והדרוש. הספר שמוציאים אנו בזה לאור, הוא הראשון מששים כתבי־היד שהניח אבינו זצ"ל על כל

מקצועות הש״ס, בבלי וירושלמי, מדרש ואגדה, פוסקים ראשונים ואחרונים ושו״ת אשר השיב לשואליו בדבר ה׳, זו הלכה למעשה.

לפני שנה בערך התחיל אבינו הגאון זצ״ל, לסדר את חידושיו על עניני קדשים שהיו חביבים עליו ביותר, ועד יום מחלתו הקדיש כל שעה פנוי׳, ביום ובלילה, לסדר ספרו זה, אבל לא הספיק אבינו לסדר את כל הסימנים של הספר. מחלתו האנושה שחלה בה פתאום בדרכו מורשה לסימיטיץ היתה בעוכריו, ולכן מסרנו את הסימנים הנשארים (חמשת הסימנים האחרונים של „הדר המקדש״) כמו שנמצאו בכתב־היד. את הסימן „קבלת דם אשם מצורע״ וכו׳, שהתחיל אבינו זצ״ל לסדרו ולא הספיק לגמרו, מדפיסים אנו בשתי הנוסחאות.

✶

מוצאים אנו לנחוץ למסור בזה גם קטעים אחדים מתולדותיו וחיי הגאון המחבר זצ״ל. אבינו זצ״ל נולד בשנת תרל״א לפ״ק בעיר קיידאן בליטא, נין ונכד להגאון הגדול בעל המחבר „כנסת יחזקאל״. עוד בימי ילדותו הצטיין בכשרונותיו הנפלאים ובשקידתו העצומה עד כי בהיותו בן י״א שנה כבר ידע את כל „עין יעקב״ בע״פ ממש. בן שבע־עשרה למד כבר בוולוזין ושם יצא שמו לתהילה בתור אחד מגדולי הלומדים שבישיבה ונתפרסם בשם „העלוי מריגה״ (הוריו עזבו בזמן ההוא את קיידאן ועברו לריגה). בעת ההיא ידע כבר את כל הש״ס בבקיאות נפלאה וחריפות עצומה. כבן עשרים נשא לו לאשה את אמנו הצדקנית פרומה רחל תחי׳, בת הרב הגביר ר׳ יהודה לייב גורדון ז״ל מבלטרימנץ, ולאחר שישב שלוש שנים על שולחן חותנו ולמד בשקידה עזה לא רצה בשום אופן לקבל עליו עול רבנות.

אמנו שלחה במסחר ידה ואבינו זצ״ל המשיך עבודתו, עבודת הקודש, והרבה חידושים חידש בעת ההיא עוד בטרם התמנותו לרב. כבן עשרים ושלש הוסמך מהגאון ר׳ שלמה מוילנה, שהאיץ בו לקבל עליו משרת רבנות, אבל אבינו בחר לשמוע לקול ידידו ואוהבו האמיתי, הגאון הצדיק ר׳ משה דאנישבסקי, בעל מחבר „באר משה״, ונסע לכולל של הגאון הגדול ר׳ יצחק אלחנן ז״ל.

ר׳ יצחק אלחנן ז״ל הסמיכו, ובהכירו את ערכו הרם בתורה ובמעשים השפיע עליו שיקבל עליו משרת רבנות. מלבד גודל ידיעותיו וגאון תורתו היה אבינו בעל מידות, שנא את השקר בתכלית שנאה ובכל ימי חייו היה האמת נר לרגליו. בן שתים־עשרה שנה קיבל עליו שלא להוציא שום דבר שקר מפיו ושלא להשבע ובכל ימי חייו לא עבר על דברתו זו. צניעותו היתה גדולה מאד, היה נזהר במצוה קלה כבחמורה, היה מניח בכל יום בביתו בהצנע תפילין של רבנו־תם, ואיש לא ידע מזה חוץ מבני משפחתו. אהבתו לבריות ומסירותו לכל אדם מישראל היתה בלתי מוגבלת.

משנת תרס״ט לפ״ק שימש ברבנות יותר מעשרים שנה בקהלות: טריסטינה, סטביסק, גרייבה, ולבסוף בסמיאטיץ. בכל הערים הצטיין במסירות נפשו לבני עדתו. ביחוד עבד הרבה לטובת בני עדת סטביסק בשנות המלחמה הקשות. כל בני עדתו, הזקנים עם הצעירים, היתה נפשם קשורה בנפשו בשביל חכמתו וטוב לבו.

כך, למשל, לא נתנו לו בני עדת סטביסק לצאת מעירם כשקיבל כתב רבנות מבריינסק, ויום צאת אבינו זצ״ל לגרייבה היה יום אבל לכל העיר.

אעפ״י שהיה תמיד טרוד בעניני הרבנות הצטיין בשקידתו הנפלאה ובכל שעה פנויה עסק בתורה. גם היה חכם גדול בהויות העולם ופסקי דיניו בעניני ממונות נודעים לתהילה גם בין הנכרים. בכלל היה אבינו, כמו שכותבים עליו רבים מגאוני דורנו, חד מגאוני קדמאי. גאון קדמון היה בבקיאותו הנפלאה בש״ס, בבבלי וירושלמי, מכילתא, ספרא, ספרי, ובכל חדרי התורה רז לא אניס ליה ולא פסק פומיה מגירסא עד יום חליו.

קדמון היה בחריפותו העצומה שעליו מעידים יותר מששים חיבוריו. קדמון היה בעדינות לבו ובאהבתו לבריות בכלל ולעמו בפרט, וכל מי שדיבר אתו מכל מפלגות העם וגם חסידי אומות העולם נעשו לידידיו. קדמון היה באהבתו הגדולה והעצומה לארץ־ישראל ובדרשותיו הרבות שהיו מצוינות, היה קורא בדברים חוצבים להבות אש לכלל ישראל שידאגו לארצם וישלמו את חובתם לה. וכה עבד הגאון הענקי הזה על שדמות התורה, הוראה ואהבת עמו וארצו הקדושה מלא התלהבות, כוח עלומים ושאיפות נשגבות עד אשר עלה אליהו השמימה בשבת קודש, כ״ה בסיון, דהאי שתא תר״ץ.

ת.נ.צ.ב.ה.

משפחת הגאון המחבר זצ״ל

סמיאטיץ, שלהי ירח מנחם־אב תר״ץ לפ״ק

הרב צדוק הכהן

הרב הגאון רבי ראובן כ״ץ זצ״ל

מרן הגאון ר׳ ראובן כ״ץ זצ״ל, לשעבר רבה של סטביסק ואח״כ במשך שלושים ושתים שנה הרב הראשי אב״ד ור״מ של פתח־תקוה, היה אחד מגדולי הרבנים בדור האחרון. שיטתו, פסקיו ומסקנותיו היו מבוססים על אדני התורה והמוסר, התבונה והדעת.

הוא היה מאותו סגל חבורה, שדבריו השפיעו ורישומם היה ניכר על הציבור, הן על הציבור החרדי והחפשי גם יחד, הן על רבנים ומנהיגי העם. אישיותו הרב־גוונית, למדנותו המופלגת, פיקחותו ותקיפותו יחד עם חריפות שכלו, הן אשר עיצבו את דמות הציבור החרד לדבר ה׳.

בכל שעה שהיתה מתעוררת בעיה הלכתית קשה, כאשר היהדות הדתית נמצאה בסבך של בעיות ומריבות בינה לבין עצמה, או בינה לבין הלא דתיים, היו פונים לרבה של פתח־תקוה שיחוש לעזרה ויתיר בחכמתו ובבינתו את הסבך, ויוציא לאור מסקנתו הברורה והברוכה.

את רבנותו נהג בעוז ובתקיפות. גם בימי זקנה ושיבה, במועצת הרבנות הראשית לישראל ובכינוסי רבנים, הטו אוזן קשבת לדעתו של „הרב מפתח־תקוה״.

את דרך חייו עשה, לא בסערה ובקפיצות, אלא מתוך שקידה והתמדה, התפתחות ועליה רוחנית שלבים שלבים. ראשיתו מצער — כסא הרבנות בעיירה הקטנה שעלוב, ואחריתו — אחד מגדולי הדור האחרון.

עריסתו עמדה בעיירה הקטנה אולשאן שבפלך וילנה. שם נולד א׳ דר״ח אייר תר״מ לאביו הרב ר׳ שמעון ז״ל, מלומדי המקום שעסק במסחר. כבר בילדותו ניכר כי לגדולות נוצר. כבן 11 היה בקי במסכתות שבת ובבא-קמא ונודע בשם „העילוי מאולשן״. בדרשת הבר-מצוה שלו, והוא תלמיד בישיבת איוויה, נשא פלפול שהפליא את גדולי המקום.

מאיוויה עבר לישיבת מיר ובגיל 15 נתקבל לישיבת ראדין של מרן החפץ חיים זצ״ל. כעבור שנה נסע לישיבת „כנסת ישראל״ בסלובודקה, שבראשה עמדו הגאון ר׳ מ״מ אפשטיין זצ״ל ור׳ נתן צבי פינקל זצ״ל. בשנת תרנ״ז—תרנ״ח נמנה על י״ד התלמידים המיסדים של ישיבת סלוצק, שנוסדה ע״י הגאון ר׳ איסר זלמן זצ״ל.

בשנת תרס״ג עבר לוילנה, שם בחר בו הגאון ר׳ אברהם יצחק משכיל לאיתן זצ״ל, רבה של חסלביץ, כחתן לבתו הצדקנית רייכל ע״ה, שעמדה לו לעזר בכל מפעליו עד יומה האחרון עלי אדמות.

בבית חותנו התמחה בהוראה הלכה למעשה והוסמך על־ידי גאוני הדור. לא ארכו הימים והוטלה עליו כהונת הרבנות. רבנותו הראשונה היתה בעיירה סעלוב בפלך מינסק, ובשנת תרס״ט עלה על כס הרבנות באמדור. 14 שנה שימש רבה של אמדור, ומשם היתה מצודתו פרושה למרחקים. עדות לכך היא פנייתו של הגה״צ רבי נתן צבי פינקל, הידוע בשם „הסבא מסלובודקה״, מאדר תרצ״ג אל רבנו לצאת יחד עם ראש הישיבה הגאון ר׳ משה מרדכי אפשטיין זצ״ל, בשליחות מיוחדת לבירת המדינה פטרבורג, להצלת הישיבה הגדולה אשר לדברי הסבא „מפרפרת בין ההווה וההעדר ח״ו״. עניין מיוחד בפיסקה בה מציין הסבא: „למותר לציין שיהיה הדבר בסוד, לבל יוודע לשום אדם מכל הנ״ל, עד לאחר המעשה״. שם עברו עליו שנות מלחמת העולם הראשונה על כל תלאותיה: המשטר הצבאי הרוסי, שלטון הכיבוש הגרמני, ימי המעבר לכינון הממשל הפולני ולבסוף היד הרשעה והזדונית של הממשל הפולני הלאומני. בשנים טרופות אלו עשה הרב כ״ץ לא רק בהוויות דאביי ורבא, אלא גם בעסקנות ציבורית. במסירות נפש ממש הגן על זכויות היהודים בפני השלטונות המתחלפים, אירגן הגנה עצמית והציל ממוות הרבה נפשות מישראל. בזכות השתדלותו בוטלו כמה גזירות קשות ורבים שנדונו, ובין היתר אחד שנאשם בריגול, שוחררו. כן עשה הרבה לשיקומם של הפליטים ונפגעי המלחמה והיה יושב־ראש הבנק המקומי לסעד ויושב־ראש ועד העזרה האמריקני „ג׳וינט״ במחוז גרודנה. בימי המעבר משלטון לשלטון, כשרבתה הבריונות ורבו ההתעללויות ביהודים, אף יזם והקים יחידה של משטרה יהודית, שהיתה נתונה לפיקוחו ולמשמעתה של הקהילה, והיא שהבטיחה את שלום יהודי אמדור.

בשנת תרפ״ב הוציא את ספרו הראשון „שאלות ותשובות דגל ראובן״, בו הראה בקיאות וחריפות בכל מקצועות ההלכה וביחוד גילה את כשרונו לבאר ולהסביר בקלות ובפשטות ענינים קשים ומסובכים. הספר עשה רושם בעולם התורני והופעתו היה מאורע חשוב בקרב תלמידי הישיבות, שראו בו ספר עזר ללימודיהם. הופעת הספר עשתה שם למחברו וכעבור חדשים אחדים הוזמן לשבת על כסא הרבנות בעיר סטביסק בפלך לומז׳ה.

בסטביסק, בה שימש כרב העיר על מקומו של הצדיק הנודע בדורו, הגאון ר׳ חיים ליב זצוק״ל, הוכר בכל גודלו, וכל תושביה הרגישו בגדלותו, בהיקף ידיעותיו העצומות ובשילוב צדקותו ואהבת התורה ללא סייגים שבו וביחוד באהבתו לכל נברא בצלם כמדת אהרן הכהן אבי משפחתו „אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה״. שכן בכל מקום שישב, יסד ישיבות לצעירים וחבורות בבתי כנסיות להתעמקות בתורה.

גם בסטביסק כבאמדור השקיע מרץ לביצורם של מוסדות התורה והחינוך ולשיפור מצבם הכלכלי של יהודי העיר. ביזמתו נוסדה בעיר „קופת מלוה וגמילות חסדים״ למתן הלוואות לשיקומם של בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים, שנתרוששו מכובד עול המסים שהטילה עליהם הממשלה. כן עשה ליסודן של

ישיבות קטנות בערי הסביבה והיה פעיל בועד הישיבות שנוסד על־ידי הגאון רבי חיים עוזר גרודז'נסקי מוילנה.

בשנת תרפ"ה הופיע ספרו השני בשם „דודאי ראובן", הכולל דרושים ובאורים על ספרי בראשית ושמות. גם ספרו זה נתקבל בהערכה בחוגי הרבנים והדרשנים.

בתקופת כהונתו בסטביסק, בחורף תרפ"ט, נדרש ע"י זקן גאוני הדור, בעל ה„חפץ חיים", לצאת לשליחות לארה"ב להצלת הישיבות בפולין, וביחוד ישיבת „חפץ חיים". עדות לפניתו זו הוא המכתב דלהלן, שנכתב בכתב יד קדשו של בעל ה„חפץ חיים":

„ב"ה יום ט' לחודש מרחשון תרפ"ט.

„כבוד ידידי הרבנים הגאונים שי', ואל כבוד הנדיבים האלופים, חובבי ומוקירי תורה ראשי קהלות ישראל באמריקה ד' עליהם יהיו.

הנני פונה בזה בבקשתי אל מע"כ הרבה ע"ד ישיבתי הק' הנמצאת כעת, לדאבוני, בלחץ נורא למאוד ומסובלת בחובות עצומים, המעמידים את כל קיומה בסכנה ח"ו. ובקשתי את ידידי הרב הגאון המפורסם מו"ה ר' ראובן כ"ץ שליט"א, אב"ד דעיר סטאויסק בעה"מ ס' דגל ראובן, שקיבל עליו הטורח הגדולה לנסוע למדינתכם, לעורר את נדיבי עמנו לחלץ הישיבה ממצבה הנורא, ולהקימה על מעמדה הנכון בעזה"י ובקשתי שטוחה בזה מכבודם הרמה לכוא לעזרת הרב הגאון הנ"ל במלאכתו הקדושה למען קיומה של הישיבה שמרביצים בה תורה יותר מחמישים שנה, אשר הרבה עמלתי על קיומה, ואשר לומדים בה גם היום עם האברכים קרוב לשלשה מאות איש מופלגי תורה ויראה, וזכות המצוה הגדולה של החזקת תורתנו הק' יעמוד לכל העוזרים והמסייעים, ויריק ד' עליהם שפע ברכה והצלחה בכל עניניהם, כנפשם וכנפש המברכם ומכבדם

ישראל מאיר הכהן בעה"מ ספר חפץ חיים ומשנה ברורה מעיר ראדין."

ראשי קהילת סטביסק התחשבו בפניה של גדול הדור, בעל „החפץ חיים", ואישרו לרבם הגר"ר כ"ץ חופשה לשנה, מ־1 בנובמבר 1928 עד ל־1 בנובמבר 1929, ולעת העדרו מהעיר נתמנה בנו הרב שמעון לממלא מקומו.

שליחותו בארה"ב הוכתרה בהצלחה. בעוד הוא עושה נפשות לחיזוק התורה בפולין, הוזמן על־ידי הקהילה היהודית בעיר באיון (ניו־ג'רסי) לשבת בה על כסא הרבנות. הרב ראובן כ"ץ נענה להזמנה וקיבל את המשרה. גם באמריקה רכש לו עד מהרה מקום מכובד בקרב הרבנים במדינה. היה פעיל באגודת הרבנים ועשה הרבה להרמת מצב היהדות. תקופה קצרה לאחר בואו בועידה השנתית של הרבנים באייר תרצ"א, נבחר לכהונת סגן הנשיא של אגודת הרבנים.

לאחר פרעות תרפ"ט, אמר בהספד על קרבנות הטבח האכזרי בין היתר: „אם באמת רצוננו לתת לשונאי נפשנו תשובה שלמה וניצחת וגם לנקום את דם

פ"ר מס' 3

ישיבת הנהלת ועד הקהלה היהודית בסטאביסק
שהתקיימה ביום ה 9 בספטמבר 1928 במשרד ועד הקהלה

חלק הישיבה של הנהלה 5 במספר
נוכחים חברי הועד 4 —"—
נעדרים ברשות 1 —"—

נוכחים: יושב ראש שמואל [illegible]
חברים: [illegible], [illegible] [illegible], מאיר [illegible].
נעדרים: הרב ראובן כ"ץ
המזכיר [illegible] הועד ש. שפירו הרושם פ"ר הישיבה.

יושב ראש מקריא סדר יום של הישיבה.

1. פ"ר ישיבה הקודמת
2. בירור בקשתו של הרב ראובן כ"ץ להנהלת הקהל לתת לו חופש, בכדי לנסוע לאמריקא הצפונית.
3. שונות

__סעיף 1.__ המזכיר ועד ש. שפירו מקריא הפ"ר של הישיבה הקודמת שאושר ללא השגות.

__סעיף 2.__ יושב ראש מקריא את בקשתו של הרב ראובן כ"ץ להנהלת הקהל לתת לו חופש לזמן [illegible] מה 1 לנובמבר 1928 עד לאפריל שנת 1929, [illegible] לנסוע לאמריקה, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] את החופש המבוקש. [illegible] [illegible] [illegible] הרב ראובן כ"ץ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]:

א. הרב ראובן כ"ץ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

ב. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ג. [illegible] [illegible] של הרב באמריקה [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] וסטאביסק [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible].

ד. [illegible] [illegible] [illegible] כ"ץ [illegible] [illegible] את התפקיד של רב הקהלה [illegible] [illegible] של הרב כ"ץ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible])

ה. [illegible] לרב ראובן כ"ץ [illegible] ה 1 לנובמבר השנה, עד 1 לספטמבר 1929 [illegible] [illegible] [illegible].

ו. [illegible] [illegible] הרב ראובן כ"ץ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] של הרב.

אישור נסיעת הרב כ"ץ לאמריקה

ב. לשלוח לרבנות רב"ל כ"ץ כל התשלומות המאוחרים בתקציב לשנת 1928/29 ושנת 1929/30.

ג. לא לשלוח לממלא מקום שום תשלומים מתקציב של ועד הקהלה ולהזמין את הרב ראובן כ"ץ [illegible], שממלא יהיה על חשבונו.

סעיף 3 שונות

לא היו הצעות.

בזה הישיבה הושלמה.

נחתמו: חיים קלינסקי, ש. שמואל. מאיר לב. ז. [illegible]

[illegible]

[illegible] ראש הועד: ש. שמואל

המזכיר: ש. [illegible] בשם ועד הקהלה.

אישור נסיעת הרב כ"ץ לאמריקה מטעם ועד קהילת סטביסק

ישראל מאיר הכהן

מח"ס "חפץ חיים" ו"משנה ברורה"

ראדין, פלך ווילנא.

RABIN

ISRAEL MEIER KAGAN

RADUŃ, z. Wileńska

(Poland).

ב"ה יום ... לחודש מרחשון תרפ"ט

כבוד ידידי הרבנים הגאונים נ"י

[illegible]

[illegible] באמעריקא ה' עליהם יחיו

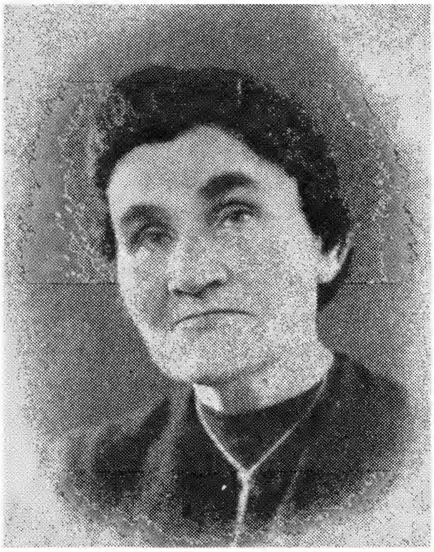
[illegible]

בעהמ"ח ספר חפץ חיים ומשנה ברורה

המכתב של ה"חפץ חיים"

קדושינו הנשפך, חובתנו לקום ולעלות לארצנו הקדושה, שקיבלה כעת תוספת קדושה על ידי דם הקדושים, לחונן עפרה, לתפוס את עמדות הנופלים במלחמת הכיבוש ולעמוד לימין בניה ובוניה".

ואמנם לא רק נאה דורש היה, אלא גם נאה מקיים. כאשר קיבל בשנת תרצ"ב כתב רבנות מאם המושבות בארץ־ישראל, היא פתח־תקוה, עזב את ארה"ב ועלה לארץ משאת נפשו וחלום נעוריו. ידידים רבים דיברו על לבו וניסו להניאו מצעד זה, אולם אשתו, הרבנית רייכל, שהיתה מפורסמת בפיקחותה ושאר רוחה, עמדה לימינו והכריעה את הכף.

הרבנית רייכל כ"ץ ז"ל

הרב ראובן כ"ץ, ששימש כאב בית־הדין דפתח־תקוה, היה אחד הדיינים שעל כתרו היו חרותים שלוש המעלות הגדולות שעל הדיין להשתבח בהן: אנשי חיל, ירא אלקים, ושונא בצע.

בארץ־ישראל נפתחו לפניו אופקי פעולה חדשים בכל תחומי החיים הציבוריים, הרבנות והרבצת התורה. להלכה שימש כאב בית הדין והרב הראשי של פתח־תקוה והמחוז, אולם למעשה היה הרבה יותר מזה. זמן קצר לאחר בואו לארץ, והימים ימי כהונתו בקודש של הרב הראשי הגאון האדיר מרן רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, כבר חרגה רבנותו של רבנו מתחומה של פתח־תקוה, והקרינה על פני רחבי הארץ. הוא נעשה לאחד מעמודי התווך של הרבנות הראשית והיהדות הדתית בארץ, תלפיות להוראה והלכה, ומכל קצוי הארץ נהרו אליו רבנים וגדולי תורה.

השפעתו היתה גדולה לא רק בעירו והמחוז אלא בכל עניני הרוח והציבור במדינה, והיה משתתף בכל האסיפות לחזק כל בדק. תמיד נבחר כחבר המשלחות השונות לדבר אל השרים היושבים ראשונה במדינת ישראל, בעניני הישיבות וחיזוק הדת.

נמנה עם מיסדי ועד הישיבות בארץ־ישראל ושימש כחבר הועד הפועל שלו. היה חבר הרבנות הראשית לישראל עד יומו האחרון. לעת זקנתו וחולשתו היו הרבנים הראשיים יחד עם כל חברי הרבנות הראשית באים אל ביתו לקיים בו את ישיבות הרבנות הראשית.

כל שנותיו הרביץ תורה לתלמידיו וביחוד בישיבת פתח־תקוה. כך מתאר אותו אחד מתלמידיו המובהקים: „...במיוחד בעת הופיע לפנינו בהיכל הישיבה לשם השמעת שעוריו הקבועים בהלכה. כאשר רק עברה הידיעה כי הרב בא להשמיע שעור, מיד התחשמלה האוירה כולה. הרגשה עמוקה ועילאית של רוממות ויראת כבוד חפפה את כל תלמידי הישיבה המבוגרים והצעירים כאחד. ראינו בו ראש הישיבה בעל שיעור קומה שמעטים דוגמתו בעולם הישיבות״.

על אף עבודתו המסועפת בשטח הרבנות לא נגרעה כמלוא הנימה מסירותו לישיבתו, הישיבה הגדולה, בה ראה את גולת הכותרת של חייו הן בשטח הרוחני, להעלאת רמתה ועיצוב דמותם של תלמידיה, והן בשטח הכלכלי לביצורה וביסוסה לשם סיפוק צרכיהם של בני הישיבה. ואכן ישיבת פתח־תקוה לא היתה רק הישיבה הראשונה ב„אם המושבות״, כי אם גם „אם הישיבות״ בישוב החדש.

הרבה זמן ומרץ הקדיש רבנו לבעיית החינוך הדתי לתינוקות של בית רבן. כבר בשנת תרצ״ג, שנה בלבד לאחר בואו ארצה, התקיימה בפתח תקוה על פי יזמתו, אסיפה רבה של גדולי הרבנים וראשי הישיבות בארץ. במרכז הדיונים עמדה שאלת החינוך הדתי. באותו מעמד נוסד בנשיאותו חינוך התורה שהקים בימים ההם רשת מקיפה של בתי תלמוד תורה ברחבי הארץ, שהתפתחו ברבות הימים ושימשו יסוד לרשת החינוך העצמאי.

בשנת ת״ש הדפיס את החלק השני של ספרו „דגל ראובן״ ובו גם מספר תשובות הלכה למעשה בדינים התלויים בארץ, כגון: ערלה, לקט, שכחה ופאה בזמן הזה. בשנת תש״ט הוציא לאור את החלק השלישי של ספרו זה ובו פרסם גם משא־ומתן של הלכה עם גאוני ירושלים ר׳ צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, ור׳ יעקב משה חרל״פ ראש ישיבת מרכז הרב, ויתר גאוני הדור. תשובה אחת בעניני עגונות הופנתה לגאון רבי שלמה דוד כהנא ז״ל, מי שהיה רבה של ורשה ובסוף ימיו כיהן פאר בעיר העתיקה בירושלים. הרב כהנא שאל לחוות־דעתו בענין הנשים שנתעגנו בשנות ההשמדה על־ידי הנאצים ימ״ש. תפיסתו המקורית בבעיה כאובה זו הפליאה את בעלי ההוראה המובהקים שטיפלו בה. חלק זה מספרו „דגל ראובן״ זכה בפרס הרב קוק מטעם עירית תל־אביב וכבר הופיע בשלוש מהדורות.

בשנת תשי״ד הוציא לאור את הכרך השני מספרו „דודאי ראובן״, דרושים ובאורים על ויקרא, במדבר ודברים, וספח לכרך זה הקונטרס „אהל רחל״, דברי הספד והערכה על רעיתו הרבנית רייכל ע״ה, שנפטרה ביום כ׳ בשבט תשי״ד.

עם תקומת המדינה נתרבו תפקידיו וגדלה אחריותו להורות הלכה למעשה

בשאלות חמורות ומסובכות שלא היו קיימות לפני הקמת המדינה. ביחוד הוטל עליו עול ההוראה לאחר פטירת הרב הראשי הגאון רי"א הרצוג והגאון הירושלמי רצ"פ פרנק. רבנו ידע את אחריותו הגדולה גם כלפי שמיא וגם כלפי העם שהוא שוכן בקרבם, והיה יורד לעומקו של הדין כדי למצוא כוח דהיתרא. לא תמיד עלה הדבר בידו, אולם כל אימת שזכה ומצא, שמח שמחה גדולה שזכה להתקין גשר המקשר את ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל.

עם הסתלקותו גלה כבוד מישראל.

מרן הגאון זצ"ל השאיר אחריו את הבנים: הרב שמעון כ"ץ, מטפל בעניני עגונות המיוחדים מטעם הנהלת בתי הדין הרבניים בישראל; פרופ' ד"ר אברהם יצחק כ"ץ, פרזידנט של דרופסי קולג' בפילדלפיה (ארה"ב); הרב אהרן כ"ץ, חבר בית הדין הרבני האזורי ירושלים; ניסן כ"ץ, תעשיין בארה"ב; הרב אליעזר כ"ץ, הרב הראשי של קליפטון (ארה"ב); הרב יחיאל מיכאל כ"ץ, מראשי הישיבה־אוניברסיטה בניו יורק; דינה הרכבי, רעיתו של הסופר צבי הרכבי; חסידה סורוצקין, אלמנתו של הרב ישראל סורוצקין ז"ל, שהיה חבר בית הדין הרבני האזורי תל אביב.

ישעיה ווסרמן

הרב הגאון ר' נחמן שמואל ווסרמן זצ"ל

אבא ז"ל נולד בשנת תרמ"ז—1887 בעיירה נובלה במחוז פינסק. זאת היתה עיירה קטנה מוקפת ביצות ואגמים, מבודדת מהישובים השכנים עקב קשיי תחבורה, שהתנהלה על־פי רוב בסירות על פני האגם.

תושביה היהודים של נובלה היו רובם ככולם עניים — בעלי־מלאכה ודייגים. כשאבא הגיע למצוות וכבר לא היה מלמד בנובלה ללמדו, שלחו אביו, השוחט ר' יעקב ז"ל, לאחת הישיבות הרחק מן הבית. בהיותו כבן שבע־עשרה נתקבל לישיבתו של הגאון ר' ברוך דב ליבוביץ זצ"ל בעיירה הלוסקי. רבו חיבבו מאוד בגלל הבנתו העמוקה ותפיסתו המהירה ונועם הליכותיו, וצרפו ללמוד בחברותא עם תלמידו המובהק הג' ר' שלמה היימן ז"ל, מי שהיה אח"כ ר"מ בבראנוביץ' יחד עם הגאון ר' אלחנן ווסרמן זצ"ל, ואח"כ עמד בראש הישיבה „תורה ודעת" בניו־יורק. כל ימיו שמר אבא חיבה לרבו והרב שמר חיבה לתלמידו. זוכרני, כשבאתי ללמוד בישיבת קמניץ, שבראשה עמד הגאון הנ"ל, ואמרתי לו את שם אבי, האירו פניו, שאל לשלומו ושמח שמחה רבה שעל תלמידיו נמנה בן תלמידו החביב. פעם כשבא ר' שלמה היימן, בעת משבר כספי קשה לישיבתו, לביאליסטוק, לערוך מגבית לטובת הישיבה, פנה לאבא שיבוא לעזור לו, והוא כיהן כבר כרב בסטביסק. אבא ז"ל לא היסס רגע, עזב לשבועיים את המשפחה והרבנות, בא לביאליסטוק והקדיש כל מרצו ואונו למשימה שהטיל עליו רבו.

מהלוסקי נסע אבא לישיבה המפורסמת בוולוז'ין, שעמדה בשיא פריחתה. שם

גם הוסמך לרבנות ע״י ראש הישיבה, הגאון ר׳ רפאל מוולוז׳ין זצ״ל. כעבור שנים אחדות נשא לאשה את בתו של בעל־בית נכבד ובר־אורין בעיירה קריליץ, הסמוכה לנוברדוק. חותנו היה בעל חנות לאריגים ונחשב לאיש אמיד. בתו, אמי ז״ל, הצעירה בין שש בנותיו, שכולן נישאו לתלמידי־חכמים, עזרה לו בחנות. הוסכם שאחרי החתונה תשאר אמי בבית הוריה, תוסיף לעזור בחנות ובמשך שנים אחדות יוכל בעלה להמשיך לעסוק בתורה. אחרי חתונתו נסע אבא לישיבת

נוברדוק הסמוכה, שם למד כשנתיים אצל הגאון ר׳ יוזל הורביץ זצ״ל — „הסבא״ מנוברדוק. רק לשבתות היה נוסע הביתה. שנתיים אלו במחיצתו של ה„סבא״ היו מכריעות בחיי אבא, שכן בהשראתו של ר׳ יוזל אימץ לעצמו את המידה לא להרתע משום דבר ולא לפחד מאיש בהגנו על ענין שראהו כצודק. ואכן היו הרבה מקרים בחייו הציבוריים, שעמד יחיד נגד רבים, בידעו כי הצדק עמו. ממנו גם למד את מידת הבטחון, שהיתה נר לרגליו במצבים הקשים ביותר.

אחרי מלחמת העולם הראשונה התישב אבא ומשפחתו בנוברדוק, שם פתח חנות לאריגים. אמי, שהיתה מצויה בעבודה זו מנעוריה, ניהלה את החנות, דבר שאיפשר לאבא לקבוע עתים לתורה וגם לעסוק בצרכי ציבור. הוא יסד

בית־ספר דתי לילדים ואח״כ ישיבה קטנה. בערבים הרביץ תורה לבחורים עובדים. המשבר הגדול שפקד את המסחר היהודי בפולין בשנות העשרים, הביא את הורי לידי כך שראו הכרח למכור את כל הסחורה כדי לפרוע את החובות שחבו לסוחרים הסיטונאים ולחסל את העסק. משנשאר בלי פרוטה נאלץ בלית ברירה לקבל משרת רבנות.

בראשונה כיהן כרב בעיירות ליפנישוק ולנין. זו האחרונה, ששכנה קרוב לגבול הפולני־רוסי, היתה מנותקת משאר העיירות בסביבה. בלילות הוטל על תושביה עוצר תמידי ומי שלא היה תושב קבוע נזדקק לרשיון מיוחד לבוא בתחומה. הבדידות העיקה עליו וכשהציע לו ידידו, הרב משה שצקס זצ״ל, שנתמנה בינתיים לרבה של לומז׳ה, את הרבנות בסטביסק, קיבל את ההצעה בשמחה, כי משרת הרבנות בסטביסק היתה מכובדת מאז כיהן בה הצדיק ר׳ חיים־לייב מישקובסקי זצ״ל, שהיה מפורסם בפולין כולה. למותר לומר שלא חסרו מועמדים לרבנות חשובה זו. אבל לאחר שאבא דרש פעמים אחדות בסטביסק ולקח דברים עם נכבדי העיר, נתקבל פה־אחד לרבה של קהילה זו.

הרבנות בסטביסק הטילה על אבא מעמסה שלא ידעה כמוה בליפנישוק ולנין. אם כי תושבי העיירות האלה היו דחוקים בפרנסתם, הרי רק מעטים היו זקוקים לעזרה ממש. לא כן היה המצב בסטביסק. כאן, לצדם של מספר בעלי־בתים אמידים, והרבה סוחרים זעירים ובעלי־מלאכה שפרנסתם היתה מצומצמת, אך לא נצרכו לעזרה, היתה שכבה די גדולה של עניים, שאם במשך כל ימות השבוע הסתפקו בקב חרובים, הרי להכנסת השבת נזדקקו לעזרה מקופה ציבורית. אלה היו באים לאבא והוא היה מחלק להם פתקאות לחלות ובשר ולפעמים גם נתן להם קצת מזומנים. אלא שקופת הצדקה היתה דלה, התרומות באו בעיקר מאמריקה, מ„ארגון יוצאי סטביסק״, וגם מבעלי־הבתים האמידים. ביחוד היו מרובות הוצאות הקופה פעמיים בשנה: א) בהתקרב חג הפסח, ורשימת הנצרכים בגלל צרכי החג היתה ארוכה, היה אבא עם כמה בעלי־בתים חשובים יוצאים לאסוף „מעות חטים״ ל„קמחא דפסחא״ ובזה היו משתתפים כמעט כל בני העיירה; ב) אחרי סוכות, כשהחורף מישמש ובא וצריך היה לספק חומרי הסקה לעניים — עצים וכבול (האיכרים היו חופרים את הכבול — טארף — מסדרים אותו בצורת לבנים ומיבשים אותו במשך הקיץ. והואיל ומחיר הכבול היה זול יותר מעץ, היה משמש חומר ההסקה העיקרי לעניים). אז שוב היה אבא יוצא בליווי מספר בעלי־בתים לאסוף תרומות למגבית הדלק. בשתי המגביות רב היה חלקם של אנשי סטביסק באמריקה.

כשנפגשתי עם מר יעקב אלפנבוים, מזכיר „ארגון יוצאי סטביסק בניו־יורק״, שפעל במסירות למען נצרכי העיירה, הראה לי דו״חות ששלח לו אבא על המגביות ל„מעות חטים״ ו„מפעל הדלק״ בצירוף רשימת האנשים שלהם חולק הכסף.

מלבד העול התמידי של החזקת העניים, רבץ על כתפי אבא גם עומס ההלוואות לחנוונים זעירים ובעלי־מלאכה, שהיו תמיד זקוקים לגמ״ח. והואיל וערבים היו מעטים מחשש שמא יצטרכו לפרוע את חובות הלווים, היו פונים לרב העיר, שמעולם לא סרב לחתום ליהודי כערב. ואכן לא אחת שילם מכיסו הלוואה שלא נפרעה.

במשך שנים היה בסטביסק רופא אחד בלבד, פולני שכדרך רוב בני עמו לא רחש אהדה יתירה ליהודים. נוסף לכך גם לא היה בקיא גדול במקצועו. הדברים הגיעו לידי כך, שבאסיפה של בעלי־הבתים הוחלט להביא רופא יהודי לעיירה. הורכבה ועדה בראשותו של הרב, שהזמינה רופא מורשה. כפי שהיה צפוי עברו כל החולים היהודים לרופא היהודי. לילה אחד, אחר חצות, נשמע קול נפץ בבית הרב. אבנים גדולות נזרקו לחלונות חדר השינה בכוונה לפגוע באנשי הבית. רק בדרך נס לא נפגע איש. ידענו שיד הרופא הפולני היתה במעשה זה, שכדי לנקום ברב שכר בריונים לנפץ את שמשות ביתו. למחרת באה המשטרה, „חקרה" ורשמה ואעפ"י שנאמר להם כי חושדים שיד הרופא הפולני היתה בדבר, לא נערכה שום חקירה נגדו.

בשנות השלושים גברה והלכה התעמולה האנטישמית בפולין והאוירה היתה ספוגה שנאה ליהודים. לאזני היהודים הגיעה שמועה, כי ליום השוק הבא, בהתאסף האיכרים בעיירה, מתכוננים הם לבוז את חנויות היהודים ובתיהם.

אבא נסע ללומז'ה לשר המחוז, העלה לפניו את הענין וביקש ממנו שישלח תגבורת למשטרה ליום המועד לפורענות. ולא רק ביקש, אלא העמיד אותו על חובתו לדאוג לשלום כל האזרחים במחוז, לרבות היהודים. ואכן שר המחוז שלח תגבורת למשטרה המקומית, שתפסה ביום השוק עמדות במבואות העיירה. עצם הופעת המשטרה צינגה את להט האיכרים להתעשר מהון יהודי ויום השוק עבר בשקט.

לפסקי הדין של אבא יצאו מוניטין לא רק בעיר כהונתו אלא בסביבה כולה. גם כשבעלי הדין לא היו מרוצים מפסק־הדין קיבלו אותו ברוח טובה, כי הכל ידעו שהרב אינו נושא פנים ודינו דין אמת. ולא רק יהודים היו באים להתדיין לפניו, כי אם גם פולני שהיה לו דין ודברים עם יהודים היה לעיתים קרובות אומר: הבה נלך ל„רבין" ומה שהוא יגיד כך יהיה. גם מעיירות אחרות היו פונים לפעמים לאבא ומבקשים ממנו לשבת בדין עם עוד רבנים כשהיה דין תורה מסובך.

אבא היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות. אדם במצוקה, כשבא לאבא לבקש עצה, או לשפוך לפניו מרי לבו, היה יוצא מבית הרב מעודד ורוחו טובה עליו.

סח לי אדם אחד — ר"מ בישיבה בצרפת — שפגשתיו בניו־יורק על פגישה עם אבי ז"ל. כששמע שאני בן הרב וסרמן מסטביסק, סיפר לי את הסיפור הבא: „הורי גרו בעיירה סמוכה לסטביסק. הייתי בן ארבע־עשרה ולמדתי בישיבה. היו לי קרובים בסטביסק ובאתי לבקר אצלם. בבוקר הלכתי לביהמ"ד להתפלל. לא הכרתי איש ועמדתי מאחורי הבימה. עם תום התפילה לא היה לי העוז לגשת אל הרב. כאשר עמדתי לעזוב את ביהמ"ד ניגש אלי הרב ובבת־צחוק מאירה על פניו הושיט לי ידו לשלום, שאלני לשמי, הושיבני לידו ושח עמי ארוכות במאור פנים. לעולם לא אשכח את הפגישה הנעימה ההיא". ביחוד היה אבא נהנה לבלות בחברתם של בחורי ישיבה. נזדמן לי להיות עמו בגרודנה שבוע ימים. כל זמנו הפנוי בילה אבא בישיבה של הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל, התפלפל עם הבחורים בש"ס ופוסקים והרגיש את עצמו כאחד מהם.

פרצה מלחמת העולם השניה. הגרמנים פלשו לפולין ומי שיכול ברח. מעל ראשי הבורחים חגו מטוסי האויב שהפציצו אותם. משפחתנו היתה בין הנמלטים. נסעו בעגלה. סיפר לי עד ראיה: כל פעם שחלף מטוס של האויב היו הנוסעים מתכופפים מבוהלים, ואילו אבא נשאר יושב במקומו במנוחה. הוא אמר: „לכל כדור כתובת ולעולם לא יפגע במקום שלא נועד מראש". מימרה זו של ה„סבא" מנוברדוק הגשים אבא בחיים.

כשפולין נחלקה בין הגרמנים והרוסים והסובייטים נכנסו לסטביסק, חזר אבא עם משפחתו לעיירה. בזמן הראשון לא התערבו הסובייטים בחייהם הדתיים של היהודים. הרב נשאר במשרתו. אמנם את דירתו החרימו, אבל נתנו לו רשות לשכור דירה אחרת, קטנה יותר, אלא שהטילו עליו מסים כבדים ובקושי רב יכול היה לספק למשפחתו לחם צר. אבא המשיך לומר דף גמרא בביהמ"ד. עברו חדשים אחדים ונפתחה הדרך לוילנה. המונים נהרו לוילנה, ביניהם רבים מרבני הסביבה, בידעם את הנשקף להם תחת השלטון הסובייטי. הרב שצקס ז"ל סיפר לי, שביקש מאבא שיעזוב את סטביסק ויעבור לוילנה, אבל אבא סירב ואמר: דוקא בעיירה קטנה הכל נזקקים לרב, ואיך יעזבם לנפשם בעת צרה זו? את אחי הקטן בן הארבע־עשרה שלח לוילנה. רק אחותי נשארה. לא רצתה לעזוב את אבא ואמא לבדם. המצב החמיר. נפוצה שמועה שעומדים לגרש את הרב ומשפחתו לסיביר. הדרך לוילנה כבר היתה סגורה ומסוגרת ואבא המשיך כדרכו מקודם. הסובייטים התחילו לגלות את פרצופם האמיתי והאנשים התחילו להוקיר רגלם מביהמ"ד. במכתבים האחרונים שקיבלתי ממנו לפני פלישת הנאצים לרוסיה כתב: „אצלנו טוב מאוד, עומדים בתור ומקבלים לחם, עומדים בתור ומקבלים כוס חלב ואין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים".

אחד מפליטי סטביסק שניצלו, מר קיווייקא, סיפר לי שגם אחר פלישת הנאצים לסטביסק המשיך אבא ללכת לביהמ"ד ושם ישב כל היום יחידי ועיין בספר. לילה אחד סגרו הנאצים את ביהמ"ד מבחוץ, הציתוהו באש ולא נתנו ליהודים להציל את אבא ואת ספרי התורה. פולני אחד, גיבן (אני זוכרהו שהיה בא להתדיין עם יהודים אצל אבא ז"ל) סיכן את חייו והוציא את אבא דרך חלון אחורי, כשביהמ"ד אחוז להבות, גילח את זקנו, הלבישהו בגדי גוי והביא אותו ללומז'ה. בגיטו לומז'ה חי אבא את חדשיו האחרונים. גם אחרי חורבן סטביסק, בגיטו לומז'ה, היה מנחם ומעודד את היהודים האומללים והיה למנהיגם עד לשעה האחרונה, כשיהודי לומז'ה ואבא בתוכם הובלו לטבח בכ"ו בטבת. הי"ד.

א. י. ג.

הרב הגאון ר׳ חזקיהו יוסף מישקובסקי זצ״ל

הרב רבי חזקיהו יוסף מישקובסקי זצ״ל, „הרב דקרינקי״ — היה אישיות רבת־אנפין, גדול בתורה ובדעה, רחב־אפקים ורב־חסד, איש חמודות, רב־פעלים ורב־תבונות — ועל הכל אביר ההצלה בשנות ראינו רעה, שנות השואה ולאחריה, בה קנה את עולמו והנחיל לעצמו שם עולם.

בפולין, בתקופה שבין מלחמה למלחמה, יצא שמו לתהילה. מקום־כבוד נתבצר לו בקרב רבני המדינה ושימש כסגן יו״ר „אגודת הרבנים״, שאריות בתורה ובעלי

תריסין במידות ובהנהגה נמנו על דגלה. רבות תרם במערכה למען החינוך המקורי ורבות פעל במאבק לביטול איסור השחיטה בפולין. מבית־אבא הצדיק רבי חיים לייב הסטאביסקאי ומבית חמיו, גאון התורה והמוסר רבי יצחק בלאזר

— יצא מצוייד בהסתכלות נפשית־פנימית ובמידת החן והחסד, לרעות ברבנות ובעסקנות ציבור, לפי מיטב המסורת של רועי ישראל בדורות עברו.

✶

„כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא" — וכמה נפשות מישראל הציל הרב מ. וכמה עולמות קיים בתקופת השואה ולאחריה! לשיא פעילותו ולגדלותו הנפשית הגיע בימי עברה וזעם. הרב מ. היה מבני עליה שחש להצלה בכל מחיר ובכל תנאי. בשורות איוב מגיא ההריגה המריצוהו לפעולת הצלה — והוא נענה לה בכל חום לבו ונפשו הכואבת והלוהטת. בפעולת ההצלה הפך למוסד פעיל ומפעיל. הקים ועד לפליטים ברוסיה והפיח רוח־חיים ב„ועד ההצלה". נעשה כתובת כלל־ישראלית לעניני פיקוח נפש דרבים. לא נח ולא שקט — כאמירתו: אסור להתעצל במעשי הצלה, כי כל רגע יש בו משום הצלת נפש מישראל. מרוב מסירותו והתמסרותו לענין לא הספיקה לו השעה להפריש מעבודתו, ולו הטכנית, לאחר. אף הכתובות למאות למשלוח חבילות לפליטי־חרב ושבי — כתב במו ידיו.

כותב הטורים היה עד ראיה לעובדה. השעה הרחק אחרי חצות הלילה והרב ח. י. מישקובסקי רכון על גליונות כתובות — שהכילו אלפים שמות של רבנים, בני־תורה ואישי־ציבור — רושם במו ידיו, ובזריזות שאין לתארה, את מאות הכתובות — להמציא טרף ומזון לקרוב ויקר בירכתי סיביר. תוך כדי התאמצותו שמט לא אחת העט מידו, הצמיד את היד ללבו השבור והחלוש ואנחה כבדה מתמלטת מגרונו. אך לרגע קט בלבד הפסיק עבודתו ומיד המשיך בה ביתר זירוז ועוז. וכך חזר ונשנה הדבר, לא יום ולא יומיים — אלא חדשים ארוכים ללא לאות.

וכשוך מבול הדמים באירופה יצא הרב מישקובסקי אל אחיו במחנות לראות בסבלותם ולנחמם. חש לעזרתם, אירגן פעולות עזרה והצלה, עזר לשארית הפליטה אשר במחנות ונדד לאמריקה לעורר לבבות. טרח ועמל להציל במיוחד ילדים רכים מידי זרים ולהשיבם למקור ישראל. מרטיטה עד תהום הנפש פנייתו, זמן קצר לפני מותו, לבתו הבכירה שתעזוב ביתה וילדיה ותחוש לעזרתו לטיפול ולהשגחה על הילדים הרכים שניצלו מצפרני השמד והטמיעה, באמרו לה: „שם בביתך, את אם לילדיך לבד, כאן תהיי אם לילדים רבים, שמחמת המציק שודדו מחיק אם אוהבת ויד אבא מלטפת, מה עדיף?"

בדברי הימים רוויי דם ודמע מהתקופה האפלה ביותר לעם ישראל, יזהר שמו של רבי חזקיהו יוסף מישקובסקי כאחד מאבירי ההצלה שבדור וזכרו לא יסוף מעמנו.

הצופה, ו׳ תשרי תשכ"ז — 20.5.66 במלאת
20 שנה לפטירתו של הגאון ר׳ חזקיהו יוסף
מישקובסקי זצ"ל

זרח מערבית

חותני הרב שבתי זאב פרידמן ז"ל

רבנים מפורסמים, בעלי שם, גדולי תורה והוראה, ישבו על כסא הרבנות בסטביסק, ובזכותם יצאו לה מוניטין של עיר ואם בישראל.

בנעורי, כשלמדתי בבית־המדרש בסטביסק שמעתי הרבה על גדולי התורה ובעלי התריסין האלה, על צדקותם ומידותיהם התרומיות. אחד מהם היה הרב ר' חיים לייב סטאביסקער, שנמנה עם גדולי הדור במאה שעברה. אז גם שמעתי שהארי שבחבורה של גאוני דורנו, „החפץ חיים", בהיותו אברך, בא לסטביסק, ולמד תורה כ„פרוש" בבית־המדרש של עירנו, כדי להתאבק בעפר רגליו של ר' חיים לייב זצ"ל ולשמוע תורה מפיו.

רבות סיפרה לי עליו אמי ז"ל, שהיתה מבאי ביתו, כי בימיו כיהן דודה ר' ישראל יעקב כדיין ומו"צ בסטביסק. גם את דודי היו מזכירים בהערצה רבה. ידוע היה כרב פוסק, בקי וחריף, כאחד מיחידי הסגולה, לא רק כאיש הלכה מובהק, אלא גם כעדיין נפש, בעל מידות טובות, נוח לבריות, ענו ובורח מן הכבוד.

כל שאני יודע על הרב ר' חיים לייב סטאביסקער משמועות ומסיפורים בא אלי, לעומת זאת זכיתי להכיר את בנו הגדול בישראל, את הרב ח. י. מישקובסקי זצ"ל. אותו אני זוכר מימי נעורי, כשלמדתי בישיבה בלומז'ה, והוא היה אז רב בקרינקי.

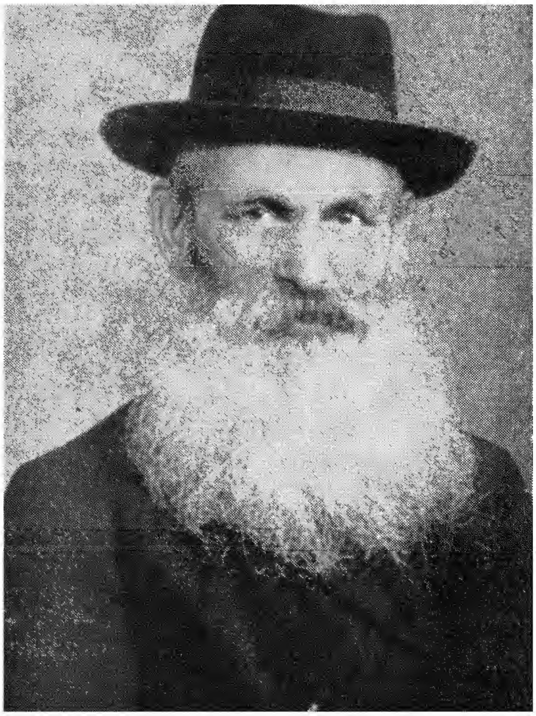
עוד לפני מלחמת העולם השניה נתפרסם הרב מישקובסקי כאחד מעמודי־התווך של היהדות התורנית בפולין, וכיד ימינו של הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי מוילנה. הרב מישקובסקי הגיע לארץ אחרי פרוץ המלחמה ועשה את חייו קודש להצלת שרידי יהדות פולין. הוא היה הראשון שאירגן עזרה למאות רבנים ובני ישיבות שנמלטו מפולניה לרוסיה הסובייטית. כשהרב הרצוג יצא לאירופה עם תום המלחמה לעודד ולסמוך את פליטי השואה, יצא הוא לפניו להכשיר את הקרקע לפעולתו. היה ברומא ופאריס ובראותו את שעולל לבית ישראל הצורר ימ"ש, חלה קשות מרוב יסורים ועגמת־נפש ונפטר בארץ כשבוע אחרי שובו מאירופה. כאות הוקרה נוסדה בישראל ישיבה גדולה על שמו.

מגדולי הרבנים שישבו על כסא הרבנות בסטביסק, שזכיתי להתידד עמו, היה הרב בנימין רמיגולסקי. עוד בנעורי נתקרבתי אליו, והאיר לי מזלי לשמוע תורה מפיו. נמניתי גם עם באי ביתו. בנו הצעיר אריה (לייבעלע), אדם בעל לב טוב מאין כמוהו, היה חברי. יחד למדנו בבית־הספר העברי, שיסד אביו, הרב דמתא, ויחד התחלנו לקרוא ספרים עבריים, ואנו אז כבני עשר—אחת־עשרה. המשכנו בידידותנו גם בוילנה, שם הוא למד בגימנסיה הפולנית ואני בסמינר העברי למורים. דרכינו נפרדו כשיצאנו לחוץ־לארץ להמשיך בלימודים. עם תום מלחמת העולם השניה, כשהייתי כבר בארצות־הברית, הגיעה אלי השמועה המעציבה מישראל, שדוקטור אריה רמיגולסקי נקטף באבו. וי להאי שופרא דבלי בארעא.

בהיותי בין באי ביתו של הרב רמיגולסקי, ניתנה לי ההזדמנות להכיר אותו

מקרוב ולראות את דרכו בקודש. הוא נהג את הרבנות ביד רמה, אך ללא משוא פנים. ישר־דרך היה ואציל־רוח, אוהב את הבריות ומקרב כל אדם לתורה. ביתו היה בית ועד לחכמים.

כלל גדול נקטו פרנסי סטביסק: מעלין בקודש ואין מורידין. משנתמנה הרב רמיגולסקי למרא דאתרא, בגרייבה, נבחר כממלא מקומו הרב ראובן כ״ץ, שכיהן קודם באמדור שע״י גרודנה. הרב כ״ץ נתפרסם בספריו החשובים: שו״ת „דגל ראובן", „דודאי ראובן" ו„שער ראובן" — פירושים על חמשה חומשי תורה

הרב שבתי זאב פרידמן ז״ל

ומאמרים על שאלות היהדות והמדינה. הרב כ״ץ ישב על כסא הרבנות בסטביסק כשבע שנים, ופעל רבות למען הקהילה היהודית דשם. אחר־כך נתקבל כרב בקהילה גדולה ע״י ניו־יורק, וכשעלה לארץ נתמנה לרב הראשי של פתח־תקוה.

בסטביסק ישב על כסא הרבנות אחד מבניה, כלומר, שהורתו ולידתו בעיר הזאת והוא, חותני הרב ר׳ שבתי זאב פרידמן.

ר׳ שבתי זאב היה בנו של הרב אברהם אליהו פרידמן, אף הוא גדול ומופלג בתורה. עוד בילדותו הצטיין חותני בלימודיו ושמו הלך לפניו כעילוי, בקי וחריף.

הוא למד בישיבות הגדולות בפולניה הליטאית, וביחוד בישיבת רדין, שבראשה עמד ה„חפץ חיים". בישיבה הגדולה והמפוארת הזאת נתקרב אל ה„חפץ חיים", התאבק בעפר רגליו, שתה בצמא את דבריו וזכה להיות מזכירו הפרטי.

מלא וגדוש בש"ס ופוסקים שב ר' שבתי זאב לעיר מולדתו. שם התחתן עם שרה רייזל, בת ר' יהודה וחוה פרלוביץ. אשה כשרה, צנועה ועדינת־נפש היתה חותנתי, אוהבת תורה ועושה טוב וחסד לקרובים ולרחוקים. אחרי הנישואין נטלה חותנתי, שהיתה אשת חיל במלוא מובן המלה, את עול הפרנסה על עצמה ושלחה את בעלה להמשיך לעסוק בתורה. ר' שבתי זאב הצעיר לקח את מקלו ותרמילו ואת תיק הטלית והתפילין וגלה למקום תורה, לעיירה איישישוק שעל־יד רדין. ב„כולל" הזה העמיק ידיעותיו ב„יורה דעה" ו„חושן משפט", ומשחזר לעיר מולדתו היה מוסמך להוראה מידי ראשי הישיבה בוולוז'ין. בסטביסק נתמנה לדיין ולממלא מקומו של הרב ראובן כ"ץ בעת העדרו מהעיירה.

בהקדמתו לספרו של חותני „תבואת יעקב", כותב הרב ראובן כ"ץ בין השאר: „ידעתי את הרב הגאון ר' שבתי פרידמן ואת גדולתו ותהלתו עוד מתקופת כהונתי כרב העיר סטביסק, שהיה ממלא את מקומי בכל עניני דת ודין בזמן העדרי בעיר. גם עשה ועסק בענינים ציבוריים והיה עוזר ומסייע לכל הזקוקים לסעד ולתושיה".

בתקופה שבה שימש חותני בתור רב ומו"צ בסטביסק, רבו בעיר למדנים, בעלי־בתים גדולים בתורה, ולמרות צעירותו זכה לשאת במשרות המכובדות ביותר. הוא גם נכנס בראשו ורובו לעבודה הציבורית והתמסר בלב ונפש לכל תפקיד שהציבור הטיל עליו. וכל שעשה עשה שלא על־מנת לקבל פרס.

הרבה שמעתי על פעולותיו בעניני צדקה, גמילות חסדים וחיזוק הדת וביחוד הירבה לעשות למען תנועת ה„מזרחי" וגאולת הארץ. כן עשה גדולות ונצורות למען החינוך העברי, נמנה עם מייסדי ה„תלמוד תורה" — בית־ספר לילדים עניים, שיד הוריהם לא השיגה לשלם שכר־לימוד למורים הפרטיים. לעתים תכופות היה מבקר במוסד הזה, בוחן את התלמידים ונהנה מידיעותיהם שרכשו בין כתליו.

פעילותו הציבורית לא הפריעה לו לשקוד על תלמודו יומם ולילה. ואכן שמו יצא לתהילה כרב ודיין, בעל שכל חריף ומחשבה צלולה. ביחוד גדולה היתה בקיאותו בדיני ממונות, ותמיד בחרו בו כבורר בעירו ובערים הסמוכות.

משעזב ר' שבתי זאב את פולין ונסע לארה"ב לוקח אחר כבוד לכהן כרב בבית־הכנסת הגדול „נוה־שלום" בברוקלין.

עם בואו לאמריקה נפתח פרק חדש בחייו. כאן מצא כר נרחב למזגו הפעלתני בהפצת לימוד התורה ובעבודה ציבורית. גם בהופעתו החיצונית שבה לב רואיו. נתקיימו בו הסגולות שמנו בשליח ציבור: זקנו מגודל, פרקו נאה וקולו ערב. עד מהרה יצא שמו באמריקה כאחד מגדולי ההוראה, במיוחד בדיני גיטין וקידושין. רבני אמריקה הריצו אליו שאלות מסובכות מהווי החיים בארצות־הברית, ותשובותיו היו תמיד שקולות וקולעות למטרה. במשך זמן קצר הספיק לחדור לעבי הקורה של חיי היהודים באמריקה. היה פעיל בועד הרבנים בניו־יורק. הייתי עד ראיה למרץ ולעמל שהשקיע במפעל הגדול של „עזרת תורה", שנוסד

ע״י ידידו הרב ר׳ ישראל רוזנברג מלומז׳ה. מטרת המוסד היתה להושיט עזרה בכבוד לאלפי תלמידי־חכמים ואנשי־שם בארץ ובתפוצות. ביתו היה פתוח לרווחה לכל אדם וכל קשה־רוח מצא אצלו אוזן קשבת ולב פתוח (וגם כיס פתוח...). כאן היתה לו לעזרה אשתו הרבנית עדינת־הנפש, שהיתה מסבירה פנים לכל אדם.

בלילות חורף הארוכים הייתי יושב אתו שעות רבות, נושא ונותן בדברי תורה ובהוויות העולם, ומעולם לא ראיתי בו סימן של ליאות. היה מאחר לשבת בלילות ולומד בהתמדה, על אף הפצרותיה של הרבנית שהגיעה השעה לנוח מטרדות היום. אגב שיחותינו נוכחתי לדעת שחותני היה גם בקי בתולדות ישראל ובספרות העברית. היה בו מיזוג של רב חרדי וציוני נלהב.

נוסף על גדולתו בהוראה, היה נואם מצויין ובבית־הכנסת שלו בברוקלין הקסים בדרשותיו את אנשי קהילתו.

הוא האמין באמונה שלמה כי „רק הודות לדרשותיהם של הדרשנים ודיבוריהם של הדברנים הטובים והטפת המטיפים יש קיום לדת באמריקה״, וכי „רק תודות לדבריהם מוסיף הרעיון הציוני לקנות לבבות ומכה שרשים עמוקים בקרב העם והשאיפה לא״י רבה״. „הזכרתי להם מדי פעם בפעם דברי ר׳ ליי במדרש פ׳ קדושים: כל טובות וברכות ונחמות שהקדוש־ברוך־הוא עתיד ליתן לישראל אינן אלא מציון״. (מתוך הקדמתו לספר הדרוש שלו „משען מים״).

עם קום מדינת ישראל לא היה גבול לשמחתו. באותם הימים היה כמעין המתגבר ולא חדל להדגיש בדרשותיו בבית־הכנסת שלו ובאסיפות רבות את הקשר ההדוק שבין ארץ־ישראל, תורת ישראל ועם ישראל, ועל חובותינו לבנין הארץ.

חותני לא היה רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. הוא התפטר מהרבנות בקהילתו באמריקה ובשנת 1951, אחרי שבתו על כס הרבנות ב„נוה שלום״ קרוב לחצי יובל שנים, עלה עם אשתו לארץ. בבואו ארצה נתקבל בכבוד גדול ע״י רבני ישראל, תודות למוניטין שיצאו לו כלמדן מופלג ועסקן ציוני־דתי. בישראל היו לו שלוש בנות ושבעה נכדים מ„פרי הארץ״. את דירתו קבע במושבה כרכור אצל בתו טובה.

בארץ לא קפא על שמריו והתחיל להכין לדפוס את ספריו בהלכה ואגדה. בהקדמתו לספרו הראשון „יקב זאב״ שיצא לאור עוד בניו־יורק בשנת תשי״א, מתנצל הרב פרידמן על אשר מצא עוז בנפשו לפרסם את חידושיו: „מכיר אני את מך ערכי ויודע אני בעצמי שאין מקומי לפרסם ספרים, אבל היות שרבים מחברי הרבנים וגם מרבותי האיצו בי לסדר אפילו מעט מחידושי כדי להדפיסם, נכנעתי להם ולעצתם וסידרתי מעט מהרבה כדי להדפיסם ולהוציאם לאור״.

ספרו הראשון „יקב זאב״ שהופיע זמן קצר לפני עזבו את אמריקה, זכה בעולם התורני לביקורת טובה מאד, ורבים מרבני אמריקה פרסמו בעתוני ניו־יורק דברי שבח על הספר, המצטיין במחשבתו הצלולה ובסגנונו הנאה.

עם הופעת ספרו הראשון שזכה להערכה רבה בין לומדי התורה, קיוה חותני שה׳ יתן לו כוח ועוז להכין לדפוס את כל ששת הספרים הבאים שלו: „משען מים״, „תבואת יעקב״, „אמרי שפר״, „מילי דהספידא״, „מילי דאבות״ ו„אמירה נעימה״. אך זכה להוציא עוד ספר אחד בחייו — „משען מים״, הכולל דרושים

ונאומים לכל שבתות השנה ומועדיה. קרא לספר הזה „משען מים", כדברי חז"ל בחגיגה י"ד: „וכל משען מים — אלו בעלי אגדה שמושכין את לבו של אדם כמים". ספרו זה מהווה אוצר בלום של הגיגים ורעיונות שיסודם בתורה, בנביאים ובדברי חכמים. גם ספר זה זכה להערכה רבה בעולם התורה.

כארבע שנים חי חותני בכרכור ונתחבב מאוד על אנשי המושבה וסביבותיה. עד לשנת חייו האחרונה לא נס ליחו ולא כהתה עינו, ולימוד התורה לא פסק מפיו. במכתביו אלינו כתב, כי הוא מרגיש בנפשו שכל המרץ שחונן בו יוצרו בא לו מזה שזכה לחיות בארץ ישראל עם בנותיו, חתניו ונכדיו. שמחתו שזכה לחיות בארץ ישראל ארכה רק שנים מספר ובשנה הרביעית להשתקעותו בה, ביום ה' אדר תשט"ו, השיב את נשמתו הטהורה אל יוצרו, לדאבון לב בנותיו, בניו, חתניו, נכדיו ושאר בני משפחתו, ולדאבון לבם של כל מכריו ומיודעיו.

אחר פטירתו הדפיס אחיו הרב משה פרבר את ספרו האחרון בשם „תבואת יעקב". ספר זה זכה להסכמותיהם של גדולי התורה בארץ: הרב הראשי, ר' איסר יהודה אונטרמן, הרב יחזקאל סרנא, ראש ישיבת חברון „כנסת ישראל", ושל הרב ראובן כ"ץ. בהסכמותיהם כותבים רבני ישראל על ספרו השלישי של הרב שבתי זאב פרידמן ז"ל, בין היתר, את הדברים הבאים: „ראויים וחשובים דבריו להתקבל בבית־המדרש וכמעשהו בספר הראשון כן מעשהו בספר השלישי, פרי הגיון בתורה בהיקף רחב וחקר הלכה" (הרב אונטרמן); „הספר הזה הוא אוצר יקר של חידושים ובאורים בנויים על יסודות ההגיון וההבנה" (הרב ראובן כ"ץ). ישמשו נא שלושת הספרים אות ועדות לנשמה טהורה, לגדול בתורה וללב לוהט שכל ימי חייו יקדה בו אש קודש של אהבת עם ישראל, ארץ־ישראל ותורת ישראל.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים של חסידים ותמימים, עוסקים בתורה ובמעשים טובים.

ניו־יורק

יהושע מערבית

שני סבי נסטביסק

הרב שבתי פרידמן זצ"ל

מאז ינקותי וילדותי נדבקה נפשי בסבא שבתי. קירבה מיוחדת הרגשתי אליו, כאילו צמוד היה אלי. שמור ונצור הוא בתוכי, במקום אשר הפקדתיו ואשר ממנו אעלנו, מחדרי דביר נשמתי ומגנזי לבי.

יחס מופלא היה קיים בינינו, יחס ללא דרישות וחקירות, ללא שאלות ותשובות, יחס המתעלה על הזמן, על החיים ועל המוות. אף עתה לא בהיר לי מנין נבע היחס הזה. אחת אדע, כי הוא שמור בלבי.

המופלא שבדבר, שאת סבי שבתי פרידמן לא ראיתי עין בעין. הוא עלה לארץ חודש ימים לפני הולדתי ובהיותי בן שנתיים נפטר ונקבר בארץ הקודש.

סבא הוריש לנו את שלושת הספרים אשר כתב: „יקב זאב", „משען מים" ו„תבואת יעקב" — כולם מלאים פניני חכמה ותורה. אמי יודעת לספר שסבא השקיע בהם את חלבו ודמו. רבות עמל בחייו ואלה פרי הגיגיו, האצורים על גבי הנייר.

זוכר אני כי נשאתי את נפשי הצעירה והילדותית להפוך ולהפוך בספרי סבא. „יום יבוא — אמרתי — ואדע לקרוא על בוריה את שפת התורה המצרכת לימוד".

חלפו שנים. גזו הנעורים, אך הנער נער, ואיה הלימוד ותפיסת התורה?

יסלח לי סבא, כי איש החסד והאהבה היה. ואם כי חלומי ומשאלתי לא נתגשמו במלואם, הרי סגולותיו הנעלות וזכרו יקרים לי מאוד ומותו לא הפריד בינינו.

אלחנן מארוויט הי"ד

ניספה סבא בסופה האיומה והנוראה, אשר ירדה על קהילות ישראל באירופה. לא מצבה הוקמה על קברו, לא תצלום נשאר ממנו ולא רשימות. נותר רק זכרו והוא יקר לי מאוד.

רבות חשבתי על אביו של אבי ועל סבלותיו. בנים היו לו ובנות. התורה היתה שורה בביתו, ועבודה — תרתי משמע — עבודת ה' ועבודת כפיים.

לא פעם ראיתי בעיני רוחי את הבית אשר בו גדל אבי — בית גדול וישן, שופע חיים ושאון ילדים. אני משווה לנגד עיני את דמותו של סבא: אוהב הבריות ואהוב על כולם. אני מתאר לי אותו כאיש שקט, שקוע בהרהורים ושרעפים, עובד עבודתו בשקידה ובנאמנות.

ותמונה נוספת מצטיירת לפני עיני רוחי: בנטות היום יחזור סבא אל ביתו ויחד עם בניו ובנותיו הם יושבים לסעוד את לבם מסביב לשולחן גדול ועתיק והם משיחים על ענייני דיומא. את השעות של אחרי העבודה יקדיש סבא לתלמוד תורה, למען קיים את הכתוב: „עשה תורתך קבע".

והנה ברדת האפלה על העיירה ובהיכבות אורות ביתו, יודה סבא לאלוהים על האושר והשמחה אשר היטיב בחסדו לברכו בהם ויבקש מאת הרחמן כי יפרוש עליו ועל בני ביתו את סוכת שלומו. אך תפילתו־משאלתו לא נתקבלה. החלום נגוז. שכיות לבי אינן. נרצח סבא, נרצחה סבתא. נחרבה העיירה והושמדה הקהילה. אין איש זולת אבי, היודע לספר על אביו ועל קורות ביתו.

ניו־יורק

ד״ר יום־טוב לוינסקי

העילוי מסטביסק - הרב ד״ר אפרים אדלשטין ז״ל

ר׳ זאנוול אדלשטין היה מחשובי בעלי־הבתים בסטביסק, בראשית המאה הי״ט. הוא היה סוחר ישר, ירא שמים ולמדן גדול. אשתו, בת הרב ר׳ אהרון־יואל מסטביסק, היתה צדקת מפורסמת במעשיה הטובים. גם „מגדת״ בעזרת הנשים היתה, כלומר, מדריכה את הנשים בעניני תפילה, וקוראת לפניהם בשבת מתוך ה„צאינה וראינה״ — כמנהג הימים ההם. בעלי צדקה היו, נתנו מפתם לדל ותמכו בכספם תלמידי־חכמים עניים, אולם זרע לא היה להם.

זקני העדה נהגו לספר: יום אחד עבר דרך סטביסק רב וקדוש ונשאר לשבות בעיירה. כרגיל התאכסן בביתו של ר׳ זאנוול. בראות הרב הצדיק את צערם ברכם בזרעא חייא וקיימא. הבן אשר ייוולד לך — אמר הצדיק — יאיר את עיני הבריות בתורתו. ואכן לתקופת השנה נולד להם בן במזל טוב, וקראו לו אפרים.

עוד בילדותו גילה אפרים כשרונות מיוחדים. בגיל שלוש התחיל ללמוד ב„חדר״ ותוך זמן קצר ידע להתפלל כמבוגר. כשהיה בן שש התחיל כבר ללמוד גמרא והפליא את מלמדיו בתפיסתו המהירה ובחריפותו. בהיותו בן שבע הוכתר בשם ה„עילוי מסטביסק״ וקשה היה למצוא בשבילו מלמד במקום. כבן עשר ישב בבית־המדרש ולמד גמרא בפני עצמו, ללא מורה. רב העיר לימדו כל יום שעה־שעתיים גפ״ת והפליג לשבח כשרונותיו של הנער. ברוב חריפותו היה נוהג לבלבל את הלומדים בבית־המדרש בשאלותיו, וכאשר אלה לא ידעו לענות לו היה מלגלג להם. הצטער על כך אביו והתיעץ עם הרב: מה לעשות לנער המבייש תלמידי־חכמים? יעץ לו הרב: צריך להכניסו בהקדם לעול דרך־ארץ ולהשיא לו אשה, אז ישנה דרכו.

כשמלאו לנער י״ג שנה — הכניסוהו בברית הנישואין. ר׳ טביל ווארשואר מלובלין, סוחר עשיר, נתן לו את בתו היחידה לאשה וקצב לו מזונות על שולחנו עד שיגדל בתורה ויתקבל לרב באחת הקהילות.

ישב הנער בישיבת לובלין ולמד כל היום. חותנו אהבו מאוד וניבא לו גדולות. בישיבה קראוהו „אפרים העילוי מסטביסק״. בן שבע־עשרה הוסמך להוראה והוא כבר אב לשני ילדים.

והנה לפתע היתה עמו רוח אחרת. באקראי נפל לידו ספר עברי קטן של הרופא ר׳ טוביה בן משה הכהן, בשם „מעשה טוביה״ (דפוס וונציה, 1708). הספר עוסק במטאפיסיקה, אסטרונומיה, גיאוגרפיה ותורת האדם. המחבר מרחיב את הדיבור על ארבעת יסודות הטבע: אש ומים, רוח ועפר ומבאר כמה וכמה דברים מחכמת הרפואה. הספר חולל מהפיכה בלב העילוי מסטביסק, בייחוד הושפע מהקדמתו. בהקדמה מספר המחבר ר׳ טוביה הרופא כיצד ברח יחד עם חברו מן הישיבה שבפולין לגרמניה על־מנת לקנות השכלה, ולא נח ולא שקט עד אשר נתקבל לאוניברסיטה, בה למד את חכמת הטבע והרפואה.

העילוי מסטביסק החליט אף הוא לעשות כן. בחשאי התחיל לשקוד על לימוד

פולנית, גרמנית, מתמטיקה וטבע. אולם גם את הגמרא לא הניח והמשיך ללמוד יום־יום בבית־המדרש, הגה בספרי הרמב"ם והתקדם בחשאי גם בלימודי־חול. בן עשרים כיבדוהו בתואר „מורנו" וחותנו התקשר עם עסקנים־מתווכים למצוא עבורו כסא רבנות באחת הקהילות.

אלא שבאחד הימים נעלם ר' אפרים, לקח עמו את הנדוניה, שהיתה טמונה בארון, עגן את אשתו, עזב את בניו ועקבותיו לא נודעו. לאשתו השאיר מכתב שלא תדאג לו, שהלך אל מעבר לגבול לקנות השכלה, וכאשר יגיע למטרתו יחזור אליה.

אחר שנים אחדות חזר סוחר ללובלין מה„יריד" שהיה בווינה וסיפר לבני המקום שפגש שם את העילוי מסטביסק, הוא לובש קצרים כאשכנזי, עושה את זקנו ובלי ספק יצא לתרבות רעה ר"ל. שמע זאת המחותן, חש לווינה, חיפש את חתנו ומצאו יושב בקתדרה ולומד רפואה. לשוא הפציר בו המחותן שיחזור אל אשתו ולילדיו וכל מחסוריו עליו, ואילו אפרים באחת: אגמור את חוק לימודי ואחזור אל משפחתי. ראה המחותן כי אין דרך להחזיר את אפרים לביתו, הציע לו שיתן גט־פטורין לאשתו, כי אין הוא רוצה בחתן אפיקורוס. אפרים הוכיח לו שהוא נשאר שומר מצוות ואדוק בדת, אך המחותן לא אבה לשמוע. בעל כרחו הסכים אפרים לשלוח גט־פטורין לאשתו.

זמן מה התייסר ר' אפרים על שנאלץ לגרש את אשתו, אך אט־אט התאושש וחזר לתלמודו באוניברסיטה. בשנת 1835 הוכתר באוניברסיטת ווינה בתואר דוקטור לרפואה. אז חזר לפולין, לסטביסק עיר מולדתו, והוא בן 35. השלטונות בפולין לא הירשו לו לעסוק ברפואה עד אשר יעמוד בוורשה במבחן, שנקרא „נוסטריפיקציה". בשנת 1836 נבחן בוורשה וקיבל רשיון לשמש ברפואה ברחבי פולין. בסטביסק לא היו לו סיכויים להתפרנס מרפואה, כי העיר קטנה ואין ביכולתה לקיים רופא נוסף לרופא הפולני הקבוע, על כן בא ללומז'ה לחפש משרה בעיר הגדולה. אך ראשית כל נכנס לבית־המדרש „חברה ש"ס", נטל גמרא וישב ללמוד. תמהו הלומדים בבית־המדרש. הכיצד? אדם צעיר, גלוח, לובש „דייטש" ופניו כפני אציל אשכנזי — יושב ולומד תורה? התחילו לתהות על קנקנו ומצאוהו בקי בש"ס ופוסקים, במפרשים וברמב"ם, וכאשר נודע שהוא רופא — ותהום העיר.

לא עברו ימים מרובים וד"ר אפרים הוזמן לשמש רופא בבית־החולים היהודי. קצבו לו משכורת הגונה, ואף מילאו את בקשתו לקבל מקדמה גדולה, כדי להחזיר לאשתו את הנדוניה ודמי כתובתה.

חיש מהר נתחבב הרופא הצעיר בעיר. היהודים הוקירוהו על אשר הוא מדבר אליהם יידיש ולא פולנית, כמנהג הרופאים היהודים. ועוד יותר חיבבוהו על היותו שומר מצוות, שכן אפרים לא חילל את השבת כשאר הרופאים, ואף קבע עתים ללימוד גמרא בבית־המדרש. מדי פעם היה גם עולה על הבמה ודורש כאחד הרבנים, על כן התחילו לקרוא לו: „הרב הדוקטור", או „הרופא מסטביסק". בעלי הבתים בלומז'ה לא נתנו לו לדוקטור לשבת ארמלי, ולאחר שסילק את חובותיו לאשתו הראשונה, נשא אשה שניה, משכלת ומיוחסת מהעיירה יאשינובקה — את שושנה, בת החכם ר' אליעזר רוזנטאל.

ביתו היה בית ועד לחכמים, רבנים ומשכילים. בכספו תמך בבחורים עניים שנפשם כלתה לגלות למקום תורה והשכלה. בעתון „הצפירה" מיום א׳ באדר ב׳ תרמ"א—1881, והוא אז כבן 78, פירסם מכתב גלוי אל חברו וידידו ר׳ חיים־זליג סלונימסקי, העורך, וקבל על אשר החברה המתקדמת בישראל נותנת לחוקר הישיש ר׳ יעקב רייפמאן משברשין לסבול חרפת רעב ומחסור לעת זקנה. הוא שלח למערכת 50 רובל, תרומה ראשונה לקרן סיוע לחכם רייפמאן, וממנו יראו ויעשו גם אחרים. סלונימסקי עורך „הצפירה" שיבח את מעשהו של „הרב הדוקטור" והמליץ שגם בקהילות אחרות יעשו כמוהו.

הרב הדוקטור היה דורש, כאמור, לעתים קרובות בבית־המדרש. ולא עוד אלא אף אירגן בלומז׳ה חוג אברכים ללמוד את המורה־נבוכים של הרמב"ם.

כאשר פרץ המרד הפולני בשנת 1963, היה ד"ר אדלשטין בעצה אחת עם עמיתיו הרופאים הפולנים ונבחר בועד העיר למען המורדים. בענין זה החליף מכתבים עם רבה של ורשה הרב דוב־בריש מייזליש, שעמד גם הוא לימין המורדים הפולנים והשתדל להשפיע על רבני ערי־השדה שילכו בעקבותיו. המורדים הפולנים היו זקוקים לכסף, לבגדים, לטיפול בפצועים ולאישפוז. הרב־הדוקטור אפרים אדלשטין כינס את הקהל היהודי אל בית־המדרש הגדול, הזמין נכבדים ועסקנים מהצמרת הפולנית שבעיר ונאם בפולנית, ואחר־כן ביידיש על הגורל המשותף המאחד את הפולנים היושבים על אדמתם והיא שדודה, ואת היהודים, היושבים אמנם לבטח על גדות הוויסלה, אולם עיניהם נשואות אל גדות הירדן, אל מולדתם השדודה. הוא גם ציטט את דברי ההיסטוריון הפולני יואכים לאֶלֶבאֶל, שקרא את היהודים להתגייס לעזרת פולין במלחמתה על חירות, וכתמורה על כך יקבלו את כל הזכויות האזרחיות במדינת פולין החופשית, ולא עוד אלא שהפולנים גם יסייעו להם לחזור למולדתם ההיסטורית — ארץ־ישראל. בקריאה נרגשת בפולנית: „תחי האחווה בין היהודים והפולנים" ובסיסמה של המשורר הפולני הגולה, אָדם מיצקביץ׳: "Kochajmy sie" — נאהב זה את זה — סיים הרב הדוקטור את נאומו הפטריוטי למען פולין החופשית. דבריו מצאו מסילות בלב היהודים.

היסטוריון העיר לומז׳ה, וולאדיסלוו שווידרסקי, מספר בספרו „לומז׳ה" (בעמוד 68), שהד"ר אפרים אדלשטין, רופא בית־החולים היהודי, היה מראשי הועד הפולני למען המרד ויחד עם חברו הפולני ד"ר וויצ׳יכובסקי אירגן תחנה של עזרה רפואית בשביל המורדים הפצועים. למטרה זו אסף ד"ר אדלשטין סכום כסף גדול בין העשירים היהודים ואנשי התעשיה, אירגן ועד של נשים יהודיות שאספו בדים לסדינים ותחבושות, לבנים ובגדים למען חיל המורדים.

אחר כשלון המרד נכבשה לומז׳ה מחדש על ידי הרוסים. התליין הרוסי מוראַביוב שיגר ללומז׳ה את הגנרל האכזר גאַניצקי, שהשתולל בעיר ועשה בה שמות. כמאה וחמישים איש מנכבדי העיר, יהודים ונוצרים, נאסרו והוכו מכות אכזריות על ידי הקלגסים הרוסים. משלחת של נציגי העיר: הכומר הקתולי טאלארובסקי, התובע של בית־המשפט הפלילי טרוצ׳בסקי, הד"ר אפרים אדלשטין, חבר הסיימיק (שלטון אזורי) והתעשיין היהודי משה נובינסקי, וחבר העיריה הסוחר טיקוצינסקי, התיצבה לפני הגנראל וביקשה ממנו לשחרר את האסירים.

ראש המדברים היה ד״ר אדלשטין. דברי המשלחת העלו עוד יותר את חמתו של גאָניצקי וציווה לאסור גם אותם ולהלקותם בפומבי. בבית הסוהר בלומז׳ה, שהיה בו מקום למאתיים איש לכל היותר, הצטופפו בתנאים סאניטריים איומים כאלף וחמש מאות אסירים יהודים ופולנים. כתוצאה מכך פרצה בבית־הסיהר מגפת הטיפוס, שהדביקה גם את הצבא הרוסי, ורופאים אין, כי רוב הרופאים הפולנים ברחו מן העיר עם נסיגת המורדים מחשש נקמה. הרוסים נאלצו לשחרר מכלאו את הד״ר אדלשטין ולהעמידו בראש המאבק הרפואי בעיר נגד המגפה.

בקובץ היהודי־רוסי „יאברייסקאיא סטראנא״ (כרך 6, עמ׳ 490, משנת 1913) כתוב שבין המורדים היהודים שהצטרפו אל שורות הלוחמים הפולנים היה גם בנו של ד״ר אפרים אדלשטין, אלכסנדר. הוא היה יליד לומז׳ה, סטודנט האוניברסיטה בקיוב ותלמיד האקדמיה לרפואה בורשה. אלכסנדר השתתף בהפגנית האנטי־רוסיות של שנת 1861, נפצע ונרפא. אחר כך התגייס לחיל המורדים הפולנים, השתתף בקרבות ונפל בקרב על יד ראטקובו, בשרתו תחת פיקודו של הגנראל חמיאֶלינסקי.

ד״ר אדלשטין מת כבן שמונים ביום ג׳ באב, תרמ״ג (1883), בלומז׳ה. יום מותו הפך אבל כבד בעיר. ב„הצפירה״ (י״ח באב, תרמ״ג, מס׳ 31) כתב על מותו המורה העברי בלומז׳ה, עקיבא בנימין סמולינסקי. כל בני העיר — כתב — נהרו אחרי מיטתו, יהודים כנוצרים. בבית הקברות ספדו לו המרא דאתרא — הרב ר׳ אליעזר שמחה רבינוביץ׳, הרופא הפולני מיכאלובסקי — בשם רופאי העיר והחברה הפולנית, ומספר בעלי־בתים יהודים. נקרולוג, בן 35 שורות, כתב עליו גם נחום סוקולוב, עורך „האסיף״ (תרמ״ה, עמ׳ 135). הוא כתב עליו בין השאר: „בחייו המוסריים היה האיש הזה נעלה מאוד על רוב הרופאים בעמנו, אהב את התורה ולומדיה. עונג גדול היה לו להיות מסב עמהם על שולחנו. תרם כסף רב לנוצרי התורה וללומדיה — — — וכל שעשועיו היה לשבת בסוד לומדים ומשכילים ולשוחח בדברי תורה, דרך־ארץ והשכלה. — נודעים ומסורים מפה־לפה משליו והיתוליו השנונים״...

לצערנו לא הגיעו אלינו משליו והיתוליו השנונים, שכאמור הצטיין בהם עוד בילדותו, כפי שסיפרנו לעיל. בעירו סטביסק ובעיר מגוריו לומז׳ה התהלכו כמה „היתולים שנונים״ שלו. רק מהתלה אחת שמעתי בלומז׳ה, שסיפרו בשמו: פעם הלך להשתדל על דבר שיחרור אסירים יהודים והוכיח ברורות את צדקתם. שמע הגנרל את דבריו בענין רב, ולבסוף אמר „דילו פו דילאָם א סוד פו אוסטאַוויאַ (Dielo po dielam — A sud po ustawie) כלומר: הענין לחוד והמשפט הוא לפי החוקה — ואינו יכול לעשות כלום. כאשר מסר ד״ר אדלשטין דו״ח על שליחותו, חזר על דברי הגנרל בלעג: „דילו פו דילאָם א סוד קיין סטאוויסק״... ואימרה זו עשתה לה כנפיים ושמעתיה כשלושים שנה אחר פטירתו, שפירושה: „צדקת — אבל זהו החוק״.

ימים רבים סיפרו זקני הקהילה בלומז׳ה על העילוי מסטביסק, שהיה לרופא מסטאביסק ואנו צירפנו תג לתג — לעילוי נשמתו.

יהי זכרו ברוך.

ד״ר יום-טוב לעווינסקי

דער סטאוויסקער עילוי - הרב ד״ר אפרים אדעלשטיין ז״ל

אין אנפאנג 19-טן יארהונדערט איז ר׳ זאנוול אדעלשטיין געווען איינער פון די חשובע בעלי־בתים אין סטאוויסק. ער איז געווען אן ערליכער סוחר, א ירא־שמים און א גרויסער למדן. זיין ווייב, די טאָכטער פון סטאוויסקער רב ר׳ אהרון־יואל, איז געווען א צדקת און בארימט דורך אירע מעשים טובים. זי איז אויך געווען א „פאָרזאָגערין״ אין דער ווייבערשער שול, ד.ה. פלעגט ווייזן די ווייבער וועלכע תפילות מען דארף זאָגן, און שבת נאָכמיטאָק פלעגט זי פאר זיי פאָרלייענען פון „צאינה וראינה״. ר׳ זאנוול און זיין ווייב האָבן געגעבן פיל צדקה, האָבן געשטיצט אָרימע תלמידי־חכמים, אָבער קיין קינדער האָבן זיי נישט געהאַט.

זקנים פלעגן דערציילן: אין איינעם א פרייטיק איז דורכגעפאָרן סטאוויסק א גרויסער צדיק און ער איז שוין דאָרט געבליבן האלטן שבת. ווי דער שטייגער איז ער געווען ר׳ זאנוולס אורח. זעענדיק זייער גרויסן צער וואָס גאָט האָט זיי נישט געבענטשט מיט קיין קינדער, האָט ער זיי אָנגעוואונטשן זרעא, חייא וקיימא. דאָס קינד וואָס וועט ביי דיר געבוירן ווערן — האָט ער געזאָגט ר׳ זאנוולען — וועט לייכטן מיטן ליכט פון דער תורה. און ווירקליך, צום יאָר האָט ר׳ זאנוולס פרוי געבוירן א יינגל און זיי האָבן אים א נאָמען געגעבן אפרים.

פון זיין פריסטער קינדהייט האָט אפרים ארויסגעוויזן גרויסע פעאיקייטן. בא דריי יאָר האָט ער שוין געלערנט אין „חדר״ און נאָך א קורצער צייט האָט ער געזאָגט „עברי״ ווי א דערוואקסענער. בא 6 יאָר האָט ער שוין געלערנט גמרא און מיט זיין גיכער תפיסה און שארפן קאָפּ האָט ער ארויסגערופן באוואונדערונג בא זיינע מלמדים. אלט זייענדיק 7 יאָר האָט אים דאָס שטעטל געקרוינט אלס „סטאוויסקער עילוי״ און עס איז שווער געווען געפינען אין סטאוויסק פאר אים א מלמד. צו 10 יאָר האָט ער שוין אליין געלערנט גמרא אין בית־מדרש, אָן א רבין. דער רב פון שטעטל האָט מיט אים געלערנט יעדן טאָג א שעה־צוויי און אויך ער האָט זיך נישט געקענט אָפּוואונדערן פונם יינגלס פעאיקייטן.

איין חסרון האָט געהאַט אפרים: ער פלעגט ליב האָבן צו פרואוון מיט זיינע שארפע קשיות די לומדים אין בית־מדרש, און אז זיי האָבן נישט געקענט פארענטפערן זיינע האָר־שפאלטנדיקע קשיות פלעגט ער פון זיי אָפּ׳חוזקן. ר׳ זאנוול האָט זיך פון דעם שטארק מצער געווען און געפרעגט דעם רב אן עצה וואָס צו טאָן, אז אפרים זאָל נישט מבייש זיין תלמידי־חכמים. דעם רב׳ס עצה איז געווען: מען דארף אים חתונה מאכן און אז ער וועט האָבן א ווייב וועט ער בייטן זיין דרך.

בא 13 יאָר האָט מען אפרים׳ען געפירט צו דער חופה. ר׳ טעוול ווארשעווער,

א רייכער לובלינער סוחר, האָט אים געגעבן זיין בת יחידה און אים צוגעזאָגט קעסט ביז ער וועט ווערן פוליעריק און אָננעמען א רבנות אין איינער פון די יידישע שטעטלאך.

ר' אפרים איז א גאנצן טאָג געזעסן אין דער לובלינער ישיבה און געלערנט. זיין שווער האָט אים זייער ליב געהאט און אים פאָרויסגעזאָגט א גרויסע צוקונפט. אין ישיבה פלעגט מען אים רופן „אפרים דער סטאַוויסקער עילוי". בא 17 יאָר האָט ער געקריגן סמיכה אויף רבנות, זייענדיק שוין א פאָטער פון צוויי קינדער.

פלוצים איז פאָרגעקומען בא אפרים'ען א טיפע ענדערונג. צופעליג איז אריינגעפאַלן אין זיינע הענט א קליינער העברעאישער ספר, וואָס זיין מחבר איז געווען דער דאָקטאָר ר' טוביה בן משה הכהן. דער נאָמען פון ספר איז געווען „מעשה טוביה", געדרוקט אין ווענעציע אין יאָר 1708. דער ספר איז עוסק אין מעטאפיזיק, אַסטראָנאָמיע, געאָגראַפיע און תורת האדם. דער מחבר באהאנדלט ברייט די פיר יסודות פון דער נאטור: וואסער און פייער, ווינט און ערד, און איז אויך מסביר איניקע ענינים וואָס זיינען פארבונדן מיט חכמת הרפואה. דאָס דאָזיקע ספר'ל האָט שטארק אויפגערודערט דעם סטאַוויסקער עילוי. מער פון אלץ האט אויף אים געווירקט דעם מחברס הקדמה, וואו ער דערציילט ווי אזוי ער איז אנטלאפן פון איינער פון די פוילישע ישיבות קיין דייטשלאנד צו דערווערבן בילדונג, און ער האָט נישט גערוט ביז ער איז אויפגענומען געוואָרן אין איינער פון די דייטשע אוניווערזיטעטן, וואו ער האָט געלערנט מעדיצין און נאטור-וויסנשאפט.

דער סטאַוויסקער עילוי האָט באשלאָסן צו גיין אין ר' טוביה'ס וועגן. אין געהיים האָט ער גענומען לערנען פויליש און דייטש, מאטעמאטיק און נאטור-וויסנשאפטן. ער האָט אויך נישט פארלאָזט די גמרא און פלעגט יעדן טאָג זיצן אין בית-מדרש און לערנען. ער האָט עוסק געווען אין רמב"ם און שטילערהייט געמאכט פארשריט אין לימודי חול. אלט ווערנדיק צוואנציק יאָר האָט ער זוכה געווען אָנגערופן צו ווערן „מורנו", און זיין שווער האָט זיך פארבונדן מיט פארשידענע עסקנים-פארמיטלער אויפצוזוכן פאר זיין איידעם א כסא-רבנות.

אין א געוויסן טאָג איז אפרים נעלם געוואָרן. ער האָט צוגענומען דעם נדן, וואָס איז געלעגן באהאלטן אין שאנק, האָט פארלאָזט זיין פרוי און קינדער און קיינער האָט נישט געוואוסט וואו זיין געביין איז אהינגעקומען. פאר זיין פרוי האָט ער איבערגעלאָזט א בריוו זי זאָל וועגן אים נישט זאָרגן, ער איז אוועק אין אן אנדער לאנד צו דערווערבן בילדונג און ווען ער וועט דערגרייכן זיין ציל וועט ער זיך אומקערן אהיים.

נאָך א פאָר יאָר, אומקערנדיק זיך פון א „יריד" אין ווין, האָט א לובלינער סוחר דערציילט אז ער האָט דאָרט באגעגנט דעם סטאַוויסקער עילוי, וואָס איז געוואָרן א גאנצער „דייטש". קליידט זיך קורץ, שערט די באָרד און ווי עס ווייזט אויס איז ער ארויס לתרבות רעה, רחמנא לצלן. אז אפרים'ס שווער האָט דאָס דערהערט, איז ער גלייך אוועק קיין ווין, האָט אויפגעזוכט זיין איידעם, טרעפנדיק אים לערנען מעדיצין. אלע זיינע באמיאונגען אים צו באוועגן אומצוקערן זיך אהיים צום ווייב און קינדער זיינען געווען אומזיסט. אפרים האָט

זיך געהאלטן בא זיינעם: איך וועל ענדיקן לערנען וועל איך זיך אומקערן צו מיין משפחה. זעענדיק אז זיינע רייד זיינען ארויסגעוואָרפן, האָט דער שווער אים פאַרגעשלאָגן שיקן דער פרוי א גט. ער קען נישט מסכים זיין צו האָבן אן איידעם אן אפיקורוס. אפרים האָט געפּרואווט אים איבערצייגן, אז ער איז בכלל נישט אוועק אויף פרעמדע וועגן, ער איז פרום און היט אָפּ אלע מצוות. דער שווער אָבער האָט אים געשטעלט פאר דער אלטערנאטיוו: אָדער אהיימפאָרן, אָדער שיקן זיין טאָכטער א גט. קעגן זיין ווילן האָט אפרים מסכים געווען אָפּצו׳גטן זיין פרוי.

א שטיק צייט האָט זיך אפרים מצער געווען וואָס ער איז געווען געצוואונגען אָפּצו׳גטן זיין פרוי. מיט דער צייט האָט ער זיך בארויקט און זיך אומגעקערט צו די לימודים אין אוניווערזיטעט. אין יאָר 1835 האָט ער באקומען דעם טיטל דאָקטאָר מעדיצין. ער האָט זיך אומגעקערט קיין פוילן, אין זיין געבורט שטעטל סטאַוויסק, אין עלטער פון 35 יאָר. די פוילישע באהערדן האָבן אים נישט דערלויבט פראַקטיצירן מעדיצין ביז ער וועט נישט דורכגיין די „נאָסטריפי־קאציע״, ד.ה. זיך עקזאמינירן אין וואַרשעווער אוניווערזיטעט. מיט א יאָר שפּעטער האָט ער דורכגעמאכט דערפאָלגרייך די פריפונגען און באקומען א דערלויבניש צו פראַקטיצירן מעדיצין אין גאנץ פוילן. נישט האָבנדיק קיין אויסזיכטן זיך איינצואָרדנען אין סטאַוויסק, וואו עס האָט שוין פראַקטיצירט א פוילישער דאָקטאָר, איז אפרים אוועק קיין לאָמזשע מיט דער האָפנונג אז אין א גרויסער שטאָט וועט ער זיך קענען איינאָרדנען.

נאָך איידער ער האָט גענומען זוכן ארבעט אלס דאָקטאָר, איז ער אוועק אין בית־מדרש „חברה ש״ס״, גענומען א גמרא און זיך אוועקגעזעצט לערנען. דער ענין איז געוואָרן אויפּפאלנד. סטייטש, האָבן די לומדים אין בית־מדרש זיך געוואונדערט, ווי קומט א יונגער מענטש, א גלוח, א „דייטש״ צו גמרא? ווען זיי האָבן אָבער מיט אים גענומען שמועסן אין לערנען, האָבן זיי געזען אז ער איז בקיא אין ש״ס און פוסקים, מפרשים און רמב״ם. געוואויר ווערנדיק אז ער איז א דאָקטאָר איז די שטאָט ממש געגאנגען אויף רעדלאך.

נאָך א קורצער צייט איז אפרים אָנגענומען געוואָרן אלס דאָקטאָר אין לאָמזשער יידישן שפּיטאָל. די פאַרוואלטונג האָט אים באשטימט א בכבוד׳יקן געהאלט און אים אויך געגעבן א גרעסערע סומע אלס אוואנס, אויף אומצוקערן זיין געוועזענער פרוי דעם נדן און דאָס כתובה געלט.

דער יונגער דאָקטאָר האָט זיך באלד באליבט געמאכט ביי דער יידישער באפעלקערונג, ווייל ער האט צו די יידישע פאציענטן גערעדט יידיש, נישט ווי די אנדערע יידישע דאָקטוירים וואָס האָבן נאָר גערעדט פויליש. באזונדערס האָט מען אים געאכטעט אלס שומר מצוות. ער האט נישט מחלל שבת געווען ווי די אנדערע יידישע דאָקטוירים און פון מאָל צו מאָל פלעגט ער זיך אויך ארייננכאפן אין בית־מדרש לערנען א בלאט גמרא. מען האָט אים אָנגעהויבן רופן „הרב הדאָקטאָר״, אָדער „דער סטאַוויסקער דאָקטאָר״. די לאָמזשער בעלי־בתים האָבן אים לאנג נישט געלאָזט זיצן אליין. מען האָט אים אָנגעהויבן רעדן שידוכים און נאָכדעם וואָס ער האָט באצאָלט אלע חובות זיין געוועזענער פרוי,

האָט ער חתונה געהאט צום צווייטן מאָל מיט דער געבילדעטער און מיוחס׳דיקער שושנה, די טאָכטער פון ר׳ אליעזר ראָזענטאל פון שטעטל יאשינאָוועקע.

זיין הויז איז באַלד געוואָרן א בית ועד פאר חכמים, רבנים און משכילים. ער האָט געשטיצט אָרימע בחורים, וואָס האָבן געלעכצט נאָך בילדונג. אין דער העברעאישער צייטונג „הצפירה״ האָט ער פארעפענטליכט אין יאָר 1881, שוין זייענדיק א זקן פון 78 יאָר, אַן אָפענעם בריוו צו זיין פריינד און חבר, דעם רעדאקטאָר חיים זעליג סלאָנימסקי, וואו ער האָט קריטיקירט די פּאָרגעשריטענע יידישע קרייזן פאר זייער גלייכגילטיקער באציאונג צום אלטן פאָרשער ר׳ יעקב רייפמאַן פון שברעשין, וואָס געפינט זיך אויף דער עלטער אין גרויס נויט און ליידט ממש הונגער. ער האָט בייגעלייגט צום בריוו 50 רובל אלס ערשטע באשטייערונג פארן רייפמאַן פאָנד. דער רעדאקטאָר סלאָנימסקי האָט געלויבט דעם דאָקטאָר אדעלשטיינס איניציאטיוו און אפעלירט אז אנדערע זאָלן אים נאָכטאָן.

ווי שוין דערמאָנט האָט דאָקטאָר אדעלשטיין אפטער געדרש׳נט אין בית־המדרש. ער האט אויך אָרגאנאזירט אין לאָמזשע א קרייז פון יונגע לייט אויף צו לערנען דעם מורה־נבוכים.

ווען עס איז אויסגעבראָכן דער פוילישער אויפשטאנד אין יאָר 1863 געגן דער צארישער הערשאפט, איז דר. אדעלשטיין צוזאמען מיט זיינע פוילישע קאָלעגן אויסגעוויילט געוואָרן אין שטאָט־קאָמיטעט, וואָס האָט זיך אָרגאניזירט לטובת די אויפשטענדלער. ער האָט זיך אויך דורכגעשריבן וועגן דעם ענין מיטן ווארשעווער רב, הרב דוב בעריש מייזליש, וואָס האָט געשטיצט די אויפ־שטענדלער און אויך געפּרואווט משפיע זיין אין דעם זין אויף די רבנים אין דער פּראָווינץ. די פוילישע אויפשטענדלער האָבן זיך געגוויטיקט אין געלט, מלבושים, אין הילף פאר די פארוואונדעטע קעמפער א.א.וו. דר. אפרים אדעלשטיין האָט צוזאמענגערופן א גרויסע פארזאמלונג אין גרויסן לאָמזשער בית־המדרש, צו וועלכער ער האָט אויך איינגעלאדן פוילישע נאָטאבלען און עסקנים. ער האָט אָנגעפאנגען זיין רעדע אויף פויליש און דאן איבערגעגאנגען אויף יידיש, באטאָנענדיק דעם שותפות׳דיקן גורל וואָס פארבינדט די פּאָליאקן וואָס זיצן אין זייער פארשקלאַפט לאנד, מיט די יידן וואָס פילן זיך זיכער אויף די ברעגעס פון ווייסל, אָבער זייערע אויגן זיינען געווענדעט צו די ברעגעס פון ירדן, צו זייער בארויבט פאטערלאנד. ער האָט ציטירט דעם פוילישן היסטאָריקער יאָאכים לעלעוועל, וואס האט אפעלירט צו די יידן זיך אנצושליסן אן די רייען פון די קעמפער פאר פוילנס פרייהייט, און אלס פארגיטיגונג דערפאר וועלן זיי נישט נאָר באקומען אלע בירגערליכע רעכטן אין דער פרייער פוילן, נאָר דאָס פוילישע פאָלק וועט זיי אויך העלפן זיך אומקערן אין זייער היסטאָריש פאָטער־לאנד ארץ־ישראל. אן עמאַנציפּאָנירטער האט ער פארענדיקט זיין רעדע אויף פויליש אוסרופנדיק: „זאָל לעבן די יידיש־פוילישע פארברידערונג״ און מיט דער לאָזונג פונם פוילישן נאציאָנאלן דיכטער אדאם מיצקעוויטש: „לאָמיר זיך ליב האָבן!״ דר. אדעלשטיינס פאטריאטישע רעדע האָט געהאט א טיפן אָפקלאנג אין פיל יידישע הערצער.

וולאדיסלאוו שווידערסקי, דער היסטאָריקער פון דער שטאָט לאָמזשע, דערציילט אין זיין בוך „לאָמזשע" (זייט 68), אז דר. אפרים אדעלשטיין, דער דאָקטאָר פון יידישן שפּיטאל, איז געווען פון די אָנפירער פון דעם פוילישן קאָמיטעט פארן אויפשטאנד און צוזאמען מיט זיין פוילישן פריינד דר. וואָיטשע־כאָווסקי האָט ער אָרגאניזירט א מעדיצינישע הילפס־אפּטיילונג פאר די פארוואונ־דעטע אויפשטענדלער. פאר דעם צוועק האָט ער גאזאמלט א גרויסן סכום צווישן די רייכע יידן און אָרגאניזירט א קאָמיטעט פון יידישע פרויען, וואָס האָבן געזאמלט ביי דער יידישער באפעלקערונג ליילאכער, באנדאזשן, וועש און קליידונג פאר די פּאָווסטאנצעס.

נאָכן דורכפאל פונם אויפשטאנד איז לאָמזשע צוריק אָקופּירט געוואָרן דורך די רוסן. דער תליין מוראוויאָוו האָט געשיקט קיין לאָמזשע דעם אכזריות'דיקן גענעראל גאניצקי, וואָס האָט זיך ווילד איזדיעקעוועט איבער די לאָמזשער איינוואוינער — יידן און פּאָליאקן. קרוב צו 15 נאָטאבלען פון שטאָט, יידן און קריסטן, זיינען ארעסטירט געוואָרן און געשלאָגן געוואָרן מכות רצח. א דעלעגאציע פון חשובע יידן און פּאָליאקן אין באשטאנד פונם קאטוילישן גלח טאלאראָווסקי, דעם פּראָקוראָר טרוטשעוווסקי, ד"ר אפרים אדעלשטיין, מיטגליד פון סיימיק (גובערניע פארוואלטונג) דער יידישער אינדוסטריאל משה נאָווייסקי, און דער סוחר טיקאָטשינסקי, מיטגליד פון שטאָט־ראט, האָט זיך פּרעזענטירט פארן גענעראל און אים געבעטן באפרייען די ארעסטירטע. דר. אדעלשטיין איז געווען דער וואָרטזאָגער פון דער דעלעגאציע. די בקשה פון דער דעלעגאציע האָט נאָכמער אויפגערעגט דעם גענעראל גאניצקי, ער האָט באפוילן ארעסטירן אירע מיטגלידער און זיי שמייסן עפנטליך. אין דער לאָמזשער תפיסה, וואו עס איז געווען קוים פּלאץ פאר 200 מענטשן, זיינען געזעסן צוזאמענגעפּרעסט ביי 1500 ארעסטירטע יידן און פּאָליאקן אין די אוממענטשליכסטע סאניטארע באדינגונגען. דער רעזולטאט איז געווען, אז אין תפיסה האָט אויסגעבראָכן א טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט אויך אָנגעשטעקט די רוסישע ארמיי. קיין דאָקטוירים זיינען נישט געווען, ווייל דער רוב פוילישע דאָקטורים זיינען אנטלאָפן פון שטאָט מיטן ריקצוג פון די אויפשטענדלער, מורא האָבנדיק פאר נקמה מצד דער רוסישער מאכט. נישט האָבנדיק קיין ברירה האָבן די רוסן געמוזט באפרייען דעם דר. אדעלשטיין און אים אוועקשטעלן אין שפּיץ פונם קאמף קעגן דער עפּידעמיע.

אין יידיש־רוסישן זאמל־בוך „יעווריייסקאיא סטראַנא" (6־טער באנד, זייט 490, פון יאָר 1913) ווערט דערציילט, אז צווישן די יידן וואָס האָבן זיך אנגעשלאָסן אָן פוילישן אויפשטאנד איז אויך געווען דר. אפרים אדעלשטיינס זון, אלעקסאנדער. ער איז געווען א געבוירענער אין לאָמזשע, האָט געלערנט אין קיעווער אוני־ווערזיטעט און איז אויך געווען א סטודענט אין דער ווארשעווער מעדיצינישער אקאדעמיע. אלעקסאנדער האָט זיך באטייליקט אין די אנטירוסישע מאניפעס־טאציעס פון יאָר 1861, וואו ער איז אויך פארוואונדעט געוואָרן. שפּעטער האָט ער זיך אנגעשלאָסן אָן דער אויפשטענדלער ארמיי, האָט זיך באטייליקט אין פארשידענע שלאכטן און געפאלן נעבן בוטקאָווא, אונטער דער קאָמאנדע פון גענעראל כמעלינסקי.

דר. אדעלשטיין איז געשטאָרבן ג׳ באב תרמ״ג — 1883 אין עלטער פון 80 יאָר. דער טאָג פון זיין טויט איז געווען ממש א טרויער־טאָג פאַר דער גאנצער שטאָט לאָמזשע. דער העברעאישער לערער פון לאָמזשע עקיבא בנימין סמאָלינסקי, האָט געשריבן אין „הצפירה״: „די גאנצע שטאָט, יידן און קריסטן, האָבן זיך באטייליקט אין זיין לוויה. ביים אָפענעם קבר האָבן אים מספיד געווען דער מרא דאתרא, הרב ר׳ אליעזר שמחה ראבינאָוויטש, דער פוילישער דאָקטאָר מיכאַי־לאָווסקי אין נאָמען פון די שטאָט דאָקטוירים און דער פוילישער געזעלשאפט און אנדערע. נחום סאָקאָלאָוו האָט געשריבן אין „האסיף״ א נעקראָלאָג פון 35 שורות, וואו צווישן אנדערן זאָגט ער: „מיט זיין מאָראלישן לעבנס־שטייגער האָט ער זיך דערהויבן איבער דעם רוב יידישע דאָקטוירים. ער האָט ליב געהאט די תורה און אירע לומדים. עס איז געווען א גרויסער פארגעניגן צו פארברענגען ביי זיין טיש. ער האָט זיך אויך פיל באשטייערט פאַר תורה און בילדונגס צוועקן... זיינע משלים און גלייכווערטלאך זיינען געווען ווייט באקאנט און פלעגן איבערגעגעבן ווערן פון מויל צו מויל״...

ערע זיין אנדענק.

נחמה ביז׳ונסקי (לבית חבר־קטן)

בית אבא

אין אני יכולה לספר על בית־אבא מבלי להפליג לתקופה קדומה יותר, עליה שמעתי מפי אמי, סבתי ומקרובי משפחה שונים.

אמי, דבורה זלדה ז״ל, מבית לדלסקי, בת יוסף־ישעיהו ואיטקה — משפחתה היתה מושרשת במשך דורות בסטביסק. אבי זקנה, ר׳ שלמה זלמן כ״ץ, אף הוא יליד סטביסק, היה תלמיד־חכם מופלג, אך סרב לעשות את התורה קרדום לחפור בו וכל ימיו התפרנס מיגיע כפיו. היתה לו מצבעה ובה עבד עבודת־כפיים עד שנות זקנתו האחרונות (הוא נפטר בהיותו בן 86 שנה).

סבתי, בתו איטקה, הלכה בדרך אביה, והואיל ובעלה, סבי יוסף־ישעיהו, עסק כל ימיו בתורה, היתה מוטלת פרנסת הבית עליה — תפקיד שמילאה במסירות ובאמונה.

כל אימת שאני נזכרת בסבא, מעורר הוא בי זכרונות של יראת־כבוד שהאצילה אישיותו הבלתי רגילה.

2 אחים היו לסבי יוסף־ישעיהו בסטביסק — משה לדלסקי וניסן לדלסקי. שניהם היו תלמידי־חכמים ובעלי ידיעות כלליות רחבות. רבים היו באים להיוועץ בם בענינים שונים ומשה (מושקה) שימש גם כבורר.

הם היו ציונים ושאפו לעלות לארץ. ניסן זכה ושתי בנותיו עלו לארץ־ישראל והקימו כאן משפחות ענפות. ממשפחת משה לדלסקי לא נשאר זכר, כולם ניספו בשואה.

בניגוד לחותנו בחר סבא ב„מלמדות״ לפרנסתו. תחילה כמלמד גמרא בסטביסק

ואחר כך כראש ישיבה בגרייבה. שם היה אהוד על הכל. המשפחה המשיכה לגור בסטביסק וסבא היה בא הביתה לחגים ולשבתות מיוחדות. מבחינה מעשית היה אולי נוח יותר לעקור את דירתו לגרייבה, אבל שרשיו היו כה עמוקים בסטביסק שבשום פנים לא אבה להינתק מעיר מולדתו וממולדת אבותיו. פרט מעניין הזורק אור על אופיו של סבא ז״ל היא העובדה, שלימד את אשתו תורה, לרבות גמרא, והיא הצטיינה בלימודיה ואף גילתה בקיאות ניכרת בהוויות אביי ורבא.

דבורה זלדה קטן (לבית לדלסקי) ז״ל

אמי, דבורה זלדה, שהיתה הבת הבכורה, התחתנה עם אבי חיים־בנימין חבר־קטן, שלא היה סטביסקאי. אבי נולד בלידא, עיר ואם בליטא, להוריו יוסל׳ה ויוכבד. אביו, כלומר, סבי מצד אבא, היה מוסמך לרבנות. אשתו יוכבד מתה בדמי ימיה בהיות אבי תינוק קטן. סבא התחתן בשנית ועבר לורשה, שם כיהן שנים רבות כרב. מחמת סיבות שונות שאינן ידועות לי, לא הצטרף אבי לסבא בעברו לורשה ונשאר בלידא אצל קרובי משפחה. שם למד ככל ילד יהודי תחילה ב„חדר״ ואחר־כך בישיבה, רכש ידיעות רחבות ועמוקות בגפ״ת ופוסקים ונחשב ללמדן מופלג ובעל זכרון נפלא.

עודנו נער הפליג צמאונו לדעת מעבר לספרות התורנית, ובד בבד עם עיסוקו בתורה התחיל לומד בכוחות עצמו גם עברית כשפה חיה וכן השכלה כללית.

שכנה בו נפש בלתי שקטה. מכורתו נעשתה צרה לו והתחיל לנדוד ממקום תורה למקום תורה, וכך הגיע לבית־המדרש בסטביסק. סבי ר׳ יוסף־ישעיהו הבחין בבחור הזר, הזמין אותו לביתו וכעבור זמן קצר נשא לאשה את בתו דבורה־זלדה. אחרי החתונה קבע דירתו בסטביסק ואמי פתחה חנות לדברי סדקית

לפרנסת המשפחה. כנאמר, היה אבי אדם לא שקט וקשה היה לו לשבת במקום אחד, והנה נזדמן לו עיסוק מיוחד שסיפק את יצר נדודיו. הוא היה לסוכן נודד של ספרים תורניים. נדד עם צרור ספריו מעיר לעיר ועד לגרמניה הגיע.

מפאת בריאותו הרופפת נאלץ אבא לנטוש את העיסוק של הפצת ספרים ופתח בסטביסק „חדר מתוקן", ששפת ההוראה בו היתה עברית. המקצועות העיקריים היו מלבד לימוד הלשון — תנ"ך, קורות ישראל, משנה וגמרא.

עד מהרה נתפרסם כמורה־פדגוג בחסד ואלה שזכו להיות תלמידיו זוכרים עד היום בחיבה ובהערצה את לקחו. אמנם אבי היה מורה קפדן, אבל התלמידים קיבלו את דרך למידתו באהבה, כי ראו בה ברכה.

אהבתו את התורה לא מנעה מאבי להיות חובב הספרות העברית החדשה. כפי שאני זוכרת רכש לו במשך השנים בחסכונותיו האחרונים ספריה שלמה. לא היה כמעט ספר עברי חדש שהופיע, שאבא לא ירכוש אותו מיד אחרי הופעתו. ולא רק ספרים קנה אבא, אלא היה מנוי גם על העתונות העברית של הימים ההם, כגון: הצפירה, הדור, וכתבי־עת שונים שיצאו בזמנו.

צעירים רבים מבני העיירה היו באים אל ביתנו לשאול ספרים עבריים אצל אבא, שהיה מספק להם אותם בחפץ־לב, כי רב היה רצונו להפיץ השכלה ודעת בין הנוער היהודי. ולא עוד אלא שנים רבות אחרי מותו היו צעירי סטביסק באים לביתנו ואמי היתה נותנת להם להשתמש בספרים כאוות־נפשם.

אך לא רק חובב ספר היה אבא, אלא גם חובב־ציון נלהב ועשה נפשות בעיירתו למען הרעיון הציוני יחד עם דב שמעונוביץ ז"ל, אבי אברהם שמעוני, חבר מושב בלפוריה.

לא אגזים אם אומר, כי חלקו של אבא רב היה בזה שכעבור שנים, אחרי הצהרת בלפור, כשכבר לא היה בחיים, היתה סטביסק עיירה ציונית מובהקת, אשר רבים מבניה עלו ארצה והשתקעו בה. גם חלומו של אבא היה לעלות לארץ ולחיות בה, אך לא זכה לכך, כי בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה והוא נפטר בשנת 1917. בן 43 היה אבא במותו. ברם, אם הוא עצמו לא זכה להגשים את שאיפתו, עשו זאת שניים מבניו, אחי יצחק קטן וכותבת הטורים האלה, וגם אמנו ז"ל, שעלתה שנה אחרי עלייתי, ב־1933.

מהנאמר לעיל מצטיירת תמונת בית הורי כבית ספוג רוח עברית וציונית ויהדות מסורתית, שהפיץ מעינותיו הרחק מד' אמותיו.

מסיבות שונות לא זכו שני אחי — מרדכי ואליהו ז"ל — לחיות בארץ. מרדכי — משום שאבא שלח אותו ללמוד באמריקה בהיותו בן 15. ואכן שם למד באוניברסיטה והוסמך כדוקטור לפילולוגיה; ואליהו סיים את הסמינר העברי בקובנה והיגר לאמריקה, שם גמר סמינר אנגלי ושנים אחדות היה מורה עברי־אנגלי. במלחמת העולם השניה התגייס מרדכי כמתנדב לצבא האמריקאי ונפל במאנילה, בירת הפיליפינים. אחי אליהו מת בגיל 50.

אילו היו שני אחי נשארים בחיים ודאי היו עולים ארצה ומגשימים את חלום אבינו.

הרב ברוך זילברשטין

ר׳ יהושע־מנחם זילברשטין ז״ל

אבי, ר׳ יהושע מנחם ב״ר שרגא הלוי, נולד בעיר המחוז שצ׳וצ׳ין בשנת 1876. אביו היה נגר ואמו היתה מפורסמת כחנה הצדקת. הכל העריצוה ולתלמידי הישיבה בעיר היתה כאם.

אבי למד בישיבת טלז הידועה וגם בישיבת נובורודוק. נשא לאשה את נחה לייביק, בת למשפחה ותיקה בעיירתנו. אחרי החתונה קבע את דירתו בסטביסק וניסה את כוחו בעיסוקים שונים, עד שלבסוף היה לסוחר־יערות. את הסחר ביערות ניהל בשותפות עם יהודה רובינשטין ועם ויליאמובסקי. אבא נחשב לאיש עשיר. אני זוכר שבימי ילדותי נחשבתי לבן עשירים. זוכרני כי הורי בילו כל שנה כמה ימי חופש ב„באד־פירמינד״ אשר בגרמניה. כן זוכר אני כי הורי היו רגילים לבקר מספר פעמים בשנה בורשה, ובשובם מהעיר הגדולה היו מספרים בהתלהבות על ביקוריהם באופירה, בתיאטרונים ובמקומות בידור אחרים בעיר הבירה.

אבי ר׳ יהושע מנדל היה מראשוני הציונים בעיירה ופעל הרבה למען תחית הארץ ותחית השפה העברית. בויכוחים שפרצו מזמן לזמן בין הציונים הצעירים לבין המתנגדים לציונות, עמד הוא תמיד לצדו של הנוער הציוני. זוכרני את החגיגה הנאה והמרשימה שסידרו ר׳ שבתי פרידמן ז״ל ואבא לכבוד חנוכת

האוניברסיטה העברית בירושלים באחד באפריל 1925. החגיגה והמסיבה אחריה נערכו בבית ברמזון ואני נאמתי קצרות גם בעברית. אחי הבכור, יששכר, נמנה עם החלוצים הראשונים בעיירה, שעלה לארץ בשנת 1925 ועבד זמן קצר בעין־חרוד.

ר׳ יהושע מנדל זילברשטין נמנה עם מנהיגי העיירה, הן בקהילה היהודית, הן בעיריה. הוא היה סגן ראש העיריה (ראש העיריה היה פולני) ועוזר לשופט. פעם אף נשלח כציר העיירה אל משרד המחוז בקולנא. כאשר חיפשו יהודי סטביסק רב מתאים למלא מקומו של הרב רמיגולסקי ז״ל, אשר עבר לכהן בגרייבה, נסעה ועדה מיוחדת של למדני העיירה: ר׳ שבתי פרידמן, ר׳ מאיר כ״ץ ואבא, לתהות על קנקנם של רבנים שונים וביקרו בערים שונות. לבסוף המליצו להזמין את הרב ר׳ ראובן כ״ץ ז״ל לשבת על כסא הרבנות בסטביסק.

אבא אהב מאוד לעבור לפני התיבה בבית־המדרש הגדול בשבתות ובחגים ואף הגיע להתפלל מוספים בימים הנוראים. מובן מאליו ששימש כש״ץ שלא על מנת לקבל פרס. שכרו היה ההפטרה של יום א׳ דראש־השנה (שמואל א׳, פרקים א׳ ו־ב׳). הפטרה זו נחשבת כסגולה לאשה המקשה ללדת, שהיו קוראים אותה על יד מיטתה. זוכרני שיותר מפעם אחת העירו את אבא באמצע הלילה, למהר אל בית יולדת לקרוא ליד מיטתה את ההפטרה.

כשעבר לפני התיבה אהב אבא להבליע לתוך התפלות והפיוטים השונים לחנים של אופירות ידועות, שהיו ידועים לו, שנתקבלו ברצון ע״י הנוער והדור הצעיר, ועוררו התנגדות נמרצת אצל המבוגרים.

יחסו של אבא לחינוך עברי מודרני היה חיובי. תמיד התווכח עם האדוקים והשמרנים והציע שינויים בשיטת ה„חדר" הישן. את ילדיו שלח ללמוד בבתי־ספר תיכוניים עבריים־פולניים, ואף לבתי־ספר מיסודם של „תרבות" ו„תחכמוני".

אבי נפטר בשנת 1969, ואמי — שש שנים לפניו, בשנת 1963.

הרב ברוך זילבערשטיין

ר׳ יהושע־מנחם [שי־נאָענדל] זילבערשטיין ז״ל

מיין פאָטער ר׳ יהושע־מנחם בר׳ שרגא הלוי איז געבוירן געוואָרן אין דער פּאָוויאַט־שטאָט שטשוטשין אין יאָר 1876. זיין פאָטער איז געווען א סטאָליער. זיין מוטער איז געווען באוואוסט אלס צדקת. זי איז פאַקטיש געווען די מוטער פון די ישיבה־תלמידים אין שטאָט.

מיין פאָטער האָט געלערנט אין די ישיבות טעלז און נאָוואָראַדאָק. ער האָט חתונה געהאט מיט נעכע לייביק, א טאָכטער פון אנאלט באַזעסענער משפחה אין סטאַוויסק. נאָך דער חתונה האָט ער זיך באַזעצט אין סטאַוויסק און געפּרואווט זיין מזל אין פאַרשידענע מסחרים. צום סוף איז ער געוואָרן א וואלד־סוחר בשותפות מיט יהודה רובינשטיין און ווילאַמאָווסקי. אונזער משפחה האָט זיך גערעכנט צווישן די פאַרמעגליכע פאַמיליעס אין שטעטל. כ׳געדענק אויך אַז

מיינע עלטערן פלעגן יעדן זומער פארברענגען א געוויסע צייט אין „באד־פירמינד" אין דייטשלאנד, און עטליכע מאָל אין יאָר פלעגן זיי אויך באזוכן ווארשע. קומענדיק צוריק פון דער גרויסער שטאָט פלעגן זיי דערציילן מיט התלהבות וועגן זייערע באזוכן אין דער אָפּערע, טעאַטערן און אנדערע אינטערעסאנטע פלעצער אין ווארשע.

מיין פאָטער ר׳ יהושע־מענדל איז געווען פון די ערשטע ציוניסטן אין שטעטל און איז געווען זייער אקטיוו אין אלע טעטיקייטן וואס זיינען געווען פארבונדן מיט ארץ־ישראל. ער פלעגט שטענדיק אנטיילנעמען אין די ויכוחים מיט די געגנער פון ציוניזם. כ׳געדענק די שיינע פייערונג וואָס איז איינגעאָרדנט געוואָרן דורך ר׳ שבתי פרידמאן ז״ל און מיין טאטן לכבוד דער דערעפנונג פון דער העברעאישער אוניווערסיטעט אין ירושלים דעם 1־טן אפריל 1925. די פייערליכע פארזאמלונג איז פאָרגעקומען אין בראמזאָנס הויז און איך האָב געהאלטן א קורצע רעדע אין העברעאיש. מיין עלטערער ברודער, יששכר, איז געווען פון די ערשטע חלוצים אין שטעטל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין 1925 איז ער עולה געווען און געארבעט א קורצע צייט אין עין־חרוד.

ר׳ יהושע־מענדל האָט זיך גערעכנט אלס איינער פון די מנהיגים סיי אין דער יידישער קהילה, סיי אין מאגיסטראט פון סטאַוויסק. ער איז אויך געווען דער געהילף פון שטאָט־פּרעזידענט און אויך געהאָלפן דעם ריכטער אין זיין ארבעט. ער איז אויך אמאָל געשיקט געוואָרן אלס דעלעגאט קיין קאָלנע. ווען די יידישע קהילה האָט גענומען זוכן א פאסיקן קאנדידאט אלס רב אין שטאָט, נאָכן אריבערפאָרן פון הרב רעמיגאָלסקי ז״ל קיין גרייווע, איז אויסגעקליבן געוואָרן א קאָמיטעט פון 3 בעלי־בתים — ר׳ מאיר כ״ץ, ר׳ שעפסל פרידמאן און מיין פאָטער — צו געפינען א פאסיקן קאנדידאט פארן כסא הרבנות אין סטאַוויסק. זיי האָבן באזוכט עטלעכע שטעט און זיך געטראָפן מיט פארשידענע קאנדידאטן. צום סוף האָבן זיי רעקאָמענדירט אויפצונעמען הרב ראובן כ״ץ אלס רב אין שטאָט.

מיין פאָטער האָט זייער ליב געהאט דאוונען פארן עמוד אין גרויסן בית־מדרש שבתים און ימים טובים. מיט דער צייט האָט ער אויך געדאוונט מוספים אין די ימים־נוראים. אלס שכר פאר זיין דאוונען פלעגט ער באקומען דעם „מפטיר" פון ערשטן טאָג ראש־השנה (שמואל א׳, פרקים א־ב). אָט די הפטרה האָט זיך גערעכנט אלס א „סגולה" פאר שווערע געבורטן. מען פלעגט זי לייענען נעבן דער געווינערינס בעט. דער לייענער איז געווען דער בעל מפטיר. איך געדענק ווי מ׳פלעגט אויפוועקן דעם טאטן אין מיטן נאכט, ער זאָל לויפן שנעל צו א געווינערין, וואָס איז שווער געגאנגען צו קינד, צו לייענען די הפטרה.

מיין פאָטער האָט אויך ליב געהאט אריינפלעכטן אין די תפילות געזאנג מאָטיוון פון פארשידענע אָפּערעס וואָס ער האָט געקענט. דאָס איז גוט אויפגענומען געוואָרן דורך דער יוגנט, אָבער ארויסגערופן א שארפע געגנערשאפט מצד דער עלטערן דור.

מיין פאָטער האָט געהאַט א פּאָזיטיווע באַציאונג צו העברעאישער מאָדערנער דערציאונג און פלעגט שטענדיק זיך ארויסזאָגן געגן די פארעלטערטע שיטות פון לערנען אין „חדר". זיינע קינדער האָט ער געשיקט לערנען אין פּויליש־העברעאישע גימנאזיעס אָדער אין „תרבות" און „תחכמוני"־שולן.

מיין פאָטער איז נפטר געוואָרן אין 1969; מיין מוטער — 6 יאָר פאַר אים, אין 1963.

ברוקלין—ניו־יורק

משה גואלמן ז"ל

אהרן־אליעזר ז"ק ז"ל

אני מודה שאני ניגש לכתוב על אישיות זו בדחילו ורחימו; אבל באין אחר להנציח את שמו בספר הזכרון שלנו, קיבלתי על עצמי את המשימה, ואני תקוה שהקוראים יקבלו את דברי ברצון.

פגישתי הראשונה עם אהרן־אליעזר נתקיימה בקיץ שנת 1909, ב„ישיבה" של העיר קרינקי, תחת הנהלתו והשגחתו של הרב הגאון ר' שלמה זלמן סנדר כהנא־שפירא זצ"ל, שכיהן כרב דמתא בקרינקי במשך שנים רבות.

„ישיבה" זו הצטיינה בשיטת לימודה המיוחדת. התלמידים היו חופשים לבחור כל אחד את המסכת, בה רצו ללמוד, ורק פעם בשבוע אמר הרב את שעורו בפני התלמידים.

בשל גילי הצעיר (הייתי אז כבן 15) לא רצו לקבלני ל„ישיבה". רוב הבחורים היו קשישים ממני וגם ידיעתם בתלמוד עלתה על ידיעותי. רווח והצלה באו לי מאהרן־אליעזר, שלקחני תחת חסותו בהבטיחו למשגיח ה„ישיבה" לאלפני את מנהגי ה„ישיבה" ולקדמני בסדר הלימודים. ואכן, הודות לו נשארתי תלמיד קבוע ב„ישיבה" בקרינקי במשך ארבע שנים. הוא עזב את ה„ישיבה" כעבור שנה, כמדומני. לא נסע ל„ישיבה" אחרת, אלא נשאר בסטביסק לעזור לאביו החולה בניהול החנות. נפגשתי אתו בשנית בעיירתנו בשנות מלחמת העולם הראשונה.

עוד בהיותו ב„ישיבה" הפליא את הבחורים־התלמידים בבקיאותו ובחריפותו, בתפיסתו המהירה ובזכרונו הפנומנלי. את שעורו של הרב, שהיה מלאכת־מחשבת של חריפות, בקיאות ושקלא וטריא קשה ומסובכת, ידע למסור למחרת, כמעט מילה במילה לאותם הבחורים שהתקשו להבינו בעת נתינתו.

במשך הקיץ הראשון לשהותי בקרינקי הכניסני לא רק ל„ישיבה" המפוארת דשם, אלא גם לסדר הלימוד והעיון, ולא רק בגמרא ותוספות, אלא גם בדברי המפרשים השונים של התלמוד.

מענין שאהרן־אליעזר לא היה מן המתמידים, לא ישב צמוד לספסל ולגמרא שלפניו כיתר הבחורים; כן לא מצאנו אותו בישיבת „משמר" (כל הלילה,

על הרוב בכל ליל חמישי. הוא לא נזקק לכך. די היה בשבילו לעיין בטכסט. הוא גם עשה זאת בלחש, בלי הניגון המקובל על הלומדים. במשך זמן קצר הספיק לחדור לעבי־הקורה של סוגיה יותר מן המתמידים שהקדישו לה יום שלם של לימודים. ב„ישיבה" נחשב לאחד הותיקים, לא לפי גילו, כי אם לפי יכולתו לעזור בהסבר ענין בגמרא ובתוספות לאלה שהתקשו בהבנתו.

אהרן־אליעזר נמנה עם הענוים. מעולם לא קבע לו מקום בין ספסלי בית־המדרש הגדול, שבו נמצאה ה„ישיבה", וביחוד התרחק מכותל המזרח, מקום ישיבתם של הלמדנים הותיקים. מקומו היה על־יד השולחן הארוך שעמד בקצה בית־המדרש, ליד הארונות של הספרים הגדולים. יכול היה ללמוד בישיבה ובעמידה ובהליכה בבית־המדרש.

טוב־לב היה, בעל מוסר ומצפון טהור. בעברו על־יד אחד התלמידים, היה שולח כנגדו מבט חייכני ושואל: מה? ענין קשה? והיה מסביר לו מיד את הענין באר היטב והולך לראות תלמידים אחרים. הוא הכיר את הבחורים הצעירים הזקוקים לעזרה ולא חיכה עד שיבואו אליו לשאול, כמו שאר הותיקים, אלא היה עובר על־ידם כבדרך אגב, מתעכב על־יד פלוני שבפניו ראה שהוא מתקשה בענין ומסביר לו את הדבר כידו הטובה עליו.

מן הראוי להתעכב ולציין את מקור מחצבתו של אהרן־אליעזר. אביו היה ר' זאב הדיין, ששימש בדיינות שלא על־מנת לקבל פרס, בתקופה שישב על כיסא הרבנות בסטביסק הרב הגאון והצדיק ר' חיים־אריה מישקובסקי זצ"ל. היתה לו חנות של כלי ברזל שנוהלה ע"י אשתו. אביו היה גדול בתורה. היתה לו פינה בבית־המדרש הגדול, ושם היה יושב ללמוד ביחידות. הוא יסד את חברת „מגן־אברהם" שלקחו בה חלק למדנים ידועים כמו ר' מאיר כ"ץ, ר' מנדל לוינוביץ, ר' מוטקה שפירא, אבי ואחרים. הם היו מתאספים בימי שבת ומועד על־יד השולחן הגדול מול דלת הכניסה של בית־המדרש ולומדים שם את שעורם ב„מגן־אברהם".

אמו של אהרן־אליעזר היתה אשה תמימה וצנועה, בעלת מידות תרומיות, מסבירה פנים לכל אדם. אחד מעיסוקיה היה „מתן־בסתר" למשפחות עניות לפני כל שבת וחג. מספרים, שפעם בא אליה איש ידוע ואמר לה: „דעי לך, שבנך אהרן־אליעזר אינו מניח תפילין ואינו מתפלל". והיא ענתה לו בתמימותה: „זה בלתי אפשרי, אילו זה היה אמת כיצד יכול הוא לאכול ארוחת־בוקר?" אחרי פטירת בעלה עוד האריכה ימים וניהלה את החנות בעזרת הבן והבת.

כידוע, היה אהרן־אליעזר שחמטאי טוב ומהיר וקשה היה לנצחו. גם כשרון זה בא לו בירושה מאבותיו. השחמטאי המפורסם עקיבא רובינשטין היה דודנו ויליד עיירתנו. בשנות המלחמה ולפניה היה עקיבא בביקוריו בעיירתנו מארגן משחקים סימולטאניים עם שחמטאי סטביסק, כדי לעודד אותם לעסוק במשחק מתוחכם זה.

על פעולתו של אהרן־אליעזר בקרב הנוער בימי מלחמת העולם הראשונה, במועדון „התחיה", סיפרתי במקום אחר בספר זה, ברשימה „על הנוער בימי המלחמה והקמת המועדון ,התחיה'". אולם השפעתו היתה רבה לא רק על הנוער, גם אנשים מבוגרים ותלמידי־חכמים היו מבקשים את עזרתו בהסברת סוגיה

קשה לא רק בתלמוד אלא גם בהויות העולם. בנוף האנושי של סטביסק היה דבר רגיל לראות את ר׳ שבתאי פרידמן ז״ל ואהרן־אליעזר מטיילים בשוק ושניהם שקועים בשיחה עד כדי כך, שלא הרגישו באדם העובר לפניהם. הלצה ידועה היתה מתהלכת בעיירתנו: לשם מה נבנתה הכנסיה הנוצרית במרכז השוק וגדר גבוהה מקיפה אותה? כדי שאהרן־אליעזר ור׳ שבתאי ידעו מתי עליהם לחזור, שאם לא כן יוכלו ללכת עד לומז׳ה...

בהישרף בית ישראל בשואה, ניספה אהרן־אליעזר ז״ק, יחד עם אשתו פרומקה לבית זילברשטין ובנם הקטן. הי״ד.

משה גאָעלמאַן ז״ל

אהרן־אליעזר ז״ק ז״ל

מיין ערשטע באגעגעניש מיט אהרון־אליעזרן איז פאַרגעקומען זומער 1909, אין דער באוואוסטער ישיבה אין קרינקי, אונטער דער אַנפירונג און השגחה פונעם גאון ר׳ שלמה זלמן סנדר כהנא־שפירא זצ״ל, וואָס איז געזעסן אויף דעם כסא־הרבנות אין קרינקי.

איך בין געקומען אין קרינקי אין עלטער פון 15 יאָר, נאָך 2 יאָר לערנען אין לאָמזשער ישיבה. צוליב מיין יונגן עלטער האָט מען מיר נישט געוואָלט צונעמען אין דער ישיבה, וואָס האָט זיך גערופן „קבוץ״, וואו עס האָבן געלערנט אפאָר הונדערט בחורים, אלע עלטערע פון מיר און מיט מער ידיעות פון מיר אין תלמוד און מפרשים. קרינקער ישיבה האָט געהאט איר אייגענע שיטה אין לערנען. יעדער בחור האָט זיך אויסגעקליבן א מסכתא, אין וועלכער ער האָט געלערנט פאר זיך. נאָר איינמאָל אין וואָך פלעגט הרב ר׳ זלמן סנדר קומען אין בית־המדרש און זאָגן א שעור פאר די תלמידים.

אין דער ישיבה זיינען דאן געווען 3—4 סטאַוויסקער בחורים. איינער פון זיי איז געווען אהרן־לייזער. אדאנק אים האָט מען מיך אָנגענומען. ער האָט צוגעזאָגט דעם משגיח, אז ער וועט מיך צוגרייטן, אריינפירן אין דרך פון דער ישיבה און אינעם סדר פון לערנען וואָס איז דאָרט אָנגעגאנגען. 4 יאָר בין איך געווען א תלמיד אין קרינקער ישיבה און דערגרייכט אסך אין לערנען.

איין יאָר בין איך געווען אין ישיבה צוזאמען מיט אהרון־לייזערן. סוף יאָר האָט ער זיך אומגעקערט קיין סטאַוויסק און געהאָלפן פירן דאָס אייזן־געשעפט פון זיינע עלטערן. ערשט אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָב איך זיך מיט אים פונדאַסניי געטראָפן אין סטאַוויסק.

נאָך זייענדיק אין ישיבה האָט ער אלעמען איבערראשט מיט זיין בקיאות און חריפות, מיט זיין שנעלער תפיסה און אויסערגעוויינלאכן זכרון. דעם רב׳ס וועכנטליכן שעור, וואָס איז געווען דורכגעפלאָכטן מיט שאַרפער חריפות און שווערער שקלא־וטריא, האָט ער שנעל תופס געווען און אויף מאָרגן האָט ער אים

איבערגעגעבן וואָרט ביי וואָרט די יינגערע און שוואַכערע תלמידים, וואָס האָבן נישט געקענט אזוי שנעל תופס זיין דעם רב׳ס חריפות׳דיקן לערנען. ביי דער געלעגנהייט וויל איך פאַרצייכענען, אז דעם תוכן פונם רב׳ס שעורים פלעגן די תלמידים פאַרשרייבן אין זייערע העפטן.

אין פאַרלויף פון ערשטן זומער האָט אהרון־לייזער באַוויזן מיך אַריינפירן נישט נאָר אין דער ישיבה און אין סדר־הלימוד פון גמרא און תוספות, נאָר מיך אויך באַקאַנטגעמאַכט מיט די פאַרשידענע מפרשים פון תלמוד.

אהרון־לייזער אליין איז נישט געווען קיין גרויסער מתמיד. ער האָט נישט געקענט לאַנג זיצן אויף איין פלאַץ ביי דער גמרא. מיר האָבן אים אויך קיינמאָל נישט געזען צווישן די בחורים וואָס פלעגן זיצן „משמרים״, ד.ה. לערנען א גאַנצע נאַכט (מערסטנס דאָנערשטיק). ער האָט עס נישט באַדאַרפט. פאַר אים איז געווען גענוג אַריינקוקן אין דער גמרא, כדי באַלד תופס זיין די שווערסטע סוגיא. ער האָט געלערנט אין דער שטיל, אָן דעם באַוואוסטן גמרא־ניגון וואָס העלפט צו פאַרשטיין דאָס לערנען. אין דער ישיבה איז ער געווען פאַררעכנט אלס איינער פון די „ותיקים״, נישט לויטן עלטער, נאָר אדאַנק זיינע פעאיקייטן אויפצוקלערן שווערע סוגיות אין תלמוד פאַר די תלמידים וואָס האָבן באַדאַרפט הילף אין לערנען. ער האָט זיך אויך גערעכנט צווישן די „ענווים״ אין דער ישיבה. ער איז קיינמאָל נישט געזעסן אין דער מזרח־וואַנט פון בית־מדרש צווישן די עלטערע תלמידי־חכמים. זיין אָרט איז געווען ביי א לאַנגן טיש נאָענט פון דער גרויסער ספרים־שאַנק. דאָרט האָט ער געלערנט שטייענדיק און צומאָל ארומשפאַצירנדיק איבערן בית־מדרש.

ער איז געווען א גוטהאַרציקער מענטש, מיט א טיף מאָראַליש געפיל און ריינעם געוויסן. האָט ער פאַרבייגייענדיק געזען א תלמיד וואָס זיצט פאַרטראַכט, פלעגט ער זיך אָפּשטעלן און אים פרעגן מיט א שמייכל: „וואָס? א שווערער ענין? לאָמיר אקוק טאָן צוזאַמען״. אזוי פלעגט ער אים אויפקלערן דעם ענין און גלייך אוועקגעשפּאַצירט צו אַנדערע תלמידים. ער האָט געקענט כמעט אַלע יונגע תלמידים וואָס האָבן באַדאַרפט הילף, נישט געוואַרט זיי זאָלן קומען צו אים, לויטן שטייגער פון די אַנדערע ותיקים, נאָר פלעגט פאַרבייגיין כביכול צופעליק, זיך אָפּשטעלן נעבן א תלמיד און אים אויפקלערן דעם ענין וואָס איז אים שווער געווען צו פאַרשטיין.

איך וועל אויסניצן די געלעגנהייט און דערציילן אייניקע פּרטים וועגן זיין אָפּשטאַם. זיין פאָטער איז געווען ר׳ וועלוול דיין, וואָס איז געווען דיין אין סטאַוויסק אין דער תקופה וואָס ר׳ חיים־לייב מישקאָווסקי זצ״ל איז געזעסן אויפן כסא הרבנות. דעם דאַזיקן אמט האָט ער פאַרנומען שלא על מנת לקבל פּרס. ער האָט געהאַט אַנ׳אייזן־געשעפט, וואָס זיין פרוי האָט אָנגעפירט. ער האָט געגרינדעט די חברה „מגן־אברהם״, וואו עס האָבן געלערנט שבת און יום־טוב א גרופּע למדנים. צווישן די לערנער געדענק איך ר׳ מאיר כ״ץ, ר׳ מענדל לעווינאָוויטש, ר׳ מאָטקע שפּירא, מיין פאָטער און אַנדערע.

אהרון־לייזערס מוטער איז געווען א נאַאיווע צניעות׳דיקע פרוי, פול מיט מידות טובות. זי פלעגט יעדן אויפנעמען בסבר פנים יפות. איינע פון אירע

הויפט באשעפטיקונגען איז געווען זאמלען געלט פאר „מתן בסתר" פאר נויט־באדערפטיקע משפחות אויף שבת און יום־טוב.

וועגן איר תמימות ווערט דערציילט פאלגענדע מעשה. אמאל איז צו איר געקומען א באקאנטער און געזאגט אז אהרון־לייזער דאוונט נישט און לייגט נישט קיין תפילין. האט זי אים געענטפערט: ווי קען דאס זיין? וויאזוי גייט ער צום טיש עסן פרישטיק?... נאך איר מאנס פטירה האט זי געפירט דאס אייזן־געשעפט מיט דער הילף פון איר טאכטער און אהרן־לייזערן.

אהרן־לייזער איז אויך געווען א אויסגעצייכנטער שאך־שפילער. אויך דער שאך־שפיל איז ביי אים געווען א פאמיליען־ירושה. עקיבא רובינשטיין, דער וועלט־בארימטער שאך קינסטלער, איז געווען זיינער א קוזין.

וועגן אהרן־לייזערס טעטיקייט ביי דער יוגנט אין די ערשטע מלחמה־יארן האב איך דערציילט אין אנ'אנדער פלאץ אין דעם בוך, אין דער רשימה „די יוגנט אין די מלחמה־יארן און דער קלוב ,התחיה'". זיין השפעה איז געווען גרויס נישט נאר ביי דער יוגנט, אויך די עלטערע האבן זיך מיט אים שטענדיק בעראטן וועגן פארשידענע ענינים. גאנץ אפט פלעגט ער שפאצירן אין מארק מיט ר' שבתי פרידמאן זייענדיקביידע אזוי פארטיפט אין א שמועס, אז זיי פלעגן נישט באמערקן קיין פארבייגייער. א באקאנטער וויץ איז ארומגעגאנגען אין שטאט: פארוואס איז אויסגעבויט געווארן די „תיפלה" אין צענטער שטאט מיט א הויכן פארקאן ארום איר? כדי ר' שבתי און אהרן־לייזער זאלן וויסן וען זיך אומקערן און נישט פארגיין ביז לאמזשע...

אהרן־לייזער, זיין פרוי און זון זיינען אומגעקומען מיט אלע סטאוויסקער יידן אין גרויסן חורבן וואס היטלער ימח־שמו האט געבראכט אויפן אייראפעאישן יידנטום. הי"ד.

משה גואלמן ז"ל

ד"ר אריה רמיגולסקי ז"ל

אריה־לייבל רמיגולסקי, בן־הזקונים של הרב רמיגולסקי ז"ל, נולד באליטה (ליטא) בשנת 1908. ימי ילדותו עברו עליו בעיירות טרסטינה, מקום הרבנות הראשון של אביו הרב, ובעיקר בסטביסק, בה ישב הרב רמיגולסקי על כסא הרבנות 8—9 שנים.

לייבלה, כך נקרא בפי כל, הצטיין בילדותו בשכלו החריף, בתפיסתו המהירה ובהומור המיוחד שלו, שבו היה מקבל פני כל איש. היה אהובם של הנוער, שהיה פוקד את בית הרב. כולם אהבו לשוחח אתו ולשמוע את תשובותיו החריפות לשאלות וקושיות שהוצגו לו. שנים מספר היה תלמידי לעברית ותנ"ך והצטיין מאוד בלימודים אלה.

את השכלתו הכללית קנה בבית־הספר „תחכמוני" ובגימנסיה דרוסקין

בביאליסטוק, ואילו את חוק לימודיו התיכוניים סיים בגימנסיה אפשטיין בוילנה, בה קיבל את תעודת הבגרות. את השכלתו הגבוהה רכש באוניברסיטאות שונות. בורשה ניסה ללמוד מתמטיקה. מפולין עבר לקלן בגרמניה, שם למד רפואה, שכן בורשה לא קיבלו יהודי לפקולטה לרפואה. מקלן עבר לקניגסברג ומשם לשווייץ — לברן ובזל. בשווייץ גמר את חוק לימודיו והוסמך לרופא.

בשנת 1936 עלה לארץ. זמן מסויים שהה בתל-אביב וסביבתה. מחמת המאורעות שפרצו בקיץ של אותה שנה קשה היה לו להסתדר בעיר ועבר לקיבוץ אילת-השחר עם אשתו ושלושת בניו, שעלו לארץ בשנת 1938.

הוא לא היה חבר משק. קיבל בקיבוץ צריף-מגורים וכלכלה תמורת טיפולו הרפואי בחברי הקיבוץ. כן היה מקבל חולים מישובי הסביבה. ד"ר רמיגולסקי היה רופא מסור לחוליו וחברי מושבים וקיבוצים מכל הגליל העליון העריכו אותו וחיבבוהו. במשך 8—9 השנים שחי באילת-השחר היה צריפו תמיד מלא חולים, שהיה מקבל אותם בכל שעות היום והלילה. שמעו יצא למרחוק ועד לישובי הדרוזים והערבים שבגליל ובעמק החולה הגיע. בטיפולו בערבים נדבק בשחפת, שגרמה למותו בשנת תש"ח—1948, והוא רק בן 40. באילת-השחר הובא למנוחת-עולמים.

משה גאָלמאַן ז״ל

ד״ר אריה (לייבעלע) רעמיגאַלסקי ז״ל

לייבל רעמיגאַלסקי, הרב רעמיגאַלסקיס בן־זקונים, איז געבוירן געוואָרן אין שטעטל אליטע (ליטע) אין יאָר 1908. די קינדער יאָרן האָט ער פאַרבראַכט אין שטעטל טרעסטינע און שפּעטער אין סטאַוויסק, וואו זיין פאָטער האָט פאַרנומען דעם כסא־רבנות.

לייבעלע, אזוי האָבן אים אלע גערופן, האָט זיך שוין אין דער קינדהייט אויסגעצייכנט מיט זיין שאַרפן שכל, גיכער תפיסה און איינגנאַרטיקן הומאָר, מיט וועלכן ער פלעגט באַגעגנען יעדן מענטש. ער איז געווען דער ליבלינג פון דער יוגנט וואָס פלעגט באַזוכן זיין פאָטערס הויז. אלע האָבן ליב געהאַט מיט אים צו שמועסן און הערן זיינע שאַרפזיניקע תשובות אויף די פאַרשידענע פראַגעס און קשיות וואָס מען פלעגט אים שטעלן. אפאָר יאָר איז ער געווען מיין תלמיד. איך האָב מיט אים געלערנט העברעאיש און תנ״ך. עס איז איבעריק צו באַטאָנען, אז ער איז געווען א אויסגעצייכנטער שילער.

זיין אלגעמיינע בילדונג האָט ער דערוואָרבן אין דער „תחכמוני״ שולע און דרוסקין־גימנאַזיע אין ביאַליסטאָק, און זיין מיטל בילדונג האָט ער פאַרענדיקט אין דער עפּשטיין גימנאַזיע אין ווילנע, וואו ער האָט אויך געמאַכט מאַטורע. זיין אקאַדעמישע בילדונג האָט ער דערוואָרבן אין פאַרשידענע אוניווערזיטעטן. אין וואַרשע האָט ער געפּרואווט לערנען מאַטעמאַטיק. פון פוילן איז ער אוועק קיין דייטשלאַנד און אין קעלנער אוניווערזיטעט האָט ער שטודירט מעדיצין. ווי באַקאַנט האָט אין די פוילישע אוניווערזיטעטן געהערשט כלפּי יידן א „נומערוס קלאַוזוס״ און פאַר א ייד איז געווען כמעט אומעגליך אַנגענומען צו ווערן אין מעדיצינישן פאַקולטעט. פון קעלן איז ער אוועק קיין קעניגסבערג און פון דאָרט אין דער שווייץ, קיין בערן און באַזעל. אין דער שווייץ האָט ער געענדיקט די מעדיצינישע לימודים און זיך גראַדואירט אלס דאָקטאָר מעדיצין.

אין יאָר 1936 איז ער עולה קיין ארץ־ישראל. א געוויסע צייט האָט ער זיך געפונען אין תל־אביב און סביבה. צוליב די אומרוען, וואָס זיינען אויסגעבראָכן זומער 1936, איז אים געווען שווער זיך איינצואָרדנען אין שטאָט און ער האָט זיך באַזעצט מיט זיין פרוי און זייערע דריי קינדער, וואָס זיינען עולה געווען אין יאָר 1938, אין קיבוץ אילת־השחר. קיין חבר אין קיבוץ איז ער נישט געווען, ער איז דאָרט נאָר געווען א תושב און אלס אזעלכער האָט ער באַקומען א צריף צום וואוינען און אויפהאַלט פאַר געבן מעדיצינישע באַהאַנדלונג די חברים פון קיבוץ. ער האָט אויך אויפגענומען קראַנקע פון די ארומיקע ישובים.

ד״ר רעמיגאַלסקי איז געווען אן איבערגעגעבענער דאָקטאָר און די חברים פון די מושבים און קיבוצים פונם גליל העליון האָבן אים פאַרערט און ליב געהאַט. במשך די 8—9 יאָר, וואָס ער האָט זיך געפונען אין אילת־השחר, איז זיין צריף תמיד געווען איבערפולט מיט קראַנקע, וועלכע ער פלעגט אויפנעמען באַטאָג און באַנאַכט. זיין נאָמען אלס איבערגעגעבענער דאָקטאָר האָט אויך דערגרייכט די דרוזישע און אראַבישע דערפער פון גליל און עמק החולה, וואָס פלעגן קומען

צו אים נאָך מעדיצינישער הילף. באהאנדלענדיק קראנקע אראבער האָט ער זיך אָנגעשטעקט מיט שווינדזוכט, פון וועלכער ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1948 אין עלטער פון 40 יאָר. אין אילת־השחר איז ער געבראכט געוואָרן צו אייביקער רו.

עקיבא פת

עקיבא רובינשטיין ז״ל

עקיבא רובינשטין נולד בסטביסק בשנת 1882, הילד הארבעה־עשר במשפחתו, כשמונה חדשים אחרי מות אביו ממחלת השחפת, ונקרא שמו בישראל עקיבא כשם אביו.

אביו היה מתלמידיו המצטיינים של ר׳ שמעון סופר מקרקוב ובנו של הרב יעקב יונתן רובינשטין, רבה של גרייבה, מתלמידיו של ה„חתם סופר״, שהוסמך על ידו בגיל שמונה־עשרה.

אמו, רייזל, היתה הבת השניה של הנדבן הידוע ר׳ אהרן־אליעזר דננברג, שהתעשר בסחר יערות, תרם חלק רב מרכושו למוסדות החסד בסטביסק. ר׳ אהרון־אליעזר דננברג ביקר בארץ־ישראל ובנה בית־כנסת בירושלים העומד עד היום. בכל יום ד׳ בשבוע אכלו על שולחנו ששים בחורי ישיבה, לציון יום הולדת בנו, שנולד אחרי שלש בנות.

כשנתאלמנה אמו של עקיבא, קשה היה לה מאוד הטפול בילדיה המרובים והחלשים. ואכן רובם מתו בילדותם או בנעוריהם. בילדותו עברה משפחת רובינשטין לביאליסטוק לאחר שאמו נישאה להרב הלר, שכינוהו „העילוי מפינסק״. בביאליסטוק התחנך עקיבא יחד עם בן־גילו חיים, בנו של העילוי מפינסק, עילוי אף הוא, אשר נודע אח״כ כפרופיסור חיים הלר, חוקר מקורי בתנ״ך לפי השיטה המסורתית, ובזמנו נחשב לאחד המנהיגים הרוחניים של היהדות האורתודוקסית בארצות־הברית.

עקב חולשתו הגופנית בילדותו ובנעוריו ומתוך חשש לשחפת שהחלה לאיים גם עליו, לא נשלח ל„ישיבה״ כמנהג הימים ההם. בשעות הפנאי המרובות שעמדו לרשותו שיחק שחמט באחד הפונדקים סמוך לביתו. הוא הירבה „לשחק עם עצמו״, כלומר, עסק בניתוחים עיוניים בשחמט, אשר לימים קצר את פריים. לא עברו ימים מרובים ויצאו לו מוניטין כשחמטאי מעולה. משנזדמן לביאליסטוק שחקן מפורסם מלודז, שהיתה מרכז חשוב לשחמט, הוצג עקיבא לפניו. משעמד האורח על טיבו, נוכח כי רובינשטיין הצעיר הוא שחמטאי מחונן והזמין אותו בו במקום להשתתף בתחרות על אליפות שחמט בלודז׳. בתחרות זו היכה עקיבא הצעיר שוק על ירך את טובי השחמטאים בעיר, וזכה — להפתעת כולם — באליפות לודז׳. אחרי נצחון מזהיר זה נהיה עקיבא רובינשטין לדמות שחמטאית ידועה בקנה־מידה ארצי. הוזמן לתחרויות בערים אחרות, הוסיף ללכת מחיל אל חיל, עד אשר הוזמן לתחרות הארצית הכל־רוסית בפטרבורג (1909), שבה השתתפו רבי־האמנים של רוסיה, לרבות אלוף השחמט העולמי, הד״ר עמנואל לסקר. עקיבא רובינשטין הצעיר זכה בתחרות כל־ארצית זו להפתעת כולם — במקום הראשון יחד עם לסקר והיה לדמות ידועה בשחמט העולמי. מעתה הוזמן לתחרויות הבינלאומיות החשובות ביותר.

בתחרויות אלו הגיע להישגים, שמעטים כמוהם בתולדות השחמט. בארבע תחרויות בינלאומיות גדולות זכה בזה אחר זה במקום ראשון, בנצחו במשחקי המזהיר את גדולי השחמטאים. בתחרות בסן־סבסטיאן (ספרד — 1912), הגיע כנראה לשיא הצלחתו.

מעריציו המרובים העלו את מועמדותו לתחרות על אליפות השחמט העולמית. אולם אלוף העולם, הד״ר עמנואל לסקר, התעלם מדעת הקהל השחמטאית בעולם, והזמין כיריב לתחרות על האליפות העולמית את הרב־אמן שליכטר. הימנעות זו של ד״ר לסקר מלהזמין את רובינשטין, שנחשב לגדול השחמטאים בימים ההם, לא נשכחה. ואכן בזמן קביעת תקנון התחרות על אליפות העולם אחרי מלחמת העולם השניה, הועלתה עובדה זו בפי האלוף בוטביניק, כנימוק משכנע לשלילת הזכות מן האלוף בשחמט לקבוע את יריבו לתחרות לאליפות.

עקיבא רובינשטין הירבה לחדש בתיאוריה של השחמט, וקובץ משחקיו שיצא לאור מהווים עד היום חומר לימודי בשביל השחמטאים. משחקיו המבריקים נכללו בספרי הלימוד של שחמט (למשל בזה של ד"ר אויבה אלוף השחמט לשעבר).

במלחמת העולם הראשונה נשא אשה ממשפחת לב בשצ'וצ'ין. נולדו להם שני בנים: יונתן ושלמה. אחרי המלחמה השתקע בבלגיה, בעיר בריסל. רבים מאמני השחמט מערי השפלה נמנים עם תלמידיו.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נתערערה בריאותו והתחיל לסבול ממיחושי ראש ומעצבנות, דבר שהשפיע על משחקיו. הוא הירבה לסבול ממצוקת זמן במשחקיו והפסיד אצל שחקנים ממדרגה שניה ושלישית. בכל זאת הגיע גם אז להשגים יפים כששיחק עם יריבים גדולים, וזכה בפרסים על המשחק הנאה ביותר.

בשנת 1931 ביקר בארץ־ישראל. זה היה מאורע בלתי נשכח בתולדות השחמט בארץ. סמוך למלחמת העולם השניה התערערה בריאותו לגמרי ושקע בדכאון, התבודד והתנזר מחיי חברה. גם מצבו החמרי התערער, שכן כל חייו התפרנס משחמט. מועדוני השחמט הוציאו לאור בספרים את משחקיו ותמכו בו במצוקתו.

במלחמת העולם השניה, בזמן הכיבוש הנאצי, הוסתר בבלגיה על ידי מעריצים ונשאר בחיים. בנו הצעיר נשלח למחנה הסגר וניצל בזכות משחקו המזהיר, מאחר שמפקד המחנה הנאצי, שהיה שחמטאי טוב, לא היה מוכן לוותר על יריב כזה בשחמט.

אשתו טיפלה בו במסירות אין קץ ודאגה לכל מחסוריו. אחרי מותה אושפז במוסד שבו נשאר עד סוף ימיו.

א. צ'רניאק

עקיבא רובינשטין איננו

עם מותו של עקיבא רובינשטין נעלם אחד מאחרוני קבוצת מנהיגי השחמט בעולם בראשית מאה זו, ששמונה נשארו בחיים רק שנים: ד"ר ברנשטין ופרופ' זידמר. רובינשטין נולד בשנת 1882 בעיירה פולנית סטביסק, כבן למשפחת רבנים. הוא נמשך לשחמט בהיותו כבן 15 והיה עד מהרה לשחמטאי מעולה. הישגיו הראשונים: נצחון בדו־קרב על סלוה, פרס שלישי באליפות רוסיה 1903, חלוקת פרס ראשון עם דוראס בתחרות בארמן 1905 (ראשון עם לאסקר). שנת 1912 היא שנת נצחונותיו המזהירים ביותר — שלושה פרסים ראשונים בתחרויות בינלאומיות גדולות. בתקופה זו נחשב מועמד רציני לכתר העולמי ולולא פרוץ מלחמת העולם ייתכן והיה זוכה בו.

בשנת 1931 ביקר רובינשטין בארץ וערך כאן משחק סימולטני. בעת ביקורו כתב, לפי בקשתו של עורך עלון „השחמט" שיצא אז לאור, קטע על שחמט בעברית צחה.

רובינשטין, אדם צנוע ושקט, היה עוזב בתום המשחק את אולם התחרות בלי לשאול לתוצאות שאר המשחקים, בלי להתענין בשינויים שחלו בטבלת התחרות. הפרס לא היה מושכו, בעיניו היו חשובים שלמות המשחק, רעיון נכון וביצוע מדויק. בדברו על משחקיו המזהירים ביותר נהג להעיר: „זה היה משחק הגיוני".

רובינשטין הצטיין בכל שלבי המשחק. אין כמעט פתיחה שלא נמצא בה רעיונות משלו. כך למשל: בפתיחת ארבעת הפרשים, בהגנת טאראש בגמביט המלכה, בכמה מדרכי ההגנה הצרפתית, בהגנת נימצוביץ ועוד. אולם שם עולם קנה לו בסיומי משחק, אותם ניהל בוירטואוזיות.

שני בניו של רובינשטין נמנים עם טובי השחמטאים בבלגיה, ולדברי ד"ר אובה: „רק שמו הגדול של אבא מזיק להם".

מתוך רשימה ב„הארץ" מיום 14.4.61

שרה טוביה

אינג'ינר דוד טוביה [דאַבזשאַלאָווסקי] ז"ל

שרשים חזקים הצמיחוהו,
שלחו לשדם בגופו ובנפשו,
לשד מאיר מאד.
המצח הבהיר של עלוי
נגה חשק חיים.
חן צנוע ושקט כבוש היו אבן־משקל
לחום מזגו ולאפיו הנמרץ,
וענוה כנגד גאוה
על כפות המאזנים.
זורע סביבו אור חכמה
הלך חוגג בעולמו:
עולם בנאי, שופט וחבר
ומישר הדורים.
יושר וחובה מאצילים את הדמות,
והוא כהלל מצניע דמותו.
וכה לא נחוץ היה לו לא־מאומה לעצמו,
רק אהב את עמו, אהב את זאת האדמה,
אהב את האדם, הקרוב והרחוק.

אינג׳יניר דוד טוביה נולד בעיירה סטאביסק להוריו ר׳ יעקב־יחזקאל ולאה־צביה דובז׳לובסקי. אביו היה בר־אורין. את ביתו פירנס מהוראות תלמוד לבני בעלי־בתים, אשר בניהם לא יצאו ללמוד בישיבות. אשתו, שהיתה עזר כנגדו, נטתה שכמה בעול הפרנסה באפיית לחם למכירה. ברם, חרף עמלם הקשה חיתה המשפחה חיי דחקות.

אצל אביו למד דוד תלמוד והוא גם היקנה לו תודעה יהודית עמוקה. על משפחת אמו (בית יבלונסקי) נמנו אנשים מחוננים בכשרונות, ביניהם ר׳ ניסן ז״ל, ה„עילוי מקובנה״, שהיגר מפולין לארצות־הברית ויסד בשיקאגו את „יוניברסיטי־סמינר לרבנים״.

עד גיל שלוש־עשרה יצק דוד מים על ידי אביו. לאחר שהגיע למצוות פנה ללימודים כלליים. בעודו נער התמסר בכל לבו לעבודה ציונית. את חוק לימודיו סיים בשנת 1921. באותה שנה, ב־6.9.1921, נשא לאשה את שרה לבית בורשטין ויחד אתה עלה לא״י במרץ 1922. כל שנותיו בארץ חי ופעל דוד טוביה בת״א. הובא למנוחות עולם ביום ט׳ בסיון תשט״ז. השאיר אחריו בן ובת.

זליג ברושי

חיים גרנט (בזשאַסטאַוויעצקי) ז״ל

קוים לדמותו

אחי חיים נולד בשנת 1900 בעיירה סטביסק הסמוכה ללומז׳ה. את חינוכו הכללי קיבל בבית־ספר רוסי, ביקר גם ב„חדר מתוקן״ ולמד תורה מפי אבינו מורנו ר׳ משה ארי ז״ל לבית בז׳וסטוביצקי שיצאו לו מוניטין כבר־אורין ותלמודאי מובהק.

לטרקלינה של הספרות העברית הכניסו מ. ז. גואלמן שגילה בעיני תלמידו את ההוד שבלשון הנביאים, פיתח בלבו חוש אמנותי וגירה בו את הצמאון לקריאה.

האיר המזל לחיים, שבעיירה נידחת זו היתה קיימת ספריה ליד האגודה „התחיה״, שהכילה ממיטב השירה והפרוזה העברית והאידית שבימים ההם.

אחי קרא בצמא כל שנקרה לידו: את ברנר ואת ברשדסקי, את ברדיצבסקי ואת פרישמן, את קבק ואת נומברג, את אַש ואת רייזין וסופרים רבים אחרים שהשפיעו עליו השפעה רבה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ירדו כחתף על משכנות ישראל רעב ומחסור. העיירה נאנקה תחת עולם של הכובשים הגרמנים, ונוער יהודי תלוש מן הקרקע חלם על לחם, עבודה ושלום, עליה לארץ־ישראל ויציאה למרחב.

בשלהי שנת 1917, לרגל הצהרת בלפור, התחיל מופיע בסטביסק ירחון בשם „אגלי טל״, מוקדש לספרות, ציונות ושאלות הזמן. העורכים היו אלבוס (כינויו הספרותי של חיים), ניגר (י. י. וו. — כעת רוקח בניו־יורק) וז. ב., ששימש כמזכיר המערכת.

ירחון זה שהיה כתוב וערוך בעברית חיה ושימש ביטוי לכוחות הצעירים התוססים, רישומו רב היה מצד תוכנו המגוון ומצד צורתו הנאה על הנוער בעיירות הסמוכות.

חיים כתב דברי שירה, מאמרים ראשיים וסיפורים. פרט לעריכתו את הירחון היה פעיל בתנועת „החלוץ" וב„צעירי ציון" בלומז'ה.

לארצות הברית הגיע בשנת 1921. חבלי הקליטה בארץ החדשה היו קשים, אבל לאט לאט הסתגל לסביבה, לתנאים ונתאקלם. את משרתו הראשונה כמורה קיבל בגלוברסביל. קשים היו הצעדים הראשונים לצעיר ממזרח אירופה שלא שלט בלשון האנגלית. בא בצקלון ריק ובראש מלא הזיות ותקוות, אמונה וגעגועים. המציאות האכזרית לא האירה לו פנים. בעבודתו נתקל בקשיים מרובים. הורי תלמידיו רובם יוצאי גרמניה, דעתם לא היתה נוחה מחינוך יהודי; אולם חיים לא נרתע ובעקביות ובהחלטה נחושה פילס לו נתיב בחברה, הכשיר את הקרקע, ייסד קורסים לבוגרים; בחגים ובמועדים היה נואם בבית הכנסת, ובדבריו המלבבים מתובלים במדרשים ובדברי חז"ל הצית את הלבבות ועשה נפשות לרעיון הלאומי.

משם עבר לג'רזי סיטי אשר בניו־ג'רזי, בה שימש בהוראה שמונה־עשרה שנים רצופות במוסד „אוהב שלום", לימד בישיבה של הרב סולובייצ'יק, ובשבע השנים האחרונות לחייו היה מנהל ה„מרכז של אוניברסיטי הייטס".

שלושים שנים מחייו הפוריים הקדיש לחינוך העברי.

פרשה מיוחדת היא פעילותו הנמרצת — שלא על מנת לקבל פרס — ב„אגודת המורים", שהפכה לחלק מחייו, והודות למאמציו פתח את שערי העתונות היידית לבעיות המחנך העברי. לא היה שבוע שלא הופיע מאמר, סקירה או דין־וחשבון בעתונות על המתרחש ומתהווה ב„אגודה", על שיטות החינוך, על מצבו החמרי של המורה, לבטיו ונפתוליו. ברשימותיו העמיק חיים את הכרתו המקצועית של המורה העברי, העלה את חשיבותו האישית והחברתית והסב את דעת הקהל לצרכיו החמריים והרוחניים.

הוא כתב גם מאמרי הערכה וביקורת על ספרי לימוד, אישים, עניני ספרות וכיו"ב ב„מורגן ז'ורנל", ב„דאס יידישע פאָלק", ב„עלטערן און קינדער", ב„קול המורה", ב„די יידישע שטימע", ב„הדואר", ו„בשבילי החינוך".

זיקתו הלבבית לשפה היידית נתנה לו דחיפה לחבר שני ספרי־לימוד בשפה זו:

א. „די ערשטע טריט" (למתחילים)

ב. „פונם יידישן לעבן" (בהשתתפותו של קלמן וויטמן ז"ל).

לפני פטירתו עסק המנוח בחיבור ספר לימוד בעברית למתחילים. כאשר כתב־היד כבר היה מתוקן להדפסה שבק חיים.

חיים אהב מאוד סדר ומשמעת. ספריו עמדו באיצטבה ערוכים ומסודרים לפי תכנם וסוגם: פיוט, מדע, היסטוריה, ומרגלא בפיו „אין לך דבר שאין לו מקום" (אבות ד, ג).

אחי היה זהיר מאוד במצוות שבין אדם לחברו, לרבות עם בני משפחתו. אם למשל קבע ראיון או הועיד למי שהוא פגישה, חזקה עליו כי יבוא — ויהי גשם, שלג, קור וכפור. לא היה מאחר ולו דקה; להיפך, היה נוהג להקדים

כאומר מוטב שאמתין אני ולא ימתינו לי. נפשו היתה סולדת כשראה בני אדם רגילים לדוש את המצוות „הקלות" הללו בעקביהם.

הוא היה מדקדק בתלבושתו ומקפיד בהידורו ומראהו החיצוני; אך לא היה בהרגל הזה משום התהדרות או גנדרנות, אלא נטיה טבעית. הוא נבע מהחוש האסתתי המפותח שבו.

יש והנוהג הזה נראה לי תמוה במקצת: שכן מנין לו, לבחור מעיירה פולנית התגאות וסילסול? ופעם נפלטה מפי שאלה:

— ר' חיים, הידור זה — על שום מה?

והסביר לי בהטעמה יתרה:

— הייתי יכול ליישב לך את „הפליאה" הזאת במאמר חז"ל, תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו... אבל אם אענה לך כך ייראה הדבר כיוהרא מצדי; אומר לך שדעתי היא שכל אדם מישראל — ואפילו עני המחזר על הפתחים — ועל אחת כמה וכמה מורה לעברית חייב לדקדק בתלבושתו, כי על ידי כך הוא מעלה את ערכו וחשיבותו בעיני חניכיו.

הוא ניגש אל השולחן, שעליו היתה מונחת מגבעתי המעוכה במקצת, מישמש בה והמשיך: נו, מילא, במזון — שאני, שהרי אני סועד בצינעא ושום ילוד אשה לא יעיין בקיבתי לדעת במה „הסקתי את התנור", אבל בגד, מלבוש — אַל נא יהא הענין קל בעיניך.

— נו, נו, ר' חיים, כלום נתעלמה ממך המימרא „בודקין למזונות ואין בודקין לכסות?"

הוא נתחייך לו מתוך הנאה מרובה והפטיר:

— הפלא ופלא, לך נאה תהילה! אך דומני שיש מאן דאמר „בודקין לכסות ואין בודקין למזונות".

כך היינו רגילים לגלגל בשיחה אם רק נזדמנו לפונדק אחד. אחי היה מתענג על אמצאות לשוניות, דימויים, חידושי מלים, מאמרי חז"ל ומדרשי אגדה.

בדרך כלל לא נגענו בבעית ההוראה. לו, לחיים, נהירים היו שבילי החינוך העברי, הכיר הרבה מורים, ידע את מצבם, זכר את כל ספרי הלימוד שהופיעו ואת כל המוסדות החינוכיים שנסגרו או עתידים להיסגר, והיה לו מה להשמיע בנושא זה; אבל מתחת לסף ההכרה כאילו היה הסכם חשאי בינינו שלא לנגוע במקום התורפה.

אך פעם שמעתיו מטיח דברים כלפי מטה.

זה היה בשנה הראשונה שפרש ממשרתו בניו־דז'רזי. טיילנו באחת השכונות בברונקס. חיים היה מדוכדך. הוא הלך כשראשו מושפל ומכונס בכתפיו ושוקל בדעתו אם לפתוח אשנב לנשמתו.

במקרה עברנו על יד מוסך. על הארץ היה שרוע ברנש מלוכלך הבוחן ובודק במעיים של המכונית.

חיים עצר, הצביע לעבר האיש ההוא, ופתח:

— הרואה אתה ר' זליג? האיש הזה לאחר כך וכך שנים של עמל ויגיעה יהיה שכר לפעולתו, ואני עמלתי שמונה־עשרה שנה — ח"י — במוסד חינוכי

ויצאתי נקי. לא חסכתי אף פרוטה. ובכן, המבין אתה מה בין מורה לעברית לבין מכונאי.

לאחר התקף לבו, כשחזר מבית־החולים חל שינוי ניכר, פנימי, בחייו. הוא הדיר עצמו מן החברה, הצטמצם בד׳ אמותיו, והתסיסה לפעלתנות שהיתה עצורה בעצמותיו כאילו דעכה. פסיעותיו הואטו והתחיל לנהוג בעצמו שמירה יתרה. איזה פחד טמיר מילא את ישותו.

יום אחד נתגלגלה שיחה בינינו על „היסודות הפסיכולוגיים שבמדרש". אחי התאונן על שמכמני האגדה הם עדיין גן נעול ומעין חתום לנוער, אינם מלוקטים ומבוארים כהלכה, ודיבר על הצורך החיוני בקובץ כזה שישמש חומר קריאה משעשע לתלמידים החל מכיתה ה׳.

מענין לענין הזכרתי בכוונה את המדרש ע״ד דוד המלך שהקב״ה אמר לו: „בשבת תמות". החידלון נפתל אתו ולא יכול לו, מכיוון שהמשורר לא פסק פיו מגירסא, עד שבא הרוח ונדנד את האילנות שבגנו, וכשנעים זמירות ישראל יצא לראות מה אירע — נפח נפשו...

— ר׳ חיים — הוספתי — אם תרצה, הרי יש כאן מקום לדרוש תלי תלים של דרשות: שבת — משמעותה הפסקת העבודה, אי־פעלתנות, שיתוק בחיי הרוח; תורת הנפש החדישה אומרת, כי כל עוד יש לאדם אחיזה בחיים, מטרה, תעסוקה, ענין — מובטח לו שהוא בן העולם הזה, אולם אם הוא מנתק את הקשר המרתק אותו להוויה — שוב אין לו תקנה. ובשבת אתה מוצא את המחלון הרוחני הגורר אחריו את הכליון הפיזי... גלגלתי לפניו תכניות ספרותיות וחינוכיות שונות שהיה צריך לבצע אותן.

חיים הקשיב בתשומת־לב. ראיתי כי דברי מכאיבים לו. מבטו תר בחלל כמחפש נקודת מוצא, לבסוף פתח:

— עפ״י דרש אפשר ליישב כל בעיה ואתה יודע, כי עוסק אני בזמן האחרון בחיבור ספר לימוד, אבל הספיקות כוססים ואין אני יכול להמשיך. לכאורה גם זה הבל ורעות־רוח.

נח לרגע והוסיף:

— חז״ל שחדרו לכל קיפולי הנפש וקמטיה דרשו את הפסוק „ויבא יעקב שלם" (בראשית לג, יח) — שלם בגופו, שלם בממונו ושלם בתורתו, כלומר: שלמות משולשת זו: בריאות, ביטוח כלכלי וחיי תרבות אלה הם הצרכים הדרושים לאדם שיהא מקובל על עצמו ועל זולתו וישיג מנוחת הנפש; אבל כמה יעקב איכא בשוקא?

כנפי מרוטות, מרוטות — וידום — — — —

התחושה כי „כנפיו מרוטות" לא באה אליו פתאום, בבת־אחת, אולי בשנים האחרונות — ובעיקר אחרי מחלתו — התחילו קורים דקים משתזרים לתת־ההכרה שלו, כי „פנה היום", וצער נוקב חדר לנשמתו ונסך בה טפין־טפין של רעל מהול באימה, ולא בעטים של הסוף והתכלה הגופנית אלא מחמת חלום שלא קוים ולא יתקיים ועליו להסכין אל הרעיון, כי היה „רק" מורה. „געפארן, געפארן און נישט דערפארן" — היה רגיל לאמור. ואז ידעתי, כי באו אל חיים ימים שאין בהם חפץ.

כשיצא בקיץ האחרון לקיטנה, באתי להפרד ממנו. השיחה היתה חטופה. זה היה בשלהי האביב הלוהטים. חיים היה פוסע פסיעות מדודות על פני החדרים, בוחן ובודק מה לארוז ומה לשייר.

הדבר שהפתיע אותי היה, כי החפץ הראשון שארז במזוודתו היתה טלית. הוא קיפל וליטף אותה, התרפק עליה בדביקות כיהודי חרד.

עקבתי אחריו, ומאחורי גבו תפס בתמיהתי:

— ר' חיים אחי, מאי חזית לארוז בראשונה את הטלית?

פניו הרצינו.

— הבה ואיישב לך את תמיהתך במעשה שקראתי, או שמעתי: פעם נזדמן המגיד מקלם לעיירה. נכנס לבית אחד ולא מצא בו איש. והנה מאחד החדרים הגיע לאזניו קול דממה דקה של יבבה חרישית. היה הקלמי הולך אחרי הקול, ולפתע ראה, כי על כסא בקרן זוית מושלכת טלית; הוא גחן עליה ולחש לה:

— טלית, טלית, למה תבכי?

ותען ותאמר:

— בעל־הבית שלי הלך למדינת הים, את כל חפציו היקרים ארז, נתן דעתו אפילו על הפכים הקטנים ואותי שכח.

וכשמוע הקלמי את הדברים הללו דובבו שפתיו:

— טלית, טלית, הנחמי! יבוא היום ובעל הבית יעזוב את הכל ורק אותך יטול.

אחי דיבר יידית עסיסית מנופה והמחיז את הסיפור הזה בהטעמה יתרה, אגב תוספת נופך משלו וניגון מיוחד, ובארשת פניו ותנועות ידיו קם המגיד מקלם לתחיה ובקולו הרועד־הרוגש אפשר היה לשמוע את הבכי העצור של הטלית.

הוא הפסיק. תמיד היה לי הרושם, כי חיים מעמיד סליק, סוף פסוק באמצע, ויש לו מה להוסיף, ולא יסף — — —

עכשיו כשאחי איננו, יש ונדמה לי, כי הוא התהלך בעולם כשחקן רגיל ומנוסה. ואני שואל לעצמי: התנאות זו שהיה מהדר בה והשלווה החיצונית שהיתה נסוכה על פניו האצילים — כלום לא היה בהן משום חיפוי על אי־שקט פנימי, כיסוי על סערה ואש עצורה שיקדה בלבו ולבסוף נשרף בגחלתה?

מי יודע את הפתלתולים, הקרעים, והעיקולים, הפציעות והשריטות בחביוני של האדם? מי יבוא עד חקר נשמתו?

בדבריו הקטועים שנפלטו מפיו בהיסח־הדעת, היו עוברים כשתי וערב רמזים, כי הפרוץ שבנפשו מרובה על העומד.

כמשורר בכוח היה חיים עמוס מטען פיוטי היולי וכשרון ספרותי רדום. עברית ויידית הלכו אצלו צמודים. לא היו תחומים בנפשו לאהבתו אליהן. היה מרבה לאסוף ספרי שירה וקורא בהם בעיון רב, ביחוד של הקלסיקאים שהטביעו חותמם עליו.

עזבונו הספרותי כולל שירים מקוריים ביידית, מאמרים על בעיות חינוך, אישים, דברי ביקורת והערכה על ספרי לימוד. הוא תירגם גם משיריהם של כהן, פיכמן, צ'רניחובסקי, שניאור, כצנלסון ואפרת, ומהפרוזה העברית את ג. שופמן. אבל בנפשו היו עבודות אלה עוללות, שבהן לא גילם ולא מיצה את כל יכלתו

וכשרו; ומכאן הצמאון, הגעגועים והמאמצים הסמויים למתן ניב לכוחותיו המרוסנים. וכך שרה חיים עם המאוויים, ויוכל — נפל חלל...

ויש אשר אדמה בנפשי, כי גורלו של חיים אינו פרטי, אלא כללי — גורלם של רבים: הקרע שבלב.

ביום ראשון אחד גשום לויתיו למנוחתו. לא האמנתי ואיני מאמין, כי זאת היתה הפעם האחרונה. צר לי עליך אחי חיים! נעמת לי מאד, נפלאתה אהבתך לי. נוחה בשלום!

תשי"ג — 1953

בין שתי
מלחמות העולם

צווישןביידע
וועלט מלחמות

משה גואלמן ז"ל

הנוער היהודי בעיירה בשנות מלחמת העולם הראשונה וייסוד „התחיה"

כמסופר במקום אחר, נכבשה עיירתנו פעמיים ע"י הגרמנים. הכיבוש הראשון היה ב־1914, ימים מספר לפני ראש השנה, ונמשך עד ערב יו"כ. מכיבוש זה סבלו 2 משפחות, סוחרי תבואה, שבהלשנת הפולנים הוגלו בעליהם ע"י הרוסים לחארבין, והם: בנו של קיווייקא וישעיה־ברוך כמילבסקי. ההלשנה היתה שמכרו תבואה לחיל הפרשים הגרמני.

הכיבוש השני, שארך עד סוף המלחמה, נתקיים במרץ 1915. הגרמנים החרימו את בית־המדרש הגדול והפכוהו לבית־חולים צבאי, שהפצועים מהחזית, שבמשך 8—7 חדשים היתה קרובה לעיירתנו, הובאו אליו לטיפול ראשון. פעם פגע פגז של תותח רוסי בביהמ"ד והרס את הגג והפינה המזרחית־דרומית.

השלטונות הגרמניים גייסו את הנוער לעבודות שונות, כגון: סלילת כבישים ותיקונם. ואכן באותה תקופה נסללו שני כבישים ראשיים: אחד לידוּבנה ואחד לקולנה. כל בוקר התיצבו בני העיר עם מעדריהם על שכמם בחצר המפקדה, ומשם היו נשלחים ברגל או בעגלות למקומות העבודה. האנשים הועסקו גם בעבודה אחרת, יותר קלה, אך פחות מכובדת, והיא — נקיון הבתים ותושביהם. הגרמנים פחדו מאד מפני מחלות מידבקות, ביחוד בחדשי הקיץ החמים. בראשית הקיץ בא לעיירה רופא צבאי עם עוזר ומתורגמן ובדקו את המצב הסניטרי בכל הבתים. במקום שמצאו פגם בנקיון שלחו את אנשי הבית למרחץ ואת בגדיהם חיטו בתנור מיוחד שהוקם לצורך זה. לעבודה זו גייסו את זושא שפירא, שהיה רוקח במקצועו, ועוזריו היו אהרן־אליעזר ז"ק, פנחס מרק ואני. צריכים היינו להכין אמבטיות עם מים חמים, להסיק את התנור בשעות הבוקר, לקבל את בגדי המתרחצים, לחטא אותם בתנור המיוחד ולהחזירם דרך פיתחה צרה בדלת. מחמת מצב המלחמה הונהג עוצר לילה, שנמשך משקיעת החמה ועד לזריחתה. בתנאים כאלה לא היה מקום לפגישות, פרט לשבתות בבית־הכנסת בשעות התפילה.

זוכרני חוויה עזה מן הימים ההם, שרישומה לא נמחה במשך שנים רבות. כשבועיים־שלושה לפני חג הפסח הופיע בעיירה רב צבאי מברלין בשם זוננפלד. הוא הזמין אליו כמה בחורים ובחורות וביקש מהם לסייע בידו לערוך „סדר" פסח לחיילים היהודים שבצבא הגרמני שבחזיתות הקרובות. הוא הבטיח לדאוג ליין לארבע כוסות, למצות ו„הגדות", ועלינו רק להכין את הסעודה — בשר־עוף, מרק וכופתאות. קיבלנו את ההצעה בהתלהבות רבה וניגשנו לעבודה. יום לפני החג נקינו היטב את ביהמ"ד הקטן של חברה ק"ס. סידרנו שני שולחנות ארוכים, פרשנו עליהם מפות לבנות, דאגנו לנרות, צלחות וסכו"ם כשר לפסח

וסופק לנו נפט בכמות מספקת להדליק את המנורות הגדולות להאיר את ביהמ"ד.

ערב פסח, עם שקיעת החמה, התאספו הקצינים והחיילים היהודים בבית־הכנסת הגדול, ויחד התפללו ערבית של ליל פסח. עם תום התפילה התישבו מסביב לשולחנות וה„סדר" נערך כהלכתו, אך בסגנון קצת שונה מזה שהיינו רגילים בבתינו. כל הערב שרר מצב־רוח מרומם. דבר אחד לא נראה לנו. ל„סדר" באו חיילים רעבים ומנת המצה שקיבלו לא הספיקה להשביע אותם. אחדים מהם הוציאו מילקוטם ככר לחם, פרסו ממנו פרוסות ואכלוהו. הרב ביקשנו לא לתת פירסום לדבר ולהתחשב במצב הרעבים בעת מלחמה.

החיילים התפללו אתנו בבית־הכנסת גם למחרת, ביום א' דפסח, אך באו לתפילת מנחה וערבית בלבד (בשעות הבוקר חייבים היו להיות במקומותיהם בחזית) והרב דרש לפניהם. זוכרני שאלה ששאל אותנו קצין יהודי שעמד על ידינו: „למה אתם מתנועעים בשעת התפילה?" עניתי לו שזה מרוב התלהבות, לקיים מה שנאמר „כל עצמותי תאמרנה". תשובתי לא סיפקה אותו. הסביר לו דוד־לייבל דובז'אלובסקי: מנהג זה נשאר אצלנו מהתקופה שעוד לא היו בתי־דפוס וסידור תפילה לא היה לכל אדם, ושנים־שלשה אנשים היו מתפללים מתוך סידור אחד, ובכדי לקרוא בסידור צריך היה כל אחד לכופף עצמו. יצאו שהשלושה התכופפו לפי הקצב, זה אחרי זה, ונמצאו מתנועעים בשעת התפילה. הסבר זה נראה לו יותר מתקבל על הדעת, ואף מסר אותו לרב מיד אחרי התפילה.

פעם נוספת התאספו החיילים היהודים מהצבא הגרמני בבית־הכנסת שלנו בחג השבועות, לתפילת מנחה, והרב זוננפלד דרש לפניהם וחילק להם אחרי התפילה משקה ודברי תרגימא.

מיפגש הנוער היהודי בעריכת ה„סדר" עם החיילים האלה היווה גורם למיפגשים אחרים. עם כיבוש ורשה—ביאליסטוק—גרודנה בסתיו 1915, נתרחקה החזית מסטביסק והעיירה התרוקנה מחיילים. במקום הממשל הצבאי בא ממשל של חיל המשמר. המפקד היה איש מבוגר וכן הפקידות והמשטרה. המשטר הוקל ואת הנהלת העיר מסרו בידי אזרחים מתושבי המקום. חיים־זבולון בראמזון נתמנה ל„בירגרמייסטער" (ראש העיריה). העוצר קוצר בהרבה, עכשיו התחיל משעה תשע ואח"כ מאוחר יותר. לאחדים הורשה להיות בחוץ אף בשעות העוצר. הנוער היהודי שהתהלך באפס מעשה התחיל להפגש ולהתארגן. בראשונה התאספה קבוצה קטנה בחדרו של אברהם שמעונוביץ — כיום אברהם שמעוני, חבר מושב בלפוריה — בעליית הגג של בית מנשה שפירא. הפגישות נתקיימו בעיקר בלילי שבתות ובמוצאי־שבת. לראשונה היו הפגישות ללא תכנית מכוונת. היו מוסרים חדשות מן העתונות הגרמנית וגם מהעתונים שהגיעו מורשה. פעמים אחדות אף סידרנו נשפי בידור עם שירה ומשחקים.

מספר הנאספים הלך וגדל והחדר הקטן שוב לא יכול היה לשמש מקום לאסיפות. אז שכרנו חדר גדול בחצרו של משה־זאב בראמזון, סדרנו אולם לאסיפות, הכנסנו ספסלים ושולחן וכן יסדנו ספריה מהספרים שאספנו בעיר. לימים קנינו גם ספרים בלומז'ה ובורשה. גם נתנו שם למועדון: „התחיה" (כשם המועדון של הנוער הציוני בלומז'ה). מאז התקיימו אסיפות והרצאות בכל ליל שבת. המרצים והנואמים הראשיים היו: אהרן־אליעזר ז"ק, פלט רמיגולסקי (בן הרב), דוד־לייבל

דובז'לובסקי, המורה איצ'קובסקי מראדז'ילובה, וכותב הטורים האלה. היו גם הקראות מפי צעירים מפרי עטם בשירה ובפרוזה. תפקידים שונים הוטלו עלי: הייתי גם המזכיר, גם גובה מסי חבר, גם הדואג להרצאות בלילות שבת ולהחזקת המועדון. בתקופה ההיא פרץ המסחר ואחדים מחברי המועדון הרויחו יפה וכיסו מכספם את הוצאותיו. ביחוד תרם פישל ציבולקי שהגרמנים מסרו לידיו רשיון לאסוף שער־חזיר בכל שטחה של פולין הכבושה, עיסוק שהעשיר את בעליו. השחמט מערי השפלה נמנים עם תלמידיו.

פלטיאל (פלט) רמיגולסקי ז"ל

המוניטין שיצאו למועדון „התחיה" הגיעו עד לפקידים הגרמנים שבעיירה, אשר מחוסר בידור מצאו ענין לבוא למועדון ולהפגש עם הנוער. הם התרגלו להבין את תוכן ההרצאות שנישאו ביידיש ובמשך הזמן נוצרה איזושהי קרבת ביניהם לבין הנוער היהודי. רעבים היינו בשנות הכיבוש, רב היה המחסור במזון ובלבוש, תפרנו לנו בגדים משׂקים צבועים, אבל ניתן לנו חופש גמור לקיים פעולה תרבותית. המצב דומה היה גם בערים אחרות בסביבתנו, בקולנה בשצ'וצ'ין, בגרייבה ששם היה נוער בעל רמה אינטלקטואלית. לעתים היינו נוסעים לבקר אותם והם באו גם אלינו, ביחוד להצגות ול„משפטים ספרותיים" שהיו נפוצים מאד בימים ההם בקרב הנוער.

באביב 1916 הגיעו הגרמנים בכיבושיהם עד ברנוביץ וסביבותיה, על גבול ליטא ורוסיה הלבנה. מטעמי בטחון העבירו את האוכלוסיה האזרחית הרחק מהחזית. בדרך זו נתגלגלו אלינו פליטים מברנוביץ, פינסק וערים אחרות, יהודים שהיינו צריכים לדאוג לקורת־גג בשבילם, לתעסוקה במידת האפשר ואף למזון. אירגנו ועדה לטפל בפליטים בראשותו של חיים־זבולון בראמזון, שהצטרפו אליה גם אנשים מבוגרים כמו אורלינסקי (חתנו של חיים־לייב בראמזון), אספנו כספים, בגדים, כלי־מיטה, כלי־מטבח ומזון. למטרה זו ערכנו, ברשיון הגרמנים,

„יום פרח" ברחובות העיר. חמשה־ששה זוגות יצאו לרחוב וביקרו בבתים והאוכלוסיה נענתה ביד נדיבה, בהתאם לאפשרויות כמובן. גם האוכלוסיה הפולנית לא משכה ידה ממתן עזרה, ויותר מהם הגרמנים. בערב מסרנו את הכספים שאספנו לגזבר אורלינסקי. בחנותו נספר הכסף ונערך פרטיכל שנחתם ע"י כל הזוגות שהשתתפו בהתרמה.

המאורע החשוב ביותר בחיי היהודים בעיירה, ובראש וראשונה של הנוער, היתה הצהרת בלפור. הבשורה על ההצהרה הגיעה אלינו במאוחר, בחודש דצמבר 1917 או בינואר 1918, וההתלהבות של הנוער והמבוגרים כאחד עברה כל גבול. היינו כחולמים והקדשנו זמן מיוחד לקריאת ספריו של הרצל — „מדינת היהודים" ו„אלטניילאנד". כן קראנו בעיון את ארבעת כרכי „על פרשת דרכים" של אחד־העם. הרצינו על נושאיהם לפני הקהל ושוחחנו עליהם אף בבית־המדרש עם המבוגרים, ביחוד עם אלה שנימנו על תנועת המזרחי. ההרצאות נישאו בצורה דלקמן: תרגום המאמר כולו או מסירת הרעיון בציטוטים רחבים. מובן מאליו שההסברה היתה ביידיש. בזה הצטיין ביחוד אהרן־אליעזר ז"ק, שהיה לו זכרון פינומנלי, ממש מצלמה במוח. הוא היה מוכשר למסור מאמר שלם ככתבו וכלשונו וגם להסבירו בצורה קולעת ביותר.

לציון המאורע קבל עם ועדה החלטנו לערוך תהלוכה ברחובות העיירה, ודוקא בלילה לאור אבוקות. התהלוכה יצאה מהמועדון, עברה את הכביש הראשי עד „שמיד־גאס" (רחוב הנפחים) ומשם פנתה ימינה עד בית־המדרש. למותר לומר שלשם כך קיבלנו רשיון מהמיפקדה הגרמנית, לרבות השימוש באבוקות ובדגל העברי. הנואמים היו: דוד־ליבל ליד המועדון; פלט רמיגולסקי ליד רחוב האיט־ליזים ואהרן־אליעזר בבית־המדרש. הקימונו שתי במות־עץ, אחת ליד המועדון ואחת בפינת הרחוב. ההכנות ארכו זמן רב, כי בתהלוכה אמורים היו להשתתף כל בני העיירה: זקן וטף, נשים וגברים יחד. אותו לילה דמה בית־המדרש לליל שמחת תורה. דמעות שמחה והתנשקויות נתנו ביטוי להתלהבות שתקפה את האוכלוסיה היהודית. התהלוכה התקיימה בליל שלג חרפי, שהוסיף הרבה למראה החיצוני לאור האבוקות והחלונות המוארים. לדאבוני לא זכיתי להשתתף בתהלוכה כי באותו ערב שכבתי במיטה מצונן, אבל למחרת קיבלתי דו"ח מלא על הרושם העז שהשאירה על כל משתתפיה.

מאורע זה קרב חלק גדול מהיהודים לתנועה הציונית ואת הנוער למפלגת „צעירי ציון", שהתפשטה אז ברוסיה במהירות רבה ומשם עברה לפולין ולארצות אחרות. עד אז נחשב מועדון „התחיה" לבלתי־מפלגתי. עיקר פעילותו היה הפצת תרבות והשכלה, ואילו מאותה שנה התחלנו לתהות על הגוונים השונים של התנועה הציונית ורבים מאתנו בחרו ב„צעירי־ציון" והמועדון הפך רשמית לסניף של מפלגה זו.

באביב 1919 התקיימה בלומז'ה ועידה מחוזית של צ"צ, שבה השתתפתי כציר מטעם הסניף שלנו. בועידה השתתפו צירים מכל העיירות שבסביבה, מִשני גדות ה„נארעוו". תפקיד חשוב מילאו בועידה החברים מלומז'ה, שהיו ותיקים מאתנו בתנועה. הצטיין גם הציר מאוסטרובה, ברל קצין, בחור חריף וממולח,

אשר לימים היגר לאמריקה ובשיקאגו מילא הוא ושני אחיו תפקיד חשוב ב„צעירי־ציון" ובקהילה היהודית דשם.

הועידה נתקיימה במועדון „התחיה" בלומז'ה ונמשכה שלושה ימים ולילות. הוסבר בה לכל גווניה האידיאולוגיה של תנועת צ"צ, אשר עשתה אז את צעדיה הראשונים בפולין. באותה תקופה התחיל להתפתח רעיון „החלוץ", אם כי עוד לא היה ידוע אז בשם זה. בין ההחלטות שנתקבלו, היו מן החשובות ביותר הפצת השפה העברית והשימוש בה כבלשון חיה וכן הכשרה מקצועית לעליה לארץ. באותה הזדמ־נות הוזמנתי ע"י צירי שצ'וצ'ין לשמש שם כמורה לעברית למבוגרים. במשך הקיץ לימדתי שם שתי קבוצות מתחילים ומתקדמים. ברם, הנוער בשצ'וצ'ין היה רחוק מהרעיון הציוני הדורש הגשמה. הם היו יותר חובבים מאשר ציונים מגשימים.

חוויה מיוחדת במינה היתה הצגת המחזה של דוד פינסקי „יאנקעל דער שמיד" (יענקל הנפח). הבמאי והשחקן הראשי היה חנא מונדנשטיין. מכיוון שכל ימות השבוע היה עסוק בעסקיו מחוץ לעיר, התקיימו החזרות רק בשבתות. לפיכך ארכו החזרות וההכנות להצגה זמן רב. קשה היתה הפיכת האמבר הגדול שבקצה העיר לאולם הצגות, שכן חוץ מארבעת הקירות של עץ פשוט וגג, לא היה בו מאומה. שומה היה עלינו לנקות אותו, ליישר את הקרקע (רצפה לא היתה) ולבנות במה וחדרי איפור. העבודה נעשתה במרץ ובהתלהבות רבה. התקנו תאורה, הבאנו ספסלים בשביל הקהל מכל קצווי העיר אבל המאמץ היה כדאי. המשחק היה מוצלח (לפי השגתנו דאז) וההנאה יוצאת מן הכלל. שבועות שלמים דיברו בהצגה ודנו בה בכל בית בעיירה. הצגות כאלה היו דבר שכיח אז בכל העיירות שבסביבה והעלאת „יענקל הנפח" על הבמה העלתה את יוקרתנו.

רעיון האוטונומיה בשביל המיעוטים במדינות החדשות, שקמו על חורבותיהן של הקיסרות הרוסית והאוסטרית־הונגרית, הכה גלים גם בפולין ובחורף שנת 1919 נקראה לשם כך ועידה יהודית בורשה, שהשתתפו בה נציגים מכל הערים והעיירות של פולין המשוחררת. מעיירתנו נסעו לועידה זו שני צירים: הרב רמיגולסקי, ואהרון־אליעזר ז"ק מטעם הנוער. זוכרני כי לשמיעת הדו"ח מהועידה מפי אהרן־אליעזר במועדון בא קהל רב שלא יכול להכנס לאולם, וחלק נשאר עומד בחוץ. נאומו היה מלא התלהבות, חזון ואמונה והקהל קם והריע לו.

אותה אסיפה לא אשכח לנצח. ראינו בזה עקבתא דמשיחא...

חיש מהר, לאור המדיניות של הממשל הפולני כלפי היהודים, בא הפכחון ומי שיכול עזב את פולין והיגר לכל מקום שהדבר ניתן. מעטים עלו אז לארץ, הרוב היגר לארה"ב, קנדה, קובה ומכסיקו וארצות דרום־אמריקה. אט־אט התרוקנה העיירה מצעיריה ולאסיפה במועדון כבר קשה היה לאסוף אף שני מניינים.

המועדון עבר אז לחדר קטן בעלייה שמעל למאפייתו של שלמה־יחיאל. הספריה התקיימה עוד שנים רבות ואף גדלה והתפתחה, אבל האסיפות בטלו, ולא מעט גם בעטי הקשיים לקבל רשיון מהשלטונות הפולניים.

עיירתנו סטביסק נשארה ציונית. בזמני, לא היו בה בונדאים ופולקיסטים, ואף המספר הקטן של קומוניסטים שהיו בה עזבוה יחד עם נסיגת הצבא הבולשביקי מעירנו בשנת 1920 והיגרו לרוסיה.

כאשר הגיעה השמועה על אישור המנדט הבריטי, בסן־רמו בשנת 1922,

להקמת בית יהודי לאומי — עמדו יהודים ברחובות ובכו משמחה. הבשורה הגיעה בערב שבת, ובשבת בבוקר בתפילת שחרית, קראנו „הלל" שלם בבית־המדרש, פסוק אחרי פסוק. הרב רמיגולסקי ז"ל עלה על הבמה לפני ארון־הקודש וקרא את ה„הלל" והקהל החזיק אחריו. קריאת „הלל" כזו לא שמעתי עד אותה שבת וגם לא אחריה.

משה גואלמן ז"ל

הפעילות הציונית הראשונה בסטביסק

(רשמים וחוויות מימי הילדות)

סטביסק נחשבה לעיירה של „מתנגדים". אמנם היו בה כמה חסידים, אבל מספרם אף לא הגיע ל„מנין". בשמחת תורה, למשל, כאשר החסידים היו מתאספים בבית פרטי לקריאת התורה וה„קידוש" שלאחריה, כדי ליהנות מאוירה חסידית, ראו צורך להזמין נער אחד או שנים ולצרפם ל„מנין". איני זוכר בדיוק כמה חסידים היו בסטביסק, אבל לפי אימרה שהיתה מתהלכת בעיירה, הגיע מספרם לשמונה וחצי איש. מי היה החצי? חסיד אחד שלא יכול להחליט לאיזו אדמו"ר הוא שייך: לזה של גור או של אלכסנדר. משום כך חשבוהו לחצי חסיד...

ומשום שרוב תושביה של סטביסק היו „מתנגדים", היו החיים היהודיים בעיירה יבשים. חסרים היו ההתלהבות והעסיסיות החסידית. הקפידו מאוד על שמירת המצוות, קלה כחמורה, והשגיחו בשבע עיניים שגם הנוער לא יכשל בעברה, ולו בשגגה. זוכרני, למשל, שבחוגי הנוער היו מספרים את הסיפור הבא (אני מודיע מראש שאין אני אחראי לאמיתותו). היער בכביש ללומז'ה היה רחוק, כידוע, מן העיירה „ורסטה" ויותר, כלומר, למעלה מ„תחום־שבת", שהוא אלפיים אמה. בקיץ היה נוהג הנוער בשבת אחרי הצהרים לטייל ליער. כשנודע הדבר לר' פרץ המלמד, היה יוצא לכביש עד גבול תחום שבת ומשם היה מחזיר את המטיילים. ברם, הנוער, שלא רצה לותר על עונג השבת שלו, עקף את הכביש, הלך בשדות ליער, ונמנע מלהפגש עם ר' פרץ. מה עשה ר' פרץ? הלך והתקין „עירוב תחומים" בכל יום ששי, ועל ידי כך הכשיר את ההליכה ליער בשבת.

היו בעיירתנו למדנים ותלמידי חכמים גדולים וידועים. בשנים מהם פגשתי במקרה. זה היה בחוה"מ סוכות תרפ"ג (1922), כשישבו במלון בגרודנה ותהו על קנקנו של הרב ראובן כ"ץ ז"ל, לראות אם הוא ראוי לשבת על כסא הרבנות בסטביסק. שני תלמידי חכמים אלה היו: ר' מאיר כ"ץ ור' שבתי פרידמן ז"ל.

היו שמחות בעיירתנו, שמחות מצוה, שהיו נשמעים בהן רינה של תפילות ופיוטים. אבל השמחה היתה מאופקת. עד כמה שאני זוכר, אפילו בשמחת־תורה בבית־המדרש הגדול, לא היו רוקדים עם ספרי־תורה בהקפות. מעולם לא יצאה ההתלהבות מגדרה, אפילו אחרי כוס משקה. אמנם היו שרים בין ההקפות, וביחוד

בסוף ההקפה השביעית, בניצוחו של ר׳ מרדכי הנגר, בעל בריטון חזק, שהיה בעל־השחרית בימים הנוראים ובחגים, אבל, כאמור, השמחה, כדרכם של „מתנגדים" היתה מאופקת.

חברת ק״ס

היה בסטביסק בית־מדרש קטן, בו שררה אוירה אחרת. אמנם, לא חסידית מובהקת, אבל היא היתה ספוגה לחלוחית ולבביות. בבית־המדרש הקטן הזה, בפוליש, שכנה כבוד „חברת ק״ס" (קוני־ספרים). כבר השם „קוני־ספרים" מעיד על רוח אחרת. כתליו של אותו בית־מדרש היו גדושים ספרים. היו ספרים באצטבאות והיו ספרים בארונות בכותל המזרח. איני יודע שנת יסודו של בית־המדרש הקטן ומי היו מיסדיו, אבל זוכרני את מתפלליו בימי ילדותי. נמנו עליהם כל בני משפחת חוה... כלומר, איצ׳ה חוה׳ס ובנו, שבסל חוה׳ס (פרידמן), אבא הלר, שכנא ויטקובסקי, רובינשטיין, הברמסונים, האחים ליברמן (אחד מהם היה רב מטעם), מיכאל החובש (הירשפלד), האחים שמעונוביץ, חיים בנימין קטן ושלשת האחים — ר׳ ישעיהו, ר׳ משה ור׳ ניסן לאדלסקי ואחרים.

במה באה לידי ביטוי האוירה המיוחדת בחברת ק״ס? בשני דברים: א) רבים מהנמנים עליה היו קוראים עתונים, מוסרים חדשות, ואף היו מתוכחים על הדשות היום. ביניהם היה דודי יואל אחי אמי, שנתפש לקריאת עתונים וספרים ביידיש ועברית. למותר לומר, שבעצמו לא היה חותם על עתון, שחתימתו עלתה ביוקר, אלא הצטרף לקבוצה של קוראים שהיו מתחלפים בקריאת העתון. תכופות הייתי השליח שהבאתי את העתון לפלוני וכעבור שעה־שעתיים הייתי מחזירו. מדודי יואל למדתי, בעודני ילד, את שירי ציון הראשונים. הוא היה משלב אותם בין הזמירות של שבת. אלה היו שירי ציון הידועים בימים ההם, כגון: „שאו ציונה נס ודגל", „במקום שם ארזים" ואחרים. זוכרני, שפעם הבאתי לו את יצירתו של מנדלי מו״ס, „הסוסה", יחד עם העתון. הוא התלהב כל־כך על הספר שנשק לי ונתן לי כמה אגורות לסוכריות.

אין ספק שגם בין המתפללים בבית־המדרש הגדול היו קוראי עתונים, אבל אינני זוכר שראיתי אי־פעם עתון בבית־המדרש הגדול, בעוד שבחברת ק״ס ראיתי אנשים קוראים עתון בין מנחה למעריב, מנהלים ויכוחים ושיחות בעניני דיומא, שנבעו ממה שקראו בעתונים. אני רואה גם צורך לציין שבחברת ק״ס הרגשתי רוח חיים ושמחה שלא הרגשתי במקומות אחרים בעיירה.

שמחת בית השואבה

באחד מלילות חוה״מ סוכות היו מסדרים בבית־המדרש הגדול שמחת בית־השואבה. היו מוכרים את „שיר המעלות" בהכרזה ומי שנתן יותר קרא את המזמור לפני הקהל. קנו משקה ופרפראות, שחילקום בין הקהל שהיטיב את לבו באכילה ושתיה אגב שירה וזמירה. בחברת ק״ס חגגו את שמחת בית השואבה ששיוו לה יותר חגיגיות והנאה אסטיתית. היו מקשטים את בית־המדרש הקטן בפנסי־נייר צבעונים, מדליקים בהם נרות, דבר שהוסיף לחגיגה רוח וצורה מיוחדת. את הפנסים התקין הנוער, שבסידורם שיתפו גם את המבוגרים שבבית־המדרש. פנסים

אלה נשארו תלויים עד ליל שמחת־תורה, להרבות אור ועליזות בחג שכולו שמחה. בכלל נחשב בית־המדרש הקטן למרכז ההשכלה והציונות בסטביסק.

המנין הציוני בשמחת תורה

המנין הציוני בשמחת תורה נערך בביתו של עזריאל ליברמן. עזריאל ליברמן גר בשוק, בחומה שבה גרה אח״כ משפחת וילמובסקי. הוא היה רוקח במקצועו והיה לו בית־חרושת קטן לעשיית חומץ ותבלינים שונים. לבית־החרושת היתה דלת פתוחה לשוק, ובעברנו שם בקיץ טפח באפנו הריח החריף שפרץ החוצה. החדר הגדול היה מלא תמיד בקבוקי זכוכית גדולים עטופי קש ועמדו בו ריחות חריפים. לשמחת תורה רוקן החדר הגדול מכל מוצריו והיה לבית־תפילה. עזריאל קיבל ספר תורה מחברת ק״ס, ובביתו נאספו לתפילה ולרינה ציוני העיר וביחוד הנוער. גם במנין הציוני מכרו „אתה הראית״ והקוראים לתורה תרמו „נדרים״, אלא שכאן היה כל הכסף שנאסף קודש לקרן הקימת, ואחרי החג נשלח לאודיסה, לועד חובבי ציון. למותר לומר שהיה גם כיבוד — כוסית משקה ותפוח גדול, ובד בבד עם התפילות והמזמורים של שמחת־תורה שרו גם שירי ציון. ולא עוד אלא היו גם נאומים ציוניים. זוכרני שבשמחת תורה אחד נאמה בת הרב (איני זוכר את שמה) שלמדה באוניברסיטה בגרמניה ולחג באה הביתה. במנין זה שררה התלהבות ציונית שהשאירה רושם רב גם על הילדים שבאו עם הוריהם לחוג את חג התורה במנין הציוני.

חתונה ציונית

כשהתחתן שכננו משה חיים כהן, שנמנה על ציוני סטביסק, סודרה חתונה ציונית שבאותה תקופה היה זה מאורע יוצא מגדר הרגיל. כולנו זוכרים את הנוהגים של חתונה רגילה בימים ההם, שהיו בערך כך: קבלת פנים בבית החתן, אם הבחור היה בחור ישיבה, היה נושא דרשה ואחריה היה מקבל מתנות חתונה, המכונים „דרשה־געשאנק״. אח״כ הלבישו אותו מתחת למעיל העליון קיטל והובילו אותו לבית הכלה לכיסוי ראשה. מבית הכלה יצאו אל הרחבה שבין בית־הכנסת לבית־המדרש הגדול, שם העמידו את החופה וסידרו את הקידושין. המחותנים והמוזמנים הלכו לבית הכלה למשתה חתונה בריקודים ובמחולות, מלווים בנגינתה של להקת ה„כלי־זמרים״.

לחתונה של משה חיים כהן לקחני דודי יואל (אבא ז״ל לא היה אז בבית. באותה תקופה כבר היה משולח והיה בא הביתה רק לחגים). כשנכנסנו לקבלת הפנים שמענו את ישראל אלי שפירא נואם, ומיד, כתום נאומו, ניגשו הבחורים לכל המוזמנים והצמידו אל דשי בגדיהם בולים משולשים בכחול־לבן. התמורה הוקדשה כמובן, לקרן־הקימת. כשבאנו לבית הכלה, ראינו שרוב הנשים, ביחוד הצעירות הסובבות את הכלה, כבר ענדו בולים אלה. אחרי החופה, בהליכה לבית הכלה, סבבו הצעירים את החתן והכלה ושרו שירים ציוניים, ואף זיקוקין־די־נור היו, פלא שראיתיו בפעם הראשונה בחיי. ימים רבים לא פסקו הבריות מלדבר על חתונה יוצאת דופן זו, לשבח או לגנאי, איש איש לפי השקפתו. אשר לי, הותירה החתונה הציונית הזאת בלבי רושם בל ימחה.

מורי ורבי ר׳ משה לאדלסקי ז״ל

בחמש שנות לימודי הראשונות למדתי אצל 4 מלמדים: אלתר המלמד, אצלו למדתי קריאה בסידור ופרשיות חומש ראשונות. „מהחדר״ של ר׳ אלתר עברתי לר׳ פרץ, אצלו למדתי חומש ורש״י, נביאים ראשונים ופרקים ראשונים בגמרא. מורי השלישי היה ר׳ ישעיה לאדלסקי, אצלו למדתי גמרא ונביאים אחרונים, ומורי האחרון בעיירתי היה ר׳ משה לאדלסקי, אצלו למדתי עד גיל אחת־עשרה. המשכתי את לימודי בישיבה הקטנה, שניהל סבי ר׳ אלעזר בידוֹבנה, לאחר שנתיתמתי מאמי ז״ל. על ר׳ משה ועל שיטת ההוראה שלו ברצוני ליחד את הדיבור.

אשתו הראשונה היתה בת החזן קפלן מסטביסק, ואחיה היה פסח קפלן, עורך העתון „ביאליסטאקער שטימע״, הידוע גם כמוסיקאי וכמלחין, אשר חיבר הרבה לחנים לשירים בעברית וביידיש והוציא לאור גם ספר שירים קטן עם לחניו. ביחוד הצטיין פסח קפלן כמחבר מנגינות לאופירטות ביידיש בשביל התיאטרונים בוילנה ובערים אחרות. גם אחותו היתה אוהבת שירה, ובעת עבודתה במטבח, היתה שרה בקולה הערב לפני שוב הרבי מתפילתו בערב. ל„חדר״ של ר׳ משה היינו באים שוב אחרי תפילת שחרית וארוחת הבוקר. מעניין שכל תלמיד היה חפשי להתפלל לבדו בבית־הכנסת שבחר או בבית. חופש זה שהעניק לנו ר׳ משה, הגדיל את הבטחון העצמי וראינו את עצמנו כמבוגרים...

שעות הבוקר יועדו ללימוד עצמי (מאכן אלייענען ביידיש). אם כי גם לימוד זה היה תחת השגחתו של הרבי, הרי עיקרו היה לימוד חפשי ועצמאי ביחידות או בזוגות. בבוא שעת הצהרים הלכנו הביתה, ובשובנו ל„חדר״, צריך היה כל אחד מאתנו להגיד לפני הרבי את השעור שהכין בבוקר. אז היה ר׳ משה מוסיף ביאור ומתקן שגיאות ומרחיב את הדיבור בענין שלמדנו בעצמנו. לפעמים ביקש מתלמיד פלוני לתקן את השגיאה של תלמיד אלמוני, דבר שנתן מקום לשקלא וטריא בין התלמידים עצמם. אין אני יודע מנין באה לר׳ משה שיטה פדגוגית זו, אולי מתוך אינטואיציה. עיקרו של דבר שאח״כ היא הוליכה אותנו ללימוד עצמאי ב„ישיבות״ והקנתה לנו ביטחון עצמי וסיפוק רב.

ר׳ משה היה ממעט בדיבורים, ולפעמים היינו צריכים להבין אותו לפי רמזים. למדנו לתפוס את הענין בטרם סיים את המשפט. אז היינו אנחנו גומרים את המשפט, ולעתים במקהלה. דרכו היתה הסברה פשוטה וקלה, בלי חריפות ופלפול, בלי קושיות ותירוצים. הדוגמאות שהביא להסברת הענין, היו לרוב מחיי יום יום. המשמעת היתה חפשית, והתיחסותו אלינו היתה כאל מבוגרים. קודם ביקש לשמוע מה בפינו, ורק אח״כ הוסיף משלו. רצועה או מקל — הציוד הרגיל של המלמדים בימים ההם — לא היו בנמצא ב„חדר״ של ר׳ משה.

בשבת אחרי הצהרים היינו פטורים מלימודים. רוב התלמידים נבחנו אז ע״י אבותיהם או בוחנים אחרים. אחד מהם היה ר׳ חנא הנחתום (חנא הערש לייבס וולאדקאווסקי), שכיהן גם כגבאי בבית־המדרש הגדול. למדתי בכיתה אחת עם בנו צבי אריה ז״ל, והואיל ואבי רוב הימים לא היה בבית, הייתי נבחן אצל ר׳ חנא יחד עם בנו.

ועוד מנהג היה נהוג ב„חדרו״ של ר׳ משה לאדלסקי. כל יום שישי היו התלמידים מביאים סכום כסף, איש כנדבת לבו, אחד המרבה ואחד הממעיט, ל„חדר״.

את הכסף שלשלו לתוך קופה מיוחדת שהיתה תלויה על הקיר, ובסוף ה„זמן" — הרי אז למדו לפי „זמנים" — מפסח עד ראש השנה ומסוכות עד פסח — היתה אשת הרב פותחת את הקופה, מוציאה הכסף ועורכת סעודת סיום לתלמידים. בסעודה זו השתתפו ההורים, ובהכנתה עזרו האמהות. רק סעודת מצוה אחת לכבוד סיום ה„זמן", זוכר אני, שכן בחורף שלאחריה, נפטרה האשה הטובה הזאת. כלנו, כל תלמידיו של ר' משה, הרגשנו את עצמנו כמיותמים במות רעיתו של רבנו, שידעה להתחבב עלינו בצורה בלתי רגילה.

ר' משה נמנה עם ראשוני חובבי ציון בעירנו. בימים ההם, בראשית המאה הזאת, יסד ד"ר הרצל בלונדון את ה„קאלאניאל-באנק" (אפ"ק), את מניותיו מכרו הציונים בכל מושבותיהם של היהודים. גם ר' משה חתם על מניה של אפ"ק, שעלתה 10 רובלים (סכום מכובד מאוד בימים ההם). הוא שילם אותה בתשלומים שבועיים של 5 קופיקות. זוכרני, שבכל יום ששי היו באים ל„חדר" שני צעירים, מקבלים את התשלום ונותנים לו בתור קבלה בול משולש. ר' משה היה שם את הבול בתוך הגמרא, שהיתה מונחת על השולחן. הגמרא היתה, כנראה, קופתו.

ביום קיץ אחד של שנת 1904, הופיע פתאום בחדרנו ר' שלום המלמד (ר' שלום היה בעל תוקע בבית-הכנסת ומתקין שופרות), ומסר לרבנו את הבשורה המרה על פטירתו של הד"ר הרצל. זוכרני, שר' משה, למשמע הבשורה הוריד ראשו, החויר ונראה כבוכה חרש. באותו יום הפסקנו ללמוד באמצע היום, ולא מתוך שמחה, כרגיל אצל תלמידים ביומא דפגרא. הפעם עזבנו את ה„חדר" עצובים, אף שלא ידענו מי האיש שפטירתו השרתה על רבנו יגון כה כבד.

לאחר שר' משה התחתן עם האלמנה חיה-שאָשקה, שהיתה לה חנות מכולת ליד ה„תיפלה" (הכנסיה), עזב את המלמדות והתפרנס מן החנות. קבע את מגוריו באחת הדירות שבביתנו, וקיבל תפקיד חדש בעיירה — תפקיד „בורר" קבוע בדיני ממונות. לפעמים ישב בדין יחד עם ר' שבתאי פרידמן, ולפעמים היה בורר יחיד. תפקיד הבוררות שקיבל עליו ר' משה זכה להערכה רבה בעיירה, והוא החזיק בו גם בשנים לאחר שעזבתי את פולין.

ת. נ. צ. ב. ה.

✡

ואחרון אחרון — עליית חברנו אברהם שמעונוביץ לא"י. זכה אברהם להיות ראשון העולים של עיירתנו בימי העליה השניה וגם השלישית. ואם תשאלו: הכיצד? בעלייתו הראשונה עבד בחדרה ביבוש הביצות, וחלה בקדחת וראה הכרח לעזוב את הארץ לזמן מה. בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה והארץ היתה סגורה ומסוגרת. וכשנפתחו שערי הארץ אחרי המלחמה והתחילה העליה השלישית, היה אברהם שוב ראשון העולים מעיירתנו. אז היה כבר נשוי והתישב במושב בלפוריה. בין אנשי העליה השלישית מעיירתנו נמנים הבן הבכור של ר' חנא האופה, בנו של ר' מוטל קאמינסקי (האופה) ואנשים אחרים.

ואם אנו עומדים בבית ברל שמעונוביץ בסטביסק, מן הראוי לציין שבתו הבכירה, שרה'קה, אחותו של אברהם, היתה הראשונה שנסעה לורשה ללמוד בבית-ספר לגננות. ואכן היא היתה מן הגננות המוסמכות הראשונות בתקופה ההיא, אף שמסיבות שונות לא נסתייע בידה לעסוק במקצוע הגננות הלכה למעשה.

משה גאָעלמאַן ז״ל

ערשטע ציוניסטישע שריט אין סטאַוויסק

סטאַוויסק האָט זיך גערעכנט פאַר א מתנגדיש שטעטל. אמת ס׳זיינען אויך געווען אצאָל חסידים, אָבער זיי האָבן קיינמאָל נישט דערגרייכט צו א פולן מנין. שמחת־תורה, ווען די חסידים האָבן זיך געמאַכט אַן אייגן מנין אין א פריוואַט הויז, האָבן זיי געמוזט מצרף זיין א פּאָר יוגנטלעכע משלים צו זיין דעם מנין. כ׳געדענק נישט גענוי זייער צאָל, אָבער א ווערטל איז ארומגעגאַנגען אין שטעטל אז סך־הכל זיינען פאַראַן אין סטאַוויסק 8½ חסידים. ווער איז געווען דער האַלבער? איינער וואָס האָט נישט געקענט באַשליסן צו וועלכן רבי ער געהערט — צו גער אָדער אַלעקסאַנדער.

דאָס יידישע לעבן אין שטעטל איז געווען טרוקן, אָן חסידישן ברען. יידן האָבן שטאַרק מקפּיד געווען אָפּצוהיטן יעדע מצוה לויט אַלע דקדוקים פונעם שולחן־ערוך, איבערהויפּט האָט מען געהאַלטן אויפן אויג די יוגנט זי זאָל חלילה נישט נכשל ווערן, אפילו בשוגג. כ׳געדענק א מעשה וואָס איז געווען שטאַרק פאַרשפּרייט צווישן דער יוגנט, כאָטש איך בין נישט פאַראַנטוואָרטליך פאַר איר אויטענטישקייט.

דער וואַלד אויפן שאָסיי קיין לאָמזשע איז געווען ווייט פון שטעטל, מער ווי א וויאָרסט, דאָס מיינט איבער א„תחום־שבת" (2000 איל). זומער, נאָך דער שבת׳דיקער סעודה, פלעגט יונגוואַרג ליב האָבן מאַכן א שפּאַציר אין וואַלד. ווען ר׳ פּרץ דער מלמד האָט זיך דערוואוסט וועגן די שבת׳דיקע שפּאַצירן, איז ער אוועק צום שאָסיי ביז דעם פּלאַץ וואו ס׳האָט זיך געענדיקט דער „תחום־שבת", און פון דאָרט צוריקגעשיקט די יוגנטלעכע. יונגוואַרג איז נישט געווען גרייט זיך אָפּצוזאָגן פונעם עונג־שבת, פלעגן זיי ארומגיין דורך די פעלדער דעם פּלאַץ וואו ר׳ פּרץ איז געשטאַנען און זיך ארייגעשלייכט אין וואַלד. ר׳ פּרץ האָט אויך נישט נאָכגעגעבן. פרייטיק איז ער אוועק צו יענעם פּלאַץ און דאָרט געמאַכט אַן „עירוב־תחומין", און אזוי פאַרמיטן חילול־שבת מצד דער יוגנט.

ס׳זיינען געווען ביי אונדז אין שטעטל יידן תלמידי־חכמים, באַקאַנטע פּערזענלעכקייטן. עס איז געווען א חברה ש״ס, וואו יידן האָבן געלערנט יעדן אָוונט א בלאַט גמרא בין מנחה למעריב. מיט 2 פון די דאָזיקע לומדים האָב איך זיך צופעליק באַגעגנט אין גראָדנע. דאָס איז געווען חוה״מ סוכות תרפ״ב — 1922. איך האָב זיי באַגעגנט אין א האָטעל, וואו זיי זיינען געקומען שמועסן מיט הרב כ״ץ פאַרן אָננעמען די רבנות־שטעלע אין סטאַוויסק. די לומדים זיינען געווען ר׳ שבתי פרידמאַן און ר׳ מאיר כ״ץ ז״ל.

מ׳קען נישט זאָגן אז אין סטאַוויסק זיינען נישט געווען קיין שמחות. נעמט, למשל, שמחת־בית־השואבה חוה״מ סוכות, אָדער שמחת־תורה, ווען דער עולם זיך צופעליק באַגעגנט אין גראָדנע. דאָס איז געווען חוה״מ סוכות תרפ״ב — 1922. האָט אין זיי געפּעלט התלהבות. ווי ווייט איך געדענק האָט מען שמחת־תורה אין גרויסן בית־המדרש קיינמאָל נישט געטאַנצט מיט די ספרי־תורה ביי די

הקפות. אמת, מ׳האָט געזונגען צווישן די הקפות און ספּעציעל נאָך דער לעצטער זיבעטער הקפה אונטער דער אָנפירונג פון ר׳ מרדכי סטאָלער, וועלכער איז במשך אסך יאָרן געווען איינער פון די בעלי־שחרית ימים־נוראים און שלוש רגלים (ער האָט געהאַט א שטאַרקן באַריטאָן), אָבער, ווי געזאָגט, זיינען אַ־יך די שמחות געווען איינגעהאַלטענע, לויטן מתנגדישן שטייגער.

חברה ק״ס (קוני ספרים)

אין סטאַוויסק איז געווען נאָך א בית־מדרש, דער קליינער בית־מדרש. דאָ האָט געהערשט אנאַנדער אַטמאָספערע. אמת, נישט קיין חסידישע, אָבער א הארציקע און אפילו א שפּילעוודיקע. אין פאָליש פון דער שול האָט זיך געפונען די ״חברה ק״ס״ (קוני ספרים). דער נאָמען אליין — קוני ספרים — זאָגט עדות אויפן כאַראַקטער פון דער חברה. די שראַנקען און די פּאָליצעס זיינען געווען פול מיט ספרים, אפילו די מזרח־וואַנט. כ׳ווייס נישט ווען און ווער ס׳האָט געגרינדעט די חברה ק״ס, כ׳געדענק אָבער ווער עס האָט דאָרט געדאַוונט: אלע חוה׳ס זין און איידימס, צווישן זיי ר׳ שבתי פרידמאַן, שכנא וויטקאָווסקי און די רובינשטיינס; אבא העלער, די בראַמזאָנס, די ברידער ליבערמאַן (איינער פון זיי איז געווען ״קאַזיאָנער ראַבינער״), מיכאל דער פּעלטשער, חיים־בנימין קטן, די ברידער שמעונוביץ, די ברידער לאַדעלסקי: ר׳ ישעיה, ר׳ משה און ר׳ ניסן, און פיל אנדערע.

מיט וואָס איז דער קליינער בית־מדרש געווען אנדערש פונעם גרויסן? מיט דעם וואָס דאָרט האָט געהערשט א מער מאָדערנער גייסט. עס האָבן זיך דאָרט קאָנצענטרירט די מערסטע לייענער פון צייטונגען, ספּעציעל העברעאישע, וואָס האָבן דערנאָך פאַרשפּרייט די נייעס וואָס זיי האָבן געלייענט איבערן שטעטל. דאָרט האָט מען אויך געפירט ויכוחים וועגן פאַרשידענע טעמעס וואָס זיינען געשטאַנען ברומו של עולם. מיין פעטער יואל גרודזין (מיין מוטערס ברודער) איז אין זיין בחור׳שער תקופה געווען א פאַרברענטער לייענער פון צייטונגען אין ביכער. היות ווי אליין אויסשרייבן א צייטונג איז געווען א קאָסטבאַרער ענין, איז ער צוגעשטאַנען צו א גרופּע וואָס פלעגן זיך אין פאַרלויף פון טאָג טוישן מיט דער נייער צייטונג. מיין אויפגאַבע איז באַשטאַנען אין איבערגעבן און אָפּנעמען די צייטונג פאַר אים.

דרך אגב, ביים פעטער יואל האָב איך צום ערשטן מאָל געהערט די דעמאָלט פּאָפּולערע ציון־לידער ווי ״שאו ציונה נס ודגל״, ״שם במקום ארזים״ א.א. ער פלעגט די ציון־לידער אריינפלעכטן אין די שבת׳דיקע זמירות. כ׳געדענק ווען אין א געוויסן טאָג האָב איך אים געבראַכט מענדעלעס ״קליאַטשע״, איז ער אריין אין אזא התלהבות, אז ער האָט מיר גענומען קושן און מיר געגעבן א פּאָר קאָפּיקעס אויף נאַשוואַרג.

איך גלויב אז אויך אין גרויסן בית־מדרש זיינען געווען צייטונג־לייענער, אָבער איך האָב דאָרט קיינמאָל נישט געזען א צייטונג אויסגעשפּרייט אויפן טיש ארומגערינגלט מיט לייענער ווי אין חברה ק״ס, וואו איינער האָט פאָרגע־לייענט א מאמר און נאָכדעם האָט זיך אנטוויקלט א שמועס און אפילו א שאַרפער

ויכות. דאָס האָט געשאפֿן די אייגנאַרטיקע אַטמאָספֿערע אין קליינעם בית־מדרש, אַסך מאָל אַ פֿריילאַכע שטימונג. ווען איינער האָט איבערגעגעבן אַ גוט וואָרט וואָס ער האָט געלייענט אָדער געהערט אָדער איבערדערציילט אַ וויץ — האָט דער עולם שטאַרק הנאָה געהאַט און געלאַכט.

ימים טובים

אין איינעם פֿון די אָוונטן פֿון חוה"מ סוכות האָט מען אין גרויסן בית־מדרש געפֿייערט שמחת־בית־השואבה. די שיר־המעלות׳ן האָט מען פֿאַרקויפֿט דעם וואָס האָט באַצאָלט דעם העכסטן פּרייז און ער האָט זיי פֿאָרגעלייענט פֿאַרן קהל. פֿאַר דעם געלט האָט מען צוגעגרייט שנאַפּס און לעקאַך, וואָס מען פֿלעגט פֿאַרטיילן פֿאַר אַלע אָנטיילנעמער. ביי דער געלעגנהייט האָט דער עולם געזונגען תּפֿילות און פּיוטים. אַנדרש האָט אויסגעזען שמחת־בית־השואבה אין חברה ק"ס. דעם בית־מדרש פֿלעגט מען אויסצירן מיט קאָלירפֿולע לאַמטערנעס און אָנצינדן ליכט אין זיי. דאָס אַליין האָט שוין צוגעגעבן דער פֿייערונג אַסך קאָלאָריט און געשאַפֿן אַ הייטערע לייכטע שטימונג. די לאַמטערנעס זיינען צוגעגרייט געוואָרן דורך די קינדער און די דערוואַקסענע האָבן זיי געהאָלפֿן אויפֿהענגען די לאַמטערנעס, וועלכע זיינען געבליבן הענגען אין בית־מדרש ביז שמחת־תּורה, און שמחת־תּורה ביינאַכט האָבן זיי אילומינירט דעם בית־מדרש און צוגעגעבן אַסך יום־טוב׳דיקייט.

דער בית־מדרש ק"ס איז אין יענער צייט געווען דער צענטער פֿון השכּלה און ציוניזם אין סטאַוויסק.

דער ציוניסטישער מנין

שמחת־תּורה פֿלעגן סטאַוויסקער ציוניסטן איינאָרדנען אַ באַזונדער מנין. מען האָט עס גערופֿן „דער ציוניסטישער מנין" און איינגעאָרדנט האָט מען אים ביי עזריאל ליבערמאַן (עזריאַלקע דער קאָלאַווער).

עזריאל ליבערמאַן האָט געוואוינט אין מאַרק, אין מויער וואָס איז שפּעטער איבערגענומען געוואָרן דורך די ווילאַמאָווסקיס. ער איז געווען פֿון פֿאַך אַנ׳אַפּטייקער און האָט געהאַט אין הויז אַ קליין פֿאַבריקל פֿון פֿאַרשידענע כימישע פּראָדוקטן. פֿון פֿאַבריקל איז אַרויסגעגאַנגען אַ טיר צום גאַס. פֿאַרבייגייענדיק זומער ווען די טיר איז געווען אָפֿן, פֿלעגט מען שפּירן די שאַרפֿע ריחות וואָס פֿלעגן ממש פֿאַרכאַפּן דעם אָטעם. דער גרויסער פֿראָנט־צימער איז שטענדיק געווען פֿול מיט פֿלעשער, וועלכע זיינען געווען אַריינגעפּאַסט אין שטרויענע קוישן.

פֿאַר שמחת־תּורה פֿלעגט מען דעם גרויסן צימער אויסריינינקן פֿון די פֿלעשער און אים צוגרייטן צום מנין. מ׳האָט אַריינגעשטעלט אַן אָרון־קודש, אַן עמוד, און פֿון חברה ק"ס פֿלעגט מען ברענגען אַפּאָר ספֿרי־תּורה. שמחת־תּורה ביינאַכט און צומאָרגנס פֿלעגן אַלע ציונים פֿון שטעטל דאַוונען אין ציוניסטישן מנין. אויך דאָרט האָט מען פֿאַרקויפֿט „אַתּה הראית" און געמאַכט „מי שברכ׳ס" ביי די עליות, אָבער דאָס געלט פֿון די נדרים איז געווען באַשטימט פֿאַרן קרן־קיימת און נאָך יום־טוב האָט מען עס איבערגעשיקט קיין אָדעס, דער

צענטער פון די חובבי־ציון. בעת די הקפות און נאָכן דאַווענען האָט מען געהאַלטן רעדעס, געזונגען שירי־ציון און פאַרביסן מיט ספּעציעלן כיבוד. אין דעם מנין האָט געהערשט א ציוניסטישע התלהבות, וואָס האָט איבערגעלאָזט א שטאַרקן רושם אויף די מתפללים, באַזונדערס אויף די קינדער.

א ציוניסטישע חתונה

ווען אונזער שכן משה חיים כהן האָט חתונה געהאַט, האָבן זיינע חברים די ציוניסטן אים איינגעאָרדנט א ציוניסטישע חתונה. סטאַוויסקער געדענקען זיכער ווי עס האָט אויסגעזען א חתונה ביי אונדז אין שטעטל. דער חתן איז איינגעשטאַנען אין א באַזונדער הויז, וואו ס'האָבן זיך פאַרזאַמלט די מענער צום קבלת־פּנים. אויב ער איז געווען א לערנער פלעגט ער האַלטן א דרשה פאַר די געסט און באַקומען „דרשה געשאַנק". אָנגעטאָן אין א קיטל אונטערן מאַנטל האָט מען אים געפירט באַדעקן די כלה, וועלכע איז געזעסן אין אן אַנדערער שטוב מיט די פרויען־געסט. נאָכן באַדעקונג האָט מען פריער דעם חתן און דערנאָך דער כלה געפירט צום שול־הויף, וואו מען האָט געשטעלט די חופּה. נאָך דער חופּה האָט מען געפירט חתן־כלה מיט די געסט צו דער פייערליכער חתונה־מאָלצייט, וואו מען האָט א גאַנצע נאַכט זיך משמח געווען מיט מוזיק און טענץ.

צו משה־חיים'ס חתונה האָט מיך מיטגענומען מיין פעטער יואל (מיין פאָטער איז דעמאָלט נישט געווען אינדערהיים). ווען מיר זיינען אריין צום חתן האָט געהאַלטן א רעדע ישראל־אלי שפּירא. נאָכדעם זיינען בחורים אַרומגעגאַנגען צווישן די געסט און יעדן צוגעשפּילעט א קרן־קימת מאַרקע. יעדער גאַסט האָט זיך באַשטייערט מיט א געוויסן סכום און אים אַריינגעלייגט אין דער בלוי־ווייסער פּושקע. ווען מיר זיינען געקומען צו כלה־באַדעקונג זיינען שוין אַלע פרויען געווען באַפּוצט מיט די קרן־קימת מאַרקעס. פון דער חופּה צו דער כלה'ס הויז האָט די יוגנט געזונגען ציון־לידער און געשאָסן מיט פייערווערק. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין שטעטל וואָס מיר האָבן געזען פייער־ווערק, און זיך נישט געקענט אָפּוואונדערן פון די פאַרשידענע קאָלירן וואָס האָבן אויסגעשאָסן און זיך פאַרשפּרייט איבערן נאַכטיקן הימל. וועגן אָט דער אייגנ־אַרטיקער חתונה האָט מען אין שטעטל גערעדט א לאַנגע צייט. אייניקע האָבן זי געלויבט און אַנדערע קריטיקירט. וואָס איז נוגע מיר קען איך איר איינדרוק נישט פאַרגעסן.

מיין אומפאַרגעסלעכער רבי ר' משה לאַדעלסקי (מאָשקע דער מלמד)

אין מיינע ערשטע 5 „חדר"־יאָרן האָב איך געלערנט ביי 4 מלמדים: ביי אַלטער מלמד האָב איך אָנגעהויבן עברי און חומש; ביי ר' פּרץ מלמד — חומש מיט רש"י און נביאים ראשונים; ביי ר' ישעיהו לאַדעלסקי — גמרא און נביאים אחרונים; מיין לעצטער מלמד אין סטאַוויסק איז געווען ר' משה לאַדעלסקי, ביי וועמען איך האָב געלערנט ביז 11 יאָר, ווען כ'בין אוועק אין א ישיבה קטנה, צו מיין זיידן ר' אלעזר אין יעדוואַבנע, נאָכן טויט פון מיין מוטער ז"ל.

אויף ר׳ משה׳ן און זיין שיטה אין לערנען איז כדאי זיך אָפּצושטעלן.

זיין ערשטע פרוי איז געווען די טאָכטער פון סטאַוויסקער חזן קאַפּלאַן און א שוועסטער פון באַוואוסטן זשורנאַליסט פּסח קאַפּלאַן, רעדאַקטאָר פון „ביאַליסטאָ־קער שטימע״. פּסח קאַפּלאַן איז אויך באַקאַנט אַלס מוזיקער און קאָמפּאָזיטאָר פון לידער און אָפּערעטעס פאַרן יידישן טעאַטער אין ווילנע. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן א ביכל לידער מיט זיין מוזיק. אויך זיין שוועסטער האָט געהאַט א נטיה צו מוזיק, זי פלעגט אָפּט זינגען פאַר זיך ווען זי איז געווען באַשעפטיקט אין קיך, איידער דער רבי פלעגט צוריקקומען פון דאַווענען.

ביי ר׳ משה׳ן אין „חדר״ איז דער טאָג געווען פאַרטיילט אין 2 טיילן: אין די פרימאָרגן שעה׳ן פלעגן מיר, די תלמידים, מאַכן „א ליינען״, ד.ה. מיר פלעגן לערנען פאַר זיך, פאַרשטייט זיך אונטער דער השגחה פון רבי׳ן. צוועלף א זייגער איז מען אהיים געגאַנגען עסן „אָנבייסן״ (מיטאָק). צוריקקומענדיק אין „חדר״ האָט יעדער באַדאַרפט איבערזאָגן פאַרן רבי׳ן וואָס ער האָט געלערנט אין דערפרי. געוויינליך פלעגט דער רבי פאַרריכטן די טעותן און אויסברייטערן דעם ענין וואָס מיר האָבן געלערנט. טיילמאָל פלעגט ער זיך ווענדן צו א תלמיד ער זאָל פאַרריכטן דעם טעות. אין אַזא פאַל פלעגט זיך אַנטוויקלען א שקלא וטריא צווישן די תלמידים, פאַרשטייט זיך מיט דער הילף פונעם רבי׳ן. פונוואַנען האָט דער רבי גענומען אָט די פּעדאַגאָגישע שיטה אין לערנען? ווייזט אויס פון אייגענער אינטואיציע. פאַר אונז, תלמידים, איז זי געווען א וועגווייזער און א שיטה, מיט וועלכער מיר האָבן זיך שפּעטער באַנוצט אין די ישיבות. דידאַקטישע שיטה האָט אונז צוגעגרייט צו זעלבסטשטענדיקייט אין לערנען.

ר׳ משה פלעגט ריידן בקיצור. טיילמאָל איז גענוג געווען א רמז אָדער א מאַך מיט דער האַנט מיר זאָלן זיך אָנשטויסן וואָס ער מיינט. עס איז גענוג געווען ער זאָל אָנהויבן א זאַץ און מיר האָבן אים פאַרענדיקט, טיילמאָל אַלע צוזאַמען אין כאָר. ער האָט מסביר געווען א ענין איינפאַך, לייכט און קלאָר, אָן חריפות און פּלפּול, אָן קשיות און תירוצים. ביישפּילן פלעגט ער ברענגען פון טאָג־טעגלאַכן לעבן.

די דיסציפּלין אין זיין „חדר״ איז געווען א פרייע. ער האָט זיך מיט אונז געפירט ווי מיט דערוואַקסענע. שטענדיק געוואָלט הערן אונזער מיינונג איידער ער האָט אַרויסגעזאָגט זיינע. ביי ר׳ משה׳ן אין „חדר״ איז נישט געווען קיין זכר פון א שטעקן אָדער א קאַנטשיק ווי ביי אַנדערע מלמדים.

שבת בייטאָג זיינען מיר געווען פריי פון „חדר״. דער רוב תלמידים זיינען נאָכן שבת׳דיקן שלאָף געגאַנגען זיך פאַרהערן וואָס זיי האָבן געלערנט במשך דער וואָך. איינער פון די פאַרהערערס איז געווען חנא דער בעקער (חנא הערש לייבס וואָלאָדקאָווסקי), וואָס איז אויך געווען דער גבאי אין בית־מדרש. כ׳האָב געלערנט צוזאַמען מיט זיין זון הערש־לייבל, און אַזוי ווי מיין פאָטער איז צוליב זיין פּרנסה זעלטן געווען אינדערהיים (ער איז געווען א משולח) פלעגט ר׳ חנא פאַרהערן מיך מיט זיין זון.

אין ר׳ משה לאַדעלסקיס „חדר״ איז געווען א מנהג, אַז יעדן פרייטיק פלעגן די תלמידים ברענגען א געוויסן סכום, יעדער לויט זיינע מעגליכקייטן.

דאָס געלט פלעגט מען ארײנלײגן אין א פושקע וואָס איז געהאָנגען אויפן וואנט און צום סוף „זמן" פלעגט זײן פרוי אײנאָרדנען פאר דעם געלט א סעודה פאר די תלמידים. א טײל פון די מוטערס פלעגן איר העלפן צוגרײטן די סעודה. איך אלײן האָב אנטײלגענומען אין אײנער אזא סעודה, סוף זמן פאר ראש־השנה, ווײל דעם נאָענטן ווינטער איז זײן פרוי געשטאָרבן. מיט איר טויט האָבן מיר אלע זיך געפילט פאריתומ'ט.

ר' משה איז אויך געווען פון די ערשטע חובבי־ציון אין שטעטל. ווען ד"ר הערצל האָט געגרינדעט די „קאָלאָניאַל־באַנק" האָט ער געקויפט אן אקציע פאר 10 רובל און זי אויסגעצאָלט מיט 5 קאָפּיקעס א וואָך. יעדן פרײטיק פלעגן קומען 2 יונגעלײט אײנקאסירן די 5 קאָפּיקעס. די קבלה איז געווען א ציוניסטישע־דרײ־עקיגע מארקע, וועלכע ער פלעגט באהאלטן אין זײן גרויסער גמרא.

זומער 1904. אין אײנעם א טאָג איז פלוצים ארײנגעקומען אין „חדר" ר' שלום דער מלמד (וואָס איז אויך געווען בעל־תוקע אין שול און אלײן געמאכט שופרות), האָט אוועקגערופן ר' משה'ן אָן א זײט און אים שטיל איבערגעגעבן די טרויריקע בשורה וועגן ד"ר הערצלס טויט. ר' משה האָט זיך אוועקגעזעצט, אראָפּגעלאָזן דעם קאָפּ און כמעט זיך צעוויינט. יענעם טאָג זײנען מיר אוועק פון „חדר" פריער ווי געוויינליך. ערשט שפּעטער האָבן מיר געקענט אָפּשאצן דעם באדײט פון יענער ביטערער בשורה.

נאָכדעם ווי ר' משה האָט חתונה געהאט צום צווייטן מאָל מיט חיה־שאָשקען, וועלכע האָט געהאט א קרעמל נעבן קלויסטער, האָט ער אויפגעגעבן דאָס מלמדות און געלעבט פון דער קראָם. ער האָט זיך דאן ארײנגעצויגן צו אונדז אין הויז אלס שכן. ער איז געוואָרן דער „בורר" אין שטעטל, און אויך אויסער איר, אין פארשידענע געלט־סכסוכים, אמאָל אלײן און אמאָל צוזאמען מיט ר' שבתי פרידמאן ז"ל.

ת.נ.צ.ב.ה.

*

ואחרון אחרון חביב: די עליה קיין א"י פון אונזער חבר אברהם שמעונוביץ. פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ארבעטנדיק ביים טריקענען די זומפּן אין חדרה איז ער קראנק געוואָרן אויף מאלאריע און געמוזט צוריקפאָרן אהיים. אויך אין דערהיים האָט ער געפּיבערט גאנץ אָפט און געווען שטענדיק פארזאָרגט מיט כינין. נאָך דער מלחמה איז ער געווען פון די ערשטע סטאַוויסקער פון דער 3־טער עליה, נאָכדעם ווי ער האָט חתונה געהאט מיט גאָלדען (זהבה) פון רײגראָד, און האָט זיך באזעצט אין בלפוריה וואו ער לעבט און ארבעט ביז הײנטיקן טאָג. פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן עולה געווען ר' חנא דעם בעקערס עלטסטער זון, ר' חנא אלײן מיט זײן פאמיליע, קאמינסקי — מאָטל דעם בעקערס זון א.א. אברהמ'ס זכות באשטײט אין דעם, וואָס ער איז געווען דער ערשטער סטאַוויסקער חלוץ פון דער צווייטער און דריטער עליה.

בערל שמעונוביץ, אברהמ'ס פאָטער, האָט זײן עלטסטע טאָכטער שרה'קע

געשיקט קיין ווארשע זיך לערנען אין פרעבל־שולע פון יחיאל האלפערן. זי האָט געענדיקט אלס גננת, אָבער צוליב פארשידענע אומשטענדן נישט געארבעט ביי איר פאך. זי איז געווען פון די ערשטע דיפלאָמירטע גננות אין רוסיש־פוילן, וועלכע האָבן שפעטער צוזאמען מיט די העבראַאישע לערער, געלייגט דעם גרונדשטיין פאר די פארצווייגטע תרבות־שולן, קינדער־גערטנער און גימנאזיעס — אין מזרח־אייראָפּע.

חמדה לוינוביץ

משעולים באפר

העיירה ונופה

ככר מרובעת מוקפת מארבעת צדדיה שורת בתים היוותה את מרכז העיירה וממנו הסתעפו רחובות וסימטאות לאורך ולרוחב. במרכז וברחובות הסמוכים גרו היהודים; בסימטאות הקיצוניות — הפולנים. האינטליגנציה הפולנית התרכזה רובה ברחובות הסמוכים לכביש לומז׳ה ובסביבות בית־המשפט והדואר.

העיירה שימשה מרכז מסחרי, תרבותי ודתי לתושבי הכפרים שהקיפוה מכל עבריה. ב„ימי השוק" הרגילים, השבועיים, היו נוהרים לעיירה הכפריים, מי ברכב ומי ברגל (הכפריות הלכו, בימי הקיץ, עד עיבורה של העיירה יחפות, כשנעליהן תלויות על גבן כדי שלא לבלותן), מביאים שקי תבואה, תוצרת הלול והרפת, עצי־הסקה וכבול וכיוצא בזה, שמכרום ליהודים, והיו קונים אצלם מיצרכי מזון, בדים, כלי־בית, מכשירי עבודה וכד׳. ב„ירידים" היו ככר השוק והרחובות הסמוכים מתמלאים עד אפס מקום עגלות עמוסות לעייפה בתוצרת חקלאית שהביאו הכפריים למכירה. ל„ירידים" היו באים גם סוחרים ורוכלים ממרחקים עם סחורות ססגוניות והשוק היה הומה ושוקק.

לחודשי הקיץ היו נוודים מביאים לעיירה סחרחרת, שאותה הקימו באחת מפינותיה של ככר השוק. סוסי־עץ הדורים רתומים לעגלות חורף צבעוניות, בנות 2 מושבים דו־מקומיים היו מסתובבים במעגל משעות הצהרים עד שעה מאוחרת בלילה לקול צלילי תזמורת רעשנית, שבקעו מתוך פטיפון. הסחרחרת היתה אטרקציה לילדים, יהודים ופולנים כאחד, ובראש וראשונה לשקצים הכפריים שהיו מזמינים ל„סיבוב" בסחרחרת את השיקסות שלהם.

פרט לילדים היו היהודים מוקירים רגלם ממקום־בילוי זה. רק ר׳ אברהם־בער קולינסקי ז״ל שבר פעם אחת „מסורת" זו. חבריו של אחי יצחק ז״ל הכירו את ר׳ אברהם־בער, שהיה יהודי פיקח וחובב מעשי קונדסות, ונהגו להתלוצץ ולשוחח עמו מדי הזדמנם בביתנו. פעם, בהיות רוחם של הבחורים טובה עליהם, התערבו עם ר׳ אברהם־בער על פרס מסויים, אם יגלה אומץ לעשות „סיבוב" בסחרחרת להפתעתם הסכים לכך ר׳ אברהם־בער וכל החבורה ליוותה אותו אל הסחרחרת.

ר' אברהם־בער עלה על סוס, החזיק במושכות ולקול תרועת הקהל עשה סיבוב שלם וזכה בפרס.

והיו אטרקציות נוספות לילדים: איש עם תיבת־נגינה שעונה על רגל־עץ סובב ברחובות ובהתעכבו ליד כל בית היה מסובב את ידית התיבה ומתוכה בקעה מנגינה: „מרוסיה, הו מרוסיה...״ לימים הופיע אחד עם תיבת נגינה משוכללת יותר, מצוידת ברמקול גדול, שהשמיעה מנגינות רבות. הילדים הקטנים שהיו מלויו הנאמנים של בעל תיבת־הנגינה, היו בולשים את התיבה מכל עבר, תוחבים ראשם לתוך הרמקול ומחפשים אחר הזמר „המתחבא״ אי־שם בפנים...

התלהבות מיוחדת עורר קוף קטן קשור לחבל, שהיה רוקד לפי פקודת בעליו. כן היתה מדי פעם מופיעה בחוצות העיר קבוצת נוער בתרגילי התעמלות אקרובטיים, שעוררו התפעלות אצל הילדים.

כל קיץ היו באים לעיירה צוענים ומקימים אהליהם ביערות הסמוכים. הגברים היו מוכרים בעיירה כלי־נחושת שונים מעשי־ידיהם; והצוענית היו פושטות בבתים ומחפשות „לקוחות״ להגיד להם עתידות אגב התבוננות בכף היד או בהטלת קלפים.

מכשיר הרדיו הראשון שהגיע לעיירה היה רחוק משכלול. דרך זוג אזניות שהיה צמוד למכשיר אפשר היה בקושי רב לקלוט את השידור. אך משום החידוש שבדבר עורר סקרנות רבה בקהל. כדי לאפשר למספר רב של אנשים לחזות בכלי המופלא ולהאזין לקול המדבר מתוכו, הובא הרדיו הקטן לאולם הספריה, שם היו עומדים בתור כדי להגיע לרגע המאושר — להאזין לשידור. ואכן, רק רגע קט הוקצב לכל אחד, והמאזין, שאך בקושי קלט מלה פה ומלה שם, יצא מרוצה וסיפר בהתלהבות על מכשיר הפלא הזה למי שלא זכה כמוהו להאזין לו.

הרשל מאַרק ז״ל, גביר העיירה, היה הראשון שרכש רדיו גדול ומשוכלל, לפי השכלול כמובן של אותה תקופה. לצד המכשיר היה צמוד רמקול גדול. את מכשיר הרדיו היו מעמידים בערבי הקיץ על אדן החלון הפתוח בדירתם שבקומה השניה. מאחר שביתם עמד בקרבת הכביש הראשי ובערבים רבו המטיילים על המדרכה שבקרבת הבית, היו רבים מאזינים למנגינות שבקעו לרחוב דרך הרמקול.

* * *

סטביסק נתברכה ביערותיה היפים — נחלתו של בעל האחוזה הפריץ קישלניצקי, איש האצולה הפולנית. בצד דרום־מערב, כק״מ וחצי מהעיר, עמדה טחנת־הקמח סוקוליחה, אותה החכיר הפריץ לטוחן היהודי סטולניצקי. גלגל עצום הניע את הטחנה בכוח מפל־מים שיצרו מימי הנחל הסמוכים. בהמשכו התפתל הנחל בעמקי היער, שם היו בנות העיירה מתרחצות בקיץ. את הדרך לטחנה היו עושים קפנדריה בשביל שהוביל בין שדות תבואה. נעימה במיוחד היתה הטפיפה ברגלים יחפות על גבי שביל זה, בעודו „רך״ מגשם קיץ שירד יום קודם לכן וחמים מאורה של שמש צדקה, שזרחה בהתפזר העננים.

בילדותנו אהבנו לבקר במקום נאה זה. היינו מתחמקות בחשאי מן הבית באמצעו של סתם־יום־חול וצועדות בשביל אל הטחנה. לא אחת נאלצנו להתחבא

בתוך הקמה הגבוהה שלצדי השביל, בראותנו מרחוק את הדוד חיים ז״ל צועד בשביל אל הטחנה, למען לא יגלה אותנו ולא יספר בבית שתפש אותנו ב„קלקלתנו״. בטחנה היו מקדמים את פנינו חברינו בני הטוחן, שהיו משיטים אותנו בסירה על פני הנחל, או שהיינו מטיילים במעבה היער הריחני. כשהתעייפנו היינו נחים בשיפולי אחת הגבעות ומשיבים את לבנו בזבדה קרה ולחם שחור, מעשה־ידיה של אשת הטוחן.

על הגבעות שבצדה האחד של הטחנה השתרע יער ענק של עצי־אורן; ומעבר לגבעות, ממול, שכן הכפר חמילעבו כנטוע בין עצי היער, שהתמשך לאורך קילומטרים בצדי דרך עפר, שהובילה אל אחוזתו של היהודי דננברג, גיסו של ישראל־אלי שפירא ז״ל. באותה אחוזה קיבלו הכשרה בעבודה חקלאית קבוצות נוער מהסתדרות „החלוץ״ לפני עלותם לארץ. בימות הקיץ שימש הכפר חמיעלבו מקום נופש והבראה לתושבי סטביסק והערים הסמוכות לומז׳ה, שצ׳וצ׳ין ואחרות.

הנוף היה מקסים. ממרחקים היו באים ציירים לצייר פינות־חמד אלה. הפריץ קישלניצקי היה מזמין ליער, בקרבת טחנת־הקמח, את אורחיו רמי־המעלה למסיבות שערך בלילות קיץ. לימים ברא הפריץ את היער והגבעות והעמקים עטויי העצים לשעבר נשארו קרחים ושימשו עדות עגומה לפינת־חמד שהיתה ואיננה עוד.

בצדי הכביש בואכה לומז׳ה השתרע יער לאורך 6 ק״מ. יער זה שימש מקום ויעוד לנוער, אליו היה נוהר בהמוניו בעיקר בשבתות ובחגים, ביחידות ובקבוצות, ברגל ובאופניים (בימי חול, כמובן). מעין הוד בראשית היה נסוך על יער זה וכל עונה מעונות השנה הישרתה עליו מיופיה ומחנה המיוחד. עצי־המחט הגבוהים והתמירים — דומה היה שצמרותיהם נושקות את תכול השמים. במעבה היער נבע מעין, שריווה במימיו הצוננים את הטייל הצמא. בקיץ היו הילדים פושטים בין עציו העבותים ללקט גרגרים ותותי־יער. בלילות־ירח דמה הטיול ביער כהליכה בארץ־קסמים רחוקה ורחבה עד אין־קץ.

גם על יער זה עלה הכורת במלחמת העולם השניה. כפי שסיפרו שימשו העצים בידי הסובייטים בתקופת שלטונם חומר־בנייה להקמת עיר חדשה באותו מקום.

במערה היער, סמוך לחלקת שדה פתוח, עמד ביתו הבודד של שומר היערות, שהיה גם פושט נבלות. אותו גוי, שהיה מעורב בין היהודים, היה מקבל בסבר־פנים יפות את החבורה שלנו ומרשה לנו להתנדנד בנדנדה שהיתה בחצר ביתו. את צרכי ביתו היה קונה אצל היהודים בעיירתנו. פעם ראיתיו במאפיה של ר׳ מאיר כ״ץ ז״ל, קנה ככר לחם ו„ברך״: „המוציא לחם מן הארץ, איך וועל עסן זוי א פריץ״ — צחק במלוא הפה ותחב בין שיניו הבריאות פרוסת לחם הגונה.

היו גויים, בעיקר צעירים, שתוך כדי עיסוקם המתמיד עם יהודים למדו לדבר יידיש רהוטה. הצטיין בזה סייסו של אחד מבעלי־העגלה, שהיה שולחו בעגלתו וסוסיו לנסיעות ארוכות, לרבות לורשה הבירה. פעם נאלץ אותו גוי צעיר להשאר בשבת באחת העיירות. מה עשה? הלך לבית־הכנסת, העמיד פנים של יהודי, וכנהוג באותם הימים הזמינו אחד מיהודי אותה העיירה כאורח־של־שבת לביתו.

* * *

הכנסיה בסטביסק תפשה כמעט אגף שלם של ככר השוק. ואף שלא היתה נמוכה כל עיקר, החליט הכומר להגביה את מגדליה לבל תהא נמוכה מבתי־הכנסת של היהודים, אם כי מקומם של אלה היה באחת הסימטאות הצדדיות וכלל לא „התחרו" בכנסיה. עבודת הבנייה נעשתה ברובה בהתנדבות ע"י הנוצרים המקומיים והכפריים. גם הריבות הנוצריות עזרו במלאכת הבנייה ע"י הגשת חמרי־בנין לבנאים. כך השיג הכומר את מבוקשו ומגדלי הכנסיה התנשאו אל על.

מאחורי הכנסיה היתה חצר רחבת־ידים וסגר עליה גן עצי־פרי. דרך שער רחב בחזית הבנין היה קהל המתפללים יוצא בכל חגא עם תשמישי־הקדושה לעשות „הקפות" מסביב לכנסיה. הצד הקדמי של הכנסיה היה מוקף גדר־לבנים ארוכה. במרכזה, מול דלת הכנסיה, ניצב עמוד־עץ גבוה ורחב־מידות, עליו התנוסס פסל ענק של „האם הקדושה" שנשאה את בנה ישו בזרועותיה.

בימי ראשון בשבוע ובחגאות היו כל החנויות היהודיות סגורות, רק חנות המכולת, שבעליה היה אחד מהגויים העשירים, היתה פתוחה. דוקא לו, הנוצרי, מותר היה לסחור בימי ראשון ובחגאות.

גוי עשיר אחר רכש מידי בעליו היהודים את הבית והפונדק שבמרכז העיר. כך החלו הנוצרים לפלוש אט־אט לעסקים, שהיו נחלתם הבלעדית של יהודי העיירה במשך דורות, במגמה לקפח את פרנסתם. פעילות זו נעשתה ביתר שאת ובצורה אלימה וברוטלית בשנות השלושים המאוחרות, כשעם עליית הנאצים בגרמניה התחילו האנטישמים בפולין להשתולל ברחוב היהודי.

היו ימי חגא שיצרו מתיחות בעיר. נוסף לתפילות ו„וידויים" שנערכו בכנסיה, היה הכומר האנטישמי מזריק ללבבות של צאן מרעיתו מנה גדושה של שנאת ישראל. רבים מהגויים היו בצאתם מהכנסיה ממלאים את בתי־המרזח עד אפס מקום, ובצאתם משם שיכורים כלוט היו לא פעם מתגרים ביהודים. בימים אלה היו הגיבורים שלנו בעלי העגלה העשויים ללא־חת, עומדים על המשמר ושיכור שנטפל ליהודי היה זוכה לחוש את נחת־זרועם. ההגנה היהודית העצמית הפילה את חיתתה על חמומי־המוח האנטישמיים.

והיו ימי חג שלהם, שיהודים נמנעו מלצאת לרחוב. אחד מהם היה באחד בינואר, ראש־השנה לנוצרים. בליל החג ולמחרת בבוקר היו בני־נוער וילדים שלהם משוטטים בקבוצות בעיירה מחופשים בתחפושות שונות. הבולטות שבהן היו: מלאך־המוות בלבוש לבן, על ראשו כובע־ענק דמוי־חרוט, אף הוא לבן, ובידו חרמש; תחפושת אחרת היתה שד לבוש שחורים, ארוך־קרנים וזנב ובידו מגלב; ותחפושת שלישית — ברנש גוץ וגיבן — שסימל יהודי. קבוצה כזאת שפגשה במקרה יהודי היתה מתקלסת בו ומכריחה אותו לכרוע ברך לפניה. בדרך זו נקם הגוי ביהודי בעוון צליבת ישו.

בקיץ, באחד מימי חמישי בשבוע, נחוג „החג הירוק" (חג השדה והיבול) בתהלוכה דתית רבת־עם, שהתפרסה על פני כיכר העיר. רק בגמר הטקס הדתי, כשחזר הקהל לכנסיה — יצאו היהודים לרחוב.

לא על מי־מנוחות התנהלו חיי היהודים בעיירה. מאז ומתמיד שפעה פולין שנאה וארס ליהודים. תינוקות שלהם ינקו איבה זו בחלב אמותיהם. מי שלא שמע

בקול הוריו איימו עליו ש„יבוא הז׳יד־השטן ויחטוף אותו״. היהודים היו ממעטים לבוא לסימטאות הגויים, בעיקר בערבים ובלילות, מפחד מפני הפרחחים הפולנים, „השקצים״, שהיו מידים בהם אבנים ומשסים בם את הכלבים.

זכור לי מימי ילדותי מקרה מיוחד בכלב, שהבהיל את גיטל חברתי ואותי כשחזרנו לפנות ערב מטיול ביער לומז׳ה. מאחורינו צעד גוי בלתי־מוכר לנו ולצדו כלב־ציד ענקי. משהדביק אותנו הגוי ועבר על פנינו, נטפל אלינו הכלב והפיל עלינו אימה ופחד. מדי התקרבו אלינו פרצנו בצעקות־חרדה, נדמה היה לנו שיקרע אותנו לגזרים. למשמע צעקותינו היה הכלב עוזב אותנו לרגע ושוב חוזר ונטפל אלינו. המשחק האכזרי נמשך לאורך כל הדרך מן היער ועד לעיבורה של העיר. כל אותה עת צעד הגוי לפנינו כלא־שומע צעקותינו.

מבין האינטליגנציה הפולנית יזכרו לטוב המורה הלנה לסקובסקה ושופט־השלום, שגישתם ליהודים היתה ליברלית. השופט אף היה נוהג לבוא, עם עוד מספר נוצרים, לבית־המדרש בליל־כיפורים להאזין ללחן „כל נדרי״ וכן בליל שמחת־תורה. המורה הלנה לסקובסקה תארה במכתב לבן־עירנו בפאריז, ד״ר יונה רובינשטיין, את דרכם האחרונה של יהודי סטביסק.

* * *

ככלי־תחבורה באותם ימים השתמשו בעגלות רחבות, שכיסוי־בד מתוח על חישוקי ברזל חצי־עגולים שימש מחסה לנוסעים מפני שמש, גשם ושלג. בשלב מאוחר יותר היו נוסעים במרכבה רתומה לשני סוסים, בה נדחסו כדגים־מלוחים 8 נוסעים. בהמשך הזמן חל שינוי רדיקלי בכלי־התחבורה. מגרייווה ללומז׳ה היו נוסעים דרך סטביסק באוטובוסים. בעלי־העגלה הצעירים שבעיירתנו לא יכלו להתחרות זמן רב ברכב המודרני, אך באחד הימים רכשו אוטובוס, שהיה נוסע פעמיים ביום ללומז׳ה וחזרה. אמנם לא חדש היה האוטובוס, אך צבעו האדום היה מושך כל עין. בשעה שחנה ליד אחד הפונדקים שבמרכז העיירה היה מתגודד סביבו קהל סקרנים לחזות בפלאי הטכניקה וחידושיה. אך בעיקר שימש האוטובוס אטרקציה לילדים, שהיו מתגודדים סביבו ומלטפים אותו בחיבה ולא זזו ממנו עד שהתחיל לנוע.

סיפרו על גוי איכר, שעמד ותהה כיצד יכול כלי מגושם כזה לנוע מעצמו. לאחר שהקשיב לדברי ההסבר מצמץ בשפתיו והקשה: — כל זה ברור לי, אך תמהני כיצד נע האוטובוס בלי עזרת סוסים...

שמור עמי ארוע שארע לי, הקשור באותו אוטובוס. יום אחד כמעט שנדרסתי ברגלי סוסים. ומעשה שהיה: כשהנהג התניע את המנוע הייתי באמצע הככר. לפתע החלו הסוסים, שנבהלו מרעש הצפירות והמנוע, להשתולל כשהם קשורים לעגלות. בקושי פילסתי לי דרך בין הסוסים שנסו בבהלה. רצתי בכל כוחי וידי פרושות לעברים כדי „לעצור״ בסוסים ואני צועקת לעברם בלי הרף: פררר!... פררר!... רק בנס יצאתי שלמה מהרפתקה בלתי צפויה זו.

בימי מלחמת העולם הראשונה

שבועות אחדים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה התחלתי ללמוד בכיתה א׳ בבית־ספר עממי רוסי, שהרי רוסיה הלבנה, כמחוזות רבים אחרים של פולין, היתה אז תחת שלטון רוסיה הצארית. בית־הספר שכן בחדר אחד גדול ורחב־ידים בקומה שניה באחת הדירות שבבית חמילבסקי בדרך לשצ׳וצ׳ין. באותו חדר היו 3 כיתות — למתחילים, למתקדמים ולמבוגרים — ובשלשתן לימד מורה אחד בלבד. הרבה לא הספקנו ללמוד. יום אחד נשמע מבחוץ צלצול פעמון. כנהוג באותם הימים היה משרת העיריה מסובב בשעת הצורך את העיר, מזעיק בפעמון את התושבים, כל פעם בפינה אחרת, ומוסר להם הודעות שונות מטעם הנהלת העיריה. הפעם היה כנראה משהו בלתי רגיל באזעקת הפעמון, שכן ראינו את המורה עוזב בחפזה את החדר, מדלג על פני המדרגות ונעלם. יותר לא ראינוהו. אותו יום פרצה מלחמת העולם הראשונה וזמן מה לאחר מכן כבשו הגרמנים את פולין שהיתה, כאמור, חלק של הקיסרות הרוסית.

בימי המלחמה נפלו פגזים אחדים בתוך העיר. פגז אחד פגע בחזית בית־המדרש והרס חלק מהקיר הקדמי. הגרמנים תיקנו אותו ואף קישטו את החלונות שבדלת הכניסה לביהכ״נ הגדול בשמשות צבעוניות. פגז אחר פגע באשה, שנשאה אוכל לבנה שלמד ב„חדר״, והרגה במקום. פגז נוסף נפל בקרבת בית הנפח שבקצה העיר, בואכה יעדוַבנה. אותה שעה הלכתי מככר השוק עם חצי דלי מים (יותר מזה לא יכולתי לשאת) הביתה. לפתע שמעתי שריקה חדה. הבינותי שזה פגז ובאותו רגע דמיתי שהוא נופל על ראשי. מרוב פחד השארתי את הדלי ברחוב ורצתי כל עוד כוחי בי הביתה כשאני „מנערת״ מעל ראשי את הפגז. שעה קלה לאחר מכן רצנו, מבוגרים וילדים, אל הנפחיה. רק בנס ניצלו הבית מהרס ויושביו ממוות. למזלם נפל הפגז סמוך לנפחיה על אדמה תחוחה — ולא התפוצץ.

חיל־המצב הגרמני שחנה בעיירה היה בהתחלה בוזז מכל הבא ביד — בדים מהחנויות, שעורה, חיטה, קמח, סוכר ומיצרכים אחרים ומעביר אותם לגרמניה. תמורת הביזה היו הגרמנים נותנים „קבלה״. נסתבר שכל הקבלות היו כתובות בנוסחה אחת: „באַרגעז מאכט זאַרגעז״ — „נתינה בהקפה גורמת דאגה״. קמח בצמצום הותירו לאפיית לחם שחור, שחולק כל יום לאוכלוסיה הרעבה במנות זעירות. סוכר לבן לא היה בנמצא, לעתים חילקו במנות סוכר צהוב שכונה בשם „סוכר סוסים״. תה שתו בסוכריות־לאנדרין וגבעולי דובדבנים מיובשים שימשו כתמצית.

באותם ימים טרופים היה אחי יצחק נוסע בלילות לכפרים לקנות תבואה אצל האיכרים. לרוב נסע יחד עם דודי חיים. הובלת הדגן לטחנת־הקמח סוקוליחה והובלת הקמח העירה היו כרוכות בפחד, שמא יפול כל הרכוש הזה בידי הגרמנים. פעם נעזר בי אחי, כדי להביא את הקמח מהטחנה. הייתי אז ילדה קטנה. הלבישוני שמלה רחבה וארוכה, כרכו סודר לראשי שאהיה דומה לגויה, ואחי לקחני עמו על העגלה לטחנה. לאחר שהעמיסו את שקי הקמח הושיבני אחי עליהם והשמלה הארוכה והרחבה שלבשתי כיסתה את כל השקים. כך עלה בידינו לעבור את כל הדרך ולהביא את הקמח בשלום הביתה.

אך לא תמיד האירה לנו ההצלחה פנים. כנהוג באותם הימים בעיירה גידלנו עופות לתיצרוכת עצמית. מבין המטילות אהבתי במיוחד תרנגולת אחת, שהצטיינה ביפי נוצותיה. שמנמונת היתה ו„אמהתי" בטיילה עם אפרוחיה. בוקר אחד מצאתיה מתה בחצר. כשפרצתי בבכי נזפה בי אמא: „על כך את בוכה? אם הגרמנים יקחו, חלילה, את הקמח — ודאי לא תבכי". בצהרי אותו יום, כשחזר אחי מהטחנה בעגלה עמוסה שקי קמח ונעצר ליד הבית — הגיחו לפתע חיילים גרמנים ולקחו הכל. הפעם אף „קבלה" לא נתנו.

צדקה אמא — לא בכיתי על הגזל. לא הספיקו דמעותי אלא לבכות רק את התרנגולת היפה שמתה.

יש לציין, שהגרמנים במלחמת העולם הראשונה לא היו כגרמנים שבתקופה הנאצית. משהתרגלו לתושבים התיחסו אליהם באהדה והנהיגו בעיירה סדרים לטובת האוכלוסיה. סתמו את הבארות הפתוחות, קדחו בארות חדשות והתקינו עליהן משאבות, שבאמצעותן היו תושבי העיר שואבים מים טובים ונקיים. ליד בית־המדרש ובקרבת הטחנה סוקוליחה גילו מעינות, שמימיהם הזכים נבעו ללא הפסק.

הגרמנים גם הקפידו שסדר ונקיון ישררו בעיירה. בכל מקום לא־נקי עשו חיטוי יסודי. היו מגייסים בחורים ל„עבודות כפיה". לשם כך היו נכנסים לבתים ומוציאים כל בחור צעיר וטוב לעבודות שונות, בחורף לפילוס שבילים בשלג הגבוה ובפרוס האביב לניקוי הרחובות מהבוץ לאחר הפשרת השלג. לנוחות התושבים הקימו בכל מגרש פנוי סככות גדולות והתקינו בתוכן מקומות ישיבה. סביב עצי הערמון העתיקים שבקרבת הדואר התקינו ספסלים לנוחות המטיילים והבאים לבית־הדואר. לפנות ערב היו חיילים יושבים על מדרגות הבית במרכז העיר, בו שכן חיל־המצב, והיו מנגנים מנגינות־לכת עליזות במפוחיות־יד בליווי כלי־הקשה. הם אהבו ילדים והיו נותנים להם ממתקים.

עם זאת זכור לי מקרה, שהשאיר רושם מדכא. יום אחד כונסו בכיכר השוק המון כפריים. אמרו שהובאו לשם על שלא סיפקו לגרמנים את מכסת התבואה הנדרשת, אך לא היה ידוע מה ייעשה בהם. הכפריים ניצבו בכיכר בצורת ריבוע. על אחדים מהם ציוו הגרמנים להניח במספר מקומות שקי חול. לפתע הובאו כפריים אחרים, להם ציוו הגרמנים לשכב על גבם על שקי החול ובריונים הכו אותם במגלבים עד זוב דם. המחזה שראינו תוך כדי הצצה מבעד החלון היה מזעזע. הדבר נעשה לעיני כל הכפריים, למען יראו וייראו. זעקות הנענשים היו קורעי לב, אך ללבם של הגרמנים הטובים — לא נגעו.

בתום המלחמה שרר בפולין מחסור גדול במזון ובבגדים. רווח והצלה עמדו לה מארצות־הברית, ששלחה משלוחי מזון עצומים לארצות אירופה הרעבות. גם פולניה קיבלה את חלקה וכל עיר ועיירה את המנה שלה. בדים לשמלות עלו אז ביוקר והיינו משתמשים בשקי הקמח האמריקאיים, שהיו עשויים מבד דק ועדין, לתפירת שמלות, לאחר שאמא היתה צובעת את הבד בצבע אפור־בהיר. כעבור זמן שלח לנו אחינו נחמיה שבארה"ב חבילות מזון משומר בשפע, אך הפליא לעשות בשיגור חבילת בגדים, שמשום מימדיה הבלתי רגילים נאלץ אחי יצחק לנסוע לצ'נסטוחוב, מהלך רב מסטביסק, ולהביאה משם הביתה. החבילה הכילה

דברי הלבשה לגברים ונשים, הנעלה, חמרי־תפירה, סבון ועוד ועוד — והכל חדש, ישר מבית־החרושת. מכרים וידידים היו באים לחזות בדברים היפים כבתערוכה, ופיהם מלא תהילות ותשבחות לבן המסור שמעבר לים.

פלישת הבולשביקים

הכביש שחצה את העיירה כונה בשם „דרך המלך" או כביש ורשה־פטרבורג. בדרך זו באו אלינו הבולשביקים בשנת 1920, כשהצבא האדום עלה על פולין. זמן־מה חנו החיילים בכיכר השוק על כל ציודם ונשקם. החיילים נראו עלובים בלבושם הדל ונעליהם המרופטות. לא עשו רושם של צבא סדיר, כי אם כערב־רב שבמקרה קיבלו נשק בידם. כל ימי שהותם בעיר התיחסו באהדה לאוכלוסיה. הגויים גם היו נהנים ממאכליהם.

אחוזתו של קישלניצקי שכנה בצד הכביש המוביל לשצ'וצ'ין, בה התגורר עם בני ביתו בארמון מפואר. בתו, סיפרו, היתה נשואה לאחד מנסיכי הנפט העשירים שבמפרץ הפרסי. לימים נפרדה ממנו, והיא עם ילדתה התגוררו בבית אביה. על נכדתו של קישלניצקי השגיחו בשבע עינים. שמועה התהלכה, ששליחי הנסיך אורבים לה כדי לחטפה ולהחזירה לבית אביה. בת הפריץ היתה לעתים תכופות חולפת על פני הכביש הראשי במכונית הדורה. מכונית פרטית ונהוגה בידי אשה — היו באותם הימים בסטביסק אחד מפלאי העולם.

מול הכניסה לחוילה, בצדו השני של הכביש, עמדה שורה של בתים נמוכים דו־משפחתיים, בהם היו משוכנים פועלי האחוזה. חלק מהם טיפל בעדר הפרות; חלק עסק בגידול ירקות מכל המינים בשטחים הסמוכים לחוילה. עשירי העיר היהודים היו קונים מביכורי הירקות ומשלמים בעדם ממיטב כספם. שאר הפועלים עבדו בשדות. בתקופת הקציר היו משעת בוקר מוקדמת עוברות דרך העיר עגלות גדושות פועלים ופועלות, כשפניהם מועדות אל שדות התבואה שהשתרעו מאחורי העיירה במרחק של קילומטרים אחדים. עם חשכה היו חוזרים אחרי יום עמל קשה ומפרך לבתיהם.

בתי הפועלים היו קטנים, דלים ומפויחים. מנהל האחוזה היה אדם קשוח וחסר הבנה לצרכיהם המינימליים של אנשים עמלים. תנאי עבודתם באחוזה היו קשים והתמורה דלה. שביתות לא היו מקובלות באותם הימים והניצול היה משווע. אין תימה, שהשנאה למעבידם עתיר־הנכסים, החי חיי מותרות ותפנוקים, היתה מפעפעת בלבם.

בהגיע השמועה שהצבא האדום עולה על פולין, ברחה משפחת קישלניצקי לורשה. האחרון שנשאר היה מנהל החווה, שעשה הכל להציל את שניתן היה להציל, בין השאר את עדר הפרות הגדול, שהובל ברגל ע"י קבוצת פועלים לורשה. לאחר שנכנסו הבולשביקים לסטביסק והוקם בה שלטון מקומי, היו פועלי החווה הראשונים שקמו לנקום באדונם, ואליהם נלוו רבים מגויי העיר.

באחת השבתות הלכנו לחווה. נכנסנו לפני ולפנים של החצר והארמון. זו הפעם הראשונה שדרכה שם רגל יהודי. החצר השתרעה על שטח גדול, כולו נטוע עצי פרי למיניהם. מסביב לארמון היו עצי־נוי וגינות־פרחים. נכנסנו לארמון

הראשי, עלינו לקומה השניה — בכל אשר פנתה העין היו הרס וחורבן. הגויים בזזו הכל ומה שלא יכלו לקחת עמם — הרסו ללא רחם. בפעם הראשונה ראינו אמבט בבית, חוץ מבית־המרחץ לא היתה אמבטיה אף בבתי־העשירים שבעיר. גם את האמבט ניתצו. קטעי ספרים מהספריה העשירה של הפריץ התגלגלו במדרגות ובשבילי החצר כעלי שלכת. גם שכנינו הגויים נהנו מהביזה וסחבו לבתיהם כסאות מרופדים, וילונות, מרבדים יקרי־ערך, כלי מיטה, מראות יקרות וכו׳. הנקמה היתה מושלמת.

מנהיגם של הקומוניסטים המקומיים היה הצעיר הרצקה (הערצקע) קולינסקי. בן־הזקונים של ר׳ אברהם־בער. בחור מוכשר היה, אוטודידקט. רוסית ידע על בוריה. השלטונות הפולנים ידעו שהוא קומוניסט קנאי ורדפו אחריו והוא היה מתחבא מפניהם באסמים או בעליות־גג.

עם העברת השלטון לידי הבולשביקים הועמד הרצקה בראש ה„ראָווקום" — מועצת העיר. בחור עז־נפש היה ונמרץ. גם אל גדולים ממנו היה מדבר בקול נגיד ומצווה. משהגיע לשלטון נהג ביד קשה בכל מי שנראה בעיניו קונטר־רבולוציונר או שלא נשמע להוראותיו. לא נשא פני איש, ויהא המכובד שבמכובדים או בן־משפחתו.

ר׳ יחיאל מונדנשטיין היה ראשון האופים, שהושיבו בכלא בשל סירובו לקבל תמורת לחם צ׳רבונצים — המטבע הבולשביקי באותם הימים. ליהודים לא היה אמון במטבע שלהם וחשבוהו לחסר ערך. כעבור ימים אחדים הושיב בכלא גם את אבי בשל אותה עבירה. כשבאתי לבקר את אבא שמעתי את מזכירתו של הרצקה מספרת לאחד האסירים שהשקיף אליה מתאו, שהרצקה „כמעט תקע כדור בראשו של יחיאל האופה". סיפרו: כשבאה אל הרצקה אמו, שהיתה ידועה כאשת־חיל וחריפת־שכל, לבקש מבנה שיחוס על חייו של ר׳ יחיאל, אמר לה: „הסתלקי מכאן מיד, אחרת אתקע את הכדור בראשך". אמו ידעה שבנה מסוגל לבצע את איומו — והלכה כלעומת שבאה.

לאחר התבוסה שנחלו הבולשביקים ליד ורשה, התבוסה המפורסמת בשם „הנס על הויסלה", עברו בדרך נסיגתם המבוהלת דרך עירנו. בשלושה טורים נסעו על הכביש במשך 3 ימים ולילות רצופים. אז ראינו בפעם הראשונה גמל. מוצאי־שבת היה ליל נסיגתם האחרון. אל אחרוני הנסוגים הצטרפו רוב הקומוניסטים המקומיים. אחד מהם, גוי, נכנס אלינו ורצה להפשיט בכוח מאחי יצחק את מעילו. אחי נאבק עמו, כשאמא ואחותי מסייעות לו. לפתע נטש הגוי במהירות את הבית, לאחר שחברו היהודי, שעמד מאחורי הדלת, הזהירו שמישהו קרב ובא.

אך לא די היה בכך. בשכנותנו גרה משפחה פולנית. כטוב לבם האנטישמי הסיתו אחד החיילים האדומים להכנס אלינו, לרדת למרתף ולקחת מכל הטוב, שלדבריהם מצוי שם בשפע. לא הועילו טענות אמא שאין לנו מאומה. החייל ירד למרתף. לשמע הויכוח הקולני נכנס לביתנו קצין רוסי. כשאמא הסבירה לו את המתרחש, ניגש הקצין לחייל, שהספיק בינתיים לעלות מהמרתף בידים ריקות, ונזף בו: „קומוניסט אתה, איך לא תבוש? מה מעשיך כאן?" החייל הסתלק בחפזון. אמא הודתה לקצין. הוא הרגיע אותה ואמר לסגור את הדלתות, להגיף את התריסים ולא לפתוח לאיש.

ויהי בימי צבא השחרור הפולני

למחרת, יום ראשון בשבוע, שרר שקט מתוח בעיר. רב היה הפחד מפני הבאות. היה חשש שהצבא הפולני שיבוא בעקבות הנסוגים יראה בכל יהודי קומוניסט. עדות „מסייעת" לכך מצד הגויים לא תחסר, מה גם שהנהלת העיר בימי הבולשביקים היתה רובה ככולה בידי יהודים. במשך כל היום נשמעו יריות, שירה הצבא הפולני המתקדם מכיוון כביש לומז'ה, אף שאחרוני הנסוגים של צבאות הבולשביקים עזבו את העיר באמצע הלילה. התושבים ישבו כלואים כל היום בבתיהם, מי שמצא מחסה מאחורי קירות החדרים הפנימיים ומי במרתפי הבתים.

משבושש הצבא הפולני לבוא העירה, מחשש פן נמצא עוד חיל־המאסף הבולשביקי בעיר, יצאה לקראתם משלחת של יהודים להודיע להם, כי העיר פנויה מהאויב.

בערב נכנס העירה הצבא הפולני ומילא את כל כיכר השוק. לפי הוראה מטעם משמרות היהודים נפתחו כל החנויות לרווחה והיהודים קידמו את פני הבאים בשמחה והגישו להם ממה שנשאר להם לפליטה. אנשי הצבא התיחסו ליהודים בזעם מאופק. חיילים ביקשו מאתנו דליים להשקות את סוסיהם. למותר לומר שאת 2 הדליים שלקחו לא החזירו. לא הצטערנו על כך. שמחנו שנחלצנו מידם ב„כופר נפש" זעום זה.

מאז היו הגייסות הפולנים פוקדים את העיר לעתים מזומנות. ביניהם היו גדודי הגנרל האלר, שחייליו נקראו על שמו — האלרצ'יקים, וגדודים ממחוז פוזן — פוזננצ'יקים. אלה ואלה היו ידועים לשמצה בשל איבתם העיוורת ליהודים. בין שחנו בעיר חניית־ביניים, בין ששהו בה זמן ממושך יותר — נפל פחדם על היהודים, שכן מגמתם היתה ביזה והתעמרות ביהודים. היו עורכים חיפושים בבתי היהודים ושמים בכליהם מכל הבא ליד.

ראש קבוצת הפוזננצ'יקים, שהשתכנה בביתנו זמן ממושך יותר, היה בטוח שהכסף והזהב שלנו — וכלום יש יהודי שאין לו כסף וזהב? — חבויים בקורה העבה שבתקרת החדר הגדול, שלפי ההגיון שלו רק לשם כך נוצרה, וזאת על שום מימדיה הבלתי רגילים של אותה קורה. החל החייל דופק במקל בקורה. כסבור היה שבדרך זו ישמע הדם של אותם „מצלצלים" יקרים, שנפשו כה יצאה אליהם, ובעקבות זה יגלה גם את הפתח הסמוי המוביל למטמון. אך כל עמלו לשוא היה ועיניו ירקו זיקי אש וזעם, שהיה בהם כדי להקפיא את הדם בעורקים. לא נרגענו עד שאותו חייל עם חבר מרעיו עזבו את העיר.

יום אחד התקרבה לעיר פלוגת חיילים־רוכבים. עוף הוליך את הקול, שפלוגת הלרצ'יקים קרבה ובאה וכל החנויות והבתים נסגרו על מסגר ובריח וכלתה רגל יהודי מהשוק. שלא כמצופה המשיך הגדוד לעבר שצ'וצ'ין, אך אחרוני חייליו נשארו בכוונה תחילה לפשוט בבתי היהודים ולבוז בהם בז. מתוך השקט שהשתרר בעיר בקעו לפתע קולות שזעקו „הצילו!". השלטונות המקומיים לא נראו ברחוב, כאילו בלעתם האדמה, והקולות של יהודים מוכים הקוראים לעזרה היו כקול קורא במדבר.

דרך הדלת האחורית נכנס אחד החיילים גם לביתנו. חיפש עד שמצא את מעילו של אבא תלוי באחת מפינות החדר, ובכיסו הפנימי היה סכום כסף. משתחב החייל ידו לכיס קפצה אמא ממקומה, תפסה בידו של החייל ולא הרפתה ממנו. תחילה ניסה להיאבק עמה, אך לבסוף נדהם מאומץ־לבה ומדברי תוכחתה ועזב את הבית.

פעם אחרת, כשסבורים היינו שכל ההלרצ׳יקים עזבו את העיר, נדהמנו לראות שמעבר לכיכר השוק עולה אחד החיילים על גב רעהו, מטפס על הקיר, נאחז בקצה המעקה של הקומה השניה וחודר לביתו של חיים קולינסקי. חיש מהר הגפנו את תריס הדלת במוט ברזל רחב, אך היינו אובדי עצות לגבי החלון הגדול של החדר הקדמי, שמחציתו נמסרה יום קודם לכן לזגג לתיקון שמשה שבורה. למראה מחצית החלון החסרה סברו החיילים שעברו ליד ביתנו, שחבריהם הקדימום וכבר עשו מלאכתם נאמנה, ועברו על פני הבית מבלי לסור אלינו. כך ניצלנו מידם בזכות השמשה השבורה.

חולשה יתירה היתה לאותם חיילים לזקנים של יהודים. משתפסו יהודי היו תולשים או גוזזים זקנו בהנאה מרובה. פעם נפל לידם הדוד חיים. זקן נאה היה לו, חצוי לשנים כזקנו של נורדאו. כדי להתעלל בו גזזו צד אחד מזקנו. ימים רבים התהלך הדוד חיים בתחבושת על לחייו עד שצמח זקנו הגזוז.

ב־3 במאי, החג הלאומי הגדול ביותר של פולין, התנוססו משעות הבוקר המוקדמות מעל כל הבתים דגלי המדינה. וי ליהודי ששכח להניף את הדגל בבוקר השכם או להורידו למחרת עם עלות השחר. בצהרי אותו יום היה קהל רב מתכנס בכיכר השוק ליד האנדרטה שהוקמה במרכזה לכבוד עצמאות פולין, לשמוע נאומיהם של מנהיגי העיר. בגמר הטקס היתה מנגנת תזמורת „מכבי־אש״ שירים פטריוטיים.

המנצח על התזמורת היה גוי, שתמיד היה בגילופין. בלי הטיפה המרה לא היה מסוגל לעשות דבר, וככל שגדלה שכרותו כן הפליא לנגן בחצוצרה. מדי יום ביומו, בשעת בין־ערביים, היה עולה על גג הכנסיה וממרומיה היה משמיע מנגינה ליטורגית, שהיתה נשמעת בכל קצוי העיר. הנהלת הכנסיה העניקה לו תשלום מיוחד עבור שירות זה.

אותו גוי נתפס לקומוניזם. לפי שעמד בראש מכבי־אש וגם היה מנהל התזמורת, נזקקו השלטונות יותר לו משהוא נזקק להם ולא פחד להפגין את השקפותיו הפוליטיות. שנה אחת, בהתקרב ה־3 במאי, היתנה עם ראש־העיריה מעבידו, שיופיע עם תזמורתו בחג הלאומי, אם יורשה לו ולתזמורתו להופיע באחד במאי, בחג הפועלים. באין ברירה הסכים ראש־העיר ל„עיסקה״. ואכן, ב־1 במאי ניגנה תזמורתו בעצרת הפועלים את ה„אינטרנציונל״ ולאחר השמעת הנאום הראשי, שנשא אחד מראשי המפלגה הקומוניסטית בלומז׳ה, ודבריהם של ראשי הקומוניסטים המקומיים, ניגנה התזמורת מנגינות עליזות. בהגיע ה־3 במאי לא עמד הגוי בדיבורו וסרב להופיע עם תזמורתו. לא הועילו שידולים ואיומים. הוא עמד בשלו למגינת־לבם של הממונים עליו, שלא העזו להענישו, ולהנאתם של רבים מהתושבים.

* * *

אט־אט התחדשה הפעילות הציונית בקרב הנוער, שברובו היה ציוני. פעולתם התרבותית הענפה התקיימה במועדון „התחיה", שם הונח יסוד גם לספריה. רוח חדשה החלה נושבת והבחורים חובשי ספסלי הישיבות הפסיקו משנתם, למגינת־לבם של הוריהם. לבית־המדרש היו באים רק בחגים, בעיקר ב„ימים נוראים". בליל שמחת־תורה היו הבנים מתחרים עם אבותיהם על קניית „אתה הראית". אף העשיר שבין בעלי־הבתים לא יכול היה לעמוד בתחרות זו. משזכו הבנים ב„קניה" היו מכבדים את נכבדי העיר בפסוקים. הבחורים לקחו חלק ב„הקפות" והצהלה בליל שמחת־תורה עלתה על גדותיה.

ב־1924 עלתה קבוצה מחברי „החלוץ" בסטביסק לארץ־ישראל. הבחורים המבוגרים יותר לא יכלו להשיג סרטיפיקטים ובאין ברירה עזבו רבים מהם את פולין ובדרכים שונות הגיעו לארה"ב. ביניהם היו גם שני אחי, שהצטרפו לאחיהם הבכור, שהיגר שנים אחדות לפני כן לאמריקה. אחי יצחק ז"ל נפטר שם והוא רק בן 45. נסתלקה בטרם עת הנשמה הטובה — כפי שכינוהו כל מכריו וידידיו.

אהרון־אליעזר ז"ק היה מימים ימימה בן־בית אצלנו. הוא אהב לשוחח עם אבי בנושאים שונים, שיחות שנמשכו עד שעה מאוחרת בלילה. היה קורא את המכתבים הארוכים והפליטונים, שאחי נחמיה היה שולח אלינו מארה"ב. לא החסיר דבר והיה נהנה מהם הנאה מרובה. כל ערב פסח נהג לסעוד עמנו ארוחת־צהרים. פעם גילה לנו א. א. את הסוד שיש לנו משורר במשפחה — חיים־לייבל כותב שירים והם יפים ומקובלים מאוד על קהל מאזיניו. ואכן, נפש פיוטית היתה לו לחיים־לייבל, צעיר האחים, בעל העיניים החולמניות, שיער שחור ומתולתל ופנים עדינים ומלאי חן.

א. א. ז"ק היה המנהיג הרוחני של חברי „התחיה". שלא כמוהם עוד לבש בגד ארוך וחבש כובע קטן, כאורח האדוקים בימים ההם. יום אחד החליטו חבריו, שכבר הגיע הזמן שגם הוא ילבש בגדים מודרניים. הדבר הוכן בהסתר. ביום ראשון של פסח נפתחה דלת ביתנו ברעש וא. א. ז"ק נכנס בלווית קבוצת בחורים כשהוא לבוש חליפה מודרנית חדשה ולראשו מגבעת יפה. התדהמה היתה גדולה, אך שמחת הבחורים דבקה בבני הבית ואבא לא אמר דבר.

*
* *

החורף הקשה שפקד את פולין ב־1929, לא פסח גם על סטביסק. דוגמתו לא זכרו זקני העדה מזה 50 שנה. כשלושה ימים שרר כפור בלתי רגיל. אנשים נמנעו מלצאת החוצה אלא לצרכים הכרחיים ביותר. אי־אפשר היה לשאוב מים, כי המשאבה קפאה מדי עלות המים לצינור. בית־הספר היה סגור והילדים ישבו כלואים בבתיהם. משהפשיר הכפור אמרו הכפריים שהחלו לבוא העירה, שאכן לא היה כפור כזה מזה עשרות בשנים וסיפרו על מקרים אחדים שאנשים ובהמות קפאו בכפור העז.

עד כמה שזכור לי היתה כמעט כל קיץ רוח־זלעפות פוקדת את העיירה. באמצעו של יום קיץ בהיר היו פני השמים מתקדרים בפתאומיות מדהימה ומתכסים עננים שחורים. רוח משתוללת היתה פורצת לפתע, מרימה עמודי־חול

גבוהים, מסתובבת עמם כבמחול, ומטאטאת כל מה שניצב בדרכה. בקושי הספיקו האנשים לברוח מהשוק ולמצוא להם מחסה בבתים הסמוכים בהשאירם את סחורותיהם לגורלן. הדוכנים נהפכו והסחורות התפזרו לכל עבר. כשוך הסערה באותה פתאומיות שבה הופיעה, השתררה דממה מעיקה. רק בחלוף ענני העופרת הכבדים ושמש זוהרת ומפייסת הופיעה, חזרו האנשים לשוק לאסוף את אשר הותירה הסערה לפליטה.

ועוד תופעת טבע מיוחדת במינה ידעה עיירתנו. היה זה באחד מלילות הקיץ החמים. כמדי ערב רבו המטיילים על המדרכה הרחבה שלצד הכביש והיושבים לפתחי בתיהם. לפתע הבריקו ברקים. אף פיסת־עב קטנה ככף היד לא נראתה על פני השמים, שהיו זרועים כוכבים נוצצים. גם הברקים מיוחדים במינם היו, ללא רעמים, הצטלבו זה בזה, כמו נלחמו איש ברעהו בצחצוח־חרבות בלתי פוסק. האנשים נשארו עומדים כתקועים במקומם, ראשם נטוי לשמים מסתכלים במראה המוזר, המדהים והמפחיד. זמן רב נמשך חזיון בלתי נפרץ זה ואט אט התחילו האנשים מתפזרים אחוזי בהלה לבתיהם.

למחרת היה הדבר לשיחה בפי כל. איש לא ידע כיצד להסביר תופעה מוזרה זו, שאף הזקנים לא ראו כמותה בחייהם. גם הכפריים דיברו על כך בחרדה ואמרו, כי אות מבשר רעות הוא — מלחמה קשה עתידה לפרוץ. כעבור שנים נתקיימה נבואת־האימים.

בית הורי

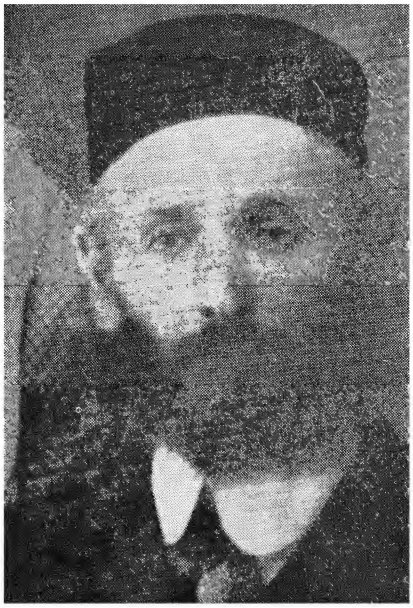
מאז ומתמיד פקדו שריפות את העיירה. רוב הבתים אוכלו בשריפות ונבנו מחדש. ביתנו, שעבר בירושה מהורי אמי ז״ל, היה בית ישן וכמעט היחיד בכיכר השוק ששריפה לא פקדתו. היה זה בית פינתי, שחזיתו פנתה לכיכר השוק, משם פנה ימינה לרחוב ביצקי (באותו קיר ניבעו פרצים מדאיגים ביותר) ובשתי פניות נוספות סגרה על הבית חצר ארוכה וצרה, שהובילה לכניסות האחוריות של הדירות. בחצר היו רפת לפרות, מחסנים לעצי־הסקה וסגר את השורה אסם־תבואה גדול של הדוד חיים קבקביץ ז״ל.

כנהוג, היו התקרות בנויות לוחות־עץ שהונחו שתי וערב. בחדר הגדול בביתנו נשענו, שלא כרגיל, לוחות־העץ הקצרים שברוחב על קורה אחת בלבד שהונחה לכל אורך החדר. הקורה היתה מרובעת ובעלת היקף כה רחב, שהתמיהה כל רואיה. האנשים לא יכלו להבין כיצד יכלו בתנאי הבנייה בתקופת אבות־אבות־אבותי להרים קורה זו למרומי התקרה.

קורה זו שימשה מקור לחשדות — פעם בימי הפולשים הגרמנים במלחמת העולם הראשונה, ופעם לאחר המלחמה, כפי שסופר לעיל. החשד בפעם הראשונה התעורר בעטיו של חבל דק, שהיה קשור לקצה הדלת של תנור־האפייה, שאחד מציריה נשבר. לא היתה אז כל אפשרות לתקן את הדלת ואף לא להחליפה באחרת. אבי, שנחן בתבונת־כפיים וידע לתקן כל דבר פגום, קשר באין ברירה חבל לקצה הדלת ואת קצהו האחר של החבל קשר לאותה קורה עבה — וזה איפשר לדלת להסתובב על צירה האחד ללא קושי. אותו חבל, שמילא „בתום־לב" את תפקידו כראוי, עורר חשד בלב הגרמנים שחנו בעיירה מאז פלישתם לפולניה

ב־1914. סבורים היו שחבל זה משמש קשר־אל־חוט עם האויב הרוסי. רבות עמל אבי עד שעלה בידו לפזר את חשדם.

עיירתנו לא נתברכה בשפע של מקורות פרנסה, אך מצויים היו בה בעלי־מלאכה מכל הסוגים. בעמל רב ובעבודת־פרך פירנסו היהודים את בני ביתם והיו חוסכים מפיהם ללמד בניהם תורה ולצבור נדוניה לבת שהגיעה לפרקה. מעטים היו העשירים בסטביסק, וממעטים אלה היו רובם סוחרי עצים ואחד סוחר בדים. השאר נמנו בחלקם עם המעמד הבינוני, חנוונים בעיקר; ורובה של האוכלוסיה היו עניים מרודים, שעיסוקם במלאכה — סנדלרות, חייטות, סבלות, נפחות וכיו״ב, ואף חוטבי־עצים ושואבי־מים לא נעדרו. כמעט כל הספרים היו מבני משפחה אחת והם שימשו גם בתור „כליזמרים" בחתונות.

מנחם (מענדל) לוינוביץ ז״ל

„מעמד" מיוחד בעיירתנו היוו האופים, אשר היו רובם תלמידי־חכמים. אבא ז״ל למד בבחרותו בישיבת מיר המפורסמת ושמו יצא לתהילה כעילוי. זאת סיפר לי בשיחה משה גואלמן ז״ל. לאחר שהתחתן החליט להתפרנס מעמל־כפיים ונכנס לעבוד במאפיה של חותנו. העבודה במאפיה היתה עבודה עצמית, שעשו בה כל בני המשפחה. אחי יצחק ז״ל, שהיה סוחר תבואה, היה ספק הקמח הדרוש למאפיה. באמצע הלילה הוחל באפיית הלחם והלחמניות על כל סוגיהם לימות החול, וחלות קלועות לשבתות ומועדים. משעות הבוקר המוקדמות עסקו במכירת המאפה. אחרי ארוחת ערב היה אבא הולך

לבית־המדרש, שם עמד בראש קבוצת לומדי תורה. בלילות החורף הקרים במיוחד היה נשאר בבית ולומד גפ״ת עד שעה מאוחרת בלילה. אלה היו שעות המנוחה שלו מהעבודה המפרכת במאפיה.

אבא גבה־קומה היה וישר־גו. קוי פניו אצילים. מעיניו החומות נשקפו רוך וטוב־לב. נעים־הליכות היה, כן וישר־דרך. ממנו למדנו לא להשבע אף לדבר אמת. אהוב היה על הבריות ומכובד. רבים היו הבאים אליו להשיח מרי־לבם, לשאול בעצתו ולבקשו לריב ריבם ולדון דינם. נשים באו לשאול שאלות בעניני כשרות.

אהרון־אליעזר ז״ק ז״ל התיחס לאבא כאל הארי שבחבורה. הוא העריך את למדנותו המופלגת והוקיר את מידותיו התרומיות ואת שכלו הישר. אהרון־אליעזר, שנוסף לידיעותיו הרבגוניות היה ידען גדול גם במתמטיקה, היה מדי פעם מציג בפני אבא פרובלימות מתימטיות מסובכות והיה מתפעל מכשרונו לפתרן בדרך פשוטה והגיונית.

כשהחלה הפעילות הציונית בעיירה אחרי הצהרת בלפור, היה אבא בין ראשי הנואמים בפני קהל המתפללים מעל במת בית־המדרש ועשה רבות לאיסוף כספים למען ישוב ארץ־ישראל. כל מאוויי היו לעלות לארץ וכל הגיגיו היו נתונים ליום הזה שקיווה כי בוא יבוא. שאלתי פעם את אבא איך אפשר יהיה בתוך בליל של שפות להשליט את השפה העברית בארץ, ועל כך ענה לי: זה ענין של דור אחד בלבד והעברית תהיה שפת העם היושב בציון.

כבת־זקונים נהגתי בילדותי לילך בימי החג עם אבא לבית־המדרש. קסמו לי מאוד התפילות ולחניהן העצובים והלבביים. אהבתי במיוחד את סגנון תפילתו של המלמד ר׳ עקיבא החסיד, שהיתה רוויה מתיקות ודביקות ללא גבול. את „היום תאמצנו״ בתום תפילת מוסף היה אומר בחדוה ובלהט כזה, שהפכה לשם דבר. עם היות אבא אדוק מאוד ונזהר במצווה קלה כבחמורה, נשמר בכל זאת מהגזמה. פעם שאלו רב צעיר, שהיה מבאי ביתנו, מדוע הוא מרשה לי לרכב על אופניים, ענה לו אבא: „היכן כתוב שרכיבה על אופניים אסורה על בת?״ ברם, כשביקשתיו ללמדני פרק בתלמוד לא אבה לעבור על המאמר „כל המלמד בתו תורה כאילו לימדה תיפלות״. לעומת זאת שלחני ללמוד בגימנסיה עברית.

במלחמות התכופות ובגילויי שנאת אדם לחברו ראה אבא אותות מבשרי רעות לעתיד. פעם אמר: „ימים יבואו והחיים יקנאו במתים״. ניבא ולא ידע שנבואתו עוד תתקיים בדורו ובבני ביתו.

תקותו לעלות לארץ לא נתקיימה. בי״ח בטבת תרפ״ט יצאה נשמתו בטהרה. בחדר־השינה היתה מונחת גופתו על הרצפה ולמראשותיו היו נרות דולקים. סביבו ישבו אנשי חברא־קדישא ואמרו פרקי תהלים ובין פרק לפרק אמרה בת־זקוניו „קדיש״.

על מיטה שחורה נשאוהו נכבדי העיר למנוחת עולמים. ליד הרחבה שבין בית־הכנסת לבין בית־המדרש, שם התקהל עם רב, הספידו ר׳ שי־מנדל זילברשטין ז״ל. „אנו סופדים למת — אמר — על אף בקשתו של המנוח שלא להספידו, שכן גדול־העיר נלקח מאתנו היום״.

***

עול כבד היה מונח על כתפי אמא ז״ל. לעתים היתה משכימה קום בלילות לפני אבא ומכינה מהבצק שתפח לחם לבן ולחמניות. בקטנותי, כשהייתי מתעוררת בלילות ולא יכולתי להירדם, הייתי קמה מהמיטה, יושבת ליד אמא במקום עבודתה ושרה שירים שכה אהבה לשמוע.

נוסף לעבודה במאפיה היתה אמא גם צופה הליכות ביתה. ולא לביתה בלבד דאגה אמא, היא היתה עוזרת לנזקקים בדרכים שונות ובצנעא. למשפחות עניות נתנה לחם בהקפה, בידעה מראש שלא תוכלנה לפרוע את חובן. זכור לי ישיש אחד נשוא־פנים, שמשום־מה לא נתנו לו בביתו לאכול כדי שבעה. מדי בוקר היה בא אלינו, ניגש בשקט לאחת האצטבאות, נוטל ככר לחם, שם אותו בכליו — ומסתלק. כל אותה שעה היתה אמא מסתירה אותו בגבה שלא יראוהו זרים בקלקלתו ולא יוציאו שם רע עליו ועל בני ביתו.

ראשקע (לבית קבקביץ) לוינוביץ הי״ד

שחרחורת ומלאת־חן היתה אמא. בצעירותה היתה יפה — העידו חברותיה. גם בשנות העמידה היו לה שערות ארוכות. בטרם עת זורקה בהן שיבה ומתוכן הציצו קווצות־שער, ששמרו בעקשנות על צבען השחור. צבע עיניה חום היה, גבותיהן וריסיהן שחורים. בימי שבת וחג, כשבני המשפחה היו מסובים יחדיו ליד השולחן הערוך, היו עיניה נוצצות מגיל וקולה הערב מתמזג עם קולותיהם של כל בני המשפחה בזמירות, שכן כולם יודעי ואוהבי שיר היו. במיוחד אהבה לשיר „א בריוועלע דער מאמען״ (מכתב לאמא), בו ביטאה את געגועיה לבנה בכורה, שהיגר לארה״ב בעודו עלם צעיר.

בשבתות ובחגים היתה העייפות, שנצטברה אצלה בששת ימי המעשה, פגה כבמטה־קסם. הפאה השחורה שחבשה לראשה, עגילי הזהב שהצמידה לאזניה, החזירו לה כאילו את זוהר נעוריה. רזה היתה ודקת־גו, ועם זאת שופעת חיות. הילוכה היה מהיר ונמרץ. אין להבין מנין שאבה כוחות־גוף־ונפש לעמוד בקשי־

עמלה, לגדל משפחה, וצער גידול בנים ידעה הרבה, ולנהל משק־בית. משפחתו הכוחות חיסלו ההורים את המאפיה ופתחו חנות־מכולת קטנה.

בשבת בין־ערביים היינו יושבות — אמא, אחותי ואני — באפלולית הערב ומצפות ל־3 כוכבים ראשונים שיופיעו בשמים — אות כי מותר להעלות אור. ככל אם יהודיה היתה אמא אומרת „אלוהי אברהם, יצחק ויעקב" ועם הדלקת הנר גזה בבת־אחת אוירת־השבת והחולין הקשה והמייגע תפס את מקומה.

לעתים הייתי מתלווה אל אבא בלכתו לבית־המדרש אחרי הסעודה השלישית של שבת. השמש נטתה מזמן לערוב. אט־אט ירדה עלטה ומתוכה נראו חלונות בית־המדרש מפחידים באפלילותם ובגבהם. בצוותא אמרו באי בית־המדרש פרקי תהלים בע"פ בניגון מיוחד לשעת־ערביים זו, וכשהם מתנועעים במקום שבתם רקדו צלליהם על הקירות והיו כממתיקי־סוד ביניהם.

רזי דשבת כאילו נמוגו בבת־אחת כשר׳ יעקב השמש העלה נר ובקולו הנעים ברך „המבדיל" על כוס יין, כשסביבו ניצבים ילדים העונים „אמן" יחד עם כל קהל המתפללים.

לאחר מות אבא הועם זוהר פניה של אמא וקומתה שחה. קשה היה להתרגל ליתמות ולריקנות שירדו לפתע על הבית. שלשתנו — אמא, אחותי ואני, האחים היו בארה"ב — השתדלנו לשמור אחת על רעותה, להקל על הכאב והבדידות ולקיים הרגלים ומנהגים שהיו מקובלים בעוד אבא היה בחיים. אהבתי לנשק את מצחה חרוש־הקמטים של אמא, שכמו ספגו לתוכם את קשי־חייה ועמל־שנותיה. נמנעתי מלהשאיר את אמי ואחותי לבדן בבית, במיוחד בהתקדר השמים ועננים חמורי־סבר עמדו להבריק ולהרעים בזעף; יחד היה קל יותר לעמוד בפחד ובקדרות.

בתקופה מסויימת, לפני עלותי לארץ, היתה אמא צועקת מתוך שינה. הייתי מודאגת מתופעה מוזרה זו, שנשנתה לעתים קרובות מדי. לשמע הרחש המוזר הייתי רצה להעירה משנתה. נשימתה כבדה מרוב מאמץ להוציא את הזעק ששינק את גרונה. תמיד שמחה שהעירותי אותה וחילצתיה מסיוט. כששאלתיה לפשר הדבר היתה מספרת לי, שבחלומה תקפה אותה עדת כלבים זועמים, שאיימו לקרעה לגזרים. היא רצתה לברוח מפניהם ולא יכלה, לצעוק לעזרה — ולא עלה בידה, התאמצה להתעורר — ולא הצליחה.

חלום־זוועה זה חזר ונשנה עד שקרם עור וגידים — עדת־כלבים בצורת בני־אדם מחלאת המין האנושי רדפה אחריה ואחרי בני־ביתה וקרעה אותם לגזרים.

* * *

מצעירותה נשאה אחותי חנה ז"ל בעול הבית. חביבה היתה ונעימת־הליכות, נוחה בגישתה לכל אדם, רגישה ליושר וצדק ושנאה חנופה.

חנה גבוהת־קומה היתה ותמירה. ראשה משופע שיער חום־כהה. תוי פניה נאים היו, שיניה יפות להפליא, אין בהן שכולה. כשהתבגרה היתה עלמה נאה ויעלת־חן. בימי מלחמת העולם הראשונה היה הכרח לעשות ניתוח בערפה סמוך לאחת מאזניה. אבא לקחה לבית־החולים שהקימו הגרמנים באחוזתו של

הפריץ קישלניצקי, מרחק של קילומטר וחצי מביתנו. לאחר הניתוח נשאה אבא על כתפיו הביתה, כשהיא עדיין נתונה בתרדמה וראשה חבוש. כשלושה ימים היתה שקועה בתרדמה. מרוב חום היתה ממלמלת מלים ללא קשר ביניהן, אך מתוכן הבחנו במשפט אחד שעליו חזרה מדי פעם: „הסדין קרוע ובלוי, קרוע ובלוי — — —" ואמא ניצבת לידה ומרגיעה אותה.

היינו מודאגים וחרדים לשלומה, על אף דברי הארגעה של הרופא הגרמני. זכורים לי צהרי היום השלישי — לפתע נכנסה במעוף צפור הביתה, התעופפה באויר, צייצה ונעלמה כלעומת שבאה. הבטנו אחריה נפעמות ונרגשות כשפתאום מלמלה אמא: „בשורה טובה, בשורה טובה". חשנו לחדרה של אחותי והנה היא שוכבת פקוחת־עינים ובת־צחוק קלה נסוכה על פניה החיוורים. היינו מאושרים, משל נולדה הבת־האחות מחדש. אהרון־אליעזר, שהיה שותף לדאגתנו, אמר: „המשבר עבר". ואכן, היתה זו ראשית התאוששותה מהמחלה.

חנה (לבית לוינוביץ) ובעלה ישראל זאב סולניק הי"ד

יד אחת של אחותי היתה כולה זרועה שומות. הרופא הגרמני שטיפל בה השתדל בדרכים שונות להסירן — וללא הועיל. פעם הבחינה בכך הרבנית רמיגולסקי ז"ל וגמרה אומר לרפא את ידה. „לא נאה הדבר לבחורה" — אמרה. עמדה הרבנית יום אחד, קשרה קישורים רבים על חוט שהביאה עמה והסתירה את החוט במקום סתר. עברו ימים מועטים והשומות נעלמו כלא היו. והיה הדבר לפלא בעיני כל איש ולא ידעו פשרו.

חנה השתוקקה לעלות לארץ ולא נסתייע הדבר בידה. לימים נישאה לישראל־זאב סולניק, בנו של השוחט מנוביגרוד. היא עלתה אז כפורחת וכל כולה עדנה ואצילות. חיים גיסה היה אומר עליה: „מדמה אני בנפשי, שכך היתה דמותה של אחת האמהות".

עם עלות היטלר לשלטון גאתה האנטישמיות בפולניה. האנטישמים הארסיים שבעיירה הרימו ראש ולא נתנו מנוחה ליהודים לא ביום ולא בלילה. במשך היום העמידו ליד כל חנות יהודית משמרת ולא הרשו לגוי להכנס אליה. עם שקיעת החמה היו היהודים מסתגרים בבתיהם והשקצים היו מידים אבנים בדלתות ובחלונות הסגורים. החרם על הסחר היהודי קיפד אט־אט את פרנסתם הדלה בלאו־הכי. שערי הארץ היו נעולים והתקוה להשתחרר מעניבת־החנק פחתה מיום ליום. הייתי מאושרת כשקיבלתי, בסיועו של האדם הטוב והמיטיב, ד״ר י. גולדשטיין ז״ל, שעמד בראש ההנהלה הארצית של קרן־היסוד בארץ, „דרישה״ בשביל משפחתי. ברם, משבאו על סמך הדרישה לבקש סרטיפיקט, תבע מהם ש., מי שעמד אז בראש משרד העליה בורשה, סכום כסף אגדתי, שלא היה בידם לשלם. אהרון־אליעזר ז״ק, ידידו ורעו של ש. משנים, נסע אליו במיוחד לורשה, הסביר לו את מצב המשפחה הקשה וביקש שינהג במקרה זה לפנים משורת הדין, אך העלה חרס בידיו. בקשתו נפלה על אזנים ערלות והוא שב בידים ריקות.

על אף מצבם הקשה היתה נתונה דאגתם של בני משפחתי למתרחש בארץ ולגורלה. ערב שבועות תרצ״ט כתבה אלי אחותי בין השאר:

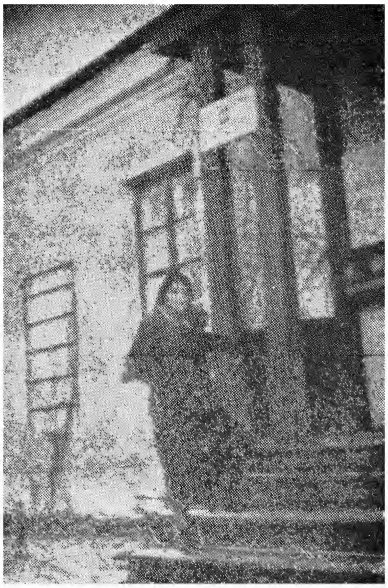
> „...אתמול היו כל החנויות סגורות והרב נשא נאום־מחאה נגד „הספר הלבן״ השחור״. — — גורל שכזה, אין בעולם כולו מקום מנוחה ליהודי״.

שנה לאחר מכן קיבלתי מאחותי גלויה מתוצרת סובייטית מתאריך 17.6.40, בה הביעה את חרדתה „שלא יהיה גורלכם (הכוונה לגורל הארץ) כגורלנו״. היה זה לאחר חלוקת פולין בין גרמניה הנאצית לבין רוסיה הסובייטית, לפי הסכם מולוטוב־ריבנטרופ. וב־18.9.40 כתבו אמא ואחותי:

> „...החדשות המגיעות אלינו מכם מדאיגות אותנו ביותר. שמענו שהעריץ (הכוונה להיטלר) מתקרב גם אליכם. — — אין מרגוע לנפשנו מפני הסכנה הנשקפת לך — —״.

אמא ואחותי דאגו לגורלי ולא ידעו, כשם שלא ידעה כל יהדות פולין, שגורלן נחרץ. אמא, חנה אחותי, בעלה ישראל־זאב ושלושת ילדיהם — מנחם, נחום ונחמה — כולם ניספו יחד עם כל יהודי העיירה בשואה האיומה שירדה עליה ועל יהדות פולין ושאר ארצות אירופה.

סיפרו על יענקל־ניסל, בן דודי חיים קבקביץ ז״ל, שעלה בידו להמלט יחד עם אחד מבניו והגיע לבעל־אחוזה אחד, שעמו סחר והיה מבאי־ביתו. שם מצאו השנים מקלט. ימים רבים שהו שניהם במקום סתר ובעל האחוזה דאג למחסורם ושמר לבל יוודע הדבר לאיש, אעפ״כ נודע הדבר לגוי אחד והוא הלשין עליהם לגרמנים. כשהגיעה למקום פלוגה של חיילי ס.ס., רצו לקחת עמם גם את בעל האחוזה ולהוציא גם אותו להורג בעוון הסתרת יהודים באחוזתו. אז השתטח יענקל־ניסל לרגלי הרוצחים וביקש מהם לא לעשות כל רע לבעל־האחוזה, בהישבעו שהוא לא ידע כלל על דבר הימצאם באחוזתו. כך הציל בן־דודי את חייו של מיטיבו והוא עם בנו הוצאו להורג.

בית־הדאר

נוף סטביסק בואכה שצ׳וצ׳ין
עומדות ליד הנחל: גאָלדע צוויבאַק, טשערנא סוראלסקא

חברי „החלוץ" בשנת 1926

„השומר־הצעיר" — קבוצת טרומפלדור

קבוצת „הדסה" של השומר־הצעיר
לרגל עלייתו של ראש הקן, יששכר זילברשטיין, לארץ

מקום-מיפגש

מימין לשמאל: מאיר־הרשל רובינשטיין ז"ל (ניספה); כמילבסקי (חיה בארה"ב); חיה־שרה גואלמן ז"ל, זלדקה לדלסקי ז"ל (ניספו); רחל גואלמן ז"ל (נפטרה בקנדה); גיטלה רובינשטיין ז"ל, לייבקה לדלסקי ז"ל (ניספו); למעלה: אברהמ'ל מארק ז"ל (נפטר).

משה גואלמן ז״ל

הצעדים הראשונים של החינוך העברי המודרני בעיירתנו

לגבי החינוך המודרני, או כפי שנקרא בימים ההם החינוך המתוקן — היתה עיירתנו, כשאר עיירות פולין ורוסיה לפני מלחמת העולם הראשונה, שמרנית מאוד. ילדי ישראל היו לומדים ב„חדר״, ומשגדלו נשלחו רבים מהם להמשיך את לימודיהם ב„ישיבות״, מהן קרובות, מהן רחוקות. זה ביחס לבנים. אשר לבנות, למדו רובן קרוא וכתוב שעה ביום ב„חדר״, בנפרד מהבנים, ותקופת לימודיהן היתה קצרה ביותר. כאשר שלח ר׳ ברל שמעונוביץ את בתו הבכירה שרה׳קה לורשה ללמוד בקורסים לגננות אצל יחיאל הלפרין, היה זה מאורע יוצא דופן בעיירתנו.

המשכילים והציונים שבעיירה, רובם ידעו ושמעו עברית והיו קוראים את „הצפירה״ או „הזמן״, היומונים העבריים שהופיעו בורשה ובוילנה, ובעניני חינוך נמנו על מצדדי „החדר המתוקן״, שהיה מבוסס על לימוד השפה העברית ודקדוקה, תנ״ך והיסטוריה עברית. הם גם גרסו שיפור הצורה החיצונית של חדר־הלימודים — כלומר, לא ישיבת התלמידים מסביב לשולחן ארוך על שני ספסלים משני צדדיו, אלא ספסלי תלמידים נפרדים לאורך החדר, כנהוג בבית־הספר הממשלתי.

למהפכה בשדה החינוך העברי אמנם לא הגיעו באותה תקופה, בכל זאת נעשו שני נסיונות בכיוון זה שמן הראוי לציינם.

א) כשנתיים לפני מלחמת העולם הראשונה חזר לסטביסק חנא מונדנשטיין, בנו של שלמה יחיאל האופה — ויסד „חדר מתוקן״ שהיו בו גן־ילדים וכיתה א׳. גם בצורתו החיצונית, גם בתכנית לימודיו, היה זה חדר מתוקן לכל דקדוקיו. את החדר שכר אצל אחד האיכרים העשירים, שגר בקצה העיירה, בדרך לדואר אחרי בנין בית־המשפט העירוני.

התלמידים היו רובן בנות ומיעוטם בנים. שכן רק מיעוט מן ההורים הרשו לבניהם ללמוד בחדר מעורב של בנים ובנות אצל מורה, שהרביץ את תורתו בגילוי־ראש, ומה עוד ששיטת הלימודים היתה שונה מאוד מהשיטה המקובלת ב„חדרים״. כוחו של חנא היה בשירתו. היה לו קול נעים ומלבב ובשיריו העבריים היה שובה את לב תלמידיו. למדתי אז ב„ישיבה״ בעיר רחוקה מסטביסק והייתי בא הביתה לחג הפסח. זכור לי ביקורי ב„חדר המתוקן״ של חנא לפני החג והרושם העז שעשו עלי שירי חג הפסח וקטעים מתוך ההגדה שהושרו ע״י הילדים. ה„חדר המתוקן״ של חנא התקיים כשנתיים, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

ב) במלחמת העולם הראשונה נכבשה עיירתנו פעמיים ע״י הגרמנים: בפעם הראשונה לפני ראש השנה 1914 למשך שבועיים, ובפעם השניה באמצע החורף, בפברואר 1915. בשנה הראשונה למלחמה היתה עיירתנו ממש בתוך החזית, שהתיצבה לפני היער בדרך ללומז׳ה. בתקופת הכיבוש גויסו בני הנוער היהודי

לעבודות שונות, כגון: סלילת הכביש בין עיירתנו לידובנה, תיקון כבישים אחרים מסביב לעיירה וכן לעבודה סניטרית, כניקוי הבתים וחיסון התושבים מפני שפעת וטיפוס, מחלות נפוצות מאוד בימים ההם.

תזוזה בחזית לטובת הגרמנים חלה בראשית שנת 1916, עם כיבוש לומז'ה, ורשה והסביבה. בסטביסק היה מורכב חיל הכיבוש מצבא המילואים. קצין גרמני היה מפקח על העיירה ועל־ידו אנשי משמר אחדים. חיים־זבולון ברמזון מונה ע"י הקצין לראש העיירה ואחדים מחשובי האזרחים כחברי המועצה.

הנוער היהודי, בהיותו באפס מעשה, התחיל להתארגן. אז נוסד המועדון „התחיה", ששימש מקום לאסיפות ולפעולות תרבות ענפות. הוקמה גם ספריה, שרוב ספריה היו בעברית, ובלילות שבת נערכו הרצאות. להרצאות באו גם אנשי חיל המשמר הגרמני, מהם קיבלנו רשות לעסוק בעבודה תרבותית. פרט זה ראוי שיירשם בתולדות עיירתנו בימי מלחמת העולם הראשונה.

שני מרכזים היו אז לחיים היהודיים בסטביסק: בית־המדרש בשביל המבוגרים והזקנים שבעיירה, ומועדון „התחיה" בשביל הנוער. ה„חדרים" מילאו את יעודם באמונה בהקנותם לילדי ישראל ידיעות בתורה וחינוך מסורתי מובהק.

משה־אריה בז'וסטוביצקי נחשב לאחד המלמדים הטובים בעיירה והצטיין במיוחד בהוראת התלמוד. משלח חיים־זבולון ברמזון את בנו בכורו, כבן עשר, ללמוד בחדרו של מ. א. בז'וסטוביצקי, התנה עמו להקדיש מספר שעות ביום ללימודי השפה העברית, היסטוריה יהודית ותנ"ך.

עסקתי אז בהוראה פרטית בקבוצות וליחידים, ומשה־אריה וחיים־זבולון פנו אלי והציעו לי להורות את המקצועות הנ"ל ב„חדרו". קיבלתי את ההצעה בשמחה, שכן ראיתי בכך הזדמנות לשנות את שיטת החינוך הנהוגה וצעד ראשון לקראת יסוד „חדר מתוקן" בעיירה. במשך 2 זמני־לימודים, חורף וקיץ, לימדתי את התלמידים ב„חדר" של משה־אריה 5 ימים בשבוע, כשעה וחצי ביום. זה היה בשעות שהרבי אכל את ארוחתו ונח את מנוחת הצהרים.

היחסים בינינו היו מצוינים. משה־אריה שמח שמספר תלמידיו גדל, ובגלל גיוון הלימודים גילו התלמידים התעניינות מרובה ויתר הקשבה גם בלימוד הגמרא. למרבה הצער נתקיים המיזוג הזה שנה אחת בלבד — 1917 — בשל התנגדות המלמדים בעיר ותומכיהם. פחד נפל על המלמדים שמא ברבות הימים ישארו בלי תלמידים והיו גם שהפיצו שמועות, כי סטינו מהדרך הישרה וכי אנו מקימים דור של אפיקורסים, רחמנא ליצלן.

זכורה לי מסיבת הסיום שנערכה בחודש אלול, בסוף זמן־הלימודים השני והאחרון. נערכה מעין בחינה פומבית בכל המקצועות שהתלמידים למדו במשך התקופה וחיים־זבולון ברמזון, אהרון־אליעזר ז"ק ודוד דובז'לובסקי היו הבוחנים. רבה היתה התרגשות התלמידים והבוחנים כאחד. כששמע חיים־זבולון את בנו עונה על השאלות בהיסטוריה ומסביר לפרטיה את תקופת עזרא ונחמיה ושיבת־ציון — זלגו עיניו דמעות. הוא נשק לבנו וגם לתלמיד השני זליג, בנו של המלמד משה־אריה, שהצטיין בידיעותיו.

עם גמר הבחינות נערכה מסיבה וחולקו מתנות למורים ולתלמידים. אני

קיבלתי 5 מחזורים קטנים לכל החגים בהקדשה מיוחדת, והם שמורים עמי עד היום.

בין התלמידים הצטיינו במיוחד שניים והם בניו של משה־אריה: אחד — חיים הבכור, היה במשך שנים מורה ידוע בניו־יורק. חיבר כמה ספרי לימוד. נפטר בדמי ימיו; והשני — אחיו הצעיר זליג, אשר שינה את שם משפחתו לברושי. הוא היגר כעבור שנים לאנטורפן ושם שימש בהוראה. כשפרצה מלחמת העולם השניה היה בבלגיה, אך ניצל וכעת הוא חי בניו־יורק. הוא חיבר 2 ספרים — אחד על ר׳ סעדיה גאון, ואחד על ר׳ אליעזר בן הורקנוס. פרט לכך פירסם מאמרים בעתונות הניו־יורקית ביידיש ובעברית ודברי פרשנות על ספרי תנ״ך.

משה גאָעלמאַן ז״ל

ערשטע שריט פון מאָדערנער יידישער דערציאונג אין שטעטל

אונטערן נאָמען „מאָדערנע דערציאונג״ מיין איך „חדר מתוקן״, וואָס איז אין אָנפאַנג פון דעם יאָרהונדערט שוין געווען באַקאַנט אין אַסך שטעט און שטעטלאַך אין פוילן און רוסלאַנד. אין א „חדר מתוקן״ זיינען שוין די קינדער געזעסן אויף באַזונדערע בענק, נישט אַרום טיש ווי אין טראַדיציאָנעלן „חדר״, און די הויפּט לימודים זיינען געווען העברעאיש, תנ״ך און יידישע געשיכטע. אויפן געביט פון מאָדערנער דערציאונג איז סטאַוויסק געווען קאָנסערוואַטיוו און הינטערשטעליק. יינגלאַך האָבן געלערנט אין די „חדרים״ ביז זיי זיינען געוואָרן בר־מצוה, נאָכדעם זיינען א טייל פון זיי געפאָרן ווייטער לערנען אין ישיבות. מיידלאַך האָבן געלערנט אין די רעגירונג־שולן, זיי מעגן דאָך זיצן אָן א היטל, און יידיש שרייבן און לייענען דעם סידור האָבן זיי געלערנט ביי א לערער, וואָס מען האָט אים גערופן דער „שרייבער״. דאָס יידיש לערנען איז געווען מייסטנס פון א בריוושטעלער. שיקן מיידלאַך לערנען אין דער פרעמד אין א גימנאַזיע איז נישט געקומען אין באַטראַכט. דערפאַר, ווען בערל שמעונאָוויטש ז״ל האָט געשיקט זיין עלטערע טאָכטער שרה׳קע קיין וואַרשע לערנען אין די פּעדאַגאָגישע קורסן פאַר פרעבליסטינס, האָט עס אַרויסגערופן אַן אויסערגעוויינ־לעכן אָפּקלאַנג אין שטעטל.

די ציוניסטן אין שטעטל, וואָס זיינען געווען „חובבי שפת עבר״ און געלייענט די העברעאישע צייטונגען „הצפירה״ אָדער „הזמן״, זיינען נאַטירליך געווען אָנהענגער פון „חדר מתוקן״, אָבער צו פּראַקטישע מעשים איז עס נישט געקומען.

דאָך זיינען געמאַכט געוואָרן צוויי פּאַרזוכן אויף דעם געביט, וועגן וועלכע איך וויל דערציילן.

דער ערשטער פאַרזוך איז געמאַכט געוואָרן ארום 2 יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אין שטעטל איז צוריקגעקומען חנא מאָנדעגשטיין (שלמה־יחיאל בעקערס זון) און האָט געגרינדעט א חדר־מתוקן וואָס איז באַשטאַנען פון א קינדערגאָרטן און אַן ערשטן קלאַס. דאָס איז געווען א חדר־מתוקן סיי אין זיין אויסערליכן אויסזען, סיי אין פּראָגראַם פון לערנען. ער האָט פונקציאָנירט אין א געדונגענער וואוינונג ביי א קריסט אין עק שטאָט, אויפן וועג צום פּאָסט, הינטערן געריכט־הויז. די תלמידים זיינען געווען מערסטנס מיידלאך. אין יענער צייט האָבן עלטערן נאָך נישט דערלויבט זייערע יינגלאך זאָלן לערנען אין אזא מאָדערנעם חדר.

חנא׳ס כוח איז באַשטאַנען אין זיין לירישער שטימע און האַרציקן שיינעם זינגען, מיט וועלכן ער האָט פאַרכאַפּט די קינדערישע הערצער. איך בין דאַן געווען א ישיבה־בחור אין א ווייטער שטאָט און אהיים געקומען פאַר יום־טוב אויף פּסח. געדענקט זיך מיר מיין באַזוך אין חנא׳ס חדר־מתוקן. אין מיין זכרון זיינען איינגעקריצט די שיינע פּסח־לידער און טיילן פון דער הגדה וואָס די קינדער האָבן געזונגען. דער חדר מתוקן האָט עקזיסטירט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דער צווייטער פאַרזוך איז געמאַכט געוואָרן שוין בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. 2 מאָל איז אונזער שטעטל פאַרנומען געוואָרן פון די דייטשן. דאָס ערשטע מאָל פאַר ראש־השנה. דאַסמאָל זיינען די דייטשן פאַרבליבן אין סטאַוויסק נאָר 2 וואָכן; דאָס צווייטע מאָל, פעברואַר 1915, זיינען זיי שוין פאַרבליבן א לאַנגע צייט. די ערשטע צען מאָנאַטן פון קריג איז אונזער שטעטל געווען ממש אויפן פראָנט. די יוגנט איז געווען מאָביליזירט פאַר פאַרשידענע אַרבעטן ווי בויען נייע שאָסייען, פאַרריכטן די אַלטע, פאַרשידענע סאַניטאַרע אַרבעטן א.א.

א וויכטיקע ענדערונג איז פאָרגעקומען אָנפאַנג 1916, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן פאַרנומען לאָמזשע און וואַרשע און דער פראָנט האָט זיך דערווייטערט פון סטאַוויסק. די שטאָט איז אין דער צייט פאַרוואַלטעט געוואָרן דורך דייטשע רעזערוויסטן און דער אָרטיקער באַפעלקערונג האָט די מאַכט געגעבן א געוויסע אויטאָנאָמיע צו פירן די אינערליכע ענינים. חיים־זבולון בראַמזאָן איז באַשטימט געוואָרן אלס בירגער־מייסטער און אים צו הילף זיינען באַשטימט געוואָרן א פּאָר חשובע בעלי־בתים, וואָס האָבן געבילדעט א מין מוניציפּאַלן ראַט.

נישט האָבנדיק וואָס צו טאָן האָט די יוגנט זיך גענומען אָרגאַניזירן. ס׳איז געגרינדעט געוואָרן דער קלוב „התחיה״ מיט א ביבליאָטעק, פאַרזאַמלונגען און רעפעראַטן פלעגן פאָרקומען פּרייטיק ביינאַכט. אויף דעם האָבן מיר באַקומען א דערלויבעניש פון דער דייטשער מאַכט. עטליכע פון זיי פלעגן אפילו קומען הערן די רעפעראַטן.

דאָס קולטורעלע לעבן האָט זיך דאַן קאָנצענטרירט אין 2 צענטערן: אין בית־המדרש פאַרן עלטערן דור, און אין „התחיה״־קלוב פאַר דער יוגנט. די קינדער האָבן געלערנט אין די „חדרים״ ווי פריער.

משה־לייב בזשאָסטאָוויעצקי איז געווען איינער פון די בעסטע מלמדים

אין שטעטל. ער האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט אלס גמרא מלמד. חיים־זבולון בראמזאָן האָט באַשלאָסן שיקן זיין עלטסטן זון לערנען ביי משה־לייבן אין חדר מיט א תנאי, אז א פאר שעה אין טאָג זאָל ער לערנען העברעאיש און דקדוק, יידישע געשיכטע און תנ״ך. איך האָב זיך דעמאָלט אָפּגעגעבן מיט פּריוואַטער לערעריי. משה־לייב און חיים־זבולון האָבן זיך געווענדעט צו מיר מיט א פאָרשלאַג צו לערנען די דאָזיקע געגענשטאַנדן אין זיין חדר. כ׳האָב דעם פּאָרשלאַג אָנגענומען מיט פרייד, זעענדיק אין דעם א גרויסן טריט פאָרויס צו א מאָדערנעם חדר אין סטאַוויסק. אין פאַרלויף פון 2 זמנים, א ווינטער און א זומער, האָב איך געלערנט אין משה־לייבס חדר, 5 טעג א וואָך, אַנדערטהאַלבן שעה א טאָג.

די באַציאונגען צווישן אונז זיינען געווען אויסגעצייכנטע. משה־לייב איז געווען צופרידן מיטן צופלוס פון א צאָל תלמידים און מיט דער בעסערער דיסציפּלין וואָס איז איינגעפירט געוואָרן. ליידער האָט דער פּרואוו אַנגעהאַלטן באָר איין יאָר (1917) צוליב דער געגנערשאַפט פון די אַנדערע מלמדים אין שטאָט און זייערע מיטשטיצער. זיי האָבן זיך פּשוט געשראָקן צו פאַרלירן זייערע תלמידים. ס׳זיינען אויך פאַרשפּרייט געוואָרן קלאַנגען, אז מיר פירן אראָפּ די קינדער פון „דרך הישר” און דערציען א דור אפּיקורסים, רחמנא ליצלן...

ס׳געדענקט זיך מיר די סיום־פייערונג פונם זמן סוף חודש אלול. ס׳איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַן׳עפנטליכער עקזאַמען פון אלע לימודים, וואָס די תלמידים האָבן געלערנט. די עקזאַמינאַטאָרן זיינען געווען שטאַרק עמאָציאָנירט. ווען ח. ז. בראמזאָן האָט געהערט די ענטפערס פון זיין זון אין היסטאָריע וועגן דער תקופה פון שיבת־ציון, עזרא און נחמיה — האָבן זיך באַוויזן טרערן אין זיינע אויגן. ער האָט געקושט זיין זון און שטאַרק געדריקט צו זיך אויך דעם צווייטן תלמיד, וואָס האָט זיך זייער אויסגעצייכנט — זעליג, משה־לייבס יינגערער זון.

די עקזאַמענס זיינען געשלאָסן געוואָרן מיט א פייערליכער מסיבה, וואו מען האָט אויך פאַרטיילט מתנות די לערער און תלמידים. איך האָב באַקומען פון די תלמידים א ווארימען דאַנק־בריוו געשריבן אין העברעאיש און א סעט קליינע מחזורים, וועלכע געפינען זיך ביי מיר ביז היינטיקן טאָג.

צווישן די תלמידים האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט חיים און זעליג — משה־לייבס זין. חיים איז שפּעטער באַקאַנט געוואָרן אין אמעריקע אלס א באַוואוסטער העברעאישער לערער און מחבר פון אייניקע לערן־ביכער פאַר די אָרטיקע שולן. ער איז יונג געשטאָרבן.

זעליג, האָט געביטן זיין נאָמען אויף ברושי, איז געווען אסך יאָרן א לערער אין אַנטווערפּן. ער האָט זיך געראַטעוועט אין דער צווייטער וועלט־מלחמה און זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק. ער איז א העברעאישער לערער אין אמעריקע און האָט אָנגעשריבן צוויי ביכער: איין בוך איבער ר׳ סעדיה גאון, דאָס צווייטע איבער ר׳ אליעזר בן הורקנוס. ער האָט אויך פאַרעפנטליכט אסך אַרטיקלען אין דער יידישער און העברעאישער פּרעסע אין אמעריקע.

חיים־לייבל גאָעלמאַן ז״ל

גרינדונגס־פארזאמלונג פון פאראיין „החרות״
דעם 1־טן אָקטאָבער 1921

חברים:
אימיאַל מ. צ.
אימיאַל ש. ג.
איפקאָווסקי יעקב
אימינסקא עטקע
בורשטיין ע. ל.
בוקאָוויטש עלקע
גאָעלמאַן ח. ל.
גאָלאָמבעק גוטקע
גאָלדשטיין גיטל
גאָלדשטיין נתן
גאָלאָמבאָוויטש לייב
גאָלאָמבעק ב. ז.
דענענבערג ז.
דענענבערג י.
הורביץ ראובן
זארוצקי משה
חמילעווסקי ז.
חמילעווסקי נחמיה
טשעשלוק רחל
יאקאָבצינער גוטקע
לינסבערג פייגע
לייביק רבקה
לעוו מנחם
מאדריקאמא ליטמאן
מארק ע.
מארק שרה
מאָרוס י.
מאָרוס ק.
מארקוס י.
מייזנער פנחס
מילבערג חיים
סעמיאָן רחל
סוקנאָוויטש זרח
סוקנאָוויטש אהרן
סוקנאָוויטש לייב
סטאָלניצקי יעקב
סאלאָמאָן לעמל
פערלאָוויטש פייגע
פינקעל ח.
ציפקאָווסקא ש.
קאלינסקי י. מ.
קאמינסקא טשיפע
קרעפליאק חיה
שטערן ג.
שפילער ליבע
שווארץ נתן

פראגראם פון פאראיין „החרות״

1) דער פאראיין איז אן אומפארטייאיש־אומאפהענגיקע אָרגאניזאציע.
2) דער פאראיין וועט פירן אן אויפקלערונגס־טעטיקייט צווישן דער יוגנט אין ציוניסטיש־סאָציאליסטישן גייסט.

באגרינדונג

ציוניזם: נעמענדיק אין באטראכט, אז די אומנאָרמאלע לאגע פונם יידישן פאָלק איז א רעזולטאט פון דער באָדנלאָזיקייט אין וועלכער ער געפינט זיך שוין כמעט 2000 יאָר, שטרעבט דער ציוניזם צו דערהויבן דעם

יידישן פאָלק צו דער הויך פון אלע פעלקער און באזירן זיין לעבן אין זיין היסטאָריש לאנד א״י, און אזוי ארום אויסהיילן די וואונדן וואָס האָבן זיך אָנגע־קליבן אין זיין לאנגן גלות־וועג. דער פאראיין שטעלט זיך אלס ציל דערציען די חברים אין ציוניסטישן גייסט, שטארקן דעם נאציאָנאלן געפיל און אויסבילדן א נאציאָנאל־באוואוסטזיניקע יוגנט, וואָס זאָל דערפילן די אויפגאבן פון דער היינטיקער עפּאָכע.

סאָציאַליזם: נעמענדיק אין באטראכט, אז דער סאָציאַליזם שטרעבט צו ליקווידירן די עקזיסטירנדיקע אָרדנונג, אין וועלכער עס הערשט אומ־גערעכטיקייט און עקספּלאָאטאציע, וואָס פירן צו מלחמות און בלוט פארגי־סונגען — איז זיין הויפּט־ציל איבערבויען די מענטשלעכע געזעלשאפט אויף פרייע, יושר׳דיקע, קאָלעקטיווע יסודות. דער פאראיין שטעלט זיך אלס ציל דערציען די יוגנט אין סאָציאַליסטישן גייסט, וועקן ביי איר דעם סאָציאַלן באוואוסטזיין און זי צוגרייטן צום סאָציאַלן קאמף.

כדי צו פארווירקליכן די אויבנדערמאנטע צילן, וועט זיך באזירן די טעטיקייט פון פאראיין אויף די פאָלגענדיקע פונקטן:

א) עס וועלן איינגעאָרדנט ווערן אָפטע פאָרלעזונגען אויף פארשידענע טעמעס. באזונדערס וועט געלייגט ווערן דער טראָפּ אויף דער אנטשטייאונג פון ציוניזם און סאָציאַליזם.

ב) עס וועלן געגעבן ווערן לעקציעס פון דער יידישער געשיכטע, פּאָליטישע עקאָנאָמיע א.א.

ג) אויף צו באזייטיקן אנאלפאבעטיזם וועט דער פאראיין עפנען קורסן צו לערנען יידיש, העברעאיש און פויליש, לויטן אינדיווידועלן באגער.

ד) עס וועט געעפנט ווערן א לייען־זאַל ביי דער עקזיסטירענדער ביבליאָטעק.

ה) עס וועלן געזאמלט ווערן ספּעציעלע פאָנדן פאר דער ביבליאָטעק און פאראיין דורך בלימל־טעג, אָוונטן א.ד.ג.

ו) ארבעטן פאר אלע ציוניסטישע פאָנדן, ספּעציעל פארן נאציאָנאל־פאָנד.

ז) שטיצן די סאָציאַליסטישע באוועגונג, פּראָפעסיאָנעלע פאראיינען, קראנקן־קאסעס א.ד.ג.

וואלן אָרדינאציע

1) די וואלן וועלן זיין געהיימע און וועלן דורכגעפירט ווערן אויף פאָלגענדן אופן:

2) יעדער מיטגליד האָט דאָס רעכט אנגעבן שריפטליך קאנדידאטן.

3) עס וועלן אויסגעקליבן ווערן די קאנדידאטן, וואָס וועלן האָבן די גרעסטע צאָל שטימען.

4) ווילן דארף מען: א) א פארוואלטונג פון 7 פּערזאָן; ב) א ווירטשאפטס קאָמיסיע פון 6; ג) רעוויזיאָנס קאָמיסיע פון 3; ד) לעזע־זאַל קאָמיסיע פון 3.

5) יעדער מיטגליד קען אויסגעקליבן ווערן אין איינער קאָמיסיעס.

6) באשטימען נייע וואלן האָבן דאָס רעכט 2 דריטל פון די מיטגלידער, ווי־אויך די רעוויזיאָנס־קאָמיסיע ווען זי געפינט אויס פעלערן אין דער ארבעט

פון דער פאַרוואַלטונג. זי דאַרף ברענגען איר מיינונג פאַר דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, וואָס נעמט אָן אַ באַשלוס מיט אַ מערהייט שטימען.

פאַרוואַלטונגס פליכטן

1) די פאַרוואַלטונג פון 7 פּערזאָן קלויבט אויס אַ שטענדיקן פאַרזיצער.
2) די פאַרוואַלטונג שיקט אַריין אַ מיטגליד אין יעדער קאָמיסיע און קלויבט אויס אַ סעקרעטאַר און קאַסירער.
3) די פאַרוואַלטונג באַשטימט אַ ביבליאָטעקאַר און אַ ביבליאָטעק קאָמיסיע פון 4 פּערזאָן.
4) דער ביבליאָטעקאַר, מיט דער איינשטימונג פון דער פאַרוואַלטונג, קען אויסשליסן און אָננעמען אַ חבר אין דער ביבליאָטעק.
5) די פאַרוואַלטונג האָט די פליכט דורכצופירן די פּראָגראַם. זי קען אויך אָננעמען אַ פאָרשלאַג פון אַ חבר ביי אירע זיצונגען.
6) די פאַרוואַלטונג האָט דאָס רעכט אָנצונעמען באַשלוסן אין אַלע פראַגן וואָס זיינען פאַרבונדן מיט די אידייאישע טעטיקייטן פון פאַראיין; טעכנישע ענינים דאַרף זי ברענגען פאַר אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג.
7) די פאַרוואַלטונג באַשטימט פאַרווייַלונגען, אָוונטן א.ד.ג.
8) די פאַרוואַלטונג האָט די פליכט צו באַשטימען דעם נויטיקן מאַטעריאַל פאַר פאָרלעזונגען א.ד.ג. און אַנגאַזשירן רעפערענטן.
9) די פאַרוואַלטונג האָט דאָס רעכט אַריינצונעמען אַ נייעם חבר.
10) די פאַרוואַלטונג האָט דאָס רעכט צו ענדערן דעם מיטגליד־אָפּצאָל, לויט די באַדערפענישן פון פאַראיין.
11) זיצונגען פון דער פאַרוואַלטונג קומען פאָר איינמאָל אין צוויי וואָכן.

חברים פליכטן

1) יעדער חבר דאַרף זיך פאַראינטערעסירן מיט אַלעס וואָס דער פאַראיין נעמט אונטער און אָפּטער באַזוכן דעם פאַראיין.
2) פאַר ניט באַזוכן דעם פאַראיין אין פאַרלויף פון אַ מאָנאַט ווערט ער צוגע־שטעלט צו אַ ערן־געריכט.
3) יעדער חבר דאַרף זאָרגן, אַז ביי די פאָרלעזונגען און זיצונגען זאָל הערשן אַ מוסטערהאַפטע אָרדנונג.
4) יעדער חבר איז אונטערוואָרפן די דיסציפּלין פון דער פאַרוואַלטונג און דאַרף אויספילן פּינקטליך זיינע אויפגאַבן און די באַשלוסן פון דער פאַר־וואַלטונג אָדער פון דער קאָמיסיע.
5) פאַר ניט קומען צו דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג — מיט אַ איינלאַדונג — וועט ער שטרענג באַשטראָפט ווערן.
6) נייע חברים ווערן אָנגענומען מיט דער רעקאָמענדאַציע פון 2 חברים און דער איינצאַלונג פון 500 מאַרק.
7) עס וועלן געמאַכט ווערן פאַרלייכטערונגען פאַר נישט פאַרמעגליכע.
8) מיטגליד אָפּצאָל דאַרף באַצאָלט ווערן ביז דעם 10־טן פון יעדן מאָנאַט.

9) מיטגלידער ווערן אנגענומען נישט יינגער פון 17 יאָר.
10) א מיטגליד קען נישט איבערגעבן זיין שטימע א צווייטן.
11) פאר נישט איינצאָלן מיטגליד־אָפצאָל — 2 מאָנאט צייט — ווערט ער אויס־געשלאָסן פון פאראיין.
באמערקונג: אויסנאם פאר ניט פארמעגלעכע.

רעוויזיאָנס־פליכטן

1) די רעוויזיאָנס־קאָמיסיע האָט די פליכט אכטונג געבן דער פאראיין זאָל נישט אריבערטרעטן די פראָגראם, רעווידירן די ארבעט פון דער פארוואלטונג, רעווידירן געלט ענינים א.א.וו.
2) די רעוויזיאָנס קאָמיסיע פראָטאָקאָלירט יעדע אונטערזוכונג.
3) די אונטערזוכונג קומט פאר נישט ווייניקער ווי 1 מאָל א מאָנאט.
4) די רעוויזיאָנס־קאָמיסיע, געפינענדיק א שלעכטע אָרדנונג, האָט דאָס רעכט צו פאררופן א אלגעמיינע פארזאמלונג און פאָרלעזן איר פראָטאָקאָל.

אלגעמיינע סטאטוטן

1) די פראָגראם אָדער א טייל פון איר קען געענדערט ווערן דורך א מערהייט פון 2 דריטל שטימען, אויף אן אלגעמיינער פארזאמלונג צונויפגערופן פון דער פארוואלטונג אָדער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע.
2) אלע אָפשטימונגען (אויסער וואלן און אויסשליסן א חבר) זיינען אָפענע.
3) די פאָרלעזונגען זיינען פריי פאר חברים. פאר פרעמדע — מיט א אָפצאָל. (ענדערונגען קענען געמאכט ווערן לויט דעם איינזען פון דער פארוואלטונג).
4) א מיטגליד וואָס זאָגט זיך אָפּ אויספילן א באשלוס פון סטאטוט אָדער פראָטאָקאָל פון אן אלגעמיינער פארזאמלונג, קען אויסגעשלאָסן ווערן מיט 2 דריטל פון דער אלגעמיינער פארזאמלונג.
5) אלגעמיינע פארזאמלונגען: אָרדנטליכע — 4 מאָל אין יאָר; אויסעראָרדנטליכע — לויט א באשלוס.
6) א אלגעמיינע פארזאמלונג קען אָננעמען באשלוסן ווען ס׳נעמען אנטייל אין איר 2 דריטל מיטגלידער; ביי ווייניקער — ווערט די פארזאמלונג אָפגעלייגט.
7) פאָרזיצער: ביי אלגעמיינע פארזאמלונגען ווערט ער געוויילט פון די פארזאמלטע; ביי פאָרלעזונגען — באשטימט דורך דער פארוואלטונג.

רעכט פון פאָרזיצער

1) דער פאָרזיצער פירט אָן מיט דער פארזאמלונג. אלע מיטגלידער דארפן זיך באציען צו אים מיט רעספעקט און צוטרוי. פאר באליידיקן דעם פאָרזיצער אָדער אים אויסדריקן אומצוטרוי קען מען אויסגעשלאָסן ווערן.
2) דער פאָרזיצער גיט אכטונג, אז דער רעדנער זאָל זיך האלטן ביי דער טעמע וואָס ווערט באהאנדלט. נאָך 3 באמערקונגען קען ער ביי אים צונעמען דאָס וואָרט.

3) פארן צונעמן דאָס וואָרט פון רעדנער דארף דער פאָרזיצער מאָטיווירן פארוואָס ער טוט עס.

די אלגעמיינע פארזאמלונג

1) וויילט אלע קאָמיסיעס.
2) באטראכט דעם באריכט פון דער רעוויזיאָנס-קאָמיסיע.
3) באשטעטיקט ענינים וואָס די פארוואלטונג האָט נישט דאָס רעכט אליין צו באשטימען.
4) קען אויסשליסן א מיטגליד.
5) ענדערן א פונקט אין סטאטוט.
6) אלגעמיינע אָפשטימונגען (אויסער וואלן און אויסשליסן א חבר) זיינען אָפן.

ביבליאָטעק-סיסטעם

1) עס ווערט געוויילט א ביבליאָטעקאר און א קאָמיסיע פון 4 פערזאָן.
2) דער ביבליאָטעקאר און זיין קאָמיסיע זיינען אונטערוואָרפן דער פארוואלטונג.
3) איניציאטיוו פון קויפן נייע ביכער געהערט צום ביבליאָטעקאר מיט דער אקצעפטירונג פון דער פארוואלטונג.
4) די ביבליאָטעק איז אָפן פאר בייטן ביכער 2 מאָל א וואָך — מאָנטיק און דאָנערשטיק.
5) יעדער לעזער צאָלט א מאָנאטליכן אָפצאָל און א זאלאָג פאר דעם בוך (אויסער ניט-פארמעגלעכע).
6) אויסשליסן אָדער אנשליסן א חבר אין ביבליאָטעק-קאָמיסיע קען נאָר געטאָן ווערן מיט דער אקצעפטירונג פון דער פארוואלטונג.
7) צייט פאר האלטן א בוך — 14 טעג. פאר יעדן איבריקן טאָג דארף ער צאָלן 5 מארק.

לעזע-זאל סטאטוטן

1) דער לעזע-זאל איז א זעלבסטשטענדיקע קערפערשאפט.
2) אין לעזע-זאל קומען אריין: טעגלעכע פרעסע, פעריאָדישע און בראָשורן.
3) דער לעזע-זאל איז אָפן פון 7 ביז 10 אָוונט.
4) איינטריט-פרייז: 10 מארק. וועכנטלעכער פרייז — 50 מארק.

פאר חברים: 5 מארק פאר לעזער. פאר ניט לעזער — פרייער איינטריט.

יצחק קטן

„החלוץ" בסטביסק

לפני כחמישים שנה נוסד ע"י קומץ נערים, סניף „החלוץ" בעיירתנו. יסוד „החלוץ" היה מאורע מרכזי בעיירה. זה היה פרי חזונם של מעטים, שלא מצאו סיפוק במציאות שסובבה אותם, מציאות ללא מטרה וללא תכלית. הם העזו לראות בעתיד ובצפון בחיקו הגשמת משאלות לבם ושאיפתם — קומץ צעירים חולמים ולוחמים עולים לארץ־ישראל לעבודה ולשמרה.

יסוד סניף „החלוץ" לא עורר התנגדות או תגובה שלילית כל שהיא מצד יהודי

מולי וינגרוביץ, מתתיהו ליברמן, חורונז'יצקי, שמעון כגן, חיים־פסח קולבסקי, אברהם־פסח גואלמן

העיירה, שברובם המכריע היו שרשיים, ואעפ"י שהיו נאמנים למסורת היהודית קיבלו את התמורה שהתחוללה בקרב הנוער בהכרה מלאה, שכן ידעו שבעיירה אין עתיד לנוער היהודי ואין החיים בה מסוגלים לשמש להם מטרה.

בהתחלה היינו מעטים ועבודתנו הצטמצמה בחדר שגדלו היה דלת על דלת. אך לא עברו ימים מרובים ולקומץ הקטן הצטרפו נערים ונערות נוספים, והסתדרות החלוץ הכניסה חיים חדשים, תוססים ומלאי ענין בעיירה. עיבדנו תכנית עבודה עיונית ומעשית, ובזה הצלחנו לקרב לרעיון החלוצי את מירב הנוער היהודי שבעיירה. רק מספר זעום של בחורים בחרו בתנועות אחרות.

עם הצטרפות החברים החדשים נהיינו למרכז ההסברה הציונית־חלוצית

בעיירה, מרכז שיש לזקוף על חשבונו פעולות מוצלחות ביותר. הצלחנו לרכוש לרעיון הציוני־חלוצי את היהודים שעד אז היו רחוקים לגמרי מהלך־מחשבה זה. באמצעות הפעולה החינוכית שביצענו נהפכנו לצעירים ערוכים לשרת את עמם וארצם ולהכשיר עצמם לחיים חפשיים בארצם הנבנית. ולא רק מבחינה רעיונית, אלא גם מבחינה מעשית היינו למרכז הכשרה לעליה ולעבודה. עד הגשמת שאיפתנו היינו כמעט תנועת הנוער החלוצית היחידה בעיירה. הנוער המשיך להצטרף אלינו ואנו מצדנו עשינו הכל כדי לקבל את הנוער תחת חסותנו ולהכשירו לעליה ולהגשמה. דומני, שהמטרה הזאת השגנו במידה לא מבוטלת, ומספר בני עיירתנו החיים בא״י מעיד על כך.

יצחק קאַטאָן

דער „החלוץ" אין סטאַוויסק

מיט 50 יאָר צוריק האָט א גרופּע יוגנטליכע געגרינדעט דעם „החלוץ" אין אונזער שטעטל. דאָס איז געווען א גרויסע געשעעניש אין לעבן פון סטאַוויסקער יוגנט. דער געדאַנק איז געבוירן געוואָרן ביי א קליינער גרופּע יוגנטליכע, וואָס האָבן נישט געקענט און נישט געוואָלט שלום מאַכן מיט דערווירקליכקייט פונעם קליינעם שטעטל, וואָס האָט וועגעטירט אָן א ציל און אָן א תכלית. דידאָזיקע גרופּע יוגנטליכע האָבן געוואָגט צו חלומ׳ען וועגן א צוקונפט, וואו עס וועלן פאַרווירקליכט ווערן זייערע וואונטשן און שטרעבונגען — עליה קיין ארץ־ישראל און א לעבן פון ארבעט און שאַפונג.

די גרינדונג פון „החלוץ" אין סטאַוויסק איז בדרך כלל אויפגענומען געוואָרן מיט פאַרשטענדניס מצד די אָרטיקע יידן. געטריי דער יידישער טראַדיציע און רעליגיע האָבן זיי פאַרשטאַנען, אז דעם יונגן יידישן דור האָט דאָס שטעטל מער נישט וואָס צו געבן און אז די יוגנט דאַרף זוכן נייע וועגן אויף צו פאַרזיכערן איר עקזיסטענץ און צוקונפט.

בעת דער גרינדונג פון דעם סניף זיינען מיר געווען א קליינע גרופּע און מיר האָבן דורכגעפירט אונזער טעטיקייט אין א צימער דלת אויף דלת. נאָך א קורצער צייט האָבן זיך אנגעשלאָסן נאָך יינגלאַך און מיידלאַך, און די החלוץ־אָרגאַניזאַציע אין סטאַוויסק איז באַלד געוואָרן דער צענטער פון א ניי ברויזנד יידיש לעבן פאַר דעם רוב יוגנטליכע אין שטעטל. מיר האָבן דורכגעפירט א פּראַקטישע און אויפקלערערישע ארבעט צווישן דער יוגנט און זי דערנענטערט צום ציוניסטיש־חלוצישן געדאַנק. ווי געזאָגט האָבן זיך דער רוב יוגנטליכע אנגעשלאָסן אָן „החלוץ", נאָר ווייניקע האָבן זיך פאַרבונדן מיט אנדערע באוועגונגען.

זייענדיק די וויכטיקסטע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין שטעטל, איז אונז

געלונגען צו פאראינטערעסירן מיטן ציוניסטישן געדאנק פיל יידן, וואָס זיינען פריער געווען ווייט פון ציוניזם און חלוציזם. אונזער דערציאונגס־וועג איז געווען שאפן א יוגנטליכע באוועגונג, וואָס אירע חברים זאָלן זען אין עליה און ארבעט אין ארץ־ישראל זייער לעבנס־וועג.

אויסער דער אויפקלערערישער און דערציאונגס־ארבעט האָט דער „החלוץ" אין סטאוויסק געזאָרגט, אז זיינע חברים זאָלן גיין אויף הכשרה און זיך פראקטיש און גייסטיק צוגרייטן צו זייער קומענדיקן לעבנס־וועג אין ארץ־ישראל. פאקטיש זיינען מיר כמעט געווען די איינציקע יוגנט־אָרגאניזאציע אין שטעטל. פון אונזער זייט האָבן מיר געטאָן אלץ צוצוגרייטן די יוגנט צו הכשרה און עליה. איך גלויב אז מיר האָבן אין א גרויסער מאָס דערגרייכט דעם דאָזיקן ציל. די צאָל סטאוויסקער וואָס לעבן אין ארץ־ישראל זיינען א בולט׳ער באווייז, אז אונזער ארבעט איז נישט געווען אומזיסט.

אלעזר גואלמן

„השומר הדתי"

האסיפה החשאית

זה היה ערב של יום חול לא רגיל. קבוצה קטנה של נערים חיכו שאחרוני המתפללים מבית־המדרש של חברת ק״ס יפנו וילכו לבתיהם. בחוץ נושבת רוח סתוית, רוח־אלול רוויה יראת־הימים, והזמן ימי אלול הראשונים.

מחלונות הבתים מהבהבים האורות של מנורות הנפט. ה„שול־גאס" (רחוב בית־הכנסת) כבר נתרוקן מרגלי אדם. אנשים בודדים חולפים, הלא הם הצעירים האחרונים הממהרים למעין למלא הדליים שבידיהם מים חיים, הקולחים דרך צינור ברזל שהותקן בסלע ומימיו שופעים יומם ולילה ללא הפסק. יחס מיוחד נועד למעין זה, על היותו נשען על הכותל המזרחי של בית־המדרש. דומה היה שהמים נובעים מתחת לארון־הקודש — מים זכים, קרירים, משיבי־נפש.

המעין נבע בשטחו של בית־הכנסת הגדול, שדומה היה למבצר עתיק, שהטיל פחד על סביבותיו.

כל בניני הציבור של העיירה היו מרוכזים במקום הזה, שדמה לכיכר שהכל יש בה: בית־הכנסת הגדול ובית־המדרש, בצד מזרח עמדו בתי „תלמוד־תורה" — מבני־עץ בנויים במתכונת של בתי־מגורים, עם חדרים בעליית־הגג. בצד דרום סגר את הכיכר בית־הרב, בית ציבורי שהתגורר בו הרב דמתא ומשפחתו. בשכניהו שכנו כבוד אורוות סוסים של בעלי־העגלות.

מעבר לבית הרב נמשכו המגרשים הציבוריים. היתה שם התחנה של מכבי־האש וצריף גדול שהכיל אולם לקונצרטים והצגות — מעין בית־עם ציבורי. על יד הצריף במוסכי־עץ עמדו מכונות הכיבוי, שעליהן היתה גאוות העיירה.

באותו ערב של חודש אלול התכנסו קבוצת נערים, ספק נערים ספק בחורים, למבצע גדול — לפלוש ל„תלמוד־תורה", לאחד החדרים בעליית־הגג, לשם קיום אסיפת־יסוד לקן של "השומר־הדתי".

החדר שנבחר למטרה זו, חלונותיו פנו לעבר שדות וביצות שע"י הנחל, שעל הגשר שנמתח עליו היו עוברים הנוסעים בואכה שצ'וצ'ין. היינו בטוחים שהאור שיבקע מחלונות אלה לא יסגיר אותנו, שכן מצד זה לא היה חשש לעין רואה.

היה לנו האומץ לפלוש בסתר לתלמוד־תורה, ולא עמד לנו העוז לבקש רשות לקיים את האסיפה. פחדנו. מפני מה וממי פחדנו — אין לי תשובה.

בשעה היעודה התכנסנו בחדר ואורחנו היה הח' משה לאופגס, שבא במיוחד מורשה ליסד את הקן של „השומר הדתי" בסטביסק.

ואם תשאלו: מה לסטביסק ולשליח של „השומר הדתי" מורשה?

מעשה שהיה כך היה. בימי הקיץ התקיימה למעלה מחודש ימים ביערות חמילבו מושבת־קיץ ארצית של „השומר הדתי". חמילבו הוא כפר מוקף יערות אורנים. בסביבה הקרובה היו אגמי מים לרחיצה ושחיה. היתה שם טחנת קמח הכורה ע"י משפחה יהודית, שהתגוררה בבית בודד צמוד לטחנת הקמח.

בשבילנו, צעירי סטביסק, היתה קייטנה זו מאורע בלתי רגיל, שכן עד למפגש עם הנוער שבא למושבת־הקיץ לא ידענו חיי חברה של נוער עליז ותוסס.

סיפרו לנו ש„במושבה" ישתתף שליח מארץ־ישראל, גבר צעיר, עטור זקן שחור (נוסח זקן הרצל). ואכן שליח זה, הח' בן־נון, שהה במושבת הקיץ ימים אחדים. אנחנו, ילדי סטביסק, עמדנו על־יד הגדר להסתכל על הנעשה במושבה. זכינו לתשומת־לבו של האורח מארץ־ישראל שהזמין אותנו להיכנס ולהצטרף למעגלי הרוקדים. עד מהרה התאהבנו בשם „השומר הדתי". אחד ממנהלי מושבת־הקיץ הבטיח לבוא ליסד קן „השומר הדתי" בעיירתנו. אמר וקיים הבטחתו.

החדר בעליית הגג היה מלא מפה אל פה. נבחרה ועדה מארגנת. הרוח החיה בה היה בוצ'י (ברוך זילברשטיין), אם אינני טועה היחידי בינינו שפעל בידיעת אביו (ר' ישעיה מנדל). דבר זה הגדיל את חשיבותו בעינינו וגם בעיניו, שכן הוא למד בבי"ס „תחכמוני" בביאליסטוק, ורוב תלמידי „תחכמוני" היו חברים ב„שומר הדתי" בביאליסטוק.

שכרנו דירה בשביל הקן. שמנו עינינו „בחדר" של המלמד ר' גדליהו רובינשטיין ז"ל, שבאותו סוף „זמן" סגר את „החדר". הרבה מעלות היו למקום הזה. זאת היתה דירה בודדת. הבית הסמוך לו היה בית־ציבולקי — משפחה אשר לרגל עסקיה הפורחים בעולם הגדול עקרו בניה את דירתם מסטביסק. חלונות הקן פנו לעבר מובלעת של השוק המרכזי בדרך בואכה ידואבנה. אבל לצערנו היו לקן גם חלונות שפנו לעבר השוק, והיה צורך בהסוואה, כדי שלא ייגלה מקומו של הקן

כותב שורות אלה, נפל בחלקו להיות המדריך הראשון בקבוצת הבנות. זו היתה קבוצה גדולה, שלא חולקה לפי הגילים. הבנות התכנסו לפעולות פעם־פעמיים בשבוע. לרשותנו עמדה מנורת לוקס גדולה, אך חששנו להדליקה כדי שאורה החזק לא יגלה את מקומנו, ובמקומה היינו משתמשים במנורת נפט קטנה, שהאירה אך מעט את החדר והצללים בו היו מרובים על האור.

לא עלה כלל על דעתנו שהשירה הבוקעת מהקן תגלה את מקומנו, והחדר המואר למחצה ישמש עילה להוציא עלינו לעז שאנו מתכנסים בחושך.

המשבר הראשון והאחרון

זה היה בליל הושענא־רבא. אחרנו לבית־הכנסת לאמירת „תיקון" ליל הושענא־רבא. כדרך כל הילדים עסקנו בערב הושענא־רבא בהכנת ה„הושענות" והיינו הולכים עם ההורים לבית־הכנסת, ואילו הפעם קבענו להפגש בקן ומשם נלך יחד לבית־הכנסת.

השומר הדתי

כנראה שלא הסתכלנו בשעון ולא הרגשנו בשעות שחלפו. קרוב לחצות עוד ישבנו במועדון הלא־מואר ושרנו שירי ציון. פתאום נפרצה הדלת וקבוצת הורים מנכבדי העיירה, שגילו את „המחבוא" שלנו, פרצו לתוך החדר וכיבדו אותנו במקלות שנשאו בידיהם. ולא הסתפקו בזה שחלקו לנו מכות, אלא שברו את המנורות, לרבות את הלוקס הנהדר. נמלטנו לבית־הכנסת, נעלבים ומוכים על לא עוול בכפנו.

אלא שגם מעז זה יצא מתוק. אחרי התנפלות ההורים על הקן נתפרסם קיומו וקיבל הכרה דה־פקטו. מי שהכיר בו מתוך רצון ומי שלא ברצון, אבל המשחק נגמר. השומר־הדתי בסטביסק היה לעובדה מוגמרת ושוב לא צריך היה לקיימו במחתרת.

הארכתי בסיפור ימי הבראשית. היינו נערים תמימים, לא הלכנו בדרך סלולה ואף לא היינו מוכנים לפרוץ דרך חדשה. היו לנו לבטים ומאבקים נפשיים. הכל בא במפתיע, כרעם ביום בהיר המחריש אוזניים, אך חולף ועובר. המכשולים בהם נתקלנו נמשכו זמן רב. הגרוע מכל היו הרכילויות. הלעיזו עלינו. קול נשמע בעיירה: „הצצקס" האלה, ה„תכשיטים" בני־ישיבה, מסתגרים בחדר אפל בדלתיים סגורות. שתקנו, הבלגנו, אך אלה היו פצעי לב קשים. צריך היה לפרוץ את הדרך, בה הלכו מאות צעירים וצעירות, שהקן היה ביתם. חברי השומר־הדתי בסטביסק השתלבו יפה בתנועת הנוער הדתי־לאומי. התנועה נתנה להם מסגרת חברתית ואידיאלים נעלים, ועל הכל כמיהה לעליה לארץ־ישראל.

השומר הדתי בפעולתו

הימים היו רגילים. פעולות הקן התנהלו בימי חול ושבת. התקיימו שיחות ופגישות. חבלי הקיום היו קשים. עברנו מדירה לדירה ולא מתוך נחת. שתי סיבות אילצונו לנדוד ממקום למקום:

א) השכנים לא השלימו עם הרעש שעלה מהמועדון, שנמשך עד השעות המאוחרות בלילה; ב) אי־תשלום שכר־דירה. הפסקנו לשלם שכר דירה מחוסר אמצעים. המוצא היה פינוי הדירה.

קדם ליסוד השומר־הדתי קן השומר־הצעיר, שפיתח פעילות חינוכית וחברתית יפה. עד היום לא ידועות לי הסיבות שהביאו לפירוקו של הקן.

הפעולה הציונית בעיירה התרכזה בידי האצולה כביכול של תושביה. הפגישות והפעולות נתקיימו בספריה, „הביבליוטק". עסקני המקום ראו ב„ביבליוטק" מפעל תרבותי רב־ערך, שבאמצעותו קיימו את הקשר עם עולם „הקולטורה", ולו רק בדמיון. עסקה בכך „האינטליגנציה", שהיתה מורכבת מבני הפרנסים המכובדים. פעולה נוספת היתה העבודה למען הקרן־הקימת, כגון: הרקת קופסאות ושאר העבודות הקשורות באיסוף כספים. אלא שכל הפעילות הזאת היתה נחלתם של „סלון־ציונים", ששמרו על המסגרת הבעל־ביתית של עושיה.

ואילו השומר הדתי פתח את שעריו לכל ילדי המקום, ללא הבדל מעמד. עם חבריו נמנו בנים של בעלי־מלאכה ובני סוחרים. תוך זמן קצר נתגלו ביניהם בעלי־כשרונות, שכבשו להם מעמד מכובד בקן. התפתחות חיובית זו היו לה השלכות על כל ההערכויות החברתיות בנוער וחוללה מהפיכה בהעלאת מעמד הצעירים, לפי ערכם וכשרונותיהם. מבחינה זו הצליח מאד השומר־הדתי בסטביסק, ושימש משתלה לגידול כוחות נוער מצויינים, אשר בהתבגרותם הצטרפו לקיבוצי הכשרה ומשם עלו ארצה.

קן השומר־הדתי בסטביסק תפס מקום מכובד במפת השומר־הדתי בפולניה. בגליל לומז'ה — ביאליסטוק נחשב לאחד הקנים הדינמיים והפעילים. חברי ההנהגה נמשכו לפעילות ארצית, לקחו חלק פעיל בכינוסים גליליים, ואחדים מהם נבחרו גם לתפקידים מרכזיים.

הקן בסטביסק ארח כינוסים מחוזיים ומפגשים גליליים, וכן מושבה נודדת. פריחתו של הקן בסטביסק חלה עם כניסתו לפעולה של החבר פטריקוס מביאליסטוק, שקיבל על עצמו את ניהול הקן אחרי עלייתו לארץ של כותב השורות האלה.

קבוצת נוער בשנת 1924

עומדים (מימין לשמאל): י. ד. אימיאַל ז"ל, גרשון פונק ז"ל (שניהם ניספו); ד"ר יונה רובינשטיין (חי בצרפת); פרופ' אברהם יצחק כ"ץ (חי בארה"ב); זליג ברושי (בזשאַסטאָוויעצקי, חי בארה"ב); דוד פרידמן ז"ל (נפטר בפריז)
שורה שניה: יששכר זילברשטיין ז"ל (נפטר בארה"ב); יחזקאל רובינשטיין ז"ל (ניספה)
שורה שלישית: נח'קה סטולניצקי ז"ל (נפטר בארץ); אביגדור גואלמן (חי בקנדה)

הסתדרות „השומר הדתי"

ביער בדרך ללומז'ה

לרגל עלייתה
של נחמה קטן לארץ

מימין לשמאל:

פנחס מייזנר ז"ל (ניספה); גיטל'ה רובינשטיין ז"ל (ניספתה); רחל אולחובסקי (בארץ); יוסל'ה מונדנשטיין (בארה"ב); פרומקה ז"ק לבית זילברשטיין ז"ל (ניספתה); נחמה קטן־ביז'ונסקי (בארץ); לייבקע לדלסקי ז"ל (ניספה); חמדה לוינוביץ־קן־תור (בארץ); חיה שרה גואלמן ז"ל (ניספתה); מאיר הרשל רובינשטיין ז"ל (ניספה).

טחנת הקמח סוקוליחה

בחירת הח׳ פטריקוס לתפקיד זה היתה מוצלחת וטובה. הוא התחבב על הנוער והוא אהב אותם. גם אחרי עלייתי עמדתי בקשר מכתבים אתו. רק עם כיבוש פולין ע״י גייסות היטלר ימח שמו, הופסק הקשר בינינו. תשמשנה שורות אלו זכרון לחבר פטריקוס. חניכיו שנשארו בחיים יזכרוהו תמיד באהבה ובהוקרה כי יקר היה האיש, מחנך מעולה שאהב את הנוער וקרב את בני דלת העם לרעיון הציוני־דתי.

תשמש רשימה זו יד ושם לאחרוני החברים שניספו בשואה בימי עברה וזעם וצרה. יתן ה׳ ולא נוסיף לדאבה עוד.

אלעזר גאָעלמאַן

די גרינדונג פון „השומר הדתי״

די געהיימע פאַרזאַמלונג

געווען איז עס א נישט געוויינליכער אָוונט פון א געוויינליכן וואָכנטאָג. א קליינע גרופּע ייִנגלאַך האָט געוואַרט אין בית־המדרש פון חברה ק״ס ביז דער לעצטער פון די מתפללים האָט פאַרלאָזן דעם בית־מדרש. אין דרויסן האָט געבלאָזן א קילער האַרבסט־ווינט, אָנזאָגנדיק דעם אָנקום פון די פאַרכטיקע אלול־טעג.

פון די פענסטער פון די ארומיקע הייזער האָבן געפלעמלט די קעראָסין לאָמפּן. פון דער „שול גאס״ איז שוין פון לאַנג פאַרשוואונדן דער קלאַנג פון מענטשן טריט. דאָ און דאָרט האָבן פאַרבייגעשוועבט מענטשליכע געשטאַלטן — יוגנטליכע מיט עמערס אין די הענט, וואָס האָבן געאיילט צום קוואַל אָנצושעפּן פריש קוועלנדיק וואַסער, וואָס איז געפלאָסן טאָג און נאַכט דורך אַן אייזן־רער איינגעפאַסט אין פעלז. מיט א באַזונדערער פּיעטעט האָבן סטאַוויסקער יידן זיך באַצויגן צום דאָזיקן קוואַל. היות ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אָן דער מזרח וואַנט פון בית־מדרש, האָט זיך אויסגעוויזן אז זיין פריש מחיה׳דיק וואַסער קוועלט פון אונטערן ארון־קודש.

דער קוואַל האָט געפלאָסן נעבן דער גרויסער שול, וואָס האָט געהאַט דעם אויסזען פון א אלטער אימה־אנוואַרפנדיקער פעסטונג.

אַלע קהל׳שע בנינים פון שטעטל זיינען געווען קאָנצענטרירט אויף דעם אָרט: די גרויסע שול און בית־מדרש, אין מזרח זיינען געווען די „תלמודי תורה״ — הילצערנע שטיבלאַך מיט בוידעם־צימערן. אין דרום איז געשטאַנען דאָס הויז, אין וועלכן עס האָט געוואוינט דער רב און זיין משפּחה, און אין נאָענטער שכנה׳שאַפט זיינען געשטאַנען די פערד־שטאַלן פון די שטאָטישע בעלי־עגלות.

נאָכן רב׳ס וואוינונג האָבן זיך אויסגעשפּרייט די קהל׳שע פּלעצער. דאָרט איז אויך געווען די סטאַציע פון די פייערלעשער און א גרויסער באַראַק פאַר קאָנצערטן און פאַרשטעלונגען — א מין פאָלקס־הויז. נעבן דעם באַראַק, אין אָפענע שאַפּעס, זיינען געשטאַנען די לעש־מאַשינען, דער שטאָלץ פון שטעטל.

אין יענעם אלול אָוונט האָבן מיר זיך פאַרזאַמלט א גרופּע ייִנגלאַך, גרייטנדיק זיך אַרײַנכאַפּן אין תּלמוד־תּורה, אין איינעם פון די בוידעם שטיבלאַך, מיטן ציל צו גרינדן אין סטאַוויסק א קן פון „השומר־הדתי״.

דאָס צימער וואָס איז באַשטימט געוואָרן פאַר דעם צוועק איז אַרויסגעגאַנגען צו די פעלדער און זומפּן וואָס נעבן טייכל, וואָס די בריק איבער אים האָט געפירט צום וועג קיין שטשוטשין. מיר זײַנען געווען זיכער אַז דאָס ליכט וואָס וועט אַרויסשײַנען פון די פענסטער פון דעם צימער וועט אונז נישט אויסגעבן, מחמת עס איז נישט געווען קיין שום חשד אַז עמיצער וועט אונז זען פון דער זײַט.

מיר האבן געהאַט מוט זיך אַרײַנצוכאַפּן שטילערהייט אין תּלמוד־תּורה און מיר זײַנען נישט געווען גענוג דרייסט צו בעטן רשות דורכצופירן די פאַרזאַמלונג. ביז הײַנט קען איך זיך נישט קלאָר מאַכן פאַרוואָס און פאַר וועמען מיר האָבן מורא געהאַט.

אין דער באַשטימטער שעה זײַנען מיר זיך צוזאַמענגעקומען אין דערמאַנטן חדר, האָבנדיק אַלס גאַסט דעם חבר משה לאופגאַס, וואָס איז ספּעציעל געקומען פון וואַרשע אָרגאַניזירן דעם „השומר הדתי״ אין סטאַוויסק.

ווי קומט פּלוצים קיין סטאַוויסק א שליח פון „השומר הדתי״?

מעשה שהיה כך היה. יענעם זומער האָט דער „השומר הדתי״ דורכגעפירט אין משך פון איבער א חודש א זומער קאָלאָניע פונם גאַנצן לאַנד אין די כמילעווער וועלדער (כמילעוואָ איז א דאָרף אַרומגערינגלט מיט וועלדער פון נאָדל־בוימער). אין דער נאָענטער סביבה געפינען זיך סטאַוועס, וואו מען קען זיך באָדן און שווימען. דאָרט איז אויך געווען א מיל געדונגען דורך א ייִדישער משפּחה, וואָס האָט געוואוינט אין אן איינזאַם הויז נעבן דער מיל.

פאַר אונז סטאַוויסקער יוגנט, האָט די דערמאַנטע זומער קאָלאָניע געהאַט א אויסערגעוויינליכע באַדײַטונג. פאַקטיש ביזן צוזאַמענטרעף מיט דער יוגנט, וואָס איז געקומען פון פאַרשידענע טיילן פון פּוילן אין דער זומער קאָלאָניע, האָבן מיר נישט געוואוסט וואָס עס איז אַזוינס אמת׳ע יוגנט פרייד.

מען האָט אונז דערציילט, אַז אין דער קאָלאָניע וועט זיך באַטייליקן א שליח פון ארץ־ישראל, א יונגערמאַן מיט א שוואַרצער באָרד, אַלא הערצל. דער דאָזיקער שליח איז געווען דער חבר בן־נון, וואָס האָט פאַרוויילט אייניקע טעג אין דער זומער קאָלאָניע. מיר, סטאַוויסקער ייִנגלאַך, זײַנען געשטאַנען לעבן פּלויט און אַרײַנגעקוקט וואָס עס קומט פאָר אין דער קאָלאָניע. דער ארץ־ישראל שליח האָט אונז באַמערקט און אונז אײַנגעלאַדן אַרײַנגיין און אונז אויך מצרף געווען צו די האָרא־טענץ. דער ענין איז אונז געפעלן און מיר האָבן זיך פאַרליבט אין נאָמען „השומר הדתי״. איינער פון די מדריכים פון דער קאָלאָניע האָט אונז צוגעזאָגט קומען קיין סטאַוויסק, כדי צו גרינדן אין אונזער שטעטל א קן פון „השומר הדתי״. ער האָט זײַן צוזאָג מקיים געווען.

דאָס בוידעם שטיבל וואו עס איז פאָרגעקומען די אסיפה איז געווען איבערפולט מיט יוגנטליכע. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אן אָרגאַניזיר־קאָמיטעט, אין וועלכן עס האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זײַן אַקטיוויזם באַטשע

(ברוך זילבערשטיין). אויב איך מאך נישט קיין טעות, איז ער געווען דער איינציקער וואָס האָט אקטואירט מיט דער צושטימונג פון זיין פאָטער (ר׳ ישעיה־מענדל). דער פאקט אליין האָט געהויבן זיין פרעסטיזש אין אונזערע אויגן און אים אליין צוגעגעבן זעלבסט־זיכערקייט. ער האָט געלערנט אין דער „תחכמוני״ אין ביאַליסטאָק און דער רוב תלמידים פון „תחכמוני״ זיינען געווען אָנגעשלאָסן אָן „השומר הדתי״.

אלס לאָקאל פאר אונזער קן האָבן מיר געדונגען דעם „חדר״ ביי ר׳ גדליה רובינשטיין ז״ל, וואָס איז יענעם סוף זמן געווען געשלאָסן. פיל מעלות האָט געהאט דער לאָקאל. ער האָט זיך געפונען אין אן אָפגעזונדערטער שטוב, לעבן ציבולקיס הויז, א משפחה וואָס האָט צוליב אירע בליענדיקע געשעפטן אין דער גרויסער וועלט זיך ארויסגעצויגן פון סטאַוויסק. איין חסרון האָט געהאט דער לאָקאל, וואָס א טייל פון זיינע פענסטער, זיינען ארויסגעגאנגען צום מארק, און מען האָט זיי געדארפט פארשטעלן כדי צו האלטן בסוד די עקזיסטענץ פון קן.

דער שרייבער פון די שורות איז געווען דער ערשער מדריך פון א גרופע מיידלאך. דאָס איז געווען א גרויסע גרופע צוזאמענגעשטעלט פון מיידלאך פון פארשידענעם עלטער. זיי פלעגן זיך צוזאמענקומען איינמאָל און אמאָל צוויי מאָל אין וואָך. מיר האָבן אפילו געהאט א גרויסן „לוקס״ לאָמפ, אָבער מיר האָבן מורא געהאט אים אָנצינדן, מחמת זיין שטארק ליכט האָט אונז געקענט אויסגעבן. האָבן מיר דערפאר גענוצט א קליין קעראָסין לעמפל, וואָס האָט זייער שוואך באלויכטן דעם לאָקאל און געוואָרפן מער שאָטענס אויף די ווענט ווי ליכט.

מיר זיינען געווען אזוי נאאיוו, אז מיר האָבן זיך נישט פאָרגעשטעלט אז דאָס הויכע געזאנג וואָס האָט זיך געטראָגן פונם קן וועט מגלה זיין אונזער סוד און אז דוקא דער שוואך באלויכטענער לאָקאל וועט זיין א מאָטיוו פאר בייזע צינגער, אז מיר פארזאמלען זיך אין דער פינסטער.

דער ערשטער און לעצטער קריזיס

געווען איז עס הושענא־רבא באנאכט. דאָסמאל האָבן מיר פארשפעטיקט צו קומען אין שול זאָגן „תיקון ליל הושענא־רבא״. דער מאָטיוו איז געווען וואָס מיר האָבן באשלאָסן זיך טרעפן פריער אין קן און פון דאָרט גיין צוזאמען אין שול.

מיר זיינען ווייזט אויס געווען אזוי פארטיפט אין אונזערע ענינים, אז מיר האָבן פארגעסן צו קוקן אויפן זייגער און נישט געפילט ווי די שעה׳ן זיינען פארלאָפן. עס איז שוין געווען נאָענט צו חצות און מיר זיינען נאָך אלץ געזעסן אין אומבאלויכטענעם לאָקאל און געזונגען ציון לידער. פלוצים האָט אויפגעפראלט די טיר און א גרופע עלטערן, פון די חשוב׳ע בעלי־בתים פון שטעטל, וואָס האָבן אויפגעדעקט אונזער „באהעלטעניש״, האָבן זיך ארייגעריסן אין לאָקאל מיט שטעקנס און אונז אָנגעהויבן דערלאנגען ווי אין פסוק שטייט. און אויב דאָס איז ווייניק געווען, האָבן זיי אויך צובראָכן דעם לוקס לאָמפ און די אנדערע לאָמפן. מיר האָבן זיך קוים ארויסגעדרייט פון זייערע הענט און אנטלאָפן אין שול באליידיקטע און צעשלאָגענע.

דער אָנפאַל הושענא־רבא באנאכט פון די עלטערן האָט אויך געהאַט זיין פּאָזיטיווע זייט. אדאנק דעם איז באקאַנט געוואָרן בפרהסיה די עקזיסטענץ פון אונזער קן, און ווער ברצון און ווער שלא ברצון האָט אונז אנערקענט און די שפיל אין „באהעלטעניש״ האָט זיך פאַרענדיקט. פון יענעם אָוונט אָן איז דער „השומר הדתי״ אין סטאַוויסק געוואָרן אן אנערקענטער פאַקט.

איך האָב מאריך געווען אין דערציילן די בראשית־טעג פונעם השומר הדתי אין סטאַוויסק, וועלנדיק אונטערשטרייכן אז אלס יונגע יינגלאך האָבן מיר נישט געהאַט קיין מוט צו גיין אויפן אויסגעטראָטענעם וועג און אויך דורכצוברעכן א נייעם וועג. דאָס פעלן פון מוט און פּראַקטיק האָט אונז געקאָסט טייער. מען האָט אויף אונז אויסגעטראַכט פאַרשידענע רכילותן. בייזע צינגער האָבן געפונען א געלעגנהייט צו באַרעדן די „צאַצקעס״, די ישיבה בחורים, וואָס פאַרשליסן זיך אין א פינסטערן צימער. מיר האָבן געשוויגן, געליטן, און סוף סוף דורכ־געבראָכן דעם וועג פאַר הונדערטער יוגנטליכע, יינגלאַך און מיידלאַך, וואָס דער קן איז געווען זייער גייסטיקע היים.

די סטאַוויסקער חברים פון השומר הדתי זיינען געוואָרן א טייל פון דער גרויסער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער יוגנט באוועגונג אין פּוילן. די באוועגונג האָט געגעבן די יוגנטליכע א געזעלשאַפטליכע ראַם און אידעאַלן, און איבער אַלץ א שטרעבונג עולה צו זיין און זיך פּאַראייניקן מיטן בויענדן ארץ־ישראל.

דער השומר הדתי ביי דער ארבעט

דער קן האָט געפירט א נאָרמאַלע טאָג טעגליכע ארבעט. ער איז געווען אקטיוו אין די וואָכנטעג און שבתים און ימים טובים. נישט לייכט איז אָנגעקומען דאָס אויפהאַלטן דעם קן. נישט אויס נחת פלעגן מיר אַלע מאָל בייטן די דירה. צוויי סיבות האָבן אונז געצוואונגען צו וואַנדערן פון איין אָרט צום צווייטן: א) די שכנים האָבן נישט געוואָלט ליידן דעם רעש וואָס מיר האָבן געמאַכט, א רעש וואָס האָט זיך געצויגן ביז די שפּעטע שעה׳ן; ב) דאָס נישט צאָלן דירה־געלט. נישט האָבנדיק צו באַצאָלן פאַרן לאָקאַל זיינען מיר געווען געצוואונגען צו פאַרלאָזן אויך דעם נייעם לאָקאַל צוליב דערזעלבער סיבה.

ביז דער גרינדונג פונם השומר הדתי איז די ציוניסטישע טעטיקייט אין סטאַוויסק געלעגן אין די הענט פון דער אזוי גערופענער אריסטאָקראַטיע. בכבודיקע יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט אין דער ביבליאָטעק אָנהאַלטנדיק אויף אזא אופן א קאָנטאַקט מיט דער „קולטור וועלט״ און די ציוניסטישע ארבעט האָט זיך באַגרעניצט צו קליינע געלט זאַמלונגען פאַרן קרן־קימת. דאָס איז געווען א מין „סאַלאָן ציוניזם״, וואָס האָט מקפיד געווען צו טראָגן א סאַלאָן־באַלעבאַטישן כאַראַקטער.

דער השומר הדתי האָט געעפנט ברייט זיינע טירן פאַר אַלע קינדער אין יוגנטליכע פון שטעטל אָן אונטערשייד פון שטאַנד און קלאַס. עס האָבן אין אים געפונען פּלאַץ קינדער פון בעלי־מלאכות און קינדער פון סוחרים. ווער ס׳איז געווען פּעאיק האָט זיך געשאַפן א פּאָזיציע אין קן און די אָרגאַניזאַציע האָט געגעבן מעגליכקייט א גאַנצער ריי יוגנטליכע זיך געזעלשאַפטליך ענטוויקלען.

אין דער הינזיכט האָט דער השומר הדתי אין סטאַוויסק דערפילט זייער א וויכטיקע אויפגאַבע, דערציענדיק צענדליקער יוגנטליכע אין גייסט פון רעליגיעזן ציוניזם. פיל פון זיי זיינען שפּעטער אריינגעטראָטן אין קיבוצי הכשרה און עולה געווען.

דער סטאַוויסקער קן האָט פאַרנומען א בכבודיק פּלאַץ אין דער השומר הדתי באַוועגונג אין פּוילן, און אין לאָמזשער—ביאַליסטאָקער קרייז האָט ער זיך גערעכנט אַלס איינער פון די דינאַמישסטע און אַקטיווסטע קנים. זיינע אָנפירנדיקע חברים האָבן גענומען אן אַקטיוון אַנטייל אין אַלע קרייז כינוסים און אייניקע פון זיי זיינען אויך אויסגעוויילט געוואָרן אויף פאַראַנטוואָרטליכע צענטראַלע אַמטן.

אין סטאַוויסק זיינען אויך אָפּגעהאַלטן געוואָרן פאַרשידענע קרייז־כינוסים און צוזאַמענפאָרן, און אויך א „מושבה נודדת" (א וואַנדערנדיקע קאָלאָניע). גאָר צעוואַקסן האָט זיך דער סטאַוויסקער קן נאָכן עולה זיין פונם שרייבער פון די דאָזיקע שורות, ווען דער חבר פּעטריקוס פון ביאַליסטאָק איז ספּעציעל אַראָפּ־געשיקט געוואָרן קיין סטאַוויסק איבערצונעמען די פירערשאַפט פון דער אַרבעט.

דער אויסוואַל איז געווען א געלונגענער. חבר פּעטריקוס האָט זיך באַליבט געמאַכט בא דער יוגנט, וואָס האָט אָפּגעשאַצט זיין געטריישאַפט און איבערגעבנ־קייט. אויך נאָך מיין עולה זיין האָב איך מיט אים אָנגעהאַלטן א בריוו קאָנטאַקט, וואָס איז איבערגעריסן געוואָרן מיט דער נאַצישער אינוואַזיע קיין פּוילן. זאָלן דידאָזיקע שורות דינען אַלס אָנדענק נאָכן חבר פּעטריקוס. זיינע חניכים וואָס זיינען געבליבן לעבן וועלן אים תמיד געדענקען מיט ליבע און פאַרערונג. א טייערער מענטש איז געווען פּעטריקוס, אן אויסגעצייכנטער דערציער וואָס האָט ליב געהאַט די יוגנט און מקרב געווען די קינדער פון די אָרימע פאָלקס שיכטן צום ציוניסטיש־רעליגיעזן געדאַנק.

זאָלן די שורות אויך דינען אַלס אָנדענק די לעצטע חברים, וואָס זיינען אומגעקומען אין גרויסן חורבן וואָס האָט געטראָפן אונזער פאָלק אין איירופּע בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה. זאָל השם יתברך אונז אָפּהיטן פון פיין און שווערע נסיונות.

שפרה צביליחובסקי לבית ליברמן

צרור זכרונות מעיירתי סטביסק

קרוב ליובל שנים שעזבתי את עיר מולדתי והזכרונות קצתם בהירים וקצתם מטושטשים ומעורפלים. אנסה להעלות אחדים מהם — וזו תהיה תרומתי ליד שאנו מציבים לקהילה יהודית לא גדולה במספר תושביה, אך עשירה בחייה מלאי התוכן והתוססים.

*

אחד ממקורות מחיתה של סטביסק היהודית היו הירידים וימי השוק, בהם היו באים האיכרים מכפרי הסביבה העירה למכור את תוצרתם החקלאית ולקנות את מצרכיהם בחנויות היהודיות. אך לא על הירידים ועל ימי השוק ברצוני לכתוב, אלא על גויה אחת, מכרה שלי, שהיתה מנצלת ימי ה„ירידים" ובאה העירה למען אכתוב בשבילה מכתב לבני דודיה באמריקה. והמעניין שבדבר, שכל מכתב היה כתוב באותו נוסח: כך וכך פרות וחזירים יש לה במשק ומה הם מכניסים לפרנסתה. המכתב היה פשוט ונאיבי, אך היה ספוג חדוות־יצירה של אשה עובדת אדמתה, שקשורה אליה בכל נימי נפשה. זוכרתני שבכתבי את המלים הפשוטות והתוכן הבאנאלי של מכתביה קנאתי בה על הזיקה הבלתי אמצעית של אותה גויה לאדמת מכורתה ועל הסיפוק הרב שמצאה בעיבודה.

✶

הכביש ללומז׳ה היה בשבתות בין הערביים, בזמן שהאבות התאספו בבית־הכנסת לסעודה השלישית, הומה מבני נוער, בנות ובנים, שהיו מטיילים בו. קבוצות קבוצות הלכו לאורך הכביש, וכדרכו של נוער בתקופה הרומנטית שלו נרקמו הרבה יחסי אהבה בין בנות ובנים. בכל זאת אין אני זוכרת הרבה חתונות בעיירתנו. אני מייחסת את התופעה הזאת לתנאים הכלכליים של האוכלוסיה היהודית. הנוער לא ראה עתיד בעיירה ובפולין בכללה. תשוקתו של כל אחד היתה להגר, מי לאמריקה, מי לארץ־ישראל, מי לארצות אחרות. לא היה איפוא טעם להקים משפחה בעוד כל אחד יושב על המזוודות. חלק מן הנוער שלא ראה אפשרות לעלות לארץ, וגם שערי אמריקה היו נעולים, נתפס ביאושו לאידיאות קומוניסטיות. אחדים מהם נסעו לרוסיה ושם נעלמו עקבותיהם.

תופעה מיוחדת במינה, יוצאת דופן, היתה יסוד חוג סופרז׳יסטיות בעיירתנו. מלחישות שקלטו אזני נודע לי, שהתארגנה קבוצה של בחורות שהחליטו לא להתחתן, ואם קרה שאחת מהן התחתנה — דנו אותה ברותחין, ראו אותה כבוגדת ברעיון הנעלה. בין הסופרז׳יסטיות היתה בחורה נאה, חיה־זלדה וילמובסקי, שהתחתנה וכל הקבוצה רעננה אחריה משום שבגדה ברעיון. בראש הקבוצה עמדה רושקה, בת הרב רמיגולסקי, שבהמשך הזמן עלתה לארץ וחיתה בקבוצה. לבסוף מתה בנסיבות מסתוריות.

✶

דודתי גרה בבית עץ גדול ורעוע. במשך שנים לא זכה לשיפוץ כלשהו. חצי הבית השכירה למשפחה מטופלת בילדים. ראש המשפחה היה נגר, קראו לו שרולקה דער סטאליאר. הנגריה שלו היתה יחד עם בית המגורים. כל ימיו עבד קשה. בזיעת אפים פירנס את משפחתו בצמצום. דודי, שהיה מלמד תינוקות, מת בגיל צעיר, ודודתי האלמנה עשתה בסתר כל מיני מלאכות כדי להתקיים ועוד היתה עוזרת לבתה שגרה בלומז׳ה. עוד שתי בנות ובן שהיו לה עזבו את סטביסק והיגרו לאמריקה ולליטא. טובת־לב היתה דודתי ובביתה הדל היתה מכניסה אורחים

שהיו זקוקים ללינת לילה. בחורה אחת היתה בעיירתנו, לא שפויה בדעתה, אותה הכניסה דודתי לביתה ודאגה למחסוריה. כשהיו אומרות לה השכנות: חנה־זלדה, הרי הבחורה הזאת מפריעה לך לישון, היתה עונה: הבחורה המסכנה הזאת היא יצור אנוש כמוני וכמוך, ומה זכותי כי אגרע ממנה קורת־גג?

✶

מינדל ליברמן ז"ל — אמם של שפרה וצבי ליברמן

אבי היה מרבה לנסוע ודורש דרשות בבתי־כנסת ובבתי־מדרשות, אך הפרנסה היתה בצמצום. יום אחד שמעתי שאמי החליטה לסגור את החנות ולנסוע עם שכנים ל„יריד" שהתקיים בכפר לא הרחק מסטביסק. התחננתי לפני אמי שתקחני ליריד. אמי קמה בבוקר השכם ובראותה שעודני ישנה לא רצתה להעיר אותי ונסעה עם השכנים. כשהתעוררתי וראיתי שאמא איננה בבית, חרה לי הדבר מאוד. התלבשתי חיש מהר וגמרתי בלבי להשיג אותם. יצאתי לדרך. קל היה לי לנחש לאן נסעו, כי הכל נסעו באותו כיוון. הייתי ילדה צעירה ורבים הציעו לי לעלות על עגלותיהם. תחילה סירבתי, כי יום יפה היה, מזג האוויר היה נוח ונהניתי מההליכה ברגל. לאחר שהלכתי כברת דרך די ארוכה התעייפתי ונעניתי להצעתו של בעל־עגלה אחד שהציע לי לנסוע בעגלתו. משהגעתי לכפר, שבו התקיים ה„יריד", ואמא ראתה אותי, נבהלה מאוד, חששה שמא קרה אסון בבית, אך לאחר שסיפרתי לה את סיבת בואי שמחה מאוד שהגעתי בשלום.

לא התחרטתי על מעשה השובבות שלי, כי שמח היה בכפר. היהודים אמנם באו ל„יריד" רק כדי למכור את סחורתם, אבל בשביל הגויים היה „יריד" יומא דפגרא. באותו יום נחו מעבודתם, השתכרו בבתי־המרזח ושמחו על פי דרכם. לעת ערב חזרנו עייפים הביתה. בבית כעסה עלי סבתא, כי כל היום דאגה, שמא קרה לי משהו בדרך.

*

שפרה אחות סבתי חנה־זלדה, בעלה היה זאב דננברג. היא ניהלה פונדק בככר במרכז העיר ובעלה היה ספק לצבא הרוסי. סיפרו שדנברג הציל פעם נער פולני מתליה. יום אחד באו לפונדק שלהם חיילים תורכיים ועמם נער פולני. האשימו אותו שעסק בריגול ועמדו לתלות אותו על עמוד מול בית המרזח. דננברג נשא ונתן עם אנשי הצבא התורכיים, שילם כופר נפש עבור הנער, הצילו ואיכסן אותו זמן מה בביתו.

עברו שנים. פעם קיבל עליו דננברג לספק סחורה לצבא למועד מסויים ומסיבות שונות אי־אפשר היה לו להמציא את הסחורה למועד הקבוע ונסע לוורשה לבקש דחיה. והנה משנכנס למשרד של האפסנאות הצבאית ניגש אליו אדם צעיר, כרע לפניו ונישק את ידיו. דננברג נדהם ולא ידע מה טעם ראה אותו איש זר לכרוע ברך לפניו. לא יצאו רגעים מועטים והעניין נתחוור. נתברר שהאדם הצעיר, שעכשיו היה פקיד בכיר באפסנאות, הוא אותו נער שדננברג הציל מידי החיילים התורכים. כשדננברג נכנס למשרד הכיר אותו האיש מיד וסיפר באזני חבריו לעבודה והממונים עליו כיצד היהודי הזה הציל אותו מתליה. למותר לומר שמבוקשו לדחות את מועד האספקה ניתן לו מיד.

*

למדתי בורשה בבית־ספר „אורט". פעם חזרתי מורשה הביתה וצריכה הייתי ללון בלומז'ה. בלומז'ה היתה לאשה סטביסקאית — חיה־ביילקה — אכסניה, והסטביסקאים היו מתאכסנים אצלה. הגעתי ללומז'ה בלילה ולא מצאתי את הדרך לאכסניה של חיה־ביילקה. פחדתי להסתובב ברחובות מפני אנשי העולם התחתון. מחוסר ברירה חזרתי לתחנת הרכבת. ישבתי בבית־הנתיבות כל הלילה עד אור הבוקר. היתה שם אחת מטורפת אשר בכתה ושרה כל הלילה, וכמה גויים שיכורים בני בלי בית, שמצאו להם מחסה בבית־הנתיבות. פחדתי להרדם והאחראי על התחנה הבטיח לי שישים לב שלא יאונה לי כל רע. איכשהו עבר הלילה ולמחרת יצאתי לסטביסק. זמן רב העלמתי את ההרפתקה שלי מהורי.

*

העליתי אפיזודות אחדות מזכרונות עיירתי מלפני יובל שנים, זכרונות שמחזירים אותי לימי נעורי ולעולם שנחרב ללא רחם. תשמשנה שורות אלה תרומה צנועה להנצחת הווי מלבב וחיים יפים שהיו ואינם עוד.

חמדה לוינוביץ

בנתיבי נעורים

מאז ומתמיד ניצבה בפני הנוער היהודי בגולה השאלה הקשה והמכרעת — „לאן?״ העיירה הקטנה בפולין היתה דלה באפשרויות ובאתגרים, בהיותה שקועה במסגרת חייה צרת־האופקים. בגיל 5 התחיל הילד היהודי ללמוד ב„חדר״, ולא מעטים בצאתם מן ה„חדר״ היו ידיעותיהם קלושות, והוריהם, שהיו ברובם עניים מרודים, מסרו אותם כשוליות לבעלי־מלאכה שונים ללמוד מקצוע מהמקצועות שהיו נפוצים בעיירה כגון: סנדלרות, חייטות, נגרות, פחחות וכד׳. חלק מהם השתלבו בעסקי הוריהם. המוכשרים שבילדים המשיכו את לימודיהם אצל המלמדים הטובים שבעיירה ומהם שגלו למקום תורה ללמוד ב„ישיבה״ הרחק מבית אבא־אמא.

משהגיעה בשורת התחיה הלאומית לעיירה, נשבה בה רוח אחרת, מרעננת. הכמיהה לציון, אותה ספגו בבית אבא, ב„חדר״ ובבית־המדרש — פרצה בשעת רצון זו בזרם עז ובלהט נעורים חיפשו דרך לפעולה ולהגשמה. כשהגיעה לעיירה הבשורה של הצהרת בלפור הציפה השמחה את כל תושבי העיירה, שראו בה אתחלתא דגאולה. ביום חורף נוח של חודש דצמבר 1917 הגיעה הבשורה. שלג דק ומלטף ריחף באויר ונמס בטרם נגע בארץ. ליד מועדון „התחיה״ (בפינת הבתים של קופלוביץ־ברמזון ליד הכביש בואכה שצ׳וצ׳ין) התאסף עם רב. על כסא עמד פלט (פלטיאל) רמיגולסקי ז״ל, בן הרב דמתא, ונשא נאום ציוני נלהב. אחר אסיפה רבת־עם בבית־המדרש ליווה הקהל, שבלט בו הנוער המבוגר, בשירה ובריקודים את הרב רמיגולסקי זצ״ל לביתו.

ניתן לומר שמאותו זמן החלה בסטביסק פעולה ציונית ענפה. מעל הבמה בבית־המדרש נישאו מדי פעם נאומים ציוניים ע״י ראשי העיר ושליחים מארץ־ישראל, שפקדו מזמן לזמן את העיירה, הלהיבו את הדמיון והמחישו את חלום שיבת־ציון המתגשם והולך בארץ האבות. נערכו מגביות ונוסף לכסף במזומנים תרמו רבים חפצים יקרי־ערך למען ארץ־ישראל הקמה לתחיה. הקופסה הכחולה של הקהק״ל התנוססה בגאון בכל בית יהודי ושימשה סמל לקשר הנפשי של היהודי לציון הנגאלת משממונה.

ברם, כל הפעילות הזאת לא היה בה כדי לענות לבעיותיו של הנוער המתבגר ולא של המבוגר יותר, אשר גמר את חוק לימודיו אצל טובי המלמדים שבעיר, ולא כל שכן של הילדים אשר גמרו את ביה״ס היסודי הפולני. העיירה לא נתברכה בבתי־אולפנא על־יסודיים ומי שחשקה נפשו בתורה צריך היה לנדוד למרחקים ורק לבודדים ניתנה האפשרות לכך ולהתמיד בדבר. כדי לא להוציא את הזמן לריק היו לומדים אצל מורים, שהיו באים לסטביסק לתקופה מסוימת ומרביצים תורה לקבוצות או ליחידים בשעורים פרטיים בשפה הפולנית.

בית־ספר זוטא עברי ראשון נוסד בסטביסק ע״י חנא מונדנשטין. כעבור זמן מה נעשה נסיון נוסף ע״י גדליה רובינשטיין ז״ל, שיסד „חדר מתוקן״, בו למדו יחד ילדים וילדות. לימים חזר מה„ישיבה״ משה גואלמן. משה, הציוני המסור

והנאמן ללשון העברית, שם לו למטרה קדושה להקנות את השפה החיה לנוער ולמבוגרים. הלימודים היו על טהרת הלשון העברית. פרט לבני נוער למדו אצלו גם בחורים מבוגרים, שנוסף לידיעתם בעברית שבכתב, שקנו אצל טובי המלמדים שבעיירה, ביקשו לרכוש גם את העברית המדוברת, דקדוקה וספרותה. כך העמיד משה גואלמן דור של יודעי עברית, שלא הכזיבו אותו גם בנודם למדינות הים. אחדים מהם, החיים בארה"ב, היו מחליפים מכתבים עם רבם ומורם הנערץ בעברית נאה, שנשתמרה אצלם במשך עשרות בשנים. אין זאת, שגירסא דינקותא לא בנקל תשתכח.

ברם, חרף כל הרצון הטוב לא היתה אפשרות מעשית לתת בסטביסק חינוך סדיר ומקיף, וההורים, שרצו להקנות תורה לילדיהם, לא היתה להם ברירה אלא לשלחם למקום תורה הרחק מביתם. התחנה הראשונה היתה לומז'ה, שם היתה גימנסיה יהודית־פולנית מיסודו של ד"ר גולדלוסט. מלומז'ה עברו ללודז' או לביאליסטוק ולבסוף לוילנה, ירושלים דליטא, בה התרכז רוב הנוער הלומד מסטביסק. חלק מהם למד בגימנסיה העברית „תרבות", חלק בגימנסיות היהודיות־פולניות (שהיו מוכרות ע"י הממשלה), אחד (יוסלה מונדנשטין) למד בבי"ס מקצועי, שנים בסמינריונים למורים — אחד בעברי ואחד ביידישאי — ששכנו כבוד בחצר אחת. רבים מהנוער הדתי למדו ב„ישיבות".

✱

כידוע פעלו באותה תקופה ברחוב היהודי תנועות נוער מכל גווני הקשת. ציוניות: החלוץ, החלוץ־הצעיר, השומר־הצעיר, השומר־הדתי, בית"ר ואחרות; ולא ציוניות — הנוער של ה„בונד" ושל המפלגה הקומוניסטית שפעלה במחתרת. רוב הנוער מסטביסק שלמד מחוץ לעיירה הצטרף להסתדרות „השומר־הצעיר", ומשחזר בתום לימודיו לסטביסק יסד במקום קן של „השומר־הצעיר".

משכנו של הקן היה בעליית־הגג שבבית משפחת ציבולקי הישן והעזוב, אשר לפני כן שימש לבעליו מקום לעיבוד שער־חזיר. המדרגות שהובילו לקומה השניה חרקו תחת רגלי הדורכים עליהן, ודומה היה שהן קורסות תחת כובד המשא של העולים ויורדים. בכל זאת „עמדו בכבוד בתפקידן".

קן „השומר־הצעיר" היה הארגון הראשון בסטביסק, שקלט את רוב הנוער והילדים שבעיירה. ילדים בני עשירים, שוליות בבתי־מלאכה, תופרות וחניכות וכן ילדי בית־הספר היסודי — לכולם היה קן „השומר־הצעיר" התוסס בית שהעניק להם תוכן, חמימות והכרת ערך עצמי. המפגשים לפעולות תרבות והבילויים בצוותא — בשירה ובריקודים — חילצום מהחדגוניות שבחיי העיירה הקטנה.

חברי הנהגת הקן היו עמוסים עבודה — ישיבות שוטפות, דיונים על נושאים מיוחדים, ניהול הפעולות היומיומיות, הכשרת מדריכים צעירים וכל כיוצא בזה. המצב הכספי של הקן היה על הרוב דחוק בשל ההוצאות המרובות וההכנסות המועטות. קישוט החדר נעשה בידי מתנדבים, ניקויו — לפי תור, לתאורה הביאו החברים פחיות נפט מהבית, אך לתשלום המסים למרכז התנועה בורשה, לשכר־דירה והוצאות אחרות — לא הספיקו המסים שניגבו רק מחלק מחברי הקן.

כדי לכסות את הגרעון הכרוני נערכו מזמן לזמן נשפיות ובין השאר הוגרלו בהן חפצים בעלי־ערך. יום אחד החליטה ההנהגה לערוך נשף ממש עם תכנית מגוונת. עצם ההחלטה להופיע על הבמה בצריף מכבי־האש ולמכור כרטיסים לקהל הרחב — היתה צעד נועז והטילה אחריות גדולה על המבצעים.

עבודת ההכנה חולקה בין מספר חברים — פלוני אירגן את המקהלה, אלמוני הכין קבוצת בנות מהשכבה הבוגרת בריקודים שונים, לפי „כוריאוגרפיה" מתוצרת עצמית. בנים לא העזו להצטרף לקבוצת הרקדנים, שכן איזה בן יעז להופיע כרקדן בריקודים דמויי באלט? הבעיה נפתרה בכך, שקבוצת בנות העזה להופיע לבושות כנערים. פלמוני קיבל עליו סידור העבודות הטכניות, הקשורות בעריכת נשף כזה. הגמול היה מלא. הנשף היה אחד המוצלחים ביותר בסטביסק. התכנית כללה שירי־ציון שהושרו במקהלה, הקראות שונות וריקודים נאים. אחד מריקודי הבנות ו„הבנים" הלהיב עד כדי כך את הצופים, ששעה ארוכה לא פסקו קריאות „הדרן" ו„הלהקה" ביצעה אותו ריקוד בשנית.

איתרע מזלו של השוה"צ בסטביסק ומנהל ביה"ס היסודי, אשר כרוב הפולנים היה אנטישמי ארסי, החל מצר את צעדיו ומחפש תואנות לחבל בקיומו. הוא הסתמך על האיסור שחל על ילדים בגיל בית־ספר יסודי להצטרף לארגון פוליטי. רק לארגוני ספורט ול„צופים", שהיו מקובלים מאוד בפולין, היה מותר להצטרף החל מגיל צעיר ביותר. אגב, הסתדרות הספורט הפולנית המפורסמת „סוקול" היתה ידועה ברוחה האנדקית־אנטישמית.

הסתדרות „השומר־הצעיר" הופיעה רשמית כהסתדרות של צופים יהודים עם אורינטציה על עליה לארץ־ישראל והיתה מוכרת ע"י השלטונות הפולניים. אך

קן השוה״צ בסטביסק היה, כאמור, לצנינים בעיני המנהל האנטישמי של ביה״ס היסודי. באחת מאסיפות המורים האשים אותי (באורח פורמלי שימשתי בביה״ס מורה לעניני דת לילדים היהודים, כפי שנדרש אז ע״י התקן של משרד החינוך בפולין; למעשה לימדתי את ילדי ישראל פרקים בהיסטוריה עברית) המנהל בפעילות פוליטית מזיקה, כלומר, קומוניסטית, שאני וחברי מקלקלים את מידותיהם של הילדים המתכנסים בקן השומר־הצעיר בערבים ושוהים בו עד שעות מאוחרות, שותים לשכרה ויוצאים לתרבות רעה. היה הכרח להזים את הדיבה המרושעת הזאת ולהוכיח, שהתכנסות הילדים בערבים בקן היא לשם לימוד השפה וההיסטוריה העברית.

לרוע מזלנו היה אותו יום חפשי מלימודים והמדריכים השתמשו בהזדמנות זו ויצאו עם מספר קבוצות נוער לטיול ליער הסמוך. בגמר אסיפת המורים מיהרתי באופניים ליער, העמדתי את המדריכים על מזימת המנהל והחזרנו את הילדים העירה בדרכים עקיפות ושלחנו אותם ישר לבתיהם.

קן השוה״צ הפיח רוח־חיים בעיירה. זכור לי ל״ג בעומר אחד, בו יצאו כל חברי הקן לטיול מאורגן ליער בדרך לקולנה. בעגלות הובל הציוד להקמת המחנה ומצרכי מזון ליום שלם, שחברים הביאו מבתיהם. זה היה יום־מחנה מסודר עם תכנית מגוונת. על מדורה הוכנו תבשילים ונערכה ארוחה משותפת, לפי מיטב המסורת השומרית. הושמעו הרצאות על המשמעות ההיסטורית־לאומית של ל״ג בעומר והיו גם שירה וריקודים. לפנות ערב חזר הקן העירה, כשכל קבוצה צועדת בקצב נאה על דגלה ושרה שירי ציון. חברי הקן הקיפו את כיכר העיר מארבעת צדדיה עד שהגיעו לקן. המונים עמדו בצדי הדרכים וקידמו את פני החוזרים בתשואות. ישראל־אלי שפירא הצטער. לוא ידע — אמר לי — שכך נחזור הביתה, היה מקדם את פנינו בפרחים.

מרכז השוה״צ קיים בעיירתנו כינוס של סניפי המחוז. ביום קיץ אחד התכנסו „שומרים" מכל הערים והעיירות הסמוכות והעיר המתה מנוער עליז ותוסס, שהתבלט בתלבושת החאקי הנהוגה בהסתדרות נוער זו. הכינוס נערך ביער סוקוליחה ונמשך יום תמים. ניהל אותו קובה (יעקב) ריפטין.

כל שליח מארץ־ישראל שהיה בא לעיירה היה מבקר בקן השוה״צ, מבלה עם הנוער ומספר על הנעשה בארץ ועל בנינה. החברים מהשכבות הבוגרות היו פעילים ב„גדוד למען הקהק״ל", שבראשו עמד פנחס מייזנר ז״ל. פעם בחודש היו זוגות מבקרים בבתים ומריקים את הקופסות הכחולות, שהיו מצויות בכל בית יהודי, כעני כעשיר. היהודים הקדימו את פני הזוגות באהדה. בין התורמים היו גם שהוסיפו לסכום שהצטבר בקופסה, אם הוא נראה להם מועט מדי.

קן השוה״צ פעל יחסית זמן ממושך בעיירתנו, אך במרוצת הזמן התחילה פעילותו דועכת והולכת. גרמה לכך העובדה שלנוער הבוגר לא נשקף כל עתיד בעיירה וכל שיכול התחיל מחפש דרך לצאת למרחב. שערי הארץ היו כמעט סגורים ומאין אפשרות לעלות לארץ התחילו חותרים להגר לכל מקום שנראתה אפשרות לכך. בשנות העשרים המאוחרות היתה ההגירה לארה״ב, פרט לאיחוד משפחות, כמעט בלתי אפשרית ובודדים בלבד הצליחו להבקיע להם דרך לארץ הזהב ולקנדה הסמוכה. בעלי האמצעים, ואלה היו מעטים, יצאו לצרפת או

או לבלגיה לעבוד ולהמשיך בלימודים. הבחורה היחידה שהצליחה באותה תקופה להגיע לארץ כתיירת ל„מכביה" הראשונה, שנערכה ב־1932, ולהשאר בה היא נחמה ביז'ונסקי (לבית קוטון). משעזבו את העיירה רוב חברי ההנהגה של קן השוה"צ פסקה הפעילות בו. הקבוצה הבוגרת פתחה סניף של „החלוץ הצעיר" בתקוה שבאמצעותו יצליחו לעלות לארץ, אך „החלוץ הצעיר" התקיים בסטביסק זמן מועט בלבד.

*

אחד המוסדות החשובים בסטביסק היתה הספריה. היו בה ממיטב הספרות היידית וכן ספרים בעברית, מקוריים ותרגומים, לרוב מהספרות הקלאסית העולמית. בספריה היה גם מדור של ספרים עבריים לילדים ולנוער. רוב הנוער בעיירה ידע לקרוא עברית והספריה היתה מקור־לא־אכזב לצמאים למלה העברית ובמיוחד לצעירים ולקטנים, שהתבשמו מריחם של ספרים כ„זכרונות לבית דוד", „עכסה בת כלב" ודומיהם וכן מ„אהבת ציון" ו„אשמת שומרון" למאפו ועוד.

הקוראים היו משלמים תשלום חדשי בתורת דמי־שימוש לקריאה בספרים, אך ההכנסה ממקור זה לא הספיקה כדי לרכוש ספרים חדשים, לשלם שכר־דירה, לכרוך את הספרים שנקרעו מרוב שימוש וכיו"ב. האמצעים הדרושים להוצאות הגדולות יחסית של הספריה הושגו ע"י עריכת נשפיות עם תכנית מגוונת. בין השאר הוגרלו בהן חפצים בעלי־ערך, שנתרמו ע"י תושבי העיר, ובראש וראשונה ע"י בעלי החנויות. את הספריה ניהלה ועדה מיוחדת בראשותו של פנחס מייזנר ז"ל. משלא הספיקו גם הכנסות אלה לכסות את כל ההוצאות, החליטה הועדה להשיג אמצעים ע"י עריכת הצגה של ממש. הדבר נדון בהרחבה בקבוצת המבוגרים, שהיו נושאי התרבות וההשכלה בעיירה, והוחלט לגשת לפעולה.

משפחת משה זילברשטין השתקעה בעיירה לאחר מלחמת העולם הראשונה, משנפטר ראש המשפחה שכיהן כרב באחת העיירות בליטא. משה היה הבן הבכור; הבן השני, ישראל, עסק תקופה קצרה בהוראה לבני הנוער; הבת הבכירה פרומקה נישאה לאהרון־אליעזר ז"ק; הבת הצעירה חיי־קה למדה בסמינר היידישאי למורים בוילנה והיתה לאחר מכן מורה בהרובישוב לאחר שנישאה לבן יקיר באותה עיר. בית זילברשטין היה בית ועד לנוער המבוגר והמתבגר, שא. א. ז"ק שימש להם מעין מנהיג רוחני. ההצעה על הצגת מחזה נדונה בועדה, שבראשותה עמד א. א. ז"ק, ושאר חבריה היו מ. זילברשטין, פנחס מייזנר, יוסל מונדנשטין ואחרים. הפור נפל על המחזה „גאט, מענטש און טייוול" ליעקב גורדין, לפי הצעתו של מ. זילברשטין, אשר ביים את המחזה עם קבוצת חובבים בליטא ואף שיחק בו את תפקיד „השטן". הוא גם נבחר לבמאי המחזה אצלנו.

הצגה של חובבים היתה דבר נדיר בעיירה. מימי ילדותי זכור לי שהמבוגרים הציגו את המחזה „יענקל דער שמיד" (יעקב הנפח) לדוד פינסקי. ההצגה התקיימה באסם הגדול של אחד האיכרים העשירים שבעיירה. לנו, הילדים, היתה הכניסה אסורה בתכלית האיסור, והיטב חרה לי כאשר למחרת סיפרה לי גיטלה חברתי, שהתגנבה לאסם וראתה את ההצגה.

קיץ 1926, השנה בה סיימו רבים את לימודיהם בוילנה. יום אחד הוזמנו, קבוצת בחורים ובחורות, לישיבה בביתה של משפחת זילברשטין, בה נמסר לנו על ההחלטה להציג את המחזה של גורדין ולשתפנו במשחק. ההכנות החלו בקריאת המחזה. המנחה והפרשן הספרותי היה א. א. ז"ק. הרצאות שלמות השמיע באזנינו על תוכן המחזה ועל האספקטים החברתיים שבו. הוא השתתף בכל חזרה כמשקיף והיה מבקר בקפדנות כל פרט שנראה לו בלתי מושלם במשחק שלנו ומבהיר כל ענין שסבר כי עדיין אינו נהיר לנו די הצורך, ולא נלאה להסביר ולחזור ולהסביר עד שידענו את תפקידינו על בורים.

על קפדנותו של א. א. ז"ק תעיד העובדה הבאה: בעת ההצגה הנסיונית הראשונה, שנערכה על קרשי הבמה בצריף הגדול של מכבי־אש ימים ספורים לפני הצגת הבכורה, פנה אלינו א. א. ז"ק ואמר: „קינדערלאך, שמא אינכם בטוחים עדיין בתפקידיכם שעליכם למלא? אם כך, מוטב שנדחה את מועד ההצגה לשבועיים־שלושה, נלמד יותר עד שנרד לעומקם של דברים. ככל שתרגישו יותר את תפקידיכם ותבינו אותם, כן תגיעו ליתר שלמות במשחק". ואכן, עבדנו בהתלהבות ובמסירות עד כלות הנפש. עשינו לילות כימים בחזרות בלתי פוסקות. ואם כי כל אחד מילא את תפקידו במלוא יכולתו, היינו רועדים לשמע הערותיו — שמא בכל זאת איננו מוכנים עדיין למבצע גדול ורציני זה ראשון בחיינו.

היחיד בתוכנו שהיה לו בטחון עצמי היה מ. זילברשטין. וזאת, כפי שכבר באמר, משום שזה לא היה משחקו הראשון. ואכן, הוא גילם בכשרון את תפקיד „השטן" והדביק אותנו בבטחונו ובמשחקו החפשי. את התפקידים האחרים גילמו: קפלן, יוסלה מונדנשטין, ישראל מורוס, גוצ'ה מורוס, פייגל ניזבדוביץ, גיטל כ"ץ וכותבת השורות האלה. הרשל רובינשטיין היה הלחשן, אעפ"י שכולם ידעו היטב את תפקידיהם בעל־פה.

הצגת הבכורה התקיימה בא' דחול המועד סוכות תרפ"ז. הצריף הענק היה מלא מפה לפה. רבים התדפקו על הדלתות וחזרו כלעומת שבאו מאין מקום פנוי. הצלחת ההצגה עלתה על כל המשוער והקהל גמל לנו בתשואות סוערות. למחרת בערב התקיימה הצגה שניה — דבר שעוד לא קרה בעיירתנו, שכן מעולם לא הצליחה להקה כלשהי — ולהקות שונות היו באות לסטביסק — להציג אותו מחזה פעמיים, ערב אחר ערב.

א. א. ז"ק היה נפעם ונרעש מגודל ההצלחה. לא איכזבנו אותו. למותר להוסיף שכולנו היינו מאושרים והשמחה עברה על גדותיה, שבאה לידי ביטוי בשירה אדירה שפרצה מפינו בגמר ההצגה, בהיותנו עוד מאחורי הקלעים. גם ההכנסה משתי ההצגות לא הכזיבה. הספריה רכשה ספרים חדשים וקהל הקוראים המגוון נהנה ממבחר הספרים הגדול שנוסף לה.

*

שנות ה־30. האנטישמיות בפולין גאתה והלכה מיום ליום והיהודים התחילו מרגישים יותר ויותר שהקרקע נשמטת מתחת רגליהם. רבים מתושבי העיירה,

בראש וראשונה בעלי־מלאכה ובעלי עסק קטנים, שוב לא ראו בפולין עתיד להם ולבניהם וגבר רצונם לעלות לארץ. אך הסרטיפיקטים המעטים שהואילה ממשלת הוד מלכותה לתת לסוכנות היהודית הוקצבו בעיקר לחלוצים שעברו תקופת הכשרה ממושכת בחוות ההכשרה. (אגב, קבוצת חלוצים אחת עשתה את הכשרתה בחוותו של היהודי דננברג, ששכנה בדרך לכפר הקיט חמילעיוא, דרך משנית לא־סלולה לקולנה). היו גם סרטיפיקטים, שניתן היה להשיג תמורת תשלום גבוה, אולם רוב המשפחות, שהיו מעוטות־יכולת, לא יכלו לעמוד גם בתשלום זה וגם בהוצאות הנסיעה. יצא שמשפחות ספורות בלבד עלו לארץ (שנים קודם לכן עלתה קבוצה מסניף „החלוץ", שנוסד בסטביסק ב־1922 לערך) בדרכים שונות תוך התגברות על קשיים ללא ספור.

אחד מאלה היה ר' יעקב לב (ליפ) ז"ל. תלמיד חכם היה, איש תמים וירא שמים, ענו בהליכותיו וצנוע בדרך חייו. שעות אחדות ביום היה עושה בחנות הקטנה לדברי סדקית, אחת מ־6 החנויות שהיו בבנין הצמוד לגדר אשר הקיפה את חצר הכנסיה, ועוזר לאשתו בניהול העסק הדל. מידידי משפחתנו היה. יום אחד הופיע בביתנו והודיע שבא להיפרד מאתנו, הולך הוא לארץ־ישראל — אמר. סיפרו עליו שהלך מעיר לעיר ומארץ לארץ, כדי לקיים את הנאמר — כי אין ארץ־ישראל נקנית אלא ביסורים.

לימים, אחרי עלייתי לארץ, ביקרתי אצל ר' יעקב פעמים מספר וכתמיד היה טוב־לב, ענותן וישר־דרך. ספר הספרים היה תמיד פתוח לנגד עיניו לקיים את הכתוב „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, והגית בו יומם ולילה.."

*

כשחלף הזמן ופתרון לא נראה באופק, תקף היאוש רבים וטובים ומאין מיצא עברו למחנה הקומוניסטים, שעד אז היתה השפעתו מזערה בעיירה. בן־לילה הפך סניף „החלוץ הצעיר" לסניף קומוניסטי. ברם, גם התכחשותו לרעיון הציוני מתוך יאוש לא עמד לו לנוער היקר הזה ביום עברה.

היום המר והנמהר לא אחר לבוא וגורלם של יהודי העיר הוכרע לשבט משפלשו גייסות היטלר לפולין. אנשים, נשים וטף, למדנים ומשכילים, אנשי עמל ונוער תוסס, שנפשו יצאה להימנות עם בוני הארץ, תלמידי „חדרים" ותלמודי־תורה; נשים עמלות, סבתות, אמהות צעירות ותינוקות שאך נולדו — כולם ניספו בשואה מידי הגרמנים בסיועם הפעיל של אנשי העיירה וסביבתה הלא־יהודים, שרצחו, שרפו והשמידו את בני עמנו בדם קר ובנפש חפצה.

בין קהילות קדושות בפולין, גדולות וקטנות, נכרתה גם העיר היהודית סטביסק. המעטים שמילטו את נפשם עם הצבא האדום, שנסוג מחלק זה של פולין עם הפלישה הנאצית, מתו ברובם בערבות סיביר, לשם הוגלו ע"י השלטונות הסובייטיים. מתי מספר בלבד הצליחו להימלט מגיא־ההריגה ומצאו את דרכם למולדת.

חמדה לעווינאָוויטש

יוגנט־שטעגן

דאָס קליינע שטעטל אין פוילן האָט צוליב אירע באַגרעניצטע מעגליכקייטן אוועקגעשטעלט פאַר דער יידישער יוגנט די פראַגע — וואוהין? ייִנגלאַך האָבן אין עלטער פון 5 יאָר אָנגעהויבן לערנען אין „חדר". דערוואַקסענע קינדער פון אָרימע היימען האָבן די עלטערן געשיקט זיך לערנען אַ פאַך ביי פאַרשידענע בעלי־מלאכות, ווי שניידעריי, שוסטעריי, סטאָלעריי א.ד.ג. פעאיקע קינדער פלעגן לערנען ביי די בעסטע מלמדים אין שטעטל און שפּעטער פאָרן לערנען אין אַ ישיבה ווייט פון דער היים.

די נייע ווינטן, וואָס האָבן גענומען בלאָזן ווען עס איז דערגאַנגען קיין סטאַוויסק די בשורה פון דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג, האָבן ממש אָפּגעפרישט די יידישע יוגנט. דאָס לעכצן און בענקען נאָך ציון, וואָס האָט דורות לאַנג געדרימלט אין יידישע הערצער, האָבן זיך מיט אַמאָל ווי דערוועקט פון אַ לאַנגן שלאָף און די יוגנט האָט גענומען זוכן וועגן ווי דעם דורות לאַנגן חלום צו פאַרווירקליכן. ווען אין שטעטל איז אָנגעקומען די בשורה פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָט אַ שטורמישע כוואַליע פון פרייד פאַרפלייצט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. עס איז געווען אַ מילדער ווינטער־טאָג, אַ דינער שניי איז געפאַלן און איז זיך צוגאַנגען אין דער לופט נאָך איידער ער האָט דערגרייכט די ערד. נישט ווייט פון „התחיה" פאַריין האָבן זיך ספּאָנטאַן פאַרזאַמלט הונדערטער יידן. אויף אַ שטול איז געשטאַנען פלט (פלטיאל) רעמיגאָלסקי, דעם רב׳ס זון, און געהאַלטן אַ פייערדיקע ציוניסטישע רעדע. אין יענעם טאָג איז פאַקטיש געלייגט געוואָרן דער יסוד פאַר אַ פאַרברייטערטער ציוניסטישער טעטיקייט. נאָך דער ערשטער ציוניסטישער מאַסן־פאַרזאַמלונג אין בית־מדרש האָט מען דעם רב רמיגאָלסקי זצ״ל אהיים געפירט אונטער אַ חופה באַגלייט מיט טענץ און געזאַנג. מ׳האָט גלייך פּראָקלאַמירט אַ קאַמפּיין פאַר א״י. יידן האָבן זיך באַשטייערט, ווער מיט געלט, ווער מיט זילבערנע לייכטער, ווער מיט ביזשוטעריע. די ווייס־בלויע קרן־קיימת פּושקע איז געהאַנגען כמעט אין יעדן יידישן הויז, דינענדיק אַלס סימבאָל פונעם אייביקן בונד וואָס פאַראייניקט דאָס יידישע פאָלק מיט ארץ־ישראל וואָס לעבט אויף פון דאָסניי.

די דאָזיקע ציוניסטישע טעטיקייט איז אָבער נישט געווען גענוג צו פאַר־ענטפערן די פּראָבלעמען פון דער דערוואַקסענער יוגנט, וואָס האָט נישט געזען קיינע אויסזיכטן זיך צו באַשעפטיקן מיט קאָנסטרוקטיווער אַרבעט, און אויך נישט פאַר די קינדער וואָס האָבן געענדיקט די פאָלקס־שול. אין סטאַוויסק איז נישט געווען קיין מיטל־שול און ווער עס האָט געוואָלט פאָרטזעצן לערנען האָט געמוזט פאַרלאָזן די היים און פאָרן אין ווייטע שטעט. אויף זיך צוגרייטן צו ווייטערדיקע לימודים האָט מען זיך געלערנט ביי פאַרשידענע לערערס, וועלכע זיינען געקומען קיין סטאַוויסק זוכן פּרנסה. די לער־שפּראַך איז געווען פויליש.

די ערשטע קליינע העברעאישע שולע האָט געגרינדעט חנא מאָנדענשטיין.

שפעטער האָט דער מלמד רובינשטיין געעפנט א „חדר מתוקן", אין וועלכן עס האָבן צום ערשטן מאָל אין סטאַוויסק געלערנט יינגלאך מיט מיידלאך צוזאַמען. אינצווישן איז צוריקגעקומען קיין סטאַוויסק פון דער ישיבה משה גאָעלמאַן. משה ג. האָט זיך געשטעלט אלס ציל צו פארשפרייטן די העברעאישע שפראך צווישן די גרעסערע קינדער און יוגנט. עס האָבן ביי אים אויך געלערנט דערוואַקסענע בחורים, תלמידים פון די בעסטע מלמדים, וואָס צו זייערע ידיעות אין עברית שבכתב האָבן זיי אויך געוואָלט דערווערבן די לעבעדיקע העברעאישע שפראך און זיך באַקענען מיט דער נייער העברעאישער ליטעראַטור. משה גאָעלמאַן האָט פאַקטיש אויפגעשטעלט אין סטאַוויסק א דור פון העברעאיסטן. אייניקע פון זיי, וואָס לעבן אין אמעריקע, פלעגן אים אפט שרייבן בריוו אין א זעלטן שיינעם העברעאיש. ווייזט אויס אז משה גאָעלמאַנס תורה האָט ביי זיי געשלאָגן אזעלכע טיפע וואָרצלען, אז דאָס העברעאישע לשון איז ביי זיי פארבליבן פריש און לעבעדיק ביזן היינטיקן טאָג.

ווי געזאָגט האָבן די יוגנטליכע וואָס האָבן געוואָלט פאָרטזעצן לערנען געמוזט פארלאָזן סטאַוויסק. צוערשט איז מען געפאָרן קיין לאָמזשע לערנען אין דער יידיש־פוילישער גימנאַזיע פון ד"ר גאָלדלוסט, און פון דאָרט זיינען זיי זיך צופאָרן, ווער קיין לאָדזש, ווער קיין ביאַליסטאָק און צום סוף קיין ווילנע, וואו עס האָט זיך צולעצט קאָנצענטרירט דער גרעסטער טייל פון דער לערנענדיקער יוגנט פון סטאַוויסק. א טייל האָט געלערנט אין דער העברעאישער גימנאַזיע „תרבות", א טייל אין די יידיש־פוילישע גימנאַזיעס, אין דער פאַך־שול און אין העברעאישן און יידישן לערער־סעמינאַר, וועלכע האָבן זיך געפונען אין זעלבן הויף. א טייל יינגלאך האָבן געלערנט אין ישיבות.

✶

ווי באַקאַנט איז אין די 20־ער און 30־ער יאָרן די יידישע יוגנט אין פוילן געווען אָרגאַניזירט אין פארשידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. די סטאַוויסקער יוגנט איז אין אָנפאַנג געווען פארבונדן מיטן „החלוץ" און דער גרעסטער טייל פון זיי האָט אין די פריע 20־ער יאָרן עולה געווען קיין ארץ־ישראל; די יינגערע, די וואָס האָבן זיך שפעטער צוריקגעקערט קיין סטאַוויסק נאָכן פארענדיקן די מיטל־שולע, האָבן געגרינדעט אין שטאָט א קן פון „השומר־הצעיר", אן וועלכן עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן כמעט אלע יוגנטליכע און שול־קינדער פון שטעטל.

אין א גרויסן צימער אויפן צווייטן שטאָק פון ציבולקיס אלט־פארלאָזטן הויז — האָט זיך געפונען דער קן פון השומר־הצעיר. די טרעפלאך וואָס האָבן געפירט צום בוידעם־שטיבל האָבן געסקריפעט און זיך געבויגן אונטער דער לאַסט פון ארויף־און־אראָפּ־גייענדיקע. ס'האָט זיך געדאַכט אז אָט־אָט ברעכן זיי זיך איבער, דאָך האָבן זיי אויסגעהאַלטן און דערפילט זייער אויפגאַבע.

פאַקטיש איז דער „השומר־הצעיר" געווען די ערשטע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט ארומגענומען דעם גרעסטן טייל סטאַוויסקער קינדער און יוגנטליכע. קינדער פון רייכע היימען און יינגלאך האַנטווערקער, שניידערקעס און זייערע לערן־

מיידלאַך, שול־קינדער — זיי אַלע האָט די דינאַמישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע געגעבן א אינהאַלט, א וואַרימקייט, און געשטאַרקט דאָס געפיל פון אייגן־ווירדע. דאָס צוזאַמענטרעפן זיך ביי דערציעריש־ציוניסטישער אַרבעט און דאָס פאַרברענגען צוזאַמען אין געזאַנג און טענץ האָט באַרייכערט און פאַרטיפט דאָס קליין־שטעטלש מאָנאָטאָנע לעבן.

די אָנפירנדיקע חברים זיינען געווען באַלאָדן מיט אַרבעט ווי: אָפטע זיצונגען צו פלאַנירן די דערציאונגס־אַרבעט פאַר די פאַרשידענע קבוצות און אַנדערע טעטיקייטן. די שווערסטע פּראָבלעם איז געווען דאָס באַלאַנסירן דעם בודזשעט. מ׳האָט טאַקע אַליין גערייניקט דאָס צימער, געבראַכט בלעכלאַך נאַפט פון דער היים פאַר די נאַכט־לאַמפּן, אָבער צו דעקן דעם מאָנאַטליכן אָפּצאָל דער צענטראַלע אין וואַרשע, צאָלן דירה־געלט און דעקן אַנדערע הוצאות — אויף דעם אַלעם האָט נישט געקלעקט די מאָנאַטליכע זעלבסט־באַשטייערונג פון די חברים, ווייל נישט אַלע זיינען געווען בכוח דאָס צו צאָלן.

כדי צו דעקן דעם כראָנישן דעפיציט האָט מען פון מאָל צו מאָל אויפגעפירט אַזוי גערופענע „אָוונטן" מיט א לאָטעריע פון פאַרשידענע ווערט־זאַכן און טענץ. איינמאָל האָט די הנהגה באַשלאָסן אויפפירן א מער ערנסטן אָוונט, און דערצו אין גרויסן זאַל פון די פייער־לעשער — דאָס אַליין איז געווען א געוואַגטער שריט פאַרבונדן מיט א גרויסער פאַראַנטוואָרטליכקייט. דאָך האָט מען געוואַגט. מ׳האָט די אַרבעט פאַרטיילט צווישן עטליכע חברים — איינער האָט צוגעגרייט דעם כאָר, א צווייטער האָט געלערנט א גרופּע מיידלאַך פון דער עלטערער שיכט פאַרשידענע טענץ לויט אייגענער „כאָרעאָגראַפיע" א.א.וו. יינגלאַך האָבן זיך אין די טענץ נישט באַטייליקט, באַזונדערס ווען עטליכע פון זיי האָבן געטראָגן א באַלעט־כאַראַקטער. בלית ברירה האָבן עטליכע מיידלאַך זיך פאַרשטעלט פאַר יינגלאַך און אויסגעפּילט זייערע ראָלן.

דער אָוונט איז געווען זייער דערפאָלגרייך. איבערהויפּט האָט אויסגענומען איינער פון די טענץ און דאָס פּובליקום האָט מיט אומאויפהערליכע אַפּלאָדיסמענטן געצוואונגען די „באַלערינעס" צו ווייזן דעם נומער נאָכאַמאָל.

דער השומר־הצעיר איז געווען אָנערקענט דורך דער פּוילישער רעגירונג אַלס סקויט־אָרגאַניזאַציע. דער פאַרוואַלטער פון דער אָרטיקער פאָלקס־שולע, א באַוואוסטער שונא־ישראל, האָט אָבער נישט געקענט פאַרטראָגן וואָס די יידישע שול־קינדער זיינען אָנגעשלאָסן אָן השומר־הצעיר. די פּוילישע רעגירונג האָט פאַרבאָטן קינדער זאָלן זיין אנגעשלאָסן אָן פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, עס זיינען נאָר געווען דערלויבט ספּאָרט און סקויט־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זיינען געווען זייער פאַרשפּרייט אין פּוילן און אַרומגענומען דעם גרעסטן טייל פון די פּוילישע קינדער און יוגנט. אגב, די גרעסטע פּוילישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „סאָקאָל" האָט געטראָגן אן ענדעקיש־אַנטיסעמיטישן כאַראַקטער.

ווי געזאָגט איז דער השומר־הצעיר אין סטאַוויסק געשטאַנען ווי א ביין אין האַלז פון פּוילישן שול־דירעקטאָר, ביז ער האָט איינמאָל דעם ענין געבראַכט פאַרן לערער־ראַט וואו ער האָט מיך, אַלס רעליגיע־לערערין פאַר די יידישע קינדער אין דער פּוילישער פאָלקס־שולע, עפנטליך באַשולדיקט אין שעדליכער

פּאָליטישער טעטיקייט (ביי אים האָט עס געהייסן קאָמוניסטישע טעטיקייט, וואָס איז געווען אין פוילן שטרענג פארבאָטן). ער האָט מיך אויך באשולדיקט, אז איך פיר אראָפּ די קינדער פון גלייכן וועג, האלטנדיק זיי ביז שפּעט אין דער נאכט אין קן און שיכור צוזאמען מיט זיי. עס איז נישט לייכט געווען אָפּצוּווענדן די רשעות'דיק־נארישע באשולדיקונג און אויפווייזן אז די קינדער לערנען אין די אָוונטן העברעאיש און יידישע געשיכטע.

מעשה שטן איז פונקט דאן געווען א פרייער טאָג פון לערנען און די קינדער מיט זייערע מדריכים האָבן געמאכט אן אויספלוג אין וואלד. נאָך דער לערער־פארזאמלונג בין איך שנעל אוועק אויף א וועליסאפעד אין וואלד און דורך הינטער־וועגן האָבן מיר די קינדער צוריקגעבראכט אין שטאָט און זיי אהיימגעשיקט.

איך געדענק א ל״ג בעומר, ווען דער קן איז אוועק אויף א גאנצן טאָג אין וואלד אין דער ריכטונג פון קאָלנער וועג. אויף עטלעכע וועגענער האָט מען געבראכט פּראָוויאנט און געפראוועט א „יום־מחנה" מיט אלע פיטשעווקעס. פארנאכט האָבן די קינדער ארייננעמארשירט אין שטאָט, יעדע קבוצה מיט איר פאָן, זינגענדיק העברעאישע לידער, מאכנדיק א הקפה ארום דעם מארק ביז

צום קן. דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען אין גאַס און עמפּפאַנגען די מאַרשירנדיקע שומרים מיט פרייד און אַפּלאַדיסמענטן. ישראל־אלי שפּירא ז״ל האָט זיך געערגערט: „וואָלטן מיר געוואוסט וועגן דעם אין צייט — האָט ער מיר געזאָגט — וואָלטן מיר אייך עמפּפאַנגען מיט בלומען".

איין זומער האָט די צענטראַלע פון השומר־הצעיר אין פּוילן איינגעאָרדנט אין סטאַוויסק א ראַיאָן־צוזאַמענפאָר. פון אַלע אַרומיקע שטעט און שטעטלאַך זיינען זיך צונויפגעקומען מאַסן „שומרים" אין זייער חאַקי־אוניפאָרם. דער צוזאַמענפאָר איז פאָרגעקומען אין סאָקאָליכער וואַלד און געדויערט א גאַנצן טאָג. ער איז אָנגעפירט געוואָרן דורך יעקב ריפּטין.

די עלטערע חברים פון קן זיינען געווען אָנגעשלאָסן אן „גדוד למען הקהק״ל" און דער מורשה איז געווען פּנחס מייזנער ז״ל. איינמאָל אין חודש פלעגן פאַרלאַך „שומרים" גיין פון הויז צו הויז אויסליידיקן די קרן־קיימת פּושקעס.

נאָך עטליכע יאָר פּרוכטבאַרער טעטיקייט האָט זיך אָנגעפאַנגען די ירידה פון השומר־הצעיר אין סטאַוויסק. חברים וועלכע זיינען געווען אין דער הנהגה האָבן נישט געזען קיין צוקונפט אין שטעטל. די טויערן פון ארץ־ישראל זיינען געווען כמעט הערמעטיש געשלאָסן, האָט מען געזוכט מען זוכן אַנדערע לענדער וואו צו עמיגרירן. בלויז איינצעלנע האָבן דורכגעבראָכן די עמיגראַציע־באַגרענצונגען אין אַמעריקע און קאַנאַדע, אַנדערע זיינען אוועק קיין פראַנקרייך און בעלגיע. נחמה קטן — היינט ביעזשונסקי — איז געווען די איינציקע וועמען ס׳איז געלונגען צו פאָרן אלס „טוריסטין" צו דער ערשטער „מכביה", וואָס איז פאָרגעקומען אין ארץ־ישראל אין 1932, און איז שוין פאַרבליבן אין לאַנד אומלעגאַל מיט אַסך אַנדערע אַזעלכע „טוריסטן". ווען דער גרעסטער טייל פון דער השומר־הצעיר אָנפירערשאַפט איז זיך צופאָרן, האָט זיך די טעטיקייט אין קן פאַלשטענדיק אָפּגעשטעלט. די מיטעלע שיכט האָט געגרינדעט א סניף פון „החלוץ־הצעיר", האָפנדיק אַזוי אַרום צו האָבן א מעגליכקייט עולה זיין קיין ארץ־ישראל, אָבער דער סניף האָט לאַנג נישט עקזיסטירט.

✶

די ביבליאָטעק איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע אינסטיטוציעס. עס זיינען אין איר געווען ביכער פון דער בעסערער יידישער און העברעאישער ליטעראַטור, ווי אויך איבערזעצונגען פון דער וועלט־ליטעראַטור. אין ביבליאָטעק איז אויך געווען א אָפּטיילונג פון העברעאישע ביכער פאַר קינדער און יוגנטליכע, וואָס די מערהייט פון זיי האָט געלייענט העברעאיש.

דער חודש־אָפּצאָל פון די לייענער האָט נישט געקלעקט אויפצוהאַלטן די ביבליאָטעק, צו קויפן נייע ביכער, פאַרריכטן די אַלטע, באַצאָלן דירה־געלט א.א. הוצאות וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיטן אויפהאַלט פון דער ביבליאָטעק. צו שאַפן פאָנדן צו דעקן די אַלע באַדערפענישן פלעגט די יוגנט אָרגאַניזירן „אָוונטן" מיט פאַרשידנאַרטיקע פּראָגראַמען. ווען די „אָוונטן", אין וועלכע עס איז אויך געווען א לאָטעריע פון פאַרשידענע ווערטזאַכן, וואָס א סך האָבן

געשאַנקען צו דעם צוועק, האָבן נישט אַריינגעבראַכט די נויטיקע הכנסות, האָט די ביבליאָטעק־פאַרוואַלטונג, מיט פנחס מייזנער בראש, באַשלאָסן אויפצופירן אַ ערנסטע פאָרשטעלונג לטובת דער ביבליאָטעק.

ווען משה זילבערשטיינס משפחה האָט זיך באַזעצט אין סטאַוויסק נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז זייער הויז געוואָרן אַ מין בית־ועד פון דער מיטעלער און עלטערער יוגנט פון שטעטל און איר גייסטיקער מנהיג איז געווען אהרון־אליעזר ז״ק.

דער פאָרשלאָג צוגרייטן אַ פאָרשטעלונג איז באַהאַנדלט געוואָרן דורך אַ קאָמיסיע מיט אהרון־לייזער ז״ק בראש און אַקטיווער מיטאַרבעט פון משה זילבערשטיין, פנחס מייזנער, יאָסעלע מאַנדעלשטיין אא. לויטן פאָרשלאָג פון משה זילבערשטיין האָבן זיי אויסגעקליבן אויסצופירן גאָרדינס פּיעסע „גאָט, מענטש און טייוול״. די פּיעסע האָט משה זילבערשטיין שוין געהאַט אויפגעפירט מיט אַ גרופּע ליבהאָבער נאָך זייענדיק אין ליטע. ער האָט זי אויך רעזשיסירט.

אַ פאָרשטעלונג פון ליבהאָבער איז געווען אין שטעטל אַ זעלטענע געשעעניש. פון מיין קינדהייט געדענק איך, אַז אַ גרופּע פון דער עלטערער יוגנט האָט אַמאָל אויפגעפירט „יענקל דער שמיד״ פון דוד פּינסקי. די פאָרשטעלונג איז פאָרגעקומען אין אַ גרויסן שפּייכלער, וואָס זיי האָבן געדונגען ביי אַ רייכן פּויער. פאַר אונז קינדער איז געווען שטרענג פאַרבאָטן זען די פאָרשטעלונג. דערפאַר האָט מיר שטאַרק פאַרדראָסן ווען מיין חבר׳טע גיטעלע כ״ץ האָט מיר צומאָרגנס דערציילט, אַז זי האָט זיך אַריינגעגנב׳עט ביינאַכט אין שפּייכלער און געזען די פאַרבאָטענע פאָרשטעלונג.

איך בין געווען באַזונדערס נייגעריק צו זען ווי אונזער לערערין, מעליטאַ סלוצקאַ, איינע פון די בעסטע ציטוויייליקע לערערס וועלכע זיינען געווען ביי אונז, אַ יידישקע וואָס האָט קיין וואָרט יידיש נישט געקענט ריידן, וועט אויספירן די פרויען־הויפּט־ראָל אין דער פּיעסע. זי פלעגט טאָג און נאַכט אַרומגיין איבערן צימער און חזרן אויסווייניק איר ראָל, וואָס מ׳האָט ספּעציעל פאַר איר אָנגעשריבן מיט לאַטיינישע אותיות. אין דער צייט פון איר „שטודירן״ די ראָל האָט מיט אונז געלערנט איר מאַן. ווי געזאָגט איז מיר נישט געלונגען די פאָרשטעלונג צו זען, נאָר ווי איך האָב געהערט האָט זי אויסגעפירט איר ראָל מיט גרויס דערפאָלג.

זומער 1926 איז געווען דאָס יאָר, ווען אַסך פון דער יוגנט האָט געענדיקט די גימנאַזיע אין ווילנע און צוריקגעקומען אַהיים. אַ טייל פון אונז האָבן באַקומען אַן איינלאַדונג אין הויז פון משה זילבערשטיין און דאָרט האָט מען אונז פאָרגעלייגט זיך באַטייליקן אין דער פאָרשטעלונג. די פאָרבערייטונגען האָבן זיך אָנגעהויבן מיטן לייענען די פּיעסע. דער אינטערפּרעטאַטאָר און ליטעראַרישער יועץ איז געווען, נאַטירליך, אַ. אַ. ז״ק. ער האָט געהאַלטן פאַר אונז גאַנצע פאָרטראָגן וועגן אינהאַלט פון דער פּיעסע און באַלויכטן אירע געזעלשאַפטליכע און סאָציאַלע אַספּעקטן. ער פלעגט בייזיין ביי יעדער רעפּעטיציע און שטרענג קריטיקירן יעדן פּרט אין די ראָלן, וואָס האָט זיך אים אויסגעוויזן אַז מיר אינטערפּרעטירן נישט ריכטיק. ער פלעגט נישט מיד ווערן ווידערמאָל און נאָכאַמאָל

באמערקן און אויפקלערן ביז דער ענין האָט זיך אים אויסגעוויזן איז אונז אינגאנצן קלאָר.

וועגן א.א. ז״ק׳ס שטרענגע פאָדערונגען קען דינען פאָלגענדער פאַקט: ביי דער ערשטער גענעראַל־פּראָבע אויף דער בינע, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין גרויסן באראק פון די פייער־לעשער געציילטע טעג פאר דער פאָרשטעלונג, האָט זיך צו אונז געווענדעט א. א. ז״ק מיט די ווערטער: „קינדערלאַך, אויב איר זייט נאָך נישט גענוג זיכער אין די ראָלן וואָס איר דאַרפט אויספירן, איז כדאי אָפּלייגן די פּרעמיערע אויף א 2—3 וואָכן. וואָס מער איר וועט פאַרשטיין דעם אינהאלט און אייערע ראָלן — אַלץ בעסער וועט איר זיי אויספירן״. מיר האָבן געלערנט און געארבעט מיט התלהבות, יעדער האָט אריינגעלייגט אין זיין ראָלע זיין גאנץ וועזן, כדי זי אויספירן ווי אמבעסטן, דאָך האָבן מיר געציטערט הערנדיק אהרן־לייזערס באמערקונגען. אין הארץ האָט זיך אריינגעכאַפּט א ספק: אפשר זיינען מיר טאַקע נאָך נישט גרייט צו אזא ערנסטן עפנטליכן אויפטריט?

משה זילבערשטיין איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט זיך געפילט זיכער. עס איז דאָך נישט געווען זיין ערשטער אויפטריט אויף דער בינע. ער האָט טאַקע אויסגעצייכנט אויסגעפירט זיין ראָל אלס „שטן״ און האָט נישט וויניק געווירקט אויף אונז מיט זיין פרייקייט און התלהבות׳דיקן שפּילן. די מיטשפּילער זיינען געווען: קאַפּלאַן, יאָסעלע מאָנדענשטיין, ישראל׳קע מאָרוס, גוטשע מאָרוס, פייגל ניעזוואדאָוויטש, גיטל כץ און איך. הערשל רובינשטיין איז געווען דער סופליאָר.

די פּרעמיערע איז פאָרגעקומען דעם ערשטן טאָג חוה״מ סוכות תרפ״ז (1926). דער גרויסער באראק איז געווען איבערפולט, אסך זיינען געשטאנען הינטער די פאַרמאַכטע טירן מיט דער האָפנונג אפשר וועט זיך דאָך געפינען א פרייער פּלאַץ. די פאָרשטעלונג האָט געהאט א קאָלאָסאַלן דערפאָלג, און איז באשאָנקען געוואָרן מיט שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן. אויפצומאָרגנס איז פאָרגעקומען א צווייטע פאָרשטעלונג — א זאַך וואָס האָט נאָך אין סטאַוויסק נישט פּאַסירט. אסך טרופּעס פלעגן גאַסטראָלירן אין שטעטל און קיינער פון זיי איז נישט געלונגען שטעלן א פּיעסע מער ווי איינמאָל.

א. א. ז״ק איז געווען אויסער זיך פון פרייד — מיר האָבן אים נישט ענטוישט. עס איז איבעריק צו זאָגן, אז מיר אלע זיינען געווען ממש גליקליך. נאָך דער פאָרשטעלונג האָבן מיר הינטער די קוליסן געזונגען און געטאנצט פון פרייד. אויך די הכנסה פון די 2 אָוונטן איז געווען צופרידנשטעלנד. די ביבליאָטעק האָט זיך באַרייכערט מיט פיל ביכער און די לייענער האָבן געהאט א נייעם גרויסן אויסוואל פון דער יידישער און העברעאישער ליטעראטור, ווי אויך איבערזעצונגען.

✶

אין די 30־ער יאָרן, מיטן אויפשטייג פון אנטיסעמיטיזם אין פוילן, האָבן יידן דערפילט אז די ערד ברענט אונטער זייערע פיס. א סך האָבן געוואָלט עולה

זיין קיין א״י, נאָר בלויז דינע שפּארונקעס האָבן זיך פון מאָל צו מאָל געעפנט אין די געשלאָסענע טויערן. דאָס ביסל סערטיפיקאַטן וואָס די מאנדאט רעגירונג האָט ארויסגעגעבן זיינען אין פּאלעסטינע־אמט געווען פארזיגלט אויף זיבן שלעסער, בלויז געציילטע האָבן זוכה געווען צו קריגן א סערטיפיקאט, דער עיקר חלוצים וואָס האָבן דורכגעמאכט א לאנגיעריקע הכשרה אין פארשידענע הכשרה־פארמס אין פוילן, צווישן זיי אויך אין פריצישן הויף פון משפחה דענענבערג — א שוואָגער פון ישראל־אלי שפירא — וואָס זיין גוט איז געווען ביים זייטיקן וועג צו קאָלנע. ס׳איז כדאי צו באמערקן, אז דענענבערג איז געווען איינער פון די וויניקע יידן, וועמען די פּוילישע מאכט האָט דערלויבט דערווערבן ערד און ענטוויקלען א פארם. כמעט אלע וואָס האָבן געשטרעבט צו פאָרן קיין א״י זיינען געווען צו אָרעם צו באצאָלן פאר א סערטיפיקאט און אויך האָבן אויף רייזע־הוצאות. געציילטע פרויען מיט זייערע קינדער איז געלונגען פאָרן צו זייערע מענער, וועלכע זיינען מיט פארשידענע אומוועגן געקומען קיין ארץ־ישראל.

איינער פון זיי איז געווען ר׳ יעקב ליפ (לב). ר׳ יעקב ליפ איז געווען א תלמיד־חכם, א איש־תם און ירא־שמים, וואָס האָט געפירט אן עניוותדיק און צניעות׳דיק לעבן. אפאָר שעה אין טאָג פלעגט ער שטיין אין זיין געוועלבל, איינע פון די 6 קרעמלאך וואָס האָבן זיך געפונען אין מויער נעבן קלויסטער, וואו ער פלעגט העלפן זיין פרוי פירן דאָס אָרים גראָשעדיקע געוועלבל.

ר׳ יעקב איז געווען אונזערער א הויז־פריינד. אין א געוויסן טאָג איז ער געקומען צו אונז און א זאָג געטאָן: איך בין געקומען זיך געזעגנען. ער גייט קיין ארץ־ישראל — האָט ער געזאָגט. שפּעטער האָט מען דערציילט, אז ר׳ יעקב איז טאקע געגאנגען פון שטאָט צו שטאָט און פון לאנד צו לאנד און אזוי ארום מקיים געווען דעם מאמר — אז ארץ־ישראל דערגרייכט מען נאָר דורך יסורים.

קומענדיק אין לאנד האָב איך געהאט די זכיה אים צו באזוכן איניקע מאָל. ווי געוויינליך איז ער תמיד געווען גוט־הארציק, עניוות׳דיק און יושר׳דיק. דעם ספר־הספרים האָט ער שטענדיק געהאלטן אָפן און געלערנט כמעט אָן אויפהער, טאקע ווי עס שטייט געשריבן — לא ימוש מפיך.

✶

יאָרן זיינען אוועק. נישט זעענדיק קיין אויסוועג, האָבן זיך אסך פון די יוגנטליכע מיאש געווען און אריבער צו די קאָמוניסטן, וועלכע זיינען ביז דאן געווען אין שטאָט א גאנץ קליינע גרופּע. דער גאנצער סניף פון „החלוץ הצעיר״ איז אין איין טאָג אריבער צו דער קאָמוניסטישער פארטיי. אָבער אויך די אילוזיע איז זיי נישט בייגעשטאנען אין טאָג פון שווערן גזר־דין.

דער ביטערער טאָג האָט זיך דערנענטערט און אויף דער יידישער קהילה אין סטאַוויסק איז נגזר געוואָרן אומקום. 1942 איז געווען דאָס גורל־יאָר פאר די סטאַוויסקער יידן. אלט און יונג, קינד און קייט, ברויזנדע יוגנט — אלע זיינען ווי שעפסן צוריסן געוואָרן דורך די נאצי־וועלף מיט דער אקטיווער באטייליקונג פון די גוים פון שטעטל און פון די שכנות׳דיקע דערפער.

אזוי איז פארשניטן געוואָרן די יידישע שטעטעלע סטאַוויסק און אָפּגעמעקט געוואָרן צוזאמען מיט אנדערע יידישע קהילות פון דער פוילישער ערד. די ווייניקע וואָס זיינען אנטלאָפן מיט דער צוריקטרעטנדיקער רויטער ארמיי, נאָכדעם ווי היטלער האָט דערקלערט קריג דעם ראטנפארבאנד — זיינען אומגעקומען אין סיביר, וואו זיי זיינען פארשיקט געוואָרן. בלויז געציילטע האָבן זיך געראטעוועט פון סאָוועטישן גיהינום און קראנקע און נידערגעשלאָגענע אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל.

הווי ודיוקנאות

שטייגער
און פּאָרטרעטן

הרב חיים־לייב ברנשטין

שבת בסטביסק

(זכרונות מימי הילדות)

מתנה יקרה נתן הקב״ה לעמו ישראל — השבת. והמתנה נתקבלה על־ידי העם כולו בשמחה רבה. ביחוד גדולה היתה שמחת השבת בעיירות היהודיות.

על שני דברים מוכן היה יהודי לעבוט חפצי ביתו: לשלם שכר־לימוד למלמד ולהכין את השבת בכבוד והדר.

כל ימות השבוע נהנה יהודי מזיוה של שבת. עד יום ג׳ בשבוע חש עוד את טעמה הערב של השבת שעברה, וביום ד׳ התחיל מכין את עצמו לקראת השבת הבאה. ביום חמישי בשבוע כבר הוחל בהכנסת השבת לתוך הבית, כגון: אפיה, בישול, ניקוי הבית וסידורו ופיזור חול טרי על הרצפה. ביום ששי בבוקר, בצאתך לרחוב היהודי, כבר נתבשמת מניחוחם של מאכלי השבת שנדף מכל בית.

ההכנות לשבת דמו להכנות לחתונה. ביום ששי אחרי־הצהרים נהרו אבות וילדיהם אל בית־המרחץ ובידיהם דלי ומטאטא־זרדים וחבילת לבנים תחת בית־שחיים — לכבוד שבת.

אמהות רחצו בחפזון את הילדים הקטנים וחפפו את ראשיהם והלבישום בגדי שבת, כדי לא לאחר חלילה קבלת שבת ההדורה.

ובנטות השמש מערבה הופיע ר׳ יואל־דוד, שמש בית־הכנסת הגדול, במקלו העבה ברחוב היהודי ובקול רווי שמחה וחגיגיות הכריז: „יהודים, הכונו לבית־הכנסת!״ ומשאך נשמע קול הבאס שלו סגרו החנוונים את חנויותיהם ובעלי־המלאכה את סדנאותיהם והאוכלוסיה היהודית כולה התחילה מכינה את עצמה לקבלת שבת המלכה.

התחנה הראשונה של ר׳ יואל־דוד היתה בקרבת המרחץ. אין לתאר את המהומה והבהלה שאחזה באותו רגע את המתרחצים. משם המשיך לרחובות העיירה האחרים וההכרזה ששבת קודש ממשמשת ובאה הדהדה מקצה העיר ועד קצה.

כבמטה־קסם חלפו טרדות השבוע והדאגות נגוזו כלא היו. שבת־קודש הגיעה. אבות וילדיהם לבושים בגדי שבת ובפנים זוהרים נהרו בשמחה לבתי־כנסיות ובתי־מדרשות להקביל את פני שבת המלכה.

בבית־המדרש הגדול, בו התפללו הרב דמתא ופני העיר; בבית־הכנסת הגבוה בעל ארון־הקודש המפואר; בשני בתי־המדרש — של חברת ק״ס, בו התפללו הלמדנים, ובתלמוד־תורה — בית תפילתם של אנשי „עמך״ — בכולם הפיצו מנורות ה„לוקס״ והנרות הדולקים בנברשות הארד העתיקות אור נגוהות. והיהודים הזוהרים משמחה מרגישים בעליל את הנשמה היתרה הממלאה כל אתר ואתר באורה ובשמחה. ברינה וצהלה מקבלים היהודים את פני השבת מלכתא.

והבית היהודי מה טיבו? נקי ומסודר, מקושט ונוצץ, מפיץ הוא אורה וחמימות על סביבותיו. על השולחן פרושה מפה צחורה, שתי חלות קלועות מכוסות בצניעות במפית של שבת, ובפמוטות מהבהבות להבות הנרות, עליהם ברכה האם, המפיצות קרני רזי דשבת בכל פינות הבית. מאכלי השבת מפיצים את ניחוחם ומגרים את התיאבון.

האב בא מבית־הכנסת ומברך את בני הבית ב„שבת שלום" עליזה. הילדים מתיצבים בשורה ומצפים לברכת האב. בעינים מפיקות דבקות מניח האב את ידיו על ראשי הילדים ומברכם בברכה המסורתית „ישימך אלוקים כאפרים וכמנשה, כשרה, רבקה, רחל ולאה".

סיים לברך את הילדים, פוסע האב בפסיעות מדודות על פני הבית ומקבל ב„שלום עליכם" את מלאכי השלום, שליווהו בדרכו מבית־הכנסת לחיק המשפחה ומסיים ב„אשת חיל מי ימצא".

והאם — מי יכירנה? שוב אין משק־בית, חלפו הלאות והטרדה של עומס העבודה והדאגה; גזו סימני העמל והיגע; התנדפו אף ריחות המליחים והזפת המלווים אותה בכל ימות השבוע.

יושבת האם מרוצה, זוהרת, הדורה בצניעות בבגדי השבת שלה. בידה ה„קרבן־מנחה" ושפתיה לוחשות דומם את תפילות השבת ותחינותיה. חדורה חדוה פנימית והכרת תודה להשי"ת, נחות עיניה על בעלה ועל ילדיה הרכים, היושבים מסביב לשולחן השבת „כשתילי זיתים".

לאחר שבעלה קידש על היין ונטל את ידיו, תגיש אל המסובים את מאכלי השבת הטעימים. בין מנה למנה שר האב את זמירות השבת והילדים מלווים אותו בקולותיהם הרכים והערבים כבמקהלה.

שבת קודש היום ובכל בית יהודי שורה השכינה...

הרב חיים־לייב בערנשטיין

שבת אין סטאוויסק

(זכרונות פון די קינדער־יארן)

גאָט האָט געגעבן דעם יידישן פאָלק א טייערע מתנה — שבת. די מתנה איז אויפגענומען געוואָרן פון גאנצן פאָלק מיט שמחה. באזונדערס איז געווען גרויס די פרייד פון שבת אין די קליינע יידישע שטעטלעך.

צוליב צוויי זאכן האָבן יידן זיך פאר׳משכנ׳ט: צו באצאָלן דעם מלמד שכר־לימוד און צו פייערן שבת וואָס שענער און בעסער.

א גאנצע וואָך האָט מען געלעבט מיטן כוח פון שבת. ביז דינסטיק האָבן יידן געצויגן זייער חיות און געפילט דעם זיסן טעם פון פארגאנגענעם שבת, און מיטוואָך האָט מען שוין אנגעהויבן זיך גרייטן צום קומענדיקן שבת.

דאָנערשטיק האָט מען שוין אָנגעהויבן „אריינברענגען" דעם שבת אין שטוב אריין: באקן, קאָכן, ראַמען, רייניקן און אויסשיטן אויפן פּאָל פרישן זאמד. דער ריח ניחוח פון שבת׳דיקע מאכלים האָט זיך שוין געלאָזט שפּירן פרייטיק אינדערפרי אין דער יידישער גאס.

יידן פלעגן זיך גרייטן צום שבת ווי צו א חתונה. טאטעס מיט קינדער זיינען געגאנגען פרייטיק נאָכמיטאג אין מרחץ אריין מיט א שעפעלע, א בעזימל און א פעקעלע פרישע וועש אונטערן אָרעם — לכבוד שבת.

מאמעס האָבן אין איילעניש געצוואָגן און געוואשן די קינדער און שנעל זיי אָנגעטאָן די שבת׳דיקע בגדים, כדי חלילה נישט פארשפעטיקן אויפצונעמען דעם שבת־קודש וואָס דערנענטערט זיך מיט זיין הדרת׳דיקער מלכות׳דיקייט.

אז די זון האָט זיך גענומען זעצן האָט דער שול־רופער, ר׳ יואל־דוד, גענומען זיין גראָבן שטעקן און שטאָלץ גערופן: „יידן אין שול אריין!" ווי נאָר זיין באסאָווע שטימע איז געהערט געוואָרן האָט מען אלץ אוועקגעלייגט און זיך גענומען גרייטן גיין אין שול אריין.

זיין ערשטע סטאציע איז געווען נעבן מרחץ. עס איז נישט צו באשרייבן די מהומה וואָס איז דאָרטן געוואָרן ווען מען האָט דערהערט ר׳ יואל־דוד׳ס רוף. פון דאָרט איז ר׳ יואל־דוד אוועק צו די אנדערע גאַסן פון סטאַוויסק, אָנזאָגנדיק יעדן איינעם אז דער הייליקער שבת קומט אָן. קרעמער האָבן גענומען ארויסשטופּן די פארשפּעטיקטע קונים, מען האָט פארהאַקט טיר און טויער — עס איז שוין שבת!

די וואָכעדיקע דאגות און זאָרגן זיינען מיטאמאָל ווי פארשוואונדן. דער הייליקער שבת איז געקומען. טאטעס מיט קינדער, אויסגעפוצטע מיט ליכטיקע פּנים׳ער, גייען אין די שולן און בתי־מדרשים מקבל שבת זיין.

אין גרויסן בית־מדרש, וואו עס דאַוונט דער רב מיט די פּני העיר, אין דער הויכער שול מיטן פּרעכטיקן ארון־קודש, אין די 2 בתי־מדרשים — חברה ק״ס פון די לומדים און תלמוד־תורה פון עמך — אומעטום זיינען אָנגעצונדן די גרויסע בליץ־לאָמפּן און אין די אנטיקע הענג־לייכטערס ברענען ליכט. אומעטום לייכט און שיינט. די שטראַלנדיקע יידן פילן באשיינפערליך ווי די נשמה־יתרה פארשפּרייט איר ליכט און פייערליכקייט. אין יעדער שול און בית־מדרש איז מען מקבל שבת ברינה ושמחה.

ווי זעט אויס די יידישע היים? אויפגעראַמט, אויסגעפוצט, אלעס בלאנקט און גלאנצט, פול מיט ליכט און ווארעמקייט. דער טיש געדעקט מיט א בלאַנק־ווייסן טישטוך, צוויי געפלאָכטענע חלות ליגן צניעות׳דיק צוגעדעקט און אין די שבת׳דיקע לייכטער פלאַטערן די פלעמלעך פון דער מאמעס געבענטשטע ליכט און פאר־שפּרייטן סודות־דיקע שטראַלן אין אלע ווינקעלאַך. די ריחות פון די שבת׳דיקע מאכלים לאָזן זיך שפּירן און רייצן דעם אפּעטיט.

דער טאַטע קומט פון בית־מדרש מיט א ברייטן און פריילאכן „גוט שבת". די קינדער שטעלן זיך אויס אין דער ריי לויטן עלטער און ווארטן אז דער טאַטע זאָל זיי בענטשן. מיט פארדבקות׳דיקע אויגן לייגט דער טאַטע ארויף צערטליך זיינע הענט אויף די קינדערשע קעפּעלאַך און בענטשט יעדעס קינד מיט דער

טראדיציאָנעלער ברכה „ישימך ה׳ כאפרים וכמנשה, כשרה, רבקה רחל ולאה״.
געבענטשט די קינדער שפרייזט דער טאטע איבער דער שטוב און זינגט „שלום עליכם״ צו די מלאכים וואָס האָבן אים באגלייט און פארענדיקט מיט „אשת חיל מי ימצא״.

די מאמע — ווער קען זי דערקענען? אויס הויזווירטשאפט, נישט מער פארהאָרעוועט, פארשמאיעט און אויפגערעגט פון שווערן לעבנס־לאסט; נישט מער פארשמירט פון דער ארבעט; אוועק זיינען אויך די משונה׳דיקע ריחות פון הערינג און סמאָלע.

זיצט די מאמע א צופרידענע, א צעשטראלטע, צניעות׳דיק אויסגעפוצט אין אירע שבת׳דיקע בגדים. דעם קרבן־מנחה סידור האלט זי אין האנט און שעפטשעט שטיל די תפילות און תחינות פון קבלת שבת. דורכגעדרונגען מיט אינערליכער פרייד און דאנקבארקייט צו גאָט קוקט זי אויף איר מאן און אויף די שיינינקע קינדערלאך, וואס זיצן ארום טיש „כשתילי זיתים״.

נאָך קידוש און נטילת־ידים דערלאנגט זי די געשמאקע שבת׳דיקע מאכלים און פאָטראוועס. צווישן איין געריכט און צווייטן זינגט דער טאטע הארציק די שבת׳דיקע זמירות. די קינדער האלטן אים אונטער און זינגען מיט ווי א כאָר.
עס איז שבת קודש, יעדע יידישע שטוב איז א מלוכה...

פסח קאפלאן ז״ל

דער רב און דער חזן

(א ביסל משפחה־כראָניק)

דער חזן בנימין נח האָט זיך ארומגעקוקט אין שטעטל און דערפילט תיכף עפעס א פרעמדקייט און ניט־היימלאכקייט. דוכט זיך, די זעלביקע יידן און פאָרט אביסל אנדערש. ניט קיין חסידים, דאַוונען נוסח אשכנז, לערנען א בלאט גמרא, ריידן יידיש ניט פארצויגן, ווי אין טיף פוילן, — אָבער פאָרט איז דער קלאנג און די אינטאָנאציע פון די ווערטער אנדערש ווי אין דער ליטע. א ווייכקייט ליגט אין זייער מויל ווי זיי וואָלטן גערעדט צוזינגענדיג מיטן טראָפּ, און זיין טרוקענע און שארפע אויסשפראך רופט ארויס ביי זיי א מין קעלט און אָפּגעווייטערטקייט. אין גאנצן שטעטל איז נישט געווען נאָך איינער, וואָס זאָל ריידן מיט זיין האַרט־ליטווישן יידיש־לשון און אים האָט עס אויסגעזען ווי ער וואָלט פארבלאָנדזשעט ערגעץ אויף א אינזל. קיין פריינט און קיין נאָענטן מענטשן האָט ער דאָ אויך ניט געהאט האָט ער זיך געשפירט עלנט, פאראיינזאמט.

איינגיכן האָט ער זיך ארומגעזען, אז אויך זיין איינציקער פריינט און באשיצער, דער רב ר׳ לייבעלע, זיצט אליין אויך ניט פעסט אויף זיין טראָן, איז ארומגערינגלט מיט שונאים.

פאַרוואָס איז עס אַזוי געווען? בנימין נח האָט מסתּם פאַרשטאַנען די סיבה, ער האָט אָבער וועגן דעם שפּעטער קיינמאָל ניט גערעדט.

ר׳ לייבעלע איז געווען אַ גרויסער למדן, קלאָר אין ש״ס און פּוסקים, און פרום אָן פּניות. נאָך היינט געפינט זיך ביי זיין אייניקל אין ביאַליסטאָק, ר׳ יעקב מאיר ראַקאָווסקי, דער ש״ס, אין וועלכן ער האָט געלערנט און וואָס איז אויף די ראַנדן אָנגעפּיקעוועט מיט זיינע הגהות, געשריבן מיט דראָבנינקע אותיותלאַך, פון וועלכע ס׳קוקט אַרויס, ווי מ׳פאַרזיכערט, זיין געוואַלדיקע בקיאות און חריפות. אָבער אין זיין פאַמיליע האָט זיך געהאַט אריינגעכאַפּט דער מאָדערנער גייסט. זיין זון אַבטשע (אברהם אבא ראַקאָווסקי), וואָס איז דאַמאָלס נאָך געווען אַ בחור ביים טאַטן אין שטוב, האָט געלערנט תנ״ך און דקדוק, אַריינגעקוקט אין די קליינע ספרימלאַך און געהאַט אַ שם פאַר אַ משכּיל. דאָס, וואָס דער רב גופא האָט ליב געהאַט דעם חזן פאַר זיינע שיינע מליצה־בריוו וואַרפט אויך אַ געוויסן שיין אויף זיינע אינטימע נייגונגען.

פון אָפּגעריסענע ווערטער וואָס האָבן זיך אַרויסגעכאַפּט ביי באַלעבאַטים ביים דאַווענען, האָט בנימין נח געדרונגען, אַז אַרום דעם רב הערשט אַ קאַלטע אַטמאָספערע און אַמאָל האָט זיך אים געדוכט, אַז ס׳ווערט אין דער שטיל עפּעס געפּלאַנעוועט קעגן ר׳ לייבעלען...

שטעטלשע יידן פלעגן בכלל גאַנץ אָפט ליב האָבן צו ריידן שטיל, סודותדיק, אַרומקוקנדיק זיך, צו קיינער הערט ניט. ס׳איז נאָענט צום פּרייסישן גרענעץ און אין שטעטל פלעגט מען אָפט רעדן וועגן די פּרייסישע שטעטלאַך עלק (ליק) און יאָהאַנעסבורג, אָפּנעמען גרוסן פון יענער זייט. אין יענער צייט, נאָכן דורכפאַל פונם אויפשטאַנד, האָט זיך פאַרשטאַרקט דער איבערלויף פון פּוילישע יונגוואַרג איבערן גרענעץ און וועגן דעם האָבן יידן אויך מסתּם געהאַט גענוג צו סודען זיך... אָבער אין שטעטל האָבן זיך אַרומגעדרייט „אָביעזדטשיקעס״, אַזוינע זעלנער מיט גרינע לאַמפּאַסן, וועלכע פלעגן האָבן אַ טבע אַריינקוקן אַ מענטשן אין די אויגן און זייער בליק פלעגט שטעכן און אַרויסרופן אַ ציטער. דאָס האָט בנימין נח שוין אין די ערשטע טעג געמוזט באַמערקן און האָט דעריבער מסתּם ניט געלייגט קיין אַכט דערויף, וואָס מ׳האָט זיך געסודעט אויך וועגן רב און וואָס אַמאָל האָט עס אויסגעזען אַז אויך אַנטקעגן אים, דעם ניי אָנגעקומענעם חזן־שוחט, האַלט מען זיך פון דערווייטנס...

האָט דער חזן געטאָן דאָס זייניקע, זיך געגרייט צו זיין „דעביוט״ אין די ערשטע ימים־נוראים, צונויפגעקליבן עטלאַכע יינגלאַך־העלפערלאַך און איינ־געזונגען מיט זיי אַ פּאָר זאַכן, אַ באַזונדער „שטעל״ געגעבן דעם באַס, פּייוול דעם רופא, אַ הויכער געלער יונגערמאַן, מיט לאַנגע אָפּגעקראַכענע ברעמען, וואָס האָט געדאַרפט אין יעדן ניגון אַריינפירן זיין גראָבן „באָם־באָם־באָם״ און „טאָם־טאָם־טאָם״. און גרויס הנאה האָט ער געהאַט, דער חזן, ווען ער פלעגט זיצן אין די אָוונטן אין שטוב מיט די זינגערלאַך אַרום טיש, און מיט זיין צוברומען האַלטן דעם טאָן און דערביי זיך צוהערן, ווי אין דרויסן איז דער פענצטער באַלאַגערט מיט נייגעריקע און ס׳גייט דאָרט אַ לוסטיגע גערייידעריי. אַז ער וועט יום־טוב אין שול אויסנעמען איז ער געווען זיכער.

און אזוי איז טאקע געווען. ביי זיינע מוספים אין דער גרויסער שול האָט זיך געשאפן עפעס א מאָדנע היימישקייט צווישן אים מיטן עולם, אלע צוימען זיינען פארשוואונדען, יידן האָבן געדאוונט מיט הארציקער געבראָכנקייט און דער חזן האָט די דאָזיגע שטימונג געשאפן.

אָבער דעם צווייטן טאָג ראש־השנה, באלד נאָכן דאוונען, איז געשען עפעס אזוינס, ווי א דונער וואָלט אים אויפן קאָפ געפאלן.

ווי נאָר דער חזן מיט די משוררימלאך האָבן אָפגעזונגען דעם „היום תאמצנו", ווען דער עולם האָט אראָפגעוואָרפן די עטרות פון די טליתים פון די קעפ אויף די אקסלען און האָבן געקוקט ארום זיך מיט אויפגעהייטערטע פנימער, האָט זיך אויפן בימה באוויזן יענקל דער זעלנער, א הויכער ייד מיט א ווילדער שווארצע באָרד מיט א מעשענעם בלעכל אויפן הארצן, האָט געהייסן דעם שול־שמש, בערל־וועלוול א קלאפ טאָן מיטן ברעטל אין קישעלע, און האָט נאָכדעם, האלטענדיק א פאפיר אין האנט, געמאָלדן, אז דאָס איז א באפעל פון לאָמזשער גובערנאטאָר. דאָ ווערט געזאָגט אָט וואָס: צו דער מאכט זיינען דערגאנגען זיכערע ידיעות, אז דער רב, לייב ראקאָווסקי, האָט אין דער שטיל אונטערגעהאלטן פארבינדונגען מיט די פוילישע „מיאטעזשניקעס", דעריבער ווערט פאראָרדנט, ער זאָל אין משך פון 24 שעה פרייוויליג פארלאָזן די שטאָט, אניט וועט ער געשמידט ווערן אין קייטן און איינגעזעצט ווערן אין תפיסה.

אין שול איז אנטשטאנען א שטורעם. ר׳ לייבעלע, וועלכער האָט געדאוונט אין דער ווינקל־שטאָט, ביים ארון־קודש, איז תיכף ארומגערינגלט געוואָרן דורך פריינט, צווישן זיי אויך בנימין נח דער חזן, אנדערע מתפללים זיינען געשטאנען אין גרופקעס און געשמועסט. איבערן געמורמל האָט געשוועבט עפעס ווי א דריקנדיקער סוד. ביסלאכווייז איז מען זיך פאנאנדערגעגאנגען, און דער חזן וואָס איז געווען אפגעשוואַכט פונם מוסף, איז געגאנגען מיט אונטערגעהאקטע קני, געפילט, ווי ס׳וואָלט זיך געוואקלט דער באָדן אונטער אים...

יאָרנלאנג נאָכדעם האָט מען אין שטעטל ניט אויפגעהערט ריידן וועגן יענער אויסטערלישער פאסירונג, קינדער האָבן עס פון די מאמעס געהערט און איינער דעם אנדערן איבערדערציילט. און ווייטער האָט זיך די מעשה אזוי געצויגן: אין דערזעלביקער נאכט האָט ר׳ לייבעלע זיך איינגעפאקט און אוועק פון שטאָט, צוזאמען מיט זיינע בני־בית, און אויף מאָרגן, צום גדליה, האָט מען זיך דערוואוסט, אז די גאנצע מעשה מיטן גובערנאטאָרס פאפיר איז געווען אן אָנשטעל פון עטלאכע באלעבאטים, חסידישע רעדל־פירערס, וואָס האָבן געוואָלט פטור ווערן פונם רב און האָבן אויסגעקליבן דעם דאָזיגן וועג איבערצושרעקן אים מיט א כלומרשטן באפעל פון דער מאכט...

בנימין נח האָט זיך געפילט ווי אן אונטערגעשאָסענער, זיין איינציגער אָנשפאר איז שוין ניטאָ, און וואָס וועט זיין מיט אים אליין? ווער ווייסט, אויף וואָס דידאָזיקע יידן וועלן נאָך פעאיק זיין אויך לגבי אים?

און די נאָענטע טעג האָבן באוויזן, אז זיין שרעק איז ניט געווען קיין אומזיסטער. חול המועד סוכות איז אין שטעטל פאָרגעקומען אן אסיפה פון גבאים וועגן דער פראגע פון א נייעם רב און אויך וועגן כשרות.

וואָס שייך דער לעצטער פראגע, האָבן די גבאים איינגעפונען, אז אייך שוחט, וואָס איז נאָך אויך פארנומען מיט חזנות איז וויניק, מ׳האָט דעריבער באשטעטיגט פאר א צווייטן שוחט א חסידישן יונגנמאן ר׳ לייזער פון ראדזשילאָווע. דערביי זאָלןביידע שוחטים שעכטן דווקא צוזאמען, איינער אָן דעם אנדערן זאָל ניט טאָרן האלטן דעם חלף...

ווי נאָר דער באשלוס איז אָנגענומען געוואָרן, האָט מען תיכף געשיקט רופן דעם נייעם חזן, בנימין נח, און אים געהייסן אונטערשרייבן א צעטל, אז ער איז מסכים אויף א צווייטן שוחט און אז ער וועט גיין צוזאמען מיט יענעם אין שעכטהויז און שעכטן נאָר אין יענעמס אָנוועזנהייט.

א געבויגענער און געבראָכענער האָט בנימין נח אונטערגעשריבן דעם צעטל, ווי ער וואָלט איבער זיך אליין א פסק־דין געחתמעט.

פאר א רב איז שפעטער באשטימט געוואָרן ר׳ מאיר נח לעווין, דערזעלביגער, וואָס איז נאָכדעם געווען ווילנער שטאָט־מגיד און אין א סך יאָרן ארום — רב אין ניו־יאָרק, אמעריקע.

אברהם בן איסר חלופוביץ ז״ל

„תפילה זכה" בפוריטה

על דרך המלך בין סטביסק לקולנה, 5 ק״מ מסטביסק, השתרע על אורך של קילומטר וחצי משני צדי הכביש, הכפר פוריטה, בו גרו 12—10 משפחות יהודיות. עיסוקים שונים היו ליהודי פוריטה. חלק התפרנס ממלאכה, חלק ממסחר ואחדים עבדו את האדמה. ברם, מבחינה רוחנית היוו חלק של הקהילה היהודית בסטביסק. נולד בן זכר — הכניס אותו לבריתו של אברהם אבינו מוהל מסטביסק; צריך היה לשחוט עוף — הביאוהו אל השוחט בסטביסק; בשאלת כשר וטריפה וכן בדין־תורה — פנו אל הרב דמתא של סטביסק; ואשה שנזדקקה לטבילה היתה מקיימת את המצוה במקוה של סטביסק.

דומני שלא אטעה בקביעתי, שאם היהודים העירוניים חיו בגלות, היתה שבעתיים קשה גלותם של היהודים הכפריים. הראשונים חיו לפחות בתוך עמם, בסביבה המיוחדת שלהם, בעוד שהיהודי הכפרי חי בלב לבה של הגלות, והיא, הגלות, שרתה ממש בביתו.

בטורים הבאים ברצוני לספר מעשה שהיה, אירוע שהתרחש בערב יום־כיפור תרע״ה (1914) בכפר פוריטה. הייתי אז בן שמונה. הדבר התחיל עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ביום חמישי בשבוע, יומיים לפני שבת חזון. בקולנה התקיים בכל יום חמישי יריד ואילו ביום חמישי ההוא, בשעה שש לפנות ערב, הופיעו כרזות על הקירות. רקען היה אדום ואותיותיהן שחורות. בכרזות הללו הובא לידיעת האוכלוסיה כי פרצה מלחמה בין רוסיה לבין גרמניה, וכי כל החיילים שבמילואים, עד גיל 40, חייבים להתיצב בשבת חזון במרכז הגיוס

בלומז׳ה. רבה היתה המהומה והזעקה בעיירה. אולם דומני, שיותר מכולם הקימה קול זעקה הסבתא שלי צ׳יפה, שכן מארבעת בניה חויבו שלושה לצאת למלחמה, שגורמיה ופשרה היו לה זרים ובלתי מובנים. סיפרו על איזשהו יורש־עצר שנרצח, ששמעו מעולם לא הגיע לאזניה, ואף לא ידעה על קיומו.

השוק התרוקן חיש מהר, הגויים והסוחרים שבאו ליריד נסו כל עוד נפשם בם, רק תושבי קולנה נשארו וקול בכייה ויללותיה של סבתי גברו והלכו מרגע לרגע.

עד מהרה נסגר הגבול עם גרמניה, ויהודי קולנה שסחרו עם גרמניה ונמצאו שם ביום פרוץ המלחמה, נשארו בפרוסיה, ביניהם הסבא שלי, ר׳ משה זאב ז״ל, בן ה־80. למחרת, ביום ששי, בשעה שלוש אחרי־הצהרים, נראו בחוצות העיירה כעשר עגלות, וכל העתודאים היהודים עד גיל 40 הוסעו ללומז׳ה, לתחנת הגיוס. הם נסעו ביום ששי להמנע מחילול שבת. הזעקות והבכי בשעת הפרידה היו ממש קורעי לבבות. ודוקא מסבתי הישישה צ׳יפה נמנעו חבלי הפרידה, מאחר ששלושת בניה שחל עליהם צו הגיוס לא היו בקולנה: אבי איסר לא היה בפוריטה, הדוד פסח גר בפינלנד וצריך היה להתייצב במחוז מגוריו והדוד שאול שירת בימים ההם בצבא.

אותו ליל שבת עצוב היה במיוחד ורווי פחדים ביחס לעתיד. בשבת בבוקר הופיעו אנשי הרשות בבתי בעלי המונופולין על יי״ש ועיקלו את התוצרת. כל חיילי המילואים עד גיל ארבעים, גויסו מהכפרים הסמוכים. מי בשירה ומי בבכי, הובלו בעגלות עמוסות לעיפה ללומז׳ה.

אמי רבקה עם ארבעה ילדים קטנים היו בפוריטה, ואילו אני ואחי ישראל׳קה למדנו בקולנה אצל יודל־נחום מלמד־גמרא — והתגוררנו בבית סבתא וסבא. לפי הבנתה הצבאית־איסטרטגית של אמי, היינו שרויים אנחנו, כלומר, אחי ואני בשל היות קולנה קרובה יותר לגבול הגרמני, בסכנה גדולה יותר מאבינו המגויס. ואכן, ביום ראשון בבוקר, יום שחל בו תשעה באב, חשה אמנו לקולנה כציפור מבוהלת שקנה שרוי בסכנה ואין היא יודעת גורל גוזליה. משמצאה אותנו במצב רגיל נרגעה והתחילה מטכסת עצה מה לעשות. לבסוף הגיעה לידי החלטה שאני, אחי ישראל׳קה וסבתא צ׳יפה, חייבים לעזוב את קולנה ולעבור לכפר פוריטה, הרחוק קצת יותר מהגבול.

המלחמה היתה למציאות. גייסות נהרו בכל הדרכים שהובילו לעבר הגבול. פרשה מיוחדת נועדה ליהודים: הרוסים האשימו אותם במעשי ריגול, ורבים, ובייחוד יהודי ספר, הוגלו לסיביר.

עם גיוס אבי נשארה אמא עם ששה ילדים וחמישה רובל בכיס. ולחיות הרי צריך! כדי לפרנס את המשפחה התחילו אמא וסבתא לאפות דברי מאפה מקמח לבן, ואנחנו, הנערים, מכרנו את המאפה בין החיילים ומזה התפרנסה המשפחה. כעבור זמן מה הגיעה ידיעה מאבא ששולחים אותו לחזית. דודי שאול נמצא כבר מזמן שם.

הימים הנוראים משמשו לבוא. כבשנים כתיקנן הוזמנו אף הפעם לפוריטה בעלי התפילה הסטביסקאים — נטע־מנדל בתור בעל־שחרית ומיכאל גולדקס הישיש בתור בעל מוסף. היהודים האמידים מהסביבה הקרובה — אלתר הפוריטאי,

אברה'מל הרוטקאי ומאיר הזסקרודז'י, בעלי טחנות קמח, יחד עם מספר משפחות מדזשירבה ויהודי פוריטה, ערכו מניין בטחנת הקמח ברוטקה, בשל היות המקום הזה הנקודה המרכזית של הסביבה כולה. בימים הנוראים הפכה הטחנה לבית־כנסת זוטא. שלושה ספרי־תורה הובאו, ו„העליות" חולקו באופן דמוקרטי בין המתפללים ללא הפליה.

שני ימי ראש־השנה עברו כרגיל, כמעט כבשנים שמלפני המלחמה. המשפחה יוצאת הדופן היחידה היתה משפחתנו בשל העדרו של אבא שהיה מגויס. לא בכדי נישאו מעזרת הנשים בכיין וזעקותיהן של אמי וסבתי שעלו עד לב השמים; אולם ביום־כיפור נשמע בכיין כקול ענות הלושה לעומת זעקותיהן קורעות הלב של בנותיו של אלתר הפוריטאי, וזאת משום שבערב יום־כיפור עצרו הרוסים את אביהם, היהודי העשיר והמכובד ביותר בכפר פוריטה, קשרוהו בחבל ארוך לזנבו של סוס וסחבוהו למקום בלתי נודע.

בעשרת ימי תשובה כבש הצבא הגרמני את הכפר, ואילו יומיים לאחר מכן גרשום הרוסים משם. ערב יום־כיפור בבוקר, בשובנו מתפילת שחרית מטחנת הקמח ברוטקה, ראינו מעל הגבעה חיל פרשים ליד טחנת הקמח של פוריטה. יהודי פוריטה התפזרו בדרכים צדדיות כדי לא לפגוש את החיילים, ואילו אלתר הפוריטאי ובני משפחתו המשיכו מחוסר ברירה לביתם. על פי מקרה נלוויתי אליהם, שכן מורא החיילים לא נפל עלי בגלל המסחר שניהלתי אתם...

בהיותנו ליד הטחנה שאל הקצין: מי כאן בעל־הבית? אלתר ענה שהוא בעל־הבית. הקצין התחיל מיד להכות בפרגול בראשו וצעק בקולי קולות: „יהודי נבזה, אתה הובלת גרמנים לגרמניה, כלום אינך יודע שהם אויבינו?" ומבלי לחכות לתשובה זרק שאלה לחייליו: „מי מתנדב להוביל אותו?" מיד יצאו מן השורה חמישה חיילים.

היללות והזעקות של המשפחה כולה היו ללא הועיל. הם לקחו את אלתר, קשרוהו בחבל ארוך לזנב סוס, ארבעה חיילים הלכו שנים שנים מכל צד, וכך סחבו אותו לאי־שם. קל לתאר את הרגשת הדכאון ששררה בין יהודי הכפר והסביבה כולה באותו ערב יום־כיפור. נוסף לכך פשטה שמועה שגורל דומה נועד לכל היהודים.

שעת „כל נדרי" התקרבה והלכה. אמירת „כל נדרי" בציבור לא באה בחשבון כל עיקר. אמי יראת־השמים, בברכה על הנרות אחרי הסעודה המפסקת, הרבתה כ"כ לבכות עד שסבור הייתי שנפתחו כל מעינות הדמעות שהצטברו במשך הגלות היהודית הארוכה. כן לא יכלה להשלים שאני ואחי, שני נערים יהודיים, ישארו בבית בליל „כל נדרי" ושלחה אותנו לשכננו יענקל הפוריטאי, לומר „כל נדרי" ולהתפלל תפילת ערבית של ליל יום־כיפור בחברתו. היא גם אמרה לנו, שנכוון תפילתנו לא רק למען אבינו שהיה בחזית, אלא לכל בית ישראל, השרוי בסכנה גדולה.

יענקל פוריטאי, יהודי שזקנו הלבן כשלג ירד על מידותיו, לבוש ב„קיטל" נראה בעיני ככהן הגדול בשעת העבודה. כשבאנו לביתו עוד היה די אור בחוץ וטרם הגיעה השעה לאמירת „כל נדרי". כנהוג, ישב לומר „תפילה זכה". 50 שנה חלפו מאותו ליל כל נדרי, ועוד מהדהד באזני הלחן העגום, קורע הלב,

בו אמר ר' יענקל „תפילה זכה". כן אין אני יכול לשכוח אותו ערב יום כיפור בבוקר כאשר קשור לזנב סוס סחבו בצורה כה אכזרית את אלתר מפוריטה.

ליל יום־כיפור עבר בשלום. למחרת בבוקר לא יכלו יהודי הכפר להשלים, כי ביום הקדוש ביותר בשנה לא יתפללו בציבור ולא ישפכו בצוותא את מרי לבם לפני האחד והיחיד שבידו להושיע. אחד אחד התחילו מתאספים בבית־הכנסת המאולתר. תפילת שחרית עברה כרגיל, אבל בתפילת מוסף, באמירת תפילת „ונתנה תוקף", פרץ הש"ץ וכן הקהל עמו בבכי מר ובתחינה לבורא העולם שירחם על עמו ישראל ויפתח את שערי הרחמים. הבכיות והיללות מעזרת הנשים הגיעו עד לב השמים.

כעבור שבועות אחדים ותודות לפעולות שונות שנעשו בנדון, שוחרר אלתר וחזר לפוריטה. כולנו האמנו שאלתר שוחרר בזכותן של התפילות שיצאו מעומק לבנו באותו יום כיפור והגיעו עד לכסא הכבוד.

בשנת 1929 נפטר אלתר והובא למנוחת עולם בבית־הקברות בסטביסק.

אברהם בן איסר כאַלופאָוויטש ז"ל

„תפילה זכה" אין פאַריטע

אויפן טראקט צווישן סטאוויסק און קאָלנע, 5 ק"מ פון סטאוויסק, איז געלעגן אויסגעצויגן אויף 1½ קילאָמעטער די לענג פוןביידע זייטן שאָסיי דער פאַרא־פיאלנער און קאָשטשעלנער דאָרף פאַריטע, וואו עס האָבן געוואוינט יאָרן לאנג 10—12 יידישע פאמיליעס. עקאָנאָמיש האָבן זיך די פאַריטער יידן אויסגעלעבט פארשידנארטיק: א טייל האָט זיך פארנומען מיט מלאכה, א טייל מיט מסחר און איניקע האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט ערד־ארבעט. גייסטיק אָבער האָבן זיי געהערט צו דער סטאוויסקער קהילה. איז געבוירן געוואָרן א בן־זכר — האָט מען געבראכט דעם מוהל פון סטאוויסק; האָט מען געדארפט שחט'ן אן עוף — האָט מען עס געבראכט קיין סטאוויסק צום שוחט; איז געווען א שאלה אָדער א דין־תורה — איז מען געגאנגען צום סטאוויסקער רב; האָבן פרויען געדארפט גיין צו טבילה — איז די מקוה געווען אין סטאוויסק.

איך גלויב אז עס וועט נישט זיין איבריק צו באטאָנען, אז אויב שטאָטישע יידן האָבן געלעבט אין גלות, איז דער גלות פון די דאָרפישע יידן געווען פילפאכיק. די ערשטע האָבן לפחות געלעבט צווישן זיך, אין אן אייגענער סביבה, דאגעגן דער דאָרפישער ייד האָט געלעבט אין סאמע הארץ פון גלות, ער האָט אים געהאט ביי זיך אין שטוב.

אין די קומענדיקע שורות וויל איך באשרייבן אן אמת'ע פאסירונג, וואָס האָט פאסירט ערב יום־כיפור תרע"ה (1914) אין פאַריטע. אָנגעפאנגען האָט זיך עס מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. איך בין דאן אלט געווען

8 יאר. געווען איז דאָס א דאָנערשטיק פאר שבת חזון און זונטיק איז אויסגעפאלן תשעה־באָב. אין קאָלנע פלעגט יעדן דאָנערשטיק זיין א יריד. יענעם דאָנערשטיק, 6 א זייגער פארנאכט, האָבן זיך באוויזן פלאקאטן אויף די ווענט — רויטע פלאקאטן מיט שווארצע אותיות — וואָס האָבן מודיע געווען דער באפעלקערונג אז עס איז אויסגעבראָכן א מלחמה צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד און אלע אויסגעדינטע זעלנער ביז 40 יאָר מוזן זיך צושטעלן שבת חזון אין לאָמזשע צום וואָיענעם פונקט. פארשטייט זיך אז די מהומה איז געווען זייער גרויס. פון אלע טומלער, אזוי האָט זיך מיר וויזיקסטנס אויסגעוויזן, זיינען מיין באָבע משיפעס געוואלדן און געוויינען געווען די העכסטע, ווייל 3 פון אירע 4 זין האָבן געדארפט גיין קעמפן פאר א זאך וואָס איז איר געווען פרעמד און אומפאר־שטענדליך. עפעס האָט מען גערעדט פון א דערשאָסענעם קרוינפרינץ, ווערמענס נאָמען זי האָט קיינמאָל נישט געהערט און נישט געוואוסט אפילו אז ער עקזיסטירט. דער מארק האָט זיך באלד אויסגעליידיקט, די גויים און סוחרים פון דער פרעמד זיינען זיך צולאָפן, געבליבן זיינען נאָר די קאָלנער תושבים, און מיין באָבעס געוויין האָט זיך פארשטארקט אלץ מער און מער.

די צייט האָט געטאָן אירס. די גרעניץ מיט דייטשלאנד איז באלד געשלאָסן געוואָרן און אלע קאָלנער יידן, וואָס האָבן געפירט מסחר מיט דייטשלאנד, זיינען פארהאלטן געוואָרן אין פרייסן, צווישן זיי מיין 80־יעריקער זיידע משה־זאב זכרונו לברכה. צומאָרגנס, פרייטיק 3 א זייגער בייטאָג, זיינען אָנגעקומען א צענדליק פורן מיט דראביאסטע ווערענער און אלע אויסגעדינטע יידישע זעלנער ביז 40 יאָר האָט מען אָפגעפירט קיין לאָמזשע צום מאָביליזירונגס־פונקט. כדי נישט מחלל שבת זיין זיינען זיי אוועקגעפאָרן א טאָג פריער. דאָס געזעגנען זיך איז געווען הארצרייסנד. מיין אלטיטשקע באָבע טשיפע, זכרונה לברכה, האָט נישט געהאט מיט ווערמען זיך צו געזעגנען: מיין טאטע איסר איז אוועק פון פאָריטע, מיין פעטער פסח האָט געלעבט אין פינלאנד און געדארפט דאָרט גיין צו מיליטער, און מיין פעטער שואל האָט געדינט אין מיליטער.

יענער פרייטיק־צונאכט איז געווען זייער א אומעטיקער און פול מיט פחדים פאר דער צוקונפט. שבת אינדערפרי האָט מען פאר׳חתמ׳עט די מאָנאָפאָלן פון בראָנפן. אלע זאפאסנע אויסגעדינטע זעלנער ביז 40 יאָר, גויים פון אלע ארומיקע דערפער, ווער זינגענדיק און ווער וויינענדיק, זיינען אָפגעפאָרן אין פול־געפאקטע וועגענער קיין לאָמזשע.

מיין מאמע רבקה מיט 4 קליינע קינדער זיינען פארבליבן אין פאָריטע. איך און מיין ברודער ישראל׳קע האָבן געלערנט אין קאָלנע ביים גמרא מלמד יודל־נחום און זיך געפונען ביי דער באָבען און זיידן. לויט מיין מאמעס מיליטערישן און סטראטעגישן באגריף, בין איך און מיין ברודער, זייענדיק אין קאָלנע אזוי נאָענט צו דער דייטשער גרעניץ, געווען אין א גרעסערער געפאר ווי דער מאָביליזירטער טאטע אונזערער. זונטיק אינדערפרי, תשעה־באב, איז מיין מאמע געקומען צולויפן קיין קאָלנע א צושטראָקענע ווי א פויגל וואָס איר נעסט איז אין געפאר און ווייסט נישט וואָס מיט אירע קינדער איז געשען. ווען זי האָט אונז געפונען אין א נאָרמאלן צושטאנד האָט זי זיך בארואיקט און אָנגעהויבן

טראכטן וואָס ווייטער צו טאָן. צום סוף האט זי באשלאָסן אז איך, מיין ברודער ישראל'קע און די באָבע טשיפּע דארפן פארלאָזן קאָלנע און פאָרן קיין פאָריטע, וואָס געפינט זיך דאָך אביסל ווייטער פון דער גרעניץ.

די מלחמה האָט זיך אויף אנ'אמת אָנגעהויבן. מיליטער האָט זיך געצויגן אויף אלע וועגן אין דער ריכטונג צו דער גרעניץ. פאר די יידן האָט זיך אָנגעהויבן א באזונער קאפיטל. די רוסן האָבן גענומען באשולדיקן יידן אין שפּיאָנאזש און אסך פארשיקט קיין סיביר, בפרט דאָרפישע יידן.

נאָך מיין טאטנס אוועקגיין צו מיליטער איז מיין מאמע געבליבן מיט 6 קליינע קינדער און 5 רובל אין קעשענע, און לעבן דארף מען. די מאמע מיט דער באָבען האָבן אָנגעהויבן באקן ווייס געבעקס, און מיר, די יינגלאך, פלעגן דאָס געבעקס פארקויפן צווישן די זעלנער און פון דעם האָבן מיר געלעבט. פון טאטן איז שפּעטער אָנגעקומען א ידיעה, אז מען שיקט אים אָפּ צום פראָנט. מיין פעטער שואל איז שוין דאָרט געווען.

ימים נוראים האָבן זיך דערנענטערט. ווי שטענדיק האָט מען אראָפּגעבראכט קיין פאָריטע די סטאַוויסקער בעלי־תפילות — נטע־מענדל דער מלמד אלס בעל־שחרית און דער אלטיטשקער מיכל־גאָלדקעס אלס בעל־מוסף. די רייכסטע בעלי־בתים פון דער נאָענטער סביבה — די מילנערס אלטער פאָריטער, אברהמ'ל דער רוטקער און מאיר דער זאסקראָדזשער, ווי אויך עטליכע פאמיליעס פון דזשירבע און די פאָריטער יידן — פלעגן איינאָרדנען דעם מנין אין רוטקער מיל, ווייל דאָרט איז געווען דער מיטלפונקט. ימים־נוראים האָט זיך די מיל פארוואנדלט אין א קליינע שול. 3 ספרים זיינען געווען צום לייענען. די עליות פלעגן איינגעטיילט ווערן דעמאָקראטיש, אָן דיסקרימינאציע און אָן יחוס.

ראש־השנה איז אדורך כמעט ווי אין די יאָרן ביז דער מלחמה. די איינציקע געליטענע פאמיליע איז געווען אונזערע, ווייל דער טאטע איז געווען מאָביליזירט. האָבן זיך טאקע פון דער ווייבערשער שול געטראָגן די געוויינען פון מיין באָבען עד לב השמים; יום־כיפּור אָבער זיינען זייערע געוויינען פארבלאָסט געוואָרן דורך די געוואלדן פון אלטער פאָריטערס טעכטער, מחמת ערב יום־כיפּור האָט מען זייער פאָטער, אלטער פאָריטער, דעם רייכסטן אָנגעזעענסטן ייד פון דאָרף, צוגעבונדן מיט א לאנגן שטריק צו אנ'עק פון א פערד און אים ערגעצוואו אוועקגעשלעפּט.

צווישן ראש־השנה און יום־כיפּור האָט פארנומען דאָס דאָרף דייטש מיליטער, אָבער 2 טעג פאר יום־כיפּור האָבן די רוסן זיי ארויסגעטריבן. ערב יום־כיפּור אינדערפרי, ווען מיר זיינען געגאנגען פון תפילת שחרית פון רוטקער מיל, האָבן מיר צוקומענדיק צום בערגל געזען פונדערווייטנס רייטער־מיליטער ביי דער פאָריטער מיל. די פאָריטער יידן זיינען זיך צוגאנגען דורך די זייטיקע וועגן, כדי זיך נישט טרעפן מיט די זעלנער פנים אל פנים. אלטער פאָריטער אָבער און זיין משפחה האָבן קיין ברירה נישט געהאט און זיינען געגאנגען גלייך צו זיך אהיים. צופעליק בין איך אויך מיטגעגאנגען מיט זיי, ווייל איך האָב נישט מורא געהאט פאר די זעלנער. איך פלעג דאָך האנדלען מיט זיי...

ווען מיר זיינען צוגעקומען צום מיל האָט דער אָפיציר געפרעגט: ווער פון

אייך איז דער בעל־הבית? אלטער פּאָריטער האָט געענטפערט אז ער איז דער בעל־הבית. נישט וואַרטנדיק קיין סך האָט דער אָפיציר אים גלייך דערלאנגט מיט דער נאגייקע איבערן קאָפּ און ארויס מיט א ווילדער שפראך: „דו יידישע מאָרדע, דו האָסט געפירט דייטשן קיין דייטשלאנד, ווייסטו נישט אז זיי זיינען אונזערע שונאים?" און נישט וואַרטנדיק אויף אַן׳ענטפער האָט ער א געשריי געטאָן צו זיינע סאָלדאטן: „ווער נעמט זיך אונטער פרייוויליג אים צו פירן?" גלייך זיינען ארויסגעטראָטן פון דער רייע 5 זעלנער. די געוויינען און געוואלדן פון דער גאנצער פאמיליע האָבן גאָרנישט געהאָלפן, מען האָט אלטערן צוגעבונדן מיט א לאנגן שטריק צום עק פון א פערד, 4 סאָלדאטן זיינען געגאנגען פוןביידע זייטן און אזוי האָט מען אים אוועקגעפירט. פארשטייט זיך אז דאָס געמיט ביי אלע יידן פון דאָרף און אויך פון דער סביבה איז געווען זייער א געדריקטע. מ׳האָט געשמועסט, אז מען וועט אלע יידן אזוי פארנעמען.

עס האָט זיך דערנענטערט די שעה פון כל־נדרי. פון זאָגן כל־נדרי בציבור איז שוין קיין רייד נישט געווען. מיין גאָטספאָרכטיקע מאמע האָט ביים בענטשן די ליכט, נאָכן פארפאסטן, דאכט זיך אויסגעוויינט דעם גאנצן יידישן גלות. נישט וועלנדיק אז איך און מיין ברודער, יידישע יינגלאך, זאָלן בלייבן אין שטוב די נאכט פון כל־נדרי, האָט זי אונז אריינגעשיקט צו א שכן, צו יענקל פּאָריטער, כדי מיר זאָלן אויף וויפל ס׳איז מעגליך זאָגן כל נדרי און דאוונען בציבור. אָנגעזאָגט האָט זי אונז מיר זאָלן מתפלל זיין נישט נאָר פארן טאטן, נאָר אויך פאר אלע יידן, ווייל די געפאר איז זייער גרויס.

יענקל פּאָריטער, א ייד מיט א שניי־ווייסער פאטריארכאלישער לאנגער באָרד, אָנגעטאָן אין א ווייסן קיטל, האָט אויסגעזען אין מיינע אויגן ווי דער כהן גדול ביי דער עבודה. ווען מיר זיינען אריינגעקומען צו אים אין שטוב איז נאָך געווען ליכטיק אין דרויסן און מען האָט זיך נאָך נישט געשטעלט זאָגן כל־נדרי, האָט ער, ווי דער מנהג איז, גענומען זאָגן תפילה זכה. 50 יאָר זיינען אוועק זייט יענער כל־נדרי־נאכט, אָבער נאָך היינט קלינגט אין מיינע אויערן זיין הארצרייסנדיקער ניגון און איך קען אים נישט פארגעסן. אויך שטייט לעבעדיק פאר מיינע אויגן די טרויריקע סצענע פון אינדערפרי, ווען מען האָט אלטער פּאָריטער שוידערליך אוועקגעשלעפּט צוגעבונדן צו אַן עק פון א פערד.

די נאכט פון יום־כיפור איז אריבער בשלום. צומאָרגנס, יום־כיפור אינדערפרי, האָבן די יידן אין דאָרף נישט געקענט שלום מאכן מיטן געדאנק, אז אין דעם הייליקסטן טאָג פון יאָר זאָלן זיי נישט דאוונען בציבור און אויסגיסן זייערע פארביטערטע הערצער פארן איין־און־אייציקן וועלכער קען העלפן. ביסלעכווייז האָט דער עולם זיך פארזאמלט אין דער אימפּראָוויזירטער שול. אין אָנפאנג איז דאָס דאוונען געווען גאנץ נאָרמאל. ביי מוסף, אָבער, זאָגנדיק „ונתנה תוקף", האָבן דער בעל־תפילה און גאנץ קהל זיך פארגאנגען אין א ביטערן געוויין און זיך געבעטן ביים רבונו־של־עולם, אז די הארצרייסנדע תפילות זאָלן עפנען די טויערן פון רחמים. פון עזרת־נשים האָבן זיך געטראָגן געוואלדן און געוויינען.

נאָך פארשידענע אינטערווענצן איז אין א פּאָר וואָכן ארום אלטער פּאָריטער באפרייט געוואָרן. מיר האָבן אלע געגלויבט אז דאָס איז געשען אין זכות פון

די תפילות וואָס זיינען דערגאַנגען צום כסא־הכבוד. אין יאָר 1929 איז אלטער געשטאָרבן און געקומען צו קבורה אויפן סטאַוויסקער בית־עולם.

נחמיה לוינוביץ

פרודות

(זכרונות מימי הילדות)

תמונות חיוורות עולות במקוטע מעיירתי סטביסק שמלפני מלחמת העולם הראשונה. רב היה העוני וחיי עמל היו חלקם של רוב היהודים בעיירה — נישא שעליו בלבד אפשר לכתוב הרבה, אך לא כאן המקום המתאים לכך. על כן אתעכב על ארועים בודדים בלבד, השמורים היטב בזכרוני, ארועים שהרטיטו לבבות ילדים ומילאום בחדוה ובצפיה מתוקה.

זוכר אני את השמחה וההתרגשות שפעמו בלבנו בעת ההכנות להקבלת חג הפסח; הצפיה הרוטטת לחליפה החדשה שנתפרה לכבוד החג, לנעלים החדשות חורקות הסוליים ולכובע החדש — כל אלה היו רגעי אושר לא ישוערו בעוני ששרר בעיירה. והתכונה הרבה להוציא את החמץ ו„להכניס" את הפסח — החג הרענן, הנקי והנוצץ — הוסיפה אף היא רגעי אושר ועליצות לילדים, שהטו שכם למלאכת הנקיון והצחצוח, להכשרת הכלים, להוצאת הספרים מן הארונות והנחתם על שולחן ארוך, פתוחים למשב־הרוח האביבי הצח, שאיוורר אותם אגב עלעול והפיכת דפיהם. זוכרני את כרכי הש"ס ו„חובות הלבבות", ספרי־קודש יקרים, שאבינו ז"ל רכשם באהבה־אין־קץ בפרוטות הנחסכות, פרי עמל, יזע ומאמץ רב.

וההכנות לאפיית המצות — אי הקולמוס לתארן? הן התחילו במו"מ ארוך ומייגע על מחיר הקמח, שבדרך־כלל היה כרוך במפח נפש. ומשנקנה הקמח החלו ההכנות לאפיה עצמה שהיתה מפעל קולקטיבי. מעניין שבשטח זה נקטו כבר אז — אמנם מטעמי דת — בשיטת הייצור המודרנית ביותר באמריקה, כלומר בשיטת חלוקת התפקידים בין אנשים שונים. איש איש ותפקידו. שכן מי שלש את הבצק לא יצק מים לתוך הקמח, ומי שניקב את המצות לא עשה כל עבודה אחרת וכו'.

המפורסם בין אופי־המצות בעיירתנו היה שלום המלמד ז"ל. הוא גם היה בעל קריאה מצויין, וגם חונן בחוש הומור שנון. על בנותיו הרבות היה דורש את הפסוק: „קצתי בחיי מפני בנות חת". (יש כאן משחק מלים, שהרי האות ח' מספרה 8). וכהנה וכהנה הלצות ובדיחות שהתהלכו בעיירה יוחסו לר' שלום, שהיה אישיות רב־גונית ומעניינת.

*

שתי סבתות היו לנו: האחת הסטביסקאית, אמה של אמנו, שהיתה ידועה בשם „איטקה חיה־לאה׳ס״. נכדיה המרובים נקראו על שמה — „הנכד, או הנכדה, של איטקה חיה־לאה׳ס״; ואילו הסבתה השניה, אם אבינו, גרה בעיירה וונסוס (ליד שצ׳וצ׳ין). שונות היו 2 הסבתות גם באופין וגם במזגן והצד השווה שבהן, שזו וזו היו אמיצות מבעליהן, הסבים שלנו. את הסבתות זוכר אני היטב, ואילו הסבים דמויותיהם מעורפלות בזכרוני. כרוב הנשים בתקופה ההיא, היו סבתותינו ולדניות והשפיעו עלינו שפע של דודים, דודות ודודנים.

דודים היו לנו רבים, ושנים מהם שמם היה חיים. האחד, חיים קבקביץ מסטביסק, והאחד — חיים לוינוביץ מווֹנסוס. דומים היו בשמם, אך שונים באופים. הדוד חיים קבקביץ, שהיה יותר קרוב לנו, משום שגר בשכנותנו, כינויו בעיירה היה „חיים קאַשטאַן״ (ערמון) בשל צבע שערו הערמוני. גבה־קומה היה, גאה, מוצק־גו ואוהב חיים. אשתו, הדודה מרים, היתה בעלת־בית למופת. ביתה היה הנקי והמצוחצח מכל בתי השכונה. אנו, הילדים, היה לנו לעונג לבקר בביתה של הדודה מרים.

הדוד חיים ניהל, בשותפות עם בנו בכורו יענקל־ניסל, מסחר עם „פרייסן״ (פרוסיה), כלומר היו קונים תבואה אצל הפריצים הפולנים ואיכרי הסביבה ושולחים אותה לגרמניה. בשל מגעם עם העולם הגדול היתה רמת־חייהם גבוהה מהמקובלת בעיירה.

הדוד חיים היה ידוע כליצן ומעשי־הקונדס שלו עוררו גלי צחוק. היה מתבדח על חשבונם של שלומיאלים וטפשים לא ניצלו מלשונו השנונה. עצלן זכה בכינוי מיוחד: „דער פראַצאָוויניק״, היינו: „איש עמל״.

לדוד חיים היו ילדים מאשתו הראשונה והשניה. הדודה מרים המופלאה גידלה את היתומים מאשתו הראשונה באותה מסירות שגידלה את ילדיה היא. כדי לסלק כל שמץ של אפליה בין ילדי הראשונה וילדיה, קראו לה אלה ואלה „דודה״ במקום „אמא״. הדודה מרים זכורה לי כאחת הנשים האצילות ביותר שהיו בסטביסק.

מכל בניו של הדוד חיים ניצלו רק 3 שהיגרו לארה״ב. כל השאר — בנים, בנות ונכדים — ניספו בשואה מידי הנאצים.

טיפוס שונה לחלוטין היה הדוד חיים מוונסוס. לביקורו אצלנו בכל חול־המועד פסח צפינו בקוצר־רוח. הוא היה גבה־קומה, יפה, בעל לחיים ורודות ושפתים אדומות ועל פניו היתה נסוכה תמיד בת־צחוק מלבבת. נעלה מכל ספק שכל הבחורות שבעירו היו מאוהבות בו. היה לבוש בקפידה, נקי למשעי ומצוחצח. אנחנו הילדים היינו גאים בדוד חיים והיינו בטוחים שדודנו הוא היפה מכל הדודים שבעיירה.

בן אחר שלו, יהושע (הבכור חי בארגנטינה), ניצל ממש מתוך האש. בפרוץ המלחמה שירת כחייל בצבא פולין. עם כיבוש פולין הגיע לוילנה ומשם לארץ־ישראל, וכאן נפל במלחמת השחרור בגוש־עציון.

✶

על „סדר״ פסח ועל החג בכללו, דומני שאין מה להוסיף. וכאן ברצוני

לספר על אירוע אחד שנחרת בזכרוני מאז ימי ילדותי. אחד מידידיו הקרובים של אבינו ע״ה היה ר׳ גדליה גואלמן ז״ל. ר׳ גדליה, שהיה שד״ר מטעם אחת ה„ישיבות״ בפולין, היה רוב ימות השנה מחוץ לבית, אך לפסח היה חוזר לסטביסק, כדי לחוג את החג בחיק משפחתו. עלינו, הילדים, היה ר׳ גדליה אורח מקובל ואהוב מאד. הוא היה יהודי עליז והשרה מרוחו הטובה על סביבתו. אך לא זה בלבד, תמיד היה מביא למשפחתנו מתנה לחג, מתנה נעימה מאוד שלה צפינו בקוצר־רוח. הוא הביא לנו רבע ליטרה ענבים. כל ילד היה מקבל 2—3 ענבים. לאחר ברכת „שהחיינו״ באה החוויה הגדולה של החזקת הענב בפה. צר היה לי לבלוע מתנה כה יפה — ענב עגול ועסיסי, פרי ארצות רחוקות, שנוסף לכך בא מידו הטובה של ר׳ גדליה, אשר בחזרו ממרחקים לעיירה הקטנה והעניה נשא עמו ריחו של העולם הגדול, ניחוח של ענבים ותפוזים. וכדי שהחוויה תארך החזקתי בפה את הענב רגעים מספר ונמנעתי לנגוס בו, עד שהמימות הפה גברה על הרצון והענב נמחץ ונבלע בגרוני. לא אבוש ואודה שרבה היתה אכזבתי כשהענב המתוק־חמצמץ נמס ולא היה, שכן מעתה שוב אצטרך לחכות שנה שלמה כדי לזכות בענב טעים, יפה ונחמד, תאוה לעיניים!

*

מרכזה של „סטביסק־של־מעלה״ היה, לדעתי, בית־המדרש הגדול. שם היה אבי ר׳ מנדל ע״ה מתנער מאבק המאפיה והופך לאדם חדש. שם, בבית־המדרש, שוב היה ר׳ מנדל התלמיד המבריק של ישיבת מיר המפורסמת. סביב השולחן של חברת „מגן־אברהם״ היה יד־ימינו של ר׳ וועלוול ז״ק, ראש החברה. אם אין זכרוני מטעני היתה החבורה של „מגן־אברהם״ העלית הרוחנית של סטביסק, מעין סטביסק של מעלה.

לפני מלחמת העולם הראשונה היו יהודי עיירתנו רובם ככולם אדוקים, שומרי מצוות, שהקפידו להתפלל שלוש פעמים ביום — שחרית, מנחה ומעריב. ואם בכל ימות השנה כך, בשבתות ובמועדים לא כל שכן. ואילו לגבי אותה הקבוצה, שאני מכנה אותה סטביסק־של־מעלה, היו להם יומרות מיוחדות כגון: לזכות בשבת ל„עליה שמנה״, ל„מפטיר יונה״ בתפילת מנחה של יום כיפור, ומי שחונן בקול נעים — לעבור לפני התיבה בבית־המדרש הגדול בימים הנוראים, מי בתפילת שחרית, מי בתפילת מוסף, שלא לדבר כבר בליל כל־נדרי ובתפילת נעילה.

ר׳ וולוול ז״ק, אביו של אהרון־לייזר, חברי מנוער, היה מוסמך להיות רב בישראל. ברם, כאבינו ע״ה, שעפ״י נטיית לבו צריך היה לעסוק רק בתורה וכדי לפרנס את משפחתו נאלץ להיות אופה, כך ראה הכרח ר׳ וולוול, הלמדן המופלג, להתעסק בחנות לממכר מוצרי ברזל. לאמיתו של דבר ניהלה את העסק אשתו הצדקנית מרת רבקה, אמו של אהרון־לייזר חברי, שיצאו לו מוניטין בזכות כשרונותיו המופלגים.

בזכרוני חרותה דמותה של רבקה ז״ק כאשה שגילמה את מיטב המידות היהודיות. מימיה לא נשמעה מפיה מילת גנאי על מישהו. אשה צנועה, כמעט

ביישנית, היה כבודו של כל אדם יקר בעיניה. היה מעשה וחיים־זבולון ברמזון, אדם צעיר ותקיף, פתח בית־מסחר למוצרי ברזל, וע״י כך נתקפחה במידה רבה פרנסתו של ר׳ וולוול. והיה ומישהי מנשי סטביסק, שאהדתן היתה נתונה למשפחת ז״ק, היתה מטיחה קללה בנוכחותה של רבקה על חיים־זבולון, היתה האשה העדינה והצדקנית הזאת מזדעזעת ממש מדבריה ובדמעות בעיניה היתה מפצירה באותה אשה שלא תזרוק מרה באדם מישראל. אסור — היתה אומרת ומניחה כף ידה על פיה של אותה אשה לבל תחטא בשפתיה.

אורח־החיים של היהודים בסטביסק הושפע אך במעט מהאוכלוסיה הפולנית. באותה תקופה עוד שלט אלוהי ישראל בכל פינה של החיים היהודיים ומבחינה תרבותית ומוסרית עלו לאין־שיעור היהודים על שכניהם הפולנים. היטב זכורים לי ימי ששי לפנות ערב שעה שהשמש עבר ביעף את העיירה והכריז „עת ללכת לבית־הכנסת !״. וכל מלה הדהדה בחלל האויר והגיעה לכל פינות העיירה, גם זה היה האות שהחולין מסתלק ושבת־המלכה קרבה ובאה.

אמא ז״ל מיהרה להכניס את סירי־החמין האחרונים לתוך התנור הגדול, ניגבה בסינרה את זיעת פניה והודתה לאל הטוב שסו״ס בא „יריד החמין״ לקצו.

רצונכם לדעת מה היתה הסחורה הטובה ביותר אצל יהודי סטביסק — התורה. בגיל 10—11 היו שולחים את הילדים לערים אחרות ללמוד ב„ישיבות״. שם היו „אוכלים ימים״ אצל משפחות מוקירות לומדי תורה, ומכשירים עצמם לשמש ברבנות ובמקצועות אחרים הקשורים באורח החיים היהודי, כפי שעושים כיום הורים יהודים השולחים את בניהם לאוניברסיטאות לרכוש מקצוע חפשי. כנאמר, התרכזו חיי הרוח בבית־המדרש הגדול, בבית־הכנסת הגדול וב„שטיבלאך״ החסידיים. ה„בנק״ החשוב ביותר שלהם היה בספירות העליונות, שם צבר כל יהודי מצוות קלות כחמורות לעתיד לבוא.

עיקר פרנסתם של היהודים עמד על המסחר עם איכרי הכפרים הסמוכים. היום החשוב ביותר היה יום חמישי — יום השוק, שהתקיים בכיכר הגדולה שבמרכז העיר. בצדה האחד של הכיכר התנשאה הכנסיה הקתולית, מתוכה היו מביטים „האם הקדושה״ ובנה האלוהי על מאמיניהם, אגב תקוה שיניחו לנפשם את בני העם, מחיקו יצאו. אך תקוותם נתבדתה. ב„עיניהם״ ראו כיצד מאמיניהם הכחידו את יהודי סטביסק במיתות אכזריות ומשונות.

סטביסק עיירתי, אינך קיימת עוד. זכרך נמחה מתחת שמי ד׳. עד היסוד נותצו בית־הכנסת ובית־המדרש הגדול. קבריהם של רבני סטביסק הגדולים נחרשו, בית־העלמין היה לכר־מרעה. ו„האם־הקדושה״ ובנה — זה שנולד כיהודי ומת כיהודי — מתוך חלונותיה של הכנסיה הקאתולית חזו כיצד מאמיניהם בני העם הפולני, ענודי צלבים, יוצאים ומשמידים את יהודי סטביסק, והם מחרישים. אולי הזילו דמעה ? אולי בכו במסתרים בקול־אין־שמע, כשם שהשכינה בכתה על מר גורלם של 6 מיליון יהודים, בני אברהם, יצחק ויעקב.

מיאמי, פלורידה

נחמיה לעווינאָוויטש

פראגמענטן

(זכרונות פון אמאָל)

סטאַוויסק. בלאַסע בילדער טויכן אויף אין מיין זכרון פון פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אסך אָרימקייט איז דאָרט געווען, א שווער האָרעפּאַשנע לעבן. פיל בלעטער וואָלט איך געדאַרפט האָבן דאָס אליין צו באַשרייבן, אָבער נישט יעצט איז די צייט דערצו. איך וועל זיך בלויז אָפּשטעלן אויף עטלעכע מאָמענטן, ווען די קינדישע הערצער האָבן געצאַפּלט פון פרייד און זיסע דערוואַרטונגען.

קומט מיר אויפן זינען די קינדישע פרייד, וואָס האָט באַגלייט די הכנות צום יום־טוב פסח; די פריידיקע דערוואַרטונגען אַרום דעם נייעם אָנצוג אויף פסח, די נייע סקריפּענדיקע שיך, די נייע הוט א.א.וו. דאָס זיינען אפשר געווען די גליקלעכסטע מאָמענטן אין דער סטאַוויסקער אָרימקייט, גליקליך פאר די קינדער וועלכע האָבן צוגעלייגט א האַנט אַרויסצופירן דעם חמץ און אַריינפירן דעם פסח, דעם פרישן שיינענדיקן פסח. איך געדענק די הכנות און צערעמאָניעס פון כשר׳ן כלים, בדיקת חמץ און פאַרברענען דעם חמץ ערב פסח; דאָס העלפן ראַמען און וואַשן, אויסלייגן די פאַרשטויבטע ספרים אויף א לאַנגן טיש אונטערן פרייען פרילינג־הימל און לאָזן די פרישע דופטיקע ווינטן בלעטערן דעם ש״ס, דעם „חובות הלבבות״ און די אַנדערע טייערע הייליקע ספרים, וועלכע אונזער פאָטער ז״ל האָט מיט אַזויפיל מי און ליבע אָנגעזאַמלט, ספרים געקויפטע מיט שווער־פאַרהאָרעוועטע בלוטיקע גראָשנס.

ווען איך דערמאָן זיך אָן די שווערע „פאַרהאַנדלונגען״ אין שייכות מיטן צוגרייטן די מצות אויף פסח — ווער איך אויף אָן אמת סענטימענטאַל. די פאַרהאַנדלונגען ביים קויפן מעל, די לאַנגע דינגעניש איבער דעם פּרייז — זיינען געווען באַגלייט מיט א היבש ביסל עגמת־נפש. באַקן מצות איז געווען א קאָלעקטיווע אונטערנעמונג. אינטערעסאַנט וואָס אויף דעם געביט פון מצה־באַקן האָט מען שוין דעמאָלט אָנגעווענדעט, צוליב רעליגיעזע טעמים פאַרשטייט זיך, דעם מאָדערנסטן אַמעריקאַנער סיסטעם פון פּראָדוקציע — צוטיילן די אַרבעט אויף פאַרשידענע קליינע חלקים. יעדער איינער האָט געהאַט זיין באַזונדערן חלק, זיין „ספּעציאַליטעט״ — דער וואָס האָט געקנאָטן דעם טייג האָט נישט געגאָסן וואַסער, דער וואָס האָט גערעדלט די מצות האָט נישט געטאָן קיין אַנדערע אַרבעט א.ז.וו.

דער באַרימטסטער מצה־בעקער אין אונזער שטעטל איז געווען שלום דער מלמד. ער איז אויך געווען אָן אויסגעצייכנטער בעל־קורא. ער האָט אויך געהאַט א שאַרפן חוש פאר הומאָר. וועגן זיינע צאַלרייכע טעכטער האָט ער געהאַט א ספּעציעלן וואָרט־שפּיל: „קצתי בחיי מפני בנות חת״, ח = 8. ענליכע קלוגע איינפאַלן, גוטמוטיקער הומאָר און סאַטירע פלעגן צירקולירן אין אונזער שטעטל אַרום שלום מלמד׳ס קאָלירפולער פערזענליכקייט.

*

מיר האָבן געהאט 2 באָבעס: די סטאַוויסקער באָבע, אונזער מוטערס מוטער, וועלכע איז געווען באַקאַנט אַלס „איטקע חיה־לאה׳ס", און אַלע אירע צאָלרייכע אייניקלאַך פלעגן זיך רופן אויף איר נאָמען — „איטקע חיה־לאה׳ס אייניקלאַך". די צווייטע באָבע איז געווען אונזער פאָטערס מוטער פון וואָנסאָנס. די צוויי באָבעס זיינען געווען גאַנץ פאַרשידן אין זייער כאַראַקטער און טעמפּעראַמענט. דער צד השווה שבהן איז געווען, וואָס ביידע זיינען געווען שטאַרקערע פּערזענליכקייטן פון זייערע מענער, אונזערע זיידעס. אין מיין זכרון זיינען געבליבן די באָבעס, קוים קוים וואָס איך געדענק די זיידעס. די באָבעס, ווי ס׳רוב באָבעס אין יענער צייט, האָבן אַסך געקינדלט און אונז באַזאָרגט מיט אַ צאָל פעטערס און מומעס און שוועסטער־קינדער. פון די צאָלרייכע פעטערס האָבן מיר געהאט 2 וואָס האָבן געהייסן חיים: חיים קאַווקעוויטש פון סטאַוויסק, און חיים לעווינאָוויטש פון וואָנסאָס.

ווי גלייך די פעטער חיים׳ס זיינען געווען אין זייערע נעמען, אַזוי פאַרשידן זיינען זיי געווען אין זייער כאַראַקטער. דער פעטער חיים קאַווקעוויטש איז געווע: נענטער צו אונז, ווייל ער איז געווען אונזער שכן. זיין צונאָמען איז געווען „חיים קאַשטאַן", ווייל ער איז געווען אַ רויט־האָריקער. ער איז געווען אַ הויכער, שטאָלצער לעבנסלוסטיקער מענטש. די מומע מרים איז געווען אַן ערשט־קלאַסיקע באַלעבאָסטע, איר הויז איז געווען דאָס ציכטיקסטע אין אונזער געגנט. עס האָט דאָרט געשמעקט אין יעדן ווינקל. פאַר אונז קינדער איז געווען אַ גרויסער פאַרגעניגן באַזוכן די מומע מרים׳ס הויז.

דער פעטער חיים פלעגט בשותפות מיט זיין זון יענקל־ניסל „האַנדלען מיט פּרייסן", ד. ה. זיי פלעגן צוזאַמענקויפן תבואה ביי די פּוילישע פּריצים און פּויערים און זי אַוועקשיקן קיין דייטשלאַנד. ווייל זיי זיינען געקומען אין קאָנטאַקט מיט דער אויסערער וועלט איז זייער לעבנסטאַנדאַרט געווען העכער ווי דער דורכשניט אין סטאַוויסק.

דער פעטער חיים האָט געהאט קינדער פון דער ערשטער און צווייטער פרוי. „שטיקלאַך" וואָס האָבן אַרויסגערופן גרויס געלעכטער. ער פלעגט חוזק מאַכן פון טויגעניכטסן און פון נאַראָנים וואָס פלעגן פון אים גלאַט נישט אַרויס. איז ווער געווען פויל צו אַרבעטן פלעגט ער אים רופן „דער פּראַצאָווניק".

דער פעטער חיים האָט געהאט קינדער פון דער ערשטער און צווייטר פרוי. די וואונדערבאַרע מומע מרים האָט די יתומים פון דער ערשטער פרוי דערצויגן ווי אירע אייגענע קינדער. כדי עס זאָל נישט זיין קיין אונטערשייד צווישן די קינדער פון דער ערשטער פרוי און אירע אייגענע קינדער, האָבן די און די איר גערופן „מומע" אָנשטאָט מאַמע. די מומע מרים איז פאַרבליבן אין מיין זכרון אַלס איינע פון די איידלסטע פרויען אין סטאַוויסק.

פון פעטער חיים׳ס קינדער האָבן זיך געראַטעוועט בלויז 3, וואָס זיינען געקומען קיין אַמעריקע. דער גרעסטער טייל פון זיינע קינדער און אייניקלאַך זיינען אומגעקומען אין פּוילן דורך די נאַציס.

דער פעטער חיים פון וואָנסאָס איז געווען גאַנץ אַנדערש פונעם פעטער חיים פון סטאַוויסק. זיין באַזוך אין אונזער משפחה יעדן חול־המועד פסח איז ביי אונז קינדער געווען א פריידיקע דערוואַרטונג. איך געדענק אים אלס א הויכן שיינעם בחור מיט ראָזעווע באַקן און רויטע ליפּן, און איידל ראַפינירט פּנים אויף וועלכן עס איז שטענדיק געווען אויסגעגאָסן א גוטמוטיקער שמייכל. געוויס זיינען אין אים פאַרליבט געווען אַלע וואָנסאָסער מיידלאַך. א ריינער, א שיינער, א ציכטיקער — פלעגן מיר קינדער שטאַרק שטאָלצירן מיט אונזער פעטער חיים. מיר זיינען געווען זיכער, אַז אונזער פעטער איז דער שענסטער פון אַלע פעטערס אין סטאַוויסק.

איין זון זיינער, יהושע, (דער עלטסטער לעבט אין אַרגענטינע), וואָס האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט ממש פון פייער זייענדיק א פוילישער סאָלדאַט בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל. פאַרן פראָקלאַמירן די מדינה איז ער געפאַלן אין גוש עציון.

*

וועגן די פסח׳דיקע סדרים און יום־טוב פסח בכלל קען מען, דוכט זיך, קיין נייעס נישט צוגעבן, איך וויל אָבער פאַרצייכנען א פּערזענליכן מאָמענט, וואָס איז געבליבן אין מיין זכרון פון מיינע קינדער־יאָרן.

איינער פון אונזער פּאַטערס ע״ה גוטע פריינד איז געווען ר׳ גדליה גאָעלמאַן. ר׳ גדליה פלעגט אַרומפאָרן אין שליחות פאַר א געוויסער ישיבה און אויף פסח פלעגט ער אהיים קומען, כדי צו פראווען דעם יום־טוב צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע. ר׳ גדליה פלעגט ביי אונז קינדער זיין זייער אַן אָנגעלייגטער גאַסט. ער איז געווען א גוטמוטיקער פריילאַכער ייד. אחוץ דעם פלעגט ער אונז ברענגען אויף פסח א זייער וואַזשנע מתנה. די גרויסע מיט הארץ־קלאַפּעניש־דערוואַרטעטע מתנה, וואָס ר׳ גדליה פלעגט געבן אונזער משפחה, איז געווען אַרום א פערטל פונט וויינטרויבן. יעדעס קינד האָט באַקומען אויף זיין חלק צוויי אָדער דריי טרויבן. נאָכן מאַכן „שהחיינו" אויף די טרויבן איז געקומען דער גרויסער מאָמענט ווען איך האָב דעם וויינטרויב אַריינגענומען אין מויל. דאָס קינדיש הערצל האָט נישט דערלויבט איינשלינגען אויף גיך אַזא טייערע מתנה, אַזא קיילעכדיק־זאַפטיק־זיס־זויערע וויינטרויב, א פרוכט וואָס קומט פון ווייטע לענדער, דערצו א מתנה פון דעם זייער אינטערעסאַנטן ר׳ גדליה — א ייד וואָס פאָרט אויס א וועלט און קומט צוריק אין דעם קליינעם שטעטל א מער וועלטליכער, אָנגעשמעקט מיטן ריח פון טרויבן און פאָמעראַנצן. האָב איך געהאַלטן דעם וויינ־טרויב אין מויל מינוטן־לאַנג און נישט געלאָזן מיינע ציין אים צובייסן. און ווען די וואַרימקייט פון מויל האָט ענדליך געהאַט איר ווירקונג און דער שיינינקער וויינטרויב איז פאַרשלונגען געוואָרן — האָב איך געפילט אַן ענטוישונג. איצט וועל איך דאַרפן וואַרטן א גאַנץ יאָר אויף צו האָבן נאָכאַמאָל א וויינטרויב אין מויל, אַזא זיס־זויערע אָפּגעטאָקטע וויינטרויב.

*

דער צענטער פון „סטאָוויסק של מעלה" איז, לויט מיין מיינונג, געווען דער גרויסער בית־מדרש. דאָרט האָט דער טאַטע ר' מענדל ע"ה זיך באַפרייט פון בעקערשן מעליקן שטויב און געוואָרן אַן אַנדערער מענטש. דאָרט איז ר' מענדל געוואָרן צוריק דער באַרימטער תלמיד פון דער מירער ישיבה. אַרום דעם טיש פון דער חברה „מגן־אַברהם" איז ער געווען די רעכטע האַנט פון ר' וועלוול ז"ק, דער ראש פון דער חברה. אויב איך מאַך קיין טעות נישט, איז די גרופּע אַרום דער חברה „מגן־אַברהם" געווען די גייסטיקע אַריסטאָקראַטיע פון אונזער שטעטל פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. זי איז געווען די סטאָוויסק של מעלה.

אין יענע טעג איז אונזער שטעטל באַשטאַנען פון פרומע גאָטספאָרכטיקע יידן, וועלכע זיינען נישט מיד געוואָרן צו דאַווענען דריי מאָל אַ טאָג: שחרית, מנחה און מעריב. באַזונדערס געשמאַק האָט די עדה יידן געדאַוונט שבת און יום־טוב. צווישן די באַהאַלטענע אַמביציעס פון יענע יידן פון „סטאָוויסק־של־מעלה" דאַרף פאַרצייכנט ווערן דער גייציג נאָך אַ „פּעטער עליה", נאָך אַ „מפטיר יונה", דאַווענען אַלס בעל־תפילה אַ שחרית אָדער מוסף אין די הייליקע טעג אין גרויסן בית־מדרש.

ר' וועלוול ז"ק, אהרון־לייזערס פּאָטער, האָט געהאַט סמיכה אויף רבנות; נאָר, ווי אונזער פּאָטער ע"ה, וועמעס נאַטירלעכער באַרוף איז געווען לערנען תורה, און צוליב פרנסה, האָט ער זיך געמוזט אָפּגעבן מיט דער בעקעריי — האָט אויך ר' וועלוול, דער גרויסער למדן, געצויגן זיין חיונה פון אַ אייזן־געשעפט. אָבער די אמת'ע געשעפטספירערין איז געווען די זעלטענע צדקנית, די איידעלע גאָטס־פאָרכטיקע רבקה, אונזער שכנה און הויז־פריינדין, ר' וועלוול ז"ק'ס פרוי און די מוטער פון דעם זייער באַגאַבטן אהרן־לייזער ז"ק.

איז רבקה ז"ק געבליבן אין מיין זכרון אַלס אַ פרוי וואָס האָט אין זיך פאַרקערפּערט די שענסטע יידישע מידות. פון איר מויל האָט מען קיינמאָל נישט געהערט קיין שלעכט וואָרט. אַ שטילע, כמעט שעמעוודיקע, האָט זי יעדן מענטש באַהאַנדלט מיטן גרעסטן דרך־ארץ. און ווען חיים־זבולון בראַמזאָן האָט געעפנט אַ אייזן־געשעפט האָט ער, זייענדיק יינגער און אַגרעסיווער, צוגענומען ביי ר' וועלוולען אַ שטיק פרנסה. ווען די סטאָוויסקער ווייבער האָבן אויסגעדריקט זייער סימפּאַטיע די געקריוודעטע ז"ק'ס, און דערביי אין רבקה'ס געגנוואַרט זיך ערלויבט שיקן עטליכע שאַרפע קללות אויפן חשבון פון חיים־זבולון בראַמזאָן — פלעגט די איידעלע רבקה ווערן אַן אויפגעציטערטע, אַ צושראָקענע, און כמעט מיט געוויין געבעטן דער פרוי זי זאָל נישט שעלטן. מ'טאָר נישט... זי האָט איר האַנט אַרויפגעלייגט אויף יענער פרוי'ס מויל, כדי צו פאַרמיידן אַ קללה.

✶

דער לעבנסשטייגער פון די יידן אין סטאָוויסק איז ווייניק באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער נישט־יידישער סביבה. אין יענע טעג האָט דער יידישער גאָט געהערשט אין אַלע ווינקלען פון דעם שטעטלשן לעבן. איך געדענק נאָך דעם רוף פרייטיק פאַרנאַכט „אין שול אריין!" דער שמש האָט אויסגעצויגן דעם

„אריין" מיט א שטימע וואָס איז געהערט געוואָרן אין די ווייטסטע ווינקלען פון שטעטל. דער רוף איז געווען א סיגנאַל, אַז די וואָכעדיקייט האָט זיך געזעגנט און דער הייליקער שבת קומט אָן.

די מאַמע, עליה השלום, פלעגט גיך פאַררוקן אין אויוון דעם לעצטן טשאָלנט, מיט איר פאַרטוך אָפּווישן איר פאַרשוויצטן פּנים און אויסדריקן א דאַנק דעם אייבערשטן וואָס עס האָט געגומען אַן עק צום טשאָלנט־יריד.

ביי די יידן אין דער דעמאָלדיקער סטאַוויסק איז תורה געווען די בעסטע סחורה אינעם בוכשטעבליכן זין פון וואָרט. אין דעם עלטער פון 10—11 יאָר פלעגט מען די קינדער אוועקשיקן אין אנדערע שטעט, אין ישיבות, וואו זיי האָבן געגעסן „טעג" און זיך צוגעגרייט פאַר א תורה־קאַריערע — פונקט ווי די היינטיקע יידן שיקן זייערע קינדער אין די אוניווערסיטעטן פאַר וועלטליכע קאַריערעס. דאָס גייסטיקע לעבן פון די סטאַוויסקער יידן האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם גרויסן בית־מדרש, דער גרויסער שול און די זייטיקע „שטיבלאַך". דאָרט פלעגן זיי זיך אויסלעבן געזעלשאַפטליך און גייסטיק. די וויכטיקסטע „באַנק" פאַר יענע יידן איז געווען די „באַנק" פון מצוות און יראת־שמים, וואו מען האָט געקליבן און געזאַמלט קליינע און גרויסע מצוות, ווי א געלט־גייציקער מענטש זאַמלט בערג מיט געלט, און אָפּטמאָל מיט די זעלבע רעזולטאַטן.

געלעבט האָט דאָס שטעטל פון האַנדלען מיטן דאָרף. דער וויכטיקסטער טאָג אין וואָך איז געווען דער דאָנערשטיקער מאַרק־טאָג. איין זייט מאַרק איז געווען פאַרנומען פון קאַטוילישן קלויסטער, פון וואַנען די „הייליקע מוטער" מיט איר „געטליכן" זון האָבן „געהאַלטן אַן אויג" און פרום געהאַפּט, אַז זייערע נאָכפאָלגער וועלן זייערע שטאַמברידער לאָזן לעבן. דער סוף איז געווען, אַז זיי האָבן מיט זייערע „אויגן" געזען ווי זייערע גלוביקע האָבן אומגעבראַכט די סטאַוויסקער יידן ממש אונטער זייער נאָז.

דאָס שטעטעלע — נישטאָ מער, אָפּגעמעקט פון גאָטס ערד. אָפּגעמעקט דער גרויסער בית־מדרש און די שול. די קברים פון די סטאַוויסקער גרויסע רבנים — צעאַקערט. דער בית־עולם — א לאָנקע. די מצבות — באַנוצט פאַר בוי־מאַטעריאַל. און די „הייליקע מוטער" מיט איר זון — דער וואָס האָט געלעבט און געשטאָרבן ווי א ייד — איינגעמויערט אינם קאַטוילישן קלויסטער, אין זיינע פענסטער, האָבן צוגעזען ווי זייערע פוילישע גאָט־בעטער, מיט צלמים באַהאָנגען, האָבן גע'שחט'ן און אויסגעמאָרדעט דאָס יידישע סטאַוויסק. געזען און געשוויגן. אפשר האָבן זיי פאַרגאָסן א טרער, וואָס קיינער האָט נישט באַמערקט. אפשר ?! אפשר האָבן זיי שטילערהייט געוויינט, ווי גאָט אַליין האָט געוויינט אויף דעם ביטערן סוף פון 6 מיליאָן יידן — קינדער פון אברהם יצחק און יעקב.

מיאַמי, פלאָרידא

פועה ראקאווסקי ז״ל

וואס חסידים קענען

(א פרק פון איר בוך „זכרונות פון א יידישער רעוואָלוציאָנערין״)

מיין זיידע ר׳ לייבעלע ראקאָווסקי איז דעמאָלט (אין 1873) געווען רב אין סטאָוויסק, וואָס אין לאָמזשער גובערניע.

געווען איז מיין זיידע א גרויסער מתנגד... האָט פיינט געהאט חסידים בתכלית השנאה, און זיי, די חסידים, האָבן אים אָנגעטאָן געבראָטענע צרות. אין סטאָוויסק, למשל, וואו ער איז געווען רב, האָט מען אין איינעם א פרייטיק — דער זיידע איז נאָך דעמאָלט געווען א יונגערמאַן — אין דער איינציקער וואַנע, וואָס איז געגרייט געוואָרן פארן רב, אַנגעלייגט טשוועקעס מיט די שפּיצן ארויף.

צופעליג איז ביים זיידן אין שטוב גראָד קראַנק געוואָרן א קינד, דערפאַר איז ער נישט ארויס פונדערהיים און זיך נישט באַנוצט מיט דער וואַנע.

נאָך דער געשיכטע איז דער זיידע אוועק קיין פּלאָצק, וואו ער איז געווען רב גאַנצע 17 יאָר, כאָטש אויך פונדאָרט האָט ער די אַלע יאָרן געוואָלט אַנטלויפן איבער די כסדר׳דיקע קאַמפן צווישן די מתנגדים און חסידים...

נאָך פּלאָצק האָט ער פארנומען דעם כסא־הרבנות אין מסטיסלאוו. (אויף יידיש: אמטשיסלאַוו, סמאָלענסקער גובערניע).

הרב חיים־לייב ברנשטין

בין מנחה למעריב

יצאתי את סטביסק בגיל צעיר, אבל זכרונותי עליה הם מן הטובים והיפים שבזכרונותי. עיר של תורה, עבודה וגמילות חסדים היתה סטביסק מפורסמת ברבניה, גאוניה וצדיקיה, החל בר׳ חיים לייב הגדול, הרב יהושע לאנג, הרב דבורצקי, הרב רמיגולסקי ועד אחרון רבניה הרב ווסרמן זצ״ל, שניספה בשואה.

כחי עומד לפני עיני רוחי בית־המדרש הגדול על חכמיו ולומדיו המופלגים. אצל שולחן אחד למדו „שולחן ערוך״ ונושאי כליו: הש״ך, הט״ז והסמ״ע; אצל שולחן שני למדה חברה ש״ס ובשלישי, ליד התנור, למדו פשוטי העם „עין־יעקב״; ובחדר מיוחד צדדי היה המבצר של „עמך״ — חברת תהלים.

והנה מתנוסס לפני עיני רוחי בית־הכנסת הגדול והגבוה כדי 4 קומות, בעל הכתלים העבים והעמודים המרובעים, ושיא תפארתו — ארון־הקודש, מעשה מלאכת מחשבת, הידוע בפארו ובהדרו בסביבה כולה.

בצד ימין היתה חברה ק״ס (קוני ספרים), בה התרכזו בעיקר בעלי התריסין, הלומדים ביחידות, ובצד השני הת״ת (תלמוד תורה). יהודי יקר, שקראו לו

ארון־הקודש בבית־הכנסת הגדול — דער ארון־קדוש אין דער גרויסער שול

„מונצ'קי" היה מלמד ודורש לפני „עמך" מהספר „מנורת המאור". כל השולחנות היו תמיד תפוסים עד אפס מקום ויהודים עמלים היו שותים בצמאון את הדברים המתנגנים בפי הדורש. ויש שמרוב עייפות מעמל היום היו העינים נעצמות...

זוכרני, לפנות ערב, בין מנחה למעריב, כל יהודי העיירה הניחו את עסקיהם, החייט והסנדלר, העגלון והחנווני, האמיד והדלפון — כולם התנערו מטרדותיהם ופניהם מועדות לבית־הכנסת או לבית־המדרש לבלות שעה אחת בנעימים. זה לומד דף גמרא, זה פרק משניות, זה אגדה בעין־יעקב, ואלה שאינם לומדים

אומרים תהלים בציבור או ביחידות. איש איש לפי דרגתו ולפי החברה היאה לו. יהודים למדנים ופשוטי־עם התרעננו בשעות הללו והשיבו את נפשם, „מ׳האָט זיך מחיה געוועזן״, ואם נתקיימה באותו ערב דרשה של רב או מגיד — היתה ההנאה כפולה ומכופלת.

ברחובות שהובילו מן השוק לרחבת בית־הכנסת, במיוחד בסימטה ע״י „שאיע פ.״ — היתה תנועת האנשים מופנית לכיוון אחד — לבית־הכנסת. מה נהדר היה המראה הזה!

כנאמר, הצטיינה סטביסק בתורה ובעבודה. ועבודה תרתי־משמע: עבודת הבורא ועבודה כפשוטה — עמל כפיים. סטביסק היתה עיר עמלים, עליהם נאמר „בזעת אפיך תאכל לחם״. כולם עבדו קשה והתפרנסו מיגיעת כפם. געפּירט א ערליכן כשר׳ן לעבן.

ואחרון חביב: גמילות חסדים. בסטביסק היחיד והציבור התענינו במצבו של הזולת. להגשת עזרה לנצרכים התקיימו חברות שונות: ת״ת, הכנסת־אורחים, סומך נופלים, גמילות חסד, מתן בסתר וכדומה.

תופעה אופיינית ומענינת היתה בסטביסק: כמעט כל האופים היו אנשים דגולים: ר׳ חנא — גבאי בית־המדרש הגדול, ר׳ מנדל — בעל שחרית, ר׳ יעקב חצקל — גבאי חברה ק״ס, ר׳ שלום — בעל תוקע, ר׳ מאטל — גבאי ת״ת, ר׳ מאיר כ״ץ, דער קאשע מאכער ואחרים. כדאי להזכיר את ר׳ יוסל־שייע (היה הרבי שלי), ר׳ משה לייב, ר׳ גדליה גואלמן, ר׳ עקיבא — בעל המוספים, ר׳ זאוול, מייזנר דער וואסער־מענטש — כולם היו לומדים מופלגים ואנשים דגולים וחשובים.

ולא רק זקנים ומבוגרים עסקו בתורה. רבים מבני הנעורים גלו למקום תורה לישיבת לומז׳ה הסמוכה ולמקומות אחרים ועד לסלובודקה הרחוקה הגיעו. ו„בין הזמנים״, בניסן ותשרי, בבואם לסטביסק לחגים, היו ספסלי בית המדרש הגדול תפוסים ע״י תלמידי הישיבות וניגון הגמרא הערב מילא את חללו של בית המדרש.

כל זה היה ואיננו עוד. הנאצים־העמלקים ושכנינו הפולנים החריבו והשמידו הכל. מי יתן ואנו, שרידי החרב, נזכה לראות קיומם של דברי התורה: „לי נקם ושילם, לעת תמוט רגלם, כי קרוב יום אידם, ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו!״

זלדה הולצמן לבית פונק

מעשי אבות סימן לבנים

בשיחזור תולדות משפחתי עולים לפני זכרונות על משפחה פורחת וענפה, אשר עלה הכורת עליה. אני לבדי מכל המשפחה זכיתי לדפדף בדפי תולדותיה, לאחר שהגשמתי שאיפה כמוסה של רבים מבניה — הקמת בית בישראל.

סבי, מצד אבי ז״ל, ר׳ אברהם זליג, שאני נושאת את שמו, עלה לארץ־ישראל בשנת תרס״א־1901. בעל מידות טובות היה ואהבת הבריות ורגשי אחוה לזולת פיעמו בלבו במשך כל ימי חייו. אב נאמן היה למשפחתו. ההגות בתורה והעיסוק בתפילה תפסו את רוב יומו. נימנה עם המתפללים המסורים בבית־הכנסת „חברת ק״ס״. בבית היו מספרים, כי בעת שירותו בצבא הצאר היה נזהר ומדקדק בכשרות ומתקיים על מים, מלח ולחם בלבד. גם לאבי, כשהגיע זמנו לשרת בצבא, הורה להזהר בעניני כשרות.

גדולה היתה חיבתו לציון וכל ימיו השתוקק לחיות בארץ הקודש, וכנאמר זכה להגשים את שאיפתו בשנת תרס״א. מכתביו מארץ־ישראל שפעו אהבה לארץ ובדבריו הדגיש את ייחודה. כל מכתב היה מסיים במשפט ״ותחזינה עינינו בשובך לציון״. כשנפטר הובא למנוחת עולם בירושלים על הר הזיתים.

עליית סבי לארץ ומכתביו השפיעו רבות על אבי, אבל מסיבות שונות נבצר ממנו להצטרף לאביו בארץ־ישראל. היה עסקן באגודות שונות למען א״י ואף נפל ברוב תמימותו בפח אשר הוטמן לו ולאחרים ע״י חבורה יהודית, שהשתמשה בשם המצלצל „נחלת אחים״ ומכרה „נחלאות״ בארץ־ישראל. אבי קנה מאותה אגודה מגרש בארץ־ישראל וקיבל ״קושאן״ שאישר כביכול את זכותו עליו. קרבנות רבים נפלו ברשתה של אותה כנופיה, אשר הצליחה ״למכור״ במרמה מאות דונמים בארץ־ישראל. משהתגלתה התרמית ורבים הגיבו ברוגז, היתה תגובתו של אבי כפי שציפיתי ממנו. הוא אמר: ״אסור להטיל דופי ביהודים״, ובזה התנחם. ולחבריו ושכניו שנפלו אף הם בפח המרמה אמר: ״בכל זאת נשאר הכסף אצל יהודים, יבושם להם״.

אבי, אשר צוואתו של סבי בדבר עליה לארץ־ישראל לא משה מלבו, לא חדל מלקוות כי ביום מן הימים יזכה לחיות בארץ, ואם חלילה לא תתגשם שאיפתו — קיוה שלפחות יזכה מישהו מאתנו להגשים שאיפה זו. לא רק חובב ציון נלהב היה אבי, הוא היה גם אוהב אדם ודואג לזולת. הוא היווה כתובת למוסדות צדקה רבים, ולא רק בעירנו סטביסק, אלא גם לעיירות שונות בסביבה וכן בעיר הבירה וורשה, שגם לשם הגיע שמעו. לרגל עסקיו היה אבא נוסע מפעם לפעם לוורשה ותמיד בהגיעו לשם היו מחכים לו באכסניה שבה התאכסן עסקנים וזקוקים לעידודו הרוחני והחמרי. נוסף לפעילותו בחברות צדקה שונות, ניהל אבי גם קופת גמילות־חסד משלו עצמו. ואיך ניהל אותה? אחת לארבעה־חמישה שבועות היה נוסע לוורשה לקנות סחורה לחנות המנופקטורה שלנו. בכסף שהצטבר ממכירת הסחורה בין נסיעה לנסיעה היה מממן את פעולות „הקופה״, ונצרכים להלוואה של 1000 או 2000 זלוטי מקופתו של אבי ללא רבית, ללא שטרות וללא ערבים לא חסרו. ואכן רבים היו הלקוחות של קופת גמ״ח הפרטית של אבא. והיה ואחד הלווים פיגר בהחזרת

החוב, היה אבי מנחמו ואומר: ״מיין קינד, ס׳איז גארנישט געשען״ (בני, שום דבר לא קרה) והיה דוחה את פרעון החוב. בין לקוחותיו היו גם סוחרי מזונות, והיה ובעל מכולת או קצב קשה היה לו להחזיר את ההלוואה במזומנים, נאות לקבל את תמורתה במיצרכי מזון. ההרגשה כי עזר לזולת היתה בשבילו הגמול החשוב ביותר בעיניו.

אנו הילדים עזרנו לו בקיום קופת גמ״ת זו. היינו שליחי מצוה, כלומר, היינו מביאים את הכסף לניצרך, שלפעמים היה מתבייש לבקש ולקבל מידי אבי את ההלוואה, ואנו גם היינו המחזירים את החוב לאבא. שכרנו היה קבלת ממתקים משני הצדדים.

משפחת פונק — רובם ניספו בשואה

היה לנו בית גדול, שהיינו משכירים בו דירות. הדיירים, כמו האלמנה ברמזון ובניה והשוחט ושלוש בנותיו לא רצו לעקור לדירות אחרות, אעפ״י שדירות להשכרה היו בשפע בסטביסק. שעל כן בשביל מה יחליפו דירה? הרי אבא מעולם לא לחץ בתשלום שכר דירה ובמקרים מסוימים אף נאות לקבל שכר סמלי בלבד, נוסף להשכרת הדירה ללא חוזה וללא התחייבות. מי יסכים, איפוא, להיפרד מבעל־בית כזה? ובאימרת הכנף שלו ״זאלן יידן הנאה האבן״ (ייהנו יהודים) המשיך בדרכו לעזור לזולת. מימרה שגורה היתה בפיו: הפרנסה מצויה בידי בעזרת ה׳.

* * *

אמי בלהה ז״ל, אשה יפה היתה, מעורבת בין הבריות ומקובלת עליהן. אמי היתה מצויה אצל ספר והיתה ידועה בכשרה לנהל מו״מ. ערנית היתה ופקחית ואהבה לחוות דעתה לא רק בעניני משפחה, אלא ברוב עניני הציבור שעמדו על הפרק. אמי נפטרה בדמי ימיה והשאירה 8 ילדים — ארבע בנות וארבעה בנים. מעתה הוטל על אבי למלא את התפקיד של אם ואב כאחד והוא מילא אותו במסירות ובאהבה אין קץ. שלח אותנו לבית־הספר לעברית שהיה בעיר. אחי למדו לימודי קודש (תנ״ך, משנה וגמרא) אצל מלמדים מעולים. אחדים מהילדים נשלחו

ללמוד לבתי־ספר מחוץ לעיר ורוב אחי השתלמו גם במקצועות אקדמאיים, אשר היו להם לתועלת בניהול מסחר, הנהלת חשבונות ועוד.

לאחר שעליתי לארץ נודעו לי פרטים נוספים מהסטביסקאים המעטים שניצלו על אבי ומשפחתי ז״ל. אחר כניסת הגרמנים לסטביסק עבר אבי לביאליסטוק ושם המשיך במסחר המנופקטורה. הוא המשיך לעזור לפליטים ושיתף עמם פעולה בעניני מסחר, אשר לעתים נדירות הביא לו רווחים. הוא עשה מה שעשה לשם שמים. זכה אבי ונפטר במיטתו בגלות ביאליסטוק והובא לקבר ישראל בתשעה באב תש״ב—1942. ת.נ.צ.ב.ה.

אחי גרשון ז״ל, בכור האחים, היה חבר בועד סניף „החלוץ״. היה בהכשרה בקיבוץ וקיבל רשיון עליה לארץ־ישראל, אך איתרע מזלו ובאותו זמן גוייס לצבא הפולני. גם אחי בצלאל היה פעיל בארגון ציוני־חלוצי, בשומר הדתי. אף הוא שאף לעלות לארץ ושאיפתו לא הוגשמה.

עו״ד אברהם פונק, אחי, אשר נקרא על שם סבי, היגר לארה״ב, שם הקים ביתו, אך בלבו פנימה קיוה תמיד לעלות לישראל. בביקורו האחרון כאן לפני שנים אחדות גילה לי מעט ממחשבות לבו, אך עקב מחלתו לא זכה להגשים את משאלת לבו ונפטר בשנת תשכ״ט (1969) בנכר. השאיר אחריו אשה ובן, ששמו פנחס, בוגר אוניברסיטת בוסטון, הנצר היחיד למשפחת פונק.

ספגנו הרבה מידות טובות מבית אבא, שאותן השתדלתי לטעת בלב ילדי שגידלתי בארץ.

בשנת 1932 הכרתי את בעלי אברהם הולצמן, שהיה עסקן ציוני, מפעילי הקהק״ל, קרן־היסוד והחלוץ. באמתחתו היתה המלצה לקבל סרטיפיקט לעלות לארץ, דבר שהיווה בשבילנו גורם ראשון להקים בית בישראל. לפני עלייתי נפרדתי ממשפחתי הענפה, משלושת אחיותי: רייזל, זלטקה ושיינדלה, ומאחי הקטן דב־ברלה. חקוקות בלבי המלים שאמר לי אבי ר׳ פנחס בעת פרידתנו: „ותחזינה עינינו בשובך לציון״ — המלים שהיו תמיד שגורות בפי אביו, ועוד אמר לי אבא: „את היחידה שזכית להגשים את שאיפת סבך בדבר עליה לארץ־ישראל״. ואכן ביום 2 בנובמבר 1933, יום הצהרת בלפור, הגענו אני ובעלי אברהם הולצמן לארץ־ישראל באניה ״פולוניה״. מקץ תלאות ועיכובים רבים בדרך הגענו לעיר הנמל קנטרה על גדות תעלת סואץ, משם המשכנו ברכבת לתל־אביב. נשארתי נצר יחיד למשפחה ענפה, המגשימה את צוואת סבי ר׳ זליג ז״ל.

חיים־אריה לוינוביץ

דיוקנאות וטיפוסים מעיירתי סטביסק

העיירה היהודית בפולין עם אורח־חייה המסורתי־עממי היתה עשירה באישים בעלי רמה רוחנית ומוסרית וכן בטיפוסים עממיים, ואלה ואלה שיוו גוונים וגווני־גוונים לגלות פולין הדוויה למודת־היסורים.

הדמויות והטיפוסים הללו קמו וגדלו בסביבה היהודית המיוחדת בה חיו, את אוירה נשמו ואת מסורותיה ומנהגיה רבי־הדורות ספגו בנפשם, — והם הם שעיצבו וגילמו את דיוקנם, שיוו להם צבע ותוכן ונסכו עליהם חן יהודי מיוחד.

בקשת הרחבה של עיירות וערים בפולין לא היתה סטביסק יוצאת דופן. אעפ״י שהיתה עיירה קטנה — בסך הכל חיו בה כשלושת אלפים נפש — שפעה דמויות וטיפוסים שונים, מעין קלידוסקופ צבעוני של דיוקנאות. אשתדל לצייר אחדים מהם, שנחרתו עמוק בזכרוני, אשר כולם יחד מגלמים יריעה רחבה של יהודים שונים לגווניהם.

הראשון העולה בזכרוני, שונה מכל האחרים, אשר זוהר מיוחד חופף עליו, הוא צדיק העיירה — ר׳ וולוולה ז״ק. הוא היה אישיות בעלת מידות תרומיות, שצדקותו וישרותו, עניוותו ואצילות נפשו — עשוהו משכמו ומעלה גבוה מכל העדה.

דור דור וצדיקיו. בדור שלפניו היה ר׳ חיים־לייב צדיק הדור של עיירתנו, ואחדים מאנשי עירנו, ואני בתוכם, זכו להיקרא על שמו. אין זאת שהיהודים ששאפו שבניהם יגדלו יראי־שמים, ראו כסגולה לקראם בשם הצדיקים שהיו חביבים עליהם. יותר מפעם אחת שמעתי את אמי נ״ע מבטאה את שמו של הצדיק ר׳ חיים לייב ברטט של קדושה, בהוסיפה אגב־אורחא בקשה, שבעולם האמת יהיה לנו למליץ־יושר.

אישיות דגולה היה ר׳ וולוולה ז״ק, שכיהן בעיירתנו כדיין, היחידי שיהודי סטביסק כינוהו בשם החביב צדיק. כשפירשו בשמו של הרב, היו אומרים „הרב יאריך ימים ושנים״, אבל ההתיחסות לר׳ וולוולה היתה כאל קדוש, ראו בו את „הנשמה־יתירה״ של סטביסק.

ואכן חד בדרא היה ר׳ וולוולה. היה מוסמך לרבנות, ואילו רצה יכול היה לשבת על כיסא הרבנות בסטביסק, אך מיאן לקבל את המשרה הזאת משום שלא רצה לעשות את התורה קרדום לחפור בו. את מחייתו משך מחנות לכלי ברזל, והעיסוק בפרקמטיה נחשב לדבר טפל בעיניו, שכן את עיקר חייו ותוכנם ראה בתלמוד־תורה לשמה. ואכן ימים ולילות ישב ר׳ וולוולה בבית־המדרש יעסק בהוויות אביי ורבא.

עוד היום עומדת לנגד עיני דמותו הפטריארכלית של ר׳ וולוולה. גבה־קומה ותמיר, ומעיניו הגדולות והעצובות נשקפו טוב־לב, תמימות ושלווה נפשית. שכנים היינו ומשפחותינו היו מיודדות. לעתים קרובות הייתי בא לביתו של ר׳ וולוולה, ואני מוכן להעיד שמימי לא שמעתי אותו מרים קולו על מאן דהוא, לא בביתו הוא ולא בבית־המדרש, שם היה אומר שעור גמרא לפני למדני העיירה. הם ישבו מסביב לשולחן ארוך, ואילו הוא היה עומד בשעת אמירת השעור על

רגליו. כמוהו ראיתי בדמיוני את התנאים והאמוראים בימים קדומים מרביצים תורה לפני תלמידיהם בישיבות המפורסמות בארץ־ישראל ובבבל. השקלא וטריא בעת השעור ואחריו, התנהל בהשראתו של ר׳ וולוולה בהשקט ובנחת, לקיים מה שנאמר „דברי חכמים בנחת נשמעים".

גם אשתו רבקה׳לה היתה צדקת. נמוכת־קומה היתה, ממעטת בדיבור, וטוב־לבה ועדינות־נפשה היו נסוכים על פניה העגומים. כשהיתה באה לביתנו — צעדיה כמעט ולא נשמעו. אמי היתה מקשיבה לדבריה ביראת כבוד. מעולם, בקניותיה, לא עמדה על המקח כרוב נשי העיירה, ובערב שבת לא היתה ממששת בידיה את החלות כפי שנהגו לעשות הנשים האחרות. נכנסה בשקט ויצאה בשקט, ובצאתה הותירה אחריה אוירה של מנוחה, שלא פגה זמן ממושך ושרתה על הלקוחות בחנות.

בשבתות היתה מבקרת אצלנו. והיה ובנוכחותה הטיל מישהו מרה באדם, גם כשהלה הסב לה יסורים, היתה אוטמת את אוזניה וממלמלת בלחש: „אסור, אסור לדבר רעות על יהודי". דמות אצילה ועדינת נפש כזאת היתה רבקה׳לה, אשת ר׳ וולוולה.

בנם, אהרן־ליזר ז"ק, שבישיבה בה למד כינוהו בשם „העילוי מסטביסק", היה אף הוא אדם יוצא מגדר הרגיל. הוא ניחן בזכרון מופלא. אמרו עליו שכל דף גמרא הוא זוכר על־פה (בודאי היתה בכך משום הגזמה, אך אין ספק שהיה בעל זכרון יוצא מן הכלל), ולא עוד אלא אף יכול היה לקרוא בעל־פה את דף הגמרא במהופך, כלומר, מלמטה למעלה. כשהיה קורא ספר, היה מעלעל את דפיו בלבד, וידע את תוכנו טוב יותר מאלה שקראו אותו ספר ימים שלמים. אבא ע"ה, ר׳ מנדל החרד, שישב תמיד בצדו הימני של ר׳ וולוולה בעת שאמר את שיעור הגמרא, התיחס בהסתיגות לדעותיו החפשיות של אהרן־ליזר, ואף חשד שנדבק בו אבק של אפיקורסות, אך מתוך הוקרה אליו מעולם לא העיר לו על כך.

הנוער שבעיירה העריץ ממש את אהרן־ליזר. ראינו בו את מורנו הרוחני. הוא היה נמוך־קומה ואף גמגם במקצת, אולם בהופיעו לפני קהל או במסיבת נוער — היו דבריו קולחים כמעין המתגבר. אז השתחרר לגמרי מהגמגום. הוא היה נואם בחסד. מעולם לא הכין את עצמו לנאום או להרצאה. דיבורו נבע ללא מעצורים, והשפעתו על הציבור היתה כה רבה, שעשוי היה להביאו לידי דמעות. ואילו במסיבת שמחה היה בצורה בדחנית־קונדסית מתאר את הנוכחים, והקהל כולו היה מתגלגל מצחוק. לא היה גבר נאה ושערו הקריח, אך תחת זאת היו לו עינים שהורות חודרניות שהקסימו את המין היפה.

ר׳ עקיבא

ר׳ עקיבא, הש"ץ של בית־המדרש שלנו, היה חסיד. נשאלת השאלה: עיירתנו שרוב רובה של אוכלוסיה היו „מתנגדים" — מה ראו שנתנו לחסיד לעבור לפני התיבה בבית־הכנסת? על שאלה זו אין לי באמת תשובה, אך דבר אחד ידוע לי: שמנוסח התפילה שלו ומקולו הערב נהנו גם ה„מתנגדים". חזקה היתה לו לעבור לפני התיבה בימים־הנוראים, וקולו וניגוניו הערבים שמורים בלבי עד היום.

ואכן באופן תפילתו ובפירוש המילות שלו היה אמן בחסד. ביחוד נהנה הנועד מתפילתו ומהנעימה החסידית בה היה מתבל את לחניו. גם היום, בבוא ראש־השנה, משתוקק הלב לשמוע „ובכן תן פחדך" או „יעלה תחנונו" בנוסח ובנגינה, בהם היה ר' עקיבא, הש"ץ של בית־המדרש שלנו, שופך את צקון נפשו לפני השי"ת בימים הנוראים.

ר' שלום המלמד

דמות מיוחדת בסטביסק היה ר' שלום המלמד. ר' שלום היה מלמד גמרא ומחונן בחוש הומור עדין ושנון כאחד, אשר לעתים פגע בנקודה הרגישה ביותר של „קרבנו". למען האמת ייאמר שלעתים קרובות היה הוא עצמו מטרה להציו השנונים. ביחוד לא חסך שבט לשונו מתלמידיו כאשר לא היטו אוזן קשבת לשעוריו. כך, למשל, אמר פעם לתלמיד מוכשר ובעל תפיסה טובה, שאלוהים חוננו באף ארוך: „אסונך בזה שאתה מחליף את ראשך הטוב באפך הארוך, אך אַל נא באפך, פן יארך עוד יותר".

יש והיה גם יוצא מכליו וגוער בתלמיד בניגון של גמרא: 'ואין דבר שבערוה פחות משניים'. מאי קא משמע לן? שפרה עפה מעל לגג והטילה ביצה, שיקחך האופל!" הילד המסכן הנבוך היה עונה באותו ניגון־גמרא: „שיקחך האופל". למותר לומר שהתשובה עוררה צחוק בין התלמידים, שבסופו של דבר הצטרף אליו גם ר' שלום המלמד.

הוא היה גם מכין מצה שמורה עבור יהודי סטביסק החרדים, ולמלאכה זו שכר נשים רבות בתור מגלגלות המצות. מעניין היה לראות כיצד היה מאיץ בהן שתגלגלנה ביתר מהירות, בחפזון. לשם כך היה מביים את יציאת מצרים ומכריז בקול רם: „מהר, נשים, יותר מהר, אל תעכבו את הגאולה". ואכן המצות גולגלו במרץ ובהתלהבות.

יהודי מכל השנה

טיפוס ססגוני בין יהודי סטביסק היה ללא־ספק איצ'ה־ליזר הפונדקאי. פונדק אחד היה בעיירה, בדרך ללומז'ה, והוא, איצ'ה־ליזר, היה בעליו. למדן גדול לא היה, אבל היה בעל יומרה להחשב דוקא כיודע־ספר והיה אוהב להתחכך בין לומדי העיר. בשבת, אחרי הסעודה, היה סר אלינו לחטוף שיחה עם אבי ועם אהרן־ליזר בן הדיין, שהיה בא לביתנו בכל שבת. אבי ע"ה, ר' מנדל הנחתום, נחשב בסטביסק ללמדן החריף ביותר, ואחרי פטירתו של ר' וולוולה קיבל על עצמו לומר שעור גמרא באזני למדני סטביסק. „ולמה באמת לא אכנס לר' מנדל?", היה טוען איצ'ה־ליזר הפונדקאי, ולפי דרכו של טוביה החולב היה מפטיר: „הרב את ריבנו, הדן את דיננו — רב הולך לרב, דיין לדיין, ואני הולך לר' מנדל. ולמי רצונכם שאלך? — לעמי־הארצות, לבעלי־עגלות?"

את המימרה „לעולם יהא אדם" היה איצ'ה־ליזר מפרש בצורה דלקמן: „לעולם — יהא אדם, ירא שמים — בסתר". הוא היה אוהב לצטט, כביכול, את בן־סירא. הוא היה אומר: „בן־סירא אומר: לעולם ידע אדם מהו עושה". ומי

יתוכח אתו ויגיד שלא כך אמר בן סירא? בדרך־כלל היו שומעים בסבלנות את פירושיו ואף היו נהנים ממעשי הקונדסות שלו.

פעם היה מעשה שעורר את זעמו של איצ׳ה־ליזר על שכנו פלטיאל החנווני. פלטיאל היה יהודי קבצן, עני שבעניים, אבל מסתפק במועט. היה יהודי ירא־שמים וענו, ולא היה מסוגל לפגוע אפילו בזבוב. גודל חנותו היה כשל גרוגרת דר׳ צדוק והון מחזורו היה של אגורות. נבצר היה להבין מנין משך יהודי זה חיותו. יושרו היה ללא גבול. אמרו עליו שהיה מבקע גרגר של פלפל, כדי שלא יחשדו בו, חלילה, שהוא מבקש למשוך לקוחות לחנותו ע״י מתן משקל יתר.

והנה קרה שאיצ׳ה־ליזר הטיל מרתו ביהודי זה. יום אחד פגש את אהרן־ליזר ז״ק ברחוב ופנה אליו בזו הלשון: „אהרן־ליזרקה, הרי אתה מכיר את הנוכל הזה, את המנוול, את ׳ההויכער בעמלקים ישראל׳ (עוכר באלוקי ישראל)״. שואל אותו אהרן־ליזר בתמיהה: „ומיהו היהודי הזה?״ משיב לו איצ׳ה־ליזר: „אהרן־ליזרקה, תמוה בעיני איך אדם כמוך אינו יודע מיהו? הרי זה פאלטושקה החנווני״.

ועוד מספרים על איצ׳ה־ליזר: פעם לקח הלוואה אצל הגביר שבעיירה, בתנאי שיפרע את החוב לאחר שנה. כנהוג בימים ההם אצל יהודים, לא נתנו ערבויות על הלוואות. מילה ותקיעת־כף הספיקו. הגביר הירבה לבקר אצל איצ׳ה־ליזר בפונדק שלו, והוא קיבל אותו תמיד בסבר פנים יפות, כיבד אותו ביי״ש ותופינים ולעתים קרובות אף הזמינו לארוחה. האוכל היה משובח והגביר נהנה מן התבשילים הטעימים. פשיטא, שהיה בטוח כי הפונדקאי עושה זאת מתוך הסברת־פנים והכרת טובה על הכסף שהילווה לו. ברם, איצ׳ה־ליזר עשה את החשבון שלו, וכאשר הגיע מועד פרעון החוב פתח את „ספר הזכרונות״ שלו, בו היו רשומים בקפידה שחור על גבי לבן כל המאכלים הטובים שהגביר אכל אצלו. בסופו של חשבון הסתבר שההלוואה מזמן סולקה, וכי הגביר צריך להוסיף לו כמה עשרות רו״כ שהצטברו מעל לחוב.

בעלי־עגלות

בתוך האוכלוסיה היהודית בסטביסק נמנו בעלי־העגלות עם גסי־הרוח ועם המגושמים ביותר, ולא עוד אלא תמיד היו נכונים ממש לדרוס זה את זה, אבל לא חלילה בהרמת־יד אלא בקללות ובחרמות. כאן, בנושא זה, לא היה איש שישווה להם. לא אחת, בלכתי הביתה מבית־המדרש, הייתי מטה אוזן לקללותיהם כפולות־השמונה, שאיש היה שופך על רעהו. שעון על גבי עגלתו היה כל עגלון שופך קיתון של שופכין על עמיתו, — עלבונות ובזיונות שאינם בנמצא בשום מילון. לאמיתו של דבר היו הם המומחים בהא הידיעה של מילות הגנאי בלשון יידיש.

בעלי אגרוף גדולים אמנם לא היו עגלוני עיירתנו, להוציא אחד — הרשל בעל־עגלה. הרשל היה יהודי גברתן, רגזן, סמוק־פנים שהטיל חיתתו על כל רואיו. אפילו הגויים פחדו מפניו פחד־מוות. בעטי „סגולותיו״ אלה היה הוא השליט בבורסה של בעלי־העגלות והסעת נוסעים ללומז׳ה, בירת המחוז שלנו — היתה המונופולין שלו.

כל ימות השנה היה הרשל בעל־עגלה מושל בכיפה, והוא משל ביד חזקה

ובהטלת אימה על הכל. אולם משקרבו והלכו ה„ימים הנוראים״, חל בגברתן זה שינוי מהותי, כאילו השיל את עורו ולבש עור חדש. וראה זה פלא, בעל גוף זה, שבמשך כל ימות השנה נשפכו מפיו קללות וחרפות כלבת אש מהר־געש, הפך ליהודי שקט וצנוע, המתהלך עם הבריות בעניוות ובדרך־ארץ ובקושי הוציא הגה מפיו.

לסליחות היה בא הראשון. הוא גם קם הראשון למשמע דפיקת השמש בחלון והכרזתו „יהודים, קומו לעבודת הבורא!״. ערב יום־כיפור דרש הרשל בעל־עגלה מהשמש שלא יחוס עליו בחלקו לו ה„מלקות״, וימנה לו ככתוב ארבעים חסר אחת. וביום הכיפורים לא זז ולו לרגע ממקומו הקבוע, שהיה בשורה מאחורי שורתנו. הוא התפלל בכוונה רבה, ובהגיעו לתפילת „על חטא״, היה מטיח באגרופו מכות בחזהו שהדהדו בבית־המדרש כולו.

ביום־כיפור ניתנה לי ההזדמנות להתבונן היטב בהרשל בעל־עגלה. הכרת פניו לא העידה כל עיקר שהוא יהודי בעל גוף ובעל זרוע. להיפך, הוא נראה יהודי כשר, שלבו פתוח לעבודת הבורא, חיוורון היה נסוך על פניו, שנראו כמעט רוחניים. זוכרני, שבתור ילד, לא הטיל עלי פחד ביום־כיפור. אדרבה, נעור בי הרצון לגשת אליו ולשאלו: „ר׳ הרשל, איך עבר עליך הצום?״ ולברך אותו בגמר חתימה טובה.

כאן היתה כמוסה הסגולה הרוחנית היהודית, שאפילו המגושם ביותר שבהם יכול היה, ולו לזמן קצר, להגיע למדרגה עילאית וליהפך לאדם עדין וצנוע.

כל הדמויות והטיפוסים האלה, שהיו מצויים בכל עיר ועיירה יהודית, נגדעו ונרצחו בידי רוצחים, והעולם — ראה והחריש. אנו היתומים האחרונים של החלק העממי והעסיסי ביותר של עמנו, ואנו עדים לחורבן שעלה על כל החורבנות שפקדו את עמנו בתולדותיו.

מיאמי, פלורידה

חיים־אריה (חיים־לייבל) לעווינאָוויטש

סטאַוויסקער געשטאַלטן און טיפּן

דאָס יידישע שטעטל אין פּוילן מיט איר טראַדיציאָנעלן לעבנס־שטייגער איז געווען רייך אין גייסטיקע און עטישע פּערזענליכקייטן ווי אויך אין פאַרשידענע פאָלקס־טיפּן, וועלכע האָבן צוגעגעבן פיל קאָליר דעם פינסטערן לעבן אין גלות פּוילן.

די אַלע טיפּן זיינען געווען א פּראָדוקט פון דער ספּעציפיש יידישער סביבה אין וועלכער זיי האָבן געלעבט, געאָטעמט און איינגעזאַפּט דורות־לאַנגע טראַ־דיציעס, וועלכע האָבן געפּאַרעמט זייער געשטאַלט, געגעבן זיי פאַרב און אינהאַלט און ארויפגעלייגט אויף זיי אן אייגנאַרטיקן שטעמפּל און יידישן חן.

סטאַוויסק איז נישט געווען קיין אויסנאַם. ווי קליין דאָס שטעטל איז געווען, אַרום 3 טויזנט נפשות, איז עס געווען פול מיט פאַרשידענע טיפּן יידן, א

קאַלירפולער קאַליידאָסקאָפּ פון געשטאַלטן. איך וועל זיך באַמיען אָנצוצייכנען עטליכע אַזעלכע טיפּן, וועלכע האָבן זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון, וואָס שטעלן מיט זיך פאָר פאַרשידענע קלאַסן יידן.

דער ערשטער, וועלכער קומט מיר אַרויף אין זכרון און טיילט זיך אויס פון די איבריקע מיט אַ באַזונדערן גלאַנץ, איז דער צדיק פון שטעטל ר׳ וועלוועלע ז״ק, אַ מאָראַלישע פּערזענליכקייט, וואָס האָט אַרויסגעשיינט מיט זיין צדקות, עניוות און גייסטיקער שיינקייט.

יעדער דור האָט זיין צדיק. מיט אַ דור פריער איז עס געווען ר׳ חיים־לייב דער צדיק, וועמענס נאָמען עס טראָגן עטליכע סטאַוויסקער לאַנדסלייט און איך בין איינער פון זיי. עלטערן האָבן אַפּנים געוואָלט זייערע זין זאָלן אויפוואַקסן פרומע און גוטע יידן האָבן זיי די קינדער געגעבן נעמען פון צדיקים. נישט איינמאָל האָב איך געהערט מיין מאַמען דערמאַנען ר׳ חיים־לייב צדיקס נאָמען מיט אַ הייליקן ציטער, בעטנדיק דערביי אַז אויף יענער וועלט זאָל ער זיך באַמיען און זיין אַ מליץ־יושר פאַר אונז.

אַ זעלטענער טיפּ איז געווען ר׳ וועלוועלע ז״ק, דער דיין פון שטעטל, דער איינציקער וועמען די סטאַוויסקער יידן האָבן ריידנדיק וועגן אים, צוגעגעבן „דער רב זאָל לעבן״. צו ר׳ וועלוועלען האָט מען זיך באַצויגן ווי צו אַ הייליקן, ווי צו דער נשמה יתירה פון סטאַוויסק.

ר׳ וועלוועלע איז טאַקע געווען אַ חד בדרא. האָט געהאַט סמיכות אויף רבנות און געקענט ווערן רב פון שטעטל, אָבער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון רבנות, ווייל ער האָט נישט געוואָלט מאַכן פון דער תורה אַ קרדום לחפור בו. פּרנסה האָט ער געצויגן פון אַ אייזן־געשעפט. אָבער ביי ר׳ וועלוועלען איז דאָס געשעפט געווען אַ טפל, דער עיקר איז ביי אים געווען לערנען תורה לשמה. ער איז טאַקע געזעסן יומם ולילה אין בית־המדרש און געלערנט תורה.

ר׳ וועלוועלעס פּאַטריאַרכאַלע געשטאַלט שטייט מיר נאָך עד היום פאַר די אויגן — אַ הויכער, אַ שלאַנקער מיט גרויסע אומעטיקע אויגן, וועלכע האָבן געלויכטן מיט אַ זעלטענער גוטסקייט, געמיטליכקייט און תמימות׳דיקייט. אונזערע משפּחות זיינען געווען שכנים און זייער באַפריינדעט און איך פלעג אָפט אַריינ־קומען צו ר׳ וועלוועלען אין שטוב. איך האָב קיינמאָל נישט געהערט קיין הויך וואָרט פון זיין מויל — נישט ביי זיך אינדערהיים און נישט אין בית־המדרש, וואו ער פלעגט זאָגן אַ שעור גמרא ביי אַ לאַנגן טיש, וואו די גרעסטע למדנים פון סטאַוויסק פלעגן זיצן, און ער, ר׳ וועלוועלע, פלעגט שטיין. אַזוי, האָב איך מיר פאָרגעשטעלט, האָבן געדאַרפט אויסזען אַמאָליקע תנאים און אמוראים ווען זיי פלעגן לערנען מיט זייערע תלמידים אין די ישיבות פון ארץ־ישראל און בבל און זיך מתוכח געווען איבער די ענינים וואָס זיי האָבן באַהאַנדלט. אונטער ר׳ וועלוועלעס מילדע אויגן איז דער ויכוח תמיד געווען אַ שטילער, אַ באַשיידענער, ווי ס׳שטייט געשריבן — „דברי חכמים בנחת נשמעים״.

אויך זיין פרוי רבקה׳לע איז געווען אַ צדקת. אַ שטילינקע, אַ קליינ־געוויקסיקע, וואָס לויטער גוטסקייט און גאָט־זעליקייט איז געווען אויסגעגאָסן אויף איר אומעטיק פּנים. זי פלעגט אַריינקומען צו אונז אין שטוב מיט שטילע

טריט. די מאַמע פלעגט זיך צוהערן צו אירע רייד מיט יראת־הכבוד. זי פלעגט זיך קיינמאָל נישט דינגען, נישט אָנטאָפּן די שבת׳דיקע חלות און זיי א קוועטש טאָן ווי עס פלעגן טאָן די אנדערע ווייבער. זי איז שטיל אריין אין הויז און שטיל ארויס און איבערגעלאָזן נאָך זיך א מנוחה וואָס האָט געווירקט אויף די אנדערע קונים א לאַנגע צייט נאָכדעם ווי זי איז שוין אוועקגעגאַנגען.

שבת פלעגט זי קומען צו אונז צו גאַסט. פלעגט ווער אין איר געגנוואַרט אויסריידן א שלעכט וואָרט געגן עמיצן, אפילו ווען דער בעל־דבר האָט איר אָנגעטאָן צרות, פלעגט זי זיך פאַרשטעלן די אויערן און זאָגן שטילערהייט: „מ׳טאָר נישט ריידן קיין שלעכטס אויף א יידן!״ אָט אַזאַ זעלטענער מענטש איז געווען רבק׳לה, ר׳ וועלוועלעס פרוי.

זייער זון אהרון־לייזער ז״ק, וועמען מ׳האָט אין דער ישיבה וואו ער האָט געלערנט גערופן „דער סטאַוויסקער עילוי״ — איז אויך געווען א זעלטענער מענטש. ער האָט געהאַט א פענאָמענאַלן זכרון. מ׳פלגט אויף אים זאָגן, אז ער געדענקט יעדן בלאַט גמרא אויף אויסווייניק און קען זאָגן די ווערטער פון בלאַט אויף צוריק — פון אונטן ארויף. (מסתמא איז דאָס א גוזמא, אָבער זיכער איז אז ער האָט געהאַט א אויסערגעוויינליכן זכרון). ער פלעגט לייענען א בוך מישנדיק די בלעטער און פלעגט וויסן זיין אינהאַלט בעסער ווי די וועלכע האָבן דאָס בוך געלייענט גאַנצע טעג. מיין טאַטע ע״ה, דער פרומער ר׳ מענדל, וועלכער איז געזעסן ביי דער רעכטער האַנט פון זיין טאַטן ר׳ וועלוועלע ביים לערנען דעם שעור גמרא, האָט אהרון־לייזערן געהאַלטן פאַר א שטיקל אפיקורס און געקוקט קרום אויף זיינע געוואַגטע געדאַנקען, ער האָט אָבער געהאַט גרויס דרך־ארץ פאַר אים און עס איז אים קיינמאָל נישט אויסגערעדט.

די יוגנט פון שטעטל האָט אהרון־לייזערן שטאַרק פאַרערט. מיר האָבן אים באַטראַכט אַלס אונזער גייסטיקן לערער. ער איז געווען קליינגעוויקסיק און אביסל געשטאַמלט ביים ריידן, אָבער ווען ער פלעגט אויפטרעטן פאַר אַן עולם אָדער צווישן יונגוואַרג ביי א שמחה — פלעגן זיך זיינע ווערטער גיסן ווי א שטראָם. דעמאָלט איז דאָס שטאַמלען אינגאַנצן פאַרשוואונדן. ער האָט געהאַט א אויסערגעוויינליכן כוח־הדיבור. ער האָט זיך קיינמאָל נישט צוגעגרייט צו קיין רעדע אָדער רעפעראַט, ער פלעגט ריידן ספּאָנטאַן און ער האָט געקענט דעם עולם רירן ביז טרערן. אויף א שמחה פלעגט ער אויף א בדחנ׳יש־שטיפערישן אופן כאַראַקטעריזירן יעדן איינעם פון די פאַרזאַמלטע, אז דער גאַנצער עולם האָט זיך געקאַטשעט פון געלעכטער. ער איז נישט געווען קיין שיינער מאַן און נאָך דערצו געהאַט אַן אויסגעקראָכענעם קאָפּ האָר, ער האָט אָבער געהאַט א פּאָר דורכדרינגענדיקע שוואַרצע אויגן וואָס פלעגן באַצויבערן דעם שיינעם מין.

ר׳ עקיבא

ר׳ עקיבא, דער בעל־תפילה פון אונזער בית־מדרש, איז געווען א חסיד. ווי קומט א חסיד צו זיין א בעל־תפילה אין אונזער שטעטל, וואָס איז געווען כמעט הונדערט פּראָצענט מתנגדיש? ווייס איך טאַקע נישט, אָבער אז די מתנגדים האָבן גרויס הנאה געהאַט פון זיין זיסן נוסח־התפילה — דאָס איז זיכער. ער

האָט געהאַט א חזקה צו דאווגען פארן עמוד ימים־נוראים. זיינע זיסע ניגונים ליגן מיר נאָך איצט אין טעם. ער איז געווען אַנ׳אמת׳ער קינסטלער אין אופן פון זיין דאווגען און אויסטייטשן די ימים־נוראים׳דיקע תפילות. מיר, די יוגנט, פלעגן זיך קוויקן מיט זיינע הארציקע ניגונים, אין וועלכע ער האָט ארייננעפלאָכטן א חסידישן קנייטש. אפילו איצט, ווען ס׳קומט ראש־השנה, בענקט זיך צו הערן א „ובכן תן פחדך״ אָדער א „יעלה תחנוננו״ — לויט ר׳ עקיבא׳ס נוסח און נגינה.

ר׳ שלום מלמד

נאָך א זעלטענע געשטאלט איז געווען שלום דער גמרא מלמד. ער איז געווען א ייד מיט א פיינעם חוש פאר הומאָר און פלעגט קענען ארייגזאָגן ביז אין דער זיבעטער ריפ. ער האָט אפילו זיך אליין אויך נישט געשאָנעוועט. ער פלעגט זיינע תלמידים ארייגזאָגן אויף א קיבעצדיקן אופן ווען זיי פלעגן נישט צולייגן דעם קאָפּ צום לערנען. אָט, למשל, האָט ער א זאָג געטאָן איינעם א תלמיד, וואָס האָט געהאַט א גוטן קאָפּ, אָבער א גאַנץ לאַנגע נאָז: „דער אומגליק מיט דיר איז וואָס אנשטאט צוצולייגן דיין גוטן קאָפּ לייגסטו צו דיין לאַנגע נאָז. ווער אָבער נישט אין כעס, ווייל אז נישט וועט דיין נאָז נאָך לענגער ווערן״.

אמאָל פלעגט ער אויך ארויס פון די כלים און זיך צעשרייען מיט א גמרא־ניגון: „,ואין דבר שבערוה פחות משניים׳. נו, איז וואָס? דעריבער איז געפלויגן א קו איבערן דאך און געלייגט אן איי, די כאָלערע זאָל דיך נעמען!״ דער אָרימער יינגל פלעגט צעטומלט ווערן און ענטפערן אויך מיט דעם גמרא־ניגון: „די כאָלערע זאָל דיך נעמען״. נאטירליך האָט עס ארויסגערופן א געלעכטער ביי די תלמידים און שלום דער מלמד האָט אויך מיטגעלאכט.

ער פלעגט אויך צוגרייטן מצה־שמורה פאר די פרומע יידן אין סטאָוויסק און פלעגט אנשטעלן אסך ווייבער וועלגערינס. ס׳איז געווען טשעקאווע צו זען ווי ער פלעגט זיי טרייבן צו וועלגערן וואָס שנעלער, בחפזון. ער פלעגט פאר זיי דראמאטיזירן יציאת מצרים און שרייען דערביי: „שנעלער, ווייבער, שנעלער, האלט נישט אָפּ די גאולה״, און דאָס וועלגערן די מצות איז טאקע געגאנגען ווי א מזמור.

פשוטע יידן אין סטאָוויסק

איינער פון די קאָלירפולסטע טיפּן אין סטאָוויסק איז געווען איטשע־לייזער דער קרעטשמער. די איינציקע קרעטשמע אין שטאָט אויפן וועג קיין לאָמזשע אין געווען זיינע. נישט קיין גרויסער למדן האָט ער דוקא געוואָלט גילטן פאר א יודע־ספר און זיך געשארט צווישן די למדנים. יעדן שבת נאָכן קוגל פלעגט ער קומען צו אונז אין הויז זיך דורכשמועסן מיטן טאטן און מיט אהרון־לייזערן דעם דיינ׳ס זון, וועלכער פלעגט אונז באזוכן יעדן שבת. מיין פאָטער, ר׳ מענדל דער בעקער, איז פאררעכנט געווען אין סטאָוויסק אלס דער שארפסטער גמרא קאָפּ און נאָך ר׳ וועלוועלעס פטירה האָט דער טאטע איבערגענומען דאָס זאָגן דעם שעור גמרא פאר די סטאָוויסקער לומדים. „טא פארוואָס זאָל איך טאקע

נישט קומען צו ר׳ מענדלען?״ — פלעגט איינטענה׳ן איטשע־לייזער דער קרעטשמער, און אויף טוביה דעם מילכיקערס אופן א זאָג טאָן: „הרב את ריבנו, הדן את דיננו — א רב גייט צו א רב, א דיין צו א דיין און איך גיי צו ר׳ מענדלען. וואו וואָלט איר דען געוואָלט איך זאָל גיין — צו די עמי־הארצים די בעלי־עגלות?״

איטשע־לייזער פלעגט אויך אויסטייטשן דעם „לעולם יהא אדם״ אויף אזא אופן: „לעולם — יהא אדם, ירא־שמים — איז בסתר״. ער פלעגט ליב האָבן צו זאָגן אז ער ציטירט דעם בן־סירא. ער פלעגט, למשל, א זאָג טאָן: „דער בן־סירא זאָגט, אז ׳א מענטש דארף שטענדיק וויסן וואָס ער טוט׳״. נו, ווער וועט זיך מיט אים שפארן און זאָגן אז בן־סירא האָט דאָס נישט געזאָגט? מ׳פלעגט גוטמוטיק אויסהערן זיינע אויסטייטשונגען און שמייכלען, מ׳האָט הנאָה געהאט פון זיינע שטיק. אָט האָט עפעס געטראָפן וואָס האָט ארויסגערופן איטשע־לייזערס צאָרן געגן זיין שכן פלטיאל דער קרעמער. פלטיאל דער קרעמער איז געווען א ייד אן אָרימאַן אין זיבן פאָלעס, אָבער א מסתפק במועט, א שטילער גאָט־פאָרכטיקער ייד וואָס איז נישט געווען בכוח א פליג אויפן וואנט אָנצורירן. א קרעמל האָט ר׳ פלטיאל געהאט גרויס ווי א געניץ און פון גראָשנדיקע זאכן. שווער צו פארשטיין ווי אזוי ער האָט פון דעם געצויגן חיונה. זיין יושר׳דיקייט איז געווען אין לשער. מ׳פלעגט זאָגן אז ר׳ פלטיאל שפאלט א פעפער אויף צוויי
ען ביים אָפוועגן א לויט פעפער, כדי מ׳זאָל נישט מיינען אז ער וויל, חלילה, מיט אנאיבערוואָג צוציען די קונים צו זיין קלייטל.

אָט אויף דעם ייִדן האָט איטשע־לייזער געוואָרפן אן אומחן. טרעפט ער אָן אהרון־לייזער ז״ק אין גאס און גיט א זאָג צו אים: „אהרון־לייזערקע, די קענסט דאָך דעם אויסוואורף, דעם מארוויכער, דעם הויכער־בעמלקים ישראל (עוכר באלוהי ישראל)״. פרעגט אים אהרון־לייזער א דערשטוינטער: „ווער איז עס דער דאָזיקער ייד?״ ענטפערט אים איטשע־לייזער: „אהרון־לייזערקע, מיר איז א וואונדער אויף דיר, ווייסטו דען נישט ווער דאָס איז? דאָס איז דאָך פאלטושקע דער קרעמער״.

מ׳דערציילט אויף איטשע־לייזערן, אז ער האָט איינמאָל גענומען א הלוואָה ביים גביר פון שטעטל. דאָס געלט האָט ער געזאָלט באצאָלן אין א יאָר ארום. ווי דער שטייגער ביי יידן אין יענער צייט האָט מען קיין משכונות ביי קיינעם נישט פארלאנגט, א וואָרט און א תקיעת־כף איז געווען גענוג. דער גביר פלעגט אים אָפט קומען באזוכן אין זיין קרעטשמע און ער, איטשע־לייזער, האָט אים זייער פריינדליך אויפגענומען און אים מכבד געווען מיט שנאפס און לעקאך און אים אָפט פארבעטן אויף א מאָלצייט. דאָס עסן איז געווען געשמאק און דער גביר האָט טאקע הנאה געהאט פון די געשמאקע מאכלים, בפרט ווען ער האָט דאָס אָנגענומען אלס גאסט־פריינדליכקייט און אלס סימן אז איטשע־לייזער איז אים דאנקבאר פאר דער הלוואָה וואָס ער האָט אים געגעבן. איטשע־לייזער האָט אָבער געהאט זיינע אייגענע חשבונות און ווען ס׳איז געקומען די צייט צו באצאָלן דעם חוב — האָט ער אויפגעעפנט דעם ספר־הזכרונות, וואו ס׳איז געווען פארשריבן שווארץ אויף ווייס אלע גוטע מאכלים וואָס דער גביר האָט

ביי אים געגעסן און ס׳איז אויסגעקומען אז די הלוואה איז שוין לאנג אויסגעצאָלט און אז ער, דער גביר, דארף אים נאָך צוצאָלן א פאָר שיינע קערבלאַך.

בעלי־עגלות

אין סטאַוויסק זיינען די בעלי־עגלות געווען די פאַרגרעבסטע יידן. רוי און פראָסט און שטענדיק גרייט איינער דעם צווייטן דורס זיין, אָבער נישט חלילה מיט די פויסטן נאָר מיטן מויל, מיט קללות. דערויף זיינען זיי געווען געוואַלדיקע בריה׳ס. איך פלעג נישט איינמאָל, גייענדיק אהיים פון בית־המדרש, זיך איינהערן צו די כפול־שמונה׳דיקע קללות און חרמות מיט וועלכע זיי פלעגן איינער דעם אנדערן מכבד זיין. אָנשפּאַרנדיק זיך אויף זיין וואָגן פלעגט יעדער איינער אויסגיסן אויף זיין קאָלעגע א פּאַרציע קללות, וואָס מ׳קען זיי נישט געפינען אין קיין שום ווערטער־בוך. זיי זיינען געווען מייסטערס פון יידישע זידל־ווערטער.

קיין גרויסע שלעגער זיינען טאַקע צווישן זיי נישט געווען, ס׳איז אָבער געווען איינער אַנ׳אויסנאַם — הערשל בעל־עגלה. ער איז געווען א ייד א גיבור, זיין רויט־רוגזה׳דיק פּנים האָט אָנגעוואָרפן א שרעק אויף אַלעמען. אפילו גויים פלעגן ציטערן פאַר אים אימת־מוות. ער האָט טאַקע געהערשט אויף דער בעל־עגלה בירזשע ביד חזקה און אָנגעהאַלטן א מין מאָנאָפּאָל אויף צו פירן פּאַסאַזשירן קיין לאָמזשע, די הויפּט־שטאָט פון אונזער גובערניע.

אגאַנץ יאָר איז הערשל בעל־עגלה געווען א מושל בכיפה, געהערשט מיט אַן אייזערנער האַנט און אָנגעוואָרפן א שרעק אויף אַלעמען; ווי נאָר אָבער ס׳האָבן זיך דערנענטערט די ימים־נוראים האָט ער זיך איינגאַנצן געענדערט. ער איז געוואָרן גאָר אַנ׳אַנדער מענטש, גאָרנישט צו דערקענען. אָט דער בעל־גוף, פון וועמענס מויל ס׳האָט זיך א גאַנץ יאָר געשאָטן קללות און חרמות ווי א לאַווע פון א וואולקאַן, איז מיטאַמאָל געוואָרן א שטילער באַשיידענער ייד, זיך געהאַלטן ענייוות׳דיק און קוים אויסגערעדט א הויך וואָרט.

צו סליחות איז ער געקומען דער ערשטער. ער איז געווען דער ערשטער אויפצושטיין ווען ער האָט דערהערט דעם אַלטן שמש׳ס קלאַפּ אין פענסטער און זיין רוף: „שטייט אויף, יידן, לעבודת הבורא!“. ערב יום־כיפור פלעגט הערשל בעל־עגלה זיך הייסן שלאָגן מלקות און אָנגעזאָגט דעם שמש אים געבן קלעפּ וויפל עס וועט אין אים אריין, נישט שאַנעווען, טאַקע גאַנצע ארבעים חסר אחת. דעם גאַנצן טאָג יום־כיפור איז ער נישט אָפּגעטראָטן פון זיין „שטאָט“, וועלכע איז געווען בלויז איין ריי הינטער אונזערע. ער פלעגט דאַווענען מיט ברוים כוונה און זאָגנדיק „על חטא“ פלעגט יעדער זעץ וואָס ער האָט זיך דערלאַנגט אין האַרצן מיט דער פויסט אָפּקלינגען ווייט אַרום.

יום־כיפור האָב איך געהאַט די געלעגנהייט אין אים זיך איינצוקוקן: זיין פּנים איז כלל נישט געווען פון א ייד א בעל־גוף, א שלעגער, נאָר פון א כשרן ייד וואָס עפנט זיין האַרץ פאַרן רבונו־של־עולם, זיין פּנים איז געווען בלאַס, כמעט רוחניות׳דיק. איך געדענק, אלס יינגל האָב איך יום־כיפור כלל זיך נישט געשראָקן פאַר אים, אדרבא, איך האָב געוואָלט צוגיין צו אים און אים א פרעג טאָן: „ר׳

סבלים בעיירה

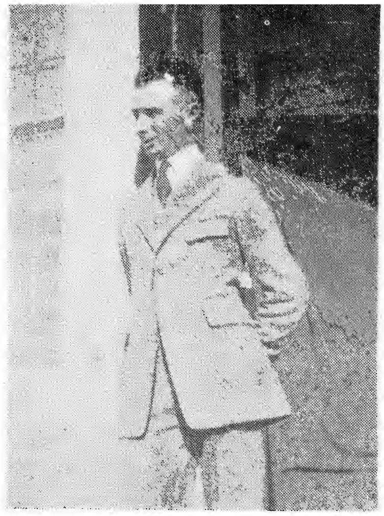
סטאוויסקער טרעגער

סטאוויסקער קצבים

הקצבים בסטביסק

מרדכי חבר (קטן) ז"ל
נפל בפיליפינים במלחמת העולם השניה
בשירותו בצבא ארה"ב

אליהו חבר (קטן) ז"ל
נפטר בארה"ב

יצחק לוינוביץ ז"ל
נפטר בארה"ב

הערשל, ווי איז אייך געגאַנגען דער תענית?" און אים ווינטשן א גמר חתימה טובה.

דאָס איז געווען דער גייסטיקער ידישער כוח. אפילו דער גרעבסטער פלעגט זיך קענען דערהויבן צו א העכערער מדרגה און כאָטש אויף א קורצער צייט ווערן אן איידעלער און שענערער מענטש.

דידאַזיקע אלע געשטאַלטן און טיפּן, וואָס האָבן זיך געפונען אין אלע יידישע שטעט און שטעטלאך זיינען פאַרשניטן געוואָרן פון רוצח'ישע הענט אין א וועלט האָט דאָס צוגעזען — און געשוויגן. מיר זיינען די לעצטע יתומים פון יידישסטן טייל פון אונזער פאָלק, און עדות פון א חורבן וואָס שטייגט איבער די חורבנות פון אלע צייטן.

מיאמי, פלורידה

משה גואלמן ז"ל

הרשל בעל־עגלה

בתחילת המאה הזאת, לפני 60 שנה ומעלה, לפני היות מכוניות ואוטובוסים, לא היתה בעיירתנו אף מרכבה להסעת נוסעים ללומז'ה, עיר המחוז, ולעיירות הסמוכות לסטביסק. היתה רק ה„בויד" (עגלה מסוככת) של הרשל בעל־עגלה.

זו היתה עגלה ארוכה עם שני סולמות ארוכים משני צדדיה, רפודה בפנים בשני חצאי סלים קלועים מענפים. מלמעלה סוככו עליה חישוקי־עץ גדולים, בריחוק מסוים זה מזה, מחוברים לסולמות מקצה אחד למשנהו. עליהם, על החישוקים, היתה פרושה יריעת אברזין, אשר בקיץ שימשה למחסה מפני שמש וגשמים, ובחורף מפני סערות שלג ורוחות קרים.

שתי מחלקות היו בעגלה. אחת, בצד האחורי, שימשה להובלת סחורות שסוחרי העיירה היו מזמינים בלומז'ה, כגון: חביות נפט, דגים מלוחים, ארגזי טבק וסיגריות, שקי סוכר וקמח ומלח וכיוצא בהם, ובמחלקה השניה, זו שבפנים, היו צמודים אל הסולמות קרשים צרים, ועליהם שקי תבן, ששימשו מושבים לנוסעים, 2—3 על קרש. ליד הסוסים היו מונחים שקים מלאים שבולת־שועל ושחת לסוסים, שעליהם ישב בעל־העגלה בכבודו ובעצמו.

זאת היתה ה„בויד" שנסעה יום יום לעיר הגדולה לומז'ה. היו גם עגלות קטנות יותר שהיו נוסעות לערים השכנות, כגון: קולנה, שצ'וצ'ין וגרייבה, פעמים אחדות בשבוע. בסטביסק היתה עוד עגלה, גדולה מאד, עם קרשים מכל צדדיה, מכוסה ביריעת אברזין עבה, שבה נסע ניזבדוביץ, פעם בשבוע לורשה הבירה, להביא את הסחורות המוזמנות ע"י סוחרי העיירה, ביחוד אריגים וכדומה. ניזבדוביץ יצא מסטביסק במוצאי־שבת וחזר ביום חמישי עם עגלה עמוסה סחורות.

בעיירתנו אפו גם מצות בשביל יהודי ורשה. את המצות ל„יצוא" אפה מיכאל

האופה, שהיה מתחיל באפיה בט"ו בשבט שנמשכה עד פורים. גם מצות אלה נשלחו ע"י ניזבדוביץ לורשה מיד אחרי אפייתם.

הרשל בעל־עגלה היה דמות ידועה בעיירתנו. כשצריך היה להגיע ללומז'ה, לסדר ענינים שונים, וביחוד הסוחרים, שהיו נוסעים לקנות את הסחורות אצל הסיטונאים, היה הרשל האיש שהביא את הסחורות אל העיירה. ודאי שהיו גם בעלי־עגלות אחרים שנסעו ללומז'ה, אבל הרשל עלה על כולם במהימנותו ובחשיבותו. הרשל היה אדם שאפשר היה לסמוך עליו. לעתים תכופות מסר החנווני להרשל את רשימת הסחורות הדרושות לו, והוא היה מסדר את הקניה ומביא באותו יום את הסחורה למזמינה.

הרשל היה גבה־קומה, גברתן רחב כפתיים, אדום־לחיים וזקן קטן צהוב עיטר את פניו. הוא היה מפורסם בכוחו הרב, והיה ובדרך נשבר אופן, היה הרשל מרים את העגלה בכתפו עד שהאופן השבור הוחלף בחדש.

אצל הילדים היתה מתהלכת אגדה על מקור גבורתו של הרשל. אמרו שמסביב לגופו יש לו שני חישוקי־דם רחבים, מהם הוא שואב את גבורתו. רב היה הרצון אצלנו להמצא אתו יחד במרחץ העיר, בערב שבת, כדי לראות את החישוקים הללו. אך מעולם לא נתמלא רצוננו, שכן הרשל היה תמיד אחרון האחרונים שבאו למרחץ, והיה יוצא משם כשנשמעה כבר בעיר קריאת השמש: יידן, אין שול אריין (יהודים — לבית הכנסת)! קולו היה חזק ורם, ולשונו נתייחדה מלשונם של בעלי־עגלה אחרים בזה שהיה מתבל אותה בפסוקי תהילים ותפילות שזכר על־פה.

סדר יומו בכל ימות השבוע היה כדלקמן: קם עם עלות השחר ומיהר לבית־המדרש הקטן בו היה מתפלל, הנקרא „חברת־תהילים", ששכן בפרוזדור בית־המדרש. היה אומר בחפזון את „יום התהילים" שלו, מתפלל, ממהר לביתו לפת שחרית, ומוציא את העגלה לכביש, מול רחוב האיטליזים. לאט לאט היה אוסף את נוסעיו שבסביבה הזאת, ונוסע הלאה עד לתחנה האחרונה, מול המלון של איצ'ה לייזר. שם היה עולה על דוכן העגלה ונוסע לדרכו.

משהתעייף מלהמתין לנוסע שצריך היה לצאת מביתו אל העגלה, היה מזרז אותו בקולו הרם: נו, זוז כבר וצא אל העגלה, ה„מזרח" כבר תפוס, ולא יהיה לך מקום ישיבה טוב. („המזרח" בעגלתו היו שני הקרשים הראשונים שעל ידו, שעליהם ישבו הנוסעים הנכבדים שלא רצו לשבת יחד עם נשים).

קולו היה כה חזק שנשמע בכל כיכר השוק, ביחוד כשהיה רב עם אחד מעמיתיו, בעל עגלה אחר, או עמד על המקח בדבר דמי־הובלה עם סוחר, או כשהיה מזרז נוסע שהתמהמה לצאת מביתו. הוא לא נהג ללכת לחנונים לקבל את דמי־ההובלה, אלא הם צריכים לצאת אליו, אל העגלה, ושם במקום, להשתוות עמו על המחיר ולשלם. בגבורתו ובקולו החזק הטיל פחד על הכל. מבעלי־עגלות אחרים אף לא היה חוסך את נחת זרועו כשפרץ ריב ביניהם. והיה וחנוני לא יכול היה להשתוות עמו על דמי־ההובלה, היה נסוג הביתה ושולח את אשתו לסיים את העסקה. דוקא עם הנשים היה משתווה בקלות ובשקט. איש כן ונאמן היה הרשל. שמר על דיברתו ואת הבטחותיו היה ממלא ביושר ובדיקנות. בקצרה, אפשר היה לסמוך עליו.

מקום מגוריו היה בסימטא אחת ברחוב ביצקי במזרח העיירה. מביתו עד

„חברת־תהילים" היה מהלך רב, ובכל זאת היה שוקד לבוא לחברה בכל בוקר, עם עלות השחר, בכל מזג־אויר, בקיץ ובחורף, לאמור את „יום התהילים" שלו ולהתפלל.

בשבת בבוקר, בקיץ ובחורף היו מתפללי „חברת־תהילים" מתאספים שעה לפני התפילה, לשמוע את פרשת השבוע וקצת שולחן ערוך. אבי ז"ל היה הרבי שלהם בכל שנות שהותו בסטביסק. המתפללים היו בעלי עגלות, סבלים, נפחים ובעלי מלאכה אחרים. היו באים להעיר את אבא בנקישה חזקה בתריס החלון. החדר הקטן של „חברת־תהילים" היה תמיד מלא מפה אל פה, במיוחד בפסח וסוכות, בחגים, שבעלי המלאכה באו להתענג על מגילת שיר השירים וקוהלת. הם היו יושבים ועומדים ומקשיבים בכל חושיהם, ביחוד לסיפורים ולאגדות, ולניגון המיוחד, שבו היה אבא משמיע את שעורו או מספר דברי חז"ל.

שתי מצוות היה הרשל שוקד לשמרן בכל לבו ומאודו. האחת בין אדם למקום, זה „יום התהילים" שהיה אומר כל בוקר ושמיעת השיעור בשבתות וחגים; והשניה, בין אדם לחברו, שמצאה את ביטויה אצלו בחלוקת כבוד לתלמידי חכמים.

כידוע, למדו אז רבים מבני עיירתנו בישיבה בלומז'ה. ככל בחורי ישיבה אכלו „ימים", כלומר, אכלו שתי סעודות ביום, כל יום אצל בעל־בית אחר, ועוד היו מקבלים 3 קופיקות לארוחת־ערב — לחם וכוס תה שקנו אצל השמש של הישיבה. היו תלמידים, לא רבים, שהאיר מזלם והיו להם „ימים" בכל ימי השבוע, אולם הרוב היה חסר ימים מספר, ואלה היו יוצאים ידי־חובת מזונם בלחם יבש וכוס תה. כן היה חשוב מאד לתלמידים אלה לקבל מהבית חבילת מזון לפחות פעם בשבוע. הרשל היה שליח־המצוה הזאת, והוא שהביא את החבילות וגם אגרות מהבית לתלמידים. מצוה זו היה מקיים באהבה ובמסירות.

היו ימים קבועים בשבוע בהם היו התלמידים יוצאים לחצר, שבה חנו העגלות שבאו מהסביבה, היו ניגשים להרשל ומקבלים מידו את החבילה ואת המכתב. כן היו שולחים באמצעותו מכתב־תשובה להורים, כי מי יכול היה להרשות לעצמו להוציא 3 קופיקות על גלויית דואר? הרשל היה מקבל כל תלמיד בסבר פנים יפות, ואם לא הביא חבילה באותו יום לתלמיד, היה מנחם אותו והבטיח לראות את אמו שבודאי תשלח לו חבילה למחרת היום.

בנו מיכאל, לא הצטיין בטוב־לבו של אביו. הוא היה מגרש את התלמידים בצעקות: „לכו לכם, מה אתם מסובבים לי את הראש?" כשהרשל היה שומע את בנו נוזף בתלמידים, היה מוכיח אותו על כך. הוא היה אומר לבנו: „אתה יודע מיכאל, זו מצוה גדולה, ואין אתה יכול לדעת על מי צעקת, אולי על מי שעתיד להיות רב בישראל, ובודאי על תלמיד חכם".

אותו „שמשון הגבור", כפי שהילדים היו רגילים לקרוא לו, נשתנה לחלוטין עם כניסת חודש אלול. כשרק שמע את קול השופר הראשון, מיד הנמיך קומתו, היה מתהלך בעינים מושפלות, מדבר בלחש ולאט, ופונה לכל אדם בלשון „אתם" לרבות לסבלים, שבכל ימות השנה היה מתיחס אליהם בבוז ומחלק להם כינויי גנאי. ואילו בחודש אלול, היה מדבר גם אליהם בלחש, וביחוד אל ראש הסבלים: „ר' משה בער — היה אומר — היו טובים ובריאים, מהרו קצת, הלא גם סוסי

צריכים לטעום ולנוח אחרי יום עבודה קשה. צער בעלי־חיים..." ולחנוונים שעמדו עמו על המקח, היה אומר: „מילא, תן עוד גילדן אחד (15 קופיקות) ותבוא עליכם שנה טובה!" והוא עצמו היה מאריך בישיבה בבית־המדרש שלו, מאריך בקריאת „יום התהילים" לאט לאט, וכן גם בתפילתו. בימים ההם היה בנו מיכאל מוציא את העגלה לכביש.

בראש השנה ויום הכיפורים היה בית־הכנסת של „חברת־תהילים" סגור ומתפלליו התפזרו על פני בית־הכנסת, בית־המדרש הגדול, חברת ק"ס ותלמוד תורה. הרשל ובנו מיכאל התפללו בבית־המדרש, בספסל מאחורינו. הרשל היה עומד בשעת התפילה, עטוף בטליתו מעל לראשו ואומר את התפילות והפיוטים בלב נרגש ובוכה בדמעות שליש. לפעמים פרצה אנחה מלבו בליווי „אוי אב הרחמן!" לא היה מחליף מלה עם אדם, אפילו בשעת ההפסקות, אלא קורא בספר התהילים שלו. היה עונה רק כשברכו אותו בברכת שנה טובה. עם תום התפילה לא מיהר לצאת, וחיכה עד שחלק מהמתפללים עברו על פניו וברכוהו בשנה טובה, וביחוד חיכה לאנשי כותל המזרח, שהיו מברכים אותו בשנה טובה „לאלתר". מלה זו שלא ידע את משמעותה, היה מאזין לה בכונה מיוחדת, כאילו היה סוד גדול טמון בה והיה מתגאה בברכות תלמידי החכמים.

ביום כיפור עמד על רגליו כל היום, לרבות בהפסקות. ההכאות על לבו ב„אשמנו" ו„על־חטא" הדהדו בבית־המדרש כולו, ביחוד בתפילת שמונה עשרה, הנאמרת בלחש. בשעות ההפסקה היה קורא פרקי תהילים וחוזר על פיוטי היום.

יום כיפור אחד, ואני הייתי אז בן 8—9, וכבר התחלתי לצום, אמנם לא כל היום. רק פעם אחת אכלתי, בין שחרית למוסף, ומאז צמתי עד צאת החג. בתפילת נעילה, כאשר כל הקהל עמד על רגליו, שוב לא עמד בי כוחי לעמוד וישבתי על הספסל מאחורי אבא. פתאום, כשהחזן קרא בקול רם „פתח לנו שער", הזדעזע הספסל ונפלתי על הארץ. אבא הסתכל לאחור, אך לא רצה להפסיק את תפילתו ועמדתי על ידו עד סוף התפילה.

אחר תפילת מעריב של חול, כשכל הקהל יצא לקדש את הלבנה, עמד הרשל ע"י אבא וקרא את קידוש הלבנה בעל פה, כפי ששמע מפי אבא, מילה במילה. אבא השתדל לקרוא לאט כדי שהרשל יוכל למלא אחריו.

בלכתנו הביתה, שאל אבא את הרשל: „ר' הרשל, למה הזדעזעתם כל כך בתפילת „פתח לנו שער?" הרשל חייך וענה: „ר' גדליה, מה אתה חושב, הוא יפתח שערי שמים לבדו? צריך לעזור לו בדחיפה חזקה!..."

משה גאָלמאַן ז״ל

הערשל בעל־עגלה

אין אנפאנג יארהונדערט, ווען עס זיינען נאָכנישט געווען קיין אויטאָמאָבילן, איז די בויד געווען דאָס איינציקע טראנספּארטאציע־מיטל, וואָס האָט געפירט פּאסאזשירן צווישן סטאוויסק און די שטעט און שטעטלאך פון דער סביבה.

א לאנגער וואָגן מיט 2 לייטערס פוןביידע זייטן, אויסגעבעט מיט 2 לאנגע האלבע קאָשיקעס (פּולקאָשיקעס), מיט האלבע רייפן אין דער הויך, אויף וועלכע עס איז געווען איבערגעצויגן א צודעק פון שווערן גראָבן לייוונט, וואָס האָט זומער געשיצט פון היץ און רעגן, און ווינטער פון שנייען און קאלטע ווינטן — דאָס איז געווען די בויד, וואָס האָט פארבונדן סטאוויסק מיט דער ארומיקער וועלט.

דער וואָגן האָט געהאט 2 אָפּטיילונגען: דער הינטערשטער טייל איז געווען באשטימט פאר סחורות וואָס די קרעמער האָבן געקויפט אין לאָמזשער הורטאָווגע געשעפטן, ווי: פעסלאך נאפט, הערינג, קאסטנס טאבאק, פּאפּיראָסן און שוועבעלאך, זעקלאך צוקער, זאלץ, הירש און אנדערע פּראָדוקטן; דער פאָדערשטער טייל איז באשטאנען פון שמאָלע ברעטער באדעקט מיט שטרוי־שעניקעס, וואָס האָבן געדינט אלס זיץ־פלעצער פאר די פּאסאזשירן, 2—3 אויף א ברעט. אין פראָנט, נעבן די פערד, איז געלעגן א זעקל האָבער און אביסל היי, אויף וועלכע עס איז געזעסן דער בעל־עגלה. דאָס איז געווען די בויד וואָס פלעגט יעדן טאָג פאָרן קיין לאָמזשע. אין סטאוויסק זיינען אויך געווען קלענערע בוידן, וואָס פלעגן פאָרן א פאָר מאָל אין וואָך קיין גראַיעווע, קאָלנע, שטשוטשין א.א. ס׳איז אויך געווען א הויכע גרויסע בויד מיט הויכע הילצערנע ווענט, וואָס פלעגט נאָר פירן פּראַכט. איינמאָל אין וואָך פלעגט מיט דער בויד פאָרן וועלוול ניעזוואדאָוויטש קיין ווארשע. ארויסגעפאָרן איז ער מוצאי־שבת און צוריקגעקומען ערשט ארום דאָנערשטיק מיט סחורות (ספּעציעל שניט־סחורות) וואָס די יידישע סוחרים האָבן איינגעקויפט אין ווארשע.

הערשל בעל־עגלה איז געווען א גוט באקאנטע פיגור אין סטאוויסק. ער איז געווען דער מענטש, וואָס האָט פארבונדן אונזער שטעטל מיט דער קרייז־שטאָט לאָמזשע, ספּעציעל די קרעמער וואָס פלעגן מיט אים פאָרן קיין לאָמזשע איינקויפן סחורה. ס׳זיינען געווען אין סטאוויסק נאָך בעלי־עגלות וואָס פלעגן פאָרן קיין לאָמזשע, אָבער הערשל איז געווען דער הויפּט בעל־עגלה, דער אָנערקענטסטער און וויכטיקסטער צווישן זיי, אויף וועמען מ׳האָט זיך געקענט פארלאָזן. גאנץ אָפט פלעגט א קרעמער זיך איינבערענגען א רייזע און צושיקן מיט הערשלען א צעטל צום הורטאָווניק אין לאָמזשע און הערשל האָט אליין געבראַכט די באשטעלטע סחורה.

געווען איז הערשל א ייד א גברן, א הויכער, א ברייטפּלייציגער מיט רויטע באקן, באצירט מיט א געל בערדל. האָט געטראָפן אז אין וועג האָט זיך צובראָכן א ראָד, פלעגט הערשל אליין אויפהויבן דעם וואָגן מיטן אקסל און אים האלטן ביז מ׳האָט אָנגעטאָן א צווייטע ראָד. ביי אונז קינדער איז ארומגעגאנגען א

לעגענדע, אז זיין גבורה ליגט אין 2 בלוט־רייפן וואָס נעמען ארום זיין קערפּער און פון זיי שעפּט ער זיינע אויסערגעוויינליכע כוחות. מיר האָבן זייער געוואָלט זיין מיט אים פּרייטיק אין מרחץ, וואו ער גייט זיך אויספּארען לכבוד שבת, כדי צו זען די 2 רייפן. אונזער וואונטש איז קיינמאָל נישט מקויים געוואָרן, ווייל ער איז געווען פון די לעצטע באזוכער אין מרחץ און פלעגט אהיים גיין ווען דער שמש האָט שוין גערופן „אין שול אריין!" א שטימע האָט ער געהאַט א הויכע, א באַסאָווע. זיין שפּראך איז געוויינליך געווען א בעל־עגלה׳שע, דאָ און דאָרט דורכגעפלאָכטן מיט פּסוקים פון תהלים און דאווענען.

אָפּגעכאַפּט פאַרטאָג זיין טעגלאכן יום־תהלים און שנעל אָפּגעדאַוונט אין שולכל פון חברה־תהלים, איז ער ארויסגעפאָרן מיט דער בויד אויפן שאָסיי נעבן יאַטקע־גאַס. פאַרנדיק לאַנגזאַם האָט ער צונויפגעזאַמלט די „פּארשוינען" ביז ער איז אָנגעקומען צו דער לעצטער סטאַציע, אקעגן איטשע־לייזערס האָטעל. האָט א פּאַסאַזשיר זיך פאַרזאַמט און נישט גלייך ארויסגעקומען צום וואָגן, פלעגט ער פאַרלירן די געדולד און אָנהויבן שרייען און דוצן אים: — „נו, זאַוול, גיב זיך א ריר און קריך שוין ארויס צום בויד! דער מזרח איז שוין פאַרנומען, ווערסט שוין באַלד נישט האָבן קיין פּלאַץ". (דער מזרח האָט ביי אים געהייסן די 2 ערשטע ברעטלאך נעבן אים, וואו ער פלעגט באַזעצן די בכבודיקע פּאַסאַזשירן, וואָס האָבן נישט געוואָלט זיצן צוזאַמען מיט די ווייבער...).

זיין שטאַרקע באַסאָווע שטימע האָט זיך געהערט איבערן גאַנצן מאַרק, ווען ער פלעגט זיך קריגן מיט א צווייטן בעל־עגלה אָדער זיך דינגען מיט א קרעמער וועגן פּרייז צו ברענגען די סחורה אָדער ווען ער האָט גערופן א פאַרשוין ארויסצוקומען צום וואָגן.

הערשל בעל־עגלה איז נישט געגאַנגען צום קרעמער אָפּנעמען דעם חוב פאַרן ברענגען די סחורה, מ׳האָט באַדאַרפט קומען צו אים נעבן בויד, מושווה ווערן און באַצאָלן אויפן אָרט.

אלע האָבן פאַר אים געציטערט אימת־מות. בעלי־עגלות פלעגן נישט איינמאָל כאַפּן א זעץ פון אים אז זיי האָבן געזען פונקען פאַר די אויגן, און סתם יידן האָבן געציטערט פאַר זיין הויכער שטימע און שפּראַך. איז ער אין כעס געוואָרן אויף א קרעמער וואָס האָט נישט געוואָלט באַצאָלן דעם פּרייז וואָס ער האָט פאַרלאַנגט, פלעגט ער זיך אזוי צעשרייען אז דער קרעמער איז קוים אריינגעלאָפן אין שטוב און ארויסגעשיקט זיין ווייב מיט אים אונטערהאַנדלען. די פרויען פלעגט ער רעספּעקטירן, און א רענדל אראָפּ א רענדל ארויף — דורכגעקומען מיטן פּרייז.

הערשל איז אין תוך געווען אַן אמת ערלעכער מענטש און זיינס א וואָרט איז געווען הייליק. האָט ער צוגעזאָגט האָט מען געקענט זיין זיכער אז ער וועט מקיים זיין.

געוואוינט האָט ער אין א געסל ארום ביצקער גאַס. פון אים ביזן בית־מדרש און חברה־תהלים איז געווען א מהלך־רב, אָבער יעדן פאַרטאָג פלעגט ער איילן אין חברה־תהלים אָפּצוזאָגן זיין יום־תהלים, אָפּדאַוונען, אהיים גיין אָפּעסן פרישטיק און ארויס מיטן בויד אויפן שאָסיי.

שבת, סיי ווינטער, סיי זומער, פלעגן אלע דאוונער אין חברה־תהלים קומען אין זייער שול גאנץ פרי צו לערנען די פרשה פון דער וואָך און אמאָל אויך א שטיקל שולחן־ערוך. מיין טאטע ז״ל איז געווען זייער רבי כמעט אלע יאָרן וואָס ער האָט געלעבט אין סטאָוויסק. די דאוונער פון חברה־תהלים זיינען געווען בעלי־עגלות, טרעגער, שמידן און אנדערע בעלי־מלאכות. זיי פלעגן אויפוועקן דעם טאטן מיט א קלאַפּ אין לאָדן. זייער שולכל איז געווען תמיד איבערגעפּאַקט. ספּעציעל האָבן זיי ליב געהאַט צו לערנען פּסח שיר השירים און סוכות קוהלת. זיי האָבן זיך צוגעהערט מיט אלע חושים צו די סיפּורים און אגדות, מיט וועלכע מיין פאָטער ע״ה פלעגט דורכפלעכטן דעם שיעור, און ספּעציעל צום הארציקן ניגון מיט וועלכן ער פלעגט באַגלייטן דאָס לערנען.

צוויי מצוות האָט הערשל שטרענג אָפּגעהיט: איין מצוה — בין אדם למקום — דעם „יום תהלים״ וואָס ער פלעגט זאָגן יעדן טאָג און דאָס הערן שבת אינדערפרי דער שיעור פון מיין טאטן; די צווייטע מצוה — בין אדם לחברו, האָט זיך ביי אים אויסגעדריקט אין אָפּגעבן כבוד תלמידי־חכמים.

ווי באַוואוסט האָבן אסך קינדער דאַן געלערנט אין לאָמזשער ישיבה. געגעסן „טעג״, ד.ה. יעדן טאָג געגעסן אין אן אנדער הויז 2 פולע מאָלצייטן, מיטן צוגאב פון א זעקסער (3 קאָפּיקעס) צו קויפן ביינאַכט ברויט מיט א גלאָז טיי ביים שמש פון דער ישיבה.

גוט איז געווען די יינגלאַך, וואָס האָבן געהאַט גאנצע 7 „טעג״ אין דער וואָך, אסך אָבער האָט צוגעפעלט אפּאָר טעג אין דער וואָך, פלעגן זיי טאַקע דידאַזיקע טעג אָפּקומען מיט א טרוקן שטיקל ברויט און טיי. דערפאַר איז פאַר די תלמידים געווען אזוי וויכטיק דאָס באַקומען א פּעקעלע פון דער היים, וואָס איז באַשטאַנען פון פאַרשידענע שפּייז, בעיקר געבעקס.

באַשטימטע טעג אין וואָך פלעגט מען אַרויסגיין צום הויף וואו די בעלי־עגלות פון די אַרומיקע שטעטלאַך זיינען געשטאַנען, כדי אָפּנעמען די פּעקלאַך שפּייז, אמאָל אויך א בריוול פון דער היים, ווי אויך אָפּשיקן א בריוול צוריק. ווער האָט עס פאַרמאָגט עקסטרא 3 קאָפּיקעס אויף א פּאָסטקאַרטל? הערשל האָט געהאַלטן פאַר א גרויסע מצוה דאָס ברענגען פּעקלאַך פאַר די תלמידים און מיטנעמען אויף צוריק זייערע בריוולאַך צו די עלטערן. ער פלעגט מקבל־פּנים זיין דעם ישיבה־בחור מיט א שמייכל און אים דערלאַנגען מיט פרייד זיין פּעקל אָדער בריוול. אז ס׳האָט זיך געטראָפן און א יינגל האָט גאָרנישט באַקומען צוגעשיקט פון זיין היים, פלעגט ער אים טרייסטן און זאָגן: מסתמא וועט מען מאָרגן שיקן, כ׳וועל זען דיין מאַמע און איר זאָגן זי זאָל דיר שיקן א פּעקל און א בריוו.

זיין זון מיכל איז נישט געווען אזוי גוטמוטיק ווי זיין פאָטער. ער פלעגט אמאָל א געשריי טאָן צו א יינגל: „דריי מיר נישט די קאָפּ!״ פלעגט הערשל צו אים צוגיין און זאָגן: „מיכל, דאָס איז א גרויסע מצוה! דו ווייסט דען אויף וועמען דו שרייסט? אפשר אויף א צוקונפטיקן רב! זיכער אויף א תלמיד־חכם״.

אָט דעם „שמשון הגבור״ (ווי מיר קינדער האָבן אים גערופן) איז גאָרנישט געווען צו דערקענען חודש אלול. ווי נאָר ער האָט דערהערט דעם ערשטן שופר

בלאָז איז ער נידריקער געוואָרן פון גראָז, איז געגאַנגען מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן צו דער ערד, גערעדט שטיל און געלאַסן, אָנגעהויבן „אירצן" יעדן איינעם, אפילו די טרעגער וואָס האָבן אַ גאַנץ יאָר געליטן פון זיין שפּראַך און צונעמענישן ווי: ליימענער גולם, גיב זיך אַ ריר! פּערדישע קאָפּ א.א.וו. חודש אלול האָט הערשל גערעדט אַ גאַנץ אַנדערע שפּראַך: „זייט אַזוי גוט ר' משה־בער (משה בער דער טרעגער) און איילט אייך צו, מיינע סוסים דאַרפן דאָך אויך עפּעס נעמען אין מויל און זיך אָפּרוען, אַ צער־בעלי־חיים!" און צו די קרעמער וואָס האָבן זיך געדונגען מיט אים פלעגט ער אַ זאָג טאָן: „נו, גיט שוין נאָך אַ גילדן און האָט מיר אַ גוט יאָר!" ער אַליין איז לענגער געזעסן אין חברה־תהלים, געזאָגט לאַנגזאַמער זיין יום־תהלים און געדאַוונט וואָרט ביי וואָרט און אַרויספירן די בויד אויפן שאָסיי חודש אלול איז געוועזן מיכלס אַרבעט.

ראש־השנה און יום־כיפור האָט מען נישט געדאַוונט אין חברה־תהלים. די מתפללים פונם שולכל האָבן ימים־נוראים געדאַוונט אין בית־מדרש, תלמוד־תורה און אין דער גרויסער שול. הערשל מיט זיין זון האָבן געדאַוונט אין בית־מדרש. זייער שטאָט איז געווען הינטער אונזערער. ראש־השנה און יום־כיפור איז הערשל געשטאַנען ביים גאַנצן דאַוונען איבערגעדעקט דעם קאָפּ מיטן טלית און געזאָגט די תפילות מיט הארץ און אַסך טרערן. זייער אָפּט האָט זיך פון זיין האַרץ אַרויסגעריסן אַ קרעכץ: „אוי טאַטעניו, דערבאַרעמדיקער!" ער האָט נישט אויסגערעדט אין מיטן דאַוונען, אפילו נישט בעת די הפסקות. ער האָט זיי אויסגענוצט צו זאָגן תהלים. ער האָט נאָר געענטפערט דעם וואָס האָט אים אָנגעוואונשן אַ גוט יאָר. נאָכן דאַוונען איז ער געבליבן און געוואַרט אויף דער ברכה פון די פאַרבייגייענדיקע: לשנה טובה תכתבו לאלתר לחיים! אָט דעם „לאלתר" פלעגט ער עפּעס אויפכאַפּן מיט גרויס כוונה. נישט פאַרשטייענדיק דעם טייטש האָט ער אין דעם וואָרט געזען אַ גרויסן סוד. ער האָט געקליבן די ברכות ווי פּערל. ספּעציעל האָט ער שטאָלצירט מיט די ברכות פון די שיינע מזרח־אידן, די לערנער.

יום־כיפור איז ער אַגאַנצן טאָג געשטאַנען אויף די פיס, זיך נישט צוגעזעצט אפילו אין די הפסקות. זיינע קלעפּ אין האַרצן ביי „אשמנו" און „על חטא", ספּעציעל אין דער שטילער שמונה־עשרה, האָבן זיך געהערט איבערן גאַנצן בית־מדרש.

איינמאָל יום־כיפור, כ'בין דאַן אַלט געווען אַ יאָר 8—9 און זיך אָנגעהויבן לערנען פאַסטן, ד"ה אהיים געגאַנגען נאָך שחרית עפּעס צובייסן און שוין נישט געגעסן ביז נאָך נעילה. ביי נעילה האָב איך שוין נישט געהאַט קיין כוח צו שטיין אויף די פיס און זיך צוגעזעצט אויפן באַנק. פּלוצלונג האָט זיך די באַנק אַ טרייסל געטאָן און איך בין אַראָפּגעפאַלן. דער טאַטע האָט זיך אומגעקוקט, נישט געוואָלט מפסיק זיין און איך בין שוין געשטאַנען ביזן סוף פונעם דאַוונען.

נאָכן וואָכעדיקן מעריב איז מען אַרויס, ווי דער דין איז, אין גאַס מקדש זיין די לבנה. הערשל איז געשטאַנען נעבן טאַטן. ער האָט אים נאָכגעזאָגט וואָרט ביי וואָרט. דער טאַטע האָט ספּעציעל געזאָגט לאַנגזאַם און הויך, כדי ער זאָל אים קענען נאָכזאָגן.

גייענדיק אהיים האָט דער טאטע געפרעגט הערשלען: „ר׳ הערש, וואָס האָט איר זיך אזוי צעוואָרפן ביים „פּתח לנו שער״? הערשל האָט א שמייכל געטאָן און געענטפערט: „וואָס מיינט איר ר׳ גדליה, ער וועט דאַרט אליין עפענען די טויערן? מ׳מוז אים העלפן א שטופּ טאָן!...״

זייט דאן איז געווען מיין לאָזונג אין לעבן: מ׳דארף און מ׳מוז העלפן א שטופּ טאָן.

פּסח קאַפּלאַן ז״ל

יאסל יורעדער, דער רבי פון די גנבים

די מעשה וועגן יאסל יורעדער, וואָס איז געהאנגען געוואָרן אין סטאַוויסק נאָכן פּוילישן אויפשטאַנד פון 1863, א יאָר 8 פאר מיין געבוירן ווערן, איז צענדליקער יאָרן מיר געלעגן אין זכרון פון מיין מאמעס אָפטע דערציילונגען.

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָב איך געפונען די געשיכטע א באשריבענע אין א נומער פונעם זשורנאל „דער פאַרבאַנד״, אָרגאַן פון דער פעדעראַציע פון די פּוילישע יידן אין ניו־יאָרק, און איצט איז מיר די מעשה ווידער אויפגעשוואומען אין זכרון אדאנק די זכרונות פונם סטאַוויסקער שריפטשטעלער און פּאַרטיי טוער א. וו. ראַבינאָוויטש.

וועל איך פּרואוון רעסטאַורירן די געשיכטע, ווי זי איז פאַרצייכנט אין מיין זכרון.

מיין מאמע איז שוין דאמאָלס דערציילנדיק מיר די מעשה געווען אן עלטערע פרוי. זי פלעגט ריידן געלאסן, ציילן די ווערטער, אלע ווײלע מיט צוויי פינגער פון דער לינקער האנט אָפּגעווישט די שוים פינטעלאך, וואָס האָבן זיך אָנגעקליבן אין די ווינקלען פון מויל, און האָט אפּנים, פּונקט אזוי ווייניק ווי איך דאמאלס געקענט אָפּשאצן דעם מאָראַלישן ניוואָ פון די סטאַוויסקער יידן. און אזוי ווי זי האָט מיר דערציילט, אזוי איז עס בא מיר פאַרבליבן.

יאָסל יורעדער האָט געשטאמט פון א דערפל — יוראָווצע — ניט ווייט פון סטאַוויסק. אין שטעטל איז ער פאַררעכנט געוואָרן פאר אן אנגעזעענעם באלעבאָס, כאָטש מען האָט געוואוסט אז ער לעבט פון גניבות, אז ער איז דער „רבי״ פון די גנבים.

ווען איך האָב זיך געחידוש׳ט אויפן מאָדנעם אויסדרוק — סטייטש, א רבי נישט פון חסידים, נישט פון תלמידים, נאָר גאָר פון... גנבים? האָט מיר מיין מאמע דערקלערט, אז א רבי פון גנבים הייסט אזעלכער וואָס גייט נישט אליין גנב׳ענען, נאָר גיט זיי עצות, נעמט צו ביי זיי די גניבות, פאַרקויפט זיי, פאַרטיילט די פאַרדינסטן צווישן חבר׳ה — בקיצור, א פּרנסה טאקע נישט קיין שיינע, אָבער אליין קען ער זיך זיין א פיינער מענטש.

און יאָסל איז געווען גאָר א פיינער מענטש. א ייד אין די מיטעלע יאָרן,

מיט א לאַנגער געלער באָרד, מיט אַן אַטלאַסענער זשופּיצע, מיט שטעקשיך און ווייסע זאָקן און א רויטע טיכל אַרויסגעהאַנגען פון דער הינטערשטער קעשענע, פלעגט ער גיין מיט געציילטע טריט, נישט דורכלאָזן קיין דאַווענען אין בית־מדרש, פלעגט קריגן א פיינע עליה און געבן א שיינע נדבה.

מען פלעגט אויף אים זאָגן, אַז א דאַנק אים ווערט סטאַוויסק און די אַרומיקע געגנט אָפּגעהיט פון גנבות. ער פלעגט „אַרבעטן" נאָר אין ווייטע מקומות.

אָפטמאָל פלעגט ער פאַרפאַלן ווערן אויף וואָכנלאַנג; אין שטעטל האָט מען פאַרשטאַנען, אַז ס'ווערט ערגעץ באַגאַנגען א גרויס שטיקל אַרבעט, אָבער אַז ער פלעגט אהיים קומען איז ער ווידער געווען דער רואיקער געלאַסענער פיינער באַלעבאָס. קיינמאָל האָט מען אים נישט געכאַפּט און נישט באַשטראָפט.

ער האָט געהאַט אַן אייגענע הויז, נישט ווייט פון תיפלה, וואו ער האָט אַליין געוואוינט און א טייל האָט ער פאַרדונגען פאַר דער האַדוואַך (הויפּט־וואַך), איינצושפּאַרן גנבים'לאַך און שכורים'לאַך וואָס פעלן נישט אין קיין שטעטל.

אין יענער צייט, ווען אין פוילן האָט זיך געקערט הימל און ערד, ווען אויף די וועגן האָט מען מורא געהאַט צו פאָרן מחמת פחד פאַר די רוסישע און פוילישע חיילות, איז יאָסל פאַרפאַלן געוואָרן אויף עטלעכע וואָכן ביז איינמאָל האָט מען אים אַראָפּגעבראַכט א געשמידטן אין קייטן און מ'האָט אים איינגעזעצט אין האַדוואַך, אין זיין אייגענער הויז.

מ'קען זיך פאָרשטעלן די שרעקליכע יללות פון זיין ווייב און קינדער. אין שטעטל האָט מען דערציילט, אַז מ'האָט אים געכאַפּט ביי א באַוואָפנטן רויב־אָנפאַל אויף א פּריצישן הויף, ערגעץ לעבן סובאַלק, און אַז דערפאַר קען אים קומען טויט־שטראָף. ווי פאַרחידושט איז מען דעריבער געוואָרן, ווען מ'האָט אינגיכן יאָסלען אַרויסגעלאָזט אויף דער פריי. וואָס איז געשען? קיין סודות זיינען נישטאָ און באַלד האָט איינער דעם אַנדערן שוין געהאַט וואָס צו דערציילן.

יאָסל האָט ביים אויספירן דעם רויב־אָנפאַל געהאַט מיטאַרבעטער; האָט מען אים אַרויסגעלאָזט אויף קויציע ער זאָל גיין ברענגען זיינע חברים און דאַמאָלס וועט מען זיין גורל גרינגער מאַכן.

ער איז ווידער פאַרפאַלן געוואָרן. ערשט אין א פּאָר וואָכן שפּעטער איז ער געקומען צוריק און געבראַכט מיט זיך א קרבן, וועמען מ'האָט איינגעזעצט צוזאַמען מיט יאָסלען. אויפן דאָזיקן קרבן האָט דאָס גאַנצע שטעטל געוויינט. דאָס איז געווען א יונגער בחור, וואָס האָט ערשט די לעצטע ימים נוראים געזונגען ביים חזן אין דער גרויסער שול און געגעסן טעג ביי עטלאַכע בעלעבאַטים. צו דאָס משורר האָט זיך טאַקע געלאָזט אַריינשלעפּן אין דער באַנדע, אָדער ער איז געווען אַן אומזיסטער קרבן פון יאָסלס פּראָוואָקאַציע, איז א רעטעניש וואָס די ערד האָט צוגעדעקט.

שפּעטער האָט מען איינגעזעצט נאָך א דריטן שותף, א גוי. מ'האָט זיי געמשפּט און דער פּסק איז געווען הענגען.

די תליה האָט מען אויפגעשטעלט הינטערן שטאָט, לינקס פון לאָמזשער שאָסיי, נישט ווייט פונעם יידישן בית־עולם. די צוויי יידישע פאַרמשפּטע האָט מען

פריער געפירט אין מקוה. די גאנצע צייט וואָס זיי האָבן זיך געטובלט, האָבן פויקן פאַרהילכט די אויערן, כדי נישט צו הערן דעם געיאָמער פון יאָסלס משפּחה און פון גאנצן שטעטל איבערן משורר. נאָכדעם האָט מען זיי אָפּגעפירט צו דער תליה און נאָך דער עקזעקוציע באַגראָבן לעבן דער תליה.

דאָס בערגל ערד האָב איך נאָך אליין געזען.

יאָסלס זון האָב איך געקענט. א קליין יידל מיט א געל בערדל, זעליגל האָט ער געהייסן. פון פאַך א סטאָליער, געווען א פּראָפעסיאָנעלער מוסר. איך פלעג אים זען אין בית־מדרשל זיצנדיק לעבן דער טיר איינזאַם, אין זיין שמוציקן טלית. ער פלעגט מסרן פאַר פּריזיוו, פאַר קאָנטראַבאַנד און איז אלעמען דערגאַנגען די יאָרן.

א סוף האָט ער געהאַט א מיאוסן. אין א ווינטער־נאַכט האָט עמעץ אים אָנגעטאָן א זאַק איפן קאָפּ, אוועקגעפירט אויף לאָמזשער שאָסיי און אריינגעוואָרפן אין נארעוו. פרילינג־צייט האָט דער טייך אים אויסגעשפּיגן. מ׳האָט פאַרפירט א גרויסן פּראָצעס קעגן שטעטלדיקע יידן, וועלכער האָט זיך געצויגן עטלאַכע יאָר און זיך אויסגעלאָזט מיט גאָרנישט.

מאיר (מייטשאק) בוגדנוביץ

שלוש דמויות

חיה שלייע ז״ל

שמה היה חיה, ואנשי העיירה הוסיפו לה את הכינוי שלייע. מפני מה שלייע? — אין הסבר. אולי מפני שתמיד היתה גוררת רגליה בזוג נעלים גדולות — נעלי־גבר, ולבשה שתי שמלות, זו על גבי זו. האחת ארוכה, שהגיעה עד לארץ, והאחת קצרה במקצת מן הראשונה.

בעריסת־זהב לא נולדה חיה־שלייע, ולהרבה שמחה ונחת אף לא זכתה בחייה. אבל גם לחיה לב ונשמה, שמשתוקקים ונכספים לקורטוב של עונג, ובאין מקור אחר תינק את תענוגותיה מאותו מקור שהדבר ניתן לה.

כל בוקר, בטרם יעלה עמוד השחר, גוררת כבר חיה את רגליה בסימטאותיה של סטביסק. לאן תלך בשעה מוקדמת זו? — לבית־המדרש. קודם תבוא אל הפלוש, תיטול את ידיה ואחר־כך תיכנס לבית־המדרש, תתיצב לפני ארון־הקודש ותגיד בלשונה הפשוטה: „צפרא טבא, רבש״ע, שפחתך חיה פה״. פסקה את פסוקה תצא מבית־המדרש, תיכנס שנית לפלוש ותעמוד בקרן־זוית, שם תמתין עד לבוא היהודים להתפלל ב„מנין״ הראשון. אחרי כל ברכה תענה „אמן״, ובעת אמירת „קדושה״ תקפוץ אף היא קמעה כדרך הגברים. מרוצה ומאושרת חוזרת חיה־שלייע לביתה.

על ביקורי־השחר של חיה בבית־המדרש יודעת העיר כולה. יום אחד גמר בלבו אחד מליצני העיר להתבדח על חשבונה של חיה, כך שהעיר כולה תתגלגל

מצחוק, אמר ועשה. אם חיה קמה בבוקר השכם לפני עלות השחר, קם גיבורנו באותו לילה אחרי האשמורה השניה וחש מיד לבית־המדרש. שם הסתתר בפינה שאיש לא ישגיח בו וחיכה בסבלנות לקרבנו.

חיה הגיעה לבית־המדרש וכרגיל אמרה: „צפרא טבא, רבונו דעלמא כולא, שפחתך חיה פה". „צפרא טבא לך, שפחתי חיה־שלייע" — שומעת היא קול עונה לה.

בתמימותה הרבה מאמינה חיה שהקול המדבר אליה קולו של אלוהים הוא. פניה זוהרים משמחה. היא שוכחת שרגליה עומדות בבית־המדרש בסטביסק ודמיונה מתנשא אל־על ומרחף בעולמות העליונים, בעולמות של זיו וטוהר. אזניה קולטות שירה מרנינה. זו השירה — אומרת חיה לעצמה — שהמלאכים שרים כל בוקר לכבוד בורא העולם. חיה מביטה כה וכה ורואה רק דלת סגורה, אך היא מאמינה שבכל רגע תיפתח הדלת והקב"ה בכבודו ובעצמו יתגלה לעיניה. שהרי לאחר שהשיגה את „נצחונה" הראשון — שמעה את קול אלוהים — דוחפת אותה תשוקה עזה להגיע ל„נצחון" השני והסופי, ומלבה מתפרצת קריאה נלהבת: „רבש"ע, אם זכיתי לשמוע את קולך, הראני נא גם את דמותך". גיבורנו אינו מתמהמה, מזנק מתוך מסתורו, מתייצב פנים אל פנים מול חיה ומראה לה את דמותו האמיתית.

חיה נבוכה. כהרף־עין נפלה מאיגרא רמה לבירא עמיקתא. ושוב רואה היא את עצמה בבית־המדרש של סטביסק. פניה לבשו קדרות. בעמל רב גררה את רגליה עד לדלת ויצאה החוצה. רעננות הבוקר השיבה את נפשה, ורק עכשיו התחילה להבין מה ארע לה ואת מי ראו עיניה — את שכנה הקרוב ביותר. דמעות של חרון וכלימה שנקו את גרונה של חיה. דוויה ומדוכדכת שבה אותו בוקר לביתה.

איצ'ה־לייזר הורביץ

איצ'ה־לייזר הורביץ העריך מאד את עצמו והתפאר ביחוסו. ובמה היה גדול יחוסו? — בזה שבמשפחתו לא היה בעל־מלאכה, כולם היו סוחרים. הוא עצמו היה בעל בית־מרזח. „בעל מלאכה — היה אומר איצ'ה — דומה לכלב".

משלושה דברים פחד איצ'ה־לייזר: מפני אלוהים, מפני המוות ומהמשטרה. ראה שוטר ברחוב, אפילו במרחק רב — מיד נשא איצ'ה־לייזר רגליו ונמלט; ואם היה מקרה מוות בעיר — גדלו מבוכתו ותיסכולו של איצ'ה־לייזר עד כדי כך, שרגליו הוליכוהו עד מתחת למיטה. לעומת זאת הלך שלוש פעמים ביום לבית־המדרש לפרוע לבורא־העולם את חובו בכל לבו.

רב היה סבלם של היהודים בפולין הפאשיסטית והאנטישמית, אך הם נהנו גם מ„זכויות", כגון: מסים גבוהים שהטיל עליהם האוצר וחובת השירות בצבא. למותר לומר שגם צעירי סטביסק היהודים נימנו עם בעלי ה„זכויות", ומדי שנה, בהגיעם לפרקם חייבים היו להתייצב לפני ועדת ביקורת צבאית.

לילה לפני ההתיצבות לא ישנו המועמדים לגיוס ואותו לילה היה מיועד למעשי קונדס שונים. אך שיא הקונדסות היתה תמיד העמדת ה„עגלה" (בה הובלו הנפטרים לבית־הקברות) ליד דלת ביתו של איצ'ה־לייזר. כרגיל, הקדים איצ'ה־

לייזר לקום, כדי להיות בין המתפללים הראשונים בבית־המדרש. אך כשפתח את הדלת ולפני עיניו נגלתה ה„עגלה", היה מקים זעקה עד לב השמים ומבקש את עזרתה של זוגתו שפרה (איצ׳ה ליזר היה מחליף את ה„ר" ב„ל"): „שפלינקה, מה נטפלו אלי, אני רוצה עוד לחיות, לשבוע אשליך אותם לבית־הכלא". מדי שנה זועק איצ׳ה־לייזר את זעקתו המרה, עד שנותן פורקן לכל הפחד שהצטבר בלבו בראותו את „העגלה" עומדת לפני דלת ביתו.

הנכון הוא, שמעולם לא „השליך" איצ׳ה־לייזר אדם לבית־הכלא, והוא עצמו נפטר בקושי מהפחד הנורא שליווה אותו כל ימיו, אשר בעטיו היה ללעג ולקלס לא רק בעיני ליצני־העיר, אלא גם בעיניהם של אנשים רציניים.

הלל הכובען

מי לא הכיר את הלל הכובען? כל ימיו עמל, נסע ל„ירידים", ויותר מחיי מחסור לא היה מסוגל לספק לבני־ביתו. אך הלל הכובען ניחן בסגולה טובה — הוא היה שמח בחלקו והסתפק במה שהיה לו.

יום שישי אחד, בדרכו עם כובעיו לשוק, ראה הלל פיסת נייר יוצאת דופן, על הארץ. התכופף, הרים את הפתק והיה מלא פליאה בשל האנשים היפים שהיו מצויירים על הנייר. בעודו הולך ומתפלא ממראה עיניו פגש באחד מאברכי העיר. הלל הראה לו את ה„פתק" וסיפר לו שזה עתה מצא אותו ברחוב. הלה ניצל את תמימותו של הלל ואמר לו שזה עכשיו אבד לו אותו פתק. כדבר מובן מאליו החזיר הלל את הפתק ל„בעליו".

משנודע הדבר לבריות, הסבירו להלל שפיסת הנייר שמצא היא שטר של חמישה דולר, וכי הכסף שייך לו ולא לאותו איש שהוציא אותו מידיו בערמה, וכן שבסכום זה יכול היה לקנות לעצמו זוג מגפים חדשים. ענה להם הלל: „מילא, לא יהיו לי מגפים חדשים".

„בונצ׳ה שתוק" (גיבורו של פרץ) לא הדיר את עצמו מלחמניה מרוחה בחמאה, והוא גם לא היתנה שהיא חייבת להיות קנויה בכספו הוא; ואילו הלל, הכובען מסטביסק, ויתר על זוג מגפים חדשים ללא עמל. בעד מגפים חדשים צריך להזיע ולעמול קשה, שכן רק אז הם שלך וערכם רב בעיניך, ואם אתה מוצא פתק אשר תמורתו אתה יכול לרכוש זוג מגפים — דבר כזה אינו עסק בשביל הלל הכובען מסטביסק. מגפים כאלה אינם מגפים ראויים לשמם.

מאיר (מייטשאַק) באָגדאנאָוויטש

דריי געשטאלטן

חיה שלייע

חיה איז געווען איר נאָמען, נאָר די שטאָט האָט איר געקרוינט מיט א צונאָמען — שלייע. פארוואָס שלייע איז שווער צו זאָגן, מעגליך דערפאר וואָס שטענדיק האָט זי געטראָגן א פּאָר גרויסע — צוגרויסע — מענער־שיך און צוויי קליידער אויף זיך — איינע ביז צו דער ערד און די צווייטע עטוואָס קירצער. אין קיין גאָלדענער וויג האָט מען חיה־שלייע נישט איינגעוויגט און דאָס לעבן האָט איר צופיל פרייד און פארגניגן נישט געגעבן. חיה האָט אָבער אויך א הארץ און א נשמה וואָס בענקט און זי וויל אויך אביסעלע פארגניגן, נעמט זי איר חלק פארגניגן פון דאָרט וואו זי קען דאָס באקומען.

יעדן פארטאָג, נאָך איידער דער מאָרגנשטערן גייט אויף, שלייעט זיך שוין חיה איבער די סטאָוויסקער געסלאך. אוואו גייט זי דאָס אין אזא פריער שעה? זי גייט אין בית־מדרש. פריער גייט זי אריין אין פאָליש, וואשט די הענט, נאָכדעם גייט זי אריין אין בית־מדרש, שטעלט זיך מיטן פּנים צום ארון־קודש און זאָגט פּשוט: „גוט מאָרגן, גאָט, דיין דינסטמויד חיה איז דאָ". אָפּגעזאָגט גייט זי ארויס פון בית־מדרש, גייט ווידער אריין אין פאָליש און שטעלט זיך אוועק אין א ווינקל ווארטן ביז יידן קומען זיך צונויף דאווענען בציבור. נאָך יעדער ברכה ענטפערט זי פרום „אמן" און שפּרינגט אויך צו א קדושה'לע. צופרידן און גליקליך גייט חיה־שלייע צוריק צו זיך אהיים.

פון חיה'ס פרימאָרגנדיקע באזוכן אין בית־מדרש ווייסט די גאנצע שטאָט. באשליסט איינער א לץ אָפּשפּילן מיט חיה'ן א נומער, אז שטאָט זאָל גיין אויף רעדלאך. געטראכט און געטאָן. אויב חיה שטייט אויף נאָך איידער דער מאָרגנ־שטערן באווייזט זיך אויפן הימל, איז ער, אונזער העלד, אין יענער נאכט אויפגעשטאנען קורץ נאָך האלבער נאכט, אוועק אין בית־מדרש, זיך פארשטעקט אין א ווינקל מ'זאָל אים נישט זען און געווארט געדולדיק אויף זיין קרבן.

חיה איז אָנגעקומען און ווי שטענדיק האָט זי אויך דאָסמאָל געזאָגט: „גוט מאָרגן, גאָט, דיין דינסטמויד חיה איז דאָ". „גוט מאָרגן דיר, מיין דינסטמויד חיה־שלייע" — הערט זיך א קול. מיט איר גרויס פּשטות און תמימות גלויבט זי באמת, אז זי הערט גאָטס קול. איר פּנים ווערט צעשטראַלט פון פרייד, זי פארגעסט אז זי שטייט אין סטאָוויסקער בית־מדרש, זי שוועבט הויך אין די הימלען, וואו אלץ איז אזוי ריין און לויטער. זי הערט א וואונדערבארן הימלישן געזאנג. „דאָס — זאָגט חיה צו זיך" — זינגען די מלאכים שירה צום באשעפער". זי קוקט זיך ארום און זעט בלויז א טיר און זי איז פארמאכט. חיה אָבער גלויבט, אז באלד וועט זיך די טיר עפענען און גאָט אליין וועט זיך אין איר באווייזן. קוים האָט חיה דערגרייכט דעם ערשטן „דערפּאָלג" פון הערן גאָטס קול, ווערט זי געטריבן פון א אינערליכן דראנג צו דערגרייכן דעם צווייטן און ענדגילטיקן דערפּאָלג, און חיה רופט אויס פּשוט און הארציק: „גאָט, בין איך ווערט געווען

צו הערן דיין קול, זאָל איך ווערט זיין אויך זען דיין געשטאַלט״. אונזער העלד פּאַרלירט נישט קיין צייט, לויפט שנעל ארויס פון זיין באהעלטעניש, שטעלט זיך אוועק פנים אל פנים מיט חיה׳ן און איר געוויזן זיין ריכטיק געשטאַלט.

חיה איז צוטומלט געוואָרן. אין איין אויגנבליק איז זי אַראָפּגעפאַלן פון די הויכע הימלען און זי זעט זיך צוריק אין סטאַוויסקער בית־מדרש. איר פנים איז פאַרפינסטערט געוואָרן, מיט גרויס מי האָט זי זיך צוגעשלייכט צום טיר און ארויס אויפן גאַס. די קילע פרימאָרגן לופט האָט חיה׳ן אביסל אָפּגעפרישט און ערשט דאַן האָט זי גענומען באַגרייפן וואָס מיט איר איז נאָרוואָס געשען און וועמען אירע אויגן האָבן געזען — דאָס איז דאָך געווען איר נאָענטסטער שכן. א געוויין פון פאַרדרוס און חרפה האָט חיה׳ן גענומען שטיקן אין האַלדז. א צעווייטיקטע און דערשלאָגענע איז זי יענעם פרימאָרגן צוריק געגאַנגען אהיים.

איטשע־לייזער הורוויטש

איטשע־לייזער הורוויטש האָט שטאַרק געהאַלטן פון זיך און פון זיין יחוס. זיין יחוס איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ביי אים און זיין פאַמיליע איז נישט געווען קיין איין בעל־מלאכה, לויטער סוחרים. ער אליין איז נישט געווען עפּעס אנדערש ווי א שענקער. „א בעל־מלאכה — פלעגט איטשע־לייזער זאָגן — איז דומה לכלב״.

מורא האָט איטשע־לייזער געהאַט פאַר 3 זאַכן: פאַר גאָט, פאַרן טויט און פאַר פּאָליציי. פלעגט ער דערזען א פּאָליציאַנט פון ווי ווייט — פלעגט ער באַלד אנטרונען ווערן; פלעגט ווער שטאַרבן — פלעגט ער ווערן אזוי צעטומלט און פאַרלאָרן, אז ער פלעגט אזש פאַרבלאָנדזשען אונטערן בעט. דערפאַר אָבער פלעגט ער דריי מאָל אין טאָג גיין אין בית־מדרש און פלעגט אָפּגעבן גאָט זיין חוב מיטן גאַנצן הארצן.

די יידן אין פאַשיסטיש־אנטיסעמיטישן פוילן זיינען געווען שטאַרק אונטער־דריקט, אָבער געהאַט אויך „פּריווילעגיעס״, ווי למשל צאָלן הויכע שטייערן און אָפּגעבן זייערע זין צו מיליטער. פאַרשטייט זיך אז די סטאַוויסקער יונגעלייט זיינען געווען צווישן די פּריווילעגירטע און יאָר־יערליך פלעגן זיי דאַרפן זיך שטעלן פאַר א מיליטערישער קאָמיסיע.

א נאַכט פריער פלעגן די פּריזיוווניקעס נישט שלאָפן און אָפּטאָן פאַרשידענע קונדס׳ישע שטיקלאַך. דער קולמינאַציע־פּונקט פלעגט שטענדיק זיין דאָס צושטעלן די „עגלה״ צו איטשע־לייזערס הויז. ווי געוויינליך פלעגט ער אויפשטיין גאַנץ פרי צו גיין אין בית־מדרש דאַוונען. דערזען די „עגלה״ נאָענט צו דער טיר פלעגט איטשע־לייזער אויפהויבן א געוואַלד ביזן הימל און רופן צו הילף זיין ווייב שפרה (ביי איטשע־לייזערן פלעגט דער „ר״ קלינגען ווי א „ל״): „שיפּלינקע, וואָס ווילן זיי פון מיר, איך וויל דאָך נאָך לעבן אביסל. איך וועל זיי געבן א וואָך וויענזשניע (טורמע) וועל איך זיי געבן״. אזוי שרייט ער כסדר דאָסזעלבע ביז ער שרייט אויס דעם גאַנצן פחד וואָס האָט אים באַהערשט זעענדיק די „עגלה״ שטיין פאַר זיין טיר.

איטשע־לייזער האָט קיינמאָל קיינעם נישט „געגעבן״ וויענזשניע, ער האָט אפילו זיך אליין נישט געקענט געבן קיין עצה ווי פּטור צו ווערן פון אזא

שרעקליכער מורא וואָס האָט באַגלייט זיין גאַנץ לעבן און איז דערפאַר געווען אַן אָביעקט פאַר שפּאָט און חוזק נישט נאָר ביי חברה־לצים, נאָר אויך אין די אויגן פון מיושבֿ׳דיקע בעלי־בתּים.

הלל דער היטלמאַכער

ווער האָט נישט געקענט הלל דעם היטלמאַכער? געאַרבעט, געפּאָרן אויף ירידן און מער ווי דלות האָט ער פאַר זיך און פאַר זיין הויז געזינד נישט געקענט אויסאַרבעטן. אָבער זייענדיק באַשאָנקען מיט דער מעלה פון אַ שמח בחלקו, האָט ער באמת נישט געדאַרפט מער ווי ער האָט געהאַט.

איינמאָל אַ פרייטיק, גייענדיק צום מאַרק מיט זיינע היטלען, זעט הלל אויף דער ערד ליגן אַ פּאַפּירל. בויגט ער זיך איין, הויבט אויף דאָס פּאַפּירל און וואונדערט זיך: אַזעלכע שיינע מענטשעלאַך זעט ער דאָרט. אַזוי גייענדיק קומט אים אַקעגן אַ באַלעבעסל פון שטאָט. ווייזט אים הלל דאָס פּאַפּירל און דערציילט אים אַז ער האָט דאָס נאָר וואָס געפונען. יענער ניצט אויס הלל׳ס תּמימות און זאָגט אַז ער האָט עס נאָר וואָס פאַרלוירן. אָן צו זאָגן אַ וואָרט גיט אָפּ הלל דאָס פּאַפּירל צו זיין „אייגנטימער״.

שפּעטער האָבן זיך מענטשן דערוואוסט וואָס איז געשען און מ׳האָט הלל׳ן אויפגעקלערט, אַז דאָס פּאַפּירל איז געווען אַ באַנקנאָט פון 5 דאָלער און אַז דאָס איז זיינס און נישט יענעמס, וועלכער האָט ביי אים דאָס אויסגענאַרט, און אַז פאַר דעם געלט וואָלט ער זיך געקענט קויפן אַ פּאָר שיינע נייע שטיוול. ענטפערט הלל: „נו, וועל איך נישט האָבן קיין נייע שטיוול״.

„באָנטשע שווייג״ (פּרץ׳עס העלד) האָט זיך נישט אָפּגעזאָגט פון אַ בולקע מיט פּוטער, ער האָט אויך נישט געשטעלט קיין באַדינג, אַז דאָס מוז געקויפט ווערן פאַר זיין אייגן־פאַרדינט געלט; הלל, דער סטאַוויסקער היטל־מאַכער, האָט זיך אָפּגעזאָגט פון ערדישן פאַרגניגן — פון האָבן אַ פּאָר נייע שטיוול אָן האָרעוואַניע. אויף נייע שטיוול דאַרף מען האָרעווען און שוויצן, דאַן זיינען די שטיוול דיינע און דאַן האָבן זיי דעם ריכטיקן ווערט, אָבער אַז מ׳געפינט אַ פּאַפּירל און מ׳קען דערפאַר קריגן אַ פּאָר שטיוול — אַזעלכע שטיוול זיינען קיין שטיוול נישט — דאָס איז נישט קיין עסק פאַר הלל דעם סטאַוויסקער היטל־מאַכער.

אסיפות

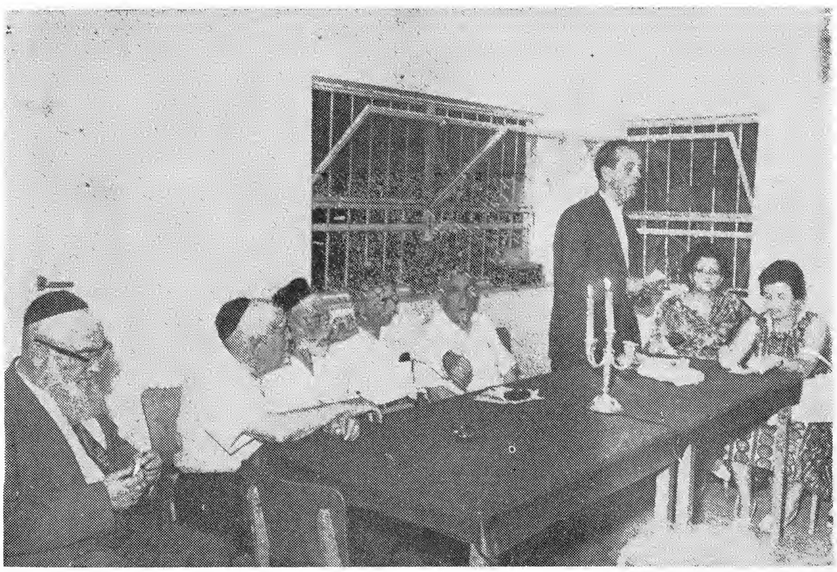

יזכור

אזכרה

פארזאמלונגען

חמדה

על דאבדין

ישראל־אלי שפירא ז״ל

אישיות לא רגילה היה ישראל־אלי שפירא ז״ל. בעל כשרון נדיר ושכל חריף. נעים־הליכות היה ונעים שיחה. מנתח כל נושא בבהירות רבה ובהגיון־ברזל. גר בביתו של אביו, מנשה שפירא ז״ל, בקרבת הכביש. אביו, שאלמן היה, התגורר בעליית־הגג והיה סמוך על שולחן בנו. באחד החדרים שבעליית־הגג שכן זמן מסויים הסניף של „החלוץ הצעיר״.

ישראל־אלי היה חבר במועצת העיר. לא מעט מעניני העיר נחתכו על פיו. לפי שציין פ. קפלן באחת מרשימותיו, עשוי היה להיבחר לראשות העיר, אך הרב דמתא הניאו מכך, משום שהנשיאה במשרה זו היתה כרוכה לפעמים בחילול שבת. ראש העיר, הגוי, צר־מוחין היה ואוהב את הטיפה המרה (יי״ש). לא בשל תכונותיו או כשרונותיו נבחר לתפקיד זה, אלא משום שהיה הרע במיעוטו, שכן בין המועמדים למשרת ראש העיריה היה הוא הפחות אנטישמי מכולם. ואם כי קולותיהם של היהודים היו מובטחים לו מראש, היה נוהג בכל זאת לפני הבחירות לעיריה לעמוד ליד חלון משרדו, מזמין ל„שיחת רעים״ יהודים עוברי־אורח ומכבדם בסיגריה טובה — זאת היתה דרכו לרכוש את קולות היהודים.

ישראל־אלי שפירא היה מכין בשביל ראש העיר דו״חות אל הממונים עליו. הוא ידע היטב פולנית והיה כותב בסגנון נאה. לא אחת היה מסייע בידי יהודים בכתיבת ערעורים לשלטונות בורשה על גובה המסים המרובים והכבדים שממשלת פולין הטילה עליהם. רכון על שולחן עבודתו היה מעשן סיגריות בשרשרת. כך, היה אומר, נעשית דעתו צלולה יותר והוא מסוגל להוציא מתחת ידו עבודה טובה ונקיה.

בתו היחידה סאלצ׳ה היתה שחרחורת ויעלת־חן. מעיניה כעין השזיף, העטורות ריסים וגבות שחורים, ניבט עצב חרישי. מאמה ירשה את חינה ומאביה את כשרונותיה המעולים. כשהייתי כבר בארץ שמעתי, שגמרה את הגימנסיה הפולנית בלומז׳ה בהצטיינות.

גיסו של ישראל־אלי היה בעל האחוזה דנגברג, שהיה נשוי לאחות אשתו. אחיו היה רוקח באחת העיירות, אף זה דבר נדיר בפולין, מאחר שלגבי יהודים שרר בפקולטות לרפואה ורוקחות „נומרוס נוללוס״, כלומר, שהיהודים כמעט לא נתקבלו כסטודנטים לפקולטות אלה.

י. א. שימש שנים רבות מזכיר ועד הקהילה ועמד בראש הבנק העממי שנוסד בסטביסק. הוא היה ציוני נלהב. השתתף בכל הארועים שהיו קשורים לארץ־ישראל. כשנחוגה בעיר, ב־1925, פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, צעד בראש תהלוכה רבת־משתתפים כשהוא נושא בגאון ציור גדול של בנין האוניברסיטה. הוא ראה במוסד ההשכלה הגבוה הזה אחד הגילויים המופלאים של החיאת רוח האומה ושפתה על אדמת אבות. שאף לעלות לארץ עם בני ביתו,

אך לא היו לו האמצעים הדרושים כדי להתגבר על קשיי העליה בתקופה ההיא.

י. א. שפירא לא זכה להגיע למחוז חפצו והיה טרף בידי חיות־אדם. איך אמר פעם ישראל־אלי כשמכונית הדורה עברה ביעף והשאירה אחריה עשן וריח רע: „כזאת היא הציביליזציה...״

חיים קדיש קולינסקי ז״ל

חיים קולינסקי, בנו בכורו של ר׳ אברהם־בער ז״ל, היה חייט במקצועו. תפר בעיקר בשביל האיכרים והיה נוסע עם בניו ל„ירידים״ למכור את סחורתו. לץ גדול היה. גוי שמדד מעיל והיו שרווליו קצרים מדי — היה ח. קולינסקי אומר לגוי כי הוא אשם בכך, כיון שידיו ארוכות מדי; ואם עברו השרוולים על מידותיהם — היה טוען שידיו של הגוי קצרות מדי.

אדם טוב היה ח. ק. ובעל לב יהודי חם. התגורר עם משפחתו הענפה בקומה השניה שבביתו רב־המידות של הרשל מארק הי״ד. מצבו הכלכלי היה דחוק, אך מעולם לא שמעו אותו מתלונן. תמיד מצא עילה להתבדח. כן היה מוכן תמיד לעזור לזולת. בפורים היה לובש מדי קצין רוסי עם כתפיות „מוזהבות״, חובש כובע צבאי לראשו, מכסה פניו במסכה וחוזר על הפתחים לאסוף „משלוח מנות״ בשביל עניי העיר. בכל מקום קיבלו אותו בשמחה ובמאור פנים. בילדותי פחדתי להסתכל במסכה שעל פניו ומדי ראותי אותו מרחוק הייתי מתחבאת בחדרי חדרים „עד יעבור זעם״. חיים ק. שידע את חולשתי, לא הירפה ממני, היה מחפש אחרי עד שמצא אותי ומאלצני להסתכל בפניו המוסווים. אחר־כך, כדי להפיס דעתי, היה מסיר את המסכה למען אראה כי פניו לא שונו והם כתמול־שלום, והיה צוחק במלוא הפה את צחוקו המלבב.

בהתחדש קשרי הדואר עם ארצות חוץ, בתום מלחמת העולם הראשונה, נתמנה כדוור. היתה זו הפעם הראשונה והיחידה, שיהודי בעירנו שימש בתפקיד זה, ואף זאת תקופה קצרה בלבד. יום אחד בא אלינו ובידו מכתב מאחי נחמיה: „בנכם הוא הראשון מבני עירנו שבארה״ב, ש„פרץ״ את הדרך מניו־יורק לסטביסק״ — אמר ספק בהלצה, ספק ברצינות, כשהוא מלא הערצה לבן המסור.

בתו הבכירה חיה היתה מוכשרת מאוד. למדה מכל הבא ביד. בלעה ספרים ברעבתנות. לימים נסעה לוילנה לעבוד וללמוד. אספה פרוטה לפרוטה עד שעלה בידה להביא אליה את אחותה הצעירה וסייעה בידה לקנות תורה ודעת. כשזו ביקרה אצלי פעם בימי חופשתה נפעמתי ממראה־עיני — לפני עמדה נערה יפהפיה מלאה עדנה ורוך.

רשימה של חיה קולינסקי על סטביסק מובאת בספר זה.

סולרצ׳יק ז״ל

יום אחד הגיע סולרצ׳יק לעיירה ונתקבל כמורה לעברית לבנות הטוחן ברוטקה הסמוכה. בשבתות ובחגים היה בא העירה. ביתנו המה תמיד משאון בחורים, חברי אחי. יום שנזדמנו יחד עם סולרצ׳יק היה במיוחד יום שמח. בחור פיקח היה, עליז ושופע הומור. ידע לספר סיפורים ובדיחות בחן ובטוב־טעם. הוא גם שר יפה ופעם אף השתתף כסוליסט באחד מערבי השירה, הקראות

וריקודים, שהיינו עורכים מזמן לזמן לטובת הספריה. באותו ערב שר ברגש רב את השיר האהוב עליו „אלי, אלי, למה עזבתני?".

רגל תותבת היתה לו. שמעתיו מספר בצער רב, שבילדותו היה שובב ובטפסו פעם על עץ גבוה נפל לארץ, נחבל קשות והיה הכרח לקטוע רגלו. לעולם לא סלח לעצמו על היותו בעל־מום, בו ראה מקור כשלונותיו ואכזבותיו בחיים. הציקה לו המחשבה, שלולא המום עתיד היה להיות שחקן תיאטרון — חלום נעוריו. ואכן, היו לו כל הכישורים לכך. עם זאת לא גרע הדבר מעליצותו ותמיד ובכל מקום היה אורח רצוי.

יום חורף אחד ישב בביתנו עם עוד מספר חברים, ביניהם אורח מוֹרשה, שהיה מתחרה עם סולרצ׳יק בסיפורי בדיחות וצ׳יזבטים. אותו אורח סיפר על תקופת לימודיו בברלין ועל חיי הדוחק שחי שם מחמת מיעוט האמצעים שעמדו לרשותו. כדי „להקל" קצת על מצבו היה כל חודש מחליף את חדרו ומספר לכל בעלת־בית חדשה על „יום הולדתו" שחל באותו חודש ממש. כמקובל היתה בעלת־הבית אופה עוגות לכבוד „יום ההולדת" ומעניקה לו מתנות — ורווח לו לימים אחדים.

סיפור נגע בסיפור ובדיחה רדפה בדיחה, כשלפתע השגיחו בקבוצת גרמנים קרבה ובאה, כדי לקחת צעירים לסלילת שבילים בערמות השלג הגבוה שנערם ברחובות. נזדרזו הבחורים ונעלמו בחצר דרך הדלת האחורית. סולרצ׳יק ברח לחדר הסמוך והתחבא בארון הבגדים.

פעם סיפר סולרצ׳יק על מידת קמצנותו של ק., אף שאיש אמיד היה. 2 בנות היו לק. וכרגיל היו פוקדים בחורים את ביתן. באחת השבתות ביקר סולרצ׳יק עם עוד מספר חברים בביתו של ק. והבנות הגישו להם תה. נזדרז האב וביצע את קוביות־הסוכר המלבניות ל־4 חלקים קטנים. כרגיל היו ממתיקים כוס תה ב־2 קוביות סוכר, תה לא־ממותק היו שותים בחצי קוביה או לכל היותר בקוביה שלמה שהיו מחזיקים בפה. סולרצ׳יק, שירד לדעתו של האב הקמצן, גמר בלבו ללמדו לקח. שם בפיו חתיכת־סוכר, מועכה בחכו עם כל לגימה ובולעה, וכך כילה חתיכות־סוכר רבות ללא רחם על כוס תה אחת. ראה זאת ק. והתחנן לפניו שימתיק את התה. — „אינני אוהב תה ממותק" — היתמם סולרצ׳יק והמשיך במלאכתו.

מאז, כשהיה ס. בא לביתו של ק., היה בעל־הבית נמלט לחדר הסמוך, שלא לראותו בזוללותו.

סולרצ׳יק למד בסמינר העברי למורים בוילנה ואחרי כן שימש בהוראה באחת העיירות הסמוכות ושם גם התחתן. מדי יום ששי הופיע בעתון היידי בוילנה דף היתולי כתוב על ידו בשם „די באָמבע" („הפצצה"). שם זה היקנה לדף לאחר מקרה עגום שקרה באחת הגימנסיות הפולניות בוילנה. גימנזיסטים, שחמתם בערה בהם על כשלונם במבחן, הטילו פצצה על מוריהם. אז נהרגו 2 פרופיסורים ו־3 גימנזיסטים. כתוצאה מהתנקשות זו החליטו להקל בבחינות־הגמר בכל הגימנסיות, לרבות הגימנסיה העברית „תרבות". לדף היתה הצלחה רבה והוא הופיע בעתון שנים רבות. את קשריו עם סטביסק לא ניתק סולרצ׳יק והיה מבקר בה לעתים מזומנות.

פישל ציבולקי ז״ל

אחד הבחורים בעיירתנו שהצליח בעסקיו היה פישל ציבולקי ז״ל. סחר בשער־חזיר והיה לו בית־חרושת למברשות. אך בהיותו בעל מרץ ובעל יזמה צר היה לו מרחב־העיירה ויצא למרחקים. לא עברו שנים מעטות והיה לאחד מגדולי הסוחרים בעורות יקרי־ערך. פישל התיישב בעיר החפשית דנציג ומשם ניהל את עסקיו הפורחים עם ארצות אירופה ובעיקר עם גרמניה. לימים העביר אליו את שני אחיו הצעירים וצרפם לעסקיו.

בעיירה נשארה אמו הזקנה ואחות נשואה לגדליה רובינשטין המלמד. במשך שנים חיה המשפחה בדחקות. קשה היה לרובינשטין לפרנס את בני ביתו מהמלמדות. 4 בנים ובת יחידה היו להם. צעיר הבנים, יואל, גיבן היה. ככל שהתבגר גבהה הגיבנת והוא התגמד. יואל ניחן בקול צלול, נעים ויפה להפליא. כשהיה נותן קולו בשיר היו צליליו משתפכים כצלילי כינור. דודו העשיר הוציא הון תועפות לרפאו, לקח אותו לגדולי המומחים שבמדינה, אך עמלו היה לשוא. למרבה הצער לא שבע פישל נחת גם משני אחיו הצעירים.

לאחר שעלה לגדולה החליט פישל לעשות למען משפחתו. רכש מהאלמנה נאשלסקי בית דו־קומתי ושיפץ אותו לבלי הכר. יום אחד הגיעו לביתו משאיות עמוסות ריהוט מודרני. בין־לילה הפכה קומת־הקרקע לארמון, בה התגוררה אמו. בקומה העליונה הושיב את אחותו הנשואה ואף דאג לפרנסתם. לחגים היה בא לסטביסק לחוג אותם בחיק המשפחה.

עם תום כל הסידורים בבית פתח את דלתותיו לרווחה ובני העיר באו לחזות בפלא — רהיטים חדשים והדורים. בחדר־האורחים הגדול היתה תלויה באמצע התקרה נברשת־ענק עטורה גבישי־בדולח, בהם היו קרני השמש ביום ואור החשמל בלילה משתברות כרסיסי פנינים. עור־אריה גדול, שבראשו נוצצו זוג עינים מלאכותיות, כיסה את רצפת החדר וספג ברכותו את צעדי הדורכים עליו. המזנון היה גדוש כלי חרסינה וכלי זכוכית יקרים. ענין מיוחד עוררו בעיני הצופים המיטות היפות עם מזרוניהן הרכים והקפיציים. פשיטא לומר מזרון. מי ראה מימיו מזרון קפיצי ומי טעם את טעם גמישותו? מזרון בסטביסק היה שק רחב ממולא קש, אותו היו מחליפים פעם בשנה — ערב פסח — מונח בארגז על גבי לוחות־עץ. השכיבה על מזרון כזה לא היתה מן הנוחות ביותר. לא אחת היו קמים מהשינה בצלעות „מפוספסות״ וכאובות. והיה ובאמצע הלילה נשבר לוח־עץ או לוחות אחדים, היה מזרון־הקש שוקע ורעש נפץ הלוחות הנשברים היה מעיר בבהלה את כל בני הבית משנתם.

פישל ציבולקי הוקיר מאוד את אמו הישישה ועשה כמיטב יכולתו שתהנה מהרווחה שעמדה לה בזקנותה. העניק לה מכל טוב ושמר עליה מכל משמר. פעם חלתה קשות וסברו שהגיע קצה. הזעיקו את פישל מדנציג והוא הביא עמו מטובי הרופאים. למרבה הפלא התאוששה אמו ממחלתה והבריאה. התלוצצו הבריות — בכסף אפשר לשחד גם את מלאך־המוות.

גם את עיירת מולדתו סטביסק לא שכח פישל. ציווה לתקן על חשבונו את הגג הדולף בבית־המדרש ולהתקין בו נברשות־חשמל יפות, ורבתה האורה בבית־התפילה והשמחה בלב המתפללים. כן היתה ידו פתוחה לצרכי צדקה.

חברו של אחי יצחק ז"ל היה פישל. גם לאחר שאחי היגר לארה"ב היה נוהג פישל לבקר אצלנו כשבא לסטביסק, כי הוקיר את אבא ואהב לגלגל שיחה עמו.

בהתקרב השואה חיפש דרכים לברוח מדנציג. ניסה בעזרת ידידים להגיע לארה"ב, אך הדבר לא עלה בידו ופישל ניספה בשריפה הגדולה ששרפה את בית־ישראל באירופה.

ניסל ז"ל

ניסל לא־יוצלח גדול היה. הוא עורר רחמים גם בשל קומתו הנמוכה, אשר לעתים שימשה עילה לכל מיני הלצות ותעלולים. לעומת זאת היה ניסל בחור מצוחצח ומהדר בלבושו.

לשום עבודה לא הסכין ולא היה לו כל עיסוק בעיירה. גם הוא הבין שלא נכון לו עתיד בסטביסק, והואיל ואמריקה קסמה אז לכל שדאג לעתידו, גמל אצל ניסל הרעיון שעליו להגר למדינה בעלת האפשרויות הבלתי מוגבלות. לא ידוע איך ובאיזו דרך עשה את דרכו לארה"ב.

כמקובל, היו את כל הבאים לתחומי ארה"ב מורידים לאי „אליס־אילנד" ושם נחתך גורלו של כל מהגר לשבט או לחסד — מי יזכה וישאר ומי יוחזר לארץ ממנה בא. הפקידים באו ותהו על קנקנו של ניסל והחליטו להחזירו לפולין. בשביל ניסל היתה זו מהלומה קשה מנשוא. בשום פנים לא יכול היה להבין מדוע פסלו אותו האמריקאים. שבור ורצוץ חזר לבית אמו.

הליצנים שבחבורה, עמם היה מזדמן לעתים, לא חסו שבט לשונם ממנו ומדי פעם היו מזכירים כבדרך־אגב את ענין ארה"ב, וניסל המסכן היה שופך קיתונות של זעם על האמריקאים.

יום אחד החליטו להעמידו בנסיון. אמרו לו שבשום פנים לא יצליח להעביר שק קמח מפינה אחת של החדר לפינה אחרת. לא יכול ניסל לשאת את ה„עלבון" הזה והתערב עמם שיצליח במבצע. העמיסו הבחורים על גבו שק קמח, ולאו דוקא מהקטנים, והוא נשאו על גבו אמנם שפוף וכמעט מט ליפול — אך עמד במשימה. אחר המאמץ פיצו אותו בדברי מאכל, אך ניסל חלש היה גם במלאכת האכילה. „אוכל כצפור" — אמרו עליו.

אכן, לא שפר חלקו של ניסל בעולמו של הקב"ה.

בת־מנחם

נוּבי גורל

כבכל עיר ועיירה היו גם בסטביסק אנשים לא שפויים בדעתם. אחד מהם היה עלם צעיר, אלתר היתום, שחי בבית זקנתו. קראו לו בשם „אלתר־קליי־יומטוב" על שיר שהיה שגור בפיו במנגינה מיוחדת משלו, כאשר מפיו יוצאות המלים המשובשות „עיני־קליי־שבת, טאדי־ריסה־בום; עיני־קליי־יומטוב, טאדי־ריסה־בום". משמעות המלים היתה: עונג לשבת, עונג ליום־טוב.

מבוגר ממנו היה אחד שקראוהו בשם זליג־באַנק. איש לא ידע איך נדבק לו כינויו המוזר. היה משוטט ללא מעש ברחובות, כשכובעו שמוט על מצחו והמצחיה נוטה לצדדין.

בין הבחורות הלא־שפויות היתה אחת, שרוב ימות הקיץ היתה יושבת בחוץ ליד בית הוריה, מתנועעת בלי הרף ושותקת. אמרו שדעתה נטרפה עליה מרוב פחד, בעברה לילה אחד ליד הכנסיה.

בחורה לא־שפויה אחרת היתה משוטטת ברחובות לבושה סחבות ומקבצת נדבות. דמותה, כשידה נטויה לקבל נדבה, הונצחה ע"י הגרמנים בימי מלחמת העולם הראשונה על אחת הגלויות הרבות שהדפיסו מהווי העיירה.

שונה מכולן היתה א. ב. סיפרו שבצעירותה היתה ריבה נאה מאוד. שמועות שונות התהלכו על סיבת אי־שפיותה, אך את הסיבה לאמיתה לא ידעו. משעקרו בני משפחתה לעיר הסמוכה, היתה א. ב. שומרת אמונים לסטביסק ופוקדת אותה לעתים תכופות, בעיקר בחג הפסח ובימים הנוראים.

את התפילות ידעה כזקן ורגיל. גדלה בבית דתי וידעה על בוריים כל מנהגי שבת ומועד. לרוב נשאה עמה סידור או מחזור ומעיינת בהם. בחגים היתה לעתים עולה לעזרת־הנשים שבבית־המדרש ומבעד אחד החלונות היתה צועקת בקולי קולות לעבר המתפללים. הנשים לא יכלו להשתיקה. מאין ברירה היו עולים מספר גברים ומסלקים אותה בכוח.

חנה־זלדה אשה צדקנית היתה. די היה לה בלחם צר ומים לחץ. תמיד היתה שמחה בחלקה. מעולם לא הוציאה מפיה תלונה על קשי־גורלה. כך רצונו של בורא עולם ומי היא כי תלין עליו? דיבורה שקול היה וקולח בנועם ובמאור־פנים כשבת־צחוק מרחפת על פניה.

חנה־זלדה טובת־הלב לא יכלה להשלים שא. ב. תשוטט בחוצות, ובמיוחד בימי גשם וקור, ותלון לאן שתוליכנה רגליה ללא שמיכה לחמם גופה וללא כר למראשותיה. הביאה אותה חנה־זלדה לביתה, נתנה קורת־גג לראשה ואת פתה הדל חלקה עמה. אך לא אדם כא. ב. יסכון למקום־קבע, גם לא רצתה שחנה־זלדה תחלק עמה את פת־לחמה הדל. אי־שקט נפשי טלטל אותה ולא הניח לה לשכון ולנוח בבית מיטיבתה. ושוב היתה משוטטת רוב שעות היום והלילה ברחובות העיירה. לעתים היתה מתחילה לרוץ ולפתע נעצרת. בשבתות נהגה לשבת על הספסל שלפני בית־המרקחת במרכז העיר, היתה מתפללת בלחש, שחה עם

עצמה או שוקעת בהרהורים. לרוב היתה נמנעת משיחה. כרגיל לא הניחו לה הילדים, ומשהציקו לה יתר על המידה — היתה רודפת אחריהם בזעם.

לעתים היתה מציצה בלילות בעד חלון ביתנו. אמרו — היא מחפשת את שאהבה נפשה במסתרים. לביתנו היתה סרה בימי חג בטרם חזרו ההורים מבית־המדרש. בקושי נאותה לטעום משהו. פעם שחה אתי שיחה ממושכת יותר מן הרגיל והתפלאתי על פקחותה וצלילות־דעתה. נדמה היה לי אותה שעה, שאם רק תרצה — תוכל להבריא ולהיות כאחד האדם. אמרתי לה זאת. דקות ספורות שתקה כשכולי ציפיה למוצא פיה, לו רק תאמר — — —

— שלא תדעי מצרה זו, ילדתי — ענתה בעצב ונשתתקה.

ערב־שבת אחד ביקרתי עם בת־דודתי דבורה אצל מכרים, שגרו בקרבת בית־המדרש. מכל בתי־תפילה בקעו אורות וקולות המתפללים הגיעונו מרחוק. מרוב שיחה על דא ועל הא לא השגחנו שהזמן חלף וכשיצאנו משם נוכחנו לחרדתנו, שבתי־התפילה שרויים באפילה וברחובות אין נפש חיה, משמע שמזמן גמרו להתפלל ובבית מחכים לנו לסעודת שבת. מיהרנו לחזור לבתינו.

כשעברנו ליד בית־הכנסת החשוך בקע מתוכו קול מוזר. בשקט ששרר מסביב ובעלטת הליל הטיל עלינו הקול המסתורי אימים. מבוהלות רצנו בכל כוחנו, כשהדו של אותו קול מסתורי רודף אחרינו. הגענו הביתה בלי נשימה. כשסיפרתי להורים את שקרה לנו בדרך, אמרו שרק פחד־שוא הוא והשתדלו להרגיעני. זמן רב לא נרגעתי. נזכרתי בסיפורים המפחידים שהיינו, הילדות, מספרות אחת לרעותה בלחישה. לפי אחד הסיפורים מתכנסות מדי לילה בעזרת־הנשים נשמות המתים להתפלל בצותא, כשאחת מהן משמשת שליח־ציבור, ובטרם שחר הן נעלמות כלעומת שבאו. לא היה כל מקום לספק, שאותו קול־אימים שבקע מבית־הכנסת קולו של אותו ש״ץ היה, כשסביבו מתגודדות נשמות המתים...

שנים חלפו. כשחזרנו קבוצת גימנזיסטים עם תום הלימודים לסטביסק, סידרנו קורסים ללימוד עברית והיסטוריה ישראלית לקבוצות נוער. הקורסים נתקיימו בערבים, 3 פעמים בשבוע, ב„חדרים״ שהיו בקרבת בתי־הכנסת, לאחר שהילדים סיימו את לימודם. פעם הגעתי ל„חדר״ לפני שהתכנסו התלמידים וחכיתי בחוץ לבואם. ליל חושך היה ובכל השלך הס. לפתע הגיחה מרחוק דמות שחורה, רצה ריצת אמוק ובסיבוב חד נבלעה בכניסה של בית־הכנסת הגדול. על אף האפילה הכרתי בריצה המטורפת את דמותה של א. ב. ואכן, שם היתה נוהגת ללון. אז נפתרה תעלומת הקול המסתורי, שהפחידני באותו ליל שבת מלפני שנים.

אחר שנים רבות, כאשר נפגשתי בארץ עם ד״ר לייבלה רמיגולסקי ז״ל, סיפר לי שא. ב. שכבה בבית־החולים שבהנהלתו בעיר ש., לאחר שלקתה בהצטננות קשה. הוא טיפל בה במסירות רבה, אך לא מצא לה מרפא. וכך השיבה א. ב. את נשמתה הדוויה והרצוצה לבוראה.

בימי השואה

אין די טעג
פון חורבן

עו"ד חיים וילמובסקי

על אלה אנו בוכים

(דברים באזכרה של אירגון יוצאי סטביסק ב־14.7.1968)

נתכנסנו היום להתיחד עם זכרם של היקרים והאהובים, שלא זכו להגיע לחוף מבטחים ולחיות יחד אתנו במדינתנו, שללא כל ספק גם להם — הבלתי נשכחים — יש יד וחלק בהקמתה.

שרויים באבל כבד מתיחדים אנו עם יקירינו, אשר נרצחו באכזריות מחרידה בידי קלגסי היטלר, חרפת האנושות, שהכתימו לעד את העם הגרמני מתוכו יצאו כנופיות המרצחים. עד רגעי חיינו האחרונים לא ימושו מעינינו ומזכרוננו מראות הזוועה מההוצאה להורג של מיליונים חפים מפשע, אנשים, נשים וטף.

אמנם גם עמים אחרים חטאו ופשעו, בעיקר בימי המלחמה, אך בתולדות האנושות העקובה מדם הגרמנים הם האומה היחידה שהמציאה תאי חנק, משרפות מתוכננות ורכבות אצות, המובילות רבבות ומאות אלפים למחנות השמדה.

היטלר שחט והעולם החשה, וכוחו והעזתו של הנאציזם נבעו משתיקה זו שהעולם הנאור הסתגר בתוכה. על כן אין עמי המערב יכולים לרחוץ בנקיון כפם ולומר שאין הם אשמים במה שעשו לנו הנאצים. אף לברית־המועצות חלק לא זעיר באשמה זו, שכן המחדל אף הוא מעשה. והעולם החריש, משום שהקרבנות היו יהודים. השתיקה שהתעטף בה העולם שימשה אור ירוק לנאצים לבצע באין מחריד את פשעיהם, שאין להם אח ודוגמה בהיסטוריה האנושית. וראיות לשתיקה של מעצמות המערב ישנן למכביר. אזכיר רק אחדות מהן.

סגן הקונסול האמריקני בברן שיגר לוושינגטון מברק ב־21 בינואר 1943, בו הודיע שכל יום משמידים הגרמנים ששת אלפים יהודים בפולין, וביקש שמברקו יועבר לד"ר סטיפן ווייז ותכנו יובא לידיעתן של ממשלות ארה"ב ובעלות בריתה. והנה כעבור שלושה שבועות נשלחה לו תשובה מהממונים עליו, בה „מציעים כי בעתיד דינים־וחשבונות המוגשים לך להעברה לאנשים פרטיים לא יתקבלו על־ידך, אלא אם כן תנאים בלתי רגילים יעשו פעולה זו לרצויה"; פירושו של דבר, כי השמדתם היום־יומית של ששת אלפים עולמות אינדיבידואליים לא נראו „כתנאים בלתי רגילים", כדי שממשלתה של מעצמה אדירה תעביר ידיעה זו ל„איש פרטי", שהיה נשיא הקונגרס היהודי העולמי ומנהיגה המוכר של יהדות ארה"ב.

בעלות־הברית, בריטניה, ארה"ב והמדינות הנייטרליות של אירופה, סרבו לנקוף אצבע להאטת קצב ההשמדה. לממשלות בעלות־הברית הגיעו פניות נואשות להפציץ את תאי הגזים והמשרפות באושוויץ ובמחנות־השמדה אחרים ואת מסילות־הברזל המוליכות אל גיא ההריגה — הפצצות שהיו עשויות להציל רבבות ומאות אלפים, אך עדי ראיה העידו כי מטוסי בעלות־הברית הפציצו

בדיקנות את כל המטרות הצבאיות הסמוכות לאושוויץ ודילגו בדיקנות על מסילות־הברזל, תאי הגזים והמשרפות. ממשלות של עמים רבים, גדולים וחזקים, לוחמים ומנצחים היה לאל ידם להציל ונמנעו מכך ללא נקיפת מצפון.

ולא זה בלבד, גם שתיקתם הרועמת של הרועים הרוחניים של המערב הנוצרי, האפיפיור פיוס ה־12 ועוזריו, היתה מחושבת ומתוכננת והשתלבה במערכת המחדלים היזומים, שהחישו והמריצו את השמדת יהודי אירופה. גם עליהם רובצת האשמה של הכחדת עם.

ואין אנו יכולים להתעלם מאשמתם של הפולנים, שמאות בשנים ישבנו אתם ועבדנו גם למענם, שהפכו לזרוע מסייעת ומבצעת של מעשי ההרג וההשמדה. הרוב המכריע של מיליוני היהודים שהושמדו — על אדמת פולין הושמדו. ואין זה מקרה, שכן כאשר הגרמנים חיפשו מקום „מתאים" להקים בו מחנות השמדה היה לפניהם מבחר רב של ארצות כשאירופה כולה היתה בידיהם, אך מכל הארצות בחרו בפולין ועל אדמתה הקימו רוב מחנות ההשמדה, אליהם הובילו את היהודים מכל קצווי אירופה, ובאושוויץ, טרבלינקה, סוביבור ואחרים החניקום בגאזים ושרפום בכבשנים. אות קלון הוא לפולנים, שדוקא אדמתם נבחרה לביצוע הפשע הגדול ביותר בהיסטוריה, שכן הגרמנים ידעו כי רוב רובו של העם הפולני יראה בהשמדת היהודים הזדמנות להיפטר מהם. ולא עוד אלא הפולנים גם הפיקו תועלת מרצח היהודים — הם „ירשו" את דירותיהם, תפסו את עסקיהם ושדדו את רכושם.

יתרה מזו, מן המפורסמות שפרטיזנים פולניים, כמוהם כפרטיזנים רוסיים, רצחו ביערות את הפרטיזנים היהודיים אשר נמלטו מהגיטאות. וכאשר עם תום המלחמה חזרו לפולין שרידי היהודים, ערכו בהם הפולנים פרעות תוך השמעת הסיסמא המדהימה: „הנה עוד אחד אשר נמלט מהכבשן".

אך לא רק הגויים אטמו אזנם מלשמוע את זעקת העם הנטבח, אלא גם היהודים לא עשו די לזעוק את הזעקה המחרידה. המנהיגות בארץ־ישראל ובתפוצות העלימה מן הישוב היהודי בארץ, מיהודי הארצות החפשיות ומדעת־הקהל בעולם החפשי את העובדות האיומות על פרטיהן — במשך שבועות. היא אף לא היתה אמיצה די הצורך במגעיה עם בעלות־הברית. ברם, דבר זה ייקבע סופית ע"י ההיסטוריון, אשר יחקור את ארכיוני הסוכנות היהודית בארץ־ישראל, באנגליה ובארה"ב, הסגורים עדיין בפני הציבור. אולם נשיא הקונגרס היהודי וההסתדרות הציונית כבר מודה כיום בקוצר־הראות ומיעוט־המעש של ההנהגה הציונית והיהודית להקטנת מימדי השואה.

ובאשר ליהודי אירופה עצמה — הריהם נשארו בזמן הכיבוש הנאצי ללא מנהיגים, שכן בפרוץ המלחמה קמה כל ההנהגה הציונית והלא־ציונית, מהימין הקיצוני ועד השמאל הקיצוני, ונמלטה לארצות שמחוץ לכיבוש הגרמני, והמוני בית ישראל נשארו כצאן בלי רועה.

וחרף כל אלה רשמה ההיסטוריה היהודית מתקופה טרגית זו גם פרקי גבורה ולחימה, פרקים המאירים באור נגוהות את נתיבי תולדותינו האפלים ביותר, את ימי הבלהות, הכליון וחוסר התקוה. שהרי בימים הקודרים ביותר קמו הנידונים למוות והתיצבו בהעזה עילאית נגד הרוצחים. בתוך הגיטאות, ביערות ובין גדרי

תיל של מחנות ריכוז השיגו יהודים נשק ונלחמו נגד הרוצחים. עוד לא קרה בהיסטוריה היהודית שדוקא בימי שפל, בימי חורבן ואבדון, יקומו יהודים על אדמת נכר וילחמו בנשק ביד נגד צורריהם. פרטיזנים ולוחמי גיטאות יצאו ללחום בנאצים אחד מול אלף, עשרה מול רבבה, בקבוק מולוטוב מול טנק, אקדח מול תותח וסמרטוט טבול בבנזין מול להביור. בנשק דל זה הפילו הלוחמים היהודים חללים רבים מבין הנאצים ונקמו את כבודו של העם היהודי הנכחד.

בין היתר גרמה השואה במידה מסויימת להקמתה של מדינת ישראל. המצפון שהעיק זמן־מה על עמי המערב בשל הפקרתם את יהודי אירופה וגורלם של ניצולי השואה והמאבק של הישוב בארץ — חברו יחדיו והיוו דחף להקמת המדינה היהודית.

ולא רק במלחמת העצמאות, אלא גם 19 שנה אחרי כן, בימים הדרמתיים שקדמו למלחמת ששת הימים, מילאה ללא כל ספק השואה תפקיד ראשון במעלה בכוננות העם להשיב מלחמה שערה.

יהדות אירופה שהושמדה היתה העתודה הרוחנית של העם כולו ושל הישוב בארץ. במותם של ששת המיליונים איבדה ישראל לא רק עתודה אנושית עצומה, אלא גם אותם הכוחות שהיה בהם כדי לתרום להתחדשות הרוח היהודית בזמננו. אבדן יהדות אירופה הוא אבידה שאין לה תמורה.

עו"ד חיים וילמובסקי

שואת סטביסק

העיירה סטביסק שוכנת על הגבעות על־יד הדרך הסלולה מלומז'ה לשצ'וצ'ין. לפני מלחמת העולם השניה היו בעיירה בערך 2,000 יהודים, ורק בודדים מהם נשארו בחיים אחרי השואה.

מקום המיפקד

מלחמת העולם השניה פרצה עם פלישת גייסותיו של היטלר לפולין. בהגיע הגרמנים לסטביסק ריכזו את כל הגברים על־יד מצבת הזכרון, הכניסום לכנסיה והובילום במכוניות למקום המיפקד Stablage בפרוסיה המזרחית, כ־50 ק"מ מגריאבו. מטרת הגרמנים בהגליית התושבים ממקומות מגוריהם היתה למנוע את התקוממותם נגד הפולש. בפעולה זו הוגלו מסטביסק גם פולנים. במחנה הופרדו החיילים הפולנים מהגולים האזרחים. האנשים שהספיקו לברוח מסטביסק בעוד מועד ונתפסו במקומות שונים, הובאו אף הם למחנה זה.

בין אלה שנתפסו והובאו למחנה היו אבי המנוח דוד וילמובסקי ואחי המנוח משה, הגברים ממשפחות דובז'לובסקי: אברהם, משה־יענקל, משה־חצקל וחצקל־ברל בן ה־13. במחנה זה מתו רבים מן העצורים ממחלות שונות, בראש ובראשונה מדיזינטריה וכן מרעב. היה אמנם במחנה רופא גרמני, אבל התרופות לטיפול

בחולים שעמדו לרשותו היו צמר־גפן ויוד בלבד. למעשה נמצא שם רופא רק כדי לצאת ידי־חובה כלפי הצלב האדום הבינלאומי. אבי, דוד וילמובסקי, חלה בדיזנטריה ושכב באוהל שהיה מיועד לחולים עד שהוציא את נשמתו מבלי שקיבל עזרה רפואית כלשהי. הגרמנים דרשו מהעצורים 10 אנשים שיבואו לקבור את גווייתו והתנדבו 20 איש. באין תכריכים פשט אחי משה את מעילו העליון ובו עטפו את המת לפני קבורתו. כזה היה סופו הטרגי של אבי, לאחר שהצליח לברוח עם בני המשפחה מסטביסק ללומז׳ה בימים הראשונים לכיבוש הגרמני של עיירתנו.

אחותי המנוחה, באבצ׳ה וילמובסקה, מתארת במכתב מיום 5.5.1940 את תנאי הבריחה מלומז׳ה: — — — „אין האדם מתאר לעצמו כמה הוא מסוגל לסבול. כשאני כותבת מלים אלה עולות לפני עיני תמונות העבר: הבריחה מסטביסק, הפצצת לומז׳ה, הבריחה ממנה. יחד עם אבא ברחנו ביום הששי האחרון. פגזים התפוצצו מעל לראשינו, כשעצמנו את העינים לקול ההתפוצצות ציפינו כל רגע למוות. רעבנו, לנו ברפתות. במשך כל הזמן החזקתי את אבא בידו, אבל לא עלה בידי למנוע את מעצרו ע״י הגרמנים. כמה קשה לחיות בעולם הזה!!!״

לפי הסכם מולוטוב־ריבנטרופ עבר מחוז ביאליסטוק לידי הרוסים. רק אז הרשו הגרמנים למרבית עצורי המחנה לחזור לשטח של הכיבוש הרוסי. בקבוצה הראשונה שוחרר בין השאר אברהם דובז׳לובסקי ובשנייה — אחי משה.

ב־22 ביוני 1941 התקיף הצבא הגרמני את הסובייטים ושטח פולניה שהיה בידי הרוסים נפל אחרי הפצצות כבדות לידי הגרמנים. הנוער היהודי נסוג עם הצבא הרוסי. הנסוגים הופצצו ע״י האוויריה הגרמנית ורבים נפלו. בין הנופלים בהפצצות אלה היה אחי משה ז״ל, שמצא את מותו ביערות ביאליסטוק.

יום הדמים

ימים אחדים אחרי התחלת המלחמה בין הגרמנים והסוביטים, נסוג הצבא הרוסי מסטביסק. עוד לא הספיקו הגרמנים להיכנס לעיירה וכבר הראו הבריונים המקומיים מה הם מסוגלים לעשות, ומה שנועד ליהודים לא רק מידי הרוצחים הגרמנים. בין הקרבנות הראשונים שנפלו מידי השכנים הפולנים היו: פרומה ולאַדער בת 24 וזיידקה גלבארד. שניהם נדקרו בסכינים על־ידי מרצחיהם, שחתכו נתחים מבשרם וזרו מלח על פצעיהם. אחוזי־פחד התחבאו יהודי סטאביסק בבתיהם וציפו בחרדה לבואם של הגרמנים. ביום ששי, 27 ביוני 1941, הגיעו הסיירים הגרמנים הראשונים לעיירה. מיד נקשר „קשר־אחים״ בין הפשיסטים הפולנים המקומיים לבין הרוצחים הגרמנים. איחדה אותם השנאה המשותפת ליהודים. הבריונים המקומיים — משאלה אחת היתה להם: שהגרמנים ירשו להם לעשות שפטים ביהודים הארורים. הגרמנים התמוגגו מנחת בראותם שיש להם עוזרים נאמנים במלחמה המזוהמת הזאת ונתנו ברצון את הסכמתם למשאלתם של הפולנים. בין היהודים סופר אחר־כך, שהגרמנים „הגבילו״ ל־70 את מספר היהודים שהרשו להרוג, בהשאירם לרוב האוכלוסיה היהודית עוד ימי חיים אחדים. כך או כך, השמדת היהודים בסטביסק לאור היום התחילה ע״י כנופיות פולניות שבראשן

עמדו לעתים קרובות אנשים מהאינטליגנציה, שרובם יצאו לא מזמן מבתי־הכלא הסוביטיים.

ביום הרביעי לשבוע הראשון של חודש יולי 1941, הידוע כ„יום הדמים", נמסרה בבוקר פקודה שהיהודים, מזקן ועד טף, מצווים להתייצב בשעה 12 בשוק לעבודה. האוירה בעיירה היתה מתוחה. היהודים הרגישו שצרה גדולה ממשמשת לבוא. לא ידעו איך לקדם את פני הרעה. קרוב לשעה 11 הגיעו אל העיירה גויים מכל כפרי הסביבה ומטילי־ברזל ומוטות עץ בידיהם. לפני השעה 12 פרצו הבריונים לבתי היהודים וגרשו אותם בגערות: „יהודים לעבודה"!" מי שלא נזדרז לצאת ספג מכות ומהלומות. הנשים וילדיהם יחד עם הזקנים נאלצו לכרוע על הברכיים ולנקות את מגרש השוק מעשבים שוטים. והיה ומישהו הרים את ראשו והפסיק לרגע את העבודה, ספג מיד מכות. הגברים נרתמו לעגלות טעונות אבנים, אותן סחבו מן הדואר ועד לגשר שעל הנחל דז'ירבה וחזרה בליווי החוליגנים, ומי שלא הצליח לסחוב במהירות הדרושה את העגלה, חלקו לו מיד מכות אכזריות. בזמן שהיהודים הועסקו בסחיבת העגלות, פקדו אנשי הבליעל את בתי היהודים שהיו ריקים מבעליהם ולקחו כל דבר שמצא חן בעיניהם. בשעה 7—6 בערב אספו את כל היהודים על־יד „הפומניק" (מצבת הזכרון), ושם נשא נאום באזני היהודים מנהיג הרוצחים וראש הפורעים, יוזף וויעטשורק, האחראי להירצחם של עשרות יהודים. את נאום ההסתה שלו סיים בסיסמא הפולנית הידועה „הכו ביהודים!". מוסתים ע"י הסיסמא „דאוואיטשע פורי, זאַביראַיטשע סקורי" (תנו עגלות וקחו את הגוויות) התנפלו החוליגנים על בתי היהודים, הוציאו גברים ונשים, היכו אותם מכות רצח עד שנפחו נשמתם. מוטות העץ ומטילי הברזל הונחתו גם על ראשי היהודים שניסו לברוח, שכן סטביסק היתה מוקפת כולה ע"י כנופיות של בריונים ולא היה מפלט מנחת זרועם. רק בודדים בלבד הצליחו להתחמק מידיהם. בשובם לבתיהם מצאו היהודים המוכים ארונות ומיטות ריקים. הכל שדדו הפורעים. היהודים חזו מראש שהלילה תבוא הרעה. רבים אמרו תהילים ווידוי, כי היתה להם תחושה שקצם קרוב.

בשעה 11 בלילה הגיעו בעגלות איכרים מכפרי הסביבה. כעבור שעה כבר שמעו את זעקות הקרבנות. האיכרים התפרצו לתוך הבתים וגרשו מהם את היהודים בצעקות: „יהודים לעבודה". אבל כשהיהודים יצאו הנחיתו עליהם מכות במוטות עץ ומטילי ברזל עד שרצחום. את הנרצחים וגם את המפרפרים בין החיים והמות הטעינו על עגלות והוציאום אל מחוץ לעיר ושם קברו אותם. יהודים אחדים שנקברו פצועים, הגיחו מהבורות אשר לתוכם הושלכו וחזרו לבתיהם. בבוקר התחילו לחפש זה את זה ורב היה הכאב כשנתברר שלפלוני חסר ילד, לאלמוני אח או אחות, ולפלמוני אב או אם. ברחובות סטביסק התגוללו אברים קטועים ובכל מקום אפשר היה לראות שלוליות דם נקרש.

הגרמנים היקצו לאיכרים 20 שעות לעשות שפטים ביהודים, והם סייעו להם פה ושם במלאכתם הנפשעת, אך עיקר עיסוקם בשלב זה היה צילום הפרעות. אולם בזה עוד לא אמרו די. הגרמנים ערכו באותו יום הדמים „הצגה": הביאו לבית־הכנסת את ר' שמואל נחמן וסרמן, רב העיירה, נתנו בידו ספר־תורה וציוו

עליו לשיר את „התקוה". אז הציתו את בית־הכנסת והשליכו את הרב לתוך בית הכנסת הבוער. והנה התרחש נס: הלהבות לא אחזו בבת־אחת בכל הבית, ולאחר שהרוצחים הגרמנים עזבו את המקום, הוציא פולני אציל־נפש, בנאי, אנטוני נאוויצקי שמו, את הרב דרך דלת אחורית של בית־הכנסת הבוער, הביאו לביתו, שם לן, ולמחרת ליווה אותו לגיטו לומז'ה, בו חי עד שבנובמבר 1942 חוסלו היהודים בסביבות ביאליסטוק. הרב הובא למחנה זמברובה ולא נודע מה היה גורלו.

הקרבן הראשון שנפל ביום הדמים היה יהודי ששם נפשו בכפו להציל את ספרי־התורה מבית־הכנסת שהגרמנים העלו באש; הקרבן השני היה יהודי שביקש להציל את רכושו מידי הפורעים. בין הנרצחים באותו יום היו: חיים יצחק פיקרביץ, נפח בן 75 ובנו זליג, שהתחבאו בעת שהתנפלו עליהם בביתו של שכנם רוזנשטיין. לאחר שנרצחו כרתו ראשיהם; רחל נידזוויידזקה, בת 24, שהיתה בחודשי ההריון האחרונים, הוצאה מביתה והובאה ליד בית־המרחץ ושם ביתקו את כירסה והוציאו את העובר. עם העובר על ידה התפתלה ביסורי גסיסה עד שגוועה בשלולית דמה; לילד בן שנה ושלושה חודשים של אחותה חוה כרתו ראשו והכריחו את האם לשאת את תינוקה המת אל מחוץ לעיר, שם הרגו גם אותה במקלות. בכפר הסמוך פוריטה נרצחה משפחה שלמה וגוויותיהם הושלכו לבור כבול; בכפר דז'ינגלה, בטחנת הקמח, נרצחה ע"י הפולנים המשפחה צאלעצקי (6 נפשות) והגופות הושלכו לבור של תפוחי־אדמה. הרציחות האכזריות בעיירה הניעו יהודים רבים לחפש מקלט בכפרים הסמוכים, אבל גם שם הושמדו בידי התושבים הכפריים.

כך ניספו האחיות חיה ובריינה טשאפניק, משפחת מארוס (האב, 2 בניו ובתו בת ה־18) ורבים אחרים.

לפני הקמת הגיטו

למעלה מחודש לפני הקמת הגיטו וכליאת היהודים השרידים בו נמשכו ההתעללות ביהודים והרציחות. אלה שלא נרצחו נלקחו לעבודות פרך ובדרך לעבודה היו מנחיתים עליהם מכות אכזריות ומשפילים אותם עד עפר. הרבה היה תלוי במצב־הרוח של המשגיחים על העבודה. אם מצב־רוחם לא היה טוב לא הצילה אף העבודה מהמוות. רבים נורו בשעת עבודתם בניקוי רחובות העיר. כך נרצחו בזמן העבודה הרשל מארק ואחרים. יוזף וויעטשאָרעק הידוע לשמצה הרג במו ידיו בכפר סקרודה שעל־יד סטביסק את היהודים שעבדו שם, את אברהם־יצחק פעניק, בן 26, סנדלר לפי מקצועו; את משה צ'רבינסקי בן 24, אופה מגראבובה; וולוול גולדמן בן 18 נחבל כה קשה ממהלומותיו, שלאחר העברתו לגיטו שצ'וצ'ין נפטר יום לאחר מכן. יש לציין שהרוצח ויעטשאָרעק דרש מהסולטיס (ראש הכפר) בסקרודה שיעמיד לרשותו אנשים לעזרה לרצוח יהודים. הסולטיס שסירב להיענות לדרישתו ברח יחד עם איכרים אחרים מהכפר.

בחור צעיר בשם וולוול, בנו של הנפח אברהם שלמה פיקרביץ, בהיותו באותה תקופה בגראייבו נצטווה ע"י הגרמנים לקפוץ דרך החלון של בית־הכנסת אל הרחוב. למטה המתינו החוליגנים מגראייבו ורצחו במקום כל שניסו לברוח. לאחר שוולוול קפץ מבית־הכנסת המשיך לרוץ עד לבית־העלמין היהודי. שם

נתפס ע״י רודפיו, רוצחים פולנים, שהשליכוהו לתוך בור מלא סיד שעל־יד בית־הכנסת.

הגיהינום של יהודי סטביסק לא ארך זמן רב. המוות פדה אותם מיסוריהם ועינוייהם האכזריים. בשבת, 15 באוגוסט 1941, התחילה ההשמדה ההמונית. העיירה כולה כותרה ע״י אנשי הגסטפו. בצריחות פראיות התפרצו התליינים לבתי היהודים, גרשו את כולם לשוק, שם סודרו בשורות. הצעירים, היינו, מגיל 15 עד 40, נצטוו ללכת בכביש המוליך לפאֶריטי. משם יצא מסע המוות לכיוון נאֶביגרוד. ע״י מאֶשצ׳בויה וקרוב לכפר מונטביצה, חפרו בזמנו הסובייטים בורות נגד טאנקים — 6 מטרים עומקם, 3 מטרים רוחבם ו־15 מטרים אורכם. בורות אלה נועדו להיות קברי המונים ליהודי סטביסק הצעירים, ואילו הזקנים והילדים נצטוו תחת מטר של מכות לעלות על משאיות. ילדים שלא הספיקו לעלות במהירות, תפסו אותם הגרמנים ברגליהם וזרקום לתוך המשאיות. הזקנים והילדים הובלו ליער קישלניצי, שם נורו בעורפם והושלכו לתעלות מוכנות מראש. בקבר־אחים זה טמונים כ־500 איש.

הגיטו בסטביסק וחיסולו

לאחר שרוב יהודי סטאביסק הוצאו להורג, נשארו עוד בחיים בעלי־מקצוע אחדים שהיו דרושים לגרמנים, וגם איכרי הסביבה נעזרו בהם. כעשרים משפחות בעלי־מקצוע, שמנו כ־60 נפש, רוכזו בגיטו ב־17.8.1941. בין בעלי־המקצוע היו רופא, סנדלרים, תפרים, חייטים, נגרים, נפחים וכו׳. מקום הגיטו נקבע על־יד בית־הכנסת הגדול, וכעבור זמן מה הועבר לעבר הבתים של יעליניעוויץ ושל זלמן לייבל. שטח הגיטו היה מוגבל לבתים דלים אחדים במקום הקרוי „הגלגל העקום״ (Krzywe Kolo), מאחורי בתי וילמובסקי.

היהודים בגיטו עבדו בשביל הגרמנים ללא תשלום, אולם החיים בין חומותיו היו חופשיים יחסית. ליד הגיטו לא עמד משמר והכניסה אליו והיציאה ממנו היתה חופשית. גרמנים ואיכרי הסביבה היו מוסרים לאנשי הגיטו עבודות שונות. שרידי הקהילה היהודית בסטביסק שהיו בגיטו, שעשעו את נפשם בתקוה שישאירו אותם בחיים בגלל התועלת שהגרמנים מפיקים מעבודתם. יהודים בודדים שהצליחו לברוח לכפרים וליערות ולמלט את נפשם בזמן הרצח ההמוני, היו מבקרים לפעמים בגיטו, אולם ביקורים אלה היו כרוכים בסכנה חמורה גם בשבילם, גם בשביל יושבי הגיטו. הגרמנים הקציבו פרס תמורת כל יהודי שיימסר לידיהם, ומלאכת חטיפת יהודים והסגרתם לגרמנים היתה לעסק פורח. האיכרים היו מקבלים סוכר תמורת יהודים שהסגירו לידי הגרמנים.

קצת למעלה משנה התקיימו החיים בגיטו, חיי עבודה ומחסור, וזיק התקוה הקלושה שאולי יישארו בחיים העניק להם כוח להחזיק מעמד. אולם ב־2.11.1942 חל שינוי דרסטי במצב. אנשי הגיסטפו כיתרו בלילה את הגיטו ובגערות ובמכות הוציאו את תושביו מבתיהם ריכזו את כולם והריצום למחנה בוגושה כשחבילותיהם וילדיהם על כתפיהם.

מחנה בוגושה שימש לפני כן מחנה ריכוז לשבויי־מלחמה רוסיים, בו עונו עד מוות רבבות שבויים. השדות מסביב לבוגושה היו זרועים קברי־אחים ענקיים

של השבויים. המחנה תפס שטח גדול מגודר בתיל דוקרני והיו בו תעלות מכוסות בגגונים, ששימשו מגורים לתושבי המחנה.

למחנה זה הובאו יהודים גם מגראייבו, שצ׳וצ׳ין, טרעסטינע, אוגוסטוב ומהכפרים שבסביבה. היה ברור שהגרמנים עומדים לחסל את כל הגיטאות במחוז ביאליסטוק. 3—4 ימים לא קיבלו תושבי המחנה מזון כלשהו, ואחרי כן חילקו להם מנה של 100 גרם לחם ליום ופעמים מספר ביום קיבלו מרק של תפוחי־אדמה, בסה״כ ½ ליטר ליום. הרעב היה גדול ועצורי המחנה היו מתקהלים מסביב למטבח וחטפו את הקליפות של תפוחי־האדמה ובלעו אותם בטרם יתבשלו. התמותה בקרב יושבי המחנה היתה גבוהה מאד מחמת הרעב והזוהמה. בכל ערב היו אוספים את שמתו באותו יום ומשליכים אותם לבור, ובבוקר היו מביאים את הגוויות לבית־הקברות שבו נקברו השבויים הרוסיים לפני שנה. נכים וחולים נורו מיד ע״י אנשי הגיסטפו, ושאר תושבי המחנה חיו בתנאים שפורטו לעיל (אם אפשר לקרוא לזה חיים) עד ל־15 בדצמבר 1942.

באותו יום הוחל בחיסול המחנה בבוגושה והאנשים נשלחו לתאי הגזים לטרבלינקי, בירקנאו ואושווינצים (אושביץ). העצורים נצטוו לצאת מתעלות מגוריהם ותוך מכות ויריות הוצאו לתחנת הרכבת. הדרך היתה בוצית וטבעו בה רגלי ההולכים, שנחלשו מחיי הרעב במחנה. ההליכה היתה קשה עליהם וכל שפיגר נרצח ביריה. כל הדרך היתה זרועה גוויות. אלה שהגיעו לתחנת הרכבת נדחסו בקרונות שהובילום למחנות ההשמדה. בהגיעם למקום נצטוו להשאיר הכל בקרון ולצאת. שם נבחרו מספר גברים צעירים שלפני הגיעם לסופם המר הוטל עליהם לעזור לרוצחים במלאכת ההשמדה. מלבדם הובלו כולם למשרפות. באותו יום בלע לנצח התנור — בית החרושת למוות — את אחרוני היהודים של סטביסק.

הבורחים

היו גם מקרים שיהודים הצליחו לברוח מן הגיטו. האחים אינדורסקי וולוול וזינבל עם אשתו גולדה וילדם, ברחו מן הגיטו ומצאו מקלט אצל איכר עד שנת 1944. יום אחד קם עליהם האיכר והרג את כולם. את גוויותיהם מצאו ביער זאוילה (ע״י סטביסק). טראגי היה גם גורלם של פייבל חונקביץ ומשפחתו ופייבל קדיש עם שני בניו. בזמן חיסול גיטו סטביסק הצליחו לברוח ולמצוא מקלט אצל האיכר רידזובסקי, בבוידו שעל־יד סטביסק. בשל הלשנת איכר אחד נורו כולם יחד עם האיכר שהציל אותם. אותו גורל טרגי מצא את אלטר ברום ובנו, שהתחבאו בכפר עד 1943 ונרצחו ע״י הז׳נדרמריה הגרמנית בעטי הלשנת של הפולנים. מייטשאק חונקביץ׳ עם אשתו, בנו ובתו וכן סוחר התבואה פרלוביץ׳ ושני בניו אף הם הוסגרו ע״י הפולנים ונורו בידי הז׳נדרמריה הגרמנית. כל אלה ברחו מסטביסק והסתתרו ביערות. לא האיר להם מזלם ונתגלו ע״י פשיסטים פולנים, שהסגירו אותם לגרמנים.

מבית רוזנשטין, בעלי טחנה לשעבר, ניספו יעקב רוזנשטין ואשתו ליבה ובנם בן 12 וכן אביגדור צאלעצקי בן ה־30, בעלה של פייגל גולומבק. פייגל התחבאה אצל איכרים במשך 4 חודשים אחרי חיסול גיטו סטאביסק. אחרי־כן יצאה

ליער, בו חיתה עד שסטביסק וסביבתה שוחררו ע"י הצבא האדום ב־24 בינואר 1945. סטריקובסקי גוטה וסימה נפלו ב־15.8.44 מידי הפרטיזנים הפולנים.

ואלה שנשארו בחיים

אברהם רוזנשטיין
פייגל גולומבק לבית רוזנשטיין
יודל קיבייקו, בן 19
איטשע מאיר סעמיון, בן 24
פיקארעוויץ בן 17
חוה פוקס לבית רוזנשטיין, בת 13
הרצקי צ'שלוק
אברהם דובז'אלובסקי
רבקה יפה נשארה בחיים באושבינצ'ים
משה חיזדה

מקורות ביבליוגרפיים:

1. „חייהם והשמדתם של יהודי סטאביסק והסביבה בזמן הכיבוש הגרמני" מאת פייגל גולומבק לבית רוזנשטיין, ע"י הועדה היהודית ההיסטורית הוואיוואדית, ביאליסטוק 24.6.1946.
2. „חורבן סטאביסק".
פרק 17 מ„חורבן ביאליסטוק והסביבה" מאת ד"ר שמעון דטנר, ע"י הועדה היהודית ההיסטורית הוואיוואדית, ביאליסטוק 28.11.1946.
3. „איבער שטיין און שטאָק"
מאת מ. צאנין — נסיעה במאה קהלות יהודיות שנחרבו בפולין — עמ' 164, הוצאת „לעצטע נייעס", ת"א 1952.
4. מכתב על שואת יהודי סטאביסק
מאת הלנה לסקובסקה, מורה נוצריה בבית־הספר היסודי.
5. א. היום הרביעי — יום הדמים.
ב. הגיטו בסטאביסק, מפי יהודה קיבייקו.
6. מקום המיפקד, מפי אברהם דובז'לובסקי.
7. יומן, מאת חוה פוקס לבית רוזנשטיין
8. „יזכור בוך גראיעווע".
9. מכתב על הבריחה מלומז'ה המופצצת, מאת באבציע וילמובסקה.

עו"ד חיים ווילאַמאָווסקי

חורבן סטאַוויסק

דאָס שטעטל סטאַוויסק זיצט אויף בערגלאַך נעבן דעם שאָסיי וואָס פירט פון לאָמזשע קיין שטשוטשין. פאַר דער צווייטער וועלט מלחמה האָבן אין סטאַוויסק געלעבט ארום 2.000 יידן, נאָר געציילטע פון זיי זיינען געבליבן לעבן נאָכן גרויסן חורבן.

אין זאמלפונקט

די צווייטע וועלט מלחמה האָט זיך אָנגעפאַנגען סעפטעמבער 1939 מיטן ארייג־מארש פון די דייטשע ארמייען קיין פוילן. באזעצנדיק סטאַוויסק, האָבן די דייטשן קאָנצענטרירט די גאנצע מענערישע באפעלקערונג פון שטעטל נעבן דעם פוילן־באפרייאונגס־מאָנומענט, נאָכדעם אין קלויסטער און פון דאָרט זיי אוועקגעפירט אין לאסטאויטאָס צום „שטאַבלאגער" אין מזרח־פרייסן, בערך 50 קילאָמעטער פון גראַיעווע. דער ציל פון די דייטשן מיטן פארשיקן די מענליכע באפעלקערונג פון זייערע וואויינערטער, איז געווען צו פארמיידן אוועלכן עס איז ווידערשטאנד פון דער אָרטיקער באפעלקערונג קעגן דעם אינוואזאָר. אין דער אקציע האָבן זיי פארטריבן פון סטאַוויסק אויף פאַליאקן. אין לאגער האָבן זיי צעשיידט די פוילישע סאָלדאטן פון די ציווילע בירגער. די מענער, וואָס עס האָט זיך זיי איינגעגעבן צו אנטלויפן פון סטאַוויסק און די דייטשן האָבן זיי געכאַפט אין פארשידענע ערטער, זיינען אויך געבראַכט געוואָרן אין דאָזיקן לאגער.

צווישן די סטאַוויסקער אנטלאָפענע און שפעטער געבראַכטע אין לאגער, זיינען געווען מיין גאָטזעליקער פאָטער דוד ווילאמאָווסקי און מיין ברודער משה, די מענער פון דער פאַמיליע דאָבזשלאָווסקי: אברהם, משה־יאנקל, משה האצקל און דער 13 יעריגער האצקל־בערל. פון די ארעסטירטע אין לאגער זיינען פיל געשטאָרבן פון פארשידענע קראנקהייטן, איבערהויפט פון דיזענטעריע און אויך פון הונגער. אמת, אין לאגער איז געווען א דייטשער דאָקטאָר, אָבער די מעדיקאמענטן וועלכע ער האָט פארמאָגט צו היילן די קראנקע, זיינען געווען נישט מער ווי וואטע און יאָד. פאקטיש איז דעם דאָקטאָרס זיין אין לאגער געווען בעיקר אויף צו פארבלענדן די אויגן פון דעם אינטערנאציאָנאלן רויטן קרייץ. מיין פאָטער איז קראנק געוואָרן אויף דיזענטעריע און געלעגן אין א געצעלט באשטימט פאר די קראנקע. נישט באקומענדיק קיין שום מעדיציניש הילף, איז ער אויסגעגאנגען אין לאגער. די דייטשן האָבן אויפגעפאָדערט 10 ארעסטירטע אוועקצונעמען זיין טויטן קערפער און אים באגראָבן. עס האָבן זיך פרייוויליק געמאָלדן 20. נישט האָבענדיק קיין תכריכים, האָט מיין ברודער משה אראָפּגענומען פון זיך דעם מאנטל, אין וועלכן מען האָט איינגעוויקלט דעם מת און אים אזוי מקבר געווען. אזוי האָט מיין פאָטער טראגיש פארענדיקט זיין לעבן, נאָכדעם ווי עס איז אים געלונגען צו אנטלויפן מיט זיין הויזגעזינד פון סטאַוויסק קיין לאָמזשע, בעת די ערשטע טעג פון דער דייטשער אָקופאציע.

מיין גאָטזעליקע שוועסטער באבטשע ווילאמאָווסקי, באשרייבט אין א בריוו פון 5.5.1940 דאָס אנטלויפן פון לאָמזשע: „...קיין מענטש קען זיך נישט פאָרשטעלן וויפיל ער איז מסוגל צו ליידן. שרייבנדיק די דאָזיקע ווערטער דערשיינען פאר מיינע אויגן בילדער פון דער פארגאנגענהייט: דאָס אנטלויפן פון סטאַוויסק, דאָס באָמבארדירן לאָמזשע און דאָס אנטלויפן פון לאָמזשע. צוזאמען מיטן טאַטן זיינען מיר אנטלאָפן דעם לעצטן פרייטיק. שראפנעלן האָבן געפלאצט איבער אונזערע קעפּ. פארמאכנדיק די אויגן און הערנדיק דאָס קנאַלן פון די באָמבעס, האָבן מיר יעדע רגע געווארט אויפן טויט. מיר האָבן געהונגערט, געגעכטיגט אין שטאַלן. די גאנצע צייט האָב איך געהאלטן דעם טאַטן ביי דער האנט, אָבער עס איז מיר נישט געלונגען אויסצומיידן, ער זאָל נישט אריינפאלן אין די הענט פון די דייטשן. ווי שווער עס איז צו לעבן אין אזא וועלט...!!"

לויטן מאָלאָטאָוו־ריבענטראָפּ אָפּמאַך, איז ביאַליסטאָקער קרייז איבערגעגעבן געוואָרן צו די רוסן. ערשט דאַן האָבן די דייטשן דערלויבט די מייסטן פארהאלטענע אין לאַגער זיך אומצוקערן אין דער רוסישער זאָנע. אין דער ערשטער גרופּע האָט זיך אומגעקערט צווישן אנדערע אברהם דאָבזשאַלאָווסקי, און אין דער צווייטער גרופּע מיין ברודער משה.

דעם 22־טן יוני 1941 האָט דאָס דייטשע מיליטער אטאקירט די סאָוויעטן, און אין משך פון א קורצער צייט איז דער גאנצער פוילישער שטח, וועלכער האָט זיך געפונען אין די הענט פון די רוסן, אריינגעפאלן נאָך שווערע באָמבארדירונגען צו די דייטשן. די יידישע יוגנט האָט זיך צוריקגעצויגן צוזאמען מיט דער רוסישער ארמיי, וואָס איז שטארק באָמבארדירט געוואָרן דורך דער „לופטוואפע". די באָמבארדירונגען האָבן פאראורזאכט פיל קרבנות צווישן די אנטלויפענדיקע. צווישן זיי איז אויך געווען מיין ברודער משה ז"ל, וואָס איז אומגעקומען אין די ביאַליסטאָקער וועלדער.

דער בלוטיגער טאָג

געציילטע טעג נאָכן אָנפאנג פון דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה, האָט דאָס רוסישע מיליטער זיך צוריקגעצויגן פון סטאַוויסק. נאָך איידער די דייטשן זיינען אריינגעקומען אין שטעטל, האָבן שוין די היימישע כוליגאנעס באוויזן צו וואָס זיי זיינען פעאיק, און וואָס עס דערווארט די יידן נישט נאָר פון די דייטשע רוצחים. צווישן די ערשטע קרבנות, אומגעבראכטע דורך די פוילישע שכנים, זיינען געווען די 24־יעריגע פרומע וולאָדער און זיידקע געלבארד. ביידע האָבן די פוילישע רוצחים דערשטאָכן, געשניטן פון זיי שטיקער און געשאָטן זאלץ אויף זייערע וואונדן. פארכאַפּטע פון פּאניק, האָבן זיך די סטאַוויסקער יידן באהאלטן אין זייערע הייזער און געווארט מיט ציטער אויפן אָנקום פון די דייטשן. פרייטיק, דעם 27־טן יוני 1941, זיינען אריינגעקומען אין שטעטל די ערשטע דייטשע פּאטראָלן. באלד איז אָנגעקניפּט געוואָרן א „ברידער־בונד" צווישן די פוילישע פאשיסטן און די דייטשע מערדער. די געמיינזאמע שנאָה צו יידן האָט זיי פאראייניקט. דער וואונטש פון די היימישע כוליגאנעס איז געווען, אז די דייטשן זאָלן זיי דערלויבן זיך נוקם זיין אין די פארשאָלטענע יידן. די

דייטשן האָבן געקוואָלן פון נחת, געפינענדיק אין דער פוילישער באפעלקערונג אזעלכע געטרייע העלפער און מיטארבעטער, און האָבן טאקע מיט פארגעניגן דערפילט זייער וואונטש. צווישן די יידן איז שפעטער ארומגעגאנגען א ווערסיע, אז די דייטשן האָבן „באגרעניצט" אויף 70 די צאָל יידן, וואָס זיי האָבן דערלויבט די פאָליאקן אומברענגען. דעם רעשט פון דער יידישער באפעלקערונג האָבן זיי נאָך באוויליגט א געוויסע צייט צו בלייבן לעבן. אלענפאלס, דארף פארצייכנט ווערן, אז דאָס אומברענגען די יידן מאסנווייז האָט זיך אָנגעפאנגען דורך די פוילישע כוליגאנעס, אָנגעפירט גאנץ אָפט דורך אינטעליגענטן, וועלכע זיינען ערשט נישט לאנג געווען ארעסטירט אין סאָוויעטישע תפיסות.

דעם ערשטן מיטוואָך פון חודש יולי 1941, איז אינדערפרי ארויסגעגעבן געוואָרן א באפעל, אז אלע יידן פון שטעטל, קינד און קייט, מוזן זיך 12 אזייגער בייטאָג צושטעלן אין מארק צו ארבעט. דער דאָזיקער מיטוואָך איז פארצייכנט אין דער געשיכטע פון חורבן סטאָוויסק אלס דער בלוטיקער טאָג. די שטימונג אין שטעטל איז געווען א געשפאנטע. די יידן האָבן געהאט א פאָרגעפיל אז עס רוקט זיך אָן א גרויסער אומגליק קעגן וועלכן מען האָט זיך געפילט מאכטלאָז. ארום 11 אזייגער פארמיטאג האָבן זיך באוויזן אין די גאסן כוליגאנעס מיט דרענגענער און אייזערנע שטאבעס. פאר 12 האָבן זיך די פאָגראָמטשיקעס ארייַנגעריסן אין די יידישע הייזער און ארויסגעטריבן זייערע באוואוינער מיט געשרייען: „יידן צו דער ארבעט!" ווער ס'האָט זיך נישט געאיילט ארויסצוגיין איז געשלאָגן געוואָרן מכות רצח. פרויען, קינדער און זקנים האָט מען געצוואונגען שטיין אויף די קני און אָפרייניקן דעם מארק פון ווילדע גראָז. אויב איינער פון זיי האָט אויפגעהויבן דעם קאָפ און אויף א מינוט זיך אָפגערוט, האָט ער גלייך דערפילט א שטעקן איבערן קאָפ. די מענער האָט מען איינגעשפאנט אין וועגענער, אָנגעלאָדענע מיט שטיינער, וועלכע זיי האָבן געדארפט שלעפן פון דער פאָסט ביז צו דער בריק אויפן טייכל דזשעזשבא און צוריק. אויפן גאנצן וועג האָבן זיי באגלייט די כוליגאנעס, און אויב ווער פון די יידן האָט נישט געשלעפט דעם וואָגן גענוג שנעל, האָט ער געכאפט אכזריות'דיקע קלעפ.

אין דער צייט וואָס יידן זיינען געווען פארנומען מיטן שלעפן די וועגענער האָבן די פארברעכער „אויסגערייניקט" די יידישע הייזער. ארום 6—7 פארנאכט האָט מען צוזאמענגענומען אלע יידן נעבן דעם היסטאָרישן דענקמאל, און דער אויבער־כוליגאן, יוזעף וויעטשאָרעק, וואָס ער אליין האָט דערמאָרדעט צענדליקער יידן, האָט געהאלטן א העץ־רעדע, פארענדיקנדיק מיט דער באקאנטער פוילישער לאָזונג „שלאָגט די יידן!". אויפגעהעצט דורך דער לאָזונג „דאוויטשע פורי, פאָביעראיטשע סקורי" (גיט וועגענער און נעמט די טויטע קערפערס) זיינען די פאָגראָמטשיקעס איבערגעפאלן די יידישע הייזער, ארויסגעשלעפט מענער און פרויען און מיט דובינעס און אייזנס זיי אזוי לאנג געשלאָגן ביז זיי זיינען אויסגעגאנגען. אויך די יידן וועלכע האָבן געפרואווט אנטלויפן פון שטעטל, האָט דערוואַרט על פי רוב דער זעלבער גורל, ווייל גאנץ סטאָוויסק איז געווען ארומגערינגלט מיט באנדעס רוצחים. נאָר געציילטע איז געלונגען זיך ארויס־דרייען פון זייערע רוצחישע הענט. די וואָס האָבן זיך אומגעקערט אין זייערע

הייזער, האָבן געטראָפן די שראנקען ליידיקע און פון די בעטן האָבן די רויבער צוגענומען דאָס בעטגעוואנט און די מאטראצן.

מיט דעם האָבן זיך נאָך נישט פארענדיקט די געשעענישן פון דעם גרויזאמען בלוטיקן טאָג. די לעבענגעבליבענע יידן האָבן שטארק מורא געהאט פאר דער אָנקומענדיקער נאכט. זייער פאָרגעפיל האָט זיי נישט אָפּגענאַרט.

11 אזייגער ביינאכט זיינען אָנגעפאָרן אין שטעטל פויערים מיט וועגענער פון די ארומיקע דערפער. באלד האָט זיך געלאָזט הערן דער וויי־געשריי פון די קרבנות. די פויערים האָבן זיך אריינגעריסן אין די יידישע הייזער, ארויס־געטריבן די איינוואוינער מיטן קלאסיש געוואָרענעם געשריי „יידן צו דער ארבעט!". געפינענדיק זיך אין דרויסן זיינען די פויערים אָנגעפאלן אויף זיי מיט דרענגענער און אייזערנע שטאבעס, און זיי אזוי לאנג געשלאָגן ביז דער רוב פון די יידן האָבן אויסגעהויכט די נשמה. די דערמאָרדעטע און נאָך זשיפּענדיקע יידן האָבן זיי ארויפגעלייגט אויף די וועגענער, זיי ארויסגעפירט אויסער דער שטאָט און דאָרט זיי באגראָבן. אייניקע יידן, וועלכע זיינען געווען נישט שווער פארוואונדעט, זיינען שפעטער ארויסגעקראָכן פון די גריבער און זיך אומגעקערט אין זייערע הייזער. צומאָרגנס אינדערפרי, ווען די לעבענגעבליבענע האָבן גענומען זוכן זייערע אייגענע, האָבן זיי ערשט געזען דעם גרויסן אומגליק — איינער האָט פארלאָרן א קינד, א צווייטער האָט פארלאָרן א שוועסטער אָדער א ברודער, א דריטער איינעם אָדער ביידע עלטערן. אויף די סטאַוויסקער גאסן האָבן זיך געוואלגערט אָפּגעהאקטע מענטשליכע אברים, און וואו דאָס אויג האָט זיך געווענדעט איז דער בליק געפאלן אויף קאלוזשעס פארגליווערטע בלוט.

20 שעה האָבן די דייטשן צוגעטיילט די פויערים זיך נוקם צו זיין אין די יידן. דאָ און דאָרט האָבן זיי אויך צוגעלייגט א האנט צו די מערדערייען, אָבער זייער הויפּט־באשעפטיקונג אין דער סטאַדיע פון די געשעענישן איז געווען אָפּצופאָטאָגראפירן די פאָגראָמען. דאָס אליין איז, ווייזט אויס, געווען פאר זיי צו ווייניק, און זיי האָבן אין דעם דאָזיקן בלוטיקן טאָג אָרגאניזירט אן „אייגנ־ארטיקן ספּעקטאקל": זיי האָבן געבראכט אין שול אריין דעם רב פון שטעטל ר' נחמן שמואל וואסערמאן, האָבן אים געגעבן א ספר־תורה אין דער האנט און אים געהייסן זינגען „התקוה". דאן האָבן זיי אונטערגעצונדן די שול און דעם רב אריינגעוואָרפן אין פייער. דא איז געשען א נס: די פלאמען האָבן נישט פארכאפּט מיטאמאָל די גאנצע געביידע, און ווען די דייטשע מערדער זיינען אוועק, האָט אן איידעלער פּאָליאק, א מוליער פון פאך — אנטאָני נאָוויצקי איז זיין נאָמען — ארויסגעפירט דעם רב דורך א זייטיקער טיר פון דער ברענענדיקער שול, האָט אים געבראכט צו זיך אהיים, וואו ער האָט איבערגענעכטיקט, און אויף צומאָרגנס האָט ער אים אָפּגעפירט אין לאָמזשער געטאָ, וואו דער רב האָט זיך געפונען ביז נאָוועמבער 1942, ד.ה. ביז דער ליקווידאציע פון די געטאָס אין ביאַליסטאָקער קרייז. דעם רב האָט מען פארשיקט אין זעמבראָווער לאגער, און וואס ס'איז מיט אים ווייטער געשען איז נישט באוואוסט.

דער ערשטער קרבן אין בלוטיקן טאָג איז געווען א ייד וואס האָט זיך מוסר־נפש געווען ארויסצוראטעווען די ספרי־תורה פון דער ברענענדיקער שול;

דער צווייטער קרבן איז געווען א ייד, וועלכער האָט געפּרואווט ראטעווען זיין האָב און גוטס פון די פּאָגראָמטשיקעס. צווישן די דערמאָרדעטע יענעם טאָג זיינען געווען: דער 75 יעריקער שמיד חיים יצחק פּיקאַרעוויטש און זיין זון זעליג, וועלכע האָבן זיך באהאלטן אין הויז פון זייער שכן ראָזנשטיין. נאָכדעם ווי די פּאָגראָמטשיקעס האָבן זיי דערהרגעט, האָבן זיי אָפּגעשניטן זייערע קעפּ. די 24־יעריקע רחל ניעדזשוויעצקא, וואָס האָט זיך געפונען אין די לעצטע שוואַנגער חדשים, האָבן זיי ארויסגעשלעפּט פון איר שטוב, זי געבראכט צום באָד, און דאָרט האָבן זיי אויפגעשניטן איר בויך און ארויסגענומען דאָס קינד. מיטן קינד אין אירע הענט האָט רחל זיך אשטיק צייט געוואָרפן אין גסיסה־קאָנוואולסיעס ביז זי איז אויסגעגאנגען אין א קאַלוזשע פון איר אייגן בלוט; איר שוועסטער חוה׳ס א קינד פון א יאָר מיט 3 חדשים האָבן זיי אָפּגעשניטן דאָס קעפּל און געצוואונגען דער מוטער טראָגן איר טויט קינד אויסער דער שטאָט, דאָרט האָבן זיי אויך זי דערהרגעט מיט שטעקנס. אין נאָענטן דאָרף פּאָריטע איז אויסגעמאָרדעט געוואָרן א גאנצע משפחה און זייערע קערפּערס האָבן די רוצחים אריינגעוואָרפן אין א גרוב פון טאָרף; אין דאָרף דזשענגעלע, אין דער מיל, האָבן די פּאָליאקן אויסגעמאָרדעט די גאנצע צאַלעצקי משפחה (6 נפשות) און זייערע קערפּערס האָבן זיי אריינגעוואָרפן אין א קאַרטאָפל גרוב. די גרויזאַמע רציחות אין שטעטל האָבן באוואויגן פיל יידן זוכן שוץ אין די נאָענטע דערפער, אָבער דאָרט זיינען זיי אומגעקומען דורך דער דאָרפישער באפעלקערונג.

אזוי זיינען אומגעקומען די שוועסטער חיה און ברײנע טשאַפּניק, די משפחה מאָרוס (דער פאָטער, צוויי זין און זיין 18 יעריקע טאָכטער) און פיל אנדערע.

פאַרן אויפשטעלן דעם געטאָ

איבער א חודש, ביזן אויפשטעלן דעם געטאָ, האָבן געבושעוועט די כוליגאנעס אין שטעטל, געמאָרדעט און געראבעוועט. די לעבן־געבליבענע זיינען געשלעפּט געוואָרן צו שווערער ארבעט, און אויפן וועג צום ארבעטס־פּלאַץ האָבן זייערע אויפזעער־באגלייטער זיי נישט געשפּאָרט קיין מערדערליכע קלעפּ און דערנידע־רונגען פון ערגסטן סאָרט. אסך איז אָפּהענגיק געווען פון דער שטימונג אין וועלכער די באגלייטער האָבן זיך געפונען. איז זייער שטימונג געווען אשלעכטע, האָט אויך די ארבעט נישט געראטעוועט פון טויט. פיל זיינען דערשאָסן געוואָרן בעת דעם רייניקן די גאסן און אנדערע ארבעטן. צווישן אנדערע איז אויך דערשאָסן געוואָרן בעת דער ארבעט הערשל מארק. דער טרויעריק בארימטער יוזעף וויעטשאָרעק האָט אין דאָרף סקראַדי נעבן סטאַוויסק מיט זיינע אייגענע הענט דערהרג׳עט, בשעת דער ארבעט, דעם 26 יעריקן שוסטער יצחק פּעניק, דעם 24 יעריקן משה טשערווינסקי — א גראבאָווער בעקער; דער 18 יעריקער וועלוול גאָלדמאַן איז אזוי צושלאָגן געוואָרן, אז צומאָרגנס, ווען ער איז געבראכט געוואָרן אין שטשוטשינער געטאָ, איז ער געשטאָרבן פון די קלעפּ. זאָל אויך פאַרצייכנט ווערן, אז דער רוצח וויעטשאָרעק האָט אויפגעפּאָדערט דעם סקראָדער סאָלטיס אים צושטעלן מענטשן צו העלפן דערמאָרדן יידן. נישט וועלנדיק נאָכקומען

זיין גרויזאמע פאָדערונג, איז דער סאָלטיס צוזאמען מיט נאָך פויערים אנטלאָפן פון דאָרף.

וועלוול, אברהם־שלמה פיקאָרעוויטשעס זון, האָט זיך אין יענער צייט געפונען אין גראַיעווע. די דייטשן האָבן אים באַפוילן ארויסשפּרינגען דורכן שול־פענסטער אין גאס. אין דרויסן האָבן געוואַרט גראַיעווער כוליגאַנעס און געמאָרדעט יעדן איינעם, וואָס האָט געפּרואווט אנטלויפן. נאָכדעם ווי וועלוול איז ארויסגעשפרונגען פון שול, האָט ער גענומען לויפן צום יידישן בית־עולם. די פוילישע רוצחים זיינען אים נאָכגעלאָפן, האָבן אים געכאַפּט און אריינגעוואָרפן א לעבעדיקן אין א קאַלך־גרוב נעבן דער שול.

דער גיהינום פון די סטאַוויסקער יידן האָט לאַנג נישט געדויערט. דער טויט האָט זיי אויסגעלייזט פון זייערע יסורים און פּיין. שבת, דעם 15־טן אויגוסט 1941, האָט זיך אָנגעפאַנגען די אקציע פון דער מאַסן־פארניכטונג. דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען ארומגערינגלט פון געסטאַפּאָ־לייט. מיט ווילדע געשרייען האָבן זיך די תליינים אריינגעריסן אין די יידישע הייזער, אלעמען פארזאַמלט אויפן מאַרק־פּלאַץ, און דאָרט זיי אויסגעשטעלט אין רייען, די יונגע, פון 15 ביז 40 יאָר, האָט מען געטריבן אויפן שאָסיי קיין פאַריטע. פון דאָרט איז דער טויטן־מאַרש אוועק אין דער ריכטונג פון נאָוויגראָד. נעבן מאַשטשעוואַיאַ, נישט ווייט פון דאָרף מאָנטעוויצע, האָבן מיט א צייט פריער די סאָוויעטן געגראָבן אנטי־טאַנקן גריבער, וועלכע זיינען געווען 6 מעטער טיף, 3 מעטער ברייט און 15 מעטער לאַנג. די דאָזיקע גריבער זיינען באַשטימט געוואָרן אלס קברים פאר די סטאַוויסקער יונגע יידן. די זקנים און די קינדער האָט מען אונטער א האָגל פון קלעפּ אָנגעלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס. קינדער וועלכע האָבן נישט באַוויזן ארויפצוקלעטערן גענוג שנעל, האָבן די דייטשן אָנגעכאַפּט ביי די פיסלאַך און זיי אריינגעוואָרפן אין די לאַסט־אויטאָס. זיי, די זקנים און קינדער, האָט מען אוועקגעפירט אין קישעלניצער וואַלד, דאָרט האָט מען זיי געשאָסן אין נאַקן און אריינגעוואָרפן אין גריבער וואָס זיינען פריער צוגעגרייט געוואָרן. אין דעם דאָזיקן ברידער־קבר ליגן באַגראָבן ארום 500 יידן.

די ליקווידירונג פון סטאַוויסקער געטאָ

די דייטשן האָבן געלאָזן לעבן א טייל בעלי־מלאכות, וועלכע זיי האָבן געדאַרפט פאר זייערע צוועקן. ס׳זיינען געבליבן לעבן א־20 משפחות (60 נפשות). די דייטשן האָבן זיי איינגעשלאָסן אין געטאָ דעם 17־טן אויגוסט 1941. צווישן די לעבנגעבליבענע איז געווען א דאָקטאָר, און אלע איבריגע זיינען געווען שוסטערס, שטעפּערס, שניידערס, סטאָלארס, שמידן א.א. צוערשט איז דאָס געטאָ געווען נעבן דער גרויסער שול, דערנאָך האָט מען עס איבערגעפירט אין דער געגנט פון יעליניעוויטשעס און זלמן לייבלס הייזער. דער שטח פון געטאָ איז געווען באַגרעניצט צו א פּאָר אָרעמע שטיבער אויפן „קרומן ראָד" הינטער ווילאַמאָווסקעס הייזער.

די יידן אין געטאָ האָבן נישט באַקומען קיין געצאָלט פון די דייטשן פאר זייער ארבעט, אָבער אין זייער אינערליכן לעבן האָבן זיי זיך כמעט נישט

אריינגעמישט.ביים טויער פון געטאָ איז נישט געשטאַנען קיין וואך און מען האָט געקענט פריי אריין און ארויסגיין. אויך די פויערים האָבן זיך באנוצט מיט די בעלי־מלאכות פון געטאָ, און באשטעלט ביי זיי פארשידענע ארבעטן. די רעשטלאך פון די סטאוויסקער יידן אין געטאָ האָבן געלעבט מיט דער אילוזיע, אז זיי וועט מען נישט אומברענגען צוליבן נוצן וועלכע זיי ברענגען די דייטשן. איינצעלנע יידן, וועמען ס׳איז געלונגען זיך אויסבאהאלטן אין דערפער און וועלדער בעת דער גרויסער הריגה, פלעגן פון צייט צו צייט באזוכן דעם געטאָ, אָבער די דאָזיקע באזוכן זיינען געווען זייער געפערליך סיי פאר זיי און סיי פאר די געטאָ־איינוואוינער, ווייל די דייטשן האָבן באשטימט פרעמיעס פאר יעדן ייד, וועלכן מעט וועט כאפן און זיי איבערגעבן. דאָס כאפן יידן און זיי אויסליפערן צו די דייטשן איז געוואָרן א בליענדיק געשעפט. די פויערים פלעגן באקומען צוקער פאר די אויסגעליפערטע יידן.

העכער א יאָר האָבן די איבערגעבליבענע יידן געלעבט אין געטאָ אין גרויס עלנט און שווערער ארבעט. נאָר דער פונק האָפנונג, אז זיי וועלן בלייבן לעבן האָט זיי געגעבן כוח אויסצוהאלטן אין אזעלכע באדינגונגען. דעם 2־טן נאָוועמבער 1942 איז פאָרגעקומען א דראסטישע ענדערונג. געסטאפּאָ־לייט האָבן ביינאכט ארומגערינגלט די געטאָ, און מיט געשרייען און קלעפּ האָבן זיי ארויסגעטריבן די מענטשן פון די וואוינונגען און זיי געטריבן מיט די פעקלאך און קינדער אויף די פלייצעס אין באגאשעווער לאגער.

פריער איז דער באגאשעווער לאגער געווען א קאָנצענטראציע־לאגער פאר רוסישע געפאנגענע. צענדליקער טויזנטער פון זיי זיינען דאָרט פארפייניקט געוואָרן צום טויט. דער לאגער האָט זיך אויסגעשפרייט אויף א גרויסן שטח, געווען ארומגענומען מיט שטעכיקע דראָטן, און עס האָבן זיך געפונען אין אים גריבער באדעקט מיט דעכלאך, וואָס האָבן געדינט אלס וואוינונגען פאר די לאגער־באוואוינער.

אין דעם לאגער זיינען געבראכט געוואָרן יידן פון גראיעווע, שטשוטשין, טרעסטענע, אויגוסטאָוו און פון די ארומיקע דערפער. עס איז געווען קלאָר אז די דייטשן האָבן באשלאָסן צו ליקווידירן אלע געטאָס פון ביאליסטאָקער קרייז. 3—4 טעג האָבן די מענטשן נישט באקומען קיין שום שפייז. נאָכדעם האָט מען פארטיילט 100 גראם ברויט אטאָג פאר א פערזאָן, און אייניקע מאָל אין טאָג האָבן זיי באקומען א קארטאָפל־זופּ, בסך הכל א האלבע ליטער א טאָג. גרויס איז געווען דער הונגער. די קאצעטניקעס פלעגן זיך פארזאמלען נעבן דער קיך, ארויסכאפּן די שאָל פון די קארטאָפל און זיי איינשלינגען. צוליב דעם הונגער און שמוץ האָבן זיך געמערט די טויט־פאלן פון טאָג צו טאָג. יעדן אָוונט פלעגט מען צונויפקלייבן די מתים און זיי אריינוואַרפן אין א גרוב, און צומאָרגנס אין דער פרי האָט מען זייערע קערפערס געבראכט צום בית־הקברות, וואו מען פלעגט באגראָבן די רוסישע געפאנגענע. אינוואלידן און קראנקע זיינען גלייך דערשאָסן געוואָרן דורך די געסטאפּאָ־לייט, און די קאצעטניקעס האָבן געלעבט אין די אויבנדערמאָנטע באדינגונגען ביזן 15־טן דעצעמבער 1942.

דעם 15־טן דעצעמבער האָבן אלע קאַצעטניקעס באַקומען א באַפעל צו פארלאָזן זייערע גריבער־וואוינונגען, און באַגלייט פון קלעפּ און שיסערייען, זיינען זיי געבראַכט געוואָרן צו דער באַן־סטאַציע. דער וועג איז געווען בלאָטיק און די אָפּגעשוואַכטע פון הונגער האָבן קוים געשלעפּט די פיס איבערן זומפּיקן באָדן. ווער עס איז געבליבן הינטערשטעליק, איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. דער גאַנצער וועג איז געווען פאַרזייט מיט טויטע קערפּערס. די וועלכע האָבן זיך דערשלעפּט צו דער באַן־סטאַציע, זיינען אַריינגעפּאַקט געוואָרן אין וואַגאָנען און אַוועקגעפירט געוואָרן אין די פאַרניכטונגס־לאַגערן טרעבלינקע, בירקענאַו און אושוויץ. אָנקומענדיק אין טויטן־לאַגער האָט מען זיי באַפוילן איבערצולאָזן אין די וואַגאָנען אַלץ וואָס זיי האָבן מיט זיך געהאַט. עטלעכע יונגע זיינען באַשטימט געוואָרן דורך די געסטאַפּאָ־לייט זיי צו העלפן אומברענגען זייערע ברידער. אויסער זיי זיינען אַלע גלייך אַוועקגעפירט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן. יענעם טאָג האָבן די גאַז־אויוונס פאַרשלונגען די לעצטע סטאַווּיסקער יידן.

אַנטלאָפענע

אייניקע יידן איז געלונגען צו אַנטלויפן פון סטאַווּיסקער געטאָ. די ברידער וועלוול און זיינוול אינדורסקי און זיינוולס פרוי גאָלדע מיט א קינד זיינען אַנטלאָפן פון געטאָ און זיך אויסבאַהאַלטן ביי א פּויער ביזן יאָר 1944. א געוויסן טאָג האָט דער פּויער זיי אַלעמען דערהרג׳עט. זייערע קערפּערס האָט מען געפונען אין זאַווילער וואַלד נעבן סטאַווּיסק. זייער טראַגיש איז אויך געווען דער גורל פון דער משפּחה כאַנקאָוויטש און פון פייבל קדיש און זיינע צוויי זין. בעת דער ליקווידירונג פון געטאָ, איז זיי געלונגען צו אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן אין דאָרף בוידאַ ביים פּויער רידזשעווסקי. דורך א מסירה פון א צווייטן פּויער, זיינען זיי אומגעקומען צוזאַמען מיטן פּויער, וואָס האָט זיי געוואָלט ראַטעווען. דעם זעלבן גורל האָבן אויך געהאַט אַלטער ברום און זיין זון, וועלכע האָבן זיך באַהאַלטן אין א דאָרף ביזן יאָר 1943, און די דייטשע זשאַנדאַרמעריע האָט זיי דערשאָסן צוליב א פּוילישע מסירה. אויך מייטשאַק כאַנקאָוויטש און זיין פרוי, א זון און א טאָכטער, און דער תבואה סוחר פּערלאָוויטש און זיינע צוויי זין זיינען איבערגעגעבן געוואָרן דורך פּאָליאַקן צו דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָט זיי דערשאָסן. זיי האָבן נישט געהאַט קיין מזל, און פּאָליאַקן וועלכע האָבן זיי אויסגעפונען, האָבן זיי אויסגעליפערט גלייך צו די דייטשן.

פון ראָזנשטיינס משפּחה, די מיל אייגנטימער, זיינען אומגעקומען יעקב, זיין פרוי ליבע און זייער 12־יעריקער זון. עס איז אויך אומגעקומען אויף אַן ענליכן אופן אביגדור זאַלעצקי, פייגל גאָלאָמבעקס מאַן. פייגל האָט זיך אויסבאַהאַלטן 4 חדשים ביי פּויערים שוין נאָך דער ליקווידירונג פון דעם געטאָ. פון דאָרט איז זי אַוועק אין וואַלד ביז צו דער באַפרייאונג דורך דער רויטער אַרמיי, דעם 24־טן יאַנואַר 1945. גוטע און סימע סטריקאָווסקי זיינען אומגעבראַכט געוואָרן דורך פּוילישע פּאַרטיזאַנען דעם 15־טן אויגוסט 1944.

פאלגענדע סטאוויסקער יידן זיינען געבליבן לעבן:

אברהם ראָזנשטיין, פייגל גאָלאָמבעק־ראָזנשטיין, יודל קיבייקא (18 יאָר), איטשע מאיר סעמיאן (24 יאָר), חוה פוקס־ראָזנשטיין (13 יאָר), הערצקע טשעשלוק, אברהם דאָבזשאלאָווסקי, רבקה יפה (געבליבן לעבן אין אושוויץ), משה חיזדע.

ביבליאגראפישע קוועלן:

1) דאָס לעבן און אומקום פון סטאוויסקער יידן און סביבה בעת דער דייטשער אָקופאַציע — פייגל גאָלאָמבעק־ראָזנשטיין (העברעאיש).
2) חורבן סטאוויסק, קאפיטל 17 אין בוך „חורבן ביאליסטאָק און סביבה", פון ד"ר שמעון ראטנער, ארויסגעגעבן דורכן היסטאָרישן יידישן קאָמיטעט פון ביאליסטאָקער וואיעוואָדע 28.11.1946 (העברעאיש).
3) „איבער שטיין און שטאָק", פון מ. צאנין — רייזע איבער 100 יידיש הרוב־געוואָרענע קהילות, זייט 164, אויסגאבע „לעצטע נייעס", ת"א 1952.
4) א בריוו איבער סטאוויסקער ידישן אומקום, געשריבן דורך העלענא לאסקאָווסקא, א קריסטליכע פאָלקס־שול לערערין.
5) א. מיטוואָך — דער בלוטיקער טאָג (העברעאיש).
ב. סטאוויסקער געטא, פון יהודה קיווייקא (העברעאיש).
6) שטאַבלאגער, דערציילט דורך אברהם דאָבזשאלאָווסקי.
7) טאג־בוך פון חוה פוקס־ראָזנשטיין (העברעאיש).
8) יזכור־בוך גראיעווע.
9) א בריוו וועגן אנטלויפן פון דער באָמבארדירטער שטאָט לאָמזשע, געשריבן דורך באבטשע ווילאמאָווסקי.

רבקה זילברשטין

על חורבותיה של סטביסק

קשה היה לי למצוא את שם עיירת־מולדתי סטביסק על המפה הפולנית של היום — עיירתי הסמוכה לעיר המחוז לומז'ה, מוקפת יערות עם עצים גבוהים שנמשכו קילומטרים לאורך ולרוחב. גם בוסתנים רבים היו שם, ובבוא האביב, בשלבלבו העצים התפשט ניחוחם הערב על פני העיירה כולה.

זעומה היתה האוכלוסיה היהודית בסטביסק, אך לעומת זאת עשירה במוסדות שונים: דתיים, תרבותיים וציבוריים. הנה עומדים לפני עיני רוחי בית־הכנסת הגדול המפואר עם ארון־הקודש המגולף שלו, ובית־המדרש, וה„שטיבלך", וה„חדרים", בהם למדו ילדי ישראל תורה, והאירגונים הציוניים, והספריות, שהנוער היה בא לשם לקרוא ספרים או לשוחח על סופרים ומשוררים עד מאוחר בלילה. גם הצגות היו נערכות בעיירתי ע"י האירגונים הציוניים, ולא עוד אלא אפילו בבית־המדרש נערכה פעם הצגה שהוכנה ע"י תלמידות „בית יעקב", בית־הספר הדתי

לבנות שנוסד בסטביסק בשנת 1935. למותר יהיה לומר שהאוכלוסיה היהודית נהרה אל ההצגות וגמלה לנוער ולילדים — השחקנים — בתשואות סוערות בעד התענוג הרוחני שהעניקו לה.

בשנת 1936 גברה האנטישמיות בפולין ולבשה צורה תוקפנית. חלק רב בהסתה האנטישמית יש לזקוף על חשבונה של הכמורה. שכן, כאשר הכומר נשא בכנסיה ביום ראשון את דרשתו הארסית נגד היהודים, הורגשה השפעתה מיד בחוץ. הרגישו בה הסוחר היהודי ובעל־המלאכה. וכאשר הפולני המוסת יצא מן הכנסיה, חשו מיד ברחובות את האוירה הדחוסה. ליד חנויות היהודים עמדו משמרות עם כרזות גדולות בשפה הפולנית: „אל תקנו אצל יהודים". והיה ונוצרי נכנס „בגניבה" לחנות יהודית לקנות מצרך כלשהו, היו בצאתו אנשי המשמרות שופכים נפט על הסחורה שקנה.

לא סוגה בשושנים היתה דרכם של הילדים היהודים שלמדו בבתי־ספר פולניים. לפי תכנית הלימודים שמעו הילדים הנוצרים שעה בשבוע לקח בדת הקתולית מפי הכומר. שעור דת זה הפך למעשה להסתה אנטישמית ארסית. לאחר שעור כזה קשה היה לילדים היהודים לחזור לכיתה, שכן כל ילד נוצרי ראה בילד היהודי, חברו לספסל הלימודים, נין ונכד לאלה שצלבו את אלוהיהם.

קשה היה מצבם של הילדים היהודים גם בשל היותם התלמידים המצטיינים. מנהל בית־הספר, האנטישמי קוטרסקי, לא יכול היה להשלים עם העובדה הזאת. לעומת זאת שמורה בזכרוני בהערצה המחנכת הפולנית שלי, הלנה לסקובסקה, שהיתה אשה אצילת־רוח, כנה, שראתה בכל ילד ללא הבדל מוצא, תלמיד ובן־אדם.

החיים נעשו בכל יום קשים יותר והשמים נתכסו בעננים. חג הפסח ממשמש ובא. יהודים אופים מצות, וברחוב מורגשת אוירת מלחמה. מכריזים על גיוס. בחורים יהודים רבים נקראים להתיצב בצבא הפולני. הורים יהודים מודאגים. אין איש יודע באיזו דרך לבחור — לעזוב את סטביסק או להשאר. ב־1914, במלחמת העולם הראשונה, היתה לומז'ה בטוחה יותר מסטביסק, שכן לומז'ה היתה ידועה כעיר־מבצר. איש לא העלה על דעתו שהגרמנים יביאו עמם תכנית־השמדה שכזאת. עוד זכרו את הגרמני ההגון מימי מלחמת העולם הראשונה.

בין כה וכה פרצה מלחמת העולם השניה. יהודים ארזו חפצים מכל הבא ליד וברחו בעגלות ובמכוניות אל הערים הגדולות. ביתו של הרשל מארק דומה היה לבית־נתיבות. אבי ע"ה ועמו עוד יהודים, מסייעים לארוז את הסחורה כדי לשלוח אותה לאוסטרובה (אוסטרוב־מזוביאֶצק). חושבים ששם בטוח יותר, ואילו אמי ע"ה החליטה להשאר בסטביסק. עוד זוכרת היא כיצד היתה חסרת־בית ב־1914. יהודים מעטים נשארו בסטביסק.

המטוסים הראשונים חגים בשמי סטביסק. פצצות נופלות בעיירה. חצר הפריץ בוערת. שלושה „שקצים" צעירים, שעמדו על הגשר, נורו מידי הגרמנים. העיר שורצת גרמנים. מיד מתחילים לחפש אחר גברים יהודים. מרכזים אותם בכנסיה. כל החנויות היהודיות נפרצו, ואת הסחורות הטובות ביותר לקחו הגרמנים והעלו אותן על מכוניותיהן, ומהסחורות שנשארו סחבו הפולנים חבילות שלמות. בצאתם מהתפילה בכנסיה, היתה ה„מצוה" הראשונה לשוד ולבוז את נכסי היהודים.

על היהודים, שהגרמנים ריכזו בשוק ליד הכנסיה, ציוו לקרקר כל הלילה

כתרנגולים וליבב ככלבים. למחרת נלקחו לאי־שם, למקום שממנו וילמובסקי ואחרים לא שבו עוד.

הגרמנים כבשו בזו אחר זו את העיירות הקטנות, אך בלומז׳ה נתקלו בהתנגדות רצינית. לומז׳ה הופצצה מן האויר והדליקות שפרצו מן ההפצצות האירו את סטביסק בלילות. ללומז׳ה נסו רבים מיהודי סטביסק, בחשבם ששם, בעיר הגדולה, ימלטו את נפשם. שמונה ימים ארך הקרב על לומז׳ה עד שהגרמנים כבשו את מצודות העיר. יהודי סטביסק חזרו לביתם, חלקם נתפסו ע״י הגרמנים ונורו במקום, חלקם הצליחו לחמוק מעיני הגרמנים ושבו לסטביסק בלילות.

בעיירה שוררת אימה חשכה. גוי עובר ברחובות, מצלצל בפעמון ומכריז: „יהודים לכנסיה!״ הפקודה הוצאה על ידי המפקד הגרמני. היהודים שעוד נותרו בסטביסק, שחורים כשולי קדירה, עוזבים את בתיהם פתוחים והולכים אל הכנסיה. בחזית עומדים יהודים וקומץ גויים, ומאחוריהם הגרמנים חובשי קסדות. הכומר נושא נאום ארסי ומעליל על היהודים שמסתירים נשק ובלילות הם יורים על גרמנים. זאת לא העלילה הראשונה שהעלילו עלינו היהודים. הגרמנים מציתים את העיירה בכל ארבעת קצותיה.

אותו יום, אחרי־הצהרים, חזרנו לבתינו. מבעד לחלונות ראינו את הגרמנים עומדים ליד בית־הכנסת, מוציאים החוצה את ספרי־התורה ומציתים אותם. שלהבת כחולה עולה מן הספרים הבוערים ואינם אוכלים. זמן רב בערו הגוילים של הספרים הקדושים. עד שעה מאוחרת בלילה, בהציצנו דרך חרכי החלונות המכוסים־האפלים, הבהבו לעינינו הספרים השרופים. ראינו בהם סמל לאבדננו.

למחרת בא אלי חיים־קדיש קולינסקי ואמר לי, שהמפקד הגרמני ציווה לפתוח לשכה לרישום כל היהודים שחזרו לסטביסק. בבית־הספר של ריביצקי רשמתי את כל היהודים, ששבו לעיירה שבורים ורצוצים. מי יכול היה אז להעלות על דעתו שזו הפתיחה להשמדת 6 מיליון יהודים, ביניהם היקרים לנו ביותר.

הגייסות הגרמנים משתוללים בעיירה. אחותי ואני לבושות בשמלות ארוכות מתחבאות במרתף, ואמנו ע״ה מביאה לנו מדי פעם מעט אוכל. משה־ניסקה העגלון חוזר עם בני ביתו לסטביסק. הרוצחים הגרמנים תופסים את שתי בנותיו ומענים אותן כל הלילה. רצוצות ומדוכאות חוזרות הן הביתה ונמלטות לרודקה, לבית הסבתא שלהן. בעיירה פשטה השמועה ששולחים נערות לגרמניה לעבודת כפיה.

הגויים לוקחים אותנו לעבוד בחצרו של ה„פריץ״. הם מצווים לנו לנקות מחראות בידים. הרעב כבד.

בין כה וכה חל שינוי במצב הפוליטי. מי שידו משגת עוזב את סטביסק על סוסים של המנהל לשעבר של חצר ה„פריץ״. הגרמנים עוזבים את העיירה ובמקומם באים הרוסים. הקומוניסטים היהודים רוקדים בחוצות מרוב שמחה — משחררינו באים. אנחנו הילדים שואלים — לשמחה מה זו עושה? אך מדבר אחד אנו מרוצים — עכשיו עומד הרחוב לרשותנו. הגברים עוד היו במעצר בגרמניה ובעיירה נתונים היהודים לחרפת־רעב. בתי־העסק היו סגורים. הרוסים פתחו חנויות אחדות, אשר לפתחיהן צובאים תורים ארוכים להשיג פרוסת לחם וקורט מלח, סוכר או נפט, כל דבר יקר מאוד.

העיירה גדושה רוסים. הם מחרימים חדרים אצל המשפחות בעלי דירות

מרווחות. לא יצאו ימים מרובים והתחילו המאסרים — תחילה את שומרי־היערות ומנהלי חוות ה„פריצים" מכל הסביבה, ואחר־כך יהודים שחזרו, ביניהם אבי, הורביץ, לייביק, חונקוביץ ואחרים. כולם נכלאו בבית־הסוהר בלומז'ה. לאחר 6 חדשים מגלים אותנו לסיביר.

* * *

האמנתי שבשובי מסיביר אמצא את עיירתי כפי שהשארתיה, ואולי כפי שהיתה לפני פרוץ המלחמה, ושוב תחזינה עיני יהודים לבושים בהידור בימי חג ומועד, ילדים קטנים אצים־רצים לבית־הספר, והמבוגרים — מי בחנותו, מי בסדנתו, מי על דוכן העגלה לקולנה, ללומז'ה או ל„ירידים"; שוב ישקקו חיים ה„ירידים" של ימי שני ושישי; אפגוש את רעותי לשעבר, עמהן התכתבתי בהיותי בסיביר עד מחצית 1941; שוב יוליכוני רגלי אל בית־העלמין לפקוד את המצבות של סבי הקדוש ז"ל, של סבתי שאף לא הכרתיה, של אם־אבי הסומאה שהיתה בביתנו 9 שנים, ואולי גם אמצא עוד את חיה־שלייע שהיתה לנה בבית־הקברות.

אך לא, כל אלה אינם עוד. זה רק חלום. את סטביסק שוב לא ראיתי. הייתי בפולין בשנת 1946, אבל סטביסק היתה חסומה בפני. גדולה היתה האימה לנסיע לשם. לא יכולתי לראות את עיירתי סטביסק המיותמת, את בתי היהודים השדודים ע"י הפולנים; את הבריונים ויאטשורק וחבריו, שרצחו יהודים, שביתקו כרסיהן של נשים יהודיות בראש חוצות, שירו על יהודים שהסתתרו בבונקרים. אחת משלוש האחיות יאקובצינר, שהתחבאה אצל גוי ברחוב הנפחים, נרצחה אחרי המלחמה מידי גויים.

אין עוד חיים יהודיים בסטביסק. בבתי היהודים תלויים צלבים. בחורים ובחורות יהודים שוב אינם מתרחצים בנהר סוקוליחה, פניהם אינן מועדות ליער לקריאה בספרים ולבילויים, הארגונים הציוניים נעלמו. מן השואה האיומה נותרו בחיים מספר זעום של יהודים צעירים, שהאל בעצמו בחר בהם למען יספרו כיצד ניספו באכזריות לא־תשוער יהודי סטביסק.

רבקה זילבערשטיין

איבער די חורבות פון סטאַוויסק

שוועך איז מיר געווען צו געפינען דעם נאָמען פון מיין געבורטסשטאָט אויף דער פוילישער מאפע — ס ט א ו ו י ס ק, נישט ווייט פון דער גובערניע־שטאָט לאָמזשע, א שטעטעלע ארומגערינגלט מיט גרינע הויכע וועלדער, וועלכע האָבן זיך געצויגן קילאָמעטרן ווייט אין דער ברייט און אין דער לענג. אויך פיל סעדער זיינען דאָרט געווען און אין די פרילינג חדשים, ווען זייערע בוימער האָבן זיך צובליט, האָבן זיי פארפלייצט דאָס שטעטל מיט שמעקעדיקע אראָמאטן.

א קליינע יידישע באפעלקערונג איז געווען אין סטאַוויסק, אָבער פאַרמאָגט האָט זי אסך רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאַפטליכע אנשטאַלטן. אַט שטייט פאַר מיינע אויגן די הערליכע גרויסע שול מיט איר אויסערגעוויינליך שיינעם ארון־קודש, דער בית־המדרש מיט די זייטיקע שטיבלאַך, „חדרים" אין וועלכע יידישע קינדער האָבן תורה געלערנט, ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, ביבליאָטעקן וואָס זיינען געווען איבערפולט מיט יוגנט, וועלכע פלעגן לייענען ביכער ביז שפּעט אין דער נאַכט אָדער פירן דיסקוסיעס איבער פאַרשידענע דיכטער און שרייבער. אויך פאַרשטעלונגען פלעגן פאָרקומען, איינגעאָרדנט דורך די ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציעס. אפילו אין בית־המדרש אין פאָרגעקומען א פאַרשטעלונג דורכגעפירט דורך די קינדער פון בית־יעקב־שולע, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין סטאַוויסק אין 1935. עס איז איבריק צו זאָגן, אז די יידישע באַפעלקערונג האָט אויפגענומען די פאַרשטעלונגען פון די יוגנטליכע און קינדער מיט גרויס ענטוזיאַזם און שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן.

אין 1936 איז דער אנטיסעמיטיזם עפנטליך ארויס אין גאַס. די אנטיסעמיטישע רעדעס פון די גלחים די זונטיקס אין קלויסטער האָבן זיך גלייך אָפּגעשפּיגלט אין דרויסנדיקן לעבן. עס האָבן דאָס געפילט דער יידישער סוחר און דער יידישער בעל־מלאכה. ווען דער אויפגערייצטער פאָליאַק איז ארויס פון קלויסטער איז די לופט געווען א געשטיקטע. ביי די יידישע געשעפטן זיינען געשטאַנען פּיקעטן מיט גרויסע אויפשריפטן אויף פּויליש: „קויף נישט ביי יידן". פלעגן קריסטן ארויסגיין פון יידישע געשעפטן — פלעגן די פּיקעטן באַגיסן זייער סחורה מיט נאַפט.

נישט לייכט איז געווען דאָס לעבן פון די יידישע קינדער, וועלכע האָבן געלערנט אין דער פּוילישער פאָלקס־שולע. דער כומר פלעגט איינמאָל אין וואָך געבן א שעה רעליגיע פאַר די פּוילישע קינדער, וואָס האָט פאַקטיש געמיינט זיי פאַרגיפטן מיט אנטיסעמיטישן סם. נאָך אזא לעקציע איז שווער געווען די יידישע קינדער צוריקצוגיין אין קלאַס. יעדער שגץ אָדער שיקסע האָט געזען אין יידישן שול־חבר אָדער חבר'טע איינעם פון די וועלכע האָבן געקרייציקט זייער גאָט.

שווער איז אויך געווען די יידישע קינדער דוקא דערפאַר, וואָס זיי זיינען געווען די בעסטע שילער. דאָס האָט דער אנטיסעמיטישער שול־פאַרוואַלטער קאָטאַרסקי נישט געקענט פאַרדייען מיט א לייכט האַרץ. דאַגעגן דערמאָן איך מיט גרויס רעספּעקט מיין פּוילישע ערציערין פון שולע העלענא לאַסקאָווסקא. זי איז געווען א אויפריכטיקע פרוי, ביי איר איז יעדער קינד געווען א שילער און א מענטש.

דאָס לעבן איז וואָס ווייטער שווערער געוואָרן און די הימלען מער פאַרוואָלקנט. פאַר פּסח. דאָ באַקן יידן מצות, און דאָ איז מלחמה־שטימונג. א גרויסע מאָביליזאַציע. אסך יידישע בחורים ווערן גערופן צום פּוילישן מיליטער. יידישע עלטערן גייען ארום פאַרזאָרגט. מען ווייסט נישט וואָס צו טאָן — פאַרלאָזן סטאַוויסק אָדער פאַרבלייבן. אין 1914, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז לאָמזשע געווען זיכערער ווי סטאַוויסק, לאָמזשע איז געווען א פעסטונג.

מען האָט זיך נישט פאָרגעשטעלט אז די דייטשן וועלן ברענגען אזא אויסראָטונגס־פּלאַן, מען האָט נאָך געדענקט דעם גוטן דייטש פון אמאָל.

דערווייל איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה. יידן האָבן איינגעפּאקט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט און אנטלאָפן אויף וועגענער און מאשינען אין די גרויסע שטעט. ביי הערשל מארק איז ווי א וואקזאל. מיין טאטע ע"ה און מיט

שטייען פון רעכטס אויף לינקס:
איטשע־לייזערס אייניקל; בלומטשע אינדורסקי; רבקה לאַסקאָ (זילבערשטיין) — לעבט אין ישראל; לאַזער גאלדשטיינס טאָכטער.
זיצן פון רעכטס אויף לינקס:
ערשטע — אומבאקאנט; לעווינסקי; ריווטשע (רבקה) דער בייגל־בעקערינס טאָכטער — לעבט אין אמריקע; שטערן; ביילקע קדיש.

אים נאָך יידן העלפן פאקן די סחורה, וועלכע ווערט אָפּגעשיקט קיין אָסטראָוויִץ (אָסטראָוו־מאזאָוויעצק). מען מיינט אז דאָרט איז זיכערער. מיין מאמע ע"ה האָט באשלאָסן פארבלייבן אין סטאוויסק, זי געדענקט ווי זי איז געוועזן היימלאָז אין 1914. בלויז עטליכע יידן זיינען פארבליבן אין סטאוויסק.

די ערשטע עראָפּלאַנען פליען איבערן שטעטל. באָמבעס פאלן. דער פּריצ'ישער הויף ברענט. 3 יונגע שקצים, וועלכע זיינען געשטאנען אויפן בריק, האָבן די דייטשן דערשאָסן. די שטאָט איז פול מיט דייטשן. גלייך ווערן געזוכט יידישע מענער. מען פארנעמט זיי נעבן קלויסטער. אלע יידישע געשעפטן זיינען אויפגעבראָכן געוואָרן, די בעסטע סחורות האָבן די דייטשן צוגענומען און אוועקגעפירט מיט מאשינען, פון די פארבליבענע יידישע סחורות האָבן שפּעטער

די גויים געשלעפט גאנצע פעק. ארויסגייענדיק פון קלויסטער איז די ערשטע „מצוה" געווען רויבן יידיש האָב און גוטס.

די צונויפגעזאמלטע יידן אויפן מארק נעבן קלויסטער האָבן די דייטשן געהייסן א גאנצע נאכט קרייען ווי הענער און וואָיען ווי הינט. אויף צומאָרגנס האָט מען זיי ערגעצוואו פארפירט, פון דאָרט זיינען ווילאמאָווסקי און נאָך אנדערע יידן נישט מער צוריקגעקומען.

די דייטשן האָבן פארנומען אלע קליינע שטעטלאך, אָבער לאָמזשע איז שווער געווען איינצונעמען. מען באָמבארדירט לאָמזשע, אין סטאַוויסק איז ליכטיק פונעם פייער פון די לאָמזשער שריפות. אין לאָמזשע זיינען אויך דאָ סטאַוויסקער יידן, וועלכע האָבן געמיינט אז דאָרט וועלן זיי ראטעווען זייער לעבן. ארום 8 טעג האָט גענומען ביז די דייטשן האָבן איינגעבראָכן די לאָמזשער פעסטונגען. סטאַוויסקער יידן קערן זיך צוריק אהיים, א טייל פון זיי ווערן דערשאָסן דורך די דייטשן, א טייל געלינגט צוריקקומען ביינאכט, אויסמיידנדיק די וועגן וועלכע זיינען באזעצט מיט מיליטער.

אויף די גאסן הערשט א גרויסע פאניק. א גוי גייט איבער די גאסן מיט א גלאָק אין האַנט און שרייט: „יידן אין קאָשטשיאָל אריין" — א פאראָרדנונג פון דייטשן קאָמענדאַנט. די פאַרבליבענע יידן, שוואַרץ ווי קויל, לאָזן איבער אָפענע הייזער און גייען אין קלויסטער אריין. פאַרנט שטייען יידן, אביסל גויים, הינטער אונז דייטשן מיט העלמען אויף די קעפּ. דער גלח האַלט א רעדע און דערציילט אז יידן האָבן געווער און שיסן ביינאַכט אויף די דייטשן. דער ערשטער בלבול אויף אונז יידן — און די דייטשן צינדן אונטער די שטאָט פון אלע 4 זייטן.

דעמזעלבן נאָכמיטאָג קערן מיר זיך צוריק אהיים. דורך די פענסטער זעען מיר די דייטשן שטייען נעבן דער שול, טראָגן ארויס די ספרי־תורות און צינדן זיי אונטער. זיי ברענען מיט א בלויען פייער און ווילן נישט פארברענט ווערן. לאנג האָבן געברענט די פארמעטן פון די הייליקע ספרים. נאָך שפעט ביינאכט האָבן מיר דורך די פארשטעלטע פענסטער ארויסגעקוקט אויף די גליענדיקע ספרי־תורות און געזען אין זיי דעם סימבאָל פון אונזער אומקום.

אויף צומאָרגנס איז געקומען צו מיר חיים־קדיש קאָלינסקי און געזאָגט אז דער דייטשער קאָמענדאנט האָט געהייסן עפנען א ביוראָ צו רעגיסטרירן אלע יידן וועלכע קומען צוריק קיין סטאַוויסק. ביי ריביצקי אין שולע האָב איך רעגיסטרירט אלע יידן, וועלכע זיינען צוריקגעקומען צובראָכענע און קראנקע. ווער האָט געקענט וויסן אז דאָס איז א אָנפאנג אויסצוראָטן 6 מיליאָן אייראָפּעאישע יידן און אונזערע טייערע צווישן זיי.

עס בושעווען די דייטשע באנדעס איבער דער שטאָט. איך מיט מיין שוועסטער, אָנגעטאָן אין לאנגע קליידער, זיצן אין קעלער און די מאמע ע"ה ברענגט אונז אראָפּ עפעס עסן. משה־ניסקע דער שטעלמאַך קערט זיך צוריק מיט זיין פאמיליע אהיים. די רוצח'ישע דייטשן נעמען אוועק ביי זיי די 2 טעכטער און שליידערן זיי ארום א גאנצע נאכט. צובראָכענע קומען זיי צוריק און אנטלויפן צו זייער באָבען אין רודקע. עס הערן זיך קלאנגען, אז מ'שיקט מיידלאך אויף צוואנגס־ארבעט קיין דייטשלאנד.

די גוים נעמען אונז אויף ארבעט אין פריצישן הויף. זיי הייסן אונז רייניקן די מענטשישע אָפּפאלן מיט די הענט. דער הונגער איז גרויס.

דערווייל האָט זיך די פּאָליטישע לאגע אָנגעהויבן וואקלען. ווער עס קען פארלאָזט סטאַוויסק אויף גאלאָפּ־פערד פון אמאָליקן פארוואלטער פון פריצישן הויף. די שטאָט איז פארלאָזט געוואָרן דורך די דייטשן און די רוסן קומען אָן. יידישע קאָמוניסטן טאנצן אין די גאסן — אונזערע באפרייער קומען אָן. מיר קינדער ווייסן נישט מיט וואָס די שמחה איז אזוי גרויס. איין זאך האָט אונז געפרייט — די גאס איז פאר אונז פריי. די מענער זיינען נאָך אלץ געווען אין דייטשלאנד. אין שטאָט ליידן יידן הונגער. די געשעפטן זיינען געשלאָסן. די רוסן האָבן געעפנט אייניקע געשעפטן, ביי וועלכע עס שטייען לאנגע רייען מענטשן כדי צו באקומען א שטיקל ברויט און אביסל זאלץ, צוקער אָדער נאפט. אלץ איז טייער.

די שטאָט איז איבערפולט מיט רוסן. זיי נעמען צו צימערן ביי פאמיליעס וועלכע האָבן גרעסערע וואוינונגען. אין א קורצער צייט ארום פאנגען זיך אָן ארעסטן — צוערשט לעשניקעס און זשאָנדצעס און שפּעטער צוריקגעקומענע יידן און צווישן זיי מיין טאטן, הורוויטש, לייביק, כאָנקאָוויטש און אנדערע. אלע ווערן פארשפּארט אין לאָמזשער תפיסה. נאָך 6 חדשים ווערן מיר פארשיקט קיין סיביר.

⁂

געגלויבט האָב איך, אז נאָכן באפרייען זיך פון סיביר וועל איך טרעפן מיין שטעטעלע ווי איך האָב איר פארלאָזן, און אפשר ווי פאר דער מלחמה וועל איך ווידערזען די שיין אויסגעפּוצטע יידן אין די יום־טוב׳דיקע טעג, די קליינע קינדער לויפנדיק אין שולע, און די דערוואקסענע — ווער אין זיין געשעפט אָדער ווארשטאט, ווער עס פאָרט מיט זיין פערד און וואָגן קיין קאָלנע, לאָמזשע אָדער אויף „ירידים״; ווידער וועט טומלען דער מאָנטיק און פרייטיקדיקער יריד אויפן מארק; איך וועל טרעפן מיינע הארציקע חבר׳טעס, מיט וועלכע איך האָב זיך דורכגעשריבן זייענדיק אין סיביר ביז 1941 יאָר; איך וועל לויפן צום בית־עולם זען די מצבות פון מיין הייליקן זיידן ע״ה, פון מיין באָבען, וואָס איך האָב זי נישט געקענט, פון מיין טאטנס בלינדער מאמען וועלכע איז געווען ביי אונז 9 יאָר; און אפשר וועל איך טרעפן חיה־שלייע, וועלכע פלעגט טאָגן און נעכטיקן אויפן בית־עולם?

ניין, דאָס אלעס איז מער נישטא, דאָס איז בלויז א חלום, מער בין איך אין סטאַוויסק נישט געווען. איך בין געווען אין פוילן אין 1946, אָבער סטאַוויסק איז געווען פאר מיר פארמאכט. דער פחד צו פאָרן אהין איז געווען זייער גרויס. נישט געקענט מער זען דאָס פאר׳יתומ׳טע יידישע שטעטעלע סטאַוויסק, די צוגערויבטע יידישע הייזער דורך די פּאָליאקן; נישט געקענט זען די באנדיטן וויעטשאָרעק מיט זיינע חברים, וועלכע האָבן גע׳הרג׳עט יידן, געשניטן יידישע טעכטער מיט מעסערס אין מיטן גאס און געשאָסן די אויסבאהאלטענע יידן אין

די בונקערס. אינע פון די 3 שוועסטער יאקאָבצינער, וועלכע האָט זיך אויס־באהאלטן ביי א גוי אין שמידגאס, איז נאָך דער קריג דער׳הרג׳עט געוואָרן דורך די גוים.

נישטאָ מער קיין ייִדיש לעבן אין סטאַוויסק. צלמים הענגען אין די יידישע הייזער. יידישע בחורים און מיידלאך באָדן זיך נישט מער אין סאָקאָליכע, גייען נישט אין וואלד לייענען ביכער און פארברענגען, פארמאכט זיינען די יידישע אָרגאניזאציעס. פון דעם גרויסן אומגליק זיינען געבליבן אייניקע יוגנטליכע, וואָס גאָט אין הימל האָט געוואָלט זיי זאָלן לעבן בלייבן און דערציילן דעם גרויזאמען אומקום פון סטאַוויסקער יידן.

הרצל (הערצקע) צ׳שלוק ז״ל

אוד מוצל מאש

ככל שאדם ישתדל לספר את הנוראות שעברו עליו תחת שלטונם של הרוצחים הנאציים, לא יעלה הדבר בידו. שהרי בלתי אפשרי לתאר את היסורים, האימים, ההשפלה ועינויי הגוף והנפש שנפל בחלקם של האנשים הללו. אני מעז לומר, שאדם שלא חש על בשרו את תלאותיה של התקופה הטרגית־האכזרית הזאת — אינו מסוגל להבין אותה. יש ואף יקשה לו להאמין שאירועים ומעשים כאלה עלולים היו להתרחש, ואדם היה מסוגל לעבור את כל שבעת מדורי הגיהינום האלה ולהשאר בחיים. ואף על פי שאני יודע מה רב הקושי שבמסירת הדברים האלה — אנסה בכל זאת לתאר ולו מעט מזעיר מאותם הימים המאויימים שנפלו בחלקי בתקופה רבת הפורעניות הזו.

***

קטנה היתה עיירתנו סטביסק בשטחה ובמספר אוכלוסיה, אך גדולה ברוחה וכנה וישרה באורח־חיה. ילדיה אהבו את עיירתם כאהוב אמא אוהבת ומסורה, ובניה שנזדמן להם לשהות בנכר — היו גאים עליה ורוממו את שמה.

חולפים במוחי דפי הפנקס של זכרונות שלא נרשמו, זכרונות של שמחה ושל עצבות, עד שנפתח הדף של אותה תקופה אכזרית רווית אימים. כחיים ניצבים לפני עיני רוחי ערבי־השבתות, ספוגי האור והעליצות, השבתות והחגים, „סדרי״ הפסח שהציפיה להם בלבד הרנינה את הלבבות; שעות שלאחרי הצהרים בשבתות ובמועדים, כאשר אחרי עמל של ששת ימי המעשה, שקעו ההורים, כתום הסעודה החגיגית, — בשינת שבת המתוקה, ובני הנעורים הציפו את הרחובות בהמולה עליזה — מי כמטייל סתם, ומי שפניו היו מועדות לאסיפות על נושאי חברה ותרבות. זרם אדיר של נעורים תוססים השתפך על פני העיירה והתפשט על כבישי לומז׳ה, קולנה ושצ׳וצ׳ין.

במהירות הבזק מתחלפים הדפים ולנגד העין ניצבות דמויות מעונות, סחופות זרצוצות, דמויות של קדושים. אילנות רוטטים כופפים צמרותיהם עד לאדמה, רוח זלעפות מורטת עליהם, ויללתם האיומה מלווה את היהודים, אנשים, נשים וטף, בדרכם האחרונה. יורדות מן השמים נשמות אבות אבותינו והן מרחפות מעל לראשי הנדונים למוות וביגון לא־ארצי יבכו את חיי ילדיהם שנקטפו באיבם.

הרצל (הערצקע) צ׳שלוק ז״ל (באושביץ)

שוב מתדפדפים הדפים של תקופת הדמים ואנו עומדים לפני קברי־האחים נעדרי־המצבות של אבות ואמהות, אחיות ואחים, של ילדים ותינוקות, שעוד לא הספיקו לחיות וודאי שלא חטאו, ואשר חטאם האחד והיחיד עליו נדונו למוות — היה היותם ילדים יהודים. מזעזעים מבטיהם של פעוטים, שפחד המוות נשקף מהם, המתרפקים על חיקם הצונן של אמותיהם, ועיניהם הדומעות של השרה׳לאך והחיה׳לאך, המשה׳לאך והשלמה׳לאך, מביעות פחד, שאלה תמימה ותחנונים.

ישמשו נא טורים אלה נאד דמעות על קברי־אחים של אהובים ויקרים, שעינינו לא ראום ורגלינו לא הוליכונו להשתטח עליהם.

***

על פי הסכם מולוטוב־ריבנטרופ נועדו רוסיה הלבנה ואוקראינה להיות תחת שלטון סובייטי אחר חלוקתה של פולין הכבושה. בספטמבר 1939 היתה כבר סטביסק תחת שלטון סובייטי. כאשר בחודש יוני 1941 פרצה המלחמה בין רוסיה

וגרמניה נתקפה העיירה בהלה רבה. איש לא ידע מה יעשה. הגברים, ובראש וראשונה הצעירים, החליטו לברוח. אבל לאן בורחים? ואיך? אישית לא יכולתי להשתתף בהתיעצויות השונות שנתקיימו בנידון בשל המשרה שהחזקתי ברשות הסובייטית. אולם באמצעות אחי לייזר ומשה וגיסי ישראל נודע לי שנסים לביאליסטוק. פניתי לממונה עלי וביקשתיו שירשה לי להצטרף אל הבורחים. הוא ענה לי בזה הלשון: „לא, אתה תברח יחד אתי ואל לך לדאוג." באין ברירה נשארתי.

למחרת הגיעו לעיירתנו גברים וצעירים רבים מקולנה, ביניהם גם רוסים. אז הודיע לי הממונה עלי שאתכונן לעזוב את סטביסק. מיד הלכתי הביתה, נפרדתי מהורי ואחיותי ועזבתי את עיר מולדתי.

בדרך לביאליסטוק צריך הייתי לעבור את רדז'ילובה. שם פגשתי כל אלה שברחו מסטביסק יום קודם, ובמקום החלטנו להמשיך במנוסתנו לאוסוביעצק. בהיותנו במרחק מה מהעיירה, ראינו אותה עולה באש, ובדרכים צדדיות המשכנו הלאה. כשהגענו לעיבורו של יער, החלטנו לנוח קמעה, אך כשרק נכנסנו לתוכו הופצצנו ע"י מטוסים גרמניים. משקמתי מעל האדמה ראיתי שרבים מהנסים נהרגו ע"י הפצצות. לא היה זמן לחשוב ולטפל במתים, אני עצמי הייתי ספק חי ספק מת. צריך היה לרוץ הלאה.

כשהגעתי לכביש הראשי המוביל לביאליסטוק, ראיתי שתים־שלוש עשרות עגלות עמוסות משפחות של אנשי צבא רוסיים שפונו מסטביסק. העגלונים היו איכרים מסטביסק וכפרי הסביבה, אשר הסובייטים אילצום להוביל את נשותיהם של אנשי הצבא הרוסיים וילדיהם לביאליסטוק.

נלוויתי אל מסע המפונים, אתם הגעתי לגשר הרוס למחצה, אשר כנראה ניזוק קשות מהפצצות המטוסים שהפציצו את היער. אחד אחד עברנו בקושי רב ברגל את הגשר. בביאליסטוק מצאתי את אחי ואת גיסי וכן סטביסקאים אחרים. אחי לייזר וגיסי ישראל הודיעו לי שהם עומדים לחזור לסטאביסק, שהרי בין כך מתקרבים והולכים הגרמנים לביאליסטוק, רצוי איפוא להיות יחד עם הנשים והילדים, ואילו אני ואחי משה החלטנו להשאר בביאליסטוק.

* * *

הבהלה בביאליסטוק עלתה על הבהלה בסטביסק. ביום השלישי לאחר פרוץ המלחמה לא ניתן היה להשיג בעיר כולה כיכר לחם. המשפחה, אצלה לנתי, לא היתה לה פרוסת לחם זה היום השלישי. בדרך מקרה נודע לי על מאפיה אחת בעיר שעוד פעלה ושעמדה למחרת בבוקר לחלק לחם.

בשעה עשר בלילה הגעתי אל גדר־עץ שהקיפה את המאפיה. בעמל רב טיפסתי מעל לגדר והתקרבתי אליה. דרך חלון סגור ראיתי את הפועלים בעבודתם. מי שעבד ליד המכונה ומי ליד התנור. ניחוח הלחם הטרי הטיח באפי וגירה מחדש וביתר שאת את תאבוני. דפקתי על החלון. ניגש אדם ושאל בתמיהה מי אני ומה בקשתי. אם כי דיבר רוסית הכרתי מיד שהוא יהודי. כשהראיתי לו את תעודת העבודה שלי, שהיתה דומה לתעודת המפלגה, פתח את הדלת והכניסני

פנימה. סיפרתי לו שאני יהודי, שברחתי מסטביסק וביקשתיו שירשני לעזור להם באפיית הלחם. הוא סיפר לי שכל הפועלים יהודים, וכי בבוקר יהיו מוכנים כאלף קילו לחם.

שמעתי אותם נועצים ביניהם כיצד לחלק את הלחם כך שהמאפיה לא תקרוס תחת הסתערות ההמון. הצעתי להם שיפנו אל קצין העיר שישלח חיילים לשמור על הסדר בעת חלוקת הלחם. קצין העיר שלח שני חיילים בלבד. הכינונו פתקים, חילקנו אותם בין הממתינים ואמרנו להם: מי שיבוא מחר עם פתק כזה יקבל קילו לחם.

כשיצאתי לחלק את הפתקים שמעתי פתאום קול קורא בשמי. נפניתי לראות מי הקורא אותי ולשמחתי פגשתי בכמה סטביסקאים: פישל מיקוצקי, פרומה ולאָדר, חיים דוד קופלוביץ, שני בניו של אבא הסבל ואחרים. מיד צירפתי אותם לתור, נתתי להם פתקים ואמרתי להם שישובו ביום המחרת. מאז נפגשנו כל יום עד שהגרמנים נכנסו לביאליסטוק. ימים אחדים לאחר מכן פגשתי שוב את פרומה ולאדר ואת חיים דוד קופלוביץ שהודיעו לי שהם מתכוננים לחזור לסטביסק.

***

כבר בשבת הראשונה לכיבושה של ביאליסטוק ערכו הגרמנים את ה„אקציה" הראשונה. תפסו 500 יהודים והובילו אותם למקום בלתי ידוע. מעשה ראשון זה של הגרמנים ידוע בשם „האקציה של שבת".

כשהתחילו בהקמת הגיטו בביאליסטוק, גרנו אני ואחי משה ודודתו של גיסי בדירה בת שני חדרים. משה החליט להביא מסטביסק את חברתו אָנה־ליבה גולדשטין (אביה היה אחיו של הרצקה גולדשטין). היא באה לביאליסטוק יחד עם אמה ואחיה הצעיר.

בגיטו עבדנו אחי ואני בבית־חרושת לבגדים. לימים התחילו לשלוח גברים למחנות עבודה שונים. יום אחד קיבלנו שנינו פקודה להתייצב בלשכת העבודה. הלכנו למנדל גולדפלם, שעבד ב„יודנראט" (מועצת היהודים), ושאלנו בעצתו מה לעשות. הוא מילא עבורנו מיד שתי תעודות על שמות שונים. ביום המיועד לא התייצבנו בלשכת העבודה. כשאכלנו ארוחת־צהרים הופיע לפתע שוטר בלוויתו של האחראי על הבית ושאל אותי לשמי. הראיתי לו את התעודה שלי, וכן עשה גם אחי משה. משאל השוטר על האחים צ'שלוק והיכן הם נמצאים, נבהלה הדודה של גיסי ולא היתה מסוגלת להוציא הגה מפיה. ברם, אָנה־ליבה לא אבדה עשתונותיה ואמרה: אמנם האחים צ'שלוק גרו פה, אבל עקרו מכאן ולא ידוע מקום מגוריהם. למזלנו החריש האחראי על הבית שהכיר אותנו ולא הסגירנו.

כך הצלחנו להתחמק מידי הגסטאפו ולהישאר בגיטו, אך לא לזמן ארוך. מועד חיסול גיטו ביאליסטוק מישמש ובא ואני הצלחתי להימנות בין בעלי המקצוע, שנשלחו לעבוד בבית־הסוהר בביאליסטוק.

כשפרץ המרד בגיטו שוב לא הייתי שם ולא ידעתי מה עלה בגורלו של אחי משה. לאחר שבועות אחדים שעבדנו בבית־הכלא החליטו הגרמנים לשלוח אותנו למחנה. הובאנו ללובלין, משם לטרבלינקה ומטרבלינקה נשלחנו שוב

למחנה־עבודה בלוז׳ין, מקום סמוך לראדום. מה רבה היתה שמחתי כאשר מצאתי במחנה־העבודה את אחי משה ז״ל. כאן היינו יחד קרוב לשנה. עם חיסול המחנה נשלחנו לאושביץ. כאן הפרידו בינינו וכל אחד נמצא בבלוק אחר. כשעמד לצאת טרנספורט למחנה אחר הציע את עצמו משה להיכלל בו. אותו קיבלו ואותי לא. כך נפרדנו בשנית ושוב לא ידעתי מאומה על אחי. כשהגרמנים התחילו לחסל את מחנה אושביץ העבירו אותי לגרמניה למחנה בשם „ליבה־רוזה״.

כעבור שבועות אחדים הובאו טרנספורטים חדשים למחנה הזה ובאחד מהם היה אחי משה. כשלושה חדשים היינו ב„ליבה־רוזה״ ומשם העבירו אותנו ל„גרויס־רוזן״. כאן שוב הפרידו בינינו ומאז לא ראיתי את אחי. אותי שלחו לאוסטריה, למחנה הידוע מטהאוזן.

***

יום מעונן אחד, שבו לא יצאנו לעבודה, ראינו מבעד לגדר־התיל שהפריד אותנו ממחנה הנשים, קבוצת נשים צועדות עם מנת המזון בידיהן. רבות מהן אכלו בתיאבון רב את הלחם והתוספות. ידענו שזאת דרכן האחרונה. הן הלכו בשלווה ללא ליווי של „קאפו״ או איש הס.ס. אל תא הגזים. התמונה היתה מזעזעת ודמעות ניגרו מעינינו. הן הביטו אלינו ולהפתעתנו הרבה לא הבחנו בפניהן התרגשות, אעפ״י שידעו שזו דרכן האחרונה. אין זאת שכבר היו במצב נפשי בו השלימו עם גורלן, תוך הכרה שדמעות ואנחות לא ישנו את גזר־דינן. עד היום ניצבת לפני עיני רוחי קבוצת הנשים, שהלכו בשלווה סטואית בדרכן האחרונה.

***

במטהאוזן שוחררתי ע״י הצבא הרוסי. משעזבו הרוסים את מטהאוזן והאמרי־קאים באו במקומם, החלטתי להגיע לפולין, תוך תקוה עמומה אולי ניצל מישהו ממשפחתי. למרבה הצער נודע לי בפולין, כי כל משפחתי נספתה.

נשארתי בפולין עד שנת 1957, בה עליתי לארץ. באניה בדרכי לארץ הבחנתי באחד השליחים חובש כיפה. נצנץ רעיון במוחי: אולי אוכל להתקשר דרכו עם אלעזר גואלמן, והתברר שהוא מכיר אותו מקרוב ואף מסר לי את כתובתו. בהגיעי לארץ טילפנתי מיד לאלעזר ובאותו יום בא עם אחיו לקבל את פני. אלעזר הודיע על בואי ליואל צ׳כנוביץ והוא סיפר לחנה וינר ז״ל, שבאה לראותני ביום המחרת.

כך התקשרתי מחדש עם בני עיירתי החיים בארץ, אשר למן הרגע הראשון קיבלו אותי בסבר פנים יפות ובלבביות.

***

יהודים ספורים בלבד מבני עיירתנו נשארו בחיים. דוויים וסחוטים, אחרי דרך יסורים ארוכה של מחנות בארצות שונות, זכו להשאר בחיים. ובצאתם לחופש ואחר התאוששות איטית ניצת בהם שוב זיק הקיום והתקוה לשקם מחדש את חייהם ההרוסים.

הרצל (הערצקע) טשעשלוק ז״ל

זכרונות פון א לעבנגעבליבענעם

וויפל א מענטש זאָל זיך נישט באמיען איבערצוגעבן וואָס ער האָט איבער־געלעבט אונטער דער הערשאפט פון די היטלעריסטישע רוצחים, איז עס אָן אוממעגליכע זאך. שווער צו באשרייבן די מאָמענטן פון ליידן, שרעק און דערנידערונג און די פיזישע פייניקונגען. דער וואָס האָט אויף זיין אייגענעם לייב נישט איבערגעלעבט די גרויליך־טראגישע תקופה קען דאָס נישט פארשטיין, ער וועט אפשר נישט גלויבן אז אזעלכעס איז געשען און אז א מענטש האָט דאָס דורכגעמאכט און אויסגעהאלטן. דאָך וועל איך פרואוון, אפשר וועט זיך מיר איינגעבן צו באשרייבן לפחות א טייל פון מיינע איבערלעבונגען אין יענער שרעקליכער צייט.

★

אונזער שטעטל סטאָוויסק איז געווען קליין אין שטח און צאָל איינוואוינער, אָבער גרויס אין איר ערליך־יושר׳דיקן יידישן לעבנס־ארט. האָבן זיך קינדער געפרייט מיט זייער שטעטל ווי מיט א געטרייע צערטליכע מוטער, און זייענדיק אין דער פרעמד — האָבן זיי זיך מיט איר פון וייטן געגרויסט און גע׳יחס׳נט.

בלעטערט זיך אין זכרון דער פנקס פון נישט־פארשריבענע זכרונות פון סטאָוויסק מיט אירע ליידן און פריידן, ביז עס מישט זיך אויף דאָס בלעטל פון דער טרויעריק־שרעקליכער תקופה. ווי לעבעדיק שטייען פאר די אויגן די ליכטיק־פריידיקע פרייטיק־צו־נאכטס, די הייליקע שבתים און ימים־טובים, די מיט אומגעדולד־דערווארטעטע פסח־סדרים.

שבת און יום־טוב נאָכמיטאָג, ווען עלטערן פון א 6 טעגיקער האָרעוואניע פלעגן נאָך דער שבת׳דיקער סעודה רואיק איינשלאָפן, פלעגט יונגוואָרג אָנפילן די גאסן מיט א פריידיקן טומל און געררודער — ווער ס׳איז אוועק אויף א שפאציר און ווער צו געזעלשאפטליכע און קולטורעלע פארזאמלונגען. א שטראָם פון ברויזנדן יונגן לעבן האָט זיך צוגאָסן איבערן שטעטל און זיך פארשפרייט איבער לאָמזשער, קאָלנער און שטשוטשינער שאָסייען.

שנעל מישן זיך די בלעטער און אָט שטייען פאר די אויגן די צום טויט פארמאטערטע געשטאלטן פון די קדושים. בוימער בויגן זיך אימה׳דיק צו דער ערד. א בייזער ווינט שמייסט די בלעטער און זייער יללה באגלייט די יידן, גרויס און קליין, אויף זייער לעצטן וועג. נידערן אראָפּ פון די הימלען די נשמות פון אבות־אבותינו און שוועבנדיק איבער די צום־טויט־פארמשפטע באוויינען זיי מיט א נישט־ערדיקן יאָמער די נישט־אוסגעלעבטע לעבנס פון זייערע קינדער.

עס מישן זיך ווייטער די בלעטער פון דער בלוטיקער תקופה און אָט שטייען מיר ביי די נישט־מצבה׳טע ברידער־קברים פון טאטעס און מאמעס, שוועסטער און ברידער און פון קליינע קינדערלאך וואָס האָבן נאָך נישט געלעבט און געוויס

נישט געזינדיקט, זייער איינציקע זינד איז באשטאנען אין דעם וואָס זיי זיינען געבוירן געוואָרן יידן. עס גרוילן די צום טויט דערשראָקענע בליקן פון די פיצלאך קינדערלאך וואָס טוליען זיך צו מאמעס קאלטער שויס; די פארטרערטע אויגעלאך פון שרה׳לאך און חיה׳לאך, משה׳לאך און שלמה׳לאך וואָס קוקן מיט פראגע, שרעק און געבעט.

זאָלן די שורות זיין ווי אויסגעוויינטע טרערן אויף די נישט-געזעענע און נישט-באזוכטע ברידער-קברים פון אלע אונזערע ליבע און טייערע.

✶

לויטן מאָלאָטאָוו-ריבנטראָפּ פּאקט בנוגע דער צעטיילונג פון פוילן, האָבן די סאָוויעטן פארנומען גאנץ וויס-רוסלאנד און אוקראינע. סעפּטעמבער 1939 איז שוין אונזער שטעטל געווען אונטער סאָוויעטישער מאכט. ווען עס איז אין יוני 1941 אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד, איז דאָס שטעטל פארכאפּט געוואָרן פון א שרעקליכער פּאניק. קיינער האָט נישט געוואוסט וואָס צו טאָן. די מענער, איבערהויפּט די יוגנטליכע, האָבן באשלאָסן צו אנטלויפן, אבער וואו און ווי אזוי? איך פּערזענליך האָב אין די פארשידענע באראטונגען נישט געקענט אנטיילנעמען צוליבן פּאָסטן וואָס איך האָב פארנומען ביי די סאָוויעטן. דורך מיינע ברידער לייזער און משה און שוואָגער ישראל האָב איך זיך דערוואוסט, אז מען לויפט קיין ביאליסטאָק. איך האָב זיך געווענדעט צו מיין שעף ער זאָל מיר דערלויבן אנטלויפן צוזאמען מיט אלע. האָט ער מיר געענטפערט: „ניין, דו וועסט אנטלויפן גלייך מיט מיר און דארפסט נישט זאָרגן". איך האָב נישט געהאט קיין ברירה און אים געפאָלגט.

אויף צומאָרגנס זיינען אָנגעקומען פיל מענער און יוגנטליכע פון קאָלנע, צווישן זיי אויך רוסן. דאן האָט מיר מיין שעף געזאָגט איך זאָל זיך גרייטן צו אנטלויפן. איך בין אוועק אהיים, זיך געזעגנט מיט מיינע עלטערן און שוועסטער און פארלאָזט סטאַוויסק.

דער וועג צו ביאליסטאָק האָט געפירט דורך ראדזשילאָווע. דאָרט האָב איך זיך געטראָפן מיט אלע וועלכע זיינען אנטלאָפן א טאָג פריער און מיר האָבן באשלאָסן צו לויפן ווייטער קיין אָסאָוויעצק. פון ווייטן האָבן מיר געזען אז דאָס שטעטל ברענט, זיינען מיר מיט זייטיקע וועגן געלאָפן ווייטער. אָנגעקומען אין א וואלד, האָבן מיר באשלאָסן דאָרט זיך אביסל אָפּרוען. ווי מיר זיינען נאָר אריין אין וואלד האָבן אונז באָמבארדירט דייטשע עראָפּלאנען. ווען איך האָב זיך אויפגעהויבן פון דער ערד האָב איך געזען אז אסך פון די מיטגייער זיינען טויט. עס איז נישט געווען קיין צייט צו טראכטן און זיך פארנעמען מיט די טויטע, איך אליין בין געווען נישט טויט נישט לעבעדיק. מען האָט געמוזט לויפן ווייטער.

ווען איך בין ארויס אויפן הויפּט-שאָסיי וואָס פירט קיין ביאליסטאָק האָב איך אָנגעטראָפן א 2—3 צענדליק וועגענער מיט די עוואַקואירטע פאמיליעס פון דער רוסישער ארמיי, וועלכע זיינען געווען ביי אונז אין סטאַוויסק. די פורמאנעס

זיינען געווען פויערים פון סטאָוויסק און פון די ארומיקע דערפער. די סאָוויעטן האָבן זיי געצוואונגען פירן די רוסישע פרויען און קינדער קיין ביאַליסטאָק.

מיטפאָרנדיק מיטן טראנספּאָרט זיינען מיר צוגעקומען צו א בריק, וועלכע איז געווען האלב צעשטערט, קענטיק באָמבאַרדירט געוואָרן דורך די זעלבע עראָפּלאַנען וואָס האָבן באָמבאַרדירט דעם וואלד. איינציקווייז זיינען מיר מיט אסך שוועריקייטן אריבער דעם בריק צופוס. אין ביאַליסטאָק האָב איך געטראָפן מיינע ברידער און שוואָגער און אנדערע סטאָוויסקער. מיין ברודער לייזער און שוואָגער ישראל האָבן מיר געזאָגט, אז זיי קלייבן זיך אומקערן קיין סטאָוויסק, ווייל סיי־ווי דערנענטערן זיך די דייטשן צו ביאַליסטאָק, איז שוין גלייכער זיין צוזאמען מיט די פרויען און קינדער. איך און מיין ברודער משה האָבן באשלאָסן פארבלייבן אין ביאַליסטאָק.

✶

אין ביאַליסטאָק איז די פּאניק געווען גרעסער ווי אין סטאָוויסק. עס איז שוין געווען דער דריטער טאָג נאָכן מלחמה־אויסברוך און אין דער גאנצער שטאָט איז נישט געווען וואו א שטיקל ברויט צו קויפן. ביי דער פאמיליע וואו איך האָב גענעכטיקט איז שוין 3 טעג נישט געווען קיין ברויט. צופעליק האָב איך זיך דערוואוסט, אז איין־איינציקע בעקעריי אין שטאָט באקט ברויט און מאָרגן פרי וועט מען דאָס ברויט פארטיילן.

10 א זייגער באנאכט בין איך אָנגעקומען ביזן הילצערנעם פלויט, וואָס האָט ארומגערינגלט די בעקעריי. מיט גרויס מאטערניש בין איך אריבערגעקראָכן דעם פלויט און זיך דערנענטערט צו דער בעקעריי. דורך א נישט־פארדעקטן פענסטער האָב איך געזען די ארבעטער, ווער ביי דער מאשין און ווער ביים אויוון. דער ריח פון פריש־געבאַקענעם ברויט האָט מיך אינגאנצן פאר׳שכור׳ט און פון דאָסניי צורייצט דעם הונגער. איך האָב אָנגעקלאפּט אין פענסטער. עס איז צוגעקומען א מאן און האָט מיט פארוואונדערונג מיך געפרעגט ווער איך בין און וואָס איך פארלאנג. איך האָב געזען אז ער איז א ייד, אָבער ער האָט גערעדט מיט מיר רוסיש. ווען איך האָב אים געוויזן מיין ארבעטס־קאַרטע, וואָס איז געווען ענליך צו א פארטיי־בילעט, האָט ער מיר גלייך געעפנט די טיר און מיך ארייינגעלאָזט אין דער בעקעריי. איך האָב אים דערציילט אז איך בין א ייד, בין אנטלאָפן פון סטאָוויסק, און געבעטן ער זאָל מיר לאָזן העלפן באקן דאָס ברויט. ער האָט מיר דערציילט אז אלע ארבעטער זיינען יידן און אז אינדערפרי וועט זיין פארטיק אריבער טויזנט קילאָ ברויט.

איך האָב געהערט ווי זיי באראטן זיך ווי אזוי דאָס ברויט צו פארטיילן אזוי אז די מענטשן־מאסע זאָל די בעקעריי נישט צוטראָגן. איך האָב זיי פאָרגע־שלאָגן זיך ווענדן צום שטאָט־קאָמענדאנט ער זאָל שיקן עטליכע סאָלדאטן היטן די אָרדנונג ביים פארטיילן דאָס ברויט. דער שטאָט־קאָמענדאנט האָט געשיקט בלויז 2 סאָלדאטן. מיר האָבן צוגעגרייט צעטלאך און פארטיילנדיק זיי צווישן די וואַרטנדיקע זיי געזאָגט, אז ווער עס וועט אין פארלויף פון מאָרגנדיקן טאָג קומען מיט אזא צעטל — וועט קריגן א קילאָ ברויט.

ווען איך בין ארויס פארטיילן די צעטלען האָט פלוצלונג עמיצער מיר גערופן ביים נאָמען. ווען איך האָב זיך ארומגעקוקט האָב איך זיך דערפרייט צו זען עטליכע סטאַוויסקער — פישל מיקוצקי, פרומע וולאדער, חיים־דוד קאַפעלאָוויטש, אבא דעם טרעגערס 2 זין א.א. איך האָב זיי גלייך ארויסגענומען פון דער ריי, זיי געגעבן עטלעכע צעטלען און געהייסן קומען צומאָרגנס. אזוי האָבן מיר זיך געטראָפן עטלעכע טעג ביז די דייטשן זיינען אריין אין ביאַליסטאָק. אפאָר טעג שפעטער האָב איך ווידער געטראָפן פרומע וולאָדער און חיים־דוד קאַפעלאָוויטש און זיי האָבן מיר געזאָגט אז זיי קלייבן זיך אומקערן קיין סטאַוויסק.

✶

דעם ערשטן שבת פון זייער זיין אין ביאַליסטאָק האָבן די דייטשן דורכגעפירט די ערשטע אקציע. זיי האָבן ארויסגענומען פון די שורות 500 מאַן און זיי ערגעץ אוועקגעפירט. קיינער האָט נישט געוואוסט אוואו. דאָס האָט געהייסן „די שבת׳דיקע אקציע".

ווען מען האָט גענומען איינאָרדנען דעם ביאַליסטאָקער געטאָ האָב איך צוזאמען מיט מיין ברודער משה און שוואָגערס מומע געוואוינט אין א דירה פון 2 צימערן. משה האָט באשלאָסן אריבערברענגען פון סטאַוויסק זיין חבר׳טע ענע־ליבע גאָלדשטיין (איר פאָטער איז געווען הערצקע גאָלדשטיינס ברודער). זי איז געקומען קיין ביאַליסטאָק מיט איר מוטער און א יינגערן ברודער.

אין געטאָ האָב איך און מיין ברודער געארבעט אין א שניידער־פאבריק. אין א צייט ארום האָט מען אָנגעהויבן שיקן מענער אין פארשידענע ארבעטס־לאגערן. איינמאָל האָבן מירביידע געקריגן א באפעל צו קומען אין ארבעטס־אמט. מיר זיינער אוועק צו מענדל גאָלדפלאָם, וואס האָט געארבעט אין יודנראט, און אים דאָס דערציילט. ער האָט אונז גלייך באזאָרגט מיט דאָקומענטן אויף 2 פארשידענע פאמיליענעמען. אין באשטימטן טאָג האָבן מיר זיך אין ארבעטס־אמט נישט צוגעשטעלט. ווען מיר האָבן זיך געזעצט עסן מיטאָג איז פלוצלונג אריין אין שטוב א פאָליציאנט מיטן הויז־אדמיניסטראטאָר און מיר געפרעגט ווער איך בין. איך האָב אים געוויזן מיין באשיינונג, דאָסזעלבע האָט אויך געטאָן מיין ברודער משה. ווען דער פאָליציאנט האָט געפרעגט אויף די ברידער טשעשלוק, איז בא מיין שוואָגערס מומע אָפּגענומען געוואָרן דאָס לשון פאר שרעק. נאָר ענע־ליבע האָט זיך נישט פארלוירן און געזאָגט, אז די ברידער טשעשלוק האָבן טאקע דאָ געוואוינט, אָבער זיי האָבן זיך פון דאנען ארויסגעצויגן אין מ׳ווייסט נישט אוואו. צו אונזער גליק האָט דער אדמיניסטראטאָר, וועלכער האָט אונז געקענט, אונז נישט אויסגעגעבן.

אזוי ארום איז אונז געלונגען זיך ארויסדרייען און נישט פארשיקט ווערן פון געטאָ, אָבער נישט אויף לאנג. עס האָט זיך דערנענטערט די ליקווידאציע פון ביאַליסטאָקער געטאָ און מיר איז געלונגען צו זיין פון די אויסגעקליבענע פאכמענער, וועלכע מען האָט אריבערגעפירט צו ארבעטן אין ביאַליסטאָקער טורמע.

ווען עס איז אויסגעבראָכן דער געטא־אויפשטאַנד בין איך שוין אין געטא נישט געווען און וואס ס'איז געווארן מיט מיין ברודער משה האב איך נישט געוואוסט. אין טורמע האָבן מיר געארבעט עטלעכע וואָכן און דאן האָבן די דייטשן באשלאָסן אויך אונז צו שיקן אין לאַגער. מען האָט אונז אוועקגעפירט קיין לובלין, נאכהער קיין טרעבלינקע און פון דאָרט האָט מען אונז געשיקט אין ארבעט־לאגער בלוזשין לעבן ראדאָם.

הערצל טשעשלוקס משפחה

אין דעם לאגער האָב איך געטראָפן מיין ברודער משה ע"ה, דאָרט זיינען מיר געווען כמעט א יאָר. ווען מען האָט דעם לאגער ליקווידירט האָט מען אונז איבערגעפירט קיין אושוויץ. דאָרט האָט מען אונז צעשיידט אין באזונדערע בלאָקן. מיין ברודער האָט זיך געמאָלדען אויף א טראנספאָרט אין א צווייטן לאגער. אים האָט זיך עס איינגעגעבן, אָבער מיר איז עס נישט געלונגען. אזויארום האָט מען אונז נאָכאמאָל צעשיידט און איך האָב נישט געוואוסט וואס מיט מיין ברודער איז געשען. ווען מען האט גענומען ליקווידירן דעם לאגער אושוויץ האָט מען מיר אריבערגעפירט אין לאגער „ליבע־ראָזע" אין דייטשלאנד.

זייענדיק אין דעם לאגער עטלעכע וואָכן האָט מען גענומען ברענגען נייע טראנספאָרטן און אין איינעם פון זיי איז געווען מיין ברודער משה. אין דעם לאגער זיינען מיר געווען ארום 3 חדשים און פון דאָרט האָט מען אונז איבער־געפירט קיין גרויס־ראָזען. דאָרט האָט מען אונז ווידער צעשיידט און פון דאן האָב איך שוין מיין ברודער משה מער נישט געזען. מיך האָט מען אריבערגעפירט קיין עסטרייך אין בארימטן לאגער מאטהאוזן.

אין איינעם א פארנעפלטן טאָג, ווען מיר זיינען נישט ארויס צו דער ארבעט, האָבן מיר דורך די דראָטן געזען ווי פון פרויען־לאגער האָבן מארשירט א גרופּע פרויען מיטן פּאַיאַק אין די הענט. אסך פון זיי האָבן מיט גרויס אפּעטיט געגעסן די פּאַרציע ברויט מיט די צודאטן. מיר האָבן געוואוסט אז דאס איז זייער לעצטער וועג. זיי זיינען אָן דער באגלייטונג פון א קאפּאָ אָדער עס־עס־מאַן רואיק געגאנגען אין דער ריכטונג צום קרעמאטאָריום. דאָס בילד איז געווען דערשיטערנדיק און פון אונזערע אויגן האָבן זיך געגאָסן טרערן. זיי האָבן אונז אָנגעקוקט און צו אונזער שטוינונג האָבן מיר באמערקט, אז אויף זיי ווירקט בכלל נישט זייער לעצטער מארש. זיי האָבן קענטיק שלום געמאכט מיטן געדאנק, אז אזוי דארף עס זיין און אז מיט טרערן און זיפצן וועט זיך זייער לאגע נישט ענדערן. ביז היינטיקן טאָג שטייט פאר מיינע אויגן די גרופּע פרויען ווי זיי זיינען ממש מיט א סטאָאישער רואיקייט געגאנגען זייער לעצטען וועג.

פון מאטהאוזן בין איך באפרייט געוואָרן דורך דער רוסישער ארמיי. ווען די רוסן זיינען אוועק און עס זיינען אָנגעקומען די אמעריקאנער, האָב איך באשלאָסן פאָרן קיין פּוילן. איך האָב געהאָפט אפשר איז ווער איבערגעבליבן פון מיין פאמיליע. אין פּוילן האָב איך זיך, צום גרויס באדויערן, דערוואוסט אז אלע זיינען אומגעקומען.

אין פּוילן בין איך געווען ביז 1957. אין דעם יאָר בין איך אָנגעקומען קיין ישראל. אויפן שיף האָב איך באמערקט איינעם פון די שליחים טראָגט א יארמולקע. דערזעענדיק דאָס האָב איך זיך דערמאנט אָן אלעזר גאָעלמאַן. ווען ער האָט מיר דערציילט אז ער איז א פארשטייער פון „מזרחי" האָב איך אים געפרעגט אויב ער קען אלעזר גאָעלמאַן. ער האָט מיר געענטפערט אז ער קען אים גוט און האָט מיר געגעבן זיין אדרעס. קומענדיק אין לאנד האָב איך גלייך טעלעפאָנירט צו אלעזר ג. און אין זעלבן טאָג איז ער, צוזאמען מיט זיין ברודער יעקב, געקומען מיר זען. אלעזר האָט וועגן מיין קומען אין לאנד מודיע געווען יואל טשעכאנאָוויטש און יואל האָט די ידיעה איבערגעגעבן חנה ווינער ז"ל, וועלכע איז צומאָרגנס געקומען מיר זען.

אזוי האָב איך פונדאסניי זיך פארבונדן מיט די סטאַוויסקער לאנדסלייט, וועלכע האָבן פונעם ערשטן טאָג ארויסגעוויזן חבר'ישע הארציקייט און גאסט־פריינדליכקייט.

★

בלויז געציילטע זיינען פארבליבן פון אונזער שטעטל סטאַוויסק. קראנקע און צובראָכענע, וואָס האָבן דורכגעמאכט עטלעכע לאגערן אין פארשידענע לענדער, האָבן זיי זוכה געווען צו זיין צווישן די געראטעוועטע און באפרייטע. קומענדיק ביסלעכוויז צו זיך, האָבן זיי געגאַרט צו א לעבן וואָס וועט אפשר אויפבליען פון דאָסניי.

יהודה קיווייקו

על חורבותיך שם ישבתי גם בביתי

יוני 1941. ביום ראשון בבוקר באו הגרמנים לסטביסק, ולעת ערב נסנו, כל הנוער היהודי, לעבר ביאליסטוק. לאורך כל הדרך הופצצנו ע״י המפציצים הגרמנים. ביום שני בצהריים הגענו לביאליסטוק. כאשר הצבא האדום החל להיסוג, נהה אחריו הנוער היהודי, אך הרוסים לא התיחסו אלינו באהדה יתירה.

בביאליסטוק נתפרדה קבוצת הנוער מסטביסק, וכל שיכול פנה אל הגבול הרוסי. בכל מקום פרצו דליקות מההפצצות. אוכל לא היה בנמצא. כל העיירות עלו בלהבות. שבוע תמים שרכנו דרכנו עד שהגענו אל העיירה אמשצ׳יבוב, לא הרחק מוולקוביסק. משבאו הגרמנים גם לשם והמשיכו אל הגבול הרוסי, החלטנו לחזור לסטביסק.

בסטביסק התארגנה מועצה יהודית, שבין היתר השתתפו בה אחי, מאיר־הרשל רובינשטין ולאדלסקי. מפעם בפעם היו הגרמנים אוסרים את חבריה ותמורת שיחרורם דרשו דמי כופר — תכשיטים וזהב בכמויות גדולות.

במאפיה של ז׳ימני נאפה לחם ליהודים בלבד, שחולק בקיצוב.

יום רביעי עקוב-מדם

ביום רביעי בבוקר צלצל רושצ׳יק, שמש העיריה, בפעמונו והודיע שכל היהודים חייבים להתייצב בשוק עד 12 בצהריים. יהודי שימצאוהו באותה שעה בביתו — יירה בו במקום.

משפחתי יצאה כולה אל השוק, רק אני לבדי נשארתי בבית. בשעה 12.30 התחילו נוהרים לעיירה גויים מכל כפרי הסביבה וגרשו בכוח את כל היהודים שנשארו בבתיהם. גוי אחד מצאני בבית וגרשני אל השוק.

בשוק ישבו כל היהודים שפופים ועקרו את העשבים שגדלו בין האבנים. הפולנים הסתובבו בין היהודים ומקלות בידיהם. והיה ואחד היהודים הרים לרגע קט ראשו — הונחתה עליו מהלומה באכזריות רבה. צעירים אחדים ויהודים בגיל עמידה נרתמו לעגלות טעונות אבנים וכפו עליהם לסחוב את העגלות מן הדואר ועד לגשר, כלומר מקצה אחד של העיירה עד לקצה השני.

אותו יום נרצח הרשל מארק ז״ל. בראותו מרחוק שבריונים שודדים את חנותו — כידוע היתה להרשל מארק חנות הבדים הגדולה ביותר בעיירה — חש לעבר ביתו, ובאמצע הדרך נורה על־ידי גרמני.

אותו יום הציתו הגרמנים את בית־הכנסת הגדול. כשרץ אהרן השמש להציל את ספרי־התורה, הלם גוי בגרזן בראשו והרגו. את הרב ווסרמן, רבה של סטביסק, תפסו הרוצחים והשליכוהו לתוך בית־הכנסת הבוער, אשר בדרך נס לא נשרף כולו.

לעת־ערב ריכז ויאצ׳ורק, ראש האנטישמיים ורב־הבריונים מסטביסק, את כל היהודים שהיו בשוק ליד אנדרטת־החירות (לעצמאותה של פולין), ונשא נאום ארסי נגד היהודים. האשים את כל היהודים בקומוניזם ורמז שבגללם פרצה המלחמה. כראוי לרוצח מסוגו סיים את דברי ההסתה שלו בסיסמה האנטישמית הידועה: „הכו ביהודים!״

אז נתגלתה לעיני תמונת זוועה — כל היהודים התחילו בורחים והגויים רודפים אחריהם ומנחיתים מהלומות במקלותיהם על ראשיהם. השוק כולו היה מלא שלוליות דם. היהודים המוכים והפצועים שבו לבתיהם, שמצאום ריקים ושדודים מכל דבר־ערך.

אני רוצה לציין, שבין הגויים היו גם אנשים הגונים שיעצו ליהודים להימלט וסיפרו שבלילה יערכו הבריונים טבח נורא ביהודים. למרבה האסון היתה העיירה מוקפת מכל צדדיה ואיש לא יכול היה להמלט מידי הרוצחים. כדי להרגיע את היהודים ולהוליכם שולל, הבטיחו להם שכל אלה שסבלו מידי הרוסים — ירוחמו.

משפחות רבות התאספו בביתנו. בחמש בבוקר בא לביתנו נאויצקי הבנאי בליווי אשה. כשהאשה פשטה את בגדיה היינו כמאובנים, בראותנו את רבנו, הרב וסרמן ז״ל חרוך זקן. הנכרי נאויצקי, אחד מחסידי אומות העולם, הציל את הרב וחילץ אותו מתוך בית־הכנסת הבוער. כל היהודים אמרו תהילים. למחרת, מחופש כגוי הועבר הרב ללומז׳ה.

באותו לילה שוב נהרו לסטביסק גויים מהכפרים הסמוכים, לבושים בגדי חג, בחולצות לבנות. חלקם נשאו חרמשים, חלקם מקלות. בשעה 12—11 סמוך לחצות, הגיעו לאזנינו זעקות אימה ותחנונים של גברים ונשים שהתחננו באזני הרוצחים — „קחו הכל רק את נפשנו השאירו לנו לפליטה״. כל הלילה הוציאו בעגלות אל מחוץ לעיר גוויות של נרצחים ופצועים קשה.

למחרת בבוקר, כאשר הנשארים בחיים יצאו החוצה, נתגלה לפני עיניהם מחזה אימים — אברים מרוסקים התגוללו בשלוליות דם שהציפו את הרחובות. אם אין זכרוני מטעני נרצחו באותו לילה 360 יהודים.

יום הששי האיום

כששככה קצת הסערה, נפוצה שמועה כי נערים בגיל 18—14 יישלחו לגרמניה לעבודת־כפיה. הורי שלחו אותי לגוי בכפר גראבובה. שם מצאתי כמה יהודים מסטביסק — אברהמצ׳ה, בנה של ריבה הקצבית, אלתר ברויב עם שני ילדים ואחרים. גם בכפרים אחרים הסתתרו יהודים.

באותה שנה היה תשעה באב „נדחה״ וחל ביום ראשון. אותו יום באתי לסטביסק וכן ביום חמישי. זה היה שבוע פחות או יותר רגוע. כשאחי לקח אותי בחזרה אל הגוי, פגשנו ראש־הכפר ואמר לאחי שהמצב הרה־פורענות ולא כדאי להסתובב בחוץ. בעזבי את הבית ביקשוני הורי לחזור לשבת. למחרת, ביום ששי, בשעה עשר, תקפוני געגועים עזים לביתי והחלטתי לחזור לסטביסק. נטשתי את הפרות בשדה ורצתי הביתה. בהיותי בקרבת הכפר בוידן פגשתי גוי, רידזבסקי, שחזר מסטביסק.

— לאן אתה הולך ? — שאלני — חזור מהר, בסטביסק הורגים את כל היהודים.

נשארתי עומד כמשותק, אך לא הרגשתי מורא כלשהו. רציתי להיות עם כל יהודי סטביסק ברגעים האיומים בדרכם האחרונה. לא שמעתי בקולו של הגוי והמשכתי דרכי לסטביסק. שגץ, חברי לספסל הלימודים בבית־הספר, חסם לפתע לפני את הדרך ואמר :

— עמוד, אל תלך הלאה !

בדרך עברו משאיות סגורות. השגץ סיפר לי, שהיהודים שיכלו לעמוד על

נחמיה צוויבאק ואשתו ענע ז״ל

ניספו בשואה

אומגעקומען דורך די נאַצים

גאָלדע צוויבאַק ז״ל

פריידל בלאנקשטיין ובנותיה ציפקה ופייגל ז״ל

משפחת ניזבדוביץ

מימין : זליג, בלומה, יעקב, גבריאל והאם ביילע ז״ל

זאב ניזבדוביץ ז״ל (נפטר)

פנחס פיקרביץ (ז״ל)

חיים פיקרביץ ואשתו שיינע ז״ל

רגליהם הריצום לעבר הכביש של קולנה, ובמשאיות הסגורות מובילים ילדים וזקנים.

חזרתי לגראבובה וסיפרתי ליהודים שהיו שם כל ששמעתי וראיתי. לשמע הבשורה האיומה פרצנו כולנו בבכי מר. אותו יום עזבנו את הכפר וחיפשנו מפלט ביער לומז׳ה. למחרת מצאנו ביער את האחים חונקוביץ והם סיפרו לנו על השחיטה בסטביסק.

אחרי יום ששי האיום הצליחו מספר משפחות וצעירים אחדים להימלט מסטביסק אל הכפרים והיערות. הגרמנים השאירו בעיירה קומץ בעלי־מלאכה, כגון: חייטים, סנדלרים, תפרים, נפחים, עגלונים וכיו״ב. הם ריכזו אותם במקום אחד בקרבת בית־הכנסת. אחרי כן העבירו אותם אל הגיטו שהגרמנים הקימו בסביבות מגוריהן של המשפחות יליניעביץ ומארהבקי.

לגיטו הובאו יהודים גם מהכפרים הסמוכים. בעלי־המלאכה עשו עבודות שונות בשביל הגרמנים וגם בשביל הגויים שבעיירה. מצבם היה יחסית לא רע. את ביקורינו בגיטו קיבלו היהודים שהיו שם במורת־רוח מתוך פחד פן יבולע להם בגיננו. גיטו גדול היה בלומז׳ה וגם בגראיבה ובשצ׳וצ׳ין היו גיטאות.

בהתקרב החורף לקצו התחילו הנדודים מכפר לכפר. אני הייתי בגראבובה עם יהודי המקום, וכן היה שם בעל טחנת הקמח מקוז׳יקוב. בגיטו לומז׳ה היו בין שאר הסטביסקאים הרב וסרמן, ליבה קדיש וז׳ימני. הרב וסרמן ציווה עלי לעזוב את הכפר ולעבור לגיטו, כדי להיות בין יהודים.

בהתחלת 1942 נפוצו שמועות, שאת היהודים שנמלטו לכפרים עומדים להעביר לגיטאות. אני עברתי לגיטו שצ׳וצ׳ין. לבשתי בגדי שגץ ונסעתי ללומז׳ה. בגיטו לומז׳ה שהיתי חדשים אחדים וכל הזמן הייתי בקרבתו של הרב וסרמן.

משנודע לי שאחדים מבני משפחתי נמצאים בגיטו ביאליסטוק, הלכתי לשם. המראה הארי שלי הקל עלי בהליכה בדרכים שהיו בחזקת סכנה. בגיטו ביאליסטוק מצאתי את משפחת ניאזוואדוביץ.

שלושה חדשים שהיתי בביאליסטוק וחזרתי לגיטו לומז׳ה. משם חזרתי לגראבובה ומצאתי עבודה אצל גוי. בגראבובה מצאו מסתור יהודים אחדים. אני, אברהמצ׳י קדיש והאחים משה ויצחק קולינסקי היינו מתחפשים לשקצים וסייענו לגוי להביא תפוחי־אדמה וקמח לגיטוי לומז׳ה. את תפוחי־האדמה היינו מחלקים בין יושבי הגיטו ואת הקמח מכרנו לנחתומים שאפו לחם שחור. את הפדיון מסרנו לגוי.

כל יום ראשון היינו מבקרים בגיטו לומז׳ה. הסטביסקאים קיימו קשר עם היהודים בגראבובה ובדעתם היה לברוח לכפר, אם המצב יורע בגיטו לומז׳ה. סוף 1942, באחד מימי הראשון, הקיץ הקץ על גיטו לומז׳ה. מזלי גרם לי להיות שם באותו יום. בערב הגיעו מיכאל קדיש וחמיו ואמרו לנו: נוסו על נפשכם כי מחסלים את גיטו לומז׳ה. נמלטנו אל היערות. חיש מהר נפוצה הידיעה על חיסול גיטו לומז׳ה, והגויים בכפר שוב לא רצו להעסיק יהודים ושלחו אותנו העירה להרשם שם.

בחורף 1942 התחבאנו בבורות שחפרנו בשדות. בלילות היינו יוצאים וסוחבים מזון מכל הבא ליד. יחד אתי היו ז׳ימני וליבה קדיש. ז׳ימני חלה בשכבו בבור ומת. ליבה קדיש נהרגה. אנחנו, שנשארנו בחיים, קנאנו באלה שכבר מתו.

עד סוף 1943 הרגו כמעט את כל היהודים הנמלטים. לפי מה ששמעתי אחר־כך מפי גויים נקברו כל יהודי סטביסק הנרצחים בקרבת מאלי־פלוצק. הם גם סיפרו לי, כי בכפר וויסוקי, בדרך ללומז׳ה, בבית־ספר, הסתתרו עשרה יהודים מסטביסק. בשעה מאוחרת בלילה גילו אותם הגרמנים ולאורו של נר רצחו את כולם. האחים חונקוביץ התחבאו בבונקר בשדהו של האיכר רידז׳בסקי. בהתחלת 1944 יצאו מספר גרמנים לציד בשדה ונתקלו במקלט של האחים חונקוביץ׳. הם ציוו עליהם לצאת, ומשלא נענו זרקו רימונים אל תוך המקלט והאחים ניספו.

עד התחלת 1945 הסתתרתי בכפרים. שבוע לאחר כניסתם של הרוסים לסטביסק חזרתי לעירתי. שלושה חדשים עבדתי במשטרה.

נותרתי נער יהודי אחד, נרדף ונע ונד. רווי מכאוב ויגון אין־סוף ישבתי על חורבותיה של סטביסק ובכיתי — — —

יהודה קיווייקאָ

אויף דיינע חורבות בין איך געזעסן און געוויינט

יוני 1941, זונטיק גאנץ פרי, זיינען די דייטשן אריין אין סטאַוויסק און פארנאכט זיינען מיר, די גאנצע יידישע יוגנט, אנטלאָפן אין דער ריכטונג פון ביאַליסטאָק. דעם גאנצן וועג האָבן די דייטשן באָמבארדירט. מאָנטיק בייטאָג זיינען מיר אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק. ווען די רוסישע ארמיי האָט זיך גענומען צוריקציִען, איז די יידישע יוגנט געלאָפן מיט איר. די רוסן האָבן זיך צו זיי באַצויגן אומפריינטליך.

אין ביאַליסטאָק איז זיך די סטאַוויסקער יוגנט־גרופּע צעפאלן און ווער עס האָט נאָר געקענט איז געלאָפן אין דער ריכטונג צו דער רוסישער גרעניץ. פון די שטארקע באָמבארדירונגען האָט אלץ אויף די וועגן געברענט. עסן איז נישט געווען וואָס. אלע שטעטלאך זיינען געשטאנען אין פלאמען. א וואָך צייט האָבן מיר זיך געשלעפּט ביז מיר זיינען דערגאנגען צו דער שטעטעלע אמש־טשיבאָוו, נישט ווייט פון וואָלקאָוויסק. ווען די דייטשן זיינען אויך אהין אָנגעקומען און ווייטער מארשירט צו דער רוסישער גרעניץ, האָבן מיר באשלאָסן זיך אומקערן קיין סטאַוויסק.

אין סטאַוויסק האָט זיך געשאפן א יודנראַט, אין וועלכן עס זיינען צווישן אנדערע אויך געווען מיין ברודער, מאיר־הערשל רובינשטיין און לאַדעלסקי. פון צייט צו צייט האָבן די דייטשן פארשפארט דעם יודנראַט, אָפּטמאָל זיי אויך געפּייניקט, און געפאָדערט פאר זיי אויסלייז־געלט אין גרויסע קוואנטומס צירונג און גאָלד.

זשימנעס בעקעריי האָט געבאקן ברויט בלויז פאר יידן. דאָס ברויט איז פארטיילט געוואָרן אין פּאַרציעס.

דער בלוטיקער מיטוואָך

מיטוואָך פרי האָט רושטשיק, דער מאגיסטראַט־שמש, געקלונגען מיט זיין גלאָק און געמאָלדן, אז אלע יידן דארפן ביז 12 אזייגער זיך קאָנצענטרירן אויפן מארק־פלאַץ צו ארבעט. ווען מ'וועט טרעפן נאָך 12 אין דער היים — וועט דערשאָסן ווערן.

מיין גאנצע משפחה איז ארויס צום מארק, איך איינער בין געבליבן אין דערהיים. ארום 11.30 האָבן אָנגעהויבן שטראָמען גויים פון די ארומיקע דערפער און מיט כוח ארויסגעטריבן די פארבליבענע יידן פון זייערע היימען. א גוי האָט מיר געפונען אין הויז, און מיר ארויסגעטריבן צום מארק־פלאַץ.

אויפן מארק פלאַץ זיינען אלע יידן געזעסן איינגעבויגן צו דער ערד און געריסן דאָס גראָז פון צווישן די שטיינער. די פּאָליאקן האָבן זיך ארומגעדרייט מיט שטעקנס אין די הענט. אויב ווער פון די איינגעבויגענע יידן האָט געוואגט אויפצוהויבן דעם קאָפּ — האָבן אים די גויים אומ'רחמנות'דיק געשלאָגן מיט די שטעקנס. אייניקע פון די יוגנטלעכע און מיטליעריקע האָבן זיי איינגעשפּאַנט אין וועגענער איבערפולטע מיט שטיינער און זיי געצוואונגען שלעפן די וועגענער פון פּאָסט ביזן בריק, ד"ה פון איין עק שטאָט ביזן צווייטן.

יענעם טאָג איז דערשאָסן געוואָרן הערשל מארק ז"ל. ווען ער האָט געזען ווי די באנדיטן בארויבן זיין פארמעגן — ווי באוואוסט האָט הערשל מארק געהאט דאָס גרעסטע מאנופאקטור־געשעפט אין סטאַוויסק — איז ער געלאָפן אין דער ריכטונג צו זיין הויז, לויפנדיק האָט אים א דייטש דערשאָסן.

יענעם טאָג האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן די גרויסע שול. אהרון דער שמש ז"ל איז געלאָפן ארויסראטעווען פון די פלאַמען די ספרי־תורה און איז אומגעקומען דורך א זעץ וואָס א גוי האָט אים געגעבן איבערן קאָפּ מיט א האק. דעם סטאַוויסקער רב, הרב וואסערמאן ז"ל, האָבן זיי ארייִנגעוואָרפן אין דער ברענענדיקער שול, וועלכע איז דאָך נישט אינגאנצן פארברענט געוואָרן.

פארנאכט האָט וויעטשאָרעק, דער ארכי־אנטיסעמיט און הויפּט כוליגאַן פון סטאַוויסק, צוזאַמען מיט נאָך גויים קאָנצענטרירט אלע פארזאַמלטע יידן אין מארק ארום דעם פּאָמניק (א דענקמאָל פאר דער פוילישער זעלבסשטענדיקייט) און געהאלטן א העצערישע רעדע. ער האָט באשולדיקט אלע יידן אין קאָמוניזם און אָנגעדייטעט אז זיי זיינען דער הויפּט־גורם פון דער מלחמה. ווי עס פּאַסט פאר אזא גזלן האָט ער געענדיקט זיינע רייד מיט דער באוואוסטער אנטיסעמי־טישער לאָזונג — „שלאָגט די יידן!" דאן האָב איך געזען א שרעקליך ביל־ד פאר מיינע אויגן — אלע יידן האָבן אָנגעהויבן לויפן און נאָך זיי די גויים, שלאָגנדיק די אנטלויפנדע מיט שטעקנס איבער די קעפּ. דער מארק איז געווען פול מיט קאַלוזשעס בלוט. די צעשלאָגענע און צעבלוטיקטע יידן האָבן זיך צוריקגעקערט אין זייערע היימען, וועלכע זיינען שוין געווען אינגאנצן אויס־געראַבעוועט.

איך וויל אונטערשטרייכן, אז עס זיינען געווען א צאָל מענטשליכע גויים, וואָס האָבן געראַטן די יידן שנעל אנטלויפן, ווייל די נאכט וועט פּאַרקומען א שרעקלעכע שחיטה. צום אומגליק איז די גאנצע שטאָט געווען ארומגערינגלט

און קיינער האָט זיך נישט געקענט ארויסרייסן פון די באנדיטישע הענט. אויף צו בארואיקן די געמיטער האָבן די גויים פארזיכערט, אז יידן וואָס האָבן געליטן פון די רוסן — וועט מען קיין שלעכטס נישט טאָן.

אסך משפחות האָבן זיך קאָנצענטרירט ביי אונז אין הויז. 5 א זייגער פארטאָג איז אריין צו אונז נאָוויצקי, דער מוליער, צוזאמען מיט א פרוי. ווען די פרוי האָט זיך אויסגעטאָן זיינען מיר ווי פארשטיינערט געוואָרן ווען עס האָט זיך פאר אונז אנטפלעקט דער סטאָוויסקער רב, הרב וואסערמאן ז״ל, מיט א אָפגעברענטער באָרד. אָט דער גוי, נאָוויצקי, האָט דעם רב ארויסגעראטעוועט פון דער ברענענדיקער שול. אלע יידן האָבן געזאָגט תהילים. אויפצומאָרגנס האָט מען דעם רב פארשטעלט פאר א גוי און אים אריבערגעפירט קיין לאָמזשע.

אין דערזעלבער נאכט האָבן ווידער געשטראָמט קיין סטאָוויסק גויים פון די ארומיקע דערפער. זיי זיינען געווען אנגעטאָן יום־טוב׳דיק, אויסגעפוצט אין ווייסע העמדער. ווער פון זיי האָט געהאלטן קאָסעס אין די הענט און ווער שטעקנס. ארום 11—12 ביינאכט האָבן מיר געהערט שרעקלעכע געשרייען און געוויינען פון מענער און פרויען, וועלכע האָבן זיך געבעטן ביי די רוצחים — „נעמט אלץ צו און לאָזט אונז לעבן״. א גאנצע נאכט האָט מען מיט וועגענער ארויסגעפירט טויטע און שווער פארוואונדעטע יידן אויסער דער שטאָט.

אין דערפרי, ווען די לעבנגעבליבענע זיינען ארויס אין גאס, האָבן זיי דערזען דעם גרויסן חורבן. אָפגעריסענע אברים האָבן זיך געוואלגערט אין קאלוזשעס בלוט, וואָס האָבן פארפלייצט די גאסן. לויט ווי איך געדענק, זיינען אין יענער נאכט דער׳הרג׳עט געוואָרן 360 יידן.

דער שווידערלעכער פרייטיק

ווען עס איז געוואָרן אביסל שטילער, איז ארויס א קלאנג אז יינגלאך פון 14 ביז 18 יאָר וועט מען שיקן קיין דייטשלאנד אויף צוואנגס־ארבעט. מיינע עלטערן האָבן מיר אוועקגעשיקט צו א גוי אין דאָרף גראבאָווע. דאָרט זיינען געווען עטלעכע סטאָוויסקער יידן — ריווע דער קצב׳טעס זון אברהמ׳טשקע, אלטער ברויב מיט 2 יינגלאך און אנדערע. אויך אין אנדערע דערפער האָבן זיך אויסבאהאלטן עטלעכע סטאָוויסקער יידן.

תשעה־באב איז אויסגעפאלן זונטיק (א נדחה). יענעם זונטיק בין איך געקומען קיין סטאָוויסק, אויך דאָנערשטיק. במשך דער וואָך איז געווען גאנץ רואיק. ווען מיין ברודער האָט מיר צוריקגעפירט צום גוי האָט אונז באגעגנט דער וואָיט — דער הויפט פון דאָרף — און געזאָגט מיין ברודער אז די לאגע איז נישט גוט און ס׳איז געוואונטשן מ׳זאָל זיך נישט דרייען אין די גאסן. פארלאָזנדיק מיין היים האָבן מיר מיינע עלטערן געבעטן איך זאָל שבת צוריקקומען. צומאָרגנס, פרייטיק, ארום 10 אזייגער פרי, האָט מיר געצויגן צוריק קיין סטאָוויסק. האָב איך איבערגעלאָזן די קי אין פעלד און געלאָפן אהיים. קומענדיק נאָענט צום דאָרף בוידן האָט מיר אָנגעטראָפן א גוי, רידזעווסקי, וועלכער איז צוריקגעפאָרן פון סטאָוויסק.

א וואו גייסטו? — האָט ער מיר געפרעגט — גיי שוין צוריק. אין סטאַוויסק הרג'עט מען אויס אַלע ייִדן.

איך בין פאַרשטיינערט געוואָרן און נישט געפילט קיין פחד. איך האָב געוואָלט מיטמאַכן מיט אַלע ייִדן די שווערע ביטערע מינוטן פון לעצטן וועג. האָב איך אים נישט געפאָלגט און בין ווייטער געלאָפן. א שגץ, מיט וועמען איך האָב געלערנט אין שולע, האָט מיר פאַרשטעלט דעם וועג און געזאָגט:

— גיי נישט ווייטער, בלייב שטיין!

אויפן וועג זיינען פאַרבייגעפאָרן פאַרמאַכטע לאַסט־אויטאָס. דער שגץ האָט מיר דערציילט, אַז אַלע ייִדן, וואָס האָבן נאָר געקענט שטיין אויף די פיס און גיין, האָט מען געטריבן אין דער ריכטונג פון קאָלנער וועג, און אין די פאַרמאַכטע לאַסט־אויטאָס פירט מען קינדער און אַלטע לייט.

איך האָב זיך צוריקגעקערט קיין גראַבאָווע און דערציילט די ייִדן וואָס זיינען דאָרט געווען וואָס איך האָב געהערט און געזען. מיר האָבן אַלע אויסגעבראָכן אין א יאָמער־געוויין. יענעם טאָג האָבן מיר פאַרלאָזט דעם דאָרף און אוועק אין לאָמזשער וואַלד. אויף צומאָרגנס האָבן מיר אין וואַלד געטראָפן די ברידער כאַנקאָוויטש און זיי האָבן אונז דערציילט וואָס עס האָט פאַסירט אין סטאַוויסק.

נאָך דעם שוידערלעכן פּרייטיק איז געלונגען אייניקע משפחות און עטלעכע יונגטלעכע צו אַנטלויפן פון סטאַוויסק אין די דערפער און וועלדער. די דייטשן האָבן איבערגעלאָזן אין שטאָט בלויז עטלעכע משפחות פאַכלייט — שניידערס, שוסטערס, שטעפערס, סטעלמאַכעס, שמידן א.א. און זיי קאָנצענטרירט אין איין געגנט נעבן שול. שפּעטער האָט מען זיי אַריבערגעפירט אין געטאָ, וואָס די דייטשן האָבן באַשטימט אין דער געגנט וואו עס האָבן געוואוינט די משפחות יעליניעוויטש און מאַרכעווקי.

אין דעם געטאָ, אין וועלכן מ'האָט קאָנצענטרירט אויך די ייִדן פון די אַרומיקע דערפער, האָבן די ייִדישע פאַכלייט געאַרבעט פאַר די דייטשן און פאַר די גויים און עס איז זיי דאָרט נישט שלעכט געווען. זיי זיינען נישט געווען צופרידן מיט אונזערע באַזוכן, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט אַז דאָס קען ברענגען אויף זיי א אומגליק. א גרויסער געטאָ איז אויך געווען אין לאָמזשע, אין גרייעווע און שטשוטשין.

סוף ווינטער האָט מען אָנגעהויבן וואַנדערן פון איין דאָרף צום צווייטן. איך בין געווען אין גראַבאָווע צוזאַמען מיט די דאָרטיקע ייִדן און מיטן קאָזשיקאָווער מילנער. אין לאָמזשער געטאָ זיינען צווישן די סטאַוויסקער געווען הרב וואַסערמאַן, ליבע קדיש, זשימני. הרב וואַסערמאַן האָט מיר באַפוילן איך זאָל פאַרלאָזן דעם דאָרף און זיין אין געטאָ צוזאַמען מיט אַלע ייִדן.

אָנפאַנג 1942 זיינען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז מ'וויל די איבערגעבליבענע ייִדן אין די דערפער אַריבערפירן אין די געטאָס, בין איך דאַן אוועק אין שטשוטשינער געטאָ. דאָרט האָב איך זיך אָנגעטאָן ווי א שגץ און געפאָרן קיין לאָמזשע. אין לאָמזשער געטאָ בין איך געווען עטלעכע מאָנאַט און זיך געהאַלטן נאָענט צום רב וואַסערמאַן.

ווען איך האָב זיך דערוואוסט אז עטלעכע פון מיין משפחה געפינען זיך אין ביאַליסטאָקער געטאָ, האָב איך זיך געלאָזט גיין אהין. מיין ארישער אויסזען האָט מיר פארלייכטערט דעם גאנג איבער די סכנות׳דיקע וועגן. אין ביאַליסטאָקער געטאָ, האָב איך געטראָפן די פאמיליע ניעזוואדאָוויטש. אויך דאָרט בין איך געוועזן 3 מאָנאט און נאָכדעם זיך צוריקגעקערט אין לאָמזשער געטאָ. פון דאָרט בין איך צוריק אוועק אין גראַבאָווע און געארבעט ביי א גוי. דאָ האָבן זיך אויסבאהאלטן עטלעכע יידן. איך מיט אברהמ׳טשע קדיש און די ברידער מאיר און יצחק קאלינסקי פלעגן זיך אָנטאָן ווי שקצים און העלפן דעם גוי פירן קארטאָפל אין לאָמזשער געטאָ. די קארטאָפל פלעגט מען צוטיילן אין געטאָ און די מעל פארקויפן די בעקערס צו באקן שווארץ־ברויט. דעם פדיון האָבן מיר געגעבן דעם גוי.

זונטיק פלעגן מיר באזוכן דעם לאָמזשער געטאָ. די סטאַוויסקער יידן זיינען געשטאנען אין קאָנטאקט מיט די גראבאָווער יידן און געפלאנט אהין צו אנטלויפן אויב ס׳וועט זיך פארערגערן די לאגע אין לאָמזשער געטאָ. סוף 1942, א זונטיק, איז געוועזן דער לעצטער טאָג פון לאָמזשער געטאָ. דער גורל האָט געוואָלט איך זאָל דאָרט זיין יענעם טאָג. ביינאכט איז אָנגעקומען אהין מיכאל קדיש און זיין שוועגער און געזאָגט מיר זאָלן אנטלויפן, ווייל מען ליקווידירט דעם לאָמזשער געטאָ. מיר זיינען אנטלאָפן אין די וועלדער. אלע האָבן געוואוסט צו דערציילן וועגן דער ליקווידאציע פון לאָמזשער געטאָ. ביי אזא לאגע האָבן די גוים מער נישט געוואָלט האלטן יידן ביי דער ארבעט און אונז געהייסן זיך מעלדן אין שטאָט.

ווינטער 1942 זיינען מיר געלעגן פארבאהאלטענע אין גריבער אין די פעלדער. ביינאכט פלעגן מיר גיין גנב׳ענען שפייז. צוזאמען מיט מיר זיינען געוועזן זשימני און ליבע קדיש. זשימני איז ליגנדיק אין גרוב קראנק געוואָרן און געשטאָרבן. ליבע קדיש איז גע׳הרג׳עט געוואָרן. מיר, די איבערגעבליבענע, האָבן מקנא געווען די טויטע.

ביז סוף 1943 האָט מען אויסגע׳הרג׳עט כמעט אלע אנטלאָפענע יידן. ווי די גוים האָבן מיר דערציילט, האָט מען אלע סטאַוויסקער יידן באגראָבן נעבן מאלי־פלאָצק. זיי האָבן מיר אויך דערציילט, אז אין א שולע אין דאָרף וויסאָקי, אויף לאָמזשער וועג, האָבן זיך אויסבאהאלטן 10 סטאַוויסקער יידן. שפעט ביינאכט האָבן זיי די דייטשן באמערקט און ביים שיין פון א ליכט האָבן זיי אלע אויסגע׳הרג׳עט. די ברידער כאנקאָוויטש האָבן זיך אויסבאהאלטן אין א בונקער אין פעלד פון גוי רידזעווסקי. אָנפאנג 1944, ווען עטלעכע דייטשן זיינען געגאנגען אין פעלד אויף יאגד, האָבן זיי באפוילן די ברידער כאנקאָוויטש ארויסצוגיין פון בונקער. ווען זיי האָבן נישט געענטפערט, האָבן די דייטשן באוואָרפן דעם בונקער מיט גראנאטן און זיי אומגעבראכט.

ביז אָנפאנג 1945 האָב איך זיך אויסבאהאלטן אין די דערפער. א וואָך נאָכדעם ווי די רוסן זיינען אָנגעקומען קיין סטאַוויסק בין איך אוועק אהין. 3 חדשים האָב איך דאָרט געארבעט ביי דער פאָליציי.

איין איינציק יידיש יינגל, א געיאָגטער פון איין אָרט צום צווייטן, א געפלאָגטער פון פיין און ווייטאָק, בין איך געזעסן אויף די חורבות פון סטאַוויסק און געוויינט איבער דעם ביטערן גורל פון מיין שטעטעלע.

הרב ברוך זילברשטין
בית הכנסת „היכל עמנואל"
ברוקלין נ. י.

ביקור בעיירת מולדתי

בעיירתי סטביסק היו שני בתי־תפילה גדולים: בית־הכנסת ובית־המדרש, מלבד מספר בתי־תפילה קטנים, כמו: חברה ק"ס וחברת „תלמוד־תורה" בפרוזדור בית־הכנסת, ו„חברת תהילים" בפרוזדור בית־המדרש.

בית־הכנסת היה בנין גדול וגבוה, כולו אומר כבוד במבנהו המוצק ובקישוטיו הפנימיים. התפללו בו רק בשבתות ובחגים והתכנסו בו במאורעות מיוחדים. (בחדשי הקיץ החמים התפללו בו גם בימות השבוע). מתפלליו לא הצטיינו באדיקות יתרה ואף לא נמנו עם „פני" העיר.

בית־המדרש לעומת זאת היה בנין צנוע יותר וכן גם מתפלליו, אלא שהיה מלא תמיד אנשים ושוקק חיים. אחרי המנינים הראשונים של תפילת שחרית נשארו הלמדנים בבית־המדרש ללמוד את הדף או את הפרק שלהם. אחרי התפילה נשארו גם יהודים אומרי תהילים, וסתם יושבי קרנות האוהבים לגלגל דברים על הנעשה בעולם הגדול, מסרו זה לזה את החדשות בעתונות וכיו"ב. בין התפילות מותר היה גם לעשן סיגריה בבית־המדרש ורבים ניצלו את הפריבילגיה הזאת. יש אומרים שהיו יהודים שהיו מאחרים בלילות לשבת בבית־המדרש עד לבוא אנשי ה„ותיקין", כלומר, אלה שמתפללים בבוקר השכם, במנין ראשון. נמצאנו למדים שנר בית ה' לא כבה וקול התורה לא נפסק בבית־המדרש של סטביסק.

ה„שול־הויף" (חצר בית־הכנסת) שהפריד בין שני בתי־התפילה, היה מרוצף באבנים חלקות, ועל־יד כותל בית־המדרש הזדקר מתוך האדמה צינור, אשר מים חיים וקרים היו נובעים מתוכו יומם ולילה בלי הפסק. (באר זו היתה מתנת החיילים הגרמנים במלחמת העולם הראשונה, שנמצאו בעיר במשך 4 שנים, וקראו לה בשם „מעין־משה").

בשעת התפילה, שימשה החצר הזאת מקום פגישה סואן ותוסס לאנשי העיירה. ילדים שיחקו שם, בני נוער נפגשו ויהודים שהיו בקיאים בהוויות העולם דנו והתוכחו על ענינים שונים. גם הזקנים יצאו אל החצר לשאוף אויר צח, לעשן סיגריה בחג ומועד ולרוות את הצמאון ממימי המעין הזכים והקרים. הלא־אדוקים הרבו להסתובב בחצר, ביחוד בשעת קריאת התורה בשבתות. תמונה רגילה היתה לראות אב זועם מושך את בנו חזרה לבית־התפילה, או השמש הקורא לקהל להכנס פנימה לתפילת מוסף. היו מקרים שבעלי־בתים חשובים הקיפו את המסתובבים שם ולא נתנו להם להתחמק מלהכנס חזרה לבית־התפילה.

אבי ואני עזבנו את סטביסק בשנת 1929. כל ימי התגעגעתי לראות מהדש את עיירת מולדתי, ורק בשנת 1969, אחרי הפסקה של 40 שנה, נתגשם חלומי. באתי במיוחד לפולין, והממשלה הפולנית הגבילה מאד את שהותי וסיורי ואסרה עלי לבקר את עיר מולדתי. בחשאי סידרתי את ביקורי בסטביסק. שכרתי מונית

מיוחדת ותוך שעתיים הגענו לעיירה. העיירה לכשעצמה לא נשתנתה בהרבה במשך השנים ואף שנות המלחמה לא השפיעו עליה לרעה. הכרתי כל רחוב וסימטה, כל בית, כל פינה, כל עץ.

אבל טראגי מאד היה ביקורי בחצר בית־הכנסת ובית־המדרש.

שוב עמדתי ב„שול־הויף". הזכרונות ורשמי הילדות היו כה עמוקים ומושרשים בלבי, עד שההפסקה הארוכה של ארבעים שנה כמעט ונמחקה. שוב הרגשתי עצמי כילד שהיה מתחמק מעיני אביו ויוצא לחצר לשחק עם חבריו ולשתות מהמעין הנובע. שוב הייתי הילד שהיה עובר מבית־המדרש לבית־הכנסת, מקום תפילתו של סבא, לקבל סוכריה מידי הדוד, או מתנה מסבא עצמו. לפעמים גם עליתי לעזרת הנשים לזכות בנשיקה מסבתא המופתעת מביקורי אצלה.

את בית־המדרש זיהיתי מיד, רק נדמה היה לי כי מראהו קטן משהיה חי בדמיוני, אבל הבנין נראה יותר נקי ומשופץ בגלל הצבע החדש שצבעוהו מבחוץ. הבחנתי בכמה שינויים במבנהו, אבל לא עד כדי לשנות את זכרונותי עליו מימי ילדותי. כשניסיתי להכנס פנימה דרך הדלת הראשית, נתקל מבטי בשלט גדול בפולנית המודיע על משרד ממשלתי השוכן בו. חזרתי מיד לאחורי.

אבל היכן בית־הכנסת? היכן הבנין המוצק והיפה? הלא בית־הכנסת עמד במרחק קטן מבית־המדרש, אולי כשלושים אמות בסך הכל. נשאתי עיני וראיתי שטח גדול ששברי אבנים ולבנים מפוזרים עליו. אלה הם השרידים שנשארו מבית־הכנסת הגדול שהיה לכבוד ולתפארת לעיירתנו.

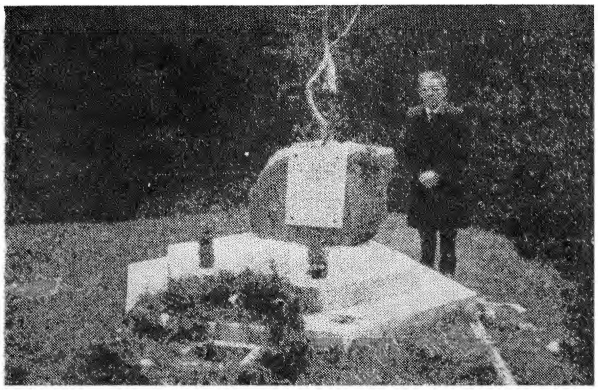
אמנם ידעתי את שארע לבית־הכנסת עוד לפני שראיתי את בית־המדרש שממולו ולכן הפניתי מבטי קודם אל בית־המדרש. סטביסקאי אחד מניצולי השואה הספורים מעיירתי סיפר לי על כך במלון בתל־אביב שנים לפני ביקורי בפולין. והסיפור טראגי מאד.

לילה אחד בשנת 1942 גורשו יהודים רבים מבתיהם ע"י הגרמנים והפולנים גם יחד, ריכזום בבית־הכנסת, שומרים גרמנים ופולנים סבבוהו מכל צד, כדי לא לתת ליהודים להתחמק משם, זללו וסבאו כל הלילה, ואחר־כך העלו באש את בית־הכנסת עם היהודים שהיו בתוכו. שטח גדול מכוסה אבנים מספרות בדממה רועמת על הזוועה שהתרחשה במקום הקדוש הזה.

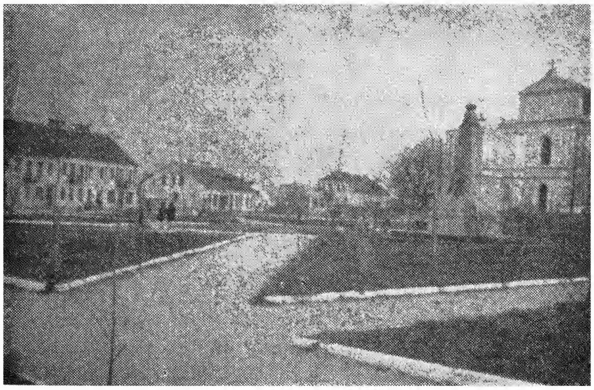
את בית־הקברות של עיירתי לא יכולתי למצוא. הוא היה חרוש וזרוע תבואה. גם היער הסטאביסקאי בדרך ללומז'ה אינו קיים עוד.

לא דיברתי עם איש. אמנם אנשים יצאו מבתיהם והסתכלו עלי ועל המונית, אבל פחדתי לדבר אליהם. אף פחדתי לצאת מן המונית. סבבנו את הרחובות המוכרים, את כיכר השוק וחזרנו ללומז'ה, ומשם לורשה.

סטביסק אחרי השואה
די באנייטע סטאוויסק

מצבה על קבר־האחים ביער סטביסק.
מצבה אויפן ברידער־קבר אין סטאוויסקער־וואלד.

במקום השוק — מדשאה.
דער מאַרק־פּלאַץ נאָך דער מלחמה.

התמונות צולמו ע״י אליהו ניסל ז״ל, בעת ביקורו בסטביסק ב־1966, עומד ליד ה־מצבה וליד הדרך ל־שצ׳וצ׳ין.
פאטאגראפירט דורך אליהו ניסעל ז״ל, בעת זיין באזוך אין סטאַ־וויסק אין יאר 1966, שטייט נעבן דער מצ־בה און ביים שאָסיי קיין שטשוטשין.

הדרך לשצ׳וצ׳ין
דער שאָסיי קיין שטשוטשין

הרב ברוך זילבערשטיין
בית־הכנסת „היכל עמנואל" ברוקלין, נ.י.

א באזוך אין מיין געבורטס־שטעטל

אין מיין שטעטל סטאַוויסק זיינען געווען 2 גרויסע בתי־תפילה: די שול און דער בית־המדרש (א חוץ עטלעכע קלענערע ווי: חברה־ק"ס און תלמוד־תורה אין פאַליש פון שול, און חברה־תהלים — אין פאַליש פון בית־המדרש).

די שול איז געווען א גרויסע הויכע געביידע, וואָס האָט ארויסגערופן רעספעקט מיט איר אויסערליך פעסטן געבוי און נאָכמער מיט איר אינערליכער דעקאָראַציע, ווי דער קינסטלעריש־געבויטער ארון־קודש, די בימה אין מיטן שול, די גרויסע שווערע הענגלייכטער א.א. אין שול פלעגט מען דאווענען נאָר שבתים און ימים־טובים (אין די זומער מאָנאטן — אויך אין וואָכן־טעג). די מתפללים פון שול א גאַנץ יאָר זיינען נישט געווען פון די „פני" פון שטאָט, מערסטנס עמך־יידן, דערפאַר ראש־השנה און יום־כיפור האָבן אלע חשוב'ע בעלי־בתים מיטן רב בראש, ווי אויך דער חזן מיטן כאָר, געדאווענט אין שול.

דער בית־מדרש איז געווען איינפאַכער און צניעות'דיקער, אָבער תמיד פול מיט מתפללים. ביי דער מזרח־וואַנט זיינען געזעסן כמעט אלע תלמידי־חכמים פון שטעטל, פאַר זיי האָט דער רב געזאָגט א שיעור גמרא יעדן טאָג צווישן מנחה און מעריב. דער בית־מדרש האָט שטענדיק געברויזט מיט לעבן און אקטיוויטעט. יעדן פרימאָרגן האָבן דאָרט געדאווענט עטלעכע מנינים. נאָכן דאווענען פלעגן די לומדים לערנען זייער טעגליכן דף גמרא און סתם־יידן האָבן געהאַט הנאה פון א קאַפיטל תהלים. אין בית־מדרש האָבן זיך ארומגעדרייט אויך סתם בטלנים, ליידיקגייער, וואָס האָבן געכאַפט א שמועס וועגן אלץ וואָס טוט זיך אין שטעטל, וועגן געשעענישן אין דער גרויסער וועלט, זיך איבערגעגעבן נייעס פון די צייטונגען א.ז.וו. צווישן איין תפילה און דער צווייטער האָט מען אויך געררויכערט א סיגאַרעטל. אסך האָבן זיך באַנוצט מיט דער פריווילעגיע. אין שטעטל האָט מען געשמועסט, אז עס געפינען זיך אויך יידן וואָס זיצן א „משמר", ד.ה. לערנען א גאַנצע נאַכט ביזן ערשטן מנין „ותיקין" פאַרטאָג. פונדעם איז צו דרינגען, אז אין סטאַוויסקער בית־מדרש האָט זיך געהערט דער קול תורה באַטאָג און באַנאַכט.

דער שול־הויף, וואָס האָט פאַרבונדן די שול מיטן בית־מדרש, איז געווען ברוקירט מיט שטיינער. נעבן איינער פון די בית־מדרש ווענט האָבן די דייטשן, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אנטדעקט א קוואַל־וואַסער, וואָס האָט געשפּרודלט טאָג און נאַכט אָן אויפהער. זיי האָבן אים גערופן „מאָזעס קוועלע" (משה'ס קוואַל).

בשעת דעם דאווענען האָט דער שול־הויף געדינט אלס טרעף־פונקט. קינדער האָבן זיך דאָרט געשפּילט, יוגנטליכע האָבן זיך געוויילט, און יידן, לייענער פון צייטונגען, האָבן דיסקוטירט וועגן פּאָליטיק און וועלט געשעענישן. אויך עלטערע מענטשן זיינען ארויסגעגאַנגען אויף א ווייל פון שול אָדער בית־מדרש

כאפן אביסל פרישע לופט, און יום־טוב — אויסרויכערן א סיגארעטל און זיך דערקוויקן מיט א טרונק פונם קאלטן פרישן קוואל וואסער.

די נישט שטארק פרומע פלעגן זיך נישט איילן צו פארלאָזן דעם שול־הויף און צוריקגיין אין שול אָדער בית־מדרש. נישט איינמאָל האָט א פאָטער געדארפט ארײַנרופן זיין זון צום דאווגען, אָדער דער שמש האָט געדארפט ארײַנבעטן דעם עולם צו מוסף. חשוב׳ע בעלי־בתים האָבן אָפט ארומגערינגלט די יונגעלייט נישט לאָזנדיק זיי זיך ארויסדרייען פון צוריק ארײַנגיין צום דאווגען.

✶

מיין פאָטער מיט מיר האָבן פארלאָזן סטאַוויסק אין 1929. אלע יאָר פלעג איך חלומ׳ען צו זען נאָכאמאָל מיין געבורט־שטעטל. ערשט אין 1969, נאָך אן איבעררייס פון 40 יאָר, איז מיין חלום פארווירקליכט געוואָרן בעת איך האָב באזוכט פוילן. די פוילישע רעגירונג האָט שטארק באגרענעצט די צייט פון מיין באזוך אין פוילן און מיר פארבאָטן באזוכן מיין געבורט־שטעטל. אין געהיים האָב איך באזוכט סטאַוויסק. כ׳האָב געדונגען א טאקסע און נאָך א רייזע פון 2 שעה זיינען מיר געווען אין סטאַוויסק. אויסערליך האָט זיך דאָס שטעטל ווייניק געענדערט, אויך די מלחמה־יאָרן האָבן אויף איר כמעט נישט איבער־געלאָזט קיין חותם. כ׳האָב דערקענט יעדע גאס און געסל, יעדע הויז, ווינקל און בוים. טראגיש איז געווען מיין באזוך אין שול־הויף.

נאָך 40 יאָר בין איך נאָכאמאָל געשטאנען אין שול־הויף. מיינע זכרונות און קינדער־איינדרוקן זיינען אזוי טיף פארוואָרצלט אין מיין באוואוסטזיין, אז איך האָב דאן אינגאנצן פארגעסן אז 40 יאָר טיילן מיך אָפ פון מיין לעצטן באזוך אויפן דאָזיקן פלאץ. איך האָב זיך ווידער געזען אלס קינד, וואָס גנב׳עט זיך ארויס, דער טאטע זאָל נישט זען, אין שול־הויף זיך שפילן מיט חברים ביים קוואל, אָדער אריבערגיין פון בית־מדרש אין שול, וואו ס׳האָט געדאווענט מיין זיידע, כדי צו באקומען א צוקערל בא מיין פעטער, אָדער א צוזאָג פאר א מתנה פון זיידן אליין; אמאָל פלעג איך אויך ארויפגיין צו מיין באָבען אין עזרת־נשים און באקומען פון איר א ווארימען קוש.

דעם בית־מדרש האָב איך גלייך דערקענט. מיר האָט זיך אויסגעדוכט אז ער זעט אויס קלענער ווי כ׳האָב אים געדענקט, אָבער אסך ריינער און שענער, פריש אָפגעפארבט פון דרויסן. ס׳זיינען געמאכט געוואָרן אייניקע ענדערונגען אין זיין געבוי, אָבער נישט קיין וועזנטליכע. וועלנדיק ארײַנגיין אינווייניק דורך דער הויפט־טיר, האָב איך דערזען א גרויסן שילד אויף פויליש, וואָס לאָזט וויסן אז דאָ געפינט זיך א רעגירונגס־ביוראָ. איך האָב זיך גלייך אומגעקערט און אוועקגעגאנגען.

וואו אָבער איז די גרויסע שול? וואו איז אהינגעקומען די שטארקע געביידע? זי איז דאָך געשטאנען געציילטע טריט פון בית־מדרש. אויפהויבנדיק די אויגן האָב איך געזען א גרויסן שטח, אויף וועלכן עס וואלגערן זיך צעבראָכענע שטיינער און ציגל. אָט דאָס זיינען די רעשטן פון דער גרויסער שיינער שול, וואָס איז געווען דער שטאָלץ און כבוד פון אונזער שטעטל.

דעם אמת זאָגנדיק האָב איך געוואוסט דעם טרויעריקן פאקט נאָך פארן באזוכן

דעם שול־הויף. וועגן דעם האָב איך נאָך מיט עטליכע יאָר פריער געהערט פון א געראַטעוועטען יידן וועלכן איך האָב באגעגנט אין תל־אביב, דערפאר האָב איך צוערשט קאָנצענטרירט מיין גאנצע אויפמערקזאמקייט אויפן בית מדרש.

אין א געוויסער נאכט אין יאָר 1942 האָבן די דייטשן און פּאָליאַקן ארויס־געטריבן די יידן פון זייערע וואוינונגען און זיי פארזאמלט אין שול און זי אונטערגעצונדן. די דייטשן און פּאָליאַקן האָבן ארומגערינגלט די שול פון אלע זייטן, כדי קיינער זאָל פון דאָרט נישט קענען אנטלויפן. זיי האָבן געפּרעסן, געזויפט און געזונגען א גאנצע נאכט בעת די שול און די יידן אין איר זיינען אומגעקומען אין די פלאמען. יא, פון דער גרויסער און שיינער שול איז פארבליבן א גרויסער שטח באדעקט מיט שטיינער, וואָס אין זייער שרייענדיקער שטומקייט דערציילן זיי וועגן א שרעקליכער נאכט, ווען די שול מיט יידן איז פארגאנגען אין פלאמען.

דעם בית־הקברות פון שטעטל האָב איך נישט געפונען. ער איז געווען פאראקערט און פארזייט מיט תבואה. אויך דער בארימטער סטאָוויסקער וואלד, אויפן וועג קיין לאָמזשע, עקזיסטירט נישט מער.

כ׳האָב נישט גערעדט מיט קיינעם. מענטשן זיינען ארויסגעקומען פון די הייזער, באטראכט די טאקסע און מיר, אָבער איך האָב מורא געהאט ריידן צו זיי. כ׳האָב אויך מורא געהאט ארויסצוגיין פון טאקסע. מיר האָבן זיך ארומגעדרייט אין די באקאנטע גאסן, געזען דעם מארק־פּלאַץ און צוריקגעפאָרן קיין לאָמזשע, און פון דאָרט קיין ווארשע.

חנה וינר ז״ל

אם אשכחך, עיירתי...

קטנה היתה עיירתנו בשטחה, אך עשירים ועמוקים היו מעינות חייה. לא רב היה מספר תושביה, וגם משופעים בעושר לא היו, אך מי ימנה את תכונותיהם היקרות מפז! ההסתפקות במועט היתה סגולה יקרה בה התברכו יהודי סטביסק, תמיד היו שמחים בחלקם, והאמונה והבטחון והשמחה שרו במעונם.

ביחוד רבה היתה השמחה בימי שבת, חג ומועד. איכה נשכח את אוירת הקדושה ששררה בכל בית ובכל משפחה בסטביסק בשבתות ובחגים? לפני עיני רוחי מופיעה דמותו מלאת ההוד של אבי המשפחה, ולצדו האם הצנועה ומסביב לשולחן הילדים, „כשתילי זיתים", הרחוצים למשעי, לבושים בגדי שבת, והנרות דולקים. וסעודות השבת היו מסיבות חג משפחתיות, והזמירות בפי האב והילדים מצלצלות עוד היום באזני כמקהלה משפחתית.

בזכרוני צפות תמונות מהתקופה האחרונה של אחינו ואחיותינו בעיירתי — תמונות שופעות שמחה ותמונות רוויות סבל שאותן לא אשכח לעולם.

יקר לי זכרם של בני הנוער, שרוח לאומית־ציונית פיעמה את רוחם ושימשה

נר לרגליהם. זוכרת אני כיצד בשבת אחר הצהרים, בעוד ההורים נחים את מנוחת השבת, בחינת „שינה בשבת תענוג", היה הנוער עוזב את הבית ויוצא מי ליער בדרך ללומז'ה, מי בדרך לקולנו, לשצ'וצ'ין, ומי לחלוץ, לשומר הדתי ולתנועות נוער אחרות. אך עד מהרה חולפות תמונות אלה ובמקומן מזדקרת בכל אימיה התמונה האחרת, תמונה של קדושים — קטנים וגדולים ההולכים בדרך שאין ממנה חזרה.

מה נורא לחשוב על הורים, אחים ואחיות, חברים ומכרים, וביניהם תינוקות שעוד חלב אמם על שפתיהם, ובעיניהם השאלה האילמת: מדוע? מדוע יעד לנו הגורל את הסוף הזה? היכן הם ה„אברהמ'לך" וה„שרה'לך", ה„רבקה'לך" וה„שלמה'לך" היקרים מפז? היכן הם כל בני עירנו? היכן יהדות פולין כולה, היהדות המפוארת הזאת?

יקר לי זכרונם של אנשי עיירתי, כולכם חקוקים בלבי, לכולכם קשורה אני בעבותות אהבה שאין לנתקן.

ראויים אבותינו התמימים והישרים, ראויים צעירי עיירתנו שלא זכו לחיות עמנו בארצנו, שזכרונם יונצח בספר הזכרון הזה, שיהיה גלעד לזכרם הקדוש לנו ולבנינו עד עולם.

שכולים ויתומים אנו; אחינו, אחיותינו וכל הקרובים לנו ניספו במיתות משונות בידי הנאצים ושותפיהם ימח שמם, ואף לקבר ישראל לא זכו לבוא. על כן מצווים אנו לרשום בספר את פרשת הגבורה וקידוש השם של אנשים ונשים, צעירים וצעירות, תינוקות של בית רבן, יונקים ועוללים, שזכרם יהיה צרור בספר הזכרון הזה, כדי שבנינו ובני בנינו ידעו את כור מחצבתם, את זקניהם ושאריהם שהושמדו והוכחדו מידי הצורר. יקחו בנינו את הספר לידם ויתייחדו עם קרובי משפחתם וישמש ספר זה חוליה בשלשלת הדורות אשר לא תינתק, ויזכיר לנו ולבנינו את הצו העתיק — „זכור את אשר עשה לך עמלק..." ונחשל בלבנו את ההחלטה הנחושה, שלעולם לא יהיה עוד ישראל למשיסה.

חנה ווײנער ז"ל

אויב איך וועל דיר פארגעסן, מײן שטעטעלע...

קלײן אין שטח איז געווען אונזער שטעטל, אָבער רײך און טיף זײנען געווען די לעבנס־קוואלן וואָס האָבן אין איר געשפּרודלט. נישט פיל זײנען געווען אירע באַוואוינער און גבירים האָט זי אויך כמעט נישט געהאַט, ווער קען אָבער אָפּשאַצן אירע גוטע מידות און אין ערשטער רײ די מידה פון זײן א מסתפּק במועט, וואָס איז געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר סטאַוויסקער ײדן. תמיד זײנען זײ געווען שמחים בחלקם, פאַרגינערס, און גלויבן און בטחון האָבן זיך קײנמאָל נישט אָפּגעטאָן פון זײערע הײזער.

באַזונדער גרויס איז געווען די שמחה אין די שבתים און ימים־טובים. ווי

קען מען פארגעסן די הייליקע אטמאָספערע וואָס האָט געהערשט אין יעדער שטוב, אין יעדער משפחה אין די שבתים און ימים־טובים? לעבעדיק שטייען פאר מיינע אויגן די פראכטפולע געשטאַלט פונעם ראש המשפחה, בא זיין זייט די צניעות׳דיקע מוטער און ארום דעם טיש זיצן אויסגעזעצט „כשתילי זיתים״ די קינדער, ארומגעוואשענע, אויסגעצוואַגענע, אָנגעטאָן אין שבת־יום־טוב׳דיקע בגדים, די ליכט ברענען און פארשפרייטן א געמיטליך היימישע ליכטיקייט. היינט די שבת׳דיקע סעודות וואָס זיינען געווען ממש משפחה־צוזאמענטרעפן, און די זמירות געזונגען דורכן פאָטער און די קינדער קלינגען נאָך היינט אין מיינע אויערן ווי א משפחה׳דיקער כאָר.

אין מיין זכרון שווימען אויף בילדער פון דער לעצטער פאר־חורבן תקופה — בילדער פון שוועסטער און ברידער, בילדער פריידיקע און בילדער אָנגעזאָפטע מיט צער וואָס מיין גאנץ לעבן וועל איך זיי נישט פארגעסן.

טייער איז מיר אייער אָנדענק, יוגנטליכע פון סטאַוויסק, באַזעלטע פון נאציאָנאל־ציוניסטישן גייסט. איך דערמאָן זיך אין שבתים נאָכמיטאָג, בעת די עלטערן האָבן געכאַפּט א דרימל, אָפּרוענדיק זיך פון א פולער וואָך הארעוואניע, איז די יוגנט ארויס אין גאַס, ווער אויף סתם א שפּאציר אין וואלד אויף לאָמזשער וועג, ווער אויף קאָלנער אָדער שטשוטשינער וועג, און ווער ס׳איז אוועק אין החלוץ לאָקאל, אין השומר־הדתי אָדער אין די אנדערע יוגנט־אָרגאניזאציעס.

ווי אין א קאַליידאָסקאָפּ בייטן זיך די בילדער און אויפן אָרט פון די פרייליכע שבת־נאָכמיטאָגן גייען אויף שרעקליכע אימה׳דיקע בילדער פון קדושים — קינדער און דערוואקסענע וואָס גייען אויפן טראגישן וועג, פון וועלכן עס איז נישטאָ קיין צוריקקער.

ווי שרעקליך איז נאָר דאָס טראכטן וועגן עלטערן, ברידער און שוועסטער, חברים און באקאנטע, צווישן זיי קליינע קינדער וואָס דער מאמעס מילך איז נאָך נישט פארשוואונדן פון זייערע ליפּן, און זייערע טרויעריקע אויגן דריקן אויס איין שטומע פראגע: פארוואָס? פארוואָס האָט אונז דער גורל צוגעטיילט אזא שרעקליכן סוף? וואו זיינען די אברעמעלאך און שרה׳לאך, רבקה׳לאך און שלמה׳לאך? וואו זיינען אלע יידישע באוואוינער פון אונזער שטעטל? וואו איז אהינגעקומען דאָס בארימטע שעפערישע פוילישע יידנטום?

טייער איז מיר אייער אנדענק, סטאַוויסקער יידן, טיף איינגעקריצט זייט איר אין מיין נשמה, אן אייביקער נישט צעררייסבארער בונד פון ליבע פארבינדט מיך מיט אייך. ווערט זיינען אונזערע תמימות׳דיקע און רעכטפארטיקע עלטערן, ווערט זיינען די יוגנטליכע פון אונזער שטעטל, וואָס האָבן נישט זוכה געווען צו לעבן מיט אונז אין אונזער לאנד — עס זאָל פאראייביקט ווערן אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך זייער הייליקער אנדענק פאר אונז און פאר אונזערע קינדער ביזן סוף פון די דורות.

פאריתום׳ט זיינען מיר. אונזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער און אלע נאָענטע זיינען אומגעקומען אין פארשידענע מיתות משונות, וואָס עס האָט אויסגעטראכט דער נאצישער צורר און זיינע שותפים ימח שמם; אפילו צו קבר ישראל זיינען זיי נישט געקומען. עס איז דערפאר אונזער הייליקער חוב צו

פארצייכענען זייער גבורה, דעם קידוש־השם פון מענער, פרויען, בחורים און מיידלאך, קינדער און זויגקינדער — כדי אונזערע קינדער און קינדס־קינדער זאָלן וויסן זייער אָפּשטאַם, זאָלן וויסן ווער זיינען געווען זייערע זיידעס און קרובים, וואָס דער גרעסטער שונא ישראל פון אַלע צייטן האָט אומגעבראַכט. ווען אונזערע קינדער וועלן נעמען דעם דאָזיקן ספר אין זייער האַנד, וועלן זיי זיך מתייחד זיין מיט אומגעקומענע משפחה און קרובים און וועלן זיך זען אַלס רינג אין דער לאַנגער דורות־קייט וואָס וועט קיינמאָל נישט איבערגעריסן ווערן.

זאָל דאָס דאָזיקע בוך אויך דינען אַלס אַנזאָג פאַר אונז און פאַר אונזערע קינדער קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם געבאָט „זכור את אשר עשה לך עמלק...“ און העלפן שמידן אונזער ווילן, אַז קיינמאָל, קיינמאָל מער זאָל ישראל נישט זיין קיין אָביעקט פאַר ווילקיר און רשעות.

צבי ליברמן

השניים

אחד בן עשר ואחת־עשרה הילדה.
במו עיניו ראה הוא את ההרג,
היא נדדה מכפר לכפר,
ראתה עולם מלא פחדים כמו בשאול.
בזכות מה ניצלו? — מהרהרים הבריות —
בזכותם הם? בודאי שלא. לא מצאו בהם
שום מעשים שאין באחרים.
בזכות אבותיהם? בהם מצאו הרבה דופי
לא לפי המתכונת חיו ולא נאוה אורחם.
אולי בזכות הדורות, בזכות אברהם
יצחק ויעקב, ושרה ורחל האמהות.
בקולות תחנונים מלמלו שמותיהם
בדמדומי שבת בהבדלה על כוס יין־צימוקים
או על כוס תה מתוק.

בודאי בזכותם; אבותינו שמעו קולות
כה נוראים, כה מחרידים, פלאיים, עקשניים.
מישהו שגיא רב־הוד לחש ולא הרפה.
מישהו רב־כוח מפליא לחש והבטיח,
כי בארץ כנען ירבו ילדיהם ככוכבים בשמים,
וכחול על שפת הים.

והקולות היו ברורים,
מבטיחים ולא מרפים. ידעו את ארץ כנען,
עזבוה בעת מצוקה וחזרו ושוב חזרו.
בתוך תוכם נשאו מאוה נטמע בדם.
הבנים המורישים ירשוהו בדם מגינים.

ואלה השניים הרוח נשא אותם כזרעי
הדמדומית. והרחק הרחק מארץ פולין
לארץ כנען, וניצלו למען הדורות
וגם למענם, כי יספרו
איך הגגים פרחו והאנשים בגדו,
איך השדות הוריקו ונערות צהלו
למראה דם. למראה נערות שנטבחו.

חוה פוקס לבית רוזנשטין

בנאבק על החיים

(זכרונות מימי השואה)

זכרונות אלה כתבה המחברת בצרפת בשנת 1947, בהיותה בת 15, ובעברית, לאחר 6 חדשי לימוד השפה. הדברים מובאים בתיקונים קלים כלשונם (המערכת).

זה היה יום חם של קיץ שנת 1941. עם פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה, נכבשה מיד עיירתנו והתחילה תקופת העינויים של יהדות פולין — ובכלל. תחילה החלו להרוג יהודים בודדים, אחרי־כן הכריזו על „טיול" מסוים, ומרבית תושבי העיירה היהודיים נאספו ביום ההוא ותחת ליווי אכזרי של הגרמנים הובאו עד לתעלות אנטי־טנקיות שנחפרו ע״י הרוסים, ושם מצאו כולם את מותם. בין הנרצחים היתה גם אחותי אנטשה. ימים אחדים רעדה האדמה מדם אנשי עיירתי הטהורים. ככל שהעיירה היתה קטנה, היתה גדולה האנטישמיות בה. בהשפעת הבקשות החמות של הגויים להרוג „קצת" יהודים, הרשו להם הגרמנים לעשות פוגרום שבוצע בדיקנות בלילה עקוב מדם, בו נרצחו מאות יהודים.

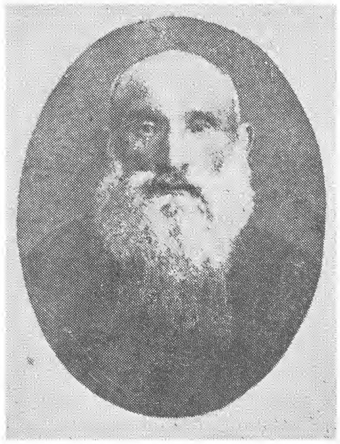
לילה. העיירה שקועה בשינה עמוקה. רק קול הצפרדעים וצפרי־לילה שונים נשמע וכן קולות הבכי ובקשות רחמים של הנדונים למוות.

הגויים האכזרים באו מזוינים בסכינים ובמקלות עם מסמרים חדים. מהם יותר מיהודי אחד קיבל מכת־מוות. ילדים קטנים נקרעו לגזרים ונזרקו על עמודי־חשמל או על האספלט. נשים בהריון כרסיהן בותקו, ומהילדים הורידו את

מייטשאק חונקוביץ ומשפחתו ז״ל

אברהם יצחק ברבנלסקי ז״ל

ניספו
בשואה

אומגעקומען דורך
די נאַצים

יחזקאל גולדשטיין ז״ל (עומד)
והוריו הערצקע ומרים ז״ל

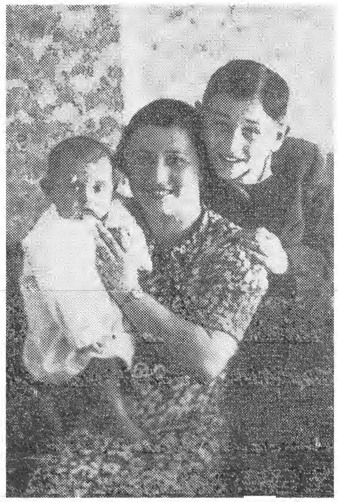

חיים־לייבל ברבנלסקי ז״ל

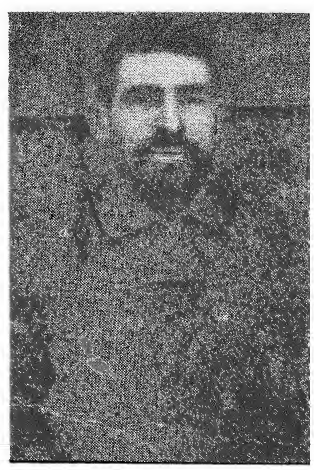
רבקה והרשל מאַרק
ונכדם שמחה ז״ל

שמחה מארק, עלקה מארק,
ושמחה (בן אחיהם אברהמ׳ל ז״ל)

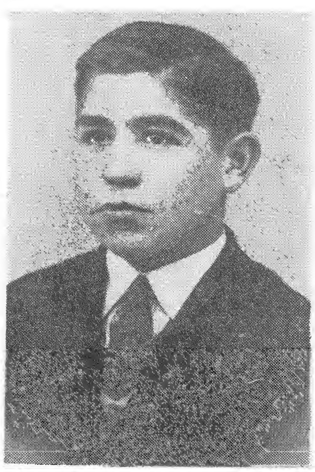
גוטשע מאַרק לבית מאַרוס
ובנה שמחה ז״ל

משה ברקמן ז״ל

מלכה קרפלאק ז״ל

אברהם-יצחק ברקמן ז״ל

הראשים ונתנום לאמהות להחזיקם. אף גוי אחד לא ישן בלילה ההוא, מי מרצונו החפשי ומי שנאלץ ע״י אחרים. כולם היו פעילים!

השחיטה נסתימה רק עם דמדומי־השחר. הדם הנשפך נשטף ע״י נשיהם, כדי שהגרמנים לא ידעו את ההבדל בין כמות היהודים שהורשה להשמיד לבין הכמות שהושמדה.

אני עם משפחתי היינו בכפר אצל איכרים שונים שהכרנו אותם. עבדנו והסתתרנו מסכנת־המוות. יום אחד נודע לנו, כי רצונם של הגרמנים לכלוא את כל היהודים בגיטו. הפסקנו אז לעבוד והתחילה תקופת ההתחבאות אצל איכר אחד בכפר סקרודה. התנאים היו קשים ללא נשוא. 12 איש הסתתרו במערה קטנה בגורן, ללא מספיק אוכל, ללא אויר, והעיקר ללא בטחון. איש לא ידע מה ילד מחר.

יצחק רוזנשטין ז״ל — סבא של חוה פוקס

כשנפסקו הרדיפות והחיפושים ישבו כל היהודים בגיטו. הגרמנים הירשו לאיכרים לקחת יהודים לעבודות פרך.

אחרי מספר חדשים של חיי־סתר, יצאנו לחופש — אם אפשר לכנות אותו במילה זו. שוב התפזרנו בין האיכרים. אני הייתי אצל איכר שהיה מוכר לי. עבדתי קשה מאד למרות גילי הרך, הייתי בת 10. יחסו אלי היה כמו ליהודיה והוא שכח בכלל שאני קטנה. (בעצם לא הייתי מעולם קטנה). כתוצאה מעבודתי הקשה נגרם לי שבר, ובכאבים לא אנושיים הייתי נאלצת להמשיך באותן העבודות. לאיש לא היה איכפת אם יש לי כאבים או לאו, או אם קרובה אני למות.

ביום קיץ, בשעות הצהרים, רעיתי את הפרות והתגלגלתי לאורך השדה מכאבים. הפניתי את ראשי ונתגלה לעיני הסבא שלי. הוא לקח אותי אל האיכר,

שהסתתרנו אצלו לפני הגיטו. אשתו נתנה לי תרופה והוקל לי. התרפאתי אחרי זמן די ממושך. כגמול למעשה הטוב רעיתי 200 אווזים שלה.

בינתיים אבי, אמי ואחי הקטן ממני ישבו בכפר ששמו ושקי. אבי בנה בשביל ראש הכפר טחנת־קמח, ואמי תפרה. מצבם היה די טוב. המשפחה החליטה להביא גם אותי אליהם. הייתי אז חולה ורזה מאד. אמי התחילה לטפל בי כפי שמטפלת אם בילדה ונכנסתי למסלול חיי המשק. התידדתי עם בת האיכר. עבדנו יחד בכל העבודות ונחשבתי כבתם. אך חיינו השקטים במקצת לא האריכו ימים. בסתו 1942 נתכסתה האדמה בשמיכת זהב. העצים עמדו עצובים בהרגישם את בואו של החורף וכן הסביבה כולה שלבשה צורת חורף ממש.

בערב סתוי צונן התאספנו — הורי, אחי ודודי — אצל איכר אחד ודנו על גורלנו בעתיד. הורי החליטו לשלוח אותי לאיכר שאצלו היה דודי בזמן הגיטו. זה היה המומנט הטרגי הראשון בחיי.

הגיעה שעת־הפרידה מהורי מבלי לדעת אם נזכה עוד לראות אחד את השני, ומה בכלל יהיה בסופנו. אמי שהיתה מאד דתית לקחה מהגויה צלב ותלתה אותו על צוארי בעינים מלאות דמעות. בערב ההוא עיני לא כלו מלבכות, כי הרגשתי מה שצפוי לי ולהם.

לילה. חושך מסביב. אני ודודי צועדים בשדות נידחים כדי לא להפגש עם גרמנים בדרך. מדי פעם נתקלנו בגושי האדמה החרושה ונפלנו. בסופו של דבר עברה הדרך כשורה. הגענו שלמים לרפת של האיכר. עלינו לגג, מחכים למשהו. לבסוף בא האיכר והביא לנו אוכל. אני סבלתי מאד כי הרגשתי שעוד מעט דודי ילך לו. ואכן דודי חזר עוד באותו לילה ואני נשארתי בתור בת־דודה של האיכר וקראתי לבעלת־הבית דודה. מה קשה היה לי להתרגל!! מלבד זה פחדתי פן יכירו בי השכנים שאני יהודיה. בעבודה קשה ובכאב פנימי על שאני צריכה להסתיר את יהדותי, שהיתי שם חצי שנה עד שהמשרתת הבלתי־ליגלית אף היא, שהיתה פולניה, הלשינה עלי באזני תושבי־הכפר ונאלצתי לעזוב את המקום. בנס נצלתי מידי גרמני שהיה בא לבעלת־הבית, כי בעלה היה בשבי, וכשנודע לו שאני יהודיה רצה להרוג אותי. אך ריחם על בעלת־הבית משום שהיא אהבה אותי ולא היה ברצונו לגרום לה צער, אבל ציווה עליה לגרש אותי. כל זה אמר בנוכחותי. היא שלחה אותי לקרובים שלה לכפר אחר שתושביו היו קרובים לכפר שהייתי בו. שם הכפר היה פנזה. בפנזה לא יכולתי לחיות בגלוי. הסתתרתי בארון 3 חדשים, ללא אור, ללא אוכל טוב, גלמודה ובסכנה תמידית. בכל יום שמעתי את קולו של אוגוסט שהרגיש את עצמו בעל־בית. פעם היה ברצונו לפתוח את הארון, אך ברגע האחרון נמנע מכך.

בחג הפסחא הכניסו אותי לתוך שק והעלוני על עגלה, שלא ירגישו בי, כדי להחזירני לאיכר בוושקי שאצלו הייתי עד חיסול הגיטו.

הדרך היתה קשה מאד בשק. היום היה יפה, התחלת האביב. השמש שלחה את קרניה על היקום. השדות היו מכוסים עשב ירקרק. העולם לבש צורה עליזה. עברנו כפרים, ילדים וזקנים ישבו על מרפסות ושמחו. רק לי לא היתה אף קרן אור אחת שתאיר את חיי. הגענו להר ששמו ווילקה־גורה. מול הכפר הורידו אותי כמו צנחנית. סבבתי את ראשי, אמרתי שלום לאנשים שהביאוני ונעלמתי בצל

בואדי שהוליך עד לגורן. שם התחפרתי בתבן ונרדמתי. בא האיכר לגורן. כשראה אותי שמח, אך מיד התקדרו פניו מרוב דאגה. לא ידע מה לעשות אתי.

הביאו אותי לחדר קטן צדדי ל„ארמונם של העכברים", ובו ישבתי בחברתם כחצי שנה. בכפר התחילו לחשוד בהם, כי אף פעם לא נפתחה הדלת של החדר בו הייתי. הם נאלצו לשלחני לקרובים שהיו מאד עניים. זה היה בעונת הקציר. שוב הכניסו אותי לתוך שק ושוב שיחקתי תפקיד של בת־דודה בשם אירקה. כשנס־תיימה עונת הקציר והעבודות הקשות שלחו אותי בחזרה לאיכר ממנו לקחו אותי.

לפנות ערב הגענו לכפר. נשארתי בשדה. נכנסתי לתוך האלומות, שלא ירגישו בי, כי כאן כולם הכירו אותי. הלילה ירד. חושך מסביב ופתאום נשמעו צעדים. לבי פג מפחד, אך מיד הבנתי שזה האיכר שבא לקחת אותי. בדרך לביתו עצר לפתע ושאל: „האם יודעת את מי נמצא אצלנו?" קשה היה לי לנחש, כי לא ידעתי אם מישהו ממשפחתי חי עוד. באתי לגורן ואני רואה את אבי ודודי עומדים כצללים, אחרי כל כך הרבה סבל שעבר עליהם. אבי כבר היה כמעט עוור מאפלת־המערה בה ישב אי שם ביער.

סבתא חוה רוזנשטין ז"ל וילדיה — רובם ניספו בשואה

את שמחתנו קשה להביע במילים... אך היא לא ארכה הרבה. בערב אבי דיבר עם ראש הכפר שיקח אותי אליו ויטפל בי. הוא הסכים בתנאי שאשאר אצלו כבת, אחרי המלחמה. אבי לא התנגד. בין כך לא ידע מה יהיה בסופי. שאיפתו היתה שלפחות אחד ממשפחתנו הגדולה ישאר בחיים. אחרי הראיון עם ראש הכפר קמו והמשיכו בדרכיהם תחת כיפת השמים המעוננים. את הלילה ההוא לא אשכח לעולם, כי בו נפרדתי מאבי לתמיד.

בבוקר ישבתי תחת גג לוהט מחום אצל ראש הכפר גלמודה, עזובה, בתנאים

בלתי אנושיים ולבי מלא פחד. אחרי מספר חדשים חשדו בו הגרמנים שהוא משתף פעולה עם הפרטיזנים.

ראש הכפר ומשפחתו עזבו את המקום ואני נשארתי ללא מוצא. אשתו הביאתני לכפר אחר למשפחת משרתה, שם הסתתרתי יחד עם אותה משפחה מפני הגרמנים, שחשדו גם בהם, אך מסיבה אחרת. אחרי שבוע ימים של יאוש החלטתי לחפש לי דרך לחיים או למוות. כל הגשרים נשרפו אחרי. נשארה לי דרך יחידה: לפנות לאיכר שאינו מכיר אותי, בתור ארית.

זה היה בקיץ שנת 1943. עליתי על סירת־דיג, עברתי את הנהר. הלכתי על פני שדות זרועים והגעתי עד ליער גדול. עברתיו ולנגד עיני נשקף בית קטן לבן וסביבו מתהלכות תרנגולות. איכר עומד ע״י הבאר ומשקה את הסוסים. אחרי שעשיתי לי תכנית, ניגשתי אליו ואמרתי כי שמעתי שהוא זקוק לעזרה. הוא מדד אותי מראש עד כף הרגל וחייך. לבסוף פתח ואמר: „לחם את יודעת לאכול? זה בסדר״. הצגתי את עצמי בתור קריסטינה ריביצקה מבלשקוביץ. (הכפר בלשקוביץ הוא באמת לא רחוק מהמקום בו נולדתי).

„אבי נתפס בהרגו חזיר ונחבש בבית־הסוהר בגדינסק. הגרמנים רודפים אחרינו ונאלצנו לעזוב את הכפר. אמי ואחי נמצאים בשצ׳וצ׳ין ואני באתי לכאן לחפש עבודה״. הדבר עבר כשורה. האיכר הכניס אותי לביתו ונשאתי בעול כל המשק, אעפ״י שהוא היה המשק הכי גדול בכפר. בעל־הבית קנה לי נעלים, אשתו תפרה לי בגדים, כי אף כותונת לא היתה לבשרי והכינים הציקו לי מאד. בכל יום ראשון הלכתי ללומז׳ה לכנסיה להתפלל, אך לא שכחתי שאני יהודיה. תפילת „שמע ישראל״ לא משה משפתי. מזמן לזמן הייתי צריכה להתוודות לפני הכומר כחוק הדת הנוצרית. אמנם ידעתי זאת, אך פחדתי. ביום הוידוי הלכתי ליום אחד ליער, ואמרתי לנותני לחמי שהלכתי למחוז שלי להתוודות אצל הנזיר שאני רגילה להתוודות לפניו.

הייתי קמה בוקר בוקר בשעה שלש לחלוב 5 פרות. תקופה מסוימת כשהרועה עזב אותנו גם רעיתי אותן. חוץ מזה ניהלתי את כל המשק, כי בעלת־הבית טענה שאם יש לה משרתת אין לה כל צורך לעבוד. עבדתי מבוקר השכם עד מאוחר בלילה. חוץ מהעבודה במשק גם סרגתי. עבודה זו עשיתי כמעט בחושך וקלקלתי לי את העינים. אך למי זה היה איכפת?!

בימים החמים, ימי קציר, עבדתי באיסוף התבואה אחרי החרמש; בסתו עבדתי באיסוף תפוחי־אדמה ופיזור זבל. החיים שלי היו מיזוג של עבודת פרך ופחד שמא יכירוני אנשי פנזה שהיו באים לעתים תכופות לכפרנו. ואכן הכיר אותי בחור אחד מפנזה שסיפר את הדבר לחברו מכפר ידנצ׳בו. התבלבלתי מאד כשקיבל את פני בקריאת שמי, בשם שקראו לי בפנזה — ברברה. לא עניתי לו, נכנסתי למרפסת וראיתי איך הוא מספר לחברו. ניגשתי מיד לאותו בחור מכפרי, ובמספר מלים נוגעות ללב זכיתי לתשובתו החיובית. קשה היה לי להאמין שיעמוד בהבטחתו, אך הוא לא הפר אותה.

חלפו ימים וחדשים בסבל עמוק ובגעגועים. מזלי היה שלא היה לי הרבה זמן להתעמק ולחשוב. בינתיים התקרבו והלכו הקרבות עד לכפרנו. היינו בקו הראשון של המערכה המערבית. לילה לילה הפציצו את הכפר, כי היו בו הרבה

גרמנים עם נשק כבד. הגרמנים הציקו לנו. בשביל הבחורות היה המצב רע. בדרך־כלל ישבו כולן בבית, אך אני לא יכולתי להרשות לי מותרות כאלה. הגרמנים לקחו את האיכר לחפור תעלות, בעלת־הבית היתה בהריון. את העדר והבקר החזקתי רחוק מהכפר. שלש פעמים ביום צריכה הייתי ללכת מספר ק״מ לחלוב אותן תוך הסכנה שהפרות תפולנה לידי גרמני. כל המשק עמד על כוחותי הדלים. בעלת־הבית לא היתה מסוגלת לעבוד, היא רק טיפלה בילדה. רצתי

ליבע, אמה של חוה פוקס (בשחור) ומשפחתה — רובם ניספו בשואה

מעבודה אחת לשניה. יום אחד בבוקר לקחתי את הפרות לרעיה והשארתי אותן בידי ידידי שירעה אותן. בחזרי דרך היער הביתה נקרה לפני גרמני בגיל 38. הוא התחיל לדבר אתי גרמנית. עשיתי את עצמי שאינני מבינה, אך הבנתי כשהזהיר אותי שלא אלך לכפר, כי שם יתפסו אותי לחפור תעלות. הסברתי לו שאינני מפחדת, כי אני רק בת 12, אך הוא ידע להגיד בפולנית WSZYSTKO JEDNO כלומר: היינו הך, והתחיל ללטף אותי ולהרעיף עלי דברי אהבה. ביקשתי ללכת, אך הוא עצר אותי, דרך על רגלי הפצועה. הדם שניתז מן הפצע הגיע עד לפרצופו. ביקשתי שיתן לי ללכת שאני חולה, ואילו הוא המשיך באותו משפט WSZYSTKO JEDNO. בסוף הפיל אותי ארצה. אעפ״י שעוד לא הבנתי אז הרבה, תפסתי את מגמתו והתחלתי לצעוק, אך איש לא שמע אותי, אם כי המקום היה קרוב לדרך. למזלי לא עבר איש לשמע צעקותי. הוא התרגז ורצה להרוג אותי בגרזן שהיה בידו. כשהפסקתי לצעוק, חשב שהנני מסכימה. פשוט אזלו

כוחותי. קמתי מהאדמה, סובבתי ראשי ואמרתי: הנה הולכות בחורות. הוא סובב ראשו לכיוון עליו רמזתי, ובינתיים התחמקתי והתחלתי לרוץ על השיחים. נפלתי מספר פעמים, כי ביער קשה מאד לרוץ. ניצלתי בנס, כי לא היה לו נשק. קיבלתי הרבה סטירות לחי, אך לא יותר מזה. חזרתי הביתה בבכי. בעלת־הבית חשבה שדעתי נטרפה עלי. ביקשה שאספר לה מה קרה אך התבישתי. לבסוף סיפרתי לה בסוד. כשבעלה חזר סיפרה לו את הדבר גם כן בסוד, והוא סיפר לידידו, וכך התפשט הדבר בכל הכפר. מאז ראו בי גיבורה והעריצו אותי.

המצב היה מתוח מאד ביום הנסיגה של הגרמנים. שדדו את כל העדר לאחר שריכזו את כל תושבי הכפר במקום אחד. אני רצתי עם העדר תחת פגזי קטיושות ליער והצלתיו מידי הגרמנים. בערב חזר גם האיכר עם כל הרכוש, שהרי גם הוא לא התיצב במקום הריכוז. ישבנו על שפת הנרב. הגיע לאזנינו רעש של טנקים. ראינו את הגרמנים בורחים על נפשם. עם דמדומי השחר קמתי להכניס את הפרות, כי רעיתי אותן בלילה, כדי שלא ירגישו בנו והנה נתגלה לפני עיני באופק הצבא הרוסי. אספנו את כל הרכוש. לקחתי את העדר ופנינו לביתנו ששכן בקצה־היער. אני עם הבהמות הלכתי בראש. לבי נתמלא געגועים להורים, לבית... הרי כבר בא השחרור... אך ידוע ידעתי שכל זה כבר לא קיים. נתתי את קולי בבכי. שאלתי את עצמי: למה השיגה ידי להציל את הבהמות, ואת הורי קצרה ידי להציל? הגעתי עד ליער. יום חם היה, האויר היה צח ונוח, השמש ליטפה את העלים, רוח קרירה בידרה את שערות ראשי. צעדתי בצעדים בטוחים במחשבה שנפגש פנים אל פנים עם הגואלים שלנו. אני ממשיכה, ולפתע נשמעה צעקה. פרה אחת דרכה על חייל רוסי עיף שישן תחת עץ. הוא קידם אותה בקללה רוסית, אך אותי קיבל בסבר פנים יפות: ב„זדראסטבויטיע" לבבי ובחיוך. הגענו לביתנו. פגשנו הרבה חיילים שבישלו כל מיני מאכלים, שרים את שירי־מולדתם העליזים. שירי רוסיה...

לא הרבינו לשמוח בביתנו. המלחמה הלכה וגברה. נאלצנו שוב לעזוב את הכפר. היינו ביערות הרחק מכפרנו בגלל ההפגזות. שוב דאגתי לכולם, מהבהמה ועד לילדה. בא החורף בכל תוקפו. גרנו 3 משפחות בחדר אחד. כל החורף ישנתי בגורן. לילה אחד, ואני ישנה שינה עמוקה, והנה פוקחת אני עיני ורואה את האיכר עומד לידי וקורא: „קריסטינה, קומי, אשתי עומדת ללדת". תינוק נוסף למשפחתנו. בשבילי המצב הורע מאד. מאז לא ידעתי מנוחה לא ביום ולא בלילה. צריך היה גם לחשוב על עתיד המשק והקרבות הולכים וקרבים לכפרנו. בסוף הסתו, ממש תחת הפגזות, חפרתי תפוחי־אדמה. הרבה אוכל לא היה, ובאביב צריך יהיה לזרוע.

ליל חורף יפה. הכפר לבש אדרת לבנה ובתוך דממת הליל נשמע רעש הטנקים והתותחים העוברים בדרך שע"י ביתנו.

כעבור שבועות מספר נכבשה ברלין. חזרנו הביתה, אך ביתנו היה הרוס. גרנו אצל דודו של האיכר. בינתיים בנינו לנו בית. העבודה היתה קשה ללא נשוא. אוכל לא היה, גם הפחד לא פג, והפעם מפני הפרטיזנים. עבר החורף הקשה, בא האביב. רעיתי את הפרות, נוסף לכך עבדתי בפיזור הזבל שהיה מונח כמעט שנה. כתוצאה מפיזור הזבל הקשה נפרד הבשר מהעצם בידי הימנית.

רופא לא היה. הכאבים היו ללא נשוא. בלילות לא ישנתי, מצב היד נעשה חמור, אך עם זריחת השמש כבר הייתי שוב בעבודה. הודות לבחור אחד שרעיתי יחד אתו הלכתי לאיכר אחד שטיפלתי גם בפרתו היחידה וביקשתי כסף, כדי לנתח לי את היד. בכפר היה איכר אחד שידע קצת רפואה. הוא ניתח את ידי בצורה פרימיטיבית ביותר, אך הוקל לי והבראתי.

בינתיים נודע לי ששתי אחיות ואח של אבי נשארו בחיים. ממשפחתי נשארתי אני לבדי. אחי, אחותי ואמי נרצחו בידי פולנים בהתחבאם בקמה ע"י ושקי. עוף השמים אכלו את בשרם. אשתו של ראש הכפר, שנשארה אלמנה, נתנה לבחור אחד וודקה והוא הביא אותם לקבורה. אחותי הבכירה נרצחה במערה אחת, אחותי הבינונית עבדה בגן אחד בשביל הגרמנים והגויים הלשינו עליה. היא שמעה זאת והתחילה לברוח. בשעת הבריחה נורתה למוות. אבי ובעל דודתי שנשארו בחיים נרצחו גם הם בידי פולנים מכרים בשנת 1944, בכ"ז בסיון, סמוך לשיחרור. אח של אבי נרצח בידי פולנים אחרי השיחרור ויתר בני המשפחה מצאו את מותם במחנות ריכוז וביערות פולין.

טרם שנודע לי שדודתי ודודי נשארו בחיים התהלכתי במחשבה שאני לבדי נשארתי מכל יהדות פולין. המחשבה הזאת לא נתנה לי מנוח. בשום אופן לא יכולתי להשלים עם מציאות כזאת. שאלתי בעקיפין את החברים שלי אם בלומז'ה ישנם יהודים. הם ענו לי: „לצערנו הרב נשארו עוד יהודים". מאז והלאה העסיקה אותי מחשבה אחת: להפגש עם יהודים.

מאז חלפו חדשים אחדים. דודתי היתה אז בביאליסטוק. היא ידעה שאני בידנצ'בו, אך לא הכירה את האיכר אצלו הייתי. נדברה עם בחור יהודי שהכירה אותו עוד מלפני המלחמה, שעבד ב־U.B. זה היה אירגון שעסק בהצלת ילדים יהודיים מידי הפולנים. הם הענישו את הגויים שידעו עליהם שרצחו יהודים לפני השיחרור ואחריו. במקרה היה הבחור הזה חברו של האיכר שהייתי בביתו. הוא כבר ראה אותי כשבא לבקר אותו. שאל אותו מי אני, אך האיכר פחד ממנו, כי ידעתי הרבה סודות. משום כך אמר לו שאני בת שכנתו.

אותו ערב התנהלה בי מלחמה פנימית: לגשת אליו או לא. הוא הרי יהודי... אהיה בין יהודים... אך פחדתי לעשות זאת. מאז חלפו הרבה חדשים.

יום אחד, בשעת מנוחת צהרים, ואני יושבת בחדר, הפרות נחו ברפת, והנה נעצרת מרכבה לפני ביתנו. באופן אינסטינקטיבי ברחתי למרתף. הבחורים שבאו במרכבה שאלו עלי, כלומר על הבחורה שהיתה אצל ראש הכפר. בעלת־הבית היתה לבדה בבית. היא נבהלה מאד ואמרה שאני בשדה. הם ציוו להביא אותי למחרת ללומז'ה למשטרה. האיכר בא מן העיר, כששמע זאת רצה להשאיר את כל המשק ולברוח אתי. הוא שאל אותי אולי ידועים לי סודות על ראש הכפר ורצונם לחקור אותי. לא ידעתי כלום וגם לא עלה על דעתי שהם באו לגאול אותי. אם אפילו חשבתי על כך, קשה היה לראות את הדבר כמציאות. בינתיים שלחתי את בן־דודו של האיכר להיוודע אצל אשת ראש הכפר אולי ידוע לה דבר מה, כי דודתי היתה אצלה לפני זמן־מה.

זה היה בחודש מאי. הלכתי להתפלל. מנהג נוצרי שבחודש מאי הולכים כל תושבי הכפר להתפלל בבית אחד. הפעם הלכנו להתפלל לאותו בית שבו גר־

הבן־דוד של איכרי. נכנסתי לחדר, הוא הסתכל עלי בחיוך, פתח ואמר: „קריסטינה, איך יכולת לשחק כל־כך יפה? גם כעת אינני מאמין שאת יהודיה, בשבילי את תמיד קריסטינה". עמדה לפני בעיה קשה: איך לספר הכל לאיכר. בן הדוד קיבל על עצמו לפתוח בשיחה. באנו לחדר. הוא התחיל לספר. אמנם גם לו היה קשה, ואני פחדתי, הרי הוא יכול להרוג אותי שסיכנתי אותו במשך שנתיים, אך התנהגותו היתה יפה עד מאד. הסתכל בי כמו על גיבורה ואמר: „קריסטינה, האם תזכרי אותנו?" הוא היה תמיד טוב אלי, אך אשתו לא.

מאז חלפו שבועות אחדים ואין קול ואין קשב. בינתיים חליתי קשה. שכבתי בחום גבוה. אחרי שבועיים של מחלה קמתי ביום ראשון. כולם היו בכנסיה ואני טיילתי ביער. פתאום בא האיכר בריצה וקרא לי: „באו לקחת אותך" אמר, „לדאבוני הרב עליך לנסוע". בעלת־הבית צררה לי את חפצי ובכתה, גם הילדה עמדה על ידה ובכתה ואמרה: „קרישינקה עוזבת אותי. גם אני נוסעת אתה". התישבנו על העגלה ופנינו למקום בו נדברנו להפגש. החברה קיבלה אותנו יפה. עשו לכבודנו מסיבה קטנה. דיברו עם האיכר והוא סיפר להם עלי. הראו לי מכתב מדודתי כתוב ביידיש, התחילו לדבר אלי יידיש. רצו להזכיר לי את שפת האם שלי שלא השתמשתי בה 5 שנים. הבנתי אותם, אך לדבר לא ידעתי. הבחור שאירגן את הנסיעה פנה אלי בשיר: „א יידיש מיידעלע, זי איז דאך אזוי שיין, א צארטע און איידעלע, זי האָט דאָך טויזנט חן"... אז בכלל לא הייתי דומה ליהודיה, כי הסביבה עשתה במשך 6 שנים את שלה.

האיכר ישב עגום ועיניו מלאות דמע. השמש התחילה לרדת. הוא קם, נפרד ממני כמו אב ממש ובכה. זאת היתה תמונה נוגעת ללב. גם אני נתתי את חלקי בבכי. כלבי עמד וחיכה לצאתי. אבל התאכזב... האיכר קרא: „בוא ללק, קריסטינה כבר לא תחזור אלינו". לא יכולתי להרגע, לא דיברתי, הייתי עצובה. זה היה רגע של מיזוג שתי הרגשות שונות.

למחרת נסעתי עם בחור אחד מהחברה. בדרך לרכבת פגשתי בחור צעיר שרעיתי יחד אתו. הוא סבב את ראשו ובמבטו שאל אותי לאן? אך את תשובתי לא קיבל. זה היה בשנת 1945.

בית דודתי בביאליסטוק. בבית היתה דודתי הצעירה. אין בכוחי להביע את שמחתי ששמחתי אז. באותו יום באה גם הדודה השניה. בראותה אותי נשאה את קולה בבכי ושאלה „איפה כולם?" הפגישה הזאת היתה כעין הזכרת־נשמות למשפחתנו. מאז ישבנו ערב ערב וסיפרנו אשה לרעותה מה שעבר עלינו.

דודתי גרה אז בבית קטן ברחוב זמנהוף. היגון העמוק טרם פג ורב היה הצער על מות דודי שנהרג לפני שבועות מספר.

דודתי רצתה להכניס אותי לחיי יהודים. הביאתני למקום בשם מינסקה, שבו ישבו מאות יהודים ממחנות הריכוז, טיפל בהם ה„קומיטט". אז ידעתי שלא רק אנחנו נשארנו בחיים. המכרים דיברו אלי יידיש. עוד לא ידעתי לענות בשפת אמי, דבר שגרם לי צער רב. הם גם הרגיזו אותי עם מנהגיהם. לא הייתי רגילה לראות אנשים כאלה. אך תיכף שלחו אותי לבית־הספר, בו למדו ילדים מעטים, גם הם הציקו לי משום שלא ידעתי יידיש.

עז היה רצוני ללמוד, כשחשבתי כמה הפסדתי בשנות המלחמה. מהר מאוד

חזרתי לשפת האם וגם למדתי לדבר קצת עברית. מכיתה ב׳ עברתי לג׳ בשנה אחת. בהיותי בביאליסטוק גמרתי ארבע כיתות ורכשתי את השפה העברית. בבית־הספר ההוא לא רק למדתי עברית, התחנכתי גם לאור הרעיון הציוני ועז היה רצוני לעלות ארצה.

בשנת 1946 התחתנה דודתי ואחרי זמן מה קיבלו רשיון עליה. דודתי ביקשה את אחי בעלה שישלח לי רשיון הגירה לאמריקה. היא עשתה זאת נגד רצוני, כי מגמתי היתה ארץ ישראל. הייתי רכה בשנים ודודתי ראתה את עצמה כאפוטרופוס שלי.

אחרי הבחינות בבית־הספר שלי התכוננו לנסוע לשבדיה. זה היה בשנת 1946.

בביאליסטוק גרנו ברחוב זמנהוף. באותה חצר היתה מאפיה שאורגנה ע״י חבר בחורים צעירים, אחד מהם שימש בתור גזבר. הוא היה בחור צעיר ורציני גם יחד. הייתי באה לשם תכופות לקנות עוגות, לקחת מים, לאפות. הבחורים התידדו אתי והיינו ביחסים טובים. אני מאד נתחבבתי על אברשה הגזבר. הייתי אז בת 15 ודודתי אמרה לכולם שאני בת 12, מתוך חשבון שלא הייתי מפותחת במובן פיזי. לפי חיצוניותי נראיתי כבת 7. אחרי כל הצלחה בתפקידים על הבמה (חוג דרמטי בביאליסטוק) שיבחו אותי הבחורים, אך כולם ראו בי ילדה קטנה מתחת לגיל 10.

בשנת 1946 נסעתי עם דודתי לשבדיה. שם למדתי ב־2 אינטרנטים (פנימיות) מטעם עליית הנוער נגד תשלום, כי אני הייתי על תקן של טרנזיט — אשרת מעבר לארה״ב בתור סטודנטית ללמוד ארכיאולוגיה.

בתחילת שנת 1947, למרות הפצרותיה של דודתי, באתי בשטוקהולם בדברים עם שליח מטעם הסוכנות היהודית ונסעתי לצרפת בדרכי ארצה.

הייתי כשנה בדרום צרפת — בפוג־ליזו — פנימיה במסגרת עליית הנוער. משם דרך מרסיי עליתי ארצה בעליה ד׳.

***

באתי ארצה ערב פורים, במרץ שנת 1948. ממחנה העולים בפרדס־חנה עברנו כל הקבוצה, אליה השתייכתי, עמה עליתי ארצה לאפיקים. נלחמנו, עבדנו והתגייסנו לנח״ל. בתום תקופת האימונים בנח״ל, בשנת 1949, הצטרפנו כתגבורת למשק קלטה (חצרים) בנגב. שם עבדתי כרפתנית והייתי פעילה במספר ועדות. בשנת 1951 עזבתי את חצרים כתוצאה מאי הבנה באסיפת המשק בקשר לקבלת תפקיד בניגוד ליכולתי הנפשית לעמוד בו ועברתי לתל־אביב. בתל־אביב למדתי, עבדתי בכל מיני עבודות על מנת לפרנס את עצמי בכבוד. בשנת 1953 התחתנתי והקימותי בית בישראל. בעלי איש צבא הקבע ויש לנו בן ובת.

רבקה זילבערשטיין

די שול־גאַס

פאַרנעפּלט אין דרויסן, כאָטש טאָג איז נאָך גרויסער,
ביים שול זיינען הענקערס פול,
ספרי תורות זיי שפּרייטן אויף דער ערד אין דרויסן,
מיין הארץ האסטיק קלאפּט ביי מיר.

די רוצחים בויגן זיך ארונטער,
פייער איז אין זייערע הענט;
די הייליקע ספרים צינדן זיי אונטער —
וויי, סטאַווישקער ספרי תורות ווערן פאַרברענט.

צוויי אויגן עס קוקן
ביינאכט דורכן פענצטער —
דאָרט גליען די ספרים
און ברענען נישט ווילן...

אין שול־גאס עס הוליען
די רוצחישע הענקערס,
אין פייער זיי וואַרפן
טליתים און תפילין.

וואו זייט איר יידן, יום־טוב׳דיק געקליידעט,
צעשטראַלטע פּנימער ביי הקפות אין שול?
איך זוך אייך — עס איז דאָ ארום אזוי ליידיק,
נאָר רוצחישע פּנימער אומעטום אזוי פול.

איר לאָזט אונז עלנט אין שול־גאס גליען,
נאָר וואָלקענס שוואַרצע באוויינען אונז היינט;
די הענקערס ווי שוואַרצע פויגל דאָ פליען
עס פרייען זיך אונזערע בלוטיקע פיינט — — —

דברי הספד

לזכרם

נח'קה סטולניצקי ז"ל

(מתוך דברי הספד באסיפות זכרון לקדושי סטביסק)

לפני כ־3 חדשים נעקר מתוכנו נח'קה, בעלה של חברתנו חוה, תבל"א. לכולנו זכורה טחנת־הקמח סוקוליחה, כ־$1\frac{1}{2}$ ק"מ מסטביסק. מאז ומתמיד קסמה לנו פינת־חמד זו, שציירים באו ממרחקים להנציחה במכחולם. אהבנו לטפס על ההרים הרמים ולגלוש ממדרוניהם התלולים אל הגאיות, כשהכל מסביב עטוי יערות־עצי־אורן ריחניים גבוהים, שדומה היה שראשיהם כאילו מגיעים עד לשמים.

ביקרנו לעתים קרובות בבית משפחת סטולניצקי. התפעלנו ממפל מי הנהר, אשר הניע את גלגל הענק של טחנת הקמח, והתרחצנו במימיו הזכים אשר זרמו מן הטחנה אל העמק הסמוך בינות לעצים עבותים.

חברנו נח'קה היה שש לקבל את פנינו והיה שומר עלינו מפני זעמו של הכלב השחור, שפחדו נפל עלינו אף שהיה קשור לשרשרת. נח'קה היה מסביר לנו את תהליך הטחינה של גרעיני הדגן והחיטה ואחרי־כן היה מזמין אותנו לבית הוריו. מדי פעם היה מביא את השעון, אשר בהתניעו מנגנון קטנטון היה משמיע מנגינה נעימה, שלא נלאינו מלשמוע אותה.

נח'קה היה מושיב אותנו בסירה בעלת 2 משוטים ולאחר שלימדנו לחתור בהם — היינו מפליגות לבדנו על פני הנהר. משחזרנו מהשיט היינו מתיישבים, חבריא שלמה, ביער הסמוך לנוח ונח'קה היה מביא לנו מהבית לחם שחור וחלב חמוץ, מעשה ידיהן של אמו ואחיותיו ז"ל.

טוב־לב היה נח'קה. תמיד היתה בת־צחוק נסוכה על פניו ודבריו מתובלים בהומור דק. היה חבר נאמן ומסור, וכזה היה לחברתו בחיים, חוה, ולבתם יחידתם צלילה, תבדלנה לחיים ארוכים.

אותו יום מר ונמהר יצא נח'קה כדרכו לעבודה. דוקא באותו יום הבטיח להקדים שובו הביתה. היה ברצונו להגיש לה תשורה נאה ליום הולדתה.

לשוא ציפתה חוה לבואו. חרדה אחזתה — מדוע בוששו פעמיו, מדוע אין היא שומעת צעדיו המוכרים כשהוא עולה על המדרגות המוליכות לביתם.

מישהו דפק בדלת ובשורה רעה בפיו. נח'קה לא חזר לביתו.

כשביקרנו בבית האבלים אחרי האסון הרגשנו בעליל, שלא רק חוה הרעיה וצלילה הבת בוכיות, אלא הבית כולו זעק על היתמות שירדה עליו לפתע פתאום.

חמדה

מרים פרידמן ז״ל

לפני כחדשיים לווינו למנוחת עולמים את בת־עירנו מרים פדרסקי, מינצ׳ה לבית פרידמן. בית תורני היה ביתו של ר׳ שבתי (שעפסל) פרידמן ז״ל, שהטביע חותמו על כל בני המשפחה. מרים היתה הבת הבכירה. מנעוריה הצטיינה בלימודים וכשאר הצעירים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם לא מצאה גם היא את מקומה בעיירה הקטנה ונסעה ללמוד בוילנה, ירושלים דליטא.

מרים לא היתה בת־גילי, אעפ״כ נחרתה דמותה בזכרוני מילדותי. לא אחת ראיתיה עוברת ברחוב בצעדים קלילים, דקת־גו, שחרחורת וחיננית. בעיני נראתה כמרחפת על פני האדמה וכולה אומרת תסיסה וחדוות נעורים.

לא יצאו ימים מרובים ומרים עלתה לארץ־ישראל. כאן למדה בביה״ס לאחיות שליד בית־החולים „הדסה״ בירושלים. עוד זכורים לי דברי השבח, שהיה אומר עליה בביתנו א.א. ז״ק ז״ל על מכתביה היפים שכתבה בעברית צחה ועל הצטיינותה בלימודיה.

שנים אחדות עבדה כאחות בירושלים ובמקומות אחרים בארץ, ומשנישאה לאליהו פדרסקי, יבל״א, השתקעה בפתח־תקוה, שם הקימה בית לתפארת. נהגנו לבקר אצלם לעתים קרובות, אהבנו את האוירה הנעימה שהשרו מרים ובעלה על ביתם ונהנינו מפשטותם החביבה ומשלושת בניהם הנחמדים.

בפתח־תקוה המשיכה מרים לעבוד כאחות ועשתה עבודתה במסירות רבה וללא ליאות עד שתקפה לפני כשנה התקף־לב. לימים התאוששה ונדמה היה שהצליחה להתגבר על המחלה. והנה, יום אחד יצאה לערוך קניות ולפתע כרעה נפלה ולא קמה עוד.

רבים רבים ביכו את מותה הפתאומי. בהלוויה הספידוה מראשי הקהילה בפתח־תקוה ואחת האחיות הרחמניות הבכירות, ובדברי כולם צוינה מרים כאחות רחמניה שעבודתה היתה לה כעבודת קודש, שמילאה תפקידה במסירות אין קץ ואף הגישה סעד ועזרה לנזקקים גם מחוץ לשעות עבודתה.

לאליהו אבדה רעיה נאמנה; לבניה — אם מסורה; לאחיותיה — האחות הבכירה שהיתה להן כראש משפחה; ולנו, יוצאי סטביסק, אחת הדמויות הנאות והמלבבות של בנות עיירתנו. נכרת ענף נהדר מנופה של משפחת יוצאי סטביסק בארץ.

חמדה

ברל חונקוביץ ז״ל

נפטר בארץ בן־עירנו ברל חונקוביץ ז״ל. מי שהכיר אותו בעיירתנו זוכר את ברל כגילוי של בריאות, אומץ־לב וגבורה.

כזכור היו האיכרים מכפרי הסביבה באים בכל ימי החגא שלהם להתפלל בכנסייתם שעמדה במרכז העיר ואף לשמוע מרועם הרוחני דברי בלע ושטנה נגד היהודים. לא אחת עמד ברל, יחד עם אחיו ז״ל אשר ניספו בשואה, מול בריונים

אשר כטוב לבם ביי"ש ומוחם ולבם מוסתים ע"י הכומר, ניסו להתעלל ביהודי העיירה. אלא שדי היה שהאחים חונקוביץ יתהלכו בתוך המון החוגגים זקופי־קומה ודרוכים לכל מקרה, למען ירתעו השכורים צמאי־הדם מלהפיק את זממם. חיתתם של האחים חונקוביץ נפלה עליהם ובזכותם הופרו מזימותיהם של שונאי ישראל.

ברל, הגיבור הצעיר, לא עמד בתלאות שמצאוהו לאחר שהציל את נפשו מידי הנאצים והגיע לארץ הסובייטים. שם נשברה רוחו האמיצה והתמוטט גופו החסון.

שבור ורצוץ הגיע לארץ. לאחר זמן התאושש, הקים משפחה, אך לא חזר לאיתנו עד שמחלה פקדה אותו והכריעתו.

חמדה

חנה וינר ז״ל

(דברים באסיפת־אזכרה ביום י"ח בתמוז תשכ"ח 14.7.68)

עברו שבועיים מאז לוינו למנוחות־עולם את חנה וינר ז"ל ועדיין אנו המומים מגודל האסון, אשר פקד לפתע את משפחת וינר בהילקח מהם הרעיה והאם, ואת משפחת יוצאי עירנו בארץ באבדן הנפש היקרה הזאת.

רובנו היכרנוה, מי מקרוב ומי מרחוק, מי הרבה ומי מעט, מי שעדיין זכורים לו ימי ילדותה בבית־אבא ומי שהכיר אותה רק בארץ, מי שהיה נפגש עמה לעתים קרובות ומי שראה אותה רק באסיפות־הזכרון — בלב כולנו חרותה דמותה של חנה אצילת־הנפש וטהורת־הלב, חיוכה הנלבב ומאור פניה, דיבורה השקט והמרגיע — כל כולה דמות צנועה המעוררת כבוד, הערכה וחיבה.

רבים מצאו אצל חנה אוזן קשבת לדאגותיהם ולב מבין לסבלותיהם, שכן היה

לה לחנה לב־אם רגיש לכאב הזולת. לב זה הוא אשר הדריך את מנוחתה ותבע ממנה לעשות מעל ליכולתה ומעבר לכוחותיה הפיזיים, לא לחסוך כל טורח ועמל וריצות לאין ספור — לפלס נתיב ללבות אנשים ולעוררם למעשים טובים. ואכן גדולות עשתה חנה למען הזקוקים לעזרה, בסיועו המבורך של הרב ברנשטיין, יבדל לחיים ארוכים. ולרוב עשתה זאת בהסתר ובצנעא, למען לא יבושו ולא יכלמו חלילה הנוגעים בדבר.

כך פעם בעידן של אטימות־לב, קשיחות־הרגש וההתכחשות לערכים לב נדיר זה, הלב הרחום והחנון של חנה, עד אשר נדם לפתע פתאום לנצח.

✶

רבות ומוגוונות היו פעולותיה הציבוריות — ומעט מזער שמענו עליהן בדברי ההספד שנישאו ביום ההלויה — אך היטב ידענו את שעשתה למען עניני עירנו, אותם חיתה בכל רמ״ח אבריה ושס״ה גידיה. חנה עמדה במרכז פעילותנו והיתה הרוח החיה והכוח המעורר לענייננו המשותף. כרבים מאתנו נשאה בלבה את יגון השמדת עיירתנו היהודית בידי המרצחים הפולנים, שונאינו בנפש מאז ומתמיד ועד היום הזה. עז היה רצונה להציב ציון לנפשות היקרות לנו שניספו בשואה ולהקים מצבת־עד לזכרן הקדוש. אך לא אסתיעא מילתא. רבות דיברנו על הוצאת ספר־זכרון, חזרנו ואנו חוזרים על כך בכל אסיפת זכרון ובכל ישיבה של ועד האירגון. לצערנו אנו עוד בראשית הדרך.

✶

ביקרתיה בביתה ביום שני, כיממה ומחצה לפני שקרה האסון. דיברנו על הסידורים לקראת ערב־זכרון זה. צריכה היתה לעזור במשלוח ההזמנות, אך לא כן גזר הגורל. באותה שיחה הביעה צערה על התמעטות הבאים לאסיפות־האזכרה. שאלה וחשבה על נוסח־ההזמנה, שיהא בו כדי לעורר את בני עירנו ולהבטיח שאיש לא יעדר בערב זה, ונזכור ונזכיר בצוותא את אשר אין לשכוח לעולם.

ואם הערב התכנסנו כאן יותר מאשר אי־פעם, הרי זה בזכותה של חנה; כאילו נתנה הכל למען יבואו כולם — את חייה ואת נשמתה הזכה והטהורה.

✶

חנה ידעה לשוות לביתה צביון יהודי ולהכניס בו תכנים ברוח היהדות והמסורת, עליהם חינכה, יחד עם בעלה, את ילדיהם — יבדלו לחיים ארוכים.

דקות־הרגש, אצילות־נפש וטוהר־מידות — אלה הסגולות התרומיות, אשר הביאה מבית הוריה התמימים והישרים, שנהיו לחלק בלתי נפרד ממהותה וישותה ודבקו בה כדבר טבעי ומובן מאליו. חנה היתה בעינינו ובעיני רבים שהכירוה סמל לכנות ונאמנות, אמת ויושר, צדקה וחסד. מי לו סגולות־יקר אלה? מי ימלא את החלל הריק שהותירה אחריה?

✶

במה נגחם את רעה וילדיה החביבים, כשאין ניחומים לאבידה הגדולה. תקותנו, כתקות בני המשפחה, שקשרנו עמם לא ינתק.

ואם לימים יעלה בידנו להוציא ספר־זכרון לקדושי עירנו, בו יופיעו גם הפרקים שנרשמו בדם לבה — נגשים בכך אחד מחלומות חייה האחרונים של חנה היקרה.

חמדה

רעיתי חנה

(ליום השנה הרביעי לפטירתה)

יגון, צער ודכאון מלווים אותי מאז הלכת מאתנו. דמותך האצילה והיפה עומדת כחיה לנגד עיני. היית אשת־חיל לכל המשפחה, אהובה על כולנו ורעיית־חן. פתאום עזבת אותנו לנצח.

יקירתי, מנוחה ושלווה לא אדע. יום־יום ושעה־שעה אני נזכר בדמותך, בחיוכך הזורח כאור השמש, אך לפתע חוזרת האמת המרה ואור השמש מתכסה בעננים שחורים ודמעות מלוות זכרונך.

בזכותך, בחכמתך ובהשפעתך זכינו לעלות לארצנו. גידלת דור בנים ונכדים מופלאים, שכולם מתברכים בך. מעשיך הטובים יעמדו תמיד כמצבת זכרון לנגד עיני ויהיו שמורים בעומק לבי. שטף הדמעות אינו נפסק ואני כלוא בעולם שכולו מכאוב ומרורים. במותך אבד כל טעם לחיי. בביקורי בבית־העלמין אני ניצב כמצבה חיה ואילמת על־ידך.

לנכדיך הורשת חכמתך והם חדורים רצון ושאיפה עזה להתקדם.

אשתי היקרה, תמיד דאגת לי לבל יאונה לי כל רע. מסירותך היתה ללא גבול. אף את רגעי החיים הקשים שלך קיבלת בסבלנות ומעולם לא התלוננת. תמיד קיבלת את החיים כמו שהם. לא נשאר דבר מלבד זכרך הטוב והיקר. היגון והכאב אינם מרפים מאתנו. זכרך שמור בלבנו לנצח.

בעלך **מרדכי וינר**

משה־זאב גואלמן ז״ל

(דברים ביום השלושים לפטירתו — אור לט׳ בכסלו תשל״א, 6.12.70)

התאספנו הערב, בני משפחתו של רבי משה־זאב גואלמן, ידידיו, מוקיריו, תלמידיו ובני עיירתו, להתייחד עם זכרו של המנוח. רק לפני חדשים אחדים נפגשנו עמו באזכרה לניספי עיירתנו בשואה. ישבנו בצוותא והעלינו נשכחות מחיי עיירתנו. ולמשה־זאב היו תמיד סיפור חדש, אפיזודה חדשה על עיר מולדתו.

כאחד מתלמידיו אני מרשה לעצמי לקבוע, שהוא היה האיש שהקים בעירנו דור של יודעי עברית, ואת תלמידיו הכניס לפרדס הציונות ולהגשמה חלוצית. זוכרני, לפני שנים אחדות, נפגשתי אתו באקראי באוניברסיטה העברית, בעת שבני הצעיר קיבל את התואר ב.א. זאת היתה פגישתנו הראשונה בארץ אחרי הרבה שנים שלא נפגשנו, שכן שנים רבות חי ר׳ משה־זאב בקנדה ואני הייתי כל אותן השנים בארץ, אליה עליתי בהיותי בחור צעיר. משראה אותי בפעם הראשונה, דומני אחר למעלה משלושים שנה, ניגש אלי, חיבק אותי ואמר: „אני שמח מאוד, איטשע (כך קראו לי בסטביסק), ואני מאושר לראותך בין האבות

שגידלו בנים שעומדים לקבל היום את התואר הראשון באוניברסיטה". שאלתיו בתמיהה: רבי ומורי, איך יכולת אחר כל כך הרבה שנים להכירני? והוא ענה לי: „גירסא דינקותא..." והמשיך: „אני זוכר את כל תלמידי ותלמידותי".

משה־זאב גואלמן זכה לבוא לארץ ולחיות בה. אנו, תלמידיו, ידענו שיבוא, שיעזוב את הנכר, את הגלות, ויעלה עם משפחתו וישתקע בארץ. ואמנם כך היה.

היינו נפגשים בכל האזכרות שערכנו לקדושי עיירתנו ובכל אסיפת־זכרין דיבר משה־זאב על העיירה. למרות השנים הרבות שחי מחוץ לסטביסק, נשאר קשור אליה בכל נימי נפשו. גם באזכרה האחרונה כששאלתיו לשלומו, השיב: „ברוך השם, עיניך הרואות, באתי לאזכרה ואני מקוה לבוא עוד להרבה הרבה אזכרות". הפעם לא נתמלאה תקותו. עם פטירתו של מ. ז. גואלמן אבד לכולנו מורה דגול, איש עדין־נפש ואציל־רוח, שהעניק הרבה מרוחו לבני עירו אשר יזכרוהו תמיד בהוקרה ובהערצה.

אני מקוה שאנחנו, יוצאי סטביסק, נקים בארץ יד לזכרו, כי ראוי וראוי האיש לכך.

יצחק קטן

אחי משה ז"ל

התכנסנו להתייחד עם שמו וזכרו של רבי משה זאב — בני המשפחה, ידידים מקרוב ומרחוק. רבותינו הגדירו את הקשר של תלמידים לרבם ואמרו: „תלמידים לרבם הם כמו בנים לאביהם". ועוד, זיקתם למורם הנערץ אינה מוגבלת לתחום ה„לנדסמנשפטים" של עיירה מסוימת. שכן המנוח איחד את כולנו ועשאנו בני משפחה אחת, שראשה היה רבי משה זאב, שהיה אב ואח, מורה וחבר, ידיד וקרוב לכל שבאו במחיצתו.

צלילות דעתו ועירנותו הבלתי רגילה למתרחש ולמתהווה, היתה מופלאה. בעיני רוחו ראה את הנולד. בבהירות רבה תיכנן את דרך חייו ובדעתו הצלולה ראה את קצו הקרב וקיבל את יסוריו. בימים האחרונים חס על הסובבים אותו, לא רצה להטרידם ולהטריחם מעל למותר. כל עוד נשמתו היתה בו, לא פסק פיו מלבקש סליחה על כך. ציווה לנו כיצד לנהוג בו אחרי מותו, שלא לסטות מאותה דרך בה הלך בחייו. הוא ביקש שלא להספידו, לא לפזר שבחים עליו, שכן הצניעות והדממה — הן ביטוי כן לרגשות הלב, כמו שנאמר: „וידום אהרון". הדממה היא היא המבטאת את היגון האמיתי והאבל הכבד.

רבותינו הגדירו את החיים ואת המוות במושגים אחרים משלנו. הם פירשו את הפסוק בקוהלת „טוב שם משמן טוב, וטוב יום המוות מיום היולדו" בצורה דלקמן: „נולד אדם — הכל שמחים, מת — הכל בוכים". ולא כך צריך להיות. למה הדבר דומה? לשתי ספינות פורשות בים: אחת נכנסת לנמל ואחת יוצאת מן הנמל. האחת שהיתה נכנסת — היו שמחים אתה. עמדו להם ותמהו ושאלו אותם: למה אתם שמחים לנכנסת ואינכם שמחים ליוצאת? השיבו ואמרו: זו הנכנסת — אנו שמחים שחזרה בשלום, אבל זו היוצאת — איך אנחנו יודעים מה עתידה לעשות.

אנחנו בני־תמותה, ואילו חיי אדם בעיני הרוח — תוכנם אחר. החיים — ערכם וחשיבותם נמדדים ב„מה" ו„איך" ו„כיצד" — מה היה תוכנם, איך התיחס האדם שהלך לזולתו, כיצד השתלב בחיי הדור, בחברה היהודית, כיצד התמזגו בו האדם והיהודי.

ספינתו של משה־וועלוול יצאה לדרכה בים פתוח לרוחות הזמן ולתהפוכות החיים בהתחלת המאה העשרים. מלכויות התגרו זו בזו; עמים נתקפו רוח של מרי ומרד; מדינות ועמים חתרו להשתחרר מעולם של מלכים עריצים. זו היתה תקופה סוערת ביותר בתולדות עמי העולם ובתולדות עמנו במיוחד. דומה היה שתקופה זו קיפלה כמה דורות בתוכה, כי רבי־חליפות היו הימים, ותמורות רבות ראו בני דורו.

שלוש תחנות בחייו של משה: סטביסק — עיר מולדתו; גוניונדז — מקום פריחתו; וקנדה — מקום פעלו. משהתיתם מאמו בעודו ילד, נלקח לבית־סבא הרב אלעזר ז״ל, שם גדל והתחנך. השפעת סבא היתה גדולה עליו, ממנו למד אהבת ישראל ואהבת התורה, ועל הכל אהבת האדם. סיפוריו על רשמיו מבית־סבא היו חדורים רטט קדושה. סבי ז״ל היה אחת הדמויות הנעלות בסביבה, ורבים היו משכימים לפתחו לשמוע תורה מפיו וללמוד ממנו אורחות־חיים.

גם את אהבתו לשפה־העברית ירש מסבא ז״ל. תמיד היה מצטער על שלא הצליח לשמור את ספרי התנ״ך, עם ההערות הדקדוקיות המרובות, שסבא ז״ל רשם בשולי דפיהם. אבא ז״ל שלח אותו ללמוד תורה לקרינקי, עיר מולדת סבא, והיה תלמידו של הגאון רבי זלמן סנדר מקרינקי, שיחד עם רבי חיים מבריסק ואיצ׳לה בלזר מפטרבורג נמנה על שלושת הגדולים בדורו. הוא נשא חן וחסד בעיני רבי זלמן סנדר וזכה להימנות על מקורביו.

יחד עם חברו איצ׳קובסקי ז״ל יסד אחי משה בית־ספר עברי. בית־הספר לא האריך ימים. הוא נסגר עם פלישת הבולשביקים לפולין. משה, שנכלל ב„רשימה השחורה״ של הבולשביקים, נאלץ לברוח לליטא. בשובו ממקום גלותו פחד לחזור לסטביסק, כי הפולנים רשמו את הבורחים כבולשביקים. הוא בא לביאליסטוק ומשם יצא לגוניונדז.

גוניונדז היתה התחנה השניה בחייו. בבית־הספר העברי דשם נכנס להוראה ולחינוך העברי. זה חל בעלות השחר לשפה העברית, כשדור ההשכלה התחיל לפנות מקומו לעברית החדשה. המהפכה העברית התחוללה על ידי חשיפת אוצרות הלשון, שהיו גנוזים בשפה העברית ודחיקת הסגנון המליצי. היא שאבה את השראתה מהישוב העברי החדש בארץ־ישראל, שהפך את העברית לשפה חיה, ומהארץ הגיעה לתפוצה היהודית.

כל חייו היה משה עבד נאמן לחינוך העברי. עבודתו בחינוך העברי היתה כעבודתו של הכהן הגדול ביום הכיפורים — כולה קודש, חדורה תודעה של שליחות חלוצית. בזה היה חבר לדור־הראשונים, שראו את עצמם שליחי עם הקם לתחיה, ואת מיטב כוחם ומרצם הקדישו למשימות שקיבלו על עצמם, משימות שקיימון בנפשם.

בפרקי אבות מסופר על רבן יוחנן בן־זכאי ששאל את תלמידיו: „איזו דרך טובה שידבק בה אדם?״ רבי אליעזר אומר: עין טובה; רבי יהושע אומר: חבר טוב; ר׳ יוסי אומר: שכן טוב; רבי שמעון אומר: הרואה את הנולד; רבי אלעזר אומר: לב טוב. לא אסביר כל מידה ומידה וחשיבותה לאדם ולחברה, אך לי ברור שכל חמש הסגולות האלה היו משולבות וממוזגות במשה־וועלוול, כאדם, כאב, כמורה ומחנך. ובאותו מקום גם נאמר מה היתה תשובתו של רבן יוחנן בן זכאי: רואה אני את דברי אלעזר בן־ערך מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם. ואני מעיד על אחי משה שבו נתקיימה תשובתו של ר׳ יוחנן בן זכאי, שכן מעל לכל היה בעל לב טוב.

אהבת ישראל היתה אם לכל אהבותיו, ומחונן בסגולה זו, יצא לדרכו בחיים. הוא היה בן לדור הראשונים שלאומיותם היתה צרופה, שהעמיסו על עצמם חובות ומצוות ושימשו דוגמה אישית להגשמתן וקיומן.

מפעל חייו בחינוך העברי בא לידי הגשמה בקנדה, בערים טורנטו, מונטריאול ואדמונטון. רוב שנות עבודתו עשה בישוב היהודי באדמונטון המרוחק ממרכזי היהודים אשר בערי קנדה הגדולות.

לקנדה בא משה־זאב בתקופה שבה גברה ההגירה היהודית לאותה ארץ. המהגרים נתקלו בחבלי־קליטה קשים. במאבק על הקיום הפיזי הסיחו דעתם מעתידם הרוחני. משה־ווּעלוול נמנה על קומץ המחנכים העברים שעמדו בפרץ וקראו תגר לסכנה הרוחנית שרבצה על פתחם של המהגרים היהודים. הוא הצליח להקים בעיר אדמונטון מרכז יהודי לאומי, מרכז יהודי לאבות ובנים. גם כיום, לאחר שמשה עלה לישראל, עוד יונקים יהודי אדמונטון את אהבתם לעם ישראל ולארץ־ישראל מהתורה שהרביץ באותה קהילה במשך שנים אחי משה.

רק מחנכים בעלי תחושה ותודעה לאומית, ששרשיהם גנוזים עמוק בקרקע העם, מסוגלים לגדל, לחנך ולהקים לעצמם תלמידים מסורים כפי שהקים אחי משה. בעיני ראיתי את רגשי האהבה וההערצה שגילו לו תלמידיו, כיום אבות וסבים כסופי־שיער ובנים שבגרו והם אבות לדור חדש.

משה־ווּעלוול שימש בהוראה בגוניונדז רק שלוש־ארבע שנים — פרק זמן קצר יחסית בחיי אדם. ובכל זאת הצליח בשנים מעטות אלה לנטוע בלב תלמידיו חיבה והוקרה לאישיותו. רק אדם שניחן בסגולות מיוחדות זוכה לכך.

הוא קיים בחייו את הצו „והצנע לכת". לכל מקום שבא היה בוחר לו פינה מוצנעת, שם היה יושב ומקשיב. ואף בהיותו „נסתר" שימש מקור השראה למאות ואלפי תלמידים שהקשיבו לדבריו בקשב רב.

במשפחה היה יותר מאח, הוא היה בשבילנו מעין משנה־לאבא. התייחסנו אליו ביראת־כבוד ובדרך־ארץ. הערכנו את ידיעותיו הרבות והוקרנו את אצילותו ועדינות נפשו.

עם פטירתו נלקח גופו מאתנו, אך רוחו שריר וקיים. באמצנו את מידותיו הנעלות ובשמירתנו את דרך חייו — ננציח את שמו.

זכרו ינון בקרבנו לנצח.

אלעזר גואלמן

מורי משה זאב

עברו 30 יום מאז נלקח מבית גואלמן ראש המשפחה היקר, ומאתנו — מורנו וידידנו הדגול, שאת זכרו אנו מעלים הערב יחד עם בני משפחתו וחוג מצומצם ממכריו ומוקיריו. רבים מבני עירנו עוד זוכרים, מי במעומעם ומי ביתר בהירות, את משה־וועלוול, הבחור יפה־הנפש ונעים־ההליכות. לאחר שנים שעשה באכסניות שונות של תורה חזר לעירתו ושם לו למטרה להנחיל לילדים ולנוער את הלשון העברית וספרותה וללמדם פרק בתולדות עם ישראל.

לא סתם מורה היה משה. היתה לו זיקה נפשית להוראה וגישה חברית לתלמידיו, ולא יפלא איפוא שהשכיל לחבב על תלמידיו את הלימודים ולהתחבב עליהם. עד כמה שהעריכו אותו יודעי דבר כמורה תעיד העובדה, שמשה־לייב בז'וסטוביצקי ז"ל, אחד ה„מלמדים" הטובים ביותר בעיירה, בתלמוד בעיקר, שהיה ידוע כקפדן ומחמיר עם תלמידיו, הזמין את משה להורות עברית, דקדוק ותנ"ך. משה נענה להזמנתו וראה ברכה בעמלו. הוא התברך בתלמידיו ותלמידיו התברכו במורם. עד לזמן האחרון היה מקבל מאחדים מהם, המתגוררים בארה"ב, מכתבים בעברית צחה שנשתמרה אצלם מאותם הימים. מהם שביקרו בארץ היו מאושרים להפגש עם מורם; ואחרים, וביניהם חברו מנוער יעקב אלפנבוים, קיוו לראותו באחד הימים — ולא זכו; ואחד מתלמידיו המצטיינים — זליג בז'וסטוביצקי, שביקר לאחרונה בארץ ובא לביתו לראותו — אחר את המועד.

הימים שלפני מלחמת העולם הראשונה, שנות המלחמה ולאחריה, הצטיינו בהתעוררות ציונית. באותה תקופה גם נוסד בסטביסק מועדון „התחיה", בו נערכה פעילות חברתית ותרבותית ענפה, אשר ריכזה סביבה את מיטב הנוער הצעיר והמבוגר. אחד הפעילים והמפעילים ואחד מראשי המדברים והמרצים בנושאים ספרותיים וציוניים במועדון זה היה משה.

רבות התחנות בהן עבר בבחרותו, עליהן מספר משה ברשימותיו־זכרונותיו. אחת מהן היתה גוניונדז, בה כיהן כמורה לעברית ושם גם הכיר את קיילה חברתו לחיים. בתקופה מאוחרת יותר עזבו שניהם את פולניה והיגרו לקנדה. גם בארץ מגוריו החדשה העמיד תלמידים הרבה, נאמנים לציון ולשפה העברית. עדות נאמנה לקשרים הלבביים שהקים עם תלמידיו וידידיו בקנדה משמשים המברקים והמכתבים לאין ספור, חדורי הכאב והצער, שהגיעו ועוד מוסיפים להגיע למשפחתו. בשנת 1954 עלה משה עם בני ביתו לארץ, אליה ערג כל השנים, ומסיבות שונות לא נסתייע הדבר בידו בשלב מוקדם יותר. אך סו"ס זכינו שוב להיות במחיצתו.

משה היה בין הפעילים לקיום האסיפות השנתיות של יוצאי סטביסק בארץ לזכר העיירה שעלתה בלהבות; ואחד מהוגי הרעיון להוציא ספר, אשר ינציח לדורי דורות את זכרם של יקירינו, שנשרפו ונטבחו ע"י הצורר הנאצי בסיועם הפעיל של שונאי ישראל הפולנים, תושבי העיירה והסביבה. ההכנות להוצאת הספר העסיקו אותו במשך שנים והוא השקיע בהן הרבה מזמנו, מרצו וכוחו. נפעמנו מכוח זכרונו, שעמד לו גם לעת זקנתו. מעמקי נפשו דלה ומנבכי העבר העלה ארועים שונים וטיפוסים מענינים וכתב בלהט ובאהבה רבה על גדולים וחשובים ועל פשוטי־עם כאחד.

באותה מסירות טיפל בכל רשימה שהגיעה לידו. עמד על דיוקם של דברים, שנשמט מזכרונם של רבים מאתנו. השקיע עמל רב בתרגום רשימות מעברית ליידיש בשביל אלה שאינם אמונים על השפה העברית, ומיידיש לעברית, וחלק גדול מהן הדפיס בעצמו כדי לחסוך בהוצאות. שמח לכל פרק חדש ולכל רשימה נוספת, שנתקבלו מיוצאי עירנו בארץ ובתפוצות. היה מוכן להפגש עם כל אדם שיש לו לומר ולספר על מה שהיה ואיננו עוד, לרשום מפיהם ולהכין רשימות. לא חס על עמלו וטרח רבות לגלות חומר, שיש בו כדי להעמיק תוכן ולחשוף שרשים מתקופות שקדמו לו ולנו, להחיות את אשר אוכל באש השואה הנוראה. העלה דמויות של זקנים וצעירים, של נושאי דגל הקידמה והתרבות, של אנשי־עמל ותורה, פשוטי־עם ואנשי־רוח והציב יד לבתי־אולפנא, מוסדות תורה, צדקה וציבור, של סטביסק שלנו ושל ההווי היהודי שנוצר בה במשך דורות.

לעתים קרובות נזדמנו לביתם של משה ז"ל וקיילה תבל"א, באותו בית שסימן־ההכר שלו היו פשטות ונועם, לבביות וחום, ידידות וחברות. הוא לא בז לקטנות, אך גם לא נתפש להן; לא רדף אחר כבוד ולא אבה להבליט את עצמו. בקושי היינו משכנעים אותו שישב בראש אסיפות־האזכרה, ועשה זאת במשך כל התקופה אולי פעמיים בלבד. כך גם בענין ספר הזכרון — לא ביקש כתר לעצמו ולא כיבודים, הוא פעל למען הענין וקידומו; ישב אתנו כשווה עם שווים ללא התנשאות ודן עמנו בפשטות בענינים המשותפים, הקשיב והביע דעה, התיעץ ויעץ. מה טוב היה לדעת שיש לנו האיש משה, שאפשר לגשת אליו בכל עת ובכל שעה, לבקש ממנו עצה, לחשוב יחד ולפעול בצוותא.

כרעם ביום בהיר נפלה בתוכנו הידיעה על מחלתו האנושה. אך גם בימי חליו לא פסק ממלאכתו, כתב והדפיס, הכין ותיכנן. ואף שידע את הצפוי לו, דומה כאילו קיוה בסתר לבו — אולי ירחם, אולי יזכה לראות את הספר קורם עור וגידים.

הלך ולא זכה.

נתיתם הבית. נתיתמה קיילה חברתו לחיים ורעיתו הנאמנה; נתיתמו בניו מאביהם; אחיו ואחותו, שמשה היה להם גם אח וגם אב; ואנו — ממורנו האהוב ומידידנו היקר.

מי יתן ויעמוד בנו הכוח להמשיך באותה פשטות ורוח־צוות במפעל שהתחלנו יחד עם משה ולהביאו לידי גמר, כפי שחלם.

חמדה

אליהו ליבנה (בז'וסטוביצקי) ז"ל

אליהו נתיתם מאביו בעודו ילד קטן. לימים נישאה אמו בשנית. לא עבר זמן רב וגם אמו מתה ובבית נשארו יתומים קטנים. בית־יתומים לא היה בעיירה ואליהו נשאר בבית אביו החורג. בעודו נער עבד במלאכות שונות, כדי לסייע בפרנסת בני הבית. לא בחל בשום עבודה, מה גם שהמבחר לא היה גדול לילדים בגילו.

תנאי החיים הקשים הכבידו עליו אוכפם והוא התבגר בטרם עת. למד להבחין בין טוב לרע ושקד בהתמדה על עיצוב דמותו הרוחנית. אליהו היה בשל בהשקפותיו וברעיונותיו, עליהם היה מדבר בלהט נעורים, בתבונה ובשיקול־דעת. הוא יכול

לשמש דוגמה לכל שילדותו היתה קשה. הוא יצא מילדותו הקשה מחושל ואיתן ברוחו ובעל נפש עדינה ורגישה.

אליהו הצטרף להסתדרות „החלוץ הצעיר" ולאחר מכן ל„החלוץ" ויצא להכשרה. בשובו לעיירה לא מצא בה את מקומו. הוא ידע שאת עתידו יוכל לבנות רק בארץ. הקשיים לעליה לא פסחו גם עליו. חסר־אמצעים, ציפה כרבים ב„החלוץ" לתעודה הגואלת — הסרטיפיקט. אָצה לו הדרך לעלות ולא ידע מאין יבוא עזרו.

אליהו היה בן־בית אצלנו. ידעתי את קשיי חייו וחשתי שיש לעשות הכל ובלבד שלא יהא בודד בהתמודדותו עם גורלו. ערב אחד נפגשתי עם אחדים מראשי העיר והעליתי לפניהם את ענינו — ונעניתי. יום אחד נסעתי עם אליהו לורשה הבירה. באתי למרכז „החלוץ" וביקשתי פגישה דחופה עם אחד מחבריו. תארתי לפניו את מצבו של אליהו ודרשתי להקדים את עלייתו. תחילה נפלו דברי על אזנים אטומות, אך לא זזתי ממקומי ומתביעתי עד שניתן לו הסרטיפיקט הנכסף. בהגיעו לארץ הצטרף לגרעין לקיבוץ, שעשה את הכשרתו ברעננה, אך אליהו

לא מצא שקט לנפשו כל עוד אחותו הקטנה איננה אתו. משלא מצא סיוע לעלייתה בקיבוץ עזב את הגרעין ונתקבל לעבודה באחד מפרדסי רעננה. חיש מהר התחבב על בעל הפרדס, מר לויתן, ובעזרתו המיוחדת, בהתחייבו בפני השלטון המנדטורי לדאוג לקיומה של אחותו הצעירה, הצליח להביאה לארץ והיא נתקבלה לבית־החלוצות על שם חנה צ׳יזיק.

לימים נשא אליהו לאשה את שולמית, תבל״א, ונולדה להם בת. זכה לחיי משפחה למופת. רבים וטובים היו מבאי ביתו הנעים והיו לו ידידים בנפש. אולם הגורל האכזר לא הרפה ממנו והוא חלה במחלה אנושה. עבר ניתוח קשה וקוינו שיחלים. חלפה כשנה וחלה שוב והפעם אפסה כל תקוה.

שיחתי האחרונה אתו היתה בטלפון בערב־אזכרה לקדושי עירנו. שאלתי לשלומו — והוא פרץ בבכי מר. רצה מאוד לבוא לאזכרה, כי הרגיש שזו ההזדמנות האחרונה להפגש עם בני עירו. הנאתיו מכך, כי ידעתי שכוחו לא יעמוד לו במאמץ בו כרוך היה הדבר.

אלי החביב ועדין־הנפש, נאמן ביתו וישר עם עמיתיו ומוקיריו — הלך לעולמו בטרם עת.

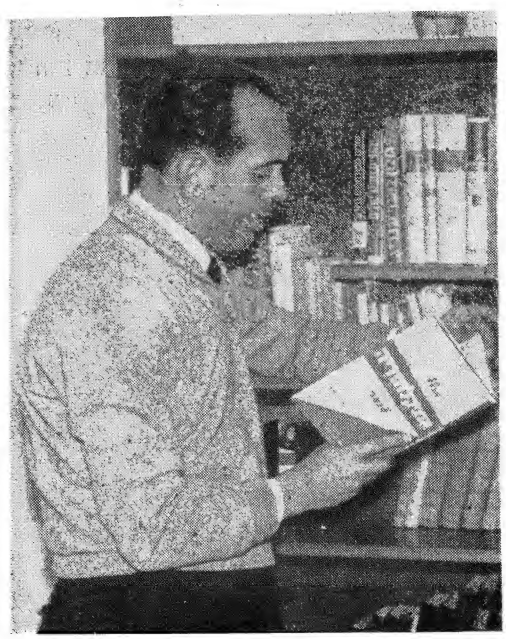
חמדה

הרצל צ׳שלוק ז״ל

(דברים במלאת שלושים למותו)

אבלים ודוויים התכנסו, ידידיך יוצאי סטביסק, להתייחד עם זכרך, הרצל יקירנו, שנלקחת מאתנו כחתף.

הרצקה, רק אתה נותרת ממשפחתך הענפה, שניספתה בשואה הגדולה, כדי לספר על הפורענויות ויסורי הגיהינום לא ישוערו שעברו על כל יהודי עיירתנו,

שמתי־מעט מהם (פחות ממנין) נשארו בחיים. היית באושביץ וכששוחררת היית גל עצמות. בקושי עמדת על רגליך. אחר טיפול רב התאוששת, אך מעולם לא שבת לאיתנך.

התחלת בחיים חדשים. לרגע האיר מזלך וזכית ברעיה טובה ומסורה ועלית לארץ. קוית לחיי אושר והמר עמך הגורל — רעיתך־אהובתך נקטפה בעלומיה ושוב נשארת בודד וגלמוד.

כדי לצאת מבדידותך התחלת לחפש רעים וידידים בין בני עיירתך. קרוב היית לכולם, הרבית לבקר אצלם, שמחת בשמחתם והתעצבת ביגונם.

היטב זכורה לי הפגישה הראשונה עמך בארץ בביתה של חנה וינר ז״ל. רבה זכות שניכם בעריכת האזכרה הראשונה לקדושי סטביסק. כבר אז נשאת בלבך חלום על הוצאת ספר סטביסק להנצחת החיים היהודיים בעיר מכורתנו וקדושיה.

חיה עומדת לפני עיני התמונה, כאשר בישיבתנו האחרונה, מוקדשת להוצאת ספר הזכרון לסטביסק, הושטת ידך עם תצלומך מאושביץ כדי להביאו בתוך הספר. והנה, רק חלפו ימים מועטים ואינך עוד בין החיים.

הרצקה איננו. הרצקה חובש ספסלי הישיבה בלומז׳ה, הרצקה הבחור המלנ־כולי המציץ מחלון ביתו ב„שול גאס״, הרצקה היחיד מבני עיירתנו שניצל ממשרפות אושביץ.

בעיני רוחי רואה אני כל משפחתך: את אמך אלקה ע״ה, שתמיד חרדה לשלומך; את אחותך הצעירה, חברת הילדות שלי, שרבות בליתי בחברתה — הרי ביתך היה גם ביתי. כולם ניספו, איש לא נותר מהם, ועתה הלכת גם אתה. ואנחנו, בני סטביסק, ניצבים עטופי יגון ומבכים את מותך ללא עת.

רבקה זילברשטין

צום אָנדענק די אומגעקומענע — פאַראייביקט דורך:

אונזער פאָטער משה־זאב (וואָלף) בראמזאָן;
די שוועסטער שרה און איר מאַן שלמה וויינשטיין מיט זייערע 4 קינדער;
טאנטע אסתר, בערקע בראמזאָנס פרוי, מיט 3 פארהיי־ראטע טעכטער, זון און אייניקלאך;
טאנטע חיה־איטקע, איר זון הערשל קאָסאָווסקי מיט זיין פרוי און קינדער;
טאנטע הינדע־ביילקע העלער;
אַנקל זלמן בראמזאָן מיט זיין פרוי און 3 דערוואקסענע טעכטער;
לאה־דבורה, די פרוי פון אונזער קוזין חיים־זבולון בראמזאָן, מיט 2 קינדער;
אַנקל יצחק אָרלינסקי מיט זיין פרוי און טעכטערל

חנה און חיים־לייב בראמזאָן, שיקאגא
לואי בראמזאָן, ניו־יאָרק
סענדע גינזבורג, ניו־יאָרק
לינא לעווין, ניו־יאָרק

מיין זיידע משה־זאב בראמזאָן
און מיין באָבע ראשקע לעווינאָוויטש

שורלי האָפמאַן, שיקאגאָ

מיין אַנקל משה־וואָלף בראמזאָן

לאָרענס בראמזאָן, שיקאגאָ

מיין ברודער און זיין פרוי און 2 קינדער
און אַנקל מאָטל (דער בעקער) קאַמינסקי מיט זיין טאָכטער טשיפקע און קינדער

פייגל מילער (לבית פרלוביץ), שיקאגאָ

מיין פאָטער חיים בזשעזאָווסקי;
מיין זיידע יאַנקל דער שמיד (דעם פאָטערס פאָטער)
און דער זיידע שעפּסל פשאַנסקי (דער מוטערס פאָטער)

זשעראָם באראָן, שיקאגאָ

אונזערע עלטערן יוסף און לוי מאָרוס
און שוועסטערס קיילע און שרה־איטקע מיט זייערע
פאמיליעס ;
אונזערע אָנקלס יעקב, לייבל און פנחס שטערן מיט די
פאמיליעס

חיה־שיינע פאָלין,
חנה פאָלין, שיקאגאָ

אבי משה־אהרון הכהן סולניק ;
האחות סימה קיצ׳קובסקי לבית סולניק ובעלה מנדל ;
האח ישראל־זאב סולניק, רעייתו חנה לבית לוינוביץ
וילדיהם מנחם, נחום ונחמה

חיים סולל, מקסיקו

דברי סיום

עם הופעת הספר נסתיימה אחת המשימות החשובות, שאירגון יוצאי סטביסק בישראל הטיל על עצמו — להציב יד וזכר לקדושי עירנו, אחת מני אלפי הערים והעיירות באירופה, שעלה עליהן הכורת.

מכשולים רבים נערמו על דרך העשייה בשלביה השונים ורק בכוח הרצון החזק לעמוד במשימה התגברנו עליהם. אך לפתע נתגלו מכשולים בלתי צפויים ממש על סף הגמר, ואלה שיבשו את לוח הזמנים ומועד הופעת הספר נתאחר.

ספר סטביסק, ככל הספרים מסוג זה, נושא אופי תיעודי. כל מאווייתנו היו להחיות זכרונות מהעבר ולספרן בפשטות וללא כחל ושרק על הבית ועל העיירה, על הפרט ועל הכלל, על חיי היומיום האפורים והקשים, על השמחות הקטנות והגדולות, על רגעי האושר והיגון — שכל כולם מסכת חייה של עיירתנו. כל שעשה זאת — מי במוקדם ומי במאוחר — חצב את רישומיו מעמקי נפשו וכתב אותם בדם לבבו וכך תרם את חלקו בעיצוב דמותה של עיירתנו שאיננה עוד.

יחד עם זאת עלינו לציין, שעמדו בפנינו קשיים שלא יכולנו להתגבר עליהם. לא נשארו בחיים אישים, שמילאו בסטביסק תפקידים ציבוריים, חברתיים וסוציאליים והשפיעו על התפתחות העיירה, שמהם יכולנו לקבל חומר תיעודי על הפעולה הקהילתית לענפיה השונים, כולל הקשרים עם השלטונות המקומיים בזמנים כתיקנם ובתקופות של חילופי משטרים. לא קיבלנו חומר שיתאר את הטיפול של חברי אירגון „התחיה" בפליטים, שהגיעו לעיירה מערי־ספר רחוקות, ועל התארגנות הנוער לפעולה תרבותית וציונית, עוד בימי שלוט הגרמנים בפולין בימי מלחמת העולם הראשונה, תחת מסוה של אירגון ספורט. בגמר מלחמת העולם הראשונה, כשפולין הגיעה לעצמאות ופלוגות חיילים שהשתוללו בעיירות היהודיות לא פסחו גם על עיירתנו, התארגנה הגנה יהודית ואף ניתן לה סיוע מצד השלטונות הפולניים המקומיים. לא עלה בידינו להשיג מאלה שפנינו אליהם פרטים על כך וכן לא על אותם הקבוצות הראשונות מחברי „החלוץ", אשר בדרכם לארץ בשנת 1924 נאסרו בצ'רנוביץ ע"י השלטונות הרומניים.

לבסוף אנו מבקשים מכל מי שמצוי בידו חומר על עיירתנו שלא כלול בספר — להמציאו ל„יד ושם" בירושלים. חומר זה יתווסף לחומר התיעודי שנמצא במוסד זה על עיירתנו וישמר בו לדורי דורות.

ועדת הספר

engulfed the House of Israel in the European Diaspora. Let us remember that in every era and in every generation our enemies have risen — and do still arise — trying to exterminate us. Let us remember that all Jews are mutally responsible for each other — "kol Yisrael a'reivin zeh bazeh" — and that the survival of our people depends upon the unity and strength of all its parts. Let us remember and let us never rest until the nation of Israel is rebuilt in our Homeland for ever and ever. Amen.

Editorial Committee:

Hemda Levinovich-Kantor
El'azar Goelman
Zalman Hirshfeld
Rabbi Shimon Katz

We mourn all of these dear friends, the good, honest, devoted people, who did not attain their dream of seeing the day our volume would be published.

Of those with us, our heartfelt thanks go out to our "landsman", the lawyer Chaim Villamovsky, who gave much of his time to gathering material for this book, especially much documentary evidence related to the destruction of the town of Stavisk and its Jews.

★

We wish to commend heartily our townspeople in the United States who aided us, each in his own way, in publishing this volume: *Jack Elfenbaum,* of New York, who transferred to us, through Moshe Goelman, the funds remaining in the Landsmannshaft treasury in New-York; *Charles Zwieback,* who took the memorial volume to his heart, and who contributed a considerable sum of his own, as well as passing on some of his contagious enthusiasm to one of his friends, *Nathan Caron,* whose fine contribution was divided between the memorial volume and the Mutual Loan Fund managed by Rabbi HI. L. Bernstein. Charles Zwieback also placed advertisements in some of the Yiddish newspapers in the U.S. — a "Call to Arms" to our townspeople in the U.S. to join the effort of publishing the volume; *Mr. Herman Levine* (*Levinovich*) of Miami, *Mrs. Channa Bramson* of Chicago, and her brother *Louis Bramson* of New-York, *Mr. Zaritzki* of New-York, and *Chaim Solel* of Mexico City — all were active and activated others, contributed themselves and raised contributions from many others in aid of this volume.

We are thankful to all our townspeople, friends and acquaintances, in Israel and abroad, who answered our appeals for help and contributed in gathering the material, writing it up, and helped in every other way to get the book published. We are very grateful to them all — may they be blessed for their fruitfull efforts.

★

We are adding this book of mourning to the long list of books already written, and those which will probably be written in the future — so that we and all who come after us may remember what the Nazi beast, in close collaboration with the antisemitic Poles, did to our community and town in the dark days when the Holocaust

The little that we have done in giving this book its shape, in organizing its contents, we owe to many, some of whom are no longer among the living.

First and foremost, to our teacher and guide, the late Moshe Goelman, one of the originators of the idea of publishing the memorial volume, and the first to give reality to the idea in writing. He contributed much of his time and energy to collecting the material from people near and far, spent days and nights writing, urging, activating his many friends and former pupils abroad, getting them to do their part in getting the book together. He also translated several of the contributions from one language to another, and typed them all up in order to reduce expenses. To his last days he worked to help further progress of the book, but his dream of seeing it published was not to be fulfilled in his lifetime.

The late Herzl (Herzke) Cheshluk was "a brand plucked from the flames", one of the nine survivors of the Holocaust from Stavisk. He arrived in Israel broken in flesh and spirit after the war. When he had finally begun to return slowly to normal existence, he found his way to our townspeople here. He was the one who originated the idea of holding our annual memorial meetings, devoted to the memory of our martyred townspeople, on the 17th of Tammuz, and it is to his efforts that the holding of these meeting for many years must be credited. At a meeting of our Committee which was hold before the Shavouot festival in 1972 to discuss the memorial volume and its problems, Herzl announced his own personal donation to the book fund, and took upon himself the task of raising more funds from some of our townspeople living in the north of Israel. But Fate, having spared him from the death camps in Europe, turned upon him after he had finally managed to recover from all he had gone through during the Holocaust and afterwards, and broke his heart finally on the evening of the first day of Shavouot, as he was sitting with some friends in Haifa.

We also wish to remember the late Chana Weiner, who was a devoted mother to everyone of our townspeople who was ever in need of help, who aided everyone so quietly and devotedly in her own special manner. Until the last moments of her life, she was devoted heart and soul to everything connected with memorial projects for our townspeople, and especially to this memorial volume.

introduced the idea and explained it at our annual memorial meetings in Israel, and in letters circulated amongst our townspeople in Israel and throughout the world. We asked everyone to write about the subject or persons closest to his heart. Years passed and the response was negligible, but we did not give up hope. Great thrust was given to the whole project and its final realization by our reverend and honored teacher and dearest friend, the late Moshe Goelman, who took the task upon himself, and put all the heart and energy at his command to fulfilling the goal. Moshe Goelman was one of the oldest among us, but his memory had not faded, and he was also the first to put into writing a number of the memories which had remained with him of the way of life in our community. In this sketches he described very faithfully some of the outstanding personalities and figures in the town of his time.

We approached the whole idea rather hesitantly. We certainly had no pretensions about publishing *the* memorial volume of its kind. We realized that there were practically no limitations to the possibilities hidden within this terrible and painful subject matter. However, realizing our limitations, we tried to do whatever we could, utilizing our limited abilities, and our even more limited material resources in order to erect a memorial to Jews of Stavisk, their unique, communal way of life, their hopes and their aspirations, their failures and disappointments, their joys and their sorrows. We wished to describe, however modestly, the Jews of our town, their various social strata, how they clung to their faith in God, performing all His commandments willingly and with awe, who drew from their deep faith the hope and expectations of the eventual coming of the Messiah, and the strength to resist all the troubles of their existence. We desired to raise from the depth of our memories the hopes and dreams of the young people, who rebelled against the conventions of town life, who saw in the evils of Jewish life in the Diaspora the inescapable results of life dispersed among the nations, and who fervently desired to go back to the land of their forefathers and to take part in the building of a normal nation and the establishment of a new society based upon solid and normal foundations in the soil of the Homeland.

Thus they hoped and prayed, and thus they went up in flames — they and their hopes!!

★

ON THE OCCASION OF PUBLICATION

For many years we pondered whether we should issue a memorial volume to the martyrs of our town Stavisk. There were many who argued against the idea, saying that it was a waste of effort to add one more book to the many memorial volumes already published, since all that had needed saying had already been said and there seemed to be nothing we could add to the subject. On the other hand, the proponents of the volume claimed that, in spite of the similarity of character and way of life which could be found in the Jewish communities in the small towns of Eeastern Europe — the differences between such communities were as great as those between human beings, and that every community was unique in its own special manner. It was the uniqueness which they found worthy of commemoration perpetuating this memory for all ages.

The goal we set before us was difficult to achieve, the labour involved was plentiful, and time, as always, short. Most of our townspeople, both in Israel and abroad, had left Stavisk tens of years previously, and even though all of them treasured, and still carry with them, the memories of their families and friends, of the town and community as they saw it, the passage of time had done its best to erode and weaken many of the impressions, and many items of import had been completly erased from memory with time. Thus we knew that time was not operating in our favour, knowing, as we did, that we were the remnants of the last generation which had livd at least a part of its early life — childhood, youth, young adulthood — in our town. Haste was of the utmost importance, if we were to succeed in rescuing from oblivion all that was still to be remembered by the few who could still do so, and contribute their share to our project. So our call was "Let whosoever is capable of expressing his feelings and memories do so, everyone in his own manner should pour out the contents of the depth of his innermost heart, so as to perpetuate the memory of our dear ones, lost forever in the terrible Holocaust which had befallen European Jewry in our times."

Like all the beginnings, ours had its difficulties as well. We

STAVISK

YIZKOR BOOK

תיקונים

בין העמודים 32—33	התמונה של ועד הקהילה	אחרי הרב וסרמן יושב ראש משה לדלסקי
מעמוד 61	הרשימה של זלמן הירשפלד	בכל מקום שמופיע השם ר׳ חיים־בנימין חבר צ״ל : חבר־קטן
עמוד 192	התמונה העליונה בית־הדואר	צ״ל : על המדרגות עומדת טויבע־ברקמן הי״ד
בעמ׳ שאחרי 192	התמונה „מקום מיפגש"	במקום השם רחל גואלמן צ״ל : חנה־הייקע לדלסקי (נספתה)
בעמ׳ שאחרי 208	התמונה העליונה	בין נח׳קה סטולניצקי ובין אביגדור גואלמן יושב בנימין סוקולוביץ (נספה)